

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

FACULTAT DE CIÈNCIES SOCIALS

Departament de Sociologia i Antropologia Social

Programa de doctorat *Benestar Social, Cooperació i Desenvolupament Local* (330B)

RETORN DE PERSONES RETIRADES D'ORIGEN BRITÀNIC RESIDENTS A LA MARINA ALTA

Tesi doctoral presentada per

Jordi Giner Monfort

Direcció

Dr. Carles X. Simó Noguera

València, 2015

*“We're rising as the sun retreats into the trees
Thinking of our destination as we start to leave
Marching to the sea, we're marching to the sea”*

The Residents: *Migration* (1981)

Agraïments

Començar la secció d'agraïments de la tesi doctoral és també fer un repàs temporal del període liminal en què ha transcorregut la seua elaboració. En el meu cas, des que en 2003 vaig obtenir la llicenciatura podria dir que els camins fins a la tesi han estat molt intensos. No obstant això sempre he tingut una cosa clara: la meua tesi versaria sobre algun tema al voltant de la realitat dels residents britànics a la Marina Alta. Així ho vaig fer primer amb el treball d'investigació de doctorat l'any 2006 i amb la defensa del Diploma d'Estudis Avançats el 2007. En el període que ha seguit a aquesta etapa he tingut la sort de poder-me dedicar a la recerca aplicada en l'àmbit social des d'una posició acadèmica com a becari, també des de la iniciativa privada i, més tard, com a docent en mètodes de recerca. Alguns dels projectes en què he participat, a més, han estat emmarcats en recerques pioneres sobre els processos migratoris al País Valencià, com ara la que en 2002 encarregà la Conselleria de Benestar aleshores comandada per Blasco i que acabà en algun calaix d'escriptori a la seu del carrer Colom. En els anys posteriors he tingut la sort de no desvincular-me per complet del món acadèmic, això sí, amb anades i vingudes dels àmbits de la recerca i la Universitat. Tot junt m'ha permès enriquir la perspectiva teòrica, però també la metodològica, i s'ha concretat en alguns articles, comunicacions i capítols de llibre al voltant de la realitat del col·lectiu de britànics residents a la comarca, les seues dinàmiques d'inserció i, també, el procés de retorn.

D'alguna manera, però, podria dir que la qüestió del retorn em va buscar a mi, més que jo a ella. No recorde si va ser un comentari del meu tutor-acompanyant en l'etapa del doctorat, el Dr. Carles Simó, alguna notícia agafada al vol en algun periòdic britànic o un peu de pàgina d'algun article acadèmic, però el retorn postmigració de retir va aparèixer al meu camí. En principi com a resistència epistemològica, potser basada en assumpcions culturals i familiaristes, enfront de la veritat plantejada en

diversos estudis sobre la unilíngüicitat del procés migratori. Més tard com una àrea acadèmica en què aprofundir i sobre la qual reflexionar en alguna comunicació solta. Finalment, com una realitat que poc a poc s'anava manifestant: a les dades, a les notícies i als discursos, en què pagava la pena detindre's i aprofundir.

Al principi d'entrar en contacte amb el col·lectiu d'europaus residents em vaig centrar en una òptica descriptiva, per tal d'entendre el col·lectiu de persones immigrades d'origen europeu, i així ho vaig concretar al treball d'investigació de doctorat, basat en l'estudi de fonts secundàries. El meu treball dins l'àmbit de la investigació en el sector privat m'ha permès estar en contacte amb la realitat del col·lectiu, especialment des dels àmbits de la inserció i la salut. Més endavant vaig poder endinsar-me un poc més en el col·lectiu britànic gràcies a la bonica amistat entre la meua esposa i Megan Whitehead, una dona que arribà a la Marina Alta als anys 80 amb només 40 anys i que ha dut a terme un procés d'inserció social i lingüística exemplar, tot i que no siga el més habitual. La condensació de totes aquestes diferents mirades és a l'estudi del retorn, per una banda perquè no es pot considerar sense tindre el col·lectiu ben caracteritzat i, per una altra, perquè les condicions d'inserció són molt rellevants per a entendre les dinàmiques de retorn, tot i que com es podrà observar, la correlació no és significativa.

Malauradament, el desenvolupament de la tesi no ha comptat amb cap tipus de finançament. El meu perfil d'investigador no cabia en cap convocatòria d'ajudes predoctorals, ja que en acabar la llicenciatura vaig decidir optar per una carrera dins l'àmbit privat. Sense entrar en la situació actual del suport a la recerca, els criteris pels quals es regulen aquest tipus d'ajudes deixen fora la gent que no ha seguit trajectòries d'excel·lència lligades a la Universitat amb itineraris ortodoxos des del punt de vista de la realització dels estudis. Això no ha ajudat a realitzar la tesi, que amb més finançament de ben segur s'hauria pogut fer amb més temps i amb més mitjans, i

m'hauria estalviat així alguns patiments. Malgrat tot s'ha pogut dur a terme fins i tot una estada internacional i, en definitiva, aquesta limitació ha acabat sent un estímul per tal de trobar la temàtica i les metodologies adequades als objectius que em plantejava i als recursos amb què comptava.

Tot això ha sigut fruit d'un procés llarg de treball i reflexió, lectures creuades i, mentrestant, criança per partida doble i una etapa en què he hagut de buscar-me la vida, això sí, acompanyat amics, companys i, especialment, la família. Per tant, i per començar la secció d'agraïments, no voldria deixar de donar les gràcies al Dr. Carles Simó per l'ajuda, els comentaris pacients, les confessions en les anades i vingudes de València a la Marina i l'acompanyament des que un dia, a principis dels 2000, visitàrem junts Oriola, recentment retornat d'Alemanya, després d'un periple internacional que havia començat als anys 90. Les seues orientacions i comentaris, les correccions i els consells, han estat l'exemple d'una relació tutorial creuada amb l'amistat.

He d'agrair profundament el suport familiar rebut pels meus pares i germans, que han estat de gran ajuda en els moments més complicats en què més ho he necessitat. Gran part del marc teòric i el plantejament del treball de camp s'han gestat en les vesprades en què els meus fills han estat a la partida dels Miralbans de Gata. He begut, com els meus germans Joan i Pau, de la inquietud cultural i política dels meus pares, nascuda sota la dictadura als anys 70, madurada durant molts anys d'una transició que mai sembla acabar.

De manera especial voldria agrair-li a la meua esposa Magda la confiança dipositada des d'un primer instant en el projecte acadèmic que tot just ara acaba. Les nits en vetlla, els matins d'enclaustrament, les vesprades en què no he pogut estar amb Jordi i Lluç, toquen a la fi al mateix temps que tanque aquesta etapa. Sense la seua

confiança i solidaritat, sense els seus ànims ininterromputs, que ja van pels vint anys, no podria haver començat ni tan sols, a escriure aquest text. Per tot això i més, la meua gratitud. Els he d'agrair també als meus fills Jordi i Lluç la paciència amb què han sabut esperar que aquest moment arribara. Les sessions de videoconferència des de Bologna, Antwerp i Birmingham, m'han donat la força necessària per continuar amb la recerca. A Jordi li vaig dedicar el treball d'investigació de doctorat, quan tot just havia acabat de nàixer. Vora nou anys després, els dedique als dos la tesi perquè omplin cada dia la meua vida de goig. Bé, i també em fan enfadar de tant en tant.

No voldria tancar l'apartat d'agraïments sense abans repassar algunes persones que han marcat la redacció d'aquesta tesi. A Megan Whitehead, perquè ha exercit de *gatekeeper* del col·lectiu com ningú ho hauria fet millor. A Antoni-Lluís Carrió, un autèntic homenot de la Marina Alta, impulsor de l'Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta i de tantes altres iniciatives culturals en l'àmbit del País Valencià. L'Antoni ens deixà abans d'hora, molt poc després de presentar *Un peu dins, Un peu fora* a Pego, la primera vegada que compartíem micròfon, got i taula. A Jaume Buigues, que va fer possible la recerca i posterior publicació de la monografia sobre Teulada que va servir de germen d'aquesta tesi. A Vicente Vallés, que m'introduí a personatges com Evelyn Dewhurst o Susan Richardson i em va obrir les portes del primer turisme internacional a Teulada al segle XX. A Juan Carlos Castiñeira, pels seus comentaris analítics i plens de sentit comú i estima per la terra que l'ha acollit. A Almudena Buciega, pels ànims transmesos des de la taula del despatx que hem compartit, els comentaris sobre la recerca i més d'un congrés en comú. A Arantxa Grau, amb qui vaig tindre el plaer de compartir els anys més fructífers de la meua etapa en la recerca aplicada. A Caroline Oliver, perquè un dia em va enviar un article impossible d'aconseguir, que em va obrir els ulls epistemològicament. A Charles Betty, de la University of Northampton, l'autèntic impulsor des del terreny de les recerques sobre la comunitat britànica a la Costa del Sol, exemple de superació i font de coneixements

inesgotable. A Kelly Hall, que no va dubtar d'acollir-me a la University of Birmingham quan li ho vaig proposar només un mes abans. Gràcies a ella vaig entrar en contacte amb el *Lifestyle Migration Hub* i he pogut encetar algunes col·laboracions a nivell internacional i participar en trobades i congressos. I a tants altres que d'una manera o una altra m'han ajudat pel camí: Víctor Agulló, Albert Moncusí, Antoni Ariño, Francesc Torres, Pepa Cucó, Víctor Soler, Pablo León...

A més, també cal reconèixer a les institucions que han facilitat les dades per a aquesta tesi: a l'Institut Nacional de Estadística, tant a Rafaela Otero com a Ascensión Cano, per l'accés a les microdades de l'EVR; a la Direcció General d'Economia, Emprenedoria i Cooperativisme del Servei de Coordinació, Planificació i Difusió Estadística, per facilitar algunes de les dades referides a la Marina Alta que no hauria pogut consultar sense la seua col·laboració; i finalment al Servei de d'Assegurament Sanitari de la Direcció General d'Ordenació, Avaluació i Investigació Sanitària, per les dades del Sistema d'Informació Poblacional.

També voldria donar les gràcies a tots els informants que, d'una o d'una altra manera, han participat en aquesta recerca: Ken, Judith, Robin, Graham, Judith, David, Elaine, Sylvia, Carol, Marcus, Fiona, Maite, Fina, Encarna, Pedro, Amparo, Maite, Ross, Elizabeth, Brigitte, Margaret, Yvonne, Jacqueline i Edith.

I per últim, i sense que ella ho sàpiga, a Evelyn Dewhurst, la senyora Fuz, qui durant els darrers tres anys ha estat la figura que ha guiat, d'una o una altra manera, el desenvolupament d'aquesta tesi. Per la importància que va suposar la seua arribada prematura, a l'any 1957; per la rellevància del seu perfil de classe alta, un capital cultural envejable i un grup d'amics i amigues d'allò més divers; pel model d'inserció que va dur a terme, basat en l'aprenentatge de l'idioma de la societat d'acollida; per la cura amb què va tractar els seus nous veïns i com va ser tractada en una Teulada que

encara no coneixia les bonances del turisme. Perquè el seu exemple, com el de molts altres homes i dones, obre les portes a una societat de totes i tots.

Gata, 9 de maig de 2015

Índex

1. Abstract, 17
2. Retorn? Quin retorn? A mode d'introducció, 21
 - 2.1. Finalitat, 22
 - 2.2. Antecedents, 24
3. Aproximacions teòriques a migracions, retir i retorn, 33
 - 3.1. El concepte *migració*, 37
 - 3.1.1. Definicions històriques, 37
 - 3.1.2. Algunes aproximacions des del nostre entorn, 46
 - 3.2. Les migracions vistes des de la ciència social actual, 50
 - 3.2.1. L'orientació teòrica de l'economia neoclàssica, 51
 - 3.2.2. L'aproximació estructural als moviments internacionals, 57
 - 3.2.3. Migracions i transnacionalisme, 60
 - 3.3. L'estudi de les migracions de retir, 63
 - 3.3.1. La frontera difusa entre migració i turisme, 69
 - 3.4. El retorn, un concepte fonamental, 76
 - 3.4.1. Antecedents, 77
 - 3.4.2. L'estudi del retorn a partir dels anys 70, 79
 - 3.4.2.1. Orientacions des de l'economia, 79
 - 3.4.2.2. Aproximació estructural, 81
 - 3.4.2.3. El retorn a partir del transnacionalisme, 83
 - 3.4.2.4. La teoria de les xarxes socials, 85
 - 3.4.2.5. Qüestió de recursos i expectatives, 87
 - 3.4.3. L'anàlisi de les migracions de retorn, 89
 - 3.4.3.1. Tipus de migracions de retorn, 89
 - 3.4.3.2. Principals motius per al retorn, 95
 - 3.4.3.3. La qüestió de la reinserció, 101
 - 3.4.3.4. Impacte a la societat d'origen, 103
 - 3.4.3.5. La qüestió temporal, 108
 - 3.5. Migracions de retorn i retir, 110
 - 3.5.1. La migració de retorn en el moment del retir, 111
 - 3.5.1.1. Factors que expliquen la migració de retorn postretir, 112
 - 3.5.1.2. Estratègies migratòries, 116
 - 3.5.2. La migració de retorn posterior a migracions de retir, 117
 - 3.5.2.1. Tipus de migració de retorn posterior a una migració de retir, 118
 - 3.5.2.2. Mesures aproximades del retorn, 120
 - 3.5.2.3. Factors explicatoris de les migracions de retorn posteriors a una migració de retir, 123
 - 3.5.2.4. Problemàtiques associades al retorn, 127
 - 3.6. Apunts teòrics sobre migracions a la Marina Alta, 129
 - 3.6.1. Perfil de l'immigrant nordeuropeu, 129
 - 3.6.2. La qüestió de la inserció en el col·lectiu de residents europeus, 133
 - 3.7. Anàlisi crítica de la literatura acadèmica sobre les migracions i el retir, 138
4. Objectius i hipòtesis, 145
5. Estratègia metodològica i fonts d'informació, 149
 - 5.1. Registres de població, 151
 - 5.2. Qüestionari electrònic, 157
 - 5.3. Entrevistes semidirigides, 166
 - 5.4. Al voltant de l'estratègia metodològica multimètode, 170
6. En els marges de les migracions: anàlisi de dades i discursos sobre el retorn, 175
 - 6.1. Quantificació del fenomen: apunts sobre subregistre i sobreestimació, 175

- 6.2. Les migracions de retorn de residents britànics retirats als registres d'informació, 179
 - 6.2.1. Distribució territorial, 180
 - 6.2.2. Anàlisi diacrònica del nombre de residents, 188
 - 6.2.3. Característiques sociodemogràfiques dels residents, 201
 - 6.2.4. Entrades, eixides, emigracions i retorn: anàlisi dels registres, 221
 - 6.2.4.1. Flux d'entrada, 221
 - 6.2.4.2. Flux d'eixida, 228
 - 6.2.4.3. Flux de retorn, 240
 - 6.2.5. El rastre de la població britànica resident al Sistema d'Informació Poblacional de la Conselleria de Sanitat, 270
 - 6.2.5.1. Anàlisi dels *stocks* i comparació amb el Padró, 271
 - 6.2.5.2. Anàlisi del retorn i comparació amb el Padró, 279
 - 6.2.6. Resum del capítol: la qüestió del retorn, aproximació per la via dels registres, 290
- 6.3. Anàlisi de l'enquesta, 293
 - 6.3.1. Perfil sociodemogràfic de les persones enquestades, 294
 - 6.3.2. Relació amb el Regne Unit, 312
 - 6.3.3. La qüestió lingüística, 326
 - 6.3.4. Previsió i opinions al voltant del retorn al Regne Unit, 341
 - 6.3.5. Estudi estadístic dels factors: anàlisi multivariable, 386
 - 6.3.6. Resum del capítol: sobre els lligams físics i emocionals amb el Regne Unit, 391
- 6.4. Anàlisi dels discursos, 394
 - 6.4.1. *They want a holiday as a point of living*: la comunitat britànica a la Marina Alta, 395
 - 6.4.2. *The British are very bad at learning Spanish*: problemàtiques associades al retir, 404
 - 6.4.3. *For God's sake, do try some idea about to plan to go back*: la realitat del retorn des de la Marina Alta, 428
 - 6.4.4. *The problem is if they decide it too late*: el procés de retorn, vist des del Regne Unit, 455
 - 6.4.5. Resum del capítol: posant-li cara al retorn, els discursos dels informants clau, 467
- 7. Concluding remarks on return migration after a retirement migration, 469
 - 7.1 As a way of summary, 470
 - 7.2 Explaining perspectives on return migration, 474
 - 7.3 Towards a formulation of ideal types of return after a retirement migration, 480
 - 7.4 Increasing, poorly planned and independent of social integration return to the hypothesis, 483
 - 7.5 Some proposals for future development, 485
- 8. Bibliografia, 489
- 9. Annexos, 511
 - 9.1. Resum, 511
 - 9.2. Conclusions al voltant del retorn després d'una migració de retir, 514
 - 9.2.1. A mode de resum, 515
 - 9.2.2. Perspectives explicatives del moviment de retorn, 520
 - 9.2.3. Cap a una formulació de tipus ideals de retorn després d'una migració de retir, 527
 - 9.2.4. En augment, escassament planificat i independent del tipus d'inserció social retorn a les hipòtesis de partida, 530
 - 9.2.5. Algunes propostes de desenvolupament futur, 532
 - 9.3. Qüestionari, 537

Índex de Taules

Taula 1. Municipis per importància relativa del col·lectiu de Residents del Regne Unit i distribució de la mostra, teòrica i real.....	165
Taula 2. Codis i perfils de les persones entrevistades.....	168
Taula 3. Distribució provincial dels residents del Regne Unit, 2013.....	182
Taula 4. Distribució comarcal dels residents del Regne Unit, 2013.....	184
Taula 5. Diferències en la distribució provincial de residents del Regne Unit (2008-2013).....	190
Taula 6. Totals de població per nacionalitat i territori (1996-2013).....	193
Taula 7. 10 primeres nacionalitats de població estrangera per pes relatiu a la Marina Alta (any 2013).....	195
Taula 8. 10 primeres nacionalitats de població estrangera per pes relatiu a la Marina Alta (any 2008).....	196
Taula 9. Edat mitjana per nacionalitats a l'Estat espanyol, 2013.....	203
Taula 10. Edats mitjanes dels residents britànics a l'Estat espanyol, Alacant i Màlaga.....	204
Taula 11. Edats mitjanes dels residents britànics a l'Estat espanyol. Primeres províncies en pes de població resident britànica, 2013.....	205
Taula 12. Edat mitjana de les nacionalitats britànica i espanyola a la Marina Alta, 1999-2013.....	211
Taula 13. Edats mitjanes de les nacionalitats britànica i espanyola a la Marina Alta, ≥55 anys, 1999-2013.....	212
Taula 14. Raons de feminitat a la població major de 55 anys de nacionalitat espanyola i britànica residents a la Marina Alta, 2008-2013.....	216
Taula 15. Població resident a la Marina Alta segons àmbit de residència urbà i disseminat, per nacionalitat (2013).....	220
Taula 16. Residents britànics al disseminat, Marina Alta, 2004-2013.....	220
Taula 17. Entrades de ciutadans britànics a la Marina Alta, per sexes.....	226
Taula 18. Edat mitjana d'arribada dels residents britànics (2008-2013).....	227
Taula 19. Edat mitjana d'arribada dels residents britànics per sexe (2008-2013).....	228
Taula 20. Destinacions d'eixida dels residents britànics a l'Estat espanyol, 2008-2013.....	234
Taula 21. Destinacions d'eixida dels residents britànics a la província d'Alacant, 2008-2013.....	236
Taula 22. Destinacions de les eixides de residents britànics a la Marina Alta, 2008-2013.....	238
Taula 23. Edat mitjana d'eixida dels residents britànics (2008-2013).....	239
Taula 24. Edat mitjana d'eixida dels residents britànics per sexe i territori (2008-2013).....	240
Taula 25. Número de retorns efectius per any i territori, totals i ≥55 anys.....	241
Taula 26. Número i percentatge de residents britànics retornats per província (2008-2013).....	244
Taula 27. Residents britànics retornats des de la província d'Alacant per municipis* (2008-2013).....	247
Taula 28. Residents britànics retornats des de la Marina Alta (2008-2013).....	248
Taula 29. Edat mitjana de retorn dels residents britànics (2008-2013).....	249
Taula 30. Edat mitjana de retorn dels residents britànics per sexe i territori (2008-2013).....	250
Taula 31. Percentatge de dones britàniques retornades per territori (2008-2013).....	251
Taula 32. Percentatge de dones britàniques majors de 55 anys retornades per territori.....	252
Taula 33. Edat mitjana de retorn dels residents britànics a la Marina Alta, per municipi (2008-2013).....	253
Taula 34. Comparació amb el retorn d'altres nacionalitats (2008-2013).....	255
Taula 35. Número de retorns per cada 100 entrades, per any i territori.....	263
Taula 36. Número de retorns per cada 100 persones empadronades, per any i territori.....	264
Taula 37. Càlcul d'assignacions del retorn per territori, 2008-2013.....	266
Taula 38. Número de retorns sobre el càlcul d'assignacions per cada 100 persones arribades, 2008-2013.....	268
Taula 39. Número de retorns sobre el càlcul d'assignacions per cada 100 persones empadronades, 2008-2013*.....	269
Taula 40. Número de residents britànics d'alta al SIP segons la durada de l'enregistrament, grups d'edat i any (2010-2014). Marina Alta.....	273
Taula 41. Número de residents britànics d'alta al SIP i al Padró per grups d'edat i any (2010-2014). Marina Alta.....	274
Taula 42. Número de residents britànics empadronats d'alta al SIP per sexe i grups d'edat (2010-2014). Marina Alta.....	275

Taula 43. Mitjana d'edat dels residents britànics d'alta al SIP per sexe i grups d'edat (2010-2014). Marina Alta.....	276
Taula 44. Número de residents d'alta al SIP per any d'alta (2010-2014). Marina Alta.....	278
Taula 45. Baixes de residents britànics del sistema SIP per any (2009-2013). Marina Alta.....	279
Taula 46. Baixes per estat d'empadronament (2009-2013). Marina Alta.....	280
Taula 47. Baixes de la població empadronada per any d'alta (2009-2013). Marina Alta.....	281
Taula 48. Baixes per edat mitjana (2009-2013). Marina Alta.....	282
Taula 49. Causes de baixa de la població britànica de 55 anys i més (2009-2013). Marina Alta.....	284
Taula 50. Distribució de la població britànica al retorn per sexe (2009-2013). Marina Alta.....	285
Taula 51. Edat mitjana de la població britànica al retorn per sexe (2009-2013). Marina Alta.....	285
Taula 52. Retorn britànic per municipis: nombre i percentatge sobre total d'usuaris SIP (2009-2013). Marina Alta.....	288
Taula 53. Retorn britànic per situació del municipi: nombre i percentatge sobre total d'usuaris SIP (2009-2013). Marina Alta.....	289
Taula 54. Comparació entre el retorn segons el SIP i l'EVR (2009-2013). Marina Alta.....	289
Taula 55. Indicadors per edat i sexe de la mostra.....	296
Taula 56. Primer contacte i assentament a la Marina Alta.....	297
Taula 57. Distribució de la diferència entre primer contacte i assentament.....	298
Taula 58. Distribució del nivell formatiu a la mostra.....	299
Taula 59. Distribució de l'estat civil a la mostra.....	300
Taula 60. Lloc de residència.....	301
Taula 61. Registre al municipi de residència.....	302
Taula 62. Quantitat, en lliures esterlines, de la pensió mensual.....	303
Taula 63. Distribució de les mitjanes d'ingressos mensuals.....	305
Taula 64. Distribució de la mostra en funció del tipus d'habitatge.....	306
Taula 65. Distribució de la mostra en funció de l'espai físic de residència.....	308
Taula 66. Distribució de la mostra en funció del tipus de tinença de l'habitatge.....	309
Taula 67. Distribució de la mostra en funció del tipus de tinença de l'habitatge, principals variables.....	311
Taula 68. Distribució de la mostra que conserva propietats al Regne Unit.....	313
Taula 69. Distribució de la mostra que conserva propietats al Regne Unit, principals variables.....	315
Taula 70. Freqüència amb què rep visites del Regne Unit.....	316
Taula 71. Freqüència amb què rep visites del Regne Unit, principals variables.....	318
Taula 72. Freqüència amb què fa visites al Regne Unit.....	319
Taula 73. Freqüència amb què fa visites al Regne Unit, principals variables.....	321
Taula 74. Freqüència amb què es comunica amb el Regne Unit.....	322
Taula 75. Freqüència amb què es comunica amb el Regne Unit, principals variables.....	324
Taula 76. Mitjans de contacte amb el Regne Unit.....	325
Taula 77. Distribució del coneixement del valencià.....	328
Taula 78. Distribució del coneixement del valencià, principals variables.....	330
Taula 79. Distribució del coneixement del castellà.....	331
Taula 80. Distribució del coneixement del castellà, principals variables.....	334
Taula 81. Mesures d'associació entre coneixement de llengües i altres variables.....	335
Taula 82. Creuament de coneixement de valencià i castellà.....	336
Taula 83. Actituds lingüístiques envers el valencià.....	337
Taula 84. Càlcul de mitjanes de les actituds lingüístiques.....	338
Taula 85. Sumatori de les mitjanes d'actituds lingüístiques envers el valencià, per principals variables.....	340
Taula 86. Previsió de retorn al Regne Unit.....	341
Taula 87. Previsió de retorn al Regne Unit per mitjana d'edat.....	342
Taula 88. Previsió de retorn al Regne Unit per sexe.....	342
Taula 89. Previsió de retorn al Regne Unit per any d'arribada.....	343
Taula 90. Previsió de retorn al Regne Unit per nivell d'estudis.....	344
Taula 91. Previsió de retorn al Regne Unit per estat civil.....	344
Taula 92. Previsió de retorn al Regne Unit per estat d'empadronament.....	345
Taula 93. Previsió de retorn al Regne Unit segons propietat al Regne Unit.....	345
Taula 94. Previsió de retorn al Regne Unit segons propietat al Regne Unit.....	346
Taula 95. Previsió de retorn al Regne Unit segons ubicació de la llar.....	347

Taula 96. Previsió de retorn al Regne Unit segons pensió mensual	347
Taula 97. Previsió de retorn al Regne Unit segons coneixement del valencià	348
Taula 98. Previsió de retorn al Regne Unit segons coneixement del castellà	348
Taula 99. Previsió de retorn al Regne Unit segons freqüència de visites rebudes	349
Taula 100. Previsió de retorn al Regne Unit segons freqüència de visites realitzades	349
Taula 101. Previsió de retorn al Regne Unit segons freqüència de comunicació	350
Taula 102. Mesures d'associació amb la variable previsió de retorn.....	351
Taula 103. Possibilitats de retorn davant certes contingències de tipus individual.....	352
Taula 104. Exploració de les motivacions individuals pel retorn.....	354
Taula 105. Exploració de les motivacions individuals pel retorn.....	355
Taula 106. Possibilitats de retorn davant certes contingències de tipus estructural.....	356
Taula 107. Exploració de les motivacions estructurals pel retorn.....	357
Taula 108. Correlació entre previsió de retorn i diferents situacions individuals i estructurals.	358
Taula 109. Creuaments entre motivacions individuals per al retorn i principals variables independents.....	361
Taula 110. Creuaments entre motivacions estructurals per al retorn i principals variables independents.....	364
Taula 111. Interpretació del retorn	365
Taula 112. Interpretació del retorn	368
Taula 113. Mesures d'associació d'interpretació del retorn	369
Taula 114. Preparació del retorn.....	370
Taula 115. Creuament de la preparació del retorn per les principals variables	373
Taula 116. Mesures d'associació de la preparació del retorn	374
Taula 117. Qüestions importants a l'hora de retornar	375
Taula 118. Anàlisi de les mitjanes de les motivacions individuals per al retorn.....	378
Taula 119. Allotjament posterior al retorn	381
Taula 120. Exploració de l'allotjament posterior al retorn	385
Taula 121. Regressió múltiple de la variable retorn	386
Taula 122. Freqüències de la nova variable de retorn potencial	387
Taula 123. Anàlisi de la nova variable de retorn potencial.....	388
Taula 124. Regressió múltiple de la nova variable de retorn potencial.....	389
Taula 125. Freqüències de la nova variable d'inserció sociolingüística i residencial.....	390

Índex de figures

Figura 1. Mapa conceptual del marc teòric	35
Figura 2. Plantejament metodològic de la recerca	171
Figura 3. Distribució estatal de la població britànica per províncies segons pes relatiu	181
Figura 4. Distribució de la població britànica per comarques segons pes relatiu al País Valencià	185
Figura 5. Distribució de la població britànica per municipis segons pes relatiu a Alacant	186
Figura 6. Distribució de la població britànica segons percentatge sobre la població total del municipi	188
Figura 7. Incrementos anuals de població al Padró comarcal, 1998-2013	192
Figura 8. Residents procedents del Regne Unit a la Marina Alta, 1996-2013	194
Figura 9. Evolució de l'assentament de la població procedent del Regne Unit (1996-2013).....	200
Figura 10. Mitjana d'edat dels residents britànics per províncies	206
Figura 11. Piràmides de la població britànica per províncies, 2013.....	209
Figura 12. Piràmides de població de la població procedent del Regne Unit, Marina Alta 2002-2013	214
Figura 13. Piràmides de població de diferents nacionalitats residents a la Marina Alta, 2013	217
Figura 14. Arribades de ciutadans britànics a l'Estat espanyol, 2008-2013	222
Figura 15. Arribada de residents britànics al País Valencià.....	224
Figura 16. Arribades de ciutadans britànics a la Marina Alta, 2008-2013.....	225
Figura 17. Eixides de ciutadans britànics a l'Estat espanyol, 2008-2013	229
Figura 18. Eixida dels residents britànics del País Valencià, 2010*-2013	230
Figura 19. Eixida de residents britànics de la Marina Alta 2008-2013	232
Figura 20. Distribució provincial dels percentatges de població britànica amb destinació desconeguda.....	235
Figura 21. Retorn de residents britànics des de l'Estat espanyol, 2008-2013	242
Figura 22. Retorn de residents britànics a la província d'Alacant, 2008-2013.....	246
Figura 23. Estructura del retorn de residents britànics, per edat i sexe, des de l'Estat espanyol (2008-2013).....	257
Figura 24. Estructura del retorn de residents britànics, per edat i sexe, des de la província d'Alacant (2008-2013).....	258
Figura 25. Estructura del retorn de residents britànics, per edat i sexe, des de la Marina Alta (2008-2013).....	259
Figura 26. Pes del retorn sobre les entrades de residents britànics, Estat espanyol (2008-2013)	260
Figura 27. Pes del retorn sobre les entrades de residents britànics, Estat espanyol, 55 anys i més (2008-2013).....	261
Figura 28. Piràmides d'edat dels residents britànics segons el SIP (2010-2014). Marina Alta.	277
Figura 29. Baixes de residents britànics per edat i sexe (2009-2013). Marina Alta.	283
Figura 30. Retorn de residents britànics per edat i sexe (2009-2013). Marina Alta.	286
Figura 31. Estructura per edat i sexe de la població del Regne Unit al Padró, Marina Alta, 2013	295
Figura 32. Estructura per edat i sexe de la mostra	295
Figura 33. Correlació entre inserció i retorn	391
Figura 34. Condicionants de la intenció de retorn.....	472
Figura 35. Perspectives definitòries del tipus de retorn	475
Figura 36. Tipus ideals de retorn en funció de la planificació i l'autonomia	481

1. Abstract¹

Return migration has been historically a neglected aspect of migration processes. Even now when Spain has gone from being a country characterized by sending emigrants, then a receiving country and back again, it is not easy to find academic analysis on return processes. In the case of the British retired population, return migration after retirement analysis gets complicated by several factors, among which there is the fact that quite often these migrations are considered by the host society as touristic movements and also the generalization of wealth among the community. This consideration is often standardized following a social construction that has its origins in the warm and positive reception given to the first international tourism during the Francoist regime. This thesis presents an analysis of return migration after a retirement migration of British citizens in the region of the Marina Alta (Alacant). Using approaches as the International Retirement Migration, Lifestyle Migration and core migration theories, we consider a triple approach to an invisible phenomenon with very little evidence. The first one is a descriptive and statistical measure to the return migration from the Marina Alta's region, taking as reference other territories as the national, provincial, regional and local levels. Data from Continuous Register Statistics and the Residential Variations Statistics (both from the National Statistics Institute) and the Population Information System (from the Autonomous Ministry of Health) is used. Secondly, an approach to the return intentions as they are expressed by the group of British residents in the Marina Alta territory has been studied. These opinions were collected through an electronic survey conducted during the months of August to October 2014. Finally we used semifocused interviews with 30 informants that are people in touch with the group of residents and who are offering their point of view both

¹ La versió en valencià del resum, així com la de les conclusions, es poden llegir als Annexos.

of the British residents' return process as well as the difficulties they face. The main results of this study are, in first place, that the British return movement from Marina Alta to the UK has been growing in recent years, with major peaks in 2010 and 2013, and it is expected a growing trend in the next few years. Several reasons explain this trend: on the one hand the gradual aging of the group, mostly arrived between 1999 and 2006. On the other hand, the effects of the crisis, among which there is the expected difficulty to sell the properties acquired hoping that they would assure a wealthy retirement, which in result, would accelerate the sale process, even taking losses against the initial investment. Another factor to consider is the comparison of costs and benefits between the services offered by the Spanish welfare system, cut to a minimum in its practical application under the "Dependency Law" in the Valencian Country, and a liberal system, although with a high range coverage in the case of the UK. And last, but not least, there is the administrative depuration of the register, which has undergone in the last few years. Second, it has to be noted that the group of British residents in the Marina Alta mostly express their desire to remain in the region, thus denying his desire to return. 29% of the surveyed sample expressed their desire to return to a higher amount than others return intention measures observed in similar territories. In addition, a significant portion of the population moves between return and remain intentions, which leads us to consider the weak migration planning with the consequences this may have for an aging and sometimes vulnerable population. Finally, the discourse analysis of semifocused interviews provides an overview on the return process, in some way opposed to the canons of research on retirement migration. On the one hand, because of the difficulties faced when the group has to perform an assisted return under unfavourable conditions in terms of health or finances. On the other hand, because of the helping ways that the expats found regardless of autonomous return or family helped return, basically managed by local or British charities, or by a combination of both. Given the results, this research suggests the need to take measures to normalize the residence of British population in the

Marina Alta and, by extension, in the coastal areas of the Mediterranean and the rest of Spain. These measures have to go through the need to legalize the residence in Spain, with tight controls in the registers and, in particular, an increase in the effort to ensure the proper administrative and statistical monitoring of migrations and a greater involvement of the UK authorities. Moreover, we should introduce measures to promote the exchange of information between authorities, not only on economic and tax matters, but also to reduce the fraud and misuse of health and social services, and to have real information of migratory processes, and ultimately facilitate a return process that sometimes can become calamitous. Finally, there should be a greater involvement of the British government, not only in control and information, but also in ensuring health and social welfare among their residents.

2. Retorn? Quin retorn? A mode d'introducció?

"Britons living in Spain are not prepared for when dream goes sour"² (Gillian Merron, Ministra d'Afers Consulars Britànica, 2009)

Molt sovint s'assumeix que quan una persona duu a terme un moviment migratori, aquest es converteix en un moviment unidireccional, que comença al país emissor i acaba al país de recepció. Això és fàcil d'entendre en una societat que s'ha malacostumat a una anàlisi dels fenòmens socials d'escassa profunditat, en part per l'absència de processos migratoris en l'imaginari col·lectiu, en part per un oblit històric dels processos migratoris en el passat. No obstant això, l'acadèmia no pot acomodar-se en aquesta visió simplificadora de la realitat, sinó que n'ha d'anar més enllà, cap a una anàlisi de major profunditat. Cal una visió holística i diacrònica de la realitat migratòria, que no només se centre en els aspectes micro, els instants precisos i les manifestacions puntuals, sinó que aspire a una perspectiva macro –meso, si més no– i ambicione donar explicacions d'ampli espectre. Això, però, no és fàcil quan ens enfrontem a un fenomen com el migratori, de difícil mesura i encaix a una societat que, salvant les distàncies, no ha conegut la diversitat ètnica ni la interculturalitat fins fa realment pocs anys. Més encara, aquesta anàlisi s'ha d'estendre als processos posteriors a la migració: allò que caracteritza la persona que migra no és, únicament, des de quin país efectua el moviment o quan el duu a terme. Cal prestar atenció també a les motivacions, al procés d'inserció i, com no, als possibles moviments transnacionals i/o de retorn. Precisament el retorn ha estat un dels grans ignorats en l'estudi de les migracions en general i, més encara, quan aquest s'ha centrat en les migracions procedents del nord d'Europa. Les raons d'aquest oblit acadèmic poden ser variades: en primer lloc, la percepció que es tracta d'una temàtica menor,

² Vegeu la notícia a <http://www.telegraph.co.uk/expat/expatnews/4513639/Britons-living-in-Spain-not-prepared-for-when-dream-goes-sour.html> [consultada el 25 de juny de 2014].

comparada amb la dels efectes de l'arribada de nous nous o qüestions com la inserció. Una altra possible explicació rau en la dificultat de mesurar el fenomen. Però no s'ha d'oblidar que possiblement més han contribuït a la invisibilització del retorn és la concepció unidireccional de les migracions.

2.1 Finalitat

La necessitat d'investigació sobre el fenomen de les migracions de retorn posteriors a les migracions de retir sorgeix, bàsicament, a partir de dues qüestions relacionades amb la vivència quotidiana del fenomen de les migracions. En primer lloc, la convivència ciutadana amb un col·lectiu, el de persones migrants d'origen europeu a la Marina Alta i, en general, a tota la província d'Alacant. L'experiència quotidiana revela que hi ha un buit de coneixement sobre l'eventual retorn, especialment quan aquest es produeix després d'una migració de retir. El retorn és una qüestió vinculada històricament a tots els moviments migratoris, com a necessitat, desig o realitat. En canvi, molts dels actors vinculats al col·lectiu de migrants retirats plantegen el retorn com a una qüestió minoritària, o fins i tot marginal, en un context d'intensos moviments transnacionals i intraeuropeus d'anada i tornada. Un dels interessos en aquest punt és, doncs, avaluar la importància numèrica del retorn en la població retirada. Això obri una nova línia d'investigació basada, per una banda, en l'intent de quantificació del número de persones que decideixen retornar al país d'origen per tal de passar els últims dies de la seua vida, una vegada instal·lades al lloc de destinació migratori durant el seu retir. D'altra banda, es tracta de detectar els discursos al voltant del retorn i la decisió de retorn entre la població immigrada que té com a origen el Regne Unit, que és a hores d'ara la més nombrosa de les nacionalitats en relació a la migració de retir.

La segona qüestió que desperta l'interés investigador és el fet que la població autòctona, és a dir, aquella nascuda al territori espanyol o amb nacionalitat espanyola, encara veu de manera estranya aquest particular fenomen migratori. Aquesta estranyesa se sol manifestar, com veurem més avant, mitjançant una construcció turística de la figura de l'immigrant europeu. Això, malgrat que en alguns casos l'experiència d'acollida de migrants de retir supera de llarg els cinquanta anys en alguns municipis o comarques. De fet, l'elevada edat que caracteritza les persones protagonistes del moviment migratori és una de les qüestions distintives del col·lectiu resident a la província d'Alacant i, específicament, a la Marina Alta. Junt amb aquesta característica s'han de considerar unes altres que funcionen com a factors d'atracció del nostre territori, com ara l'esperança d'obtindre una nova vida en un país mediterrani, amb el valor afegit que això aporta en termes culturals, però també, i especialment, amb abundància de sol i una facilitat per adoptar l'estil de vida de retir que els caracteritza com a col·lectiu (gaudi de l'oci, esports, temps lliure, etcètera). També s'han de considerar altres factors, com ara el distanciament emocional –però també físic– de la família i de la societat d'origen, la devaluació de la lliura respecte a l'euro, l'empitjorament de la salut a mesura que avança l'edat, els moviments transnacionals, el fort moviment associatiu (normalment etnocentrat) i –sobretot– la barrera lingüística. Aquests factors podrien estar interactuant d'alguna manera amb la intenció de retorn de la població britànica retirada.

En definitiva, es tracta d'analitzar en profunditat un moviment migratori, el de retorn, que ha sigut escassament contemplat en els estudis revisats fins al moment i que, fins fa poc, tampoc no existia en la literatura no acadèmica. De fet, ha estat recentment que alguns periòdics britànics han començat a parlar del retorn, especialment des que a l'abril de 2014 es donaren a conèixer les xifres de l'Estadística de Variacions Residencials on es podia apreciar una forta davallada del col·lectiu. No

només es tracta, doncs, d'analitzar els factors d'atracció que actuen com a crida, a bastament relacionats en investigacions acadèmiques, sinó també d'avaluar els factors que condicionen el retorn, qüestió no tant considerada en la literatura, com veurem tot seguit. Servirà com a exemple de la no-consideració del retorn després de la migració de retir la publicació *No going back. Buying Abroad* (Pownall, 2004), posterior a l'èxit televisiu del programa homònim al *Channel Four* britànic. En aquest programa, que podria ser caracteritzat com a *subgènere immobiliari*, s'entrevisten persones que han deixat el Regne Unit en direcció a països mediterranis. El mateix títol de la sèrie indica la suposada unidireccionalitat del moviment migratori. A més, una mirada a l'argumentari dels capítols emesos deixa entreveure una idealització de les destinacions, del moviment migratori i del procés d'inserció, dins una dinàmica legitimadora que s'analitzarà posteriorment.

A més, el retorn no pot deixar de ser considerat i analitzat, tant per les conseqüències econòmiques com, sobretot, per l'efecte que té sobre determinats serveis (sanitaris i socials) i també pel seu pes demogràfic. Una gran part de la població de la província d'Alacant i, més concretament, de la Marina Alta viu dels ingressos del col·lectiu britànic i depenen, doncs, de la continuïtat del col·lectiu.

2.2 Antecedents

En els darrers 40 anys les característiques dels moviments migratoris que s'han dirigit cap al territori valencià han canviat substancialment. En un primer moment foren moviments de caràcter intern, de motivació laboral i de progrés econòmic, generalment amb origen a terres d'Andalusia, Castella i Aragó (Solé, 1981; 1982). No va ser fins als anys 90 que la societat esdevingué conscient d'una altra onada migratòria, amb origen

en altres països, especialment dels continents africà i americà. L'anàlisi de les motivacions del desplaçament sempre ha mostrat la finalitat laboral i econòmica del moviment migratori. No obstant això, travessant les dues onades n'hi ha una altra pràcticament imperceptible, moltes vegades interpretada com a turisme, que és la dels immigrants procedents de països benestants del Nord d'Europa, principalment del Regne Unit i Alemanya. Es tracta de moviments de caràcter migratori, que no sempre s'analitzen com a tal sinó que apareixen, fins i tot en l'àmbit acadèmic, sota epígrafs com "turisme" o "turisme residencial" malgrat que constitueixen autèntics desplaçaments internacionals l'objectiu dels quals és l'establiment d'una nova residència.

Precisament la província d'Alacant és la que concentra una major proporció d'estrangers residents sobre la població total dins l'Estat espanyol (Simó & Giner, 2012), i també un major nombre d'allò que la literatura acadèmica ha coincidit a anomenar *turisme residencial*³. El mateix es pot dir si es fa l'anàlisi a partir del nombre de ciutadans procedents de la Unió Europea. Les dades mostren que hi ha més d'un 24% de població estrangera resident i que més d'un 15% del total tenen nacionalitats de la UE27. Només territoris com Almeria, les Illes Balears o Girona s'aproximen a aquest valor sense arribar-hi. A més, és la província que concentra el major nombre de residents britànics de tot l'Estat espanyol. D'un total de 300.286 residents britànics que hi havia empadronats a tot el territori espanyol l'any 2014, un 31% vivien a la província d'Alacant (93.048). D'aquest 31%, un 23% residia a la comarca de la Marina Alta (21.236), tot i que la població de la Marina Alta, de manera agregada, només té un pes relatiu del 10% sobre el total de la província d'Alacant.

³ A efectes d'anàlisi parlarem de residents o ciutadans, sempre que siga possible deslligar-ho del moviment turístic, donades les implicacions que té tractar aquests moviments poblacionals com a transitoris i amb poca vocació d'interacció amb la població autòctona.

Dins la província d'Alacant, la comarca de la Marina Alta és una de les que presenta un percentatge més elevat de residents estrangers i de ciutadans europeus empadronats, amb una xifra superior al 34%. Les xifres de la comarca només es veuen superades per la comarca del Baix Segura, que concentra un major nombre de població d'origen britànic, tant en termes absoluts (21.236 residents britànics de la Marina Alta enfront de 48.664 al Baix Segura), com en termes relatius (11,92% del total de la població empadronada a la Marina Alta enfront del 13,11% en el cas del Baix Segura⁴). Les diferències entre els dos territoris són notables: la Marina Alta està pitjor comunicada, tant per carretera com per ferrocarril i per aire, i per tant, pitjor situada en termes de desplaçaments transnacionals que el Baix Segura. La Marina Alta, però, té una tradició en termes d'acollida de residents que data de finals dels anys 60 i principis dels 70 en alguns pobles de la costa (Gaviria, 1976; Costa, 1977). A més, la comarca és percebuda per alguns residents britànics com un lloc on es concentra una població més benestant en termes econòmics que la que resideix al Baix Segura (Casado-Díaz, 2009).

Aquests indicadors converteixen la Marina Alta en un emplaçament privilegiat per a tot tipus d'estudis aplicats tant a la població estrangera resident i a les interaccions entre nacionalitats, com també per a estudis de cas sobre nacionalitats concretes. L'anàlisi de les xifres de la comarca ofereix, a més, altres indicadors que incrementen, si cap, l'interés per conèixer les dinàmiques de la població resident. La Marina Alta concentra, l'any 2014, un 44% de població estrangera. La xifra ha sigut superior al 10% des del Cens de Població de 1991 i des del padró de 2001 supera el 25%. La distribució per continents de les persones empadronades als trenta-tres⁵ municipis

⁴ Aquestes dades es corresponen al darrer any disponible, el 2014. No obstant, les dades per a l'any 2013 eren molt més elevades: 15,34 per a la Marina Alta i 17,12 per al Baix Segura.

⁵ A efectes d'anàlisi considerem que els 32 municipis de la Marina Alta són els següents: Alcalalí, l'Atzúbia, Beniarbeig, Benidoleig, Benigembla, Benimeli, Benissa, Calp, Castell de Castells, Dénia, Gata de Gorgos, Llíber, Murla, Ondara, Orba, Parcent, Pedreguer, Pego, el Poble Nou de Benitatxell, els Poblets, el Ràfol d'Almúnia, Sagra, Sanet i els Negrals, Senija, Teulada, Tormos, la Vall d'Alcalà, Vall d'Ebo, la Vall de Gallinera, la Vall de Laguar, el Verger, Xaló i Xàbia

integrants de la comarca és la següent: 87.973 persones són estrangeres, la qual cosa suposa un 43,67% del total de la població. D'aquestes, un 79,42% provenen de la UE27, un 6,58% de l'Europa no-UE27, un 7,09% del continent americà, un 5,06 d'Àfrica i 1,80% d'Àsia. És per això que la Marina Alta esdevé un territori privilegiat en l'estudi de les dinàmiques de la població europea al territori valencià. Entre la població procedent de la UE27 destaca la britànica, amb de 21.236 persones empadronades, la qual cosa suposa un 33,21% del total d'estrangers.

Ens trobem, doncs, enfront d'una comarca que presenta un model madur d'inserció residencial per a la població estrangera resident i, especialment, per a la població britànica, que és la que té major presència. D'altra banda, la població britànica presenta uns trets que la fan especial entre la resta de nacionalitats. Tot i ser la més nombrosa i una de les més antigues sobre el territori⁶, la mitjana d'edat dels seus membres és sensiblement més jove que la resta de les nacionalitats en què l'emigració és pràcticament de retir (casos suís, noruec i belga). Això està relacionat amb el procés d'arribada de generacions més joves que s'han instal·lat a la comarca per tal de satisfer les demandes de serveis de les generacions més velles. Això respon a una crida de caràcter laboral i de negocis que no satisfà la població originària de la comarca. No obstant això, el motiu principal d'arribada és, encara avui dia, el retir postlaboral i les causes tenen més a veure amb el clima o l'avantatge econòmica que amb altres factors. D'aquesta manera es pot entendre que la mitjana d'edat de la població britànica siga de més de 55 anys. A efectes de comparació, la mitjana d'edat del total de la població amb nacionalitat espanyola a la Marina Alta és de 41 anys.

El caràcter de retir del moviment migratori protagonitzat pels residents d'origen britànic es vincula íntimament amb la vivència d'una experiència turística en l'àmbit

⁶ Hi ha documentada presència de colònies angleses durant el segle XIX amb motiu del comerç internacional de la pansa. Especialment rellevant és l'existència d'un cementiri anglicà a Dènia, conegut com a "cementiri dels anglesos" (Vidal, 2006)

mediterrani (Huete & Mantecón, 2010) i en un entorn de tipus semiurbà o fins i tot rural, tot i que molt pròxima a les zones urbanes. La vinculació amb el turisme és doble: normalment existeix una primera etapa en què el coneixement del territori de destinació es fa mitjançant l'arribada com a turistes. El *continuum* de la inserció residencial segueix amb una etapa liminal de transnacionalitat en què la residència de vegades és compartida entre el país d'origen i el d'arribada i acaba amb la residència continuada al país d'arribada, i en el cas que ens ocupa, a la Marina Alta (Jurdao & Sánchez, 1990; Stoller & Longino, 2001).

D'altra banda, en l'anàlisi del procés d'arribada, inserció i eventual retorn no s'ha de deixar d'analitzar la postura de la societat que al llarg del text anem a anomenar d'acollida en contraposició a la comunitat d'acollida. Mentre que la societat d'acollida estaria formada bàsicament per la població autòctona i nous procedents tant de l'Estat espanyol com d'altres països que han dut a terme un procés d'inserció més o menys exitós, la comunitat d'acollida es composaria en la pràctica pel col·lectiu de connacionals britànics. Molt sovint, la societat d'acollida ha identificat aquest moviment migratori com un corrent vinculat al turisme més que associat a criteris de ciutadania i pertinença. Això ha obrat, al seu temps, en un doble sentit: explotant una relació clientelar, d'una banda, i fent possible que no s'exigisca una vertadera inserció social com la que se sol demanar a les persones novingudes procedents d'altres països (Huete & Mantecón, 2010) que sí que podríem dir, pels processos d'inserció efectuats, que formen part d'una o d'una altra manera, de la societat d'acollida. Per tant, anomenar turisme a allò que realment és un fenomen migratori de retir té unes implicacions econòmiques, polítiques, culturals, demogràfiques i sobretot socials que no poden deixar de considerar-se.

No obstant això, la migració de retir es relaciona amb el gaudi del temps lliure guanyat gràcies a la jubilació, i per tant es prioritzen les possibilitats d'oci, de gaudi

d'estils de vida i hàbits i entorns de salut, d'autonomia personal –i de parella, que és la unitat bàsica quan es parla de migració de retir (Giner, 2007)- i també d'avantatges en termes econòmics. Aquests quatre factors explicarien gran part de les migracions de retir, específicament del col·lectiu britànic, que ha tingut en la Marina Alta un territori d'assentament privilegiat.

Com a fenomen vinculat al retir, i per tant a edats avançades, i a la vivència d'una experiència turística, i per tant no a una inserció social exitosa, és previsible que apareguen dificultats i entrebancs que facen trontollar l'estabilitat de la llar: la caiguda dels ingressos; la malaltia (Age concern, 2005; Betty & Cahill, 1998; Hall K. , 2011); la soledat o la mort –la pròpia, però també la del company o companya (Oliver, 2004)- en són alguns dels exemples. Per tant, tot i que en un principi el moviment es considera una decisió madura de residència estable, és possible que un moment donat aquesta es torne temporal i es done un segon procés de migració, a edats encara més avançades, en aquest cas de retorn cap al país d'origen.

En part aquest fet està relacionat amb allò que Hazan (1990) vincula amb la construcció social de la vellesa, més enllà de conceptes com degradació, malaltia o mort, en el context de la societat global. La vellesa es construeix com a concepte en positiu, etapa d'autonomia deslligada tant del treball productiu com del reproductiu (almenys a les societats del Nord europeu). De fet, això mateix és el que observa Oliver (2010) en el seu treball de camp a la Costa del Sol en residents britànics d'edat avançada: les converses diàries se centren en el present, obviant el futur, perquè inevitablement el discurs acabaria tractant sobre la mort. En aquest sentit, interpreta Oliver, el retir al *sunbelt* pot veure's com un ritus de pas en tant que permet començar una nova vida, independent de la vida laboral al Regne Unit, caracteritzada per l'oci i el gaudi en un marc meteorològic incomparable, en allò que alguns investigadors tracten

com a *passat en el present*, és a dir, un entorn bucòlic que recorda els bons vells temps al Regne Unit rural (Waldren, 1996; Bianchi, 2000).

S'haurien de considerar diferents elements que, a priori, podrien facilitar o dificultar aquest procés de retorn. Alguns d'aquests factors, que van des de la inserció, l'existència d'associacions, comerços i serveis, l'adquisició de la llengua han estat analitzats prèviament a Giner i Simó (2009). Malgrat que alguns membres del col·lectiu de residents britànics acumulen anys de residència, mai han percebut com a necessari aprendre cap altra llengua diferent de l'anglès o, com a molt, del castellà. Això és l'efecte de la combinació de la coexistència de caràcter clientelar i l'ampla xarxa de comerç ètnic⁷ dirigit als residents britànics que garanteix que els serveis es satisfan dins el mateix grup ètnic. La manca d'habilitats lingüístiques és especialment visible en entorns d'atenció socio sanitària, on solen existir serveis d'interpretació gratuïts, coberts a base de voluntariat d'associacions benèfiques, que donen una eixida humanitària a la mancança lingüística –i moltes vegades també de xarxa social. És un dels principals elements que expliquen les dificultats que troben aquests col·lectius en moments d'especial vulnerabilitat.

D'altra banda, el model familiar britànic, menys cohesionat que el mediterrani i amb uns llaços més dèbils facilita que siga possible un procés migratori a edats avançades (Hurtado, 2013), cosa que resulta estranya en el context familiar valencià. Allò que en un principi s'avalua com a independència i autonomia pot tornar-se en una demanda d'atenció quan es donen situacions de vulnerabilitat o necessitat i no hi ha cobertura possible, per exemple, per part dels serveis socials municipals (Betty & Cahill, 1998; Hall K. , 2011).

⁷ S'utilitza el concepte que sovint s'analitza per tractar l'entramat comercial de les nacionalitats procedents de l'hemisferi sud, en aquest cas, per a tractar un conjunt d'establiments que poden cobrir qualsevol necessitat del col·lectiu, des de la perruqueria a la jardineria passant per la medicina o la lampisteria, ja que s'entén que l'origen de la migració, malgrat siga dins la Unió Europea, no hauria d'influir en la consideració ètnica del comerç.

Les necessitats que no cobreix la família solen trobar acomodació gràcies a les xarxes associatives i de voluntariat. Des de necessitats primàries que no cobreixen els serveis socials municipals fins a qüestions com la sociabilitat o el temps lliure (Simó & Herzog, 2005; Simó, Herzog, & Fleerackers, 2013; Simó, Jabbaz, Torres, Giner, & Herzog, 2005). Aquestes xarxes són susceptibles d'exercir com a lligams d'inserció, com a societats etnocentrades o comunitats d'acollida que actuen tant dificultant la inserció a la societat d'acollida, com dificultant o impeding el retorn.

Alguns dels efectes de la darrera crisi econòmica han estat la major dificultat de venda de les propietats i la minoració del preu de partida. Això, que ha estat comú pràcticament a tot el territori costaner valencià, actua en el cas de la Marina Alta aturant possibles retorns fins que es concrete la venda, cosa que s'haurà de tenir en compte a l'hora de caracteritzar aquest fenomen al llarg del temps. A més, s'ha de sumar a tot això que la inserció residencial s'ha produït en la majoria dels casos en el disseminat més que en els cascós urbans dels municipis, cosa que comporta un major aïllament dels serveis bàsics i dificultats per a la inserció social.

En els darrers anys, l'avantatge econòmic que suposava tindre les pensions en lliures esterlines en canviar-les a euros, ha desaparegut. Aquesta diferència de canvi entre euro i lliura durant els anys 90 i primera meitat dels 2000 va fer augmentar la quantitat de persones retirades que veien com amb els mateixos ingressos es podien permetre una jubilació amb moltes més possibilitats d'esbarjo i gaudi del temps lliure (Hurtado, 2013, p. 188). La situació actual del canvi no és tan bona i ha fet que els pensionistes residents d'origen britànic tinguen un menor poder adquisitiu, a la qual cosa s'ha de sumar l'augment dels preus des de l'entrada en vigor de l'euro i la crisi econòmica en què s'ha instal·lat l'economia espanyola des de 2008.

Un dels efectes de l'arribada de residents britànics ha estat l'ampliació de les connexions aèries mitjançant vols barats, via l'aeroport de l'Altet. Això ha estés l'arribada de turistes i futurs residents a classes menys acomodades que han vist en urbanitzacions del Baix Segura i els interiors de les dues Marines un lloc assequible per al retir. La facilitat de traslladar-se mitjançant un vol barat fins a pràcticament qualsevol aeroport del Regne Unit és clau en el manteniment del *continuum* residencial, però també de l'experiència transnacional que caracteritza la vida d'aquestes persones i del plantejament del possible retorn.

En definitiva, allò que es planteja és que la migració de retir, tot i la caracterització –extremadament– positiva que podem trobar a la literatura que se n'ocupa, és una fenomen que també es vincula amb l'aparició de vulnerabilitats de diferents tipus, malalties, soledat o mort, que poden fer trontollar el projecte de retir i que, en alguns casos, pot desencadenar el retorn. Els factors que influeixen sobre aquesta decisió i la previsió de situacions que el fan possible seran l'eix de la investigació que tot seguit es planteja.

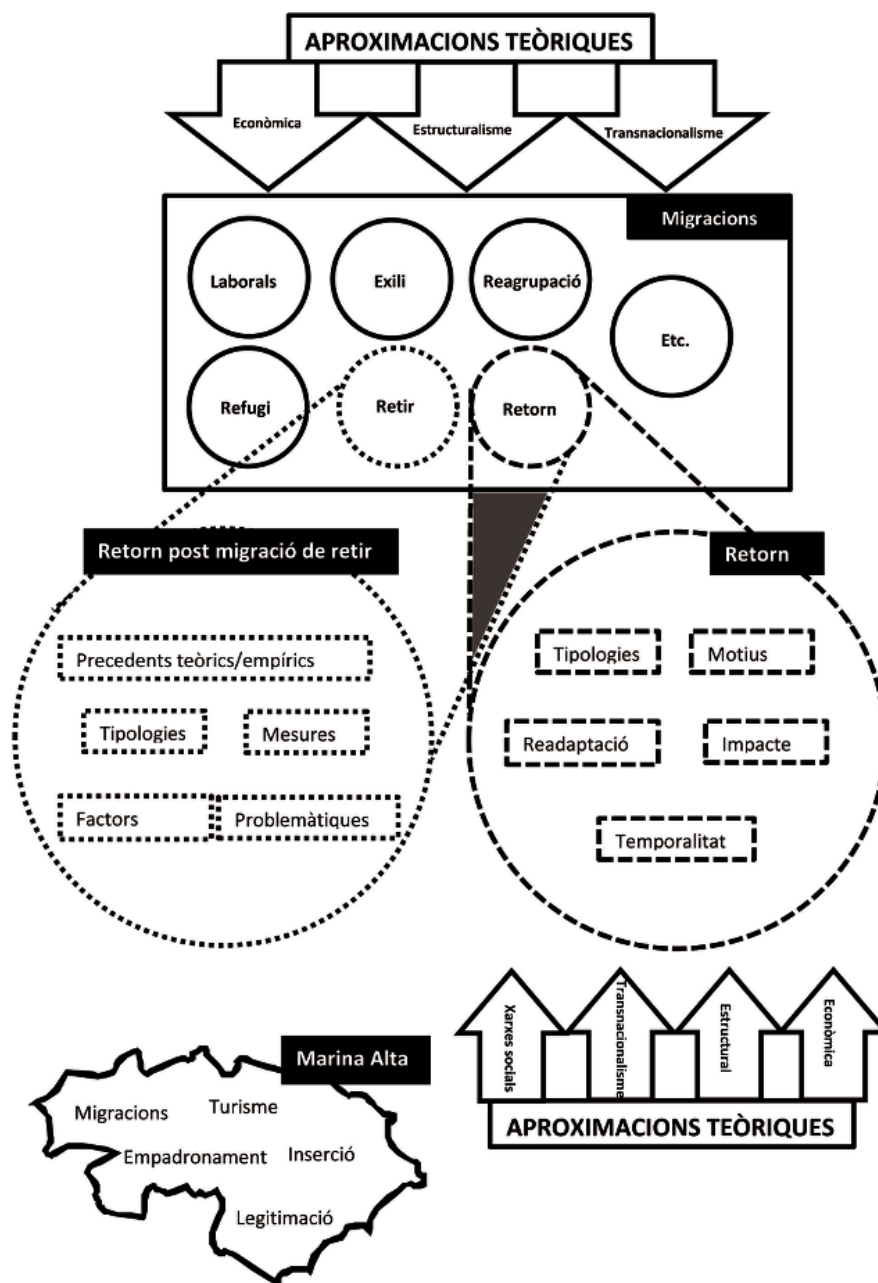
3. Aproximacions teòriques a migracions, retir i retorn

Es podria dir que l'interés de la Sociologia pels moviments migratoris és pràcticament tan antic com els primers treballs empírics de la disciplina. Més encara, l'interés pels moviments de retorn és gairebé tan antic com l'interés primigeni pels moviments migratoris en general. Allò que es presenta tot seguit és un capbussament en el fenomen de les migracions des de diferents disciplines de les ciències socials. S'ha pretés que aquest exercici fóra transdisciplinar però també històric i transnacional, des d'un afany compilador de fonts acadèmiques que tracten qualsevol dels objectes en què se centra la investigació. Es pretén aprofundir en la realitat del fenomen de les migracions, tal i com ha estat estudiat al llarg dels darrers anys als territoris –propers o no– on han existit fluxos d'importància. Interessaran, per tant, aquelles aportacions teòriques i evidències empíriques des de l'àmbit d'estudi de les migracions, però se centrarà l'atenció especialment en aquelles que tenen l'origen als països de la Unió Europea. La decisió de fer aquesta distinció rau en la particularitat del marc transnacional de la UE que es tradueix en uns diferents drets de ciutadania, expectatives i recursos disponibles entre el col·lectiu d'europaus –i en aquest cas el de ciutadans britànics– en comparació amb la resta de migracions de caràcter extracomunitari, més enllà de la seua consideració econòmica o laboral.

El criteri d'ordenació dels treballs teòrics i del coneixement acumulat –que pot ser consultat al mapa conceptual que es presenta a la figura número 1– ha estat la gradació des d'allò més genèric a allò més concret, començant pel concepte més ampli dels que fonamenten aquesta recerca, el de migració. Es fonamenta teòricament el fenomen migratori a partir de les aportacions de les visions econòmica, estructuralista i transnacionalista. En acabant s'atenen els conceptes més precisos, i

també per això menys desenvolupats teòricament i empírica. En primer lloc, hi ha un acostament a un dels tipus de migració que podríem anomenar menor: les migracions de retir. Tot i que cada vegada reben més atenció, es podria dir que les migracions de retir no constitueixen un tema central en l'agenda de recerca al voltant de les migracions. En primer lloc perquè no són tan nombroses com les migracions laborals. En segon lloc, i en certa manera relacionat amb l'aspecte anterior, perquè les possibles tensions o efectes, tant a la societat emissora com la receptora, no s'estimen tan importants com les que té la migració laboral. En tercer lloc, perquè en certa mesura s'han tractat aquests moviments migratoris com una qüestió pròpia d'una població privilegiada, i per tant sense grans dificultats (Amit, 2007). I on no hi ha dificultat, on no hi ha tensió, la comunitat en general, i l'acadèmica en particular, no sembla mostrar tant d'interès. Les migracions de retorn són, podríem dir, un altre germà menut de les migracions, enteses així, en general. De la mateixa manera que les migracions de retir han estat menysvalorades en la literatura científica, les migracions de retorn no han tingut tota l'atenció que mereixerien. Tot i això, existeix un corpus teòric al voltant del retorn que no es pot deixar d'analitzar. De l'encreuament entre aquests dos últims conceptes, apareix el retorn posterior a migracions de retir. Aquest, però, resulta un fenomen encara més difícil de copsar que el propi retorn, pràcticament invisible als ulls de l'acadèmia. No obstant això, la literatura al seu voltant és incipient, com es podrà comprovar posteriorment. Tot seguit es dedica un apartat a l'estudi de cas de la Marina Alta. La Marina Alta pot ser analitzada com a un dels enclavaments on el fenomen migratori d'europèus ha tingut una major empremta històrica i també en termes demogràfics i socials. Per últim, hi ha un apartat on es reprenen alguns conceptes observats al llarg del marc teòric a mode d'enfocament crític.

Figura 1. Mapa conceptual del marc teòric

Font: Elaboració pròpia

Des de l'òptica temporal, cal matisar que les aportacions teòriques al voltant de qualsevol moviment migratori no apareixeran fins a l'instant en què la població –i la comunitat científica– esdevenen conscients del flux, que en ocasions pot romandre inactiu a l'imaginari col·lectiu i a la bibliografia acadèmica tot i ser una realitat. Potser aquesta és una de les qüestions que expliquen allò que ha ocorregut a la Marina Alta amb el flux de migracions procedents de l'Europa comunitària. Quan es mira l'àmbit territorial de les recerques es pot comprovar com la Costa del Sol, les Illes Balears o fins i tot la Costa Brava compten amb estudis rellevants des del punt de vista de les migracions de ciutadans d'origen europeu, mentre que la Marina Alta no ha emergit en l'àmbit acadèmic fins fa relativament poc, malgrat la seua importància en termes numèrics (Simó & Giner, 2012, p. 60 i ss.) però també històrics (Giner, 2013; Giner, 2014). Es podria dir, per tant, que ha mancat un exercici de reflexivitat al voltant d'aquesta realitat, tant al nivell de la pràctica reflexiva social (Beck, Giddens, & Lash, 1994) com, també, al plànol acadèmic (Bourdieu & Wacquant, 1992).

Per ser més precisos, en l'àmbit territorial de la Marina Alta es poden localitzar alguns escrits puntuals des de l'àmbit de la geografia (Costa, 1977), l'urbanisme (Montiel, 1990) o la sociologia (Friedrich, Kaiser, & Buck, 2005). Es podria dir que a partir de 2005 aquesta reflexivitat aplicada a la realitat del col·lectiu de residents d'origen europeu comença a donar fruit, no només en el cas concret de la Marina Alta (Giner, 2007; Casado-Díaz M. Á., 2009; Giner & Simó, 2009; Simó & Giner, 2012; Giner, 2013; Giner, 2014) sinó també a l'àmbit general del País Valencià, especialment la província d'Alacant⁸.

S'ha decidit intencionadament una orientació interdisciplinària per al marc teòric. En part perquè s'aborda una temàtica que té a veure amb diferents especialitats

⁸ Vegeu, a tall d'exemple, l'obra de Simó *et al.* (2005), Huber (2005), Huete (2005, 2008, 2009, 2010) o Mantecón (2008, 2012, 2014) , entre altres.

acadèmiques –i això toca la necessària interdisciplinarietat que ha de guiar la ciència social actual. Però també pel convenciment que qualsevol fenomen social té diferents vessants a partir dels quals es pot entendre millor, i no sempre des d'una única disciplina. Fer el contrari pot significar molt sovint caure en la reproducció de discursos que no deixen veure totes les vessants de l'objecte d'estudi.

3.1 El concepte *migració*

Una definició lògica del concepte migració seria tota aquella variació residencial que traspasa les fronteres locals, provincials, autonòmiques i –però sobretot– les de l'Estat-nació. Tal i com apunten Castles i Miller des del seu manual, ja clàssic (2003, p. 21), les migracions internacionals no solen ser accions individuals on una persona canvia de lloc de residència tot cercant millors oportunitats de vida, s'oblida immediatament dels arrels que l'uneixen al lloc d'origen i ràpidament és assimilat per la societat d'acollida. Aquest plantejament que idealitzen jocosament Castles i Miller no respon a la realitat, com veurem més avant. Malgrat tot, aquesta aproximació posa algunes qüestions sobre la taula, com ara el paper de l'individu dins la decisió migratòria, la recerca activa de millors condicions de vida o fins i tot el desarrelament i l'assimilació per part de la societat d'acollida.

3.1.1 Definicions històriques

Potser la primera gran referència clàssica sobre l'estudi de la població immigrada siga l'escrit que fa Georg Simmel dins la seua obra *Soziologie* l'any 1908, on teoritzava sobre l'estrany o estranger (Simmel, 1988 [1908]). En aquesta obra Simmel tracta el

concepte de l'estranger com allò que etimològicament és: un estrany⁹, que no acaba d'estar vinculat als llocs de la mateixa manera que ho està qui no és estranger, i per tant la seua permanència al llarg del temps no està assegurada, amb el que això implica a nivell d'inserció i interacció amb la societat d'acollida. Certament l'estranger, diu Simmel, no forma part dels cercles de la societat a què accedeix, encara que aporta unes qualitats als cercles que no formen part d'aquest (Simmel, 1988 [1908]). L'exemple més gràfic que hi posa és el del comerciant o mercader com a estranger: el mercader propi del capitalisme modern, aquell que no es limita només a una economia de subsistència és el prototip d'estranger –i per tant estrany– perquè per vendre els seus productes necessita que aquests estiguen produïts fora dels cercles de la societat on els ven, que és de la manera en què s'extrau, segons Simmel, l'autèntic benefici. Per tant, sempre serà estranger: quan acumule els productes per a la posterior venda i també quan els estiga venent a qualsevol mercat que no siga el de la seua societat d'origen. Podríem dir que Simmel posa les bases de l'estudi del transnacionalisme, però també, mitjançant el concepte de desarrelament, entronca amb l'alienació marxista i l'anòmia durkheimiana, cosa que com veurem recupera més tard Nash (1970) en referir-se a les comunitats d'estrangers com a limbe. Per a Simmel, però, l'interés principal no és tant la caracterització de l'estranger com a tal, sinó la condició d'estranger i la seua posició dins l'estructura social resultant. Per tal de veure una aproximació al fenomen dels moviments migratoris des de l'òptica del desig d'inserció a la societat d'acollida caldrà esperar uns anys fins que Margaret Wood publique la seua aportació teòrica (1934) que revisem més endavant.

L'Escola de Chicago, representada fonamentalment per Ernest Burgess, Robert Park, William Thomas i Florian Znaniecki, també se centra en l'anàlisi de la migració

⁹ En funció de com entenem l'expressió alemanya *fremder* ens podem trobar amb traduccions que tracten de foraster (cas de la traducció de Joan Leita per a Edicions 62), o estranger. Nosaltres optem per l'utilització d'estranger, tot i que certament en ocasions té més sentit referir-se a l'estrany (Rammstedt & Cantó, 2000)

vista com un procés unilínia. Als quatre membres de l'Escola de Chicago mencionats anteriorment els unien almenys dues qüestions: l'interès per l'àmbit urbà i l'aplicació de metodologies etnogràfiques, com ara les entrevistes. Les grans ciutats nordamericanes, a principis del segle XX, eren l'escenari de grans processos migratoris procedents, principalment, d'Europa. Una de les vessants de l'Escola de Chicago, pel que fa als moviments migratoris, era l'estudi de la inserció a la ciutat. És el cas de Robert Park i l'estudi de la inserció dels estrangers (1928), simbolitzats com a éssers marginals, en tant que lliures de les pressions de la societat d'acollida, una societat que cada vegada era menys *gemeinschaft*, prenent el concepte encunyat per Tönnies i més impersonal i cosmopolita. Park defineix l'ésser marginal com a la persona que es troba als marges dels dos móns, prenent novament l'exemple de la població d'origen jueu –la que havia dut a terme un moviment històricament diaspòric– tot seguint l'estel d'en Simmel. No obstant això, Park introdueix a la seua anàlisi una crítica als teòrics que l'havien precedit que havien igualat els processos migratoris a revolucions, fins i tot involucions i guerres. Per a Park les migracions, els contactes culturals, l'ésser marginal, són part del procés de formació de la nova societat que s'estava forjant a principis del segle XX. No és casual que aquest punt de vista enfrontat tinguera l'origen en una persona, Park, que havia estat en contacte no només amb l'ésser marginal, com a part del seu compromís ciutadà, sinó també amb les minories ètniques tan denostades en aquell moment als EUA¹⁰.

Sense eixir de l'escola de Chicago, Robert Burgess va introduir alguns aspectes a la seua teoria sobre l'ecologia urbana, relacionats amb els moviments migratoris (Park, Burgess, & McKenzie, 1925). En particular, Burgess estudia l'arribada de població immigrada i la seua instal·lació a les zones on hi ha les colònies d'immigrants, amb l'efecte dòmino que això tenia sobre els habitants preexistents, que es desplaçaven a

¹⁰ Vegeu la introducció a Park (Martínez, 1999) on s'explica la relació de Park amb el líder negre Booker T. Washington o la seua estada final a la Fisk University, una universitat exclusivament per a la població negra.

la següent zona de residència, dins la coneguda lògica dels anells concèntrics. La teoria dels anells concèntrics i el moviment urbà centrífug formulada per Burgess, tot i la seua antiguitat, segueix sent vàlida com a model teòric de la inserció residencial, i en particular de la de les persones immigrades. I específicament, és un model útil per entendre la inserció residencial de les migracions procedents del Nord d'Europa a la Marina Alta, molt sovint mitjançant un desplaçament cap a la perifèria urbana i la línia costanera, aspecte que recuperarem a l'apartat analític, concretament per tractar la residència en disseminat, lluny dels centres urbans.

Potser l'estudi sobre immigració més conegut de la Sociologia clàssica, encara dins l'escola de Chicago, siga l'estudi de William Thomas i Florian Znaniecki al voltant de l'emigració polonesa a Europa i Amèrica que publicaren entre 1918 i 1920 (Thomas & Znaniecki, 1918). L'obra es basa en l'estudi biogràfic del moviment migratori polonès. Concretament centren la seua investigació en l'estudi de correspondència privada (segon volum), però també en la biografia d'un dels protagonistes del moviment migratori entre Polònia i els EUA: Wladek, un immigrant d'origen camperol que es troba a Chicago exercint una ocupació pròpia de la classe treballadora. En aquest cas són més de tres-centes pàgines de biografia que denoten una fermesa metodològica i una voluntat investigadora fora del comú, més tenint en compte l'època en què se situa la investigació i els precedents metodològics existents en aquell moment¹¹. Tot i l'interès metodològic dels dos primers volums, interessa particularment el volum tercer, llibres quart i cinquè, on s'exposa la problemàtica de la societat polonesa resident als EUA, i particularment les dinàmiques d'inserció/assimilació i de formació d'una nova societat que, tal i com afirmen els autors, no és polonesa ni americana, sinó quelcom de nou: polonesa-americana. Thomas i Znaniecki observaren, fa gairebé cent anys, la facilitat per reconstruir l'organització social de la societat d'acollida, dins la nova societat, i per tant amb nous significats diferents dels

¹¹ Vegeu la introducció de Juan Zarco a l'edició en castellà publicada per REIS (Zarco, 2004).

de la societat d'origen. Un bon exemple de la diferent organització és l'autoabastiment alimentari (equiparable a l'emergència del comerç ètnic a la Marina Alta, com es podrà comprovar més avant), fàcilment observable entre els camperols polonesos, però que es transforma en dependència als EUA, tant alimentària com laboral, dels productes i treballs nordamericans. En aquestes condicions, la reproducció del paper primordial de la família o de la comunitat primària moltes vegades es troba amb creences i costums que poden arribar a ser ineficients o ridículs dins la nova societat d'acollida. Els autors arriben a plantejar en algun moment la possibilitat de retorn a Polònia. Evidentment, és una possibilitat remota en el cas de les persones que han fet arrels a la societat nordamericana, i se'n desconeixia la magnitud, però una aproximació al fenomen, segons els autors, podria situar-se entre un 15 o un 20% (Thomas & Znaniecki, 1918, p. 12-15 (vol.III)). Per tant, no només estem davant una de les primeres investigacions sociològiques modernes, sinó també davant la primera en importància dedicada als processos migratoris. *The Polish Peasant* és la primera obra on es planteja la possibilitat de retorn, qüestió que es tracta de manera puntual al tercer volum. El recurs al retorn se centra en l'obligació latent percebuda per la persona que duu a terme la migració, especialment per al camperolat, que sent una certa necessitat de seguir vinculat a la societat d'origen (Thomas & Znaniecki, 1918).

A partir de les contribucions de l'Escola de Chicago sorgeixen, almenys, dues grans aportacions teòriques. La primera és l'assaig de Margaret Mary Wood, *The Stranger* (1934), injustament oblidat i poc estudiat al nostre país¹². Malgrat la seua trajectòria, potser més coneguda per la seua aportació posterior a *Paths of Loneliness* (1953), és una figura poc explotada en els plànols teòric, biogràfic i històric. El propi Alfred Schütz –precisament la segona aportació a valorar posterior a l'escola de

¹² Entre les raons de l'oblit acadèmic s'ha de mencionar que no hi hagué una edició comercial al marge de l'edició acadèmica de la tesi d'aquesta investigadora. La segona possible explicació passa per la qüestió del gènere: ser dona i investigadora en un àmbit com la Sociologia, i més específicament en les migracions no devia ser garantia de reconeixement acadèmic als EUA dels anys 30.

Chicago— la situa com a referent a consultar al voltant de la conceptualització de l'estranger al seu assaig que titula de la mateixa manera (*The Stranger*) i que publica 10 anys més tard que la primera obra de Wood (1944). La concepció d'estranger en Wood és molt semblant a la de Simmel, tot i que es diferencien en tant que la primera se centra en l'impacte que té l'encontre a la societat d'acollida, assenyalant les característiques d'aquesta societat i com es determina l'acceptació de l'estranger. L'estranger és, per a Margaret Wood, aquella persona que es troba en contacte cara a cara amb el grup d'acollida per primera vegada. Això també remet al fet que la caracterització com a estranger està més en funció de les pròpies qualitats que de la futura localització en termes de migracions posteriors. El concepte d'aïllament, en el qual se centrarà anys després Wood, és essencial en tant que es tracta d'una població relativament aïllada de la societat on s'instal·la, tot i que ha de mantindre una relació habitual i continuada, la qual cosa no implica que haja de compartir els valors o sentiments de la societat d'acollida (fet que, d'altra banda, ja anunciaven Thomas i Znaniecki quan observen la reproducció de les estructures socials poloneses als EUA). L'acceptació dels valors i sentiments de la societat d'acollida, argumenta Wood, implica la pèrdua de la identitat d'estranger, i per tant s'abandona l'aïllament. De manera que, quan Wood es refereix als estrangers, apunta literalment als *newcomers*, als nouvinguts que es troben per primera vegada amb la nova realitat (1934).

D'altra banda, Wood tracta també el concepte de societat d'acollida i el grup social. L'estranger és tan estrany per al grup com el grup ho és per a l'estrany, diu. Sembla, segueix Wood, que pel fet de protagonitzar un episodi de mobilitat, siga l'estranger qui ve, i el grup qui l'acull: "*the group is, as it were, at home*". Per tant, el grup receptor, allò que després se n'ha dit societat d'acollida o *host society* és caracteritzat com a estable, majoritari, històric. Sobre aquest punt hi ha un debat metodològic, ja històric, al voltant de l'oportunitat de separar ambdues societats, tot tractant-ne una com a autòctona i l'altra com a nouvinguda, i de tractar diferenciadament les nacionalitats,

allò que s'ha vingut a anomenar nacionalisme metodològic (Wimmer & Glick-Schiller, 2002), aspecte sobre el qual es tractarà posteriorment, a l'apartat metodològic¹³.

La segona aportació posterior a l'escola de Chicago és, com s'ha avançat anteriorment, la d'Alfred Schütz. La seua aportació és doble: en 1944 publica un article, "The Stranger, an essay in social Psychology" (1944) i poc després toca el tema del retorn, en ple final de la Segona Guerra Mundial, amb "The Homecomer" (1945), ambdues publicacions a l'*American Journal of Sociology*. Allò que més ens interessa de Schütz, introductor de la fenomenologia, és l'aprofundiment en un aspecte que ja havia treballat Wood: la interpretació i adopció dels esquemes culturals de la societat d'acollida. Schütz compara la situació de manca de referents i voluntat d'inserció a la vivència del nuvi que vol formar part d'una família o la persona que vol entrar a un club exclusiu. Segons aquest autor, el coneixement de qualsevol persona al voltant del món en què viu la seua vida quotidiana és incoherent, parcial i ple de contradiccions. La realitat se sol complicar encara més quan els esquemes culturals que constitueixen la base de la vida quotidiana s'expressen i s'interpreten per via lingüística, moltes vegades desconeguda, en tant que llengua –dialecte o idiolecte– per una de les dues parts implicades en la relació. Schütz dedica una especial atenció a la qüestió lingüística, ja que el desconeixement dels girs, les entonacions o paraules exactes per a determinades qüestions de la vida quotidiana pot marcar el fet d'estar dins o fora de la societat d'acollida, pot ser la frontera entre sentir-se inserit o estar desarrelat. D'altra banda, Schütz considera també la postura de la societat d'acollida respecte a la de la persona nouvinguda: aquesta sol ser d'ignorància del passat recent de qui s'incorpora al nou grup, malgrat que allò passat, el procés de socialització i aprenentatge de les normes del grup de pertinença, és allò que dóna forma a la

¹³ A més, i per aprofundir en la qüestió, val a dir que el concepte de societat d'acollida també es pot referir de manera genèrica a la població connacional que acull el nouvingut l'arribada de la qual el precedeix temporalment, cosa a la qual en aquest text serà referit com a comunitat d'acollida. Aquesta població pot actuar com a facilitadora dels processos d'inserció, tot i que també els pot dificultar (Simó i Giner, 2012).

persona en què finalment ens convertim. I el grup actua d'aquesta manera perquè, argumenta l'autor, entre altres coses dubta de la lleialtat d'una persona que es nega a reconèixer que les pautes culturals de la societat d'acollida són millors, quan en realitat no és que no les considere òptimes, sinó que es troba perdut, desorientat, dins un laberint cultural i lingüístic en el qual costa orientar-se (Schütz, 1944; 1945).

A partir de l'aportació teòrica de Georg Simmel (1988 [1908]), el sociòleg Paul Siu d'ascendència xinesa, desenvolupa el concepte *sojourner*¹⁴, més elàstic pel que fa a la permanència en l'espai migratori que el d'estranger assentat (*settler*). Tot seguint Robert Park, Siu (1952) caracteritza el sojorn com a fenomen semblant –no equivalent– a la persona marginal que tractà el primer autor (1928): estranger als dos móns. En realitat, diu Siu, la diferència és que l'home marginal en Park té una vivència de la realitat bicultural, mentres que a qui sojorna li'n falta una. Siu veu la condició de sojorn com a pas previ a la condició de persona marginal, en tant que les separa la residència permanent. Segons la definició original, el *sojourner* és un estranger¹⁵ que passa molts anys en un país sense ser assimilat, tot intentant dur a terme tres objectius vitals, especialment visibles en el cas de les migracions laborals –i podríem afegir, més encara als anys 50 en què escriu Siu la seua obra: en primer lloc, fer la feina que ha vingut a fer, que és l'objectiu bàsic de la migració; en segon lloc, mantindre els lligams amb el seu país d'origen; per últim, retornar al seu país tan prompte com siga possible, una vegada acomplides les expectatives. A aquestes característiques n'hem de sumar encara una altra: el sojorn es caracteritza per una convivència junt als membres del propi grup, de tal manera que es crea una llar més enllà de la llar (d'origen). Uns anys després, Cohen anomenarà aquestes condicions

¹⁴ Acceptem sojorn com a traducció de *sojourner*. Segons l'Institut d'Estudis Catalans, sojornar significa “estar-se en un lloc un cert temps”. Sembla que l'origen de la paraula, aplicada al concepte migratori acadèmicament parlant, es troba a la tesi de Clarence Glick “The Chinese Migrant in Hawaii” (Siu, 1952, p. 43).

¹⁵ Siu deixa bastant clar que s'ha de tractar d'un canvi de residència entre cultures, no dins una mateixa cultura, posem per cas, de Nova York a San Francisco (1952, p. 35).

com a bombolles ambientals (1977) o encapsulament, en paraules d'Anwar (1979). La darrera característica que tracta Siu a la seua obra és la necessitat d'aprenentatge de l'idioma. Aquell qui sojorna, en tant que té la intenció última de tornar a casa, no percep el benefici d'aprendre la nova llengua de la cultura d'acollida, més enllà de les paraules bàsiques. Les característiques aportades per Siu s'adapten fàcilment a la creació de colònies en el sentit d'aïllament (cultural) dins dels països receptors. Ell mateix posa els exemples de les comunitats, ja històriques en aquell moment, de *Chinatown* a Chicago¹⁶ i les *Little Italy*, *Little Tokyo* o *Greek Town*. Més encara, Siu parla dels moviments d'anada i tornada, que s'expressen, al país d'acollida com a etnocentrisme –per l'aïllament cultural- i d'estatus al país d'origen –en tant que es mostra l'escalada dins l'estructura social, i que és un moviment esperat per la comunitat originària, i per això la necessitat de retorn. Un altre punt d'interés en Siu és el tractament dels menors, escolaritzats en escoles dels EUA, esdevenen persones marginals en termes parkians, tot i que els seus pares es caracteritzen pel sojorn. Els menors són, segons Siu, l'àncora que impedeix el viatge de retorn –tant l'intermedi, d'anada i tornada, com el viatge final. Aquesta realitat que descriu Siu (1952) i que amplien posteriorment Cohen (1977) i Anwar (1979) es pot dur al terreny d'anàlisi de la Marina Alta, com s'ha demostrat a Simó i Giner (2012), especialment en el cas de les comunitats anglòfones, i en menor mesura la germànica i francòfona. Aquestes comunitats molt sovint duen a terme una inserció etnocentrada a la qual s'ha d'afegir la residència en disseminat i fins i tot en urbanitzacions orientades nacionalment. Així, es dificulta la interacció amb la societat autòctona preexistent, augmenta l'aïllament i es facilita la formació de comunitats ètniques de caràcter lingüístic, nacional o fins i tot regional o local (Simó & Giner, 2012, p. 165).

¹⁶ El primer d'aquest tipus d'assentaments ètnics, aparegut l'any 1872.

3.1.2 Algunes aproximacions des del nostre entorn

No s'han volgut tancar les aportacions teòriques històriques sense abans passar per les principals aportacions fetes des del nostre entorn territorial. Aquesta perspectiva territorial i històrica afegeix, a allò vist anteriorment, les especificitats de l'entorn de l'Estat espanyol. Destacarem tres aportacions, per la seua oportunitat teòrica, però també per formar part del primer corpus teòric al voltant de les migracions –i especialment de les de caràcter internacional– que començava a desenvolupar-se des del punt de vista acadèmic al nostre entorn. Resulta evident que la realitat –tant la de les ciències socials com la social– a l'Estat espanyol s'allunyava molt de la dels EUA als anys en què l'escola de Chicago va teoritzar sobre els moviments migratoris. Una de les diferències –deixant de banda el fet que l'inici de la tasca investigadora fóra tardana al nostre país– és la caracterització històrica com a societat d'emigració, enfront de la realitat immigratòria d'altres països, rics en processos d'acollida i amb una gran tradició investigadora que es remunta fins a finals del segle XIX o principis del segle XX. Tant és així que des de finals del segle XIX havien estat diversos els processos migratoris que havien conduït milers de valencians a diverses localitzacions, processos dels quals en tenim informació gràcies a les aproximacions històriques que s'han dut a terme des de l'actualitat: al Sud d'Amèrica (Agulló, 2011), al Nord d'Amèrica (Fornés, 2011; Morell, 2012) o al Nord d'Àfrica (Menages & Monjo, 2007) en són alguns exemples que han quedat patents als estudis socioetnogràfics sobre l'emigració valenciana.

És significatiu, per això, fer menció de les primeres investigacions des de l'àmbit acadèmic sobre els moviments migratoris a l'entorn de la Marina Alta. El punt en comú d'aquestes recerques és el fet que analitzen una realitat al mateix temps que aquesta té lloc. I en el cas de les migracions a l'Estat espanyol durant els anys 60 i 70 això té

un especial valor: en primer lloc perquè suposa donar forma a una realitat incipient, la dels moviments d'immigració, només visible a nivells territorials reduïts, ja que a nivell estatal als anys 70 la visió predominant és la que se centra sobre els moviments d'eixida del país. A això s'ha de sumar l'estat de la investigació a nivell acadèmic, encara incipient en l'àmbit de les ciències socials després dels anys de repressió i control de la dictadura franquista. En aquell context de desenvolupament precari de la investigació, els estudis sobre moviments migratoris es fan, principalment, des de l'òptica de la geografia¹⁷. Sense intenció de fer un repàs exhaustiu sobre el tema, destacarem les obres de Jesús García (1965), que com José Antonio Garmendia (1970) van abordar l'emigració espanyola cap a Europa i Alemanya de manera contemporània al moviment migratori, com també ho va fer el número monogràfic que dedicà *Documentación Social* l'any 1974, on ja s'observa la importància relativa del fenomen del retorn mesurat estadísticament¹⁸.

Aquestes obres enllacen de manera directa amb els dos grans treballs sobre la temàtica migratòria dels primers anys 80 del segle XX: d'una banda les obres de Carlota Solé (Solé, 1981; 1982) sobre la inserció de la immigració a Catalunya i d'altra banda la publicació comandada per José Garmendia (1981) sobre el moviment de retorn amb origen als països europeus. D'aquesta manera es posen sobre la taula, molt d'hora, les dues grans corrents migratòries viscudes fins els anys 70: l'emigració interna des del Sud al Nord, de l'interior a la costa i de l'àmbit rural a l'urbà, d'una banda; d'altra banda, la immigració de retorn, des dels països europeus als quals havia emigrat prèviament una quantitat gens menyspreable de treballadors.

¹⁷ Per a una anàlisi de les primeres obres sobre els moviments migratoris, vegeu l'apartat bibliogràfic a Solé (1981).

¹⁸ Per a un repàs de la bibliografia existent sobre el retorn dels immigrants europeus vegeu l'obra de Vilar (2006).

No obstant això, i per anar caracteritzant la població que interessa, una vegada aterrats al territori de referència, s'ha de fer parada en dues investigacions anteriors a la majoria de les que s'han citat fins ara, molt sovint oblidades per la visió canònica de les migracions. Les dues tenen en comú haver estat les primeres en entrar a l'anàlisi de dos fenòmens que s'entrellacen en l'objecte d'estudi que plantegem: el *continuum* residència/turisme i la condició d'estranger. També tenen en comú haver estat poc valorades en general per la comunitat acadèmica, especialment la que es dedica als moviments migratoris en general, ja que els estudis centrats en les migracions de retir sí que se n'han fet més ressò. Això és especialment notable en el cas de la primera obra, la que Dennison Nash, un referent internacional en l'Antropologia del Turisme, dedicà a la realitat migratòria d'un col·lectiu a priori benestant a la ciutat de Barcelona als anys 70. Es tracta d'una obra pràcticament desconeguda al nostre país, tot i que acumula cites bibliogràfiques més enllà del nostre entorn geogràfic¹⁹. L'àmbit d'estudi es limita a la colònia procedent dels EUA resident a la Barcelona dels anys 60, unes setanta-cinc famílies en total, al voltant de 350 persones (1970, p. 57). Allò més interessant de l'obra de Nash és la utilització del concepte d'anòmia per a referir-se a les situacions d'estrés i falta de normes i referents dels nordamericans arribats al nostre país. Relata un seguit de situacions, properes al que observava Schütz, en què la interpretació des de l'àmbit de la pròpia cultura, es torna fonamental per tal d'entendre el concepte anòmic. És significatiu l'exemple que exposa al capítol III on apareix un dels conceptes clau per a situar la visió de la societat front els residents estrangers: "*tots són milionaris*" (1970, p. 41). Aquesta definició, plana i senzilla, sobre allò que pensa la societat autòctona del nouvingut nord-americà sobrevolarà la concepció de la societat sobre el seu poder adquisitiu durant molts anys. Un altre punt

¹⁹ De fet, les dues úniques mencions directes al nostre entorn en el moment d'escriure aquest text són al repàs que fa Jesús de Miguel tot commemorant els cent anys d'investigació sociològica (1999) i a un article de Gade (2006). Només dues biblioteques universitàries tenen l'obra de Nash als seus prestatges: la de Sevilla i la Pública de Navarra, segons consta al catàleg col·lectiu de la Red de Bibliotecas Universitarias que confecciona la Conferencia de Rectores de las Universidades Españolas (CRUE) [consultat el 8/05/2013].

de vista interessant de l'anàlisi de Nash, gens benevolent amb la societat nordamericana, és la introducció de l'anàlisi de la comunitat resident a Barcelona a partir del que anomena imperialisme, no només de la nació, en el seu cas dels EUA, sinó també de les organitzacions. Quan tracta les organitzacions es refereix Nash a les grans corporacions empresarials, però també als organismes nord-americans vinculats al Consolat i fins i tot organismes especials de l'espionatge. En part és això el que explica el concepte de llimbs que apareix al títol, i que esdevé central en l'anàlisi d'aquesta comunitat. Els llimbs determinen l'existència de la comunitat nordamericana en tant que, com a la teologia catòlica, constitueix un espai d'espera o trànsit, perquè com a comunitat no han arribat a desfer-se de la pertinença als EUA, i per tant viuen metafòricament en el límit de la societat d'acollida.

En segon lloc hi ha una de les primeres obres que va escriure el sociòleg Mario Gaviria (Gaviria, 1976). Aquest estudi té en comú amb el de Nash la utilització d'un punt de vista crític amb el fenomen, almenys des del punt de vista geopolític (neocolonialisme), econòmic (evasió fiscal) i ambiental (degradació del litoral). Aquest punt de vista entronca amb l'anàlisi del fenomen que fa Jurdao respecte a la costa andalusa (Jurdao, 1979; Jurdao & Sánchez, 1990). Aquest anàlisi, però, perdrà importància durant els anys posteriors, quan apareixeran obres molt menys crítiques amb l'assentament de ciutadans procedents d'Europa, en part per l'efecte legitimador del mercat turístic com a motor econòmic de les localitats costaneres, en part pel reconeixement de fet de la ciutadania que atorga l'entrada en vigor de l'acord de Schengen de lliure circulació a dins dels territoris de la UE. És interessant fer notar com el "turisme residencial", paraula encunyada per Jurdao per referir-se a l'assentament d'europaus, canvia el seu significat, crític en un principi amb la realitat dels assentaments de ciutadans europeus a la costa, cap a un concepte buit de tota crítica, fins i tot adoptat pels agents immobiliaris per tal de vendre les seues promocions (Ros, 2003; Schriewer, 2008) .

Des d'una perspectiva històrica, tant el treball de Nash com els de Gaviria i Jurdao són investigacions que s'avancen al seu temps. Malgrat els anys transcorreguts, moltes de les anàlisis continuen vigents i algunes de les fonts treballades –molt més accessibles ara mateix– no han fet més que reforçar alguns dels discursos que presentaven quaranta anys enrere. Assumida la distància temporal, els discursos d'aquests investigadors són molt oportuns de recuperar de l'oblit en què han estat durant els darrers anys.

3.2 Les migracions vistes des de la ciència social actual

A diferència de les anteriors, majoritàriament estudis de casos, a la segona meitat del segle XX es comença a teoritzar sobre el concepte de migració, tot tractant de conèixer les motivacions i les conseqüències, des d'un punt de vista macro. Es tracta d'un salt qualitatiu, propi d'una ciència que va enriquint-se amb els debats i processos de reflexió que apareixen a mesura que avança el segle. De fet, i tot i els enfocaments teòrics que s'han pogut veure fins ara, encara a l'any 1993 el grup format, entre altres, per Douglas Massey i Joaquín Arango, tractaven la realitat d'aquesta parcel·la des de la mancança d'una teoria coherent sobre la migració internacional i l'existència, més bé, d'un "conjunt fragmentat de teories que s'han desenvolupat aïllades unes de les altres, de vegades –però no sempre- fragmentades per les fronteres de les disciplines científiques"²⁰ (Massey, Arango, Graeme, Kouaouci, Pellegrino, & Taylor, 1993, p. 432). Tot seguint el model proposat per Massey i altres, es poden distingir entre no

²⁰ La traducció és pròpia.

menys de tres aproximacions teòriques al concepte de migració: l'orientació econòmica, l'aproximació estructural i la visió des del transnacionalisme²¹.

3.2.1 L'orientació econòmica

La primera i més antiga orientació teòrica dels moviments migratoris és l'orientació macroeconòmica neoclàssica. Inspirada en les primeres notes teòriques sobre les migracions de Ravenstein al segle XIX (Ravenstein, 1885), tracta d'explicar els moviments migratoris a partir de les diferències geogràfiques existents en l'oferta i la demanda de mà d'obra. D'aquesta manera, els diferencials de salaris existents entre països motivarien l'eixida de treballadors des dels països amb salaris més baixos en direcció als països amb salaris més alts. Això provocaria una minoració de la mà d'obra i un increment del salari mitjà al país d'origen, mentre que als països amb nivell salarial superior augmentaria l'oferta de mà d'obra i decreixerien els salaris. El resultat final tendeix a l'equilibri internacional fruit del diferencial de salaris (Massey *et al.*, 1993, p. 433). Com afirmen els autors, aquesta explicació ha permeat en l'opinió pública i ha estat en la base de moltes polítiques migratòries, malgrat que incorre en diferents assumpcions que poden no ser totalment certes: per exemple, que l'eliminació o l'absència de diferencials salarials acabarà amb les migracions o que una de les polítiques actives per a regular els fluxos migratoris pot ser el control de les diferències salarials entre els països emissors i receptors. Amb aquestes polítiques econòmiques, s'assumeix, si més no implícitament, que l'únic i principal factor a tindre en compte a l'hora de regular els fluxos és l'econòmic.

²¹ Val a dir que les aproximacions teòriques no ho són únicament des de l'àmbit de la Sociologia sinó que també provenen d'altres disciplines com ara l'Economia o l'Antropologia.

L'orientació microeconòmica, dins la gran teoria migratòria de l'economia neoclàssica, és la del model d'elecció individual. Els individus esdevenen actors racionals que decideixen migrar perquè han dut a terme un càlcul de cost-benefici que genera possibles guanys, normalment en forma de retorn monetari. És per això que les migracions internacionals són concebudes també com una forma d'inversió en capital humà (Massey *et al.*, 1993, p. 434). El càlcul de la decisió migratòria sol basar-se en les habilitats i coneixements de l'individu, en els guanys previstos que aconseguiran i una estimació de costos econòmics però també de tipus psicosocial (trencament de llaços i establiment d'altres noves relacions). En la decisió de migrar s'ha de tindre en compte també la possibilitat, pel que fa a les persones sense documentació per treballar, de ser deportades o enfrontar-se a dificultats per trobar feina, cosa que compromet més la inversió inicial i els resultats esperats. Aquest plantejament es resumeix en la fórmula de retorn net esperat (*expected net return*) amb la qual es pot calcular l'atracció de cada destinació potencial per als migrants en potència (Massey *et al.*, 1993, p. 435).

D'altra banda, les aproximacions econòmiques més recents tendeixen a separar la decisió de migrar de l'individu, per lligar-la a unitats majors, normalment famílies. L'acció ja no és només dirigida a la maximització dels ingressos esperats, sinó també cap a la minimització dels riscos presents en diferents aspectes, no només els relacionats amb el mercat de treball. D'aquesta manera s'entén, per exemple, que un membre de la família pugui emigrar a un lloc on els salaris i les condicions laborals siguin fins i tot pitjors que les de l'àrea on residia: en cas d'empitjorament de les condicions a l'àrea on resideix la família, aquesta podrà dependre de les remeses rebudes de l'estranger. Per tant, l'emigració pot ser vista com una forma d'afiançament i de finançament transnacional de la llar i també com una forma d'assegurar el benestar, en contextos on la protecció social no està garantida per mecanismes governamentals (Massey *et al.*, 1993, p. 436).

Sense eixir de l'orientació econòmica, tot i que des d'una òptica inspirada en el marxisme, les teories sobre el mercat de treball dual s'allunyen de l'orientació individual per posar el pes en la demanda de mà d'obra en les societats industrials modernes. Tal i com argumenta Piore (1979), el major defensor d'aquesta orientació teòrica, la immigració internacional és possible gràcies a l'estructura econòmica inherent a les nacions desenvolupades. Per tant, la immigració no estaria provocada pels factors *push* o d'expulsió dels països emissors, sinó pels factors *pull* o d'atracció dels països receptors. Això s'explicaria, tot seguint Piore (1979) per quatre característiques fonamentals de les societats industrials avançades i les seues economies.

En primer lloc hi hauria la inflació estructural, per la qual els salaris han d'augmentar a tota la jerarquia laboral per tal de mantindre'ls dins les expectatives socials. Això fa que la importació de mà d'obra siga una solució fàcil i barata per a les empreses per tal d'estalviar costos i evitar l'increment constant dels costos associats als salaris dels treballadors. La segona característica que actuaria com a factor d'atracció, atenent al plantejament de les teories del mercat dual serien els problemes motivacionals. En qualsevol estructura ocupacional existeix una base formada per treballs normalment poc qualificats on no cap la promoció ni la millora de les condicions. Aquesta base, normalment no va associada a posicions de prestigi o elevat estatus social. De fet, qui ocupa aquests llocs de treball ho sol fer més pels ingressos que per l'acumulació o manteniment d'estatus. I aquesta és una de les característiques definitòries de la situació del col·lectiu d'immigrants durant la primera època de residència a qualsevol país: malgrat que el prestigi associat a un lloc de treball siga baix, la situació dual en què es troba la persona immigrada fa que no es veja com a part integrant de la societat d'acollida. Més bé, la persona immigrada se sent part de la societat emissora, on les remeses li poden aportar el prestigi i l'estatus

que no li corresponen a la societat d'acollida. Tot això, sense comptar la sensació d'inferioritat que sol sentir la persona immigrada i una hipotètica manca d'inserció, pròpia dels primers moments del procés migratori, que encara dificultaria el fet de veure's com una part integrant de la societat d'acollida

El tercer factor és el dualisme econòmic, pel qual es generen distincions entre treballadors: d'una banda, existeix un sector primari caracteritzat per la seua estabilitat, per estar dotat d'uns llocs de treball qualificats i utilitzar capital intensivament. Per la seua especialització, es fan necessaris uns coneixements, experiència i el manteniment d'una formació que assegure el correcte desenvolupament de la feina. Solen ser ocupacions professionalitzades, amb una alta protecció social. És per això que aquests treballadors són cars de mantenir. Per contra, existeix un sector secundari on els treballs són inestables, poc qualificats i l'acomiadament esdevé fàcil, barat o fins i tot no té cap tipus de protecció. Per tant, és un sector fàcilment prescindible, especialment en èpoques en què l'empresariat ha de retallar despeses. Per tal de cobrir la demanda de treball del sector secundari, l'empresariat es dirigiria, doncs, als immigrants.

El quart factor d'atracció a considerar és el de la demografia de l'aprovisionament laboral. Els tres factors anteriors provoquen el dualisme i la demanda permanent de mà d'obra amb voluntat de treballar sota condicions poc agradables, amb salaris baixos, inestabilitat i poca opció de millora. Fins l'arribada de la població immigrada, aquests llocs de treball es cobrien amb mà d'obra femenina i adolescent, que conformaven els estrats subalterns a la mà d'obra principal, representada pel *cap de família*²². Amb mà d'obra femenina perquè les dones han format part durant molt de temps del suplement salarial del *breadwinner*, amb contínues anades i vingudes

²² Utilitzem a propòsit l'expressió cap de família tal i com s'ha vingut utilitzant, de manera acrítica, per una gran part de la societat i també de la comunitat investigadora, tot i el seu significat imprecís i el biaix de gènere que suposa considerar l'home com a cap –visible, simbòlic, econòmic– de la família.

laborals. A més, la seua identitat, més enllà del prestigi o l'estatus assolit, s'ha conformat a partir del seu referent masculí (com a dona de, filla de, germana de, etcètera.), i així ho ha identificat la societat –i podríem afegir, en certa mesura encara ho fa. Per contra, utilitza la mà d'obra adolescent perquè es tracta d'un col·lectiu que estava disposat a treballar per tal d'accedir a ingressos extra, guanyar experiència i provar diferents rols ocupacionals. En el cas dels joves i adolescents l'expectativa laboral és baixa, la por a perdre el treball pràcticament no existeix, i el seu estatus social encara està lligat al de la seua família. Canvis demogràfics i socials, com ara la major participació laboral de les dones, l'increment del número de divorcis, el descens de la fecunditat, la prolongació de l'educació obligatòria i l'extensió de l'educació superior a cada vegada més població fan que, tant les dones com els adolescents abandonen el mercat laboral abans qualificat com a secundari, que han anat ocupant progressivament les noves cohorts de persones immigrades.

D'altra banda, la teoria del sistema-món argumenta que els orígens de les migracions internacionals no es troben tant a la divisió del mercat de treball de les economies nacionals, sinó més bé a l'estructura dels mercats mundials que s'han desenvolupat des del segle XVI (Massey *et al.*, 1993, p. 444). Segons aquest esquema teòric la penetració de les relacions econòmiques de tipus capitalista a les societats perifèriques que, fins al moment, en restaven fora, posa la base d'una població propensa a la migració. L'explotació dels països perifèrics per part de les corporacions capitalistes no es limita a les matèries primeres, sinó també a les terres de conreu, el mercat de treball i el mercat de consum. Mitjançant governs colonialistes, primer, i gràcies als governs neocolonialistes, després, es perpetua el poder de les elits nacionals. Les migracions apareixen, doncs, com a producte de les disruptcions i dislocacions del procés capitalista, incorporant la població al mercat econòmic global, de la mateixa manera que abans ho van estar les matèries primeres, les terres de conreu i la mà d'obra. Es podria dir, per tant, que els mateixos mecanismes que creen

migrants en els països perifèrics, simultàniament els atrau cap als països desenvolupats. Un d'aquests mecanismes és l'extracció de matèries primeres, fonamentalment amb mà d'obra d'antics agricultors, la qual cosa desmunta l'antiga organització basada en sistemes de reciprocitat i crea els primers mercats laborals basats en l'individualisme, l'interés privat i el canvi social. Al mateix temps, aquest mecanisme crea beneficis derivats dels costos reduïts de la mà d'obra als països perifèrics, per exemple, mitjançant l'establiment de plantes de muntatge de grans multinacionals. En algunes ocasions s'ha argumentat que l'establiment d'aquest tipus de fàbriques, on s'utilitza fonamentalment mà d'obra femenina, desplaça part de la mà d'obra masculina cap a la migració internacional (Massey *et al.*, 1993, p.445). Més encara, la socialització en la realitat de consum força la població a la recerca d'una font estable d'ingressos per tal de poder accedir, i poder mantindre, un nou mode de vida. Per últim, la relació entre els països capitalistes i els seus *hinterlands* se solen perpetuar, de vegades des d'èpoques colonials, assentant un mode de vida, usos i costums que esdevenen l'espill en què es miren els països perifèrics. Massey i altres anomenen els casos dels ciutadans de Senegal que aprenen francès, estudien als *lycées* i, fins i tot, abans de la unió monetària europea, utilitzaven un tipus de canvi lligat al franc en termes de transaccions econòmiques (Massey *et al.*, 1993, p. 446). Aquests llaços ideològics i culturals exerceixen de connexions entre països perifèrics i potències econòmiques, i són reforçats pels mitjans de comunicació, que s'encarreguen de transmetre informació sobre els estils i les condicions de vida del món desenvolupat, que després són adoptats i reproduïts als països perifèrics.

Davant d'aquest panorama sembla que la demanda de mà d'obra és generalitzada als dos pols de l'estructura del mercat laboral –allò que anteriorment hem anomenat sector primari i secundari. No obstant això, aquesta demanda és dèbil per a les ocupacions que se situen al centre és a dir, en els treballs semiqualficats, llocs ocupats majoritàriament per població nativa que té tres possibilitats: o intenta escalar

posicions, o emigra a altres destinacions on ocupar els llocs no qualificats (per la via del treball infraqualificat) o, per últim, cau en els programes d'ajuda coberts pels programes de protecció social (Massey *et al.*, 1993, p.447).

3.2.2 L'aproximació estructural als moviments internacionals

Els motius pels quals es du a terme un moviment migratori poden ser variats i dependre de diferents factors, no només de la voluntat individual de l'individu que el protagonitza. A les causes tractades anteriorment, Massey i altres (1993) afegeixen noves motivacions que perpetuen el moviment, com poden ser l'extensió de les xarxes migrants, el suport de les institucions al desenvolupament dels moviments transnacionals i el significat canviant del treball a les societats receptores. Totes tenen en comú la consideració de factors de caràcter estructural que influeixen sobre la decisió migratòria.

La teoria de les xarxes considera que els lligams interpersonals que connecten persones immigrades, futurs migrants i també aquells que no han migrat i s'han quedat als països emissors estan a la base del moviment migratori. Els lligams incrementen *per se* la possibilitat de dur a terme una migració perquè la fan més fàcil i assequible. Segons Massey i altres (1993, p. 449) l'arribada d'un nombre major d'immigrants expandeix les xarxes, redueix els costos i els riscos del moviment, augmenta el número de candidats a migrar, la qual cosa fa augmentar els moviments addicionals i expandeix, al seu torn, les xarxes i, en definitiva, incrementen els rendiments nets esperats del moviment migratori. És d'aquesta manera que capes cada vegada més grans de la societat emissora estaran disposades a migrar cap a un país on trobaran una xarxa que els facilite l'acollida. La migració internacional és entesa, encara, com

un procés individual o de llar, però afegeix a les teories precedents el fet que la migració altera el context de presa de decisions de les futures migracions, incrementant la probabilitat de migrar d'aquelles persones que podien estar pensant dur a terme un moviment migratori. De fet, es considera provat que les xarxes migratòries, a més de fer decreixer els costos i riscos de la migració, augmenten la probabilitat de migrar dins d'una comunitat on existisca gent que haja migrat. Per tant, aquesta concepció s'allunya de les teories sobre l'equilibri general, plantejant un model on la migració resulta ser més bé un procés de difusió que s'autoabasteix i es perpetua (Hagen-Zanker, 2008, p. 17).

D'altra banda, per a la teoria institucional, una vegada efectuada la migració internacional, apareixen institucions privades i organitzacions de voluntariat que s'encarreguen de satisfer la demanda creada per un desequilibri entre les persones que volen entrar als països benestants i el número limitat de visats que aquests països solen oferir. Aquest desequilibri pot arribar a crear un sector econòmic, més o menys formalitzat, dedicat a promoure la migració internacional, que en la seua versió més informal i al marge de la llei pot acabar conduint a l'esclavatge i la victimització. Al mateix temps, però, sorgeixen organitzacions de voluntariat dedicades a promoure els drets i millorar el tracte tant de les persones que resideixen legalment com de les persones indocumentades.

Al mateix temps que creixen les xarxes i el desenvolupament de les institucions de suport a les persones migrades, el procés de migració internacional se sosté a sí mateix d'altres maneres, fent que s'expandisquen els moviments amb el pas del temps, en un procés anomenat causació acumulativa (Myrdal, 1957). La causació és acumulativa en tant que cada migració altera el context social en què les següents decisions migratòries són preses, de manera que augmenten la probabilitat de que tinguin lloc més decisions migratòries: les xarxes s'expandeixen, l'emigració passa a

formar part de la cultura local i la fa més fàcil i accessible a tots els nivells de la població. El propi procés migratori té efectes sobre els territoris emissors, que s'enriqueixen tant de la introducció de nous mètodes agrícoles importats pels migrants, com també de l'abandó de terres d'aquelles persones que han marxat. Tenint en compte que normalment sol emigrar la població amb més nivell formatiu, és possible que la població emissora s'acabe estancant, veient-se enriquida posteriorment gràcies a les remeses econòmiques. El procés no té una continuïtat en el temps de caràcter indefinit, sinó que tendirà a decreïxer o fins i tot a desaparèier quan les xarxes migratòries es veuen saturades, el mercat de treball del país emissor resulta afectat i la demanda de migració potencial és reduïda i concentrada en determinades poblacions, per exemple, xiquets o persones majors, com a producte de les reunificacions familiars (Hagen-Zanker, 2008, p. 18).

Per últim, dins les teories estructurals cal considerar la teoria dels sistemes migratoris, que suposa una nova aproximació interdisciplinar que intenta cobrir totes les dimensions de l'experiència migratòria. Aquesta nova aproximació proposa analitzar els dos extrems del moviment migratori i estudiar tots els lligams entre els llocs i les persones implicades en el moviment. Aquests contactes poden ser entre estats, però també connexions familiars, socials o fins i tot en termes de cultura de masses i mitjans de comunicació. La teoria dels sistemes migratoris, per tant, es basa en l'existència de vincles precedents, bé siguin colonials, comercials, inversors o culturals. Es tracta d'una visió que, en paraules de Castles i Miller (2003) se n'ix dels dominis de l'ortodòxia neoclàssica per a veure els moviments migratoris com a resultats de la interacció entre macroestructures i microestructures, gràcies a uns mecanismes intermedis a què els autors anomenen mesoestructures. Les macroestructures són les polítiques econòmiques, les relacions interestatals, les lleis i les pràctiques migratòries històriques tant del país emissor com del receptor. Les microestructures són les xarxes socials desenvolupades pels propis migrants, tant de

tipus familiar com comunitari. Com s'ha pogut veure, tant les estructures *macro* com les *micro* són determinants en la decisió de migrar. Allò que aporta de nou la teoria dels sistemes migratoris és la consideració del nivell *meso*, determinant per a entendre els processos d'assentament i la formació de comunitats a la societat d'acollida. Els grups migrants desenvolupen la seua pròpia infraestructura social i econòmica, la qual cosa inclou tant llocs d'oració com tendes, locals de restauració, professionals i altres serveis. Moltes vegades aquest fet està vinculat a la reunificació familiar, de manera que amb l'arribada dels membres de la família s'intenta estabilitzar la situació econòmica al país d'acollida, per exemple, obrint algun tipus de negoci. Aquest procés està vinculat també a la situació dels menors, la seua inserció –via escolar– i el desenvolupament d'identitats biculturals o transculturals, cosa que, entre altres coses vindrà a dificultar el retorn als país d'origen dels pares. El nivell de les *mesoestructures* comprén allò que Castles i Miller anomenen la indústria de la migració (2003), conformada per organitzacions, advocats, agents, passadors i altres intermediaris que poden ser tant ajudants, explotadors com immigrants, tot i que el rol explotador pot ser el principal en situacions d'immigració indocumentada. Els tres nivells, *micro*, *meso* i *macro*, s'entrellacen en el procés migratori sense que hi haja una divisió clara entre ells ni existisca una única explicació a la pregunta de per què les persones decideixen eixir del seu país d'origen.

3.2.3 Migracions i transnacionalisme

A les visions econòmica i estructural cal afegir un altre punt de vista, basat en els nous vincles que es donen entre les societats, mitjançant els moviments migratoris. En l'era de la globalització s'han donat processos de millora tecnològica relacionats amb el transport i les comunicacions, que fan que els processos migratoris siguen més

fàcils i que les persones que els protagonitzen puguin mantindre el contacte amb les àrees d'origen. Tot això fa que s'incrementi la mobilitat internacional, tant pel que fa als moviments circulatoris com de repetició. El debat al voltant del transnacionalisme sorgeix a partir de l'obra de Basch, Glick-Schiller i Szanton-Blanc (1993) on s'argumenta l'emergència d'estats-nació desterritorialitzats, amb les conseqüències que aquests canvis poden tindre sobre les identitats nacionals i la política internacional. El transnacionalisme, doncs, és la capacitat de mantindre contactes regulars i habituals que traspassen les barreres nacionals. (Castles & Miller, 2003, p. 29). En un context globalitzat de relacions socials, les comunitats que prèviament s'organitzaven al voltant de l'amistat, la família, el veïnatge o la feina, passen a estar caracteritzades per la virtualitat, tot conformant comunitats comunicades en la distància. A banda del poder polític que poden arribar a exercir les comunitats transnacionals, la pròpia organització social, així com els vincles entre les comunitats del país emissor i les residents als països receptors són cabdals per tal d'entendre la situació de moltes d'aquestes comunitats actualment. Certament, com assenyalen Castles i Miller el transnacionalisme no és un terme absolutament actual sinó que es remunta en l'origen dels temps, i és tan antic com els primers grans desplaçaments poblacionals, diàspora i migracions (2003, p. 30)²³. És clar que són moltes les diferències entre els moviments migratoris de les antigues civilitzacions i els que es poden observar en els darrers anys. Una de les més notables és la ràpida proliferació dels moviments migratoris arreu del món, sota els avantatges tecnològics i de comunicació que són possibles gràcies a la globalització (Portes, Guarnizo, & Landolt, 1999, p. 223).

El concepte de transnacionalisme aplicat a les migracions beu, especialment, dels moviments migratoris procedents de l'àrea caribenya que comprén la República

²³ Un notable repàs a alguns casos precursors del transnacionalisme modern es pot veure a Portes, Guarnizo i Landolt (1999).

Dominicana (Georges, 1990; Grasmuck & Pessar, 1991), Mèxic (Rouse, 1991) i Haití (Glick-Schiller & Fouron, 1998) tots ells en direcció als Estats Units d'Amèrica. La centralitat dels EUA en l'àmbit acadèmic i la importància històrica i demogràfica dels processos migratoris fan que l'origen d'aquestes teories siguin els processos iniciats a l'àrea del Carib. D'altra banda, val a dir que tant central han estat els moviments migratoris caribenys per a l'estudi de les emigracions des de l'òptica transnacional, com també ho han estat per a l'estudi del retorn, com veurem a l'apartat dedicat a tal qüestió.

En el context del transnacionalisme, un dels canvis més notables, ja apuntat per Portes i altres és, precisament, que l'èxit en el procés migratori –tant l'econòmic com el social- ja no depèn de l'assimilació a la societat d'acollida, sinó més bé d'un procés d'adaptació (1999) que aprofita la idea de la liquiditat de determinades fronteres i fins i tot els plantejaments del postnacionalisme. Aquesta visió és present com a construcció social, però també a l'agenda investigadora, acadèmica i política. De fet, la perspectiva canvia segons si se centra l'òptica en la relació amb el país emissor, en lloc de la relació amb país d'acollida. L'adaptació instrumental de què tracten Portes i altres fa possible mantindre activitats i contactes transnacionals malgrat no conèixer bé la llengua de la societat d'acollida i fins i tot no formar-ne part d'aquesta, si més no només a nivell testimonial.

“In the United States it is thus possible for immigrants to engage in transnational activities without knowing English well and while remaining marginal to the American social mainstream” (Portes, Guarnizo, & Landolt, 1999, p. 229)

Per tant es pot dir que el transnacionalisme s'ha instaurat com una visió majoritàriament acceptada mitjançant la qual es poden analitzar tot tipus de realitats, des dels moviments migratoris fins a les pràctiques culturals passant, per exemple, per

les remeses o la importància dels cibercafés en la conformació de comunitats transnacionals²⁴. No obstant això, el transnacionalisme s'ha convertit, molt sovint, en una òptica d'anàlisi dirigida, precisament, més a la justificació de la desterritorialització –des del punt de vista nacional– que a l'anàlisi de les relacions entre les persones que duen a terme el procés migratori i els territoris de pertinença i d'acollida. És a dir, mitjançant l'estudi del transnacionalisme es legitimen determinades formes de vida, caracteritzades per la manca d'interacció i l'individualisme, perdent de vista la necessitat d'emmarcar aquesta vivència en l'àmbit del poder, la política i la interacció social. Aquesta afirmació pot resultar problemàtica per políticament incorrect, però amaga al darrere processos neocolonialistes d'empoderament i privilegi en societats on es dona el contacte entre poblacions de persones immigrades procedents de països desenvolupats i la societat d'acollida²⁵.

3.3L'estudi de les migracions de retir

A partir dels anys 70 comença a desenvolupar-se una nova anàlisi dels moviments migratoris, en part gràcies al desenvolupament dels sistemes d'informació i de recompte poblacional, però també com a resultat d'un exercici de reflexivitat sobre els processos migratoris, esdevinguts a partir dels anys 60 i també del canvi de l'amplitud de l'objecte d'investigació a les ciències socials, que mostra cada vegada més interès pel plànol micro-individual. Juntament amb aquest interès per l'àmbit d'allò microsocial també apareix l'estudi de les migracions de retir. Malgrat tot, la Marina Alta, on

²⁴ Vegeu Vertovec (2009).

²⁵ Vegeu Benson (2013) per a una aproximació a aquest fenomen des del punt de vista dels processos migratoris procedents dels Estats Units d'Amèrica en direcció a Panamà. Aquesta aproximació té els seus arrels a la crítica de Leiris sobre el paper de l'antropologia als processos colonialistes (Leiris, 1995).

aquestes migracions adquireixen una magnitud significativa ja en els anys 60 del segle XX, no serà objecte de recerca, tal i com es pot constatar, si més no fins al canvi de mil·lenni.

Les primeres recerques sobre les migracions de retir no apareixeran fins al moment en què els estats estableixen la fita de la jubilació i l'extensió de l'estat del benestar, durant els anys 50 i 60 del segle XX a l'Europa central i septentrional. De fet, fins al moment en què el moviment es torne popular, les úniques persones que podien dur a terme una migració de retir eren aquelles que podien disposar d'ingressos per poder-se pagar l'estada al nou país d'acollida, normalment il·lustres personatges de la burgesia i la noblesa europea o bohemis i artistes atrets per l'ideal bucòlic, com comprovarem posteriorment. Per tant, els primers estudis sobre migracions de retir no apareixeran fins al final dels anys 60 i principis dels 70 (Murphy, 1979). No obstant això, el major desenvolupament de les recerques sobre les migracions de retir no arribarà fins els anys 90, quan el creixement del fenomen esdevé més important, gràcies a processos paral·lels com ara la millora i abaratiment dels transports i les comunicacions o la possibilitat d'aprofitar l'avantatge que suposa el tipus de canvi monetari.

Pràcticament tots els estudis sobre migracions de retir tenen un tret en comú: la direcció del moviment migratori. La major part de les migracions de retir tenen lloc des d'una ubicació amb clima fred i septentrional –i molt sovint ben posicionada econòmicament– cap a un emplaçament de clima càlid i meridional, cap a la zona que a la bibliografia nord-americana s'anomena *sunbelt*, per tal de tindre un retir plàcid a un lloc amb un clima assolellat. En el cas de la Marina Alta aquest procés va ser molt prematur i data de finals dels anys 50 i principis dels anys 60 del segle XX (Giner, 2006), en el context d'un país on l'emigració era el moviment migratori majoritari. Potser aquesta és una de les raons per les quals el procés migratori roman invisible

durant tant de temps als ulls de l'acadèmia: pel fet de quedar invisible entre els moviments d'eixida cap a Europa. Algunes de les altres raons, que s'exploren posteriorment, s'han de buscar en l'arrel turística del moviment, en la dificultat de mesurar els moviments poblacionals i també en l'èxode rural del camp a les ciutats.

La migració de ciutadans europeus es va definir, ja des del seu origen, com un moviment que es vinculava més al turisme que al fenomen migratori. La població receptora del moviment migratori, l'acadèmia i també un dels àmbits que més relació directa n'ha tingut com és la construcció, s'acosten al fenomen des d'un punt de vista acrític, tal i com s'ha pogut observar en el canvi terminològic associat a l'expressió *turisme residencial*. No obstant això, aquesta expressió, formulada originàriament als anys setanta, i des d'un punt de vista crític amb l'extensió del fenomen migratori d'origen europeu a la costa andalusa (Jurdao, 1979) es veu desposseïda del seu esperit original per a referir-se, en general, al fenomen migratori europeu. Més tard, aquesta denominació cristal·litzarà en la indústria de la construcció que proveïa d'habitatges també a la població europea, com a símbol de la seua estreta relació (García H. , 2005; Huete, Mantecón, & Mazón, 2008; Mantecón, 2012). De fet, com després ha remarcat Amit, aquest tipus de moviments migratoris, per les característiques de la població que els du a terme, es podrien qualificar de privilegiats, cosa que els allunya de les migracions laborals o econòmiques i els acosta, no només a la concepció que, mitjançant la imatge turística, tenim dels visitants sinó també al manteniment d'una diferenciació per raó de classe que es duria a terme amb un altre tipus de població immigrada (Amit, 2007).

Un dels artífexs de la introducció de les migracions de retir en l'àmbit acadèmic internacional és Alan Warnes, que començà la seua recerca sobre aquesta realitat als anys 80 (1983; 1993a; 1993b). Potser la publicació amb què més s'ha donat a conèixer la seua obra ha estat el volum coeditat amb Russell King i Allan Williams, tres

dels investigadors als quals es pot atribuir la paternitat de la denominació *International Retirement Migration* (IRM), que relaciona el fenomen amb el moviment demogràfic que el caracteritza, això és, la migració internacional, i més específicament de persones d'edat avançada. Aquesta aproximació teòrica es basa en l'anàlisi sociodemogràfica, molt sovint a partir de tècniques quantitatives com poden ser les enquestes, i es desenvolupa a partir de finals dels anys 90 al voltant de revistes com ara *International Journal of Population Geography*.

Les investigacions que podríem classificar dins la IRM se centren en les àrees geogràfiques que acullen aquest tipus de població. Desenvolupen una òptica descriptiva i comparativa, a partir d'enquestes, a ubicacions com la Toscana, Malta, l'Algarve, i la Costa del Sol²⁶, que són zones de gran afluència de migracions de retir, i per tant es converteixen en llocs privilegiats on estudiar aquesta realitat. Qüestions com ara la decisió de dur a terme la migració, la inserció al país d'acollida, o els efectes de la migració sobre la salut i el benestar són les que es tracten sota aquest prisma (King, Warnes, & Williams, 1998; King, Warnes, & Williams, 2000; Warnes, King, Williams, & Patterson, 1999). No obstant això, són en general obres poc crítiques amb el moviment migratori, amb un escàs interès per aprofundir en el procés d'inserció o per fer visibles les mancances de la interacció entre les persones immigrades i la població d'acollida. D'altra banda, aquesta crítica és la que es pot fer a gran part de la literatura que ha centrat la seua atenció en les migracions de retir.

Al voltant de la IRM apareixen altres autors que també analitzen, des del punt de vista dels discursos o com a temptatives de mesura estadística, la realitat del col·lectiu

²⁶ La selecció territorial oferida pels autors deixava fora la província d'Alacant per referir-se a la Costa del Sol, malgrat que la importància numèrica i històrica del territori turístic que hom anomena Costa Blanca era, tant en aquell moment com actualment, major i la implantació històrica més prolongada. Segons les dades del Cens de 1991, el nombre de residents britànics era lleugerament superior a Alacant en aquell moment (15.170 enfront de 14.962), amb una presència que, en molts casos es remuntava als anys anteriors a 1960, això és, a l'explosió del turisme a nivell estatal.

de residents d'origen europeu. Servirà com a exemple de l'aproximació discursiva l'obra de Caroline Oliver, qui des de l'etnografia se centra en la costa malaguenya, i més en concret, la negociació de la mort i el soterrament com a mostra de la influència cultural i, en definitiva, la inserció en el col·lectiu d'acollida (Oliver, 2004; 2010).

Recentment, però, el concepte que més èxit ha tingut en la literatura sobre les migracions de retir ha estat el del *Lifestyle Migration*, un concepte que inclou tant la població retirada com la que du a terme una migració de tipus laboral i fins i tot les persones que tenen una residència a cavall entre la migració i el turisme. Karen O'Reilly el va anticipar a una de les primeres publicacions sobre aquesta temàtica (2000) i l'ha desenvolupat posteriorment (Benson & O'Reilly, 2009). Tanmateix, a una de les seues primeres obres publicades reconeixia la dificultat per classificar aquest tipus de població, que no semblava encaixar en cap dels perfils a l'ús (O'Reilly, 1995). La perspectiva del *Lifestyle Migration* afegeix al que s'ha vist la importància de l'elecció personal i la seua relació amb conceptes com ara la qualitat de vida o l'estil de vida i obre la porta a que el moviment migratori s'anticipe al moment de retir amb l'aparició de cohorts més joves. Val a dir que l'anàlisi des d'aquest prisma no se centra únicament i exclusiva en la població retirada, sinó que molt sovint ho fa també en la població en edat laboral, tot i que no estiga treballant al país d'acollida: les transformacions del mercat laboral i la configuració d'espais transnacionals en què s'intercanvien béns i serveis de manera desterritorialitzada fan possible l'aparició d'aquestes noves tipologies migratòries. A més, l'extensió dels vols *low cost* no han fet sinó facilitar la residència transnacional, fins al punt que des d'un punt de vista legal es complica la definició d'aquest tipus de migració. Per norma general, aquest enfocament fa una anàlisi acurada del fenomen, tot utilitzant tècniques qualitatives per tal d'accedir a les raons que expliquen la migració. Així s'arriben a considerar més opcions que les que s'havien considerat fins al moment com a determinants de l'arribada, com ara el desig d'un nou començament a la vida, l'autorealització i altres aspectes com ara el

record bucòlic de la vida rural, la possibilitat de tindre el millor d'ambdós móns coneguts (el país d'origen i la societat de destinació) o el desig per la distinció (Benson & O'Reilly, 2009). Altres conceptes vinculats, d'una o d'una altra manera, a la migració d'estil de vida són la millora de la qualitat de vida –especialment en persones malaltes i d'edat avançada–, el menor cost de vida, el clima càlid i assolellat, una dieta més saludable o l'increment d'oportunitats per al temps lliure (Torkington, 2010). No obstant això això, el concepte de *Lifestyle Migration* també ha estat posat en dubte, últimament, donada l'ambigüitat del terme i el fet que engloba diferents realitats (nacionals, etàries, de classe, etcètera) sota una mateixa denominació, caient en l'etnicitat metodològica (Huete, Mantecón, & Estévez, 2013). Aprofundirem en aquesta crítica posteriorment.

A la base de les recerques sobre migracions de retir hi ha, d'una o una altra manera, la qüestió turística. D'una banda perquè, com diferents autors han observat, el turisme és a la base del moviment migratori. A més, la major part del moviment turístic-residencial ha estat protagonitzat –i estudiat– sota el prisma d'aquest corrent migratori: el del pseudoturisme²⁷ d'edat avançada (García & Schriewer, 2008). És per això que resulta oportuna l'anàlisi de l'estret marge entre ambdós conceptes que tot seguit es proposa. Gran part de l'anàlisi crític del fenomen migratori d'europaus serà recuperat quan es tracten les dificultats i problemàtiques associades a la residència i l'envelliment, dins l'apartat del retorn.

²⁷ El pseudoturisme és una expressió que ha cristal·litzat en l'anàlisi dels moviments turístics i migratoris on les característiques de qui el protagonitza no duu a terme una experiència purament turística sinó que es mou en el límit d'aquesta. Vegeu, per exemple, Aledo, Mazón i Mantecón (2007). En el plànol turístic també se n'ha parlat dels events pseudoturístics o *pseudo-event* (Urry, 1990)

3.3.1 La frontera difusa entre migració i turisme

Tot i ser àmbits d'estudi diferenciats i protagonitzar diferents enfocaments teòrics, turisme i migració són dues realitats que tenen molts trets en comú. De fet, si aquesta contraposició de conceptes es tracta en un marc teòric sobre migracions, no és casualitat. I ho és menys encara si s'analitza la realitat migratòria a la comarca de la Marina Alta, on turisme i migracions de residents es barregen fins al punt de ser molt sovint confosos per la població d'acollida (O'Reilly, 2009; Simó & Giner, 2012; Giner, 2013). Una de les raons per les quals turisme i migracions es poden considerar conceptes relacionats és perquè, com ha demostrat la literatura acadèmica, molt sovint abans d'un procés migratori hi ha visites turístiques que s'utilitzen com a reconeixement del territori i preparació del moviment migratori a nivell de previsió de recursos, anticipació de la futura vida quotidiana i provisió d'un espai habitacional (Jurdao & Sánchez, 1990; Huete R. , 2009, pág. 46 i ss.). Però turisme i migracions són també conceptes relacionats perquè ambdós comporten un moviment geogràfic, des d'un territori a un altre, que es pot allargar més o menys en el temps i es pot concretar en una inserció social més o menys exitosa, tot i que, a priori, es pot dir que aquella població que efectua un moviment caracteritzat com a turístic queda exempta dels processos d'inserció per la temporalitat que els caracteritza i pel fet que no es fa efectiu un canvi de residència permanent.

L'origen de la paraula turisme és a l'expressió *grand tour* que es va fer populars al segle XIX. És un concepte definit canònicament al 1937, quan la Lliga de les Nacions va acordar que es referiria a tota aquella persona que viatja per un període d'almenys 24 hores a un país diferent del que resideix habitualment (Holloway, Humphreys, & Davidson, 2008). La darrera definició consensuada de turisme es pot veure a la pàgina web de la World Tourism Organization (WTO): el visitant és un viatger que es desplaça

fora del seu entorn habitual, per menys d'un any i per qualsevol propòsit (negoci, plaer o altres motius) diferents de treballar per a una entitat al país o lloc visitat²⁸ (United Nations World Tourism Organization, 2008). Una de les paraules clau en aquesta definició és la de *treballar*, a la qual retornarem quan ens referim a les migracions laborals. D'altra banda hi ha la qüestió temporal: actualment es considera moviment turístic tot aquell desplaçament que dure menys d'un any. És evident que des de 1937 fins a 2008 han passat moltes coses que han canviat la vida quotidiana de gran part de la població mundial. Per exemple, l'extensió dels règims democràtics, la popularització dels vols low-cost, els processos d'individualització o la desvinculació física d'alguns llocs de treball. Tot i això, els trets bàsics del turisme i de qui és turista, com també allò que suposa el turisme per a la societat que el rep, sembla que són més estables i es mouen en altres dimensions que s'intentaran analitzar tot seguit.

El turisme és, també, un sector econòmic històric i estratègic a l'entorn del País Valencià. Històric perquè representa, des de fa molts anys l'entrada de divisa estrangera i desenvolupament econòmic i social. A més, és un sector estratègic en tant que és reconegut com a un dels motors de l'economia, tant a nivell autonòmic com estatal. A nivell indicatiu, el turisme pot representar, entre factors directes i indirectes, un 12,5% del PIB valencià i al voltant d'un 13% dels llocs de treball (Exceltur, 2012). Aquesta és només una de les raons que expliquen per què la construcció social al voltant del turisme es fa molt sovint en termes positius, pràcticament de manera automàtica. De fet, com recorda Waldren per al cas de Mallorca (1996), el turisme ha sigut un factor de modernització i canvi social al nostre entorn. Ha actuat sobre el mercat de treball, sobre els estudis de la població que l'acull, la valoració del sòl, els usos del terreny, els conreus agrícoles, la introducció de tecnologies, els costums i l'autorepresentació, etcètera.

²⁸ La traducció és pròpia.

No es pot deixar de tindre en compte que l'aparició del turisme com a disciplina i objecte d'estudi és relativament recent, fins al punt que és difícil trobar escrits des de l'acadèmia anteriors als anys 70 (Walton, 2011), tot i que les aportacions des del camp de les ciències socials han estat de gran importància, especialment a partir de les obres de Turner i Ash (1975) però especialment des de la publicació de l'obra de John Urry (1990). Cal no oblidar que l'exercici de la reflexivitat, molt sovint, condueix a visions crítiques sobre realitats quotidianes que mai no havien estat qüestionades col·lectivament, la qual cosa també és pot aplicar a l'àmbit del turisme (Beck, Giddens, & Lash, 1994). I aquest és, en part, un dels efectes dels estudis al voltant del turisme des de l'àmbit social. Es descobreix així la part menys agradable del turisme: la massificació turística, la pèrdua de significats i referents, la construcció de la realitat dirigida turísticament, l'adaptació de costums i tradicions a la mirada del turista i, en definitiva, la resignificació d'allò que en algun moment va ser el reclam turístic i la pèrdua d'allò que se n'ha dit en l'àmbit del màrqueting l'experiència *autèntica* (Obrador, Crang, & Travlou). No obstant això, es podria dir que, a nivell acadèmic, es detecta una certa infravaloració cap als estudis orientats cap al turisme, a diferència dels estudis sobre migracions, un tema que, acadèmicament, resulta molt més seriós i reconegut per la comunitat científica (Barretto, 2008) i sense dubte més conreat en l'àmbit de l'anàlisi sociològica.

Contràriament al turisme, la immigració no és vista per la població que l'acull com una font d'ingressos, si més no econòmics –en tot cas demogràfics, per l'aportació de ciutadans joves en edat de treballar que rejuvencen l'estructura d'edats d'una societat bastant envellida en els darrers anys. El col·lectiu d'immigrants anomenats laborals és vist per alguns sectors de la població com una competència a nivell laboral, més que com una font d'ingressos tal i com és vist el col·lectiu d'europaus residents. A més, molt sovint es percep que no efectuen una reinversió al país receptor sinó que la deriven cap als països d'origen en forma de divises. Aquests factors, com veurem, són

els que expliquen la construcció social que efectua la població de la societat d'acollida, que després actuarà com a classificadora en termes de preferència i desitjabilitat dels col·lectius d'immigrants, molt sovint per raó del seu origen nacional.

De la intersecció entre turisme i migració trobem com a resultat tot un àmbit d'estudi de la realitat que tracta de vincular-los a la societat d'acollida –i també de desvincular-los– de vegades de manera conscient i d'altres de manera inconscient. Resulta prou evident, però, que la frontera entre turisme i migració resideix en l'adquisició dels drets i obligacions que comporta la ciutadania, un concepte, d'altra banda, cada vegada més global. És a dir, quan una persona efectua un moviment migratori –anem a dir, internacional– i arriba al país de destinació, du a terme un procés que, en el cas de l'Estat espanyol, passa per l'empadronament, i acaba en l'obtenció dels primers drets i obligacions resultats del veïnatge dins del municipi²⁹. L'empadronament com a obligació legal de tota persona resident a l'Estat espanyol és reconegut per l'article 17 de la Llei Bàsica Reguladora del Règim Local. No obstant això, ni totes les persones que hi resideixen estan empadronades, ni totes les persones que hi figuren estan empadronades correctament, tal i com han observat alguns autors (Hall & Williams, 2002, p. 8; Rodríguez, Lardiés, & Rodríguez, 2010). De fet, si seguim estirant del fil arribem a la conclusió que, tal i com diu la UNWTO, un turista és aquell que s'està menys d'un any a un territori, però que, segons la legislació espanyola, té l'obligació d'empadronar-se si resideix més de 183 dies a l'Estat espanyol. Això constitueix un decalatge, tot i que no el més important, que fa que les fronteres entre turisme i migració siguin més difuses del que sembla *a priori*, especialment si considerem l'autodefinició des del punt de vista individual, que no sempre coincideix amb la legal (O'Reilly, 2009; Giner, 2013). L'altre factor de

²⁹ Vegeu Zarauz (2007). Es podria dir que, fins i tot en el cas de la immigració indocumentada hi ha adquisició de drets i obligacions, per exemple, l'accés a la sanitat en cas d'urgència o el pagament de l'IVA, que no depenen de l'estat legal de residència, malgrat les darreres modificacions restrictives en aquesta matèria.

desestabilització d'aquestes fronteres nominals és la pròpia legislació, i en el cas que ens ocupa, la Unió Europea i la supressió de fronteres: de vegades les lleis regulen realitats que ja existien, però d'altres vegades aquestes lleis faciliten l'aparició de noves realitats. En aquest cas es podria dir que s'han combinat les dues opcions, de manera que la supressió de fronteres actuaria com a factor legitimador de la residència semiturística (Simó & Giner, 2012).

És en aquesta escletxa, la que s'obre entre els conceptes de migració i turisme per la via de l'empadronament, on trobem assentada una de les construccions socials amb més força del fenomen central que analitzem: els ciutadans europeus residents no són immigrants sinó que són turistes, o residents, o expatriats. De fet, l'atribució de característiques turístiques als immigrants procedents de països desenvolupats té els arrels al propi moviment turístic desenvolupat per aquests. Els primers turistes, els viatgers romàntics del segle XIX, aquells als quals Lisón anomena rodamóns (1974) són els encarregats de difondre una imatge bucòlica i idealitzada de la península ibèrica que, amb els anys, altres viatgers s'encarregaran de confirmar. En el camí, alguns dels viatgers es quedaren a viure o feren llargues estades als territoris visitats per diferents raons: és el cas Gerald Brennan a l'Alpujarra (Brennan, 1957); les estades de l'Arxiduc Lluís Salvador d'Àustria-Toscana, la parella George Sand i Frederic Chopin i, més tard, la de Robert Graves, tots ells a l'illa de Mallorca (Waldren, 1996) o, més a prop, la del pintor André Lambert a Xàbia (Palazuelos, 2013) i la senyora Fuz a Teulada (Giner, 2014), per anomenar alguns casos notoris. Un dels trets bàsics de l'estada d'aquestes personalitats, provinents de l'alta societat, amb una especial apreciació per la cultura i els costums, era la bona acollida per part de la societat de recepció, o almenys l'aparent bona acollida que semblaven mostrar. Però al mateix temps hi havia la possibilitat de passar desapercibuts i invisibilitzar-se socialment. Waldren sintetitza aquesta bona acollida, en part, per l'exposició històrica de les Illes Balears a la invasió i opressió per part de forces estrangeres (1996). Això

estaria a la base d'algunes preconcepcions, com ara una por atàvica a tot allò que vinga de l'estranger, però també d'una cordialitat cap a aquests davant d'una actitud que no es pot predir si serà positiva o negativa. La cordialitat es transforma en hospitalitat cap a l'estranger, com a part d'una relació desigual, on els habitants obren les portes als visitants, en part per guanyar una bona reputació com a municipi, com a part d'una metàfora on la casa esdevé la pròpia nació. Com diu Waldren, aquesta hospitalitat no era només una elecció personal, sinó en alguns casos, fruit de les pressions polítiques perquè no ser hospitalari amb l'estranger podria pagar-se amb l'ostracisme, molt especialment durant el franquisme, on la crítica al turisme podia arribar a estar penalitzada legalment i social en aquells indrets on era una font econòmica de primer ordre³⁰. Altres arguments assenyalen cap a una recepció en positiu basada en el poder colonial que permetia a aquestes elits comportaments i costums que estaven negats per a la resta d'habitants, com ara l'homosexualitat o la drogoaddicció (Rojek, 1998). Al poder colonial s'hauria de sumar, a més, les diferències de classe, de nivells educatius i també la posició avantatjosa de la llengua dels nousvinguts. D'aquesta intersecció és d'on naix la condició de privilegi que s'aplica, com a construcció social –i això implica una certa inconsciència en el procés d'adopció– sobre el col·lectiu de turistes, pseudoturistes i residents, especialment quan el seu origen és al Nord d'Europa.

Els primers estudis sobre el fenomen de la migració de ciutadans europeus aborden aquesta problemàtica també des del punt de vista del turisme, més que des de la ciutadania. Així es pot observar en els estudis de Gaviria (1976) i Jurdao (1979). En part, la varietat d'expressions i denominacions amb què ens podem referir, a nivell acadèmic o popular, a aquesta població és un reflex de la dificultat per classificar-los sota un únic nom. Per això, al llarg dels darrers anys se'n poden trobar diferents, fins i

³⁰ Vegeu, a tall d'exemple, la nota 1 a Waldren (1996, p. 208) sobre la punició de la crítica turística a l'illa de Mallorca.

tot a nivell acadèmic. Remarcar l'opció turística és un d'aquests apel·latius (Algado, 1990), tot i que també funcionen a nivell acadèmic³¹ els d'*estranjer* (Valero, 1992; Waldren, 1996), directament els de *migrants* (Huete R. , 2009) o fins i tot, a nivell popular, el de *guiri* (Schriewer, 2008)³². Quan es qüestiona el col·lectiu amb quina denominació se sent més còmode, el resultat sol ser que no volen ser identificats com a turistes (Waldren, 1996; O'Reilly, 2003) sinó més bé com a residents.

Més enllà, tractar els ciutadans europeus com a turistes, i per tant atorgar més valor a la vessant de l'oci i el consum i aprofitament del temps lliure que al moviment poblacional que protagonitzen, té algunes implicacions immediates, cosa que també ha estat observada en altres latituds (Müller, 2002; Mancino, Martone, & Vellecco, 2012; Giner, 2013). La primera d'elles és òbvia: com que el moviment turístic és definit com a temporal, no existeix la necessitat d'inserir-se a la societat receptora. Ni la necessitat ni, moltes vegades, l'oportunitat, donades les característiques temporals de la major part de les estades turístiques al nostre entorn, inferiors als set dies³³. Desenvoluparem els efectes de la recepció turística més endavant, ja que una construcció social com aquesta té efectes en altres àmbits de la vida quotidiana. D'altra banda, tractar el col·lectiu de residents com a immigrants, és a dir, valorar més el moviment poblacional que la vessant de l'oci i el gaudi del temps lliure, resulta un plantejament que ha de vèncer molts obstacles: els obstacles de la pròpia percepció, els de la llengua –que classifica els grups– i també els de les expectatives que tenim, com a societat receptora, de la seua inserció.

³¹ Vegeu al respecte l'apartat que dedica Nogués al respecte (2007)

³² Per a un repàs exhaustiu sobre vegeu Huete i Mantecón (2010)

³³ Segons les dades d'Eurostat la mitjana de dies d'estança en les destinacions turístiques europees se situa al voltant dels 5 dies, arribant a màxims de 7 dies en el cas d'una de les destinacions amb més èxit en termes d'estada temporal, les Illes Canàries. Al respecte, vegeu Eurostat (2013).

3.4 El retorn: un concepte fonamental

Fruit de la mateixa evolució epistemològica i metodològica que porta la comunitat científica a centrar la pràctica investigadora en les migracions de persones retirades, apareix, pràcticament al mateix temps, l'interès per les migracions de retorn. Com tot seguit veurem, les primeres aproximacions teòriques al retorn es fan durant els anys 60 i 70 del segle XX, malgrat que amb anterioritat ja hi hagué estudis dedicats a estimar la magnitud d'aquest moviment migratori (Cassarino, 2004, p. 254).

Una constant als primers estudis sobre el moviment de retorn, fins i tot quan el retorn esdevé un àmbit d'estudi amb certa producció científica, és la denúncia de l'oblit sistemàtic per part de la comunitat investigadora, qüestió que es pot vincular a un escàs interès acadèmic, però també a interessos polítics, tant als països emissors com als països receptors. Una altra possible explicació a aquest dèficit pot ser, seguint Rhoades (1979), la facilitat amb què la investigació s'ha centrat en els processos d'urbanització i migració des de l'entorn rural cap a destinacions urbanes, en comptes de mirar en altres direccions, més difícils d'abastar metodològicament.

D'altra banda, la pròpia dinàmica de les Ciències Socials, molt sovint basada en observacions curtes en espais limitats, condueix a la consideració de les migracions com a esdeveniments estàtics (Gmelch, 1980), per la qual cosa s'atribueix, a priori, certa estabilitat en termes geogràfics als moviments migratoris. A tot això s'ha d'afegir que, metodològicament, el retorn és junt amb les reemigracions l'aspecte més difícil de quantificar de tots els relacionats amb les migracions. A diferència de les arribades que solen ser instants ben documentats per les estadístiques (King, 1978), les eixides pateixen de subregistres, especialment a la societat emissora del moviment de retorn, i més si aquest es pren de manera sobtada.

Per últim, hi ha els problemes relacionats amb les fonts estadístiques: per exemple, en la consideració de què –i qui– és una persona retornada: fa uns anys Grècia considerava migrant retornat aquell qui havia estat un any a l'estranger, i, almenys, en passava un altre a Grècia. Quedaven invisibles a l'estadística migratòria, doncs, totes aquelles persones que protagonitzaven moviments migratoris inferiors a un any. En altres ocasions, el creuament de dades entre diferents administracions estatals generava resultats diferents en termes migratoris. Un exemple és la quantificació de migracions de retorn procedents d'Alemanya amb direcció a Itàlia, on segons quina font s'utilitzés, el nombre de persones retornades podia variar significativament (King, 1978, p. 176).

Arribats a aquest punt, val a dir que les principals aportacions a la teoria sobre les migracions de retorn provenen de l'àmbit de les migracions laborals o immediatament posteriors al retir. Hauran de passar encara alguns anys per a que la comunitat científica se centre en les migracions durant el retir o fins i tot en les migracions de retorn produïdes després d'una migració posterior al retir, qüestió que tractarem en un subapartat a banda, donada la seua rellevància per al tema desenvolupat.

3.4.1 Antecedents

Com s'ha pogut comprovar, les mencions a la migració de retorn es remunten pràcticament als inicis de la pràctica empírica en Sociologia, amb *The Polish Peasant* (Thomas & Znaniecki, 1918). Fins i tot abans, Ravenstein havia deixat clar que qualsevol moviment migratori tenia un moviment contrari de retorn (1885). No obstant això, el canvi de paradigma no arribarà fins als anys 60, quan Reginald Appleyard tracta el moviment migratori de retorn des d'Austràlia en direcció al Regne Unit

(Appleyard, 1962). Appleyard es planteja al seu estudi, amb la dificultat dels registres de què disposava, qui eren les persones que duïen a terme el retorn. No obstant això, es pot observar una dinàmica per la qual les anades i vingudes són constants per a una part de la població, uns comportaments que estan a la base del transnacionalisme postmodern. Appleyard arriba a la descoratjadora conclusió que les bases de dades que utilitza, de caràcter oficial, són insuficients per al càlcul anual dels migrants de retorn en direcció al Regne Unit. Per això ha de confeccionar la seua pròpia base de dades, basada en una mostra del 20% de les *Applications for National Insurance Cards* de set mesos de 1959, la qual cosa revela que el 81% dels que retornen són menors de 46 anys, presenten ocupacions majoritàriament professionals i qualificades i un 67% havia arribat a Austràlia després de 1955. L'aplicació d'entrevistes amb una mostra dels retornats va donar com a resultat que el 33% dels viatges de retorn es plantejaven tornar a Austràlia perquè eren, simplement, viatges de vacances o d'afers familiars (Appleyard, 1962).

Des de l'altra banda de l'oceà Pacífic, i pràcticament al mateix temps, Hope Eldridge intentava caracteritzar els corrents migratoris primaris, secundaris i de retorn a la població dels Estats Units, des d'una òptica generacional, tot intentant establir les edats en què els fluxos es tornen més importants. En aquest sentit, Eldridge ja anota la importància de la migració de retir, perceptible a partir dels anys 1940 i 1950 en el cas dels Estats Units (Eldridge, 1965).

3.4.2 L'estudi del retorn a partir dels anys 70

A mesura que milloren les ferramentes per a recollir dades i la migració de retorn va prenent importància, se succeeixen les investigacions, cada vegada amb aportacions més interessants, des del punt de vista de recomptes i estimacions, però també de la caracterització de les persones retornades i, fins i tot, les seues motivacions. No obstant això, fins ben entrats els anys 80 els recomptes de població o bé no eren sistemàtics, o no eren accessibles, per la qual cosa la major part de les investigacions en retorn es basaran en enquestes i qüestionaris fets *ad-hoc* (Bovenkerk, 1974, p. 39).

Seguint Cassarino, qui parteix de l'anàlisi anteriorment referenciat de Massey *et al.* (1993), es poden diferenciar almenys quatre visions diferents, des d'una òptica macro, sobre les teories al voltant de les migracions de retorn: l'econòmica, l'estructural, la del transnacionalisme i la de les xarxes socials, a les quals el propi Cassarino afegeix una proposta pròpia d'enfocament del retorn (2004).

3.4.2.1 Orientacions des de l'economia

Les primeres aproximacions al retorn es fan des de l'àmbit de l'Economia, ja que els sistemes de recompte poblacional encara eren imperfectes i hi havia cert interès a determinar les causes que provocaven el retorn. L'orientació neoclàssica a les migracions del retorn se centra en què les migracions són efecte de diferencials salarials entre els països emissors i els països receptors. Aquest plantejament només

pot considerar la migració de retorn com l'efecte d'un fracàs migratori en què no s'han aconseguit els beneficis que s'esperaven obtindre en el procés migratori. És una visió reductorament individualista centrada en la maximització dels factors econòmics i que oblida la influència d'altres factors externs (Cassarino, 2004, p. 255).

Enfront d'aquesta orientació apareix la *New Economics of Labour Migration* (NELM) com una opció analítica, des de l'economia, orientada al retorn com una estratègia lògica de càlcul de beneficis esperats, on una vegada assolits els objectius pels quals s'havia plantejat la migració, es produiria el retorn. Per tant, el retorn deixa de ser interpretat com un moviment vinculat al fracàs del projecte migratori, per a estar inclòs dins el mateix projecte, com una part lògica, fins i tot un èxit: una vegada s'han aconseguit suficients ingressos o s'han acumulat suficients estalvis, es pot dur a terme. Les remeses són una part fonamental en el procés, tal i com és vist pel NELM, de manera que es manté el contacte amb la societat d'origen i es compensen possibles riscos, com ara l'absència d'assegurances al país originari. De fet, les remeses se solen vincular a majors probabilitats de retorn, especialment quan els processos migratoris van acompanyats de la presència de familiars de primer grau al país d'origen (Constant & Massey, 2002). Ambdós punts de vista ofereixen interpretacions d'allò més interessants al voltant de les raons –econòmiques– per les quals es produeix el retorn, tot i que també els dos se centren exclusivament en factors econòmics, deixant a banda qüestions com el lloc de retorn o els factors contextuais que influeixen sobre la decisió de retorn.

3.4.2.2 Aproximació estructural

Precisament l'anàlisi dels factors contextuais és un dels punts en què se centra l'aproximació estructural als moviments de retorn: no només s'ha de tindre en compte l'àmbit de les decisions individuals, sinó que l'estructura condiona en bona part aquesta presa de decisions. Per tant, hi ha tot un seguit de factors contextuais, de caràcter social i institucional, tant al país d'acollida com al país d'origen, que condionen la decisió de retorn. Aquest és el cas de l'obra de Cerase, qui publicà la seua tesi sobre la població procedent d'Itàlia retornada des dels Estats Units l'any 1971 i, uns anys després, en presentà els principals resultats (1974). La seua aproximació arriba en una època en què encara es presenten els moviments migratoris, i això inclou el retorn, com una decisió purament individual³⁴ relacionada no només amb els factors econòmics com s'ha pogut comprovar anteriorment, sinó també amb l'estat d'inserció que haja aconseguit la persona que duu a terme el moviment, en el cas de Cerase, persones procedents d'Itàlia que retornen des dels Estats Units. Un dels punts clau a l'anàlisi de Cerase, és la consideració de l'èxit o el fracàs del projecte migratori a partir de la correlació entre la realitat de l'economia i la societat del país d'origen amb les expectatives de la persona retornada. D'aquesta manera, Cerase formula les quatre tipologies que han fet popular la seua teoria³⁵.

A partir de l'obra de Cerase s'obren camí altres investigadors, com ara George Gmelch, autor d'un dels articles més citats en l'àmbit de les migracions de retorn (Gmelch, 1980). Per a Gmelch és necessari combinar l'anàlisi de la intenció de retorn

³⁴ Vegeu la cita que fa Cerase de Dorso al respecte (1974, p. 248)

³⁵ S'ha cregut que la classificació de Cerase tenia una entitat suficient per tal de tractar-la a un apartat a banda, per la qual cosa la divisió en tipus ideals de retorn s'analitza posteriorment.

amb les expectatives d'allò que es trobaran al país d'origen, perquè aquestes poden jugar un paper fonamental a l'hora de dur a terme el procés migratori de retorn. No obstant això, Gmelch observa que la reinserció a la societat originària no ha de ser exitosa de manera automàtica, com sembla proposar el sentit comú, sinó que són habituals les situacions de reinserció fallida. Per tant, el poder de canvi social a les societats originàries que se sol assumir que acompanya el retorn pot arribar a ser mínim. En el cas límit d'una manca de reinserció, fins i tot, cap la possibilitat de dur a terme un nou procés migratori, la reemigració.

Val a dir que l'orientació estructuralista considera molt importants els factors locals, la realitat del país d'origen, i la seua influència en la decisió de retorn. Qüestions com les facilitats per a la reinserció o el progrés econòmic al país d'origen, per tant, factors contextuais, resulten d'interès per valorar adequadament la voluntat de retorn entre les persones emigrades. De fet, l'anàlisi estructuralista atorga molta importància a la influència del país d'origen, que és qui estructura les relacions de poder, ofereix oportunitats i fa possible la mobilitat, deixant en un segon plànol els factors expulsors.

Per a Cassarino (2004, p. 261) la visió estructuralista es queda en un dibuix dicotòmic entre dos mons separats: el dels països moderns que acullen immigrants i el dels països en desenvolupament que és on es dirigeixen els retornats. Aquesta visió assumeix que no hi ha cap tipus de contacte o intercanvi entre ambdues realitats i que, en tot cas, la persona que duu a terme el retorn mai podrà mobilitzar els recursos necessaris per tal de dur a terme una reinserció exitosa, donada la facilitat per quedar desconnectat de la realitat del país d'origen durant el procés migratori. El procés de modernització propi del segle XX i XXI ha introduït alguns canvis, no només en la realitat de la població retornada, sinó també en l'acostament acadèmic, que és capaç d'identificar els processos entre la persona retornada, el país d'origen i el d'eixida, tal i com fa la interpretació des del transnacionalisme.

3.4.2.3 El retorn a partir del transnacionalisme

A partir dels anys 80 emergeix el transnacionalisme com a òptica a partir de la qual analitzar els processos migratoris. Alguns fets, com ara l'augment dels moviments migratoris i dels viatges d'anada i tornada, van fer que la comunitat acadèmica es plantejara les migracions no com un moviment unidireccional sinó més bé multidireccionals. El marc teòric del transnacionalisme passa per la consideració dels vincles socioeconòmics entre els països d'origen i d'acollida de les persones migrades. A diferència de la visió estructuralista i de les economicistes, el punt de vista del transnacionalisme considera que el retorn no constitueix el final d'un cicle migratori sinó més bé una part integrant d'un sistema circular d'intercanvis i relacions que, en certa manera, fan més fàcil la reinserció posterior de les persones retornades.

Per tant, la principal diferència entre l'estructuralisme i el transnacionalisme rau a la consideració del retorn com a procés que s'ha anat preparant amb temps i el manteniment d'uns vincles forts amb el país d'origen, molt sovint mitjançant l'enviament de remeses, visites periòdiques i la utilització de les noves tecnologies de comunicació. Aquest tipus de migració genera processos de conformació de noves identitats, que no sempre són identitats en conflicte sinó més bé dobles identitats formades a partir de processos d'adaptació més que d'abandó de la identitat d'origen. Això pot facilitar el manteniment de contactes, les visites i també la preparació del moviment de retorn (Portes, Guarnizo, & Landolt, 1999).

Tot i que el plantejament inicial apunta a una progressiva desterritorialització de la ciutadania, són molts i variats els exemples que l'intenten corregir o reorientar.

Cassarino apunta als esforços governamentals per incorporar els col·lectius de persones emigrades a la política dels seus països d'origen (per la via dels partits polítics i la mobilització electoral). Però també existeixen altres dinàmiques que poden reforçar les relacions institucionals entre el país d'origen i els col·lectius emigrats: les institucions i entitats paraestatals que s'encarreguen de mantindre els lligams.

El plantejament del transnacionalisme també apunta al manteniment del vincle dins del col·lectiu, al país d'acollida, per la via del reforçament dels orígens ètnics, que situen els marcs d'interacció dels individus i generen solidaritat intragrupal. Així, gran part de les accions intragrup de les persones immigrades serien, per a l'orientació transnacional, el producte de la seua pertinença a una comunitat immigrada.

Pel que fa a l'àmbit concret de les migracions de retorn, el transnacionalisme apunta a una interpretació que va més enllà de les fronteres i apunta als vincles entre les persones retornades i les comunitats residents al país d'acollida. Així, el retorn tindria lloc una vegada s'han reunit suficients recursos, no només financers sinó també de tipus no tangible, i quan les condicions al país d'origen es valoren suficientment bones per dur-lo a terme. Una vegada dut a terme el retorn, diu Cassarino (2004, p. 264) entra en joc el procés d'adaptació a la societat d'origen. Pot existir un procés de distinció pel qual la persona retornada obté avantatges dels seus atributs identitaris, adquirits al país d'acollida, que el fan fàcilment distingible de la resta de conciutadans. Tot i això, també poden viure un procés de marginació per part de la societat d'acollida, cosa que pot donar-se a tots els nivells o només en determinats espais o situacions.

En definitiva, les dues grans aportacions de l'orientació transnacional són, d'una banda la superació de la visió binària dels moviments migratoris per tal de tindre en compte una visió circular; i d'altra banda, la importància de les relacions entre la

persona immigrada i la seua comunitat, tant al país d'origen com al país d'acollida. Ambdós punts de vista reforcen el concepte de retorn i li donen una nova dimensió que fins a la introducció del transnacionalisme quedava òrfena teòricament.

3.4.2.4 La teoria de les xarxes socials

La teoria de les xarxes socials també considera, com el transnacionalisme, que les persones que retornen tenen forts vincles amb el país d'acollida. Cassarino, però, afegeix el detall que aquestes semblances no es limiten al fet de formar una comunitat amb atributs semblants, sinó que reflecteixen una experiència migratòria que les persones retornades poden aprofitar al país d'origen. De fet, argumenta Cassarino, el retorn no només depèn dels vincles, sinó també de les característiques d'aquests vincles: per exemple, qui n'està vinculat o quina n'és la configuració del sistema de vincles.

Segons la teoria de les xarxes socials la pertinença a una xarxa no està garantida pel mer fet de compartir característiques amb els membres d'aquesta, cosa que resultaria d'un reduccionisme il·lògic. La pròpia estructura de les xarxes socials fan que tinguen una organització selectiva, i per tant no hi cap *tothom*. La pertinença demana d'una banda la voluntarietat com a pas previ per formar part de la xarxa, però també el consentiment de la resta de membres. I la formació i manteniment d'aquest tipus de xarxes depèn de relacions interpersonals de llarga durada i de l'intercanvi de béns valuosos (tangibles o no) entre els membres que en formen part (Cassarino, 2004, p. 266).

Les xarxes socials poden adoptar formes institucionalitzades o no, amb una base comunitària o associativa. Siga quina siga l'estructura, les xarxes socials depenen dels contextos, tant de les societats emissores com de les societats receptores. I en tot cas, s'ha de tindre en compte la diferència entre l'estructura organitzativa i els continguts relacionals que els actors assignen a la participació i pertinença a les xarxes. Es podria dir que les xarxes socials es diferencien de les relacions transnacionals en l'aspecte organitzacional –és a dir, les xarxes tenen un grau d'organització superior al de les relacions transnacionals–, però també en els objectius i la configuració. Cal no oblidar, però, la importància del contingut dels vincles, és a dir, quin és el contingut concret de la xarxa, els seus objectius i accions principals, que molt sovint queden desdibuixats per davall de la pròpia estructura en xarxa.

Des del punt de vista de les xarxes socials les persones retornades atorguen un significat subjectiu a totes les accions que duen a terme. Cassarino caracteritza aquestes relacions sota el concepte de complementarietat. Les relacions són complementàries quan actors amb diferents accessos a recursos, característiques personals i atributs, entren en associacions que poden ser beneficioses per a totes les parts. Aquesta dinàmica genera una visió del món particular que és compartida per tota la xarxa social. El fet de saber-se part d'un col·lectiu o entitat, en aquest cas el de persones retornades des d'algun lloc en particular, fa que es compartisquen referents i convencions i també posa límits a les xarxes socials, per exemple, en funció de l'origen geogràfic, de l'any d'eixida, de l'any d'arribada, etcètera. La distinció, podríem dir, és una part del procés d'identificació que il·lustra la consciència de formar part de la xarxa social, però també desperta un desig per formar part d'aquesta perquè defineix clarament els límits i estableix un enteniment mutu.

3.4.2.5 Qüestió de recursos i expectatives

Per a Jean Pierre Cassarino cal una revisió conceptual del retorn que ha de passar per treballar sobre la més útil de les aproximacions al retorn, que en la seua opinió és la teoria de les xarxes socials. No obstant això, argumenta Cassarino, s'han de tindre en compte quatre factors que han de fer replantejar una revisió crítica de la principal línia teòrica: en primer lloc, la diversitat creixent dels fluxos migratoris, que inclouen molts tipus de perfils, des del treball altament qualificat al treball manual, passant per estudiants internacionals, asilats i refugiats (Cassarino, 2004, p. 270) –a la qual cosa podríem afegir també el perfil de migrant de retorn retirat. En segon lloc, l'emergència de blocs comercials a nivell regional, la qual cosa pot facilitar la liberalització dels mercats i el desenvolupament del sector privat, i exercir de factor de crida de mà d'obra, on poden entrar tant persones que emigren com també altres que retornen cap al país que van haver d'abandonar un dia. En tercer lloc, el cost, cada vegada menor, del transport, cosa que facilita la mobilitat, però també l'intercanvi de béns i serveis a nivell internacional. I per últim, les tecnologies de la comunicació, que permeten mantindre vincles més enllà de les fronteres dels estats nació. A aquests quatre factors que argumenta Cassarino encara se n'hauria d'afegir un altre que és molt important de tindre en compte en el cas de la Unió Europea: la liquidació de les fronteres internes, com a marc configurador d'un transnacionalisme intern i el desenvolupament d'una identitat supranacional europea, basada en els drets i deures compartits dins el territori de la UE.

El retorn, i especialment, la capacitat de les persones retornades per a convertir-se en agents de canvi i desenvolupament, dependrà de la previsió de retorn que aquests hagen fet. Per això cal, almenys, mobilitzar recursos i un cert grau de preparació (Cassarino, 2004, p. 271), conceptes que tot seguit es desenvolupen.

Pel que fa a la mobilització de recursos, aquests poden ser tangibles, com ara el capital financer, o intangibles, com ara els contactes, les relacions, les destreses, etc. Aquests recursos són els que es mobilitzen durant l'estada al país d'acollida i la seua mobilització dependrà, en gran mesura, de les experiències migratòries prèvies i de l'entorn social en què estiguen classificades. D'altra banda, la preparació no és únicament la voluntat de retornar al país d'origen, sinó que inclou l'adquisició de suficients recursos i informació al voltant de l'etapa posterior al retorn. Per tant, la preparació per al retorn estarà determinada, fins a cert punt, per la realitat del país d'acollida i d'origen, però també pel seu grau de coneixement i la previsió que se'n fa de l'assentament.

Això, segons Cassarino, posa en dubte el fet que el retorn pugui ser analitzat com un acte només i únicament voluntari. El retorn seria més bé un procés que exigeix d'una mobilització de recursos, i per tant, de temps. De fet, el desig de retorn pot donar-se sense que hi haja una preparació per a dur-lo a terme. Més encara, el retorn està en funció de la durada òptima³⁶ de l'estada al país d'acollida, com es veurà posteriorment. De la mateixa manera, els canvis ocorreguts al país d'origen són claus per entendre la preparació de persones que aspiren a dur a terme el retorn.

³⁶ El concepte "durada òptima", que s'analitza més endavant, el desenvolupa Dustmann (2003) per a referir-se a la durada del període migratori considerada òptima basada en un criteri racionalitzador.

3.4.3 L'anàlisi de les migracions de retorn

L'anàlisi de les migracions de retorn s'ha centrat en cinc qüestions bàsiques, que són també les que estructuraven aquest apartat. En primer lloc, l'establiment d'una tipologia de migracions de retorn, cosa que es va dur a terme especialment en els anys 70 del segle XX. En segon lloc, la formulació dels principals factors que influeixen en els moviments de retorn. En tercer lloc la rellevància de la reinserció a la nova-vella societat i les possibles dificultats que poden aparèixer. En quart lloc, l'impacte a la societat d'origen, una qüestió que ha centrat la recerca als països en vies de desenvolupament pel potencial transformador de les persones retornades. I en cinquè lloc hi ha la qüestió de la durada de l'estada al país d'acollida, que pot facilitar o dificultar la migració de retorn en el futur.

3.4.3.1 Tipus de migracions de retorn

Un dels objectius bàsics de la primera literatura científica sobre el retorn va ser el d'establir tipologies dels moviments migratoris de retorn. El primer que va fer aquesta distinció va ser Francesco Cerase, basant-se en la realitat observada a la població italiana retornada dels Estats Units. Els quatre tipus ideals de retorn resultants, que es poden identificar en la població italiana són: el *retorn de fallida*, el *retorn conservador*, el *retorn innovador* i el *retorn de retir*³⁷, que tot seguit s'analitzen.

³⁷ La traducció és pròpia. A l'original: *failed return, conservative return, innovation return i retirement return* (Cerase, 1974).

El *retorn de fallida* és, bàsicament, el que es produeix després de processos d'inserció no exitosos, tant a nivell social, laboral o residencial. En paraules de Cerase, les persones que caben dins d'aquest tipus ideal són aquelles que fan fallida, han fracassat, tant en la inserció a la nova societat, com també en les seues expectatives sobre els avantatges de diferents tipus que, a priori, podria tindre el procés migratori (Cerase, 1974).

El *retorn conservador* és aquell en què les persones retornades tenen previst el retorn a la societat originària des del principi del moviment migratori. Sol anar associat a la possibilitat de recollir suficients estalvis com per a tornar al país d'origen i comprar una propietat, negoci o terra. Per tant, és una manera d'evitar la dominació per part dels propietaris de les terres o de les llars. Segons Cerase, aquest perfil era més habitual entre migrants procedents de l'agricultura. No obstant això, el requisit de l'estalvi significa treballar dur, de vegades durant diferents períodes de retorn consecutius –en aquest cas cap a Itàlia. Cal precisar que en el moment del darrer retorn encara formen part de la població activa, cosa que els diferencia del *retorn de retir*, tal i com s'analitzarà posteriorment. Cerase apunta també als canvis viscuts després del retorn, amb un estil de vida nou, la incorporació de tecnologies a la llar i una nova manera d'interactuar, fins i tot amb aquelles persones de classe alta amb qui abans haurien d'haver mostrat certa deferència. Per últim, Cerase remarca el paper de canvi que juga aquest tipus de retornats, i també la importància que van tindre aquests processos per tal de fer que moltes poblacions del Sud i centre d'Itàlia no acabaren desapareixent per la despoblació producte de les migracions internacionals i cap als grans nuclis urbans.

El *retorn de retir* és la tipologia, de les quatre que anomena Cerase, que més s'apropa al tema analitzat. La possibilitat de retornar al final de la vida laboral pot donar-se pels problemes de salut, l'absència de llaços familiars o pel fet que amb la

pensió aconseguida al país d'origen, els Estats Units en el cas de Cerase, es pot gaudir d'un bon nivell de vida a Itàlia. Ja a l'any 1974 apuntava que la principal característica del retir de retorn és que l'expectativa és la de començar una nova etapa a la vida, de fet, la que s'estima que serà la darrera etapa de la seua vida (1974, p. 257). El sentit de pertinença –o de lleialtat, com veurem posteriorment– fa que moltes persones, arribada una determinada edat i amb moltes de les seues necessitats cobertes, pensen en tornar al que va ser el seu país originari.

Per últim, hi ha el *retorn innovador* possiblement un dels tipus ideals que més literatura ha generat. Es tracta del perfil d'un grup de persones que fan de promotors del canvi social a la seua societat originària gràcies a les habilitats i costums que importen des del país on havien emigrat prèviament. Les persones retornades amb perfil innovador, diu Cerase, molt sovint desitgen aportar les seues idees i maneres de pensar, importades –en el cas que ell estudia, dels Estats Units– per aplicar-les a la seua societat originària. És cert que aquesta intenció sol trobar-se amb resistències per part dels veïns de la societat emissora, ara societat d'acollida. I en part, això succeeix per la pròpia estructura productiva, però també per les relacions de poder entre classes, que generen moviments en contra d'aquesta innovació. Cerase afirma que aquests moviments són, si cap, més importants al Sud d'Itàlia. No obstant això, gran part de la literatura que ha generat aquest quart tipus ideal ha sigut per tal de desmentir el seu suposat efecte progressiu per dos raons: d'una banda, per l'immobilisme dels retornats, que no sempre busquen la innovació, sinó que prefereixen una adaptació a la societat d'acollida. I d'altra banda per les dificultats i entrebancs que troben per innovar a una societat on la introducció d'innovacions podria trasbalsar l'estructura social prèvia i amenaçar les posicions de poder de qui ostenta el poder polític i/o econòmic. Recuperarem aquestes crítiques posteriorment, especialment a partir de l'obra de King (1978) i el subapartat dedicat a l'impacte del retorn en la societat d'acollida.

Una de les principals crítiques al quart tipus ideal de Cerase ve del que anys després va ser un dels pares de la *International Retirement Migration*, Russell King (1978). King se centra a la seua anàlisi en el paper limitat, en termes de canvi social, que té el retorn que hem anomenat innovador. Ni sempre és fàcil que les persones retornades juguen el paper d'espoleta del canvi social, argumenta, ni a les societats originàries es donen sempre les condicions adequades per tal que la importància d'aquest canvi siga significativa. Més bé al contrari, allò que sol passar és que se sol invertir en una forma de vida més acomodada, fins i tot s'inverteix més en béns d'equip com a símbol d'estatus que com a estratègia per al canvi (1978, p. 179). No obstant això, segueix King, el canvi pot ser més efectiu a nivell psicològic, en el sentit que poden contribuir al desenvolupament i modernització de societats tradicionals, per exemple, en termes de progrés, justícia i democràcia, estils de vida saludables, o noves actituds més respectuoses cap a les dones. Al mateix temps, les problemàtiques per tornar a treballar al país d'origen poden ser variades, ja que les destreses adquirides moltes vegades no són aplicables al vell món laboral que els acull. D'altra banda, argumenta King, aquells que tenen majors destreses són també els que probablement amb menys probabilitat acaben retornant, precisament perquè són més valuosos, millor considerats –i millor remunerats– a la nova societat d'acollida. Per últim, els darrers arguments de King giren al voltant de la col·laboració entre països emissors i receptors, per tal de facilitar la reinserció en el moment del retorn, cosa que no sempre és fàcil, però que en alguns països (i cita Turquia, en la seua relació amb Alemanya i Itàlia, amb els EUA) s'ha aconseguit.

Al marge de la formulació de tipus ideals de Cerase, altres autors, com ara Bovenkerk, també han intentat acostar-se al fenomen de les migracions de retorn a partir d'altres dimensions, com ara la qüestió de la temporalitat i la intenció de la persona que efectua el moviment migratori (Bovenkerk, 1974). És d'aquesta manera

com distingeix entre quatre nous tipus ideals: l'emigració pretesa permanent sense retorn, l'emigració pretesa permanent amb opció al retorn, l'emigració pretesa temporal amb previsió de retorn i l'emigració pretesa temporal sense opció de retorn. Tot seguit se n'analitzen les principals característiques de cadascuna.

L'emigració pretesa permanent sense retorn és la que menys afecta al possible retorn. De la seua formulació com a tipus ideal resulta evident que del creuament de la voluntarietat de la permanència i la negació del retorn, existeix una alta probabilitat de permanència al país d'acollida. Per tant, el retorn probablement no s'acabara produint, i, finalment, el procés d'inserció més o menys assimilatori acabaria provocant la residència permanent a la societat d'acollida.

Per contra, a diferent nivell, pot existir una emigració pretesa permanent, tot i que es deixa oberta la porta a l'opció de retorn. Una possible aproximació a aquesta tipologia és l'estudi dels processos migratoris en direcció a Alemanya, Grècia, Noruega, Argentina o Canadà, on la taxa de retorn als diferents països emissors als anys 1950 i 1960 oscil·la entre el 25% i el 40% del total de la població emigrada (Bovenkerk, 1974, p. 11). Sense conèixer la voluntat prèvia de retorn, resulta interessant observar que una part de la població emigrada du a terme el retorn en els anys immediatament posteriors, i molt possiblement una altra part considerable ho farà posteriorment.

L'emigració pretesa temporal amb retorn és una àrea en què hi ha més estudis, especialment centrats en els avantatges i inconvenients del retorn per a ambdues societats, tant les emissores com les receptores. Darrere d'aquesta concepció hi ha la idea, prou estesa d'altra banda, que el col·lectiu de treballadors immigrants, més tard o més d'hora, tendiran a retornar al seu país d'origen passats uns anys. De fet, la pràctica d'importar mà d'obra de l'estranger conté aquesta lògica de privilegi, segons

la qual no cal fer esforços significatius per inserir els treballadors precisament per la seua pretesa temporalitat: al primer signe de crisi econòmica no hi haurà renovació de contractes i això els deixa fora del mercat laboral i de la Seguretat Social, amb una incertesa i unes dificultats d'accés als recursos socials de molt complicada gestió en cas de romandre al país d'acollida.

Per últim, hi ha l'emigració pretesament temporal, sense possibilitat de retorn, una qüestió sobre la qual se n'ha escrit molt, especialment a partir del concepte de *mite del retorn*, que tractarem posteriorment. Aquesta tipologia és especialment visible, segons Bovenkerk, als casos d'estudiants universitaris procedents de països pobres, els quals molt sovint declaren no voler retornar als països d'origen, sinó més bé efectuar una transiliència en direcció a d'altres països. Aquesta realitat es pot aplicar, per exemple, als estudiants procedents de la Índia o Taiwan (Bovenkerk, 1974, p. 14), però no per a països com ara Jamaica, precisament un dels països que més tradició investigadora ha despertat al voltant del retorn. L'explicació rau, segons Lowe, citat a Bovenkerk (1974, p. 15), a l'ambient en què s'inserien els joves jamaicans a Harvard, on podien trobar connacionals que els permetien no haver de dur a terme una inserció efectiva. A banda dels estudiants i graduats –allò que en l'àmbit de les migracions es coneix com a *brain-drain*– Bovenkerk identifica uns altres dos grups que, en principi, no desitgen el seu retorn: el primer són els treballadors assentats a l'Europa central (Europa Oriental per a l'autor), dels qui Bovenkerk remarca els esforços fets per tal d'inserir-se, en termes de materialització de les seues expectatives, i compliment de les seues demandes de consum. Això pot dificultar, o com a mínim retardar, la decisió de retorn d'aquests col·lectius. El segon són els treballadors d'origen rural –subsaharians en la referència de Bovenkerk, tot i que es podria estendre a les migracions pròpies dels processos urbanitzadors– que emigren en direcció a les ciutats en un procés d'urbanització, i que tot i negar la seua intenció de romandre, acaben formant part de

les noves ciutats, que els ofereixen una nova manera de viure que no trobaran si acaben retornant al seu lloc d'origen.

Gmelch segueix els plantejaments de Cerase i King per a plantejar una nova classificació de migracions de retorn (1980, p. 138). En primer lloc hi hauria les persones que havien planificat una migració temporal i que, una vegada aconseguits els objectius que cercaven amb el moviment migratori, tornen a la societat originària. En segon lloc hi ha les persones que pretenien migrar temporalment però que es veuen forçades al retorn per l'existència de factors externs, tot i que la seua intenció inicial era romandre. I per últim, les persones que pretenien dur a terme una migració permanent però trien retornar, bé siga per fallida en la inserció o per enyorança de la societat d'origen. No obstant això, assumir que totes les persones quan duen a terme una migració tenen al cap uns plans definitius al voltant del retorn resulta complicat. Moltes vegades el retorn es troba de manera latent al propi moviment migratori, o fins i tot per a algunes nacionalitats el concepte de retorn té un significat especial, quasi mític, de manera que sempre cap la possibilitat de fer-la realitat, tal i com passa en el cas de la població portuguesa (Gmelch, 1980, p. 138).

3.4.3.2 Principals motius per al retorn

D'entre els factors que poden ser analitzats com a motivadors de les migracions de retorn en podem fer una divisió temàtica en tres grans grups. D'una banda, hi hauria els factors econòmics, d'una altra banda els factors socioculturals, i per últim, els factors emocionals.

Pel que fa als factors macroeconòmics, potser un dels que explica el retorn des d'un punt de vista més lògic siga la situació econòmica desfavorable al país d'acollida, com ara les crisis, les situacions en què l'atur es torna estructural, els acomiadaments massius, etcètera. Davant d'una situació en què conservar la feina, o fins i tot trobar-ne una de nova és una tasca complicada, una eixida bastant habitual per aquells que tenen experiència migratòria és repetir la migració o fins i tot dur a terme el retorn al país d'origen. De la mateixa manera, els fluxos d'entrada seran menors, donada la menor atracció del mercat de treball (Byron & Condon, 1996, p. 99; Gmelch, 1980, p. 139). Aquestes situacions econòmiques de caràcter cíclic poden estar a la base de molts retorns, com ara el dels treballadors espanyols residents en països europeus durant la crisi dels anys 70, especialment quan es relacionen amb millores al país d'origen, des del punt de vista econòmic, laboral o polític.

D'altra banda, Byron i Condon destaquen altres dos factors microeconòmics que poden ser motius que expliquen la decisió de retorn. Aquests autors basen la seua anàlisi en una comparació entre els casos francès i anglés, i observen, en primer lloc, el fet de tindre una propietat en herència, o haver comprat algun terreny o habitatge al país d'origen pot jugar com a factor dinamitzador del retorn, tot i que no l'explicaria per complet (Byron & Condon, 1996, p. 98). Posseir una propietat al país d'origen genera un vincle que, en el cas de ser un habitatge, pot jugar un paper important en la decisió de retorn o fins i tot facilitar les visites periòdiques, posant la base del manteniment de lligams familiars i d'amistat que estan també a la base del retorn.

La segona de les raons que argumenten Byron i Condon està relacionada amb el fet de tindre una pensió reconeguda al país d'acollida, i que aquesta estiga adequadament indexada amb el país d'origen (1996, p. 99). La indexació amb el país d'origen pot generar un manteniment de l'*status quo* de la persona immigrada, en aquest cas en situació de retir, de manera que serà més difícil que es plantegen el

retir. La diferència del cost de vida entre el país d'origen i el d'acollida, pot arribar a ser decisiva a l'hora de plantejar un futur retorn (Dustmann, 2003). Això és especialment important en els casos de desindexació de pensions, quan el poder adquisitiu del que s'havia pogut gaudir disminueix de manera dràstica. Fins i tot el diferent desenvolupament dels serveis socials al país d'acollida, més avançats en el cas francès, poden influir en la decisió del retorn, normalment aturant-la o postposant-la (Byron & Condon, 1996, p. 99).

D'entre els factors socioculturals cal destacar els llaços familiars i les amistats, que juguen un paper fonamental en el desig de retorn. La seua influència és tan gran que el moviment molt sovint no s'efectua en direcció a les grans ciutats dels països originaris, on podrien existir majors oportunitats de negoci i treball, sinó més bé en direcció a les àrees rurals i ciutats xicotetes, que és on hi ha la família i els amics, en definitiva, la societat originària (Gmelch, 1980, p. 139).

Byron i Condon es fixen també en els factors socioculturals que poden determinar el retorn. Una de les qüestions que observen és la realitat familiar: els fills i filles de les persones migrades no solen fer el viatge de retorn amb els seus pares: més bé se solen quedar al país d'acollida, amb visites periòdiques al país d'origen dels seus pares per tal de mantindre els llaços socioculturals i familiars. En segon lloc, observen que en famílies amb trajectòries migratòries diverses, l'imperatiu del retorn és menys efectiu, pel mateix fet de constituir famílies disperses territorialment. En tercer lloc, i en relació al punt de les pensions que s'ha analitzat, es fixen en la prestació de cures en l'edat avançada, aspecte en què es diferencien els països en què centren l'estudi: Regne Unit i França. La comparació entre la prestació de cures al país d'origen, i també la que s'obtindrà al país d'acollida, jugarà sense dubte, a favor o en contra del moviment de retorn (Byron & Condon, 1996, p. 101).

Altres factors de tipus socioculturals poden ser els de tipus *push* al país d'acollida. Per exemple, el racisme o la xenofòbia de la societat d'acollida o també la dificultat per a l'adaptació a climes extrems, per a algunes nacionalitats procedents de climes tropicals. No obstant això, Gmelch remarca que molt sovint els motius no s'han d'anar a buscar als factors *push* sinó més bé als factors *pull*, això és, al poder d'atracció de la societat originària, que segons l'autor té una major influència sobre la decisió de retorn (Gmelch, 1980).

També cal tindre en compte l'expectativa d'èxit o de fallida en el moviment de retorn. Per a Gmelch la major part dels moviments de retorn, tal i com han pogut ser observats en estudis quantitius, no es pot dir categòricament que siguin èxits ni tampoc fracassos (Gmelch, 1980, p. 141). Es poden trobar casos de persones que han fet fallida en els seus plans migratoris però que no tornarien al país d'origen només per no admetre que han fracassat, i a l'altre extrem es pot trobar gent que ha triomfat però mai tornarien per no haver de renunciar a la seua posició avantatjosa al país d'acollida.

Resulta interessant aturar-se en un factor que resta a la frontera entre allò cultural i allò emocional o psicològic, que és el mite del retorn. Per a Muhammad Anwar (1979) el retorn és part del plantejament migratori de la població procedent de Pakistan que resideix al Regne Unit, i més concretament a l'àrea de Rochdale que és on va centrar la seua investigació primigènia als anys setanta del segle XX. Tal i com es desenvolupa la vida quotidiana del col·lectiu al Regne Unit, amb el manteniment de tradicions i una vida encapsulada, sembla que l'estada es plantege més com a sojorn que com a moviment migratori de caràcter permanent, amb la qual cosa el retorn és una opció més que probable, tot i ser una qüestió de caràcter mitològic. La recerca posterior ha dut a Anwar a plantejar el mite del retorn que, com a crida de caràcter ètnic, sembla disminuir a les primeres generacions, per la qual cosa algunes de les

actituds i pràctiques es tornen més flexibles i fins i tot canvien, eixint de les lògiques de reproducció interna de caràcter ètnic (Anwar, 1998, p. 188). Des d'un altre punt de vista, el mite del retorn, tal i com el planteja Anwar ha sigut criticat per la seua condició dicotòmica de residència permanent o retorn: de la mateixa manera que es critica la visió unilineal dels processos migratoris, el model d'Anwar és posat en entredit perquè queda implícita la idea que el retorn és el pas lògic amb que tot moviment migratori ha d'acabar, específicament aquells protagonitzats pels ciutadans procedents de Pakistan residents al Regne Unit (Byron & Condon, 1996, p. 91).

Pel que fa als factors de tipus emocional, s'ha de destacar el sentiment de lleialtat cap al propi país, que determina el sentiment de retorn, especialment per a algunes nacionalitats com ara Israel, Irlanda o Newfoundland (Canadà) que reuneixen avantatges socials i culturals amb la possibilitat de trobar feina i una qualitat de vida ressenyable. Aquest sentiment de lleialtat seria menor o influiria menys, segons Gmelch, en destinacions en què la despesa del retorn i la minoració dels ingressos no tinguen contraprestacions socioeconòmiques, per exemple a països més pobres, tot i que el mite del retorn ajudaria a plantejar-se el moviment migratori en aquests casos.

Per últim, i encara dins els factors emocionals cal remarcar la recerca de Holmes i Burrows (2012) sobre una mostra d'informants retornats al Regne Unit des d'Austràlia. Entre els factors que n'expliquen el retorn hi ha els de tipus emocional, importants per a entendre les motivacions per al retorn. Destaquen les pressions invisibles per al retorn, tant per part de la família com del cercle de coneguts, com altres qüestions com ara el sentiment de pertinença a la societat originària i la manca d'inserció a la societat d'acollida³⁸.

³⁸ Tot i que sembla estrany des d'aquestes latituds, la inserció de ciutadans procedents del Regne Unit a Austràlia no és fàcil. Els propis Holmes i Burrows destaquen a la seua anàlisi els intents fallits d'assimilació cultural que molt sovint acaben en retorn (Holmes & Burrows, 2012, p. 108).

Més enllà dels motius que desencadenen el retorn hi ha els determinants que hi influeixen. Entre els determinants clàssics hi ha alguns factors no econòmics, com ara els llaços socials i patriòtics o els processos d'inserció que no acaben en assimilació (Gmelch, 1992; King, Strachan, & Mortimer, 1985). Brigitte Waldorf en va analitzar, alguns dels determinants per tal de provar-los dins el model migratori alemany (1995). Així, els plantejaments inicials giren al voltant de tres factors, bàsicament: els atributs personals, el nivell de satisfacció i les variables relacionades amb el temps. Pel que fa als atributs personals, s'esperen resultats diferents relacionats amb aspectes com l'etnicitat (una menor inserció es correspondria amb un major desig de retorn), l'estat civil (i es podria afegir, la separació espacial de la parella, que pot condicionar el desig de retorn) o fins i tot el gènere. El nivell de satisfacció, residencial i també laboral, juguen un paper important en el desig de retorn, de manera que s'esperaria que el retorn siga major quan la satisfacció amb la vida al país d'acollida no siga alta. D'altra banda, les variables relacionades amb el temps, i més concretament amb el temps de residència, mostren que els darrers immigrants en arribar a una destinació mostren major desig de retorn que aquells que van arribar abans. De la mateixa manera, la inserció assimilatòria jugaria un paper protector enfront dels desitjos de retorn. Per últim, argumenta Waldorf, l'edat també determinaria la intenció de retorn, de manera que aquells que es mostren més favorables a moviments de retorn serien els més joves (Waldorf, 1995, p. 128). L'exploració empírica d'aquestes tres variables aplicades al model alemany mostra que només una d'elles juga un paper fonamental en la intenció de retorn: la satisfacció residencial i laboral. La resta mostra nivells de significació relatius poc importants, tant les característiques personals com també la longevitat al país d'acollida. En el cas d'aquesta última la probabilitat de retorn mostra una corba còncava on en els màxims en intenció de retorn se situen en els primers anys d'arribada i al final de la vida laboral (Waldorf, 1995, p. 134), tot i que també s'haurien de tindre en compte altres factors com ara l'existència o no de xarxa social i familiar al país d'acollida.

3.4.3.3 La qüestió de la reinserció

La readaptació de les persones que retornen al seu país originari és un dels punts més interessant, i alhora, més desconcertants de la literatura sobre migracions de retorn. El sentit comú diu que els problemes d'adaptació no haurien de ser presents al procés de retorn, però la realitat assenyala el contrari. Gmelch per exemple, diferencia entre dues aproximacions diferents a la readaptació. La primera, a partir de les condicions socioeconòmiques dels retornats, a partir de les quals es pot determinar el grau d'èxit o fallida del retorn. La segona, a partir de les pròpies percepcions de la persona retornada, en relació a les seues expectatives i benestar percebut. Ambdues aproximacions, però especialment la segona, mostren un resultat en forma d'adaptació expressat molt sovint en satisfacció o insatisfacció. Malgrat que es tendeix a pensar que l'adaptació serà ràpida, fructífera i aproblemàtica, apunta Gmelch, la realitat sol ser diferent: la desil·lusió i els sentiments negatius són freqüents i fins i tot es parla d'un cert impacte cultural revers per a referir-se a la complicada adaptació dels retornats a un país on les coses tal i com les coneixien els retornats, poden haver canviat substancialment (Gmelch, 1980, p. 143).

Es tracta de problemes a l'hora d'adaptar-se a una nova realitat en què la persona retornada és, moltes vegades, considerada com a rica i exitosa, la qual cosa fa que la interacció amb la resta de la societat estiga marcada per aquesta condició. En certa mesura, es tracta d'un moviment migratori emmarcat en les condicions de privilegi de què parla Amit (2007) i que ja havia tractat Nash quaranta anys abans (1970). Més enllà, hi ha els problemes normals de qualsevol procés de readaptació: diferents costums i hàbits, per exemple, a nivell organitzatiu i burocràtic, que poden ser font de

desacords i insatisfacció; diferències en les condicions de vida i de treball; problemàtiques per a l'adaptació dels menors en termes lingüístics i socials, etc.

El període d'aclimatació a la nova-vella realitat s'estima en un o dos anys, que és quan comença a desaparèixer la insatisfacció i a tornar-se minoritària: alguns estudis realitzats sobre població retornada a Irlanda mostren que els nivells d'insatisfacció es redueixen del 51% durant el primer any de retorn, al 21% el segon i un 17% a partir del cinqué any després del retorn (Gmelch, 1980, p. 144). A la base de la insatisfacció hi hauria les expectatives no resoltes sobre allò que pot oferir la societat d'origen, més que qüestions estructurals com ara la realitat socioeconòmica de l'àrea. De fet, les expectatives sobre la vida al país d'origen en aquesta nova-vella realitat solen ser poc realistes, més guiades per la nostàlgia i pels contactes com viatges a l'estiu o comunicacions dels parents i amics, que pel contacte real i quotidià en períodes prolongats de temps.

D'altra banda, el fet de deixar una gran ciutat, encara que siga un ambient fortament condicionat pels connacionals en un barri ètnic, suposa tornar a una regió que, en comparació, està en desenvolupament, molt més xicoteta i amb un ritme de vida diferent. Aquesta queixa, que serveix tant per a una migració de retorn intencional com per a una migració de retorn des d'un entorn urbà cap a un de rural dins el mateix país, té la seua base més al canvi d'entorn urbà que al canvi cultural en si mateix (Gmelch, 1980, p. 146).

Per aquells que no han aconseguit superar l'adaptació sempre queda la reemigració. A nivell empíric s'ha de dir que, si resulta difícil copsar el moviment de retorn, la reemigració és encara més complicada de quantificar. És per això que les aproximacions a la reemigració s'han dut a terme via qüestionaris administrats a persones retornades més que via anàlisi dels registres poblacionals. Els resultats

mostren diferents desitjos de tornar a dur a terme una migració, en funció de nacionalitats que oscil·len, per exemple, entre un 25% dels grecs retornats i un 64% dels italians. Com apunta Gmelch, però, no hi ha diferenciació de motivacions de retorn, per tant, no se sap si és insatisfacció o desig de reemigrar per guanyar més diners i poder-los invertir. En tot cas, això obri la porta al transnacionalisme i les comunitats commutadores (Gmelch, 1980, p. 146).

3.4.3.4 Impacte a la societat d'origen

L'impacte sobre la societat d'origen, tant des del punt de vista econòmic com també pel que fa a la modernització i les innovacions tecnològiques (per exemple en l'agricultura o els processos de producció) és una de les idees centrals en els estudis sobre les migracions del retorn. Incorporat a la literatura mitjançant la cristallització del retorn innovador (Cerase, 1974), l'impacte molt sovint s'ha interpretat com un fenomen en positiu, donats els efectes que el perfil innovador suposava sobre la societat originària. No obstant això, l'impacte a la societat d'acollida no es limita al progrés econòmic i social. Bovenkerk (1974) ja argumentava a la seua obra els possibles efectes de les persones retornades sobre la seua societat originària. Resulta de sentit comú pensar que les persones retornades exerciran una influència al seu país originari que pot traduir-se en canvis socials i modernització a diferents nivells, especialment quan el retorn es dona des d'àrees urbanes cap a àrees de tipus rural. Seguint Bovenkerk, els dos impactes principals de les migracions a les societats originàries serien l'estímul de més migracions i els canvis en l'estratificació de la societat d'origen. El primer factor es manifestaria mitjançant l'efecte crida que generaria a la societat d'origen. A això s'ha de sumar la cadena migratòria que facilitaria els moviments

protagonitzats per persones properes a qui ha efectuat la primera emigració, configurant així la xarxa migratòria.

El segon impacte segons Bovenkerk, els canvis en l'estratificació, es podria observar en l'eixamplament de la classe mitjana a partir del retorn de treballadors procedents de països desenvolupats. L'impacte seria major, especialment, en el cas dels retornats de tipus innovador, on la influència es podria traduir en l'aplicació de noves tècniques i destreses als processos productius, així com noves maneres d'interpretar la realitat, més pròpies dels plantejaments de la modernitat dels països desenvolupats.

Per la seua part, George Gmelch (1980) proposa un acostament crític a l'impacte dels processos de retorn. Gmelch es basa en una revisió de l'evidència científica disponible fins aquell moment per formular cinc factors d'impacte: la introducció de noves destreses, la inversió de capital, la introducció de noves idees i actituds, els canvis en l'estructura social i l'efecte sobre les futures migracions.

Pel que fa a la introducció de noves destreses, Gmelch observa que, malgrat la idea de la propagació a la societat originària, aquelles persones que retornen i ho fan després d'haver adquirit noves habilitats al país d'acollida representen un percentatge escàs, al voltant del 10% (Gmelch, 1980, p. 147). Això ocorre per diferents raons: en primer lloc perquè de vegades l'opció en retornar és l'autoocupació, amb la qual cosa l'efecte d'introducció de noves destreses al sistema productiu del país originari es perd. En segon lloc, per la dificultat d'aplicar les noves destreses apreses. En part, perquè les persones que han pogut adquirir noves destreses al país d'origen són les que després tindran menys probabilitats de retorn, però també perquè l'aplicació

d'innovacions pot trobar resistències a països amb estructures productives diferents³⁹. I en tercer lloc, el retorn innovador no és tan eficient com s'ha pretès demostrar perquè la major part de la recerca s'ha dut a terme en entorns rurals, la qual cosa invalida en part els resultats. La major facilitat per a identificar els moviments de retorn en aquest tipus d'hàbitat, en contraposició a l'hàbitat rural on són més difícils de detectar, fa que es maximitze el poder transformador del retorn anomenat innovador. En realitat potser és en els entorns rurals on l'efecte innovador siga més perceptible que als entorns urbans, entre altres coses perquè el procés de modernització i canvi social estaria en ple desenvolupament, mentre que a les grans ciutats aquest procés ja estaria iniciat anteriorment.

La inversió dels estalvis al país d'origen és un altre dels llocs comuns quan s'exploren les dinàmiques de les migracions de retorn. Certament, el moment de la migració sol comportar una desinversió al país d'acollida que molt sovint es tradueix en inversions al país d'origen. Gmelch es pregunta, però: és una inversió en negocis o, per contra, una inversió en el benestar individual? En tant que la inversió principal se sol concentrar en l'habitatge, aquesta és una lògica més individual que social. L'evidència científica disponible demostra, a més, que la construcció d'un nou habitatge se sol fer més amb l'objectiu de causar impressió que no amb el de crear oportunitats de treball a la comunitat receptora (Gmelch, 1980, p. 149; Byron & Condon, 1996, p. 98). Fins i tot així, una inversió individual podria tindre efectes socials, per exemple, renovant espais urbans, que als països on els processos de retorn han sigut ràpids i nombrosos poden generar nous barris, o creant llocs de treball –això si, temporals– basats en la construcció. L'aportació neta en sectors com l'agricultura, però, es pot posar en dubte. Segons Lianos d'un 30% d'emigrants grecs

³⁹ Gmelch posa l'exemple particular del retorn dels *braceros* mexicans, que havien adquirit destreses en l'àmbit de l'agricultura extensiva especialitzada en fruiters i retornaven a una realitat molt diferent, d'agricultura intensiva especialitzada en cereal. Colton (1993) observa el mateix efecte a l'àmbit rural del Yemen.

dedicats a l'agricultura, només un 8% s'hi dedicaven en el moment del retorn, la qual cosa es tradueix en l'abandó de l'agricultura, com ha ocorregut en altres indrets de la Mediterrània com a part dels processos d'urbanització i modernització propis de la segona meitat del segle XX (Lianos, 1975). D'altra banda, part de la inversió del moviment de retorn se centra en l'equipament de les llars, molt sovint amb aparells importats, que augmenten el grau de distinció amb les llars dels connacionals que no han emigrat, però que no es tradueixen en inversions locals.

Pel que fa a la introducció de noves idees, concepte que havia avançat Bovenkerk, Gmelch argumenta que, certament, n'hi ha hagut⁴⁰. No obstant això, que tot moviment de retorn impliqui innovació és una idea que se sol vincular a la faceta exitosa de les persones que presenten un perfil de retorn innovador, malgrat que s'ha demostrat que aquesta sol ser una innovació frustrada. El mateix Bovenkerk observa que la faceta innovadora està en funció, entre altres, de qüestions com el nombre de retornats, la concentració en l'espai i el temps, la durada de l'absència, la classe social de qui retorna, les diferències entre país d'eixida i d'acollida i la natura de les destreses adquirides (Bovenkerk, 1974). Per tot això, assumir el paper innovador en tots els moviments de retorn resulta, com a mínim, agosarat.

Una altra de les assumpcions que se sol donar per vertadera de manera automàtica és l'impacte de les migracions de retorn en les subsegüents migracions en la societat originària. Aquesta idea assumeix un cert èxit en l'experiència i satisfacció amb la vida a la societat d'acollida, que serà tinguda en valor per la comunitat connacional en el moment del retorn. Enfront d'aquesta interpretació, Gmelch argumenta una altra situació ideal que es pot observar a l'evidència: el retorn com a

⁴⁰ Entre les innovacions que argumenta Gmelch (1980) hi ha les mesures higièniques (per exemple, la separació entre cuina i bany a l'Índia), la introducció de vehicles a motor, o les comoditats a les llars i fins i tot algunes novetats en l'àmbit de la producció agrícola (varietats que maduren més prompte, ús de fertilitzants, etcètera)

fracàs, menys habitual que l'èxitós, però que no genera moviments migratoris encadenats. No obstant això, com defén Gmelch, la major part de les persones retornades tendiran a valorar positivament la seua experiència, per tal d'emmarcar el moviment migratori com a positiu en general i evitar la vergonya i l'oprobri (1980).

Pel que fa a l'impacte en l'estructura social, Gmelch observa que, tot i que a nivell individual està comprovat que el retorn es tradueix en ascens en l'estructura social, no es pot dir que a nivell macro el retorn produisca canvis significatius en l'estructura social de la societat d'acollida. Més aviat, proposa Gmelch, aquest suposat efecte forma part d'un esquema legitimador, de base funcionalista, pel qual existiria un equilibri entre país emissor i receptor on el benefici de les migracions és mutu. La ideologia de l'exaltació de la immigració i la mobilitat, molt habitual en els governs occidentals, procura emmarcar-la de manera positiva, tot i que els grans perdedors solen ser les societats emissores, mentre que els països receptors s'enriqueixen amb la mà d'obra barata i retenen –això si, amb estratègies subtils– aquelles persones que sí han aconseguit adquirir destreses significatives. En la mateixa línia, s'ha de tindre en compte que l'arribada de persones retornades pot influir de diferents maneres en les expectatives de la població del país d'origen. Un dels efectes més importants que poden tindre lloc, especialment als països en desenvolupament, és aquell que es coneix com a ideologia migratòria⁴¹, per la qual aquelles persones que retornen influeixen en les expectatives dels seus connacionals, molt sovint creant falses imatges del que és la vida al país d'acollida (Carling & Åkesson, 2009, p. 132 i ss.; Byron & Condon, 1996, p. 100) o portant regals i productes cridaners –que també poden ser bens no tangibles o immaterials– per a la seua societat originària (Sabates-Wheeler, Taylor, & Natali, 2009, p. 761).

⁴¹ El concepte *migration ideology* és aplicat per primera vegada per Stuart Philpott per referir-se a la població de l'illa de Montserrat, i més concretament al model cognitiu que els emigrants tenen al voltant dels objectius i la natura de la seua migració (1968:474). En el cas de la societat de Montserrat, la migració és entesa com a temporal, dirigida a millorar els ingressos econòmics, i té una finalitat preestablerta i coneguda que és el retorn a l'illa.

Tornant als arguments de Cassarino (2004, p. 274), per tal que existisca un impacte positiu de les migracions de retorn en les societats originàries, s'ha de donar una preparació per al retorn i una mobilització de recursos, juntament amb una situació al país d'acollida i al país d'origen que qui retorna pugui interpretar com a ideal per als seus interessos. Només d'aquesta manera, continua Cassarino, s'aconsegueix establir un *continuum* entre les experiències viscudes al país d'acollida i les situacions del país d'origen, cosa que seria equivalent a un impacte positiu sobre la societat (2004, p. 275).

3.4.3.5 La qüestió temporal

La durada de l'estada al país d'acollida és una variable a tindre en compte quan s'analitza en moviment de retorn. Christian Dustmann ha fet d'aquesta qüestió el seu centre d'interès durant els darrers anys, amb l'objectiu de dissenyar un model racionalitzador de les decisions de retorn en direcció cap al país d'origen del moviment migratori (Dustmann, 1997; 2003; Dustmann & Weiss, 2007). Segons les seues observacions, centrades a Alemanya, la durada del període migratori, en aquelles persones que manifesten el seu desig a migrar, depèn entre altres coses de les disparitats econòmiques entre el país d'acollida i el país d'origen. O el que és el mateix, increments de salaris al país d'origen augmenten el valor marginal de romandre al país però al mateix temps disminueixen la utilitat marginal de la seua estada com a resposta lògica a un augment de salaris. Dit d'una altra manera, els guanys associats a quedar-se una unitat de temps més al país d'acollida són decreixents. Per tant, majors salaris al país d'acollida poden tindre un efecte positiu o negatiu en la durada òptima de la migració: en termes generals, diu Dustmann, quan

més prompte tornen al seu país les persones immigrades, més s'incrementarà el nivell de salaris al país d'acollida, en veure's desposseït de la mà d'obra barata (2003, p. 365).

Des d'un altre punt de vista, la probabilitat de retorn pot ser analitzada com a part de la utilitat del consum, és a dir, que el retorn pot dependre de la major utilitat marginal del consum al país d'origen que al país d'acollida (Dustmann, 1997). Per a Dustmann la decisió de retorn també està vinculada amb els estalvis, i es relaciona amb els futurs fluxos migratoris entre el país d'origen i el d'acollida, afectats ambdós per la incertesa econòmica i social. Així, les persones immigrades tendeixen a estalviar més que les persones originàries del país d'acollida, especialment quan la seua situació legal al país és irregular i quan se senten perseguits o discriminats. És aleshores quan el mercat laboral mostra un major grau de risc i d'incertesa, i aquests s'han de protegir mitjançant estalvis estratègics que assegurin la seua situació al país, especialment quan hi ha sacsejades en el mercat de treball (Dustmann, 1997, p. 312).

Per últim, la decisió de retorn està vinculada al temps de residència al país d'acollida. Segons l'evidència recollida a diferents recerques, la major probabilitat de retorn es trobaria entre aquelles persones que han dut a terme un moviment migratori recentment, mentre que major temps de residència implicaria una menor probabilitat de retorn, precisament pels llaços i contactes desenvolupats a la societat d'acollida, tant a nivell personal com també al si de la família (Dustmann, 1997; De Coulon & Wolff, 2010).

3.5 Migracions de retorn i retir

Fins ara s'han analitzat els principals corrents que han estudiat les migracions de retorn, amb algunes de les seues especificitats pel que fa a motivacions, tipologies o impacte. A primera vista existeixen diferències notables en els moviments migratoris, si s'atén a l'edat de la persona que el protagonitza. És per això que s'ha omés la qüestió etària per tal de dedicar un apartat teòric a banda. De fet, l'estudi de les migracions ha estat centrat, d'una manera hegemònica, en les migracions laborals, mentre que qualsevol altra motivació migratòria (excepció feta dels moviments de refugiats) o grup d'edat en quedava al marge.

Dins d'aquest gran grup que en resta al marge hi ha les persones retirades, que com s'ha vist a l'apartat corresponent al retir, protagonitzen un tipus de migració peculiar. Potser aquest és un factor que l'allunya de l'observació, tant d'algunes disciplines no acostumades a treballar aquesta població, com també d'alguns enfocaments teòrics i metodològics, on aquesta població té una cabuda incòmoda. Es podria dir, en termes generals, que d'una manera semblant al que va ocórrer amb les migracions de retir per al corrent hegemònic que estudiava els moviments migratoris majoritaris, les migracions de retorn vinculades al retir van passar desapercebudes per al corrent que estudiava els moviments migratoris de retorn. Val a dir, a més, que ni unes ni les altres han rebut la suficient atenció per part de l'acadèmia.

Existeix una diferenciació bàsica al voltant de com i quan té lloc l'esdeveniment a què fem referència, és a dir, el moviment de retorn: en primer lloc, les migracions de retorn immediatament posteriors al retir, un moviment molt semblant al que protagonitzen els migrants de retir, tot i que amb l'afegit d'estar protagonitzat per una persona que, abans, ja ha fet un moviment migratori, normalment de tipus laboral.

Aquest moviment pot ser en direcció cap al país d'origen, en un tipus de retorn que ja va ser identificat per Gmelch (1980) i que en molts casos s'ajusta al mite del retorn tal i com el formula Anwar (1979).

En segon lloc, i és on interessa estendre més l'anàlisi, hi ha el moviment migratori de contracorrent, protagonitzat per persones que abans han realitzat una migració de retir i que, passat el temps, i per determinades circumstàncies, decideixen dur a terme un nou moviment migratori de retorn cap al país des del que van emigrar.

Resulta evident que la tipologia pot desenvolupar-se més encara per tal d'arribar a aquelles persones que duen a terme una migració laboral, per després fer-ne una de retir i acabar retornant, i no precisament al país d'origen, en una espècie de migració de retir circular o allò que es coneix com a comunitats commutadores. No obstant això, la literatura consultada apunta que els casos més freqüents són els que s'han exposat. S'ha de tindre en compte, d'altra banda, la dificultat d'estudiar els processos migratoris circulars, fins i tot amb el nivell d'informació poblacional i desagregació de dades a què s'ha accedit actualment.

3.5.1 La migració de retorn en el moment del retir

És ben sabut que la major part de les migracions se solen dur a terme majoritàriament al voltant dels primers anys de vida laboral, quan encara s'està cercant un marc d'inserció i els llaços familiars encara no tenen la força suficient com per actuar com a factor de retenció. No obstant això, existeix un pic migratori al voltant dels anys de retir en què les migracions esdevenen d'importància (Duncombe, Robbins, & Wolf, 2001). Aquestes migracions molt sovint són de retorn cap al país des

d'on un dia es va emigrar. No es tracta del moviment migratori més important, fins i tot quan es consideren només els moviments de retorn en general (Rogers, 1990, p. 134), però és ben cert que resulta un tema d'interés, tot i que a primera vista es pot dir que les recerques basades en el moviment migratori de retorn, i més aquelles centrades en el moment del retir, i a escala internacional, escassegen (Klinthäll, 2006, p. 154).

D'altra banda, resulta interessant plantejar les dificultats metodològiques amb què s'han trobat les recerques basades en les migracions de retorn. Klinthäll se centra en dos factors que fan trontollar l'anàlisi de retorn basat en registres oficials: el primer és la dificultat per establir la data en què s'ha produït el retorn, que no serà oficial en moltes ocasions fins que les autoritats certifiquen que ha abandonat el país. El segon factor és la dificultat per a registrar com a retorn situacions com les d'anada i vinguda, en què la persona que duu a terme la migració no abandona oficialment el registre, per interès o perquè el temps que passa a fora del país no és suficient com per a efectuar la baixa registral (Klinthäll, 2006, p. 157).

3.5.1.1 Factors que expliquen la migració de retorn postretir

La migració en el moment del retir és, en principi, una decisió que es pren amb un procés previ de reflexió. S'espera que aquelles persones que han estat més temps treballant, interactuant amb la societat d'acollida, construint i consolidant xarxes –fins i tot quan aquestes són etnocentrades– siguen també les que, en menor mesura, prendran la decisió de retornar, donat el seu nivell d'arrelament (Bolzman, Fibbi, & Vial, 2006, p. 1360). Per tant, un indicador de la probabilitat de retorn pot ser el nivell d'inserció a la societat d'acollida i el manteniment de llaços amb la societat originària. El manteniment de llaços simbòlics amb el país d'origen pot ser un aproximador a la

voluntat de retorn, per exemple, mitjançant el consum majoritari de mitjans de comunicació del país d'origen (Penalva & Brückner, 2008). El manteniment d'aquest tipus de llaços simbòlics podria augmentar sensiblement la probabilitat de retorn, mentre que el consum dels mitjans de comunicació del país d'acollida planteja possibilitats més obertes, que es debaten entre romandre al país i dur a terme estratègies d'anada i vinguda (Bolzman, Fibbi, & Vial, 2006, p. 1368).

No obstant això, existeixen altres factors que tot i no ser observables en els registres si que mostren una forta influència en la decisió del retorn, com ara els llaços familiars i també els emocionals, amb el país d'origen. El fet que existisca família al país d'acollida dificulta el retorn, transformant-lo molt sovint en moviments d'anada i vinguda, com es veurà tot seguit. Bessy i Riche, a més, observen que l'anticipació del retorn és major entre aquelles persones que han pogut mantindre els llaços amb la societat d'origen, i per tant pot haver un major desig de retorn entre les classes més acomodades, que són també les que han pogut viatjar (Bessy & Riche, 1993, p. 60). No obstant això, cal recordar que les intencions de retorn no sempre es relacionen positivament amb el retorn efectiu. Una bona mostra d'això últim és el panell socioeconòmic d'Alemanya de l'any 1984, on un 66% dels immigrants de llarga duració procedents d'Itàlia, Turquia, Estat espanyol, Grècia i l'antiga Iugoslàvia afirmaven el seu desig de retornar al país d'origen, malgrat que 10 anys després només ho havien dut a terme un 11% (Dustmann, 1996).

El tercer factor que influeix sobre la voluntat de retorn és l'edat: la migració després del retir resulta més probable al voltant de l'any en què legalment es pot accedir a la pensió de jubilació. Així ho observa Klinthäll a la seua recerca, on la major probabilitat de migració es concentra al voltant dels 65 anys –edat de jubilació legal– en el cas de la població resident a Suècia, mentre que els nivells de migració de retorn més enllà

d'aquesta edat, especialment en els trams etaris més avançats, és bastant inferior (Klinthäll, 2006).

D'altra banda, la situació econòmica, o els ingressos percebuts per la via de la jubilació són un factor a tindre en compte. Així, majors nivells salarials correlacionen amb una major probabilitat de retorn, mentre que aquelles persones que tenen salaris inferiors decidrien, en major nombre, romandre a Suècia, en part també pels avantatges que obtenen d'un estat del benestar amb un alt desenvolupament (Klinthäll, 2006). Bolzman i altres observen que una mala situació econòmica fa augmentar la probabilitat de retorn, sempre que es dispose d'allotjament en propietat al país d'origen. En canvi, quan no es disposa d'allotjament la voluntat de retorn desapareix majoritàriament, fins i tot en el cas de no disposar de propietats immobiliàries al país d'origen (Bolzman, Fibbi, & Vial, 2006, p. 1366). D'altra banda, situacions com ara estar a l'atur durant el període previ al retir genera opinions favorables al retorn molt possiblement, diuen els autors, perquè senten que la seua presència al país d'acollida es veu deslegitimada pel fet de rebre una prestació per part del país d'acollida (2006, p. 1367).

La decisió de retorn no es pot desvincular de les condicions estructurals del país d'origen i del país de destinació. Un bon exemple és la indexació de les pensions o la manca d'aquesta, però també s'hi han de tindre en compte factors com el benestar, l'atenció mèdica, els serveis socials i la inserció residencial (Klinthäll, 2006, p. 156). De fet, Bolzman i altres, a la seua anàlisi comparativa entre el retorn dels ciutadans italians i espanyols residents a Suïssa, arriben a la conclusió que, un dels mecanismes que està influïent en el major grau de retorn de la població espanyola rau precisament a les polítiques incentivadores del retorn vigents als anys 90 del segle XX a l'Estat espanyol, entre les quals hi ha l'accessibilitat a habitatges en propietat a un bon preu, comparativament amb el país d'eixida (Bolzman, Fibbi, & Vial, 2006, p. 1371).

Pel que fa a la salut, potser el factor més decisiu per al retorn, l'evidència suggereix que el paper en la intencionalitat no acaba de ser del tot clar. De fet, suggereix completament el contrari: els episodis de mala salut comporten un desig per romandre a la societat d'acollida, mentre que la bona salut es relacionaria amb la voluntat de retornar o d'efectuar moviments d'anada i vinguda (Bolzman, Fibbi, & Vial, 2006, p. 1365). Sembla raonable vincular aquest desig de romandre a la societat d'acollida amb les millors condicions d'atenció socio sanitària que s'espera trobar, en aquest cas, a Suïssa, en comparació amb les que s'espera trobar al país originari. De fet, així ho observen els propis Bolzman, Fibbi i Vial: la diferència significativa entre el desig de retorn d'aquelles persones que s'identifiquen amb una mala salut procedents d'Itàlia i l'Estat espanyol, que es concreta en un desig menor de la població espanyola per romandre a Suïssa, es vincula amb l'alta valoració del sistema sanitari espanyol (2006, p. 1366). En canvi, la presència de factors com ara la discapacitat en les persones en retir generalment no mostren desig de retorn.

Algunes recerques han conclòs que existeixen diferències per sexe en la voluntat de retorn. Així es pot comprovar, almenys, en l'anàlisi de Bolzman *et al.* (2004; 2006) basat en una enquesta *ad hoc* a la població espanyola i italiana de més de 55 anys emigrada a Suïssa on es pregunta per les futures intencions en termes de retorn. També es pot observar el mateix efecte a l'estudi de De Coulon i Wolff basat en l'enquesta de l'INSEE francès (Institut National de la Statistique et des Etudes Economiques) *Passage à la Retraite des Immigrés* (PRI), una base de dades d'immigrants que viuen a França i que viuen prop o dins de l'etapa del retir, entre els 45 i els 75 anys (De Coulon & Wolff, 2010). Sembla, de les dades recollides en aquests estudis, que les dones prefereixen, en major mesura que els homes, romandre al país d'acollida, principalment per estar a prop de la descendència, però també, i no per això menys important, perquè se senten més independents del que

hipotèticament se sentirien al país d'origen, especialment quan aquest presenta unes característiques socioculturals i/o religioses que s'allunyen del model emancipatori, en termes de gènere, del país d'acollida (Bolzman, Poncioni-Derigo, Vial, & Fibbi, 2004; Bolzman, Fibbi, & Vial, 2006; De Coulon & Wolff, 2010)

3.5.1.2 Estratègies migratòries

Dins de la categoria de migració de retorn en el moment del retir es podrien incloure els moviments d'anada i vinguda o *back and forth* segons De Coulon i Wolff (2010). Aquests autors observen que un 25% de les persones retirades immigrants a França opten per una estratègia que supera la dualitat entre migració i retorn i viuen una part de l'any a cada país (2010, p. 3319), fins i tot en el cas de les persones que no han dut a terme processos d'inserció exitosos, com ara els treballadors francesos retirats que resideixen a residències de tipus socials (Hunter, 2011, p. 190).

En la mateixa línia apunten els estudis centrats en Suïssa sobre els moviments d'immigrants procedents d'Itàlia i l'Estat espanyol (Bolzman *et al.*, 2004) que xifren en un terç del total d'immigrants retirats els que duen a terme aquesta estratègia residencial. El moviment d'anada i vinguda sol tindre un denominador comú, que és la residència combinada a països càlids, normalment del Sud, dins del que s'ha vist anteriorment com a migració internacional de retir.

Els resultats de la investigació de De Coulon i Wolff (2010) mostren que la decisió d'acollir-se a una estratègia d'anada i vinguda està relacionada amb la localització de la família, però també amb el país d'origen i la riquesa familiar i el temps transcorregut des de l'arribada al país d'acollida, de manera semblant al que passa amb les

migracions de retir en general. Bolzman, Fibbi i Vial observen que quan hi ha descendents al país d'acollida la intenció de retorn es redueix i sembla més probable l'opció d'anada i vinguda (2006, p. 1364).

3.5.2 La migració de retorn posterior a migracions de retir

Un dels primers investigadors que es va fixar en els contracorrents entre les persones d'edat avançada va ser Charles Longino. L'eix central de la seua recerca és l'observació, medició i predicció dels moviments de retorn de persones majors que, prèviament, havien emigrat des de localitzacions del Nord dels EUA (Ohio, New York, Pennsylvania) en direcció cap a Florida, una de les dues localitzacions predilectes per a les persones retirades als EUA, junt amb Califòrnia. Longino utilitza com a ferramenta de la seua anàlisi el cens nord-americà de 1970 (Longino, 1979). Si bé és cert que es tracta d'un estudi preliminar sobre migracions internes als EUA, va poder confirmar l'existència de xicotets corrents de retorn, formats principalment per persones de major edat mitjana que els corrents principals, molt sovint vídues, que havien decidit anar a viure amb algun familiar a l'àrea d'origen prèvia a la migració.

Aquesta observació va ser ratificada uns anys després, novament amb dades procedents del cens nordamericà, on es va poder precisar una major edat, en termes mitjans, de les persones que retornen com a part del contracorrent migratori (entre 4 i 5 anys més que aquells que duen a terme el primer moviment migratori de retir). També s'observa una major proporció de dones i vídues en el moviment de retorn (Palo & Longino, 2001, p. 97).

3.5.2.1 Tipus de migracions de retorn posterior a una migració de retir

Litwak i Longino (1987) van arribar a la conclusió que hi ha tres tipus de moviments migratoris entre les persones d'edat avançada que es poden associar a diferents períodes del retir. El primer estadi és el de la migració immediata després del retir, que se sol donar en unes bones condicions de salut, en parella i amb una bona disponibilitat de recursos econòmics. La motivació bàsica és el canvi d'estil de vida, allò que Wiseman anomena *amenity* (Bradsher *et al.*, 1992, p.261) o el que O'Reilly anomena Lifestyle Migration (2000). Aquests moviments se solen caracteritzar per ocórrer durant els primers anys de retir, formant part del corrent principal, com a migració de retir, o del contracorrent, com a migració de retorn en el moment del retir.

El segon tipus de migració de què tracten Litwak i Longino és aquell que té lloc quan, durant l'edat avançada, apareixen problemàtiques relacionades amb la discapacitat i les dificultats per tal de desenvolupar tasques habituals (Litwak & Longino, 1987, p. 267). La importància relativa d'aquesta migració depèn, fonamentalment, del grau de discapacitat però també de la presència de la parella, en tant que prestadora d'ajuda. Quan es combinen ambdós factors, presència de discapacitat i absència de parella, és quan sol aparèixer, en major mesura, la migració en direcció cap a algun lloc on pugui trobar l'ajuda necessària, probablement algun familiar (descendent o germà/na) o del sistema de serveis socials. Evidentment, l'absència d'un sistema de serveis socials capaç de donar cabuda a l'atenció d'aquesta població disminuiria la probabilitat de que finalment tinga lloc la migració de retorn. De la mateixa manera que l'anterior, aquest moviment pot ser simplement la primera migració per a algunes persones, però també pot donar-se com a contracorrent de moviments que caben en la primera caracterització. Allò que observen Litwak i

Longino que fa especial aquest segon tipus de migració és l'edat mitjana de qui la duu a terme: en termes generals, les persones que retornen des de Florida cap als estats del Nord tenen una edat mitjana superior, mentre que el seu estat civil és, en major mesura, el de vidu o vídua i una part considerable tenen discapacitats (Litwak & Longino, 1987, p. 268). Així, aquells que migren des dels estats del Nord cap a Florida representen idealment el primer tipus de migració, mentre que els que fan el moviment contrari, de Sud a Nord representen idealment el segon i tercer tipus de moviment.

La darrera de les tres tipologies de migració és la que es dona en direcció cap a recursos de cura més o menys institucionalitzats. L'aparició de malalties cròniques, que poden arribar a ser greus o exigir tractaments especialitzats, o de discapacitats que dificulten les tasques diàries són motius suficients per a l'accés a la cura institucional. Litwak i Longino argumenten que a mig camí entre la independència i la cura institucional estan les cures proporcionades pels familiars i persones properes, tot i que en molts casos són les pròpies persones majors les que, mitjançant les migracions, eviten posar-los en el compromís de veure's obligats a donar l'ajuda, i reduir així la seua independència. La mesura del compromís pot dependre de la cultura de cures assumides al sí del nucli familiar. Fins i tot cap l'opció d'analitzar l'emigració com a manera d'evitar fer-se càrrec de la cura dels familiars més propers (Litwak & Longino, 1987, p. 269), tot i que, com sabem, la cura dels familiars no funciona igual en totes les societats i cultures⁴².

A efectes de motivacions, resulta evident que la primera tipologia de migració és principalment voluntària, mentre que el grau d'obligatorietat és major en la segona tipologia, i arriba al màxim grau d'obligatorietat en el cas de la tercera, donades les

⁴² Vegeu, a tall d'exemple, la recerca sobre cures a persones dependents administrades per immigrants (Berjano, Simó, & Ariño, 2005).

circumstàncies de discapacitat i dependència (Bradsher, Longino, Jackson, & Zimmerman, 1992, p. 262).

A banda dels factors que l'ocasionen, el retorn pot presentar diferents característiques en funció de qui el duu a terme, des d'on i amb quin vincle legal. A una de les anàlisis sobre el retorn en direcció al Regne Unit més exhaustives publicades fins ara, Rutter i Andrews (2009, p. 37) defineixen els següents tipus ideals: resident d'origen britànic; immigrants que procedeixen de països estrangers però tenen permís de residència permanent (on cabrien asilats però també aquella població que ha obtés la ciutadania per arrelament); immigrants procedents d'antics territoris britànics i colònies que tenen la ciutadania britànica però no tenen el dret de residència garantit; immigrants sense ciutadania formal que reclamen un vincle emocional per ser descendents d'emigrants. No obstant això, l'observació sembla indicar el principal origen ètnic que la base ètnica de les migracions de retorn en ciutadans britànics és, bàsicament, la d'europaus blancs (Rutter & Andrew, 2009, p. 43).

3.5.2.2 Mesures aproximades del retorn

La mesura del retorn és una qüestió complexa, com es mostrarà a l'apartat metodològic. És complexa per l'origen de les dades, per la metodologia dels registres i per la dependència d'aquests de la voluntat de les persones i dels avantatges i inconvenients que poden tindre en registrar-s'hi. Hi ha diferències fonamentals entre les recerques sobre el retorn, segons si aquestes estan centrades en l'anàlisi de registres poblacionals o si s'han fixat en mesures indirectes o enquestes més o menys representatives.

Se sap poc de les comunitats d'expatriats residents a l'Estat espanyol, moltes vegades subestimades als registres poblacionals per diferents raons com ara les econòmiques, de benefici personal, d'anonimat, etc. (Rodríguez, Lardiés, & Rodríguez, 2010). Encara se sap menys al voltant d'aquelles persones d'edat avançada que, arribat el moment, decideixen tornar al seu país, en el cas que ens interessa, el Regne Unit. Tal i com indiquen Rutter i Andrew es podria dir que es tracta d'una comunitat amagada dins una comunitat amagada (2009, p. 17).

Al marge de l'estimació de Thomas i Znaniecki del retorn en la comunitat polonesa assentada als Estats Units, de la qual ja s'ha tractat anteriorment, i que se situa al voltant del 15 al 20% del total del moviment migratori (Thomas & Znaniecki, 1918), una de les primeres estimacions que es van fer sobre el retorn posterior a migracions de retir és la de Serow (1978), que estima en un 20% el percentatge de migrants retirats, típicament *snowbirds*⁴³ que tornen des de localitzacions del cinturó assolellat cap a les destinacions des d'on començaren la migració de retir. Aquesta dada és observada a nivell interestatal, és a dir, dins els Estats Units, a priori sense l'afectació de grans diferències per raons legislatives, com si que les pot haver en el cas de la Unió Europea. Longino (1979), en una explotació de les dades posterior confirma la mesura, i n'aprofundeix a nivell interestatal, on observa diferències significatives en el percentatge de retornats entre estats com Arizona (1%) o Kentucky (58%). L'anàlisi de Serow coincideix metodològicament amb el de Longino en l'explotació estadística de les dades del cens nordamericà dels anys 1960 i 1970.

⁴³ L'expressió *snowbirds*, com també *sunbirds*, fan referència als moviments migratoris que es produeixen des dels estats del Nord dels EUA o Canadà cap als estats del Sud o fins i tot en direcció a Mèxic o el Carib. En el cas dels *snowbirds* es produeix un moviment migratori més o menys permanent, mentre que els *sunbirds* presenten uns paràmetres d'estacionalitat majors, la qual cosa inclou contactes estables amb el lloc d'origen i anades i vingudes durant l'any (Smith & House, 2006).

Enfront dels exemples anteriors, basats en l'anàlisi de registres poblacionals, hi ha les recerques centrades en les enquestes a residents europeus que els qüestionen pel seu possible retorn i les variables que podrien influir. És clar que en el primer cas es mesuren moviments poblacionals concrets i en el segon es mesuren previsions de voluntats futures que no deixen de ser estimacions, per més representativa que siga la mostra. A la recerca que feren Warnes i altres als anys 90 el retorn també apareixia com una qüestió marginal que, fins i tot en els pitjors escenaris (econòmics, de salut, de parella o de llar) no es preveia. La intenció de romandre a l'àrea de retir, fins i tot assumint tot tipus de desastres i calamitats, i per tant en el pitjor dels casos, es movia entre el 25 i 60% (1999, p. 735).

A l'obra de Raquel Huete es pot localitzar una mesura sobre intenció de retorn (Huete R. , 2009). Al voltant d'un 10% de les persones que responen a l'enquesta que planteja argumentarien que desitgen tornar al seu país, per raons que van des de les qüestions personals (19,1%) fins a la massificació (18,3%) i altres qüestions com la falta de serveis sanitaris, assistencials o genèrics (26,7%), el cost de vida (8,4%) o la manca de seguretat (8,4%) (Huete R. , 2009, p. 155).

Una de les obres capdavanteres sobre les persones retirades d'origen britànic a l'Estat espanyol, la de Karen O'Reilly, es recolza en recerques prèvies per tal d'argumentar que el moviment de retorn era poc nombrós⁴⁴. Amb aquesta mesura es dóna una idea de quina és la proporció de repatriació de cadàvers, i per consegüent, una estimació indirecta del retorn, encara que siga com a intenció de repatriació posterior a la defunció. Altres estudis que han considerat les problemàtiques dels residents britànics tampoc han considerat seriosament l'opció de retorn, donat el

⁴⁴ Entre elles hi havia el cas d'un pàrroc anglicà que afirmava que nou de cada deu expatriats d'origen britànic era soterrat a la Costa del Sol i que d'un registre de 150 persones que havien expressat el seu desig *postmortem*, només tres volien que el seu cos fóra repatriat al Regne Unit (O'Reilly, 2000, p. 97).

suposat benestar i la finalització del procés migratori a què havien arribat els ciutadans britànics (Betty & Cahill, 1998).

Les darreres estimacions apunten a un canvi de tendència. Si fins l'any 2005 de cada 100 ciutadans britànics que arribaven a la província d'Alacant, només n'eixien 2, a l'any 2010 es dona una situació diferent, tot i que no totalment oposada: el saldo segueix sent positiu perquè són més els ciutadans que es registren que els que duen a terme una eixida registrada. L'any 2010, segons l'Estadística de Variacions Residencials el número de ciutadans d'origen britànic que va abandonar la província d'Alacant s'acostava als 70 per cada 100 que entraven, cosa que si que podria estar marcant un canvi en el sentit del moviment (Huete, Mantecón, & Estévez, 2013, p. 342; Mantecón, Huete, & Estévez García, 2014). Tot i això, sembla que el major índex de retorn s'observa en la població menor de 55 anys, malgrat que la població major d'aquesta edat també ha incrementat la seua mobilitat de retorn.

3.5.2.3 Factors explicatoris de les migracions de retorn posteriors a una migració de retir

Els tres tipus de migració assenyalats per Litwak i Longino (immediata després del retir, durant el retir i en direcció a recursos d'atenció institucionalitzada) han generat recerques que s'han centrat, selectivament, en cadascuna de les tres fases. No obstant això, la que més interès acadèmic ha generat és la segona, i més específicament, en el pes diferencial de discapacitat (Longino, Jackson, Zimmerman, & Bradsher, 1991; Speare, Avery, & Lawton, 1991) i entre aquesta i el viduatge

(Bradsher, Longino, Jackson, & Zimmerman, 1992). L'evidència revela que tant la discapacitat com el viduatge tenen efectes sobre la mobilitat de les persones d'edat avançada. No obstant això, els resultats per al viduatge, tot i correlacionar positivament amb la mobilitat, no són conclouents: sembla que el viduatge no té un efecte immediat sobre la mobilitat, sinó que l'aparició del retorn es pot veure al llarg del temps en què dura aquest (Bradsher *et al.*, 1992, p.267).

Resulta interessant, de la mateixa manera, l'anàlisi de Palo i Longino (2001) sobre el segon tipus d'immigració, és a dir, la que es produeix dins el retir, però no immediatament després d'aquest. Mitjançant la construcció de models de regressió logística analitzen els tres factors bàsics per a explicar el retorn dels *snowbirds* dins dels EUA: els recursos, el vincle amb la societat originària i els vincles amb la societat d'acollida (que en el cas que ens interessa és Florida). La consideració dels tres factors per separat no té un impacte significatiu en la decisió de retorn, però quan es combinen la significativitat augmenta. La primera i principal conclusió a què arriben és la importància dels llaços amb la societat originària, especialment quan aquests es concreten en visites periòdiques. En el retorn és especialment important l'existència de descendents o germans a l'origen. Aquesta idea es reforça amb la insatisfacció amb la destinació de retir i, per contra, vincles forts amb la destinació de retir impliquen el contrari. En segon lloc, resulten de major importància per a determinar el retorn els recursos econòmics disponibles que l'estatus marital, la salut o tindre una casa en propietat al país d'origen, en el sentit que aquelles persones amb més recursos econòmics tenen menys probabilitat de dur a terme el retorn (Palo & Longino, 2001, p. 100 i ss.)

Resulta evident que la influència d'aquests factors no serà la mateixa en funció de quines siguin les característiques dels retornats i també de quines siguin les polítiques públiques i les oportunitats per al retorn. Així, Rutter i Andrew (2009)

apunten a diferents factors que poden influir en la decisió del retorn en direcció al Regne Unit, si bé la determinació d'aquests s'ha fet en base a anàlisis descriptius i triangulació de tècniques de recerca quantitatives i qualitatives. Els principals factors de retorn considerats són: circumstàncies familiars, deteriorament de la salut, raons econòmiques i qüestions legals.

Pel que fa a les circumstàncies familiars, consideren el viduatge com a factor de retorn, però també d'altres com ara estar a prop dels membres de la família, com ara nétes i néts (Rutter & Andrew, 2009, p. 49; Betty & Hall, 2015). El deteriorament de la salut és considerat pels mateixos Rutter i Andrew com un factor essencial en el retorn, no només pel fet de tindre una pitjor salut, sinó també pel fet de no poder accedir de manera adequada als serveis de salut (Simó, *et al.*, 2007) i això inclou, entre altres qüestions, tindre l'assegurança de salut resolta, però també l'habilitat lingüística bàsica per poder-se comunicar amb els serveis de salut. D'igual manera el retorn pot ser explicat per la possibilitat d'utilitzar els serveis socio-sanitaris del país d'origen, entre altres qüestions (Warnes, King, Williams, & Patterson, 1999; Hall K. , 2011; Helset, Lauvli, & Sandlie, 2003; Gustafson, 2001).

Les qüestions vinculades a l'economia, segons Rutter i Andrew semblen menys presents als discursos de les persones retornades. Potser, en part, allò que transmeten les persones retornades amb l'omissió dels factors econòmics com a motius del retorn és l'ocultació de la vergonya que produeix la migració de fallida, cosa que s'ha pogut comprovar que si duen a terme altres retornats en edat laboral (Rutter & Andrew, 2009, p. 50; Gmelch, 1980).

En darrer lloc consideren les qüestions legals darrere els processos de retorn, vinculades no només a execució d'ordres judicials, sinó també a retorns forçats de països en conflicte o en casos de catàstrofes naturals.

Una de les hipòtesis que treballen Rutter i Andrew és, precisament, que el retorn serà més probable a mesura que el canvi de la lliura i l'euro siga desfavorable per a les pensions, és a dir, que el valor d'ús de les pensions dels ciutadans britànics siga menor. Arriben a aquesta conclusió després de veure que el número d'immigrants d'edats avançades segons la *International Passenger Survey* creix en les edicions de 2006 i 2007, paral·lelament a la depreciació de la lliura i l'euro (2009, p. 39). Certament, atorgar tot el pes del retorn a la depreciació de la lliura resulta poc realista en tant que no es consideren altres factors que poden intervindre en la presa de la decisió.

A l'enquesta que van fer pública Warnes i altres (1999) es pot veure precisament el contrari: la major part dels residents de les quatre destinacions estudiades (Toscana, Malta, Costa del Sol i Algarve) estan satisfets amb la seua residència a la zona, i només en casos molt excepcionals estarien disposats a retornar. Certament, des de l'any 1995-1996 en què es va fer el treball de camp ha passat molt de temps i han ocorregut alguns canvis. Entre altres coses, el procés migratori s'ha fet més complex, com es podrà comprovar. I és per això pel que pensem que la voluntat de retorn també haurà canviat: per la composició demogràfica del col·lectiu, i pel canvi de condicions. De fet, en aquell moment només un esdeveniment com la incapacitat per a ser autònom apuntava a una intenció de retorn mínima, no sempre, i no distribuïda homogèniament pel territori analitzat. Potser ara la diferència encara seria més significativa, per l'harmonització que, des dels anys 90, han sofert alguns serveis a nivell europeu.

D'altra banda, el retorn també pot ser entès com a un moviment en positiu dins del pla de retir i, per tant, no vinculat necessàriament a una concepció negativa de la migració (Ackers & Dwyer, 2002), però també pot ser un moviment forçat pel fet de no

disposar de suficients recursos per a continuar vivint al país d'acollida, donades les circumstàncies de l'atenció sanitària (Anaman, 2007).

3.5.2.4 Problemàtiques associades al retorn

Una de les principals problemàtiques associades a la migració de retir és el no-registre. En el cas de les persones procedents de països com el Regne Unit això es tradueix en l'absència de d'assistència sanitària, més enllà de l'atenció en els casos d'emergència (Hardill *et al.*, 2005, Hall i Hardill, En Premsa). Només en els casos en què hi ha una inserció legal adequada es garanteix l'accés a la sanitat pública en igualtat de condicions que la població amb nacionalitat espanyola. Això fa que la mobilitat, ocasional o permanent, s'enfronte a barreres sanitàries, més encara quan per a poder accedir a l'atenció sanitària cal superar alguns tràmits administratius com els que es veuran tot seguit. Resulta evident que gran part d'aquest problema respon a manca d'informació o a la dificultat d'obtindre-la per part de qui ha dut a terme el procés migratori.

Sembla evident que aquelles persones que hagen estat més en contacte amb la societat originària tindran més fàcil el procés de reinserció. No obstant això, la reinserció no sempre és fàcil ni exitosa. Alguns dels problemes a què s'enfronten són l'aïllament i la soledat, fins i tot quan el retorn es dona al lloc d'origen, donada la mobilitat espacial de la societat britànica que fa que el retorn es done en un entorn on la persona immigrada es troba descontextualitzada. Com a solució final, sembla que alguns dels retornats acaben acudint als serveis socials de l'aeroport de Heathrow, des d'on se'ls atén (Hardill *et al.*, 2005, p.779).

Rutter i Andrew posen l'accent en una de les qüestions que més problemes genera a l'hora del retorn al Regne Unit: l'escassa planificació. Segons les autores, és bastant habitual que, de la mateixa manera que es pren la decisió d'emigrar sense planificació, es prenga la decisió de retornar sense tindre en compte les conseqüències que aquesta pot tindre. Un dels punts crítics és, precisament, l'allotjament en el moment del retorn. Demostrar la residència al Regne Unit és el pas previ a l'accés a ajudes socials i beneficis, i això s'obté per la via de l'*Habitual Residence Test*⁴⁵ (Rutter & Andrew, 2009, p. 52). No obstant això, aquesta prova ha sigut molt criticada per la seua arbitriietat a l'hora de ser aplicada per les autoritats competents. D'altra banda, la configuració de la prova beneficia especialment les persones que tenen una casa en propietat –i sembla que la proporció de persones propietàries és major entre les que resideixen a l'estranger⁴⁶ (Rutter & Andrew, 2009, p. 42)– que són també les persones que duen a terme un procés d'emigració i retorn més planificat.

Aquesta qüestió també és observada en l'anàlisi de Betty i Hall (2015) sobre la intenció de retorn dels retirats britànics a la Costa del Sol. Aquests autors reconeixen que la manca de planificació és present a tot el procés de retir, i es fa visible de manera manifesta en el moment del retorn, especialment després de l'aparició sobrevinguda de crisis, més encara quan aquestes estan relacionades amb la salut. En aquests casos el retorn pot ser conseqüència d'un càlcul racional per tal d'accedir a un sistema de cures que creuen més avantatjós, enfront del de l'Estat espanyol, d'una base més familiarista i unes prestacions més limitades (Betty & Hall, 2015).

⁴⁵ L'*Habitual Residence Test* és una prova que es passa a les persones que arriben al Regne Unit i que atorga el dret de residència, a més de l'accés a les ajudes i beneficis socials.

⁴⁶ Val a dir que la mesura que utilitzen Rutter i Andrew és la de la *Labour Force Survey*, per la qual cosa s'han de prendre les dades com a indicadors imperfectes que molt possiblement deixen una part important de la població a banda, per no entrar a qüestionar on està ubicada la propietat.

3.6 Apunts teòrics sobre les migracions d'europaus a la Marina Alta

Resultaria difícil, a més de poc adequat, analitzar la realitat del retorn del col·lectiu de ciutadans retirats procedents del Regne Unit i residents a la Marina Alta sense abans aturar-se per tal d'observar què n'ha dit la literatura. Caldria remarcar, doncs, algunes de les conclusions a què ha arribat la recerca centrada en aquest territori en els darrers anys. Per tal de desenvolupar aquest punt se centrarà l'anàlisi en dos punts: en primer lloc el perfil bàsic de l'immigrant procedent del Regne Unit i, per extensió, del Nord d'Europa; en segon lloc el procés d'inserció i la interacció protagonitzada a la societat d'acollida. Aquestes dues dimensions donen un significat a la població objecte d'estudi que difícilment es pot aconseguir només analitzant la bibliografia especialitzada que ha tractat el tema a nivell internacional, precisament per les característiques pròpies del territori analitzat, que el converteixen en un cas d'estudi singular, tal i com s'ha pogut comprovar a l'apartat introductori.

3.6.1 Perfil de l'immigrant nordeuropeu

En general, les característiques dels immigrants procedents del Nord d'Europa no semblen massa diferents de les del conjunt de l'Estat espanyol: es tracta principalment de parelles d'edat avançada, per damunt dels 55 anys de mitjana. Se solen assentar a poblacions on hi ha un gran nombre de residents procedents de la mateixa nacionalitat, a cases que prèviament han adquirit i que es troben, per norma general, a prop de la costa, però allunyades del nucli de la població, és a dir, en disseminat o en urbanitzacions (Giner, 2006; 2007).

Es tracta d'un moviment migratori que, certament, es contraposa al dels immigrants anomenats laborals (Nogués, 2007; Torres F. , 2011). I ací cal fer un incís teòric per rebatre la denominació d'immigrants econòmics per als col·lectius procedents de l'hemisferi Sud. Tot i que quan es pregunta als residents d'origen europeu per quines han sigut les motivacions per a dur a terme el moviment migratori sol aparéixer en primer lloc el clima, no es pot ignorar que el baix cost de vida ha estat un factor fonamental per a entendre l'arribada en els darrers anys de milers de persones procedents del Nord d'Europa. Per tant, més que econòmica, caldria anomenar la immigració procedent de països de l'hemisferi Sud com a laboral, tot i que amb aquesta denominació s'amague la tendència, cada vegada més observable, de persones en edat laboral que duen a terme un procés migratori amb finalitat laboral també des del Nord d'Europa (Simó & Giner, 2012). De fet, tal i com diu Bianchi (2000), es donen dos efectes en l'àmbit del treball, on existeix una competència entre els immigrants en edat laboral procedents de l'hemisferi Sud i els procedents del Nord d'Europa. D'una banda, hi ha la capitalització de les competències adquirides al país d'origen, que els fa situar-se en un lloc privilegiat a la destinació turística donada la seua alta demanda. D'altra banda, els mercats ètnics i turístics prefereixen treballadors de nacionalitats europees perquè suposen una extensió del registre cultural que es tradueix en una major comoditat per a usuaris i clients. Per tant, aquest col·lectiu es trobaria en una posició més favorable, en termes laborals, que la de la població d'acollida (especialment si tenim en compte l'existència i l'abast de mercats ètnics) i també que la resta dels migrants laborals (Lazaridis & Wickens, 1999).

Fins els anys 90 la necessitat de distingir entre orígens i nacionalitats no era evident en la població d'acollida, perquè només hi havia convivència amb ciutadans europeus i una xicoteta colònia de marroquins, en el cas d'alguns pobles de la Marina Alta. El moment en què es fa evident la necessitat és, precisament, quan comencen a aparéixer els primers col·lectius d'immigrants de tipus laboral, és a dir, el moment en

què passem de país emissor a país receptor. El punt d'inflexió al nostre entorn el marca l'informe de Colectivo IOE per a *Documentación Social* (1987), un informe que s'avançà al seu temps, especialment quan en molts territoris la immigració era encara una qüestió desconeguda, si no emergent. És en aquell moment que la població d'acollida sent la necessitat de marcar les distàncies entre un col·lectiu que, *a priori*, ha vingut per treballar i un col·lectiu que, *a priori*, ha vingut per descansar. Aquest és el plantejament de López de Lera, que és dels primers a posar sobre la taula la diferència entre ambdós col·lectius (1995), tot i que siga quantitativament. Uns anys abans Valero ja havia captat la primerenca convivència entre els dos col·lectius a la província d'Alacant, que, tot siga dit, era molt incipient encara en aquell moment (Valero, 1992). Com ell mateix afirma, només un de cada huit estrangers l'any 1986 no era d'origen europeu. Per tant, si assumim que la representació a nivell comarcal era semblant, la distinció entre ambdós col·lectius encara tardaria uns anys a arribar.

D'altra banda, cal tindre en compte que ambdós col·lectius poden presentar diferències notables en relació a l'empadronament. D'una banda hi ha la possibilitat de la població que ve del Nord de no empadronar-se (Bianchi, 2000; Rodríguez, Lardiés, & Rodríguez, 2010; Simó & Giner, 2012; Navarro & Carvajal, 2009), la qual cosa els facilita no perdre els drets adquirits al país d'origen, especialment en matèria de pensions de jubilació, cosa que podria haver afectat en els darrers anys, en major mesura, els residents d'origen alemany⁴⁷ (González, 2008). El no empadronament (i tot el que això comporta) per part de la població de fora de la Unió Europea suposa el risc de quedar aïllat en termes legals i de cobertura de drets, perquè no hi ha un recolzament superior (UE) com el que té el col·lectiu de residents europeus. Convé recordar també que el padró és una via de finançament dels municipis que reben part

⁴⁷ El fet que el valor de les pensions alemanyes fluctuen atenent al lloc de residència podria actuar com a factor contra l'empadronament, i d'ací el suposat major subregistre de la comunitat alemanya. No només això sinó que, tal i com s'ha vist en apartats anteriors, podria influir també sobre la voluntat de retorn, donada la pèrdua de poder adquisitiu.

del finançament a partir del nombre d'habitants. Tot i això, no es té en compte que el fet de no estar empadronat però gaudir dels serveis municipals (per exemple, l'ajuntament) o d'aquells serveis que depenen de la quantitat de població (la sanitat, sense anar més lluny) és perjudicial per a la resta de població, que veuen com minva la qualitat dels serveis en augmentar el número de ciutadans que depenen del mateix nombre de treballadors que presten el servei públic. De fet, no són pocs els ajuntaments que han dut a terme campanyes extraordinàries d'empadronament per tal d'augmentar el seu finançament i posar els recursos al nivell de la població que efectivament resideix al municipi (Giner, 2013).

Una altra contraposició que darrerament s'ha remarcat és la que es dona entre els rols de residents i migrants. Molt sovint, en eixir de l'atzucac creat per la construcció social de caràcter turístic, davant la varietat de noms que la societat d'acollida tenia al seu abast, i en vista que cap de les denominacions era satisfactòria, hom va optar per la denominació residents, com una tercera via, que no implica el turisme ni tampoc la migració, però que, *de facto*, els constituïa com un grup a banda dins la societat d'acollida. De fet, molts ajuntaments desenvolupen durant la primera dècada del segle XXI oficines d'atenció als residents –s'entén, europeus. La pròpia Diputació d'Alacant desenvolupa una Unitat de Ciutadans Estrangers que actua com a oficina d'atenció a ciutadans europeus⁴⁸. Per tant, els poders públics han afavorit en certa mesura la cristallització de la denominació *residencial*, a la que també han contribuït, indubtablement altres agències, com ara el mercat immobiliari, i fins i tot l'acadèmia, com s'ha pogut comprovar anteriorment.

⁴⁸ De fet, la pàgina web d'aquesta unitat és www.residenteseuropeos.com, cosa que no deixa marge de dubte sobre la seua orientació en termes nacionals [consultada el 30 de juny de 2013].

3.6.2 La qüestió de la inserció en el col·lectiu de residents europeus

La inserció social ha estat definida com el procés d'inclusió de les persones immigrades a la societat d'acollida com a treballadors, consumidors, veïns i usuaris dels serveis i espais públics. Amb aquesta definició aportada per Francesc Torres es fan evidents les diferències amb la paraula integració, un concepte propi de les polítiques assimilacionistes que se sol utilitzar per fer referència als processos d'inserció amb un final positiu, és a dir, als *bons* processos d'inserció. Per tant, la paraula integració suposa, com diu Torres, una valoració normativa del procés que suposadament haurien de seguir les persones immigrades (Torres, 2011, p. 21).

Dit això, i tenint en compte aquesta orientació sobre la inserció social, s'ha de precisar que el col·lectiu procedent del Nord d'Europa en general, i el procedent del Regne Unit en particular, duen a terme processos d'inserció dignes d'estudi. En primer lloc, perquè són uns processos emmarcats en construccions socials del tipus que anteriorment hem definit com a pròpies de situacions de privilegi (Amit, 2007), emmarcades en allò que s'ha anomenat efecte Mr. Marshall (Simó & Giner, 2012), tot i que també es poden analitzar des del prisma de la legitimació (Mantecón, 2012; Giner, 2013). En definitiva, es tracta d'una construcció social que du a terme majoritàriament la societat d'acollida, per a la qual el procés d'inserció tal i com el coneixíem deixa de ser necessari, cosa que diferencia dràsticament la població procedent dels països benestants de la població procedent de països en vies de desenvolupament, o dit d'una altra manera, separa els *residents* dels *immigrants*. El fet que no siga necessari sol respondre a dues qüestions fonamentalment: la primera, el fet que es tracte de població que du a terme un desplaçament amb una motivació turística, i per tant el procés d'inserció no tindria justificació. La segona respon a la pròpia construcció social: el col·lectiu d'immigrants procedents d'Europa del Nord és construït com a col·lectiu privilegiat, fins i tot ric en el seu conjunt (Nash, 1970, p. 41) i tenen el turisme

i la construcció de segones residències com a rerefons –activitats econòmiques que han estat el motor del desenvolupament del País Valencià en els darrers decennis– per tant, qui ha de fer el moviment per tal de facilitar la seua inserció és la població d'acollida⁴⁹.

El resultat d'aquesta construcció social, present des dels anys 60 del segle XX, combinat amb l'arribada massiva a la comarca de la Marina Alta a final del segle XX i principi del XXI ha tingut clarament un efecte negatiu en els processos d'inserció. Es podria dir, per tant, que els processos d'inserció del col·lectiu d'immigrants procedents del Nord d'Europa han sigut de curt recorregut, si més no, des de l'òptica de la població d'acollida: és de sobra conegut que la inserció d'alguns col·lectius no ha estat fructífera, per exemple del col·lectiu procedent del Regne Unit (Simó & Giner, 2012; Simó, Herzog, & Fleerackers, 2013), i això és una realitat que posen de manifest fins i tot els membres del propi col·lectiu (Sriskandarajah & Drew, 2006). Altres nacionalitats, com ara l'holandesa, amb menors facilitats per a renunciar a dur a terme el procés d'inserció –i, tot s'ha de dir, procedents d'una societat multilingüe– sembla que tenen millors resultats en termes d'inserció. Tot i això, i passant ara al costat del col·lectiu de nouvinguts, no es pot negar en absolut que hagen dut a terme un procés d'inserció social. De fet, s'han inserit en una societat, tot i que aquesta societat no és pròpiament el que entenem per societat d'acollida: han triat una societat d'acollida, paral·lela, formada per tant pel col·lectiu de persones de la seua nacionalitat, com també per la pròpia societat autòctona que, en els comerços i serveis ofereix l'atenció en el seu idioma, tot conformant així el que podríem anomenar com una societat vicària o comunitat d'acollida, per diferenciar-la de la societat d'acollida més ampla. En el cas de la comunitat d'acollida es tracta d'una agrupació de grandària limitada i una gran solidaritat interna. Per contra, quan es tracta de la societat d'acollida ens referim

⁴⁹ Evidentment, utilitzem la paraula inserció com a procés, no com a resultat, ja que, com veurem tot seguit, els processos d'inserció en aquest col·lectiu són més aviat limitats.

a la societat en el seu conjunt, d'una grandària superior i amb una solidaritat limitada. Es tractaria, doncs, d'una rèplica del model de *Gemeinschaft* i *Gesellschaft* de Tönnies aplicat al model d'inserció (Tönnies, 1984 [1887]), amb pràctiques socials molt sovint etnocentrades (Simó, Herzog, & Fleerackers, 2013). Altres autors s'han referit a aquest fenomen com a societat bombolla (Cohen, 1977; Fechter, 2007), encapsulament (Anwar, 1979) o llimbe (Nash, 1970). Per tant, en termes d'inserció en aquesta nova societat, que en alguns municipis és majoritària i té la legitimació que se l'ha atorgat mitjançant la construcció social, sí que es podria parlar d'inserció social per a aquests col·lectius. Des del punt de vista de la societat d'acollida, per tant, el procés estaria incomplet, i només seria observable pel contacte puntual que tenen amb l'administració o amb determinats serveis no orientats ètnicament, tot i que també estiguen impregnats pel poder de la construcció social, visible, per exemple, en l'atenció en diferents idiomes. La distinció analítica entre la societat d'acollida i aquesta societat vicària d'acollida esdevé en aquest cas necessària perquè les fronteres que es dibuixen són visibles i manifestes (Fechter, 2007, p. 35).

Evidentment, parlar del col·lectiu com un tot homogeni és del tot imprecís. No tots els individus en el col·lectiu d'immigrants procedents del Nord europeu s'insereixen en aquesta societat vicària. Alguns individus fan l'esforç i duen a terme un procés d'inserció en la societat d'acollida, obviant les facilitats que ofereix –de manera continuada i a tots els nivells– la societat d'acollida vicària. Alguns dels determinants que poden actuar en aquest sentit són la distància cultural i econòmica i la desafecció per la societat i la cultura d'acollida. La distància cultural, podria constituir, tal i com argumenta Torres, una barrera més al procés d'inserció: conèixer la llengua, els valors i les normes de funcionament pot resultar bàsic per entendre el procés d'inserció. No obstant això, la distància cultural per si mateixa no és un predictor del nivell d'inserció, però pot tindre efecte quan la societat d'acollida connota, en positiu o en negatiu, els elements de la cultura de les persones novingudes, com podria ser el cas del *hyjab* a

la societat francesa (Torres , 2011, p. 52). A això es podria afegir la distància econòmica o la condició de privilegiat del col·lectiu nouvingut, que molt probablement influirà sobre la connotació dels elements culturals per part de la societat d'acollida.

D'altra banda, cal tindre en compte l'afecció per la societat i la cultura d'acollida, en definitiva, una identificació amb el lloc que l'ha acollit. Huete i Mantecón argumenten que l'empadronament pot actuar, encara que siga mínimament, com a indicador d'afecció pel territori i el que significa residir-hi (Huete & Mantecón, 2010). En el cas del col·lectiu d'origen alemany, s'ha pogut comprovar que l'empadronament suposa una pèrdua de poder adquisitiu per l'actualització de la pensió. Per què, aleshores, voldria un resident alemany empadronar-se a un municipi valencià? Si no hi ha una identificació mínima, per exemple, amb els avantatges individuals i col·lectius que s'obtenen amb l'empadronament –que és l'argument central de les campanyes dirigides a augmentar-ne el nombre–, amb la importància de pagar les taxes a la societat on es resideix, o fins i tot una identificació de tipus cultural, la inserció serà, a tots els nivells, mínima. De fet, comparant les dades de valoració de la cultura d'acollida i coneixement de l'idioma de la societat d'acollida a diferents enclavaments turístic-residencials, es pot observar que allà on hi ha una bona valoració del territori i la cultura d'acollida hi ha la confluència de dos factors: major coneixement idiomàtic i major poder adquisitiu⁵⁰ (Warnes *et al.*, 1999). Més enllà d'aquest últim efecte, es pot intuir que juntament amb la major valoració de la cultura del nouvingut benestant, hi ha un procés subsidiari d'infravaloració de la pròpia llengua i cultura (Barretto, 2008), més encara en contextos de contacte entre diferents idiomes com és el del territori en què se centra aquesta recerca.

⁵⁰ La confluència d'aquests factors no implica la covariació, més aviat suposa la copresència allà on hi ha una major valoració del territori i la cultura d'acollida. En el cas de la recerca de Warnes i altres, els valors màxims de valoració del territori es donen a la Toscana (Warnes, King, Williams, & Patterson, 1999).

Malgrat tot, no es pot apreciar al territori una reacció contrària al moviment turístic-residencial com la que s'argumenta a algunes obres clàssiques del que s'ha anomenat anti-turisme (Turner & Ash, 1975; Boissevain, 1996). Més aviat es tracta de tensions motivades, molt sovint, per qüestions lligades a l'urbanisme i el medi ambient (Torres E. , 2003; Obiol & Pitarch, 2011) o l'ús preferent, per part de l'administració per exemple, del català en comptes del castellà (Miralles & Iturraspe, 2004; Simó & Giner, 2012). Per tant, no es pot dir que, a hores d'ara, hi haja hagut reaccions manifestament xenòfobes contra aquest tipus de col·lectius, de la mateixa manera que sí les pot haver amb altres col·lectius procedents de l'hemisferi Sud.

3.7 Anàlisi crítica de la literatura acadèmica sobre les migracions i el retir

De l'anàlisi de la literatura acadèmica sobre les migracions de retir s'identifiquen tres grans mancances. La primera d'aquestes és un cert abandó acadèmic: evidentment, les migracions en el retir no han estat objecte d'estudi fins que, amb la irrupció de la jubilació i les pensions, l'estat de benestar ho va fer possible. No obstant això, una vegada que han començat les anàlisis acadèmiques, s'ha fet una interpretació unidireccional i simplificadora, on s'entén el moviment migratori en el retir com un fenomen que comença i acaba amb la primera de les migracions. Molt possiblement per una qüestió de simplificació, més que altra cosa, molt sovint s'estableix un punt final en la història migratòria dels individus de manera que s'intueix que aquesta únicament pot acabar amb la defunció al país triat per al retir. Qualsevol altre final a la història migratòria no està previst. Els corrents que han estudiat les migracions de retir, per tant, han treballat majoritàriament sobre la hipòtesi que els moviments migratoris són unidireccionals, i que en termes temporals abasten la totalitat de la vida de qui els protagonitza, des del moment en què l'individu el du a terme. Fins i tot en els estudis sobre el transnacionalisme predomina la visió que assenyala que els moviments en el territori poden ser constants, i no tenen per què passar per un retorn cap al país originari. Malgrat tot, l'estudi de les migracions en el retir no ha considerat la possibilitat del retorn, potser perquè en el fons els protagonistes del moviment són considerats com a persones envellides i fins i tot dependents, malgrat la independència que suposa el concepte *lifestyle migration*. No obstant això, en altres contextos aquest enfocament teòric ha donat els seus fruits, com ara als EUA, on s'han pogut contrastar des d'un punt de vista empíric els

moviments de retorn d'aquelles persones que, prèviament, havien dut a terme una migració de retir de model *snowbird*. Certament, en el cas nord-americà comptaven amb tres avantatges: el primer, que els moviments eren de caràcter interestatal, cosa que facilitava l'accés a les dades i la comparabilitat. En canvi, quan les recerques s'acosten a àmbits internacionals, com ara les migracions transfrontereres amb Mèxic, els esculls amb què es troben són els mateixos que es poden trobar a una recerca intraeuropea, fins i tot amb l'harmonització a nivell d'indicadors que suposa Eurostat. El segon, el desenvolupament de les estadístiques a nivell nord-americà i la facilitat per accedir a diferents tipus de bases de dades, molt més transparents en aquest sentit que altres registres del món anglosaxó. El tercer, el component lingüístic associat a l'origen de les recerques acadèmiques i la major facilitat amb què aquestes esdevenen reconegudes enfront de les publicacions i recerques que utilitzen llengües no tan valorades per l'acadèmia, siguin aquestes el català o, fins i tot, el castellà. A això caldria afegir la major visibilitat d'aquelles publicacions, a mode de cercle viciós, que ja tenen un índex d'impacte major⁵¹. D'altra banda, i pel que fa als registres poblacionals de l'Estat espanyol, val a dir que en els darrers anys, amb comptades excepcions, s'ha defugit la seua utilització com a fonts d'informació sobre els processos migratoris procedents del nord d'Europa sota l'argument del subregistre, desestimant així una font d'informació estadística d'enorme interès. Costa trobar alguna publicació anglosaxona dedicada a les migracions de retir a algun dels territoris de l'Estat espanyol que utilitze com a font el Padró o l'Estadística de Variacions Residencials, tot i suposar eines de primer ordre per a l'estudi d'aquests fenòmens, tal i com es podrà comprovar posteriorment.

La segona carència té a veure amb l'enfocament sociològic. Les migracions en el retir s'han estudiat principalment des de la perspectiva econòmica, geogràfica i també des de l'àmbit dels estudis turístics. Mentre que en les migracions laborals sí que s'ha

⁵¹ Vegeu, a mode d'exemple, Metzke (2010).

pogut posar l'accent en els processos d'inserció social, en les migracions de retir aquests s'han exclòs sistemàticament de l'anàlisi. És cert que l'enfocament sociològic en els darrers anys ha començat a ocupar-se de les migracions de retir, però molt sovint des d'una perspectiva acrítica i satèl·lit dels corrents dominants. Per exemple, centrant l'objecte d'estudi en aquelles persones que duen a terme el moviment migratori, oblidant així l'estructura social de la societat on s'insereixen, com si es tractara d'unitats diferenciades d'anàlisi. O fins i tot obviant quins processos d'inserció viuen, com són les seues interaccions i quines possibles problemàtiques –més enllà de la valoració del fenomen en positiu– es plantegen. En definitiva, l'anàlisi acadèmica d'aquesta realitat s'ha quedat molt sovint en una visió acrítica i idealitzadora del fenomen, la qual cosa no resulta tan diferent de la interpretació que molt sovint fa la societat d'acollida. Els factors que intervenen a l'hora de configurar aquest punt de vista acrític són variats: des dels agents econòmics als poders públics, més interessats en els rèdits econòmics d'allò que sovint interpreten com a turisme, passant pels mitjans de comunicació, en general poc preocupats per l'anàlisi a fons d'un fenomen que històricament s'ha relacionat únicament amb notícies positives⁵², o qüestions com la llengua o la classe social. Aquesta barreja molt sovint condueix a processos de legitimació pels quals queda recolzat l'*statu quo* dels col·lectius de residents, especialment els d'origen britànic. A més, a aquesta interpretació que hem denominat *en positiu* s'ha de sumar la confusió conceptual amb què els actors, i molts investigadors, han enfocat l'objecte d'estudi: barrejar l'objecte turístic amb les migracions en el retir ha tingut com a resultat algunes confusions que dificulten l'avenç científic. la primera de totes i més important ha estat l'equiparació del turisme amb la població immigrada procedent del Nord d'Europa, i per extensió a la procedent del Regne Unit. Així, no només la inserció social és un procés que queda fora de l'abast

⁵² Només cal pensar en la utilització sota el franquisme del turista que feia un número rodó en el recompte anual de visitants, que quedà cristal·litzat en el tema musical "El turista 1.999.999" de *Cristina y los Stop* (1967) o del les bonances del turisme en pel·lícules com "Amor a la espanyola" (1967) o "El turismo es un gran invento" (1968).

de la recerca –car a cap turista se li demanaria que duguera a terme un procés d’inserció a una societat on, si més no, només hi serà temporalment–, sinó que a més es perpetua la idea que, com el turista, el migrant retirat és un observador del paisatge, consumidor de serveis i la seua acció social és etnocentrada, de manera que no se’l concep com a agent actiu en la interacció amb la societat i la població on resideix (Giner, 2013). D’aquesta manera, seguint la dinàmica de l’atenció turístitzada i turístitzant, i donada la importància del sector a l’economia valenciana –tant el sector turístic com el que s’ha vingut a denominar com a residencial– s’han dissenyat un seguit de polítiques i organismes (a nivell local, provincial i autonòmic) dirigides a aquest col·lectiu: des de les oficines de residents fins a la Unitat de Ciutadans Estrangers de la Diputació d’Alacant passant per l’adaptació de pràcticament tot el sistema d’administracions públiques a un trilingüisme velat. L’atenció lingüística en aquest tipus de serveis, que se sol prestar en l’idioma del resident⁵³ és només una mostra del model d’inserció caracteritzat per ser etnocentrat i per l’escassetat d’interaccions amb la societat d’acollida no connacional⁵⁴.

D’altra banda, i encara dins aquest segon abandó, el de la perspectiva sociològica, es troba a faltar un major contacte entre els plànols macro i micro: molt sovint es troben anàlisis estructurals, estadístics i poblacionals que no toquen la vida quotidiana del col·lectiu analitzat. D’altra banda, no abunden les anàlisis des del punt de vista micro, ni des de l’àmbit de la mesura i la quantificació, ni tampoc des de l’anàlisi dels discursos. Allò desitjable fóra la combinació d’ambdues perspectives, una triangulació no només de mètodes sinó de perspectives d’anàlisi, que fluctuara entre els plànols

⁵³ Una visita a la web www.ciudadanosextranjeros.es [consultada el 3 de gener de 2015] permet observar quins són els idiomes de la web: només els dels països europeus amb major presència a la província (angles, alemany, francès, neerlandès i –des de fa poc– també el rus), però no, per exemple, l’àrab, que és la segona nacionalitat en importància (Marroc) o el romanés (la quarta nacionalitat en importància de la província, després de l’alemanya). S’ha d’afegir que no hi ha versió en valencià d’aquesta pàgina, potser perquè l’administració no és capaç d’imaginar-se un ciutadà estranger que parle valencià.

⁵⁴ S’ha de tindre en compte que pot existir una societat d’acollida connacional que és la que facilita en gran mesura la inserció en aquesta societat autocentrada i, al mateix temps, dificulta el procés d’inserció en la societat d’acollida autòctona.

macro i micro, i tinguera com a resultat un acostament holístic a la realitat del col·lectiu analitzat.

Per últim, el tercer abandó és el de la perspectiva crítica. Amb el reforç dels dos abandons anteriors, s'ha deixat de banda una anàlisi profunda dels processos migratoris protagonitzats per ciutadans europeus, tant des d'una perspectiva comparada amb altres nacionalitats nouvingudes, com també des de la rebuda que n'ha fet la societat d'acollida. Així, qüestions com ara les desigualtats o les dinàmiques de poder, queden invisibilitzades darrere de paraules com turisme residencial o lifestyle migration, que posen l'accent sobre la qüestió turística, residencial o d'estil de vida. Des d'un mínim compromís amb la societat on es resideix s'observa clarament que les migracions han estat històricament una font de canvi i transformació. Certament, la perspectiva turistitzant no deixa veure aquest efecte, només els inputs en forma d'ingressos econòmics. No es coneix l'impacte en la societat civil ni sobre les vides de les persones que duen a terme les migracions. És clar que el reconeixement de la ciutadania europea a què dóna lloc el Tractat de Maastricht (1992) ha estat clau en el reconeixement transnacional del dret a ser acollit per totes les administracions dins la UE i de lliure circulació i residència a dins del territori europeu, i que això ha aportat beneficis en termes de ciutadania. Però també és cert que ha tingut com a resultat un cosmopolitisme que, en el cas de la Marina Alta es manifesta en una separació de facto de les comunitats lingüístiques, i en especial del col·lectiu de residents del Regne Unit, donada la seua hegemonia numèrica, lingüística i cultural.

Per tot això cal rescatar de l'oblit aquesta triple perspectiva: l'acadèmica, per recuperar una temàtica, la del retir –i el retorn–, que ha estat oblidada quan no invisibilitzada; la sociològica, per reprendre l'anàlisi holística d'aquesta població, que s'allunye de visions parcials –especialment aquelles que es queden amb els aspectes merament positius; i la crítica, perquè s'ha de poder entrar a la recerca de les

dinàmiques de poder i dominació, encara que aquestes siguen complexes i els resultats no siguen agradables per a segons quin tipus de lector.

4. Objectius i hipòtesis

De la bibliografia consultada se'n poden extreure una sèrie de buits relacionats amb el retorn posterior a una migració de retir que són precisament els que donen forma a aquest apartat propositiu. Tres objectius i hipòtesis guiaran l'apartat analític que es desenvolupa tot seguit. Aquests objectius i hipòtesis tenen com a eix central la mesura i caracterització tant del moviment de retorn com dels factors que fan que els britànics retirats decidisquen tornar al Regne Unit.

El primer objectiu que plantejem amb aquesta investigació és la mesura efectiva del moviment migratori de retorn en la població britànica retirada. Aquesta mesura ha de consistir en la quantificació i descripció del moviment de retorn a partir de diferents fonts que ofereixen registres de fluxos sobre entrades i eixides de població, bàsicament el Padró i les bases de dades que se'n deriven com ara l'Estadística de Variacions Residencials, i les dades del Sistema d'Informació Poblacional.

Un segon objectiu, més de caire qualitatiu, és analitzar i comprendre, a partir de les narracions orals d'informants clau que estan en contacte amb els residents britànics a la Marina Alta, les dinàmiques residencials davant situacions hipotètiques com la malaltia o mort, pròpia o del *partenaire* o la crisi econòmica, vinculat tot això amb les estratègies migratòries i de retorn previstes de manera individual o percebudes a la seua comunitat.

Un altre objectiu d'aquesta recerca és provar l'existència d'un moviment de retorn dels residents britànics retirats, que ha pres importància en els darrers anys i pot arribar a ser molt més important en els propers anys. La hipòtesi que deriva d'aquest

objectiu és que el retorn ocorre quan una part de les moltes persones arribades a finals dels 90 arriben a edats en què la dependència pot tindre més pes que l'oferta de llibertat i l'oci, i fer decantar la balança cap al retorn, especialment quan les necessitats, des del punt de vista sociosanitari, siguen més importants. A això s'hauria de sumar la idea que la difícil situació econòmica en general, la pèrdua de valor adquisitiu de les pensions britàniques en particular i també les retallades en l'àmbit de la dependència i l'atenció sociosanitària, per la doctrina de reducció del dèficit públic.

Una segona hipòtesi de treball gira al voltant del fet que el retorn en la població britànica retirada és part d'una transició vital que en la major part dels casos no està planificada dins del projecte migratori. Més bé es tracta d'un esdeveniment que es presenta de forma sobreenvidada. Això fa que el moviment dins d'aquest col·lectiu siga encara més difícil de predir.

Per últim, una tercera hipòtesi de treball és que la possibilitat de retorn serà més probable en persones els processos d'inserció de les quals no s'hagen arribat a produir o hagen estat de poca intensitat o curt recorregut. La inserció efectiva a la societat d'acollida és una variable que, com veurem, depèn de diferents factors com ara el tipus d'inserció residencial efectuada, el lloc on s'efectua aquesta, la presència o absència de família i propietats al país d'origen, entre altres variables.

Val a dir, tot i que és una idea que recuperem i ampliem a l'apartat metodològic, que més que l'opinió dels residents al voltant de la possibilitat del retorn, o els discursos de les persones que han dut a terme un retorn en direcció al Regne Unit, es pretenen copsar les dinàmiques internes d'aquests moviments amb l'ajuda d'aquelles persones que coneixen millor el col·lectiu. A més, tot combinant diferents òptiques de recerca, es pretén anar més enllà de suposicions i expectatives de futur i fer números reals al voltant del retorn observat i l'esperat.

Per tal de tancar aquest apartat cal apuntar que cap de les referències explotades a l'apartat teòric dóna, per sí mateixa, resposta a les hipòtesis plantejades en aquesta investigació, ja que els precedents teòrics en el camp de les migracions de retorn postretir són encara escassos. Malgrat la importància del tema, les referències amb què comptem al voltant de la realitat del retorn posterior a una migració de retir no són abundants, i es podria dir que només en els darrers anys han sorgit algunes aportacions des de l'àmbit acadèmic. No obstant això, les referències teòriques consultades sí que constitueixen fonaments epistemològics sobre els quals es basarà la resposta a les principals preguntes d'aquesta recerca. Al mateix temps, a partir de les referències teòriques es pot esbrinar cap a quin punt es pot dirigir l'anàlisi. Així, alguns conceptes que s'utilitzaran i que són centrals per a l'anàlisi, estan extrets de manera directa de la bibliografia consultada. Aquest és el cas del retorn sobtat, extret d'Hurtado (2013), la manca de planificació en el moviment de retorn (Rutter & Andrew, 2009), les complicacions en termes de salut i finances (Hall K. , 2011; Betty & Hall, 2015; Hall & Hardill, En Premsa) o la provisionalitat i la incertesa (Dustmann, 1997; Riesch, 2012). A més, altres referències han influït sobre el plantejament metodològic o fins i tot sobre alguns dels tancaments utilitzats en el qüestionari (Warnes et al., 1999; Iturraspe i Miralles, 2004).

5. Estratègia metodològica i fonts d'informació

Les preguntes sobre les quals s'estructura aquesta investigació, això és, la quantificació del retorn, la detecció de la planificació del retorn i la vinculació amb el tipus d'inserció determinen l'estratègia metodològica a seguir per tal de donar-los resposta. Hi ha algunes fonts disponibles que poden donar resposta a alguna d'aquestes preguntes inicials. Malgrat això, l'anàlisi de fonts secundàries només cobreix una part de les hipòtesis plantejades, per la qual cosa es fa necessària la producció de fonts d'informació primàries i la recollida de discursos que en completen la informació recollida.

Un acostament crític des de la Sociologia a les migracions de retorn no podia quedar-se en una mesura poblacional i tampoc amb l'anàlisi dels discursos. Donada l'absència d'estudis sobre aquesta realitat, es planteja un enfocament metodològic triangular, a partir de tres eixos que permeten obtenir informació rellevant sobre el fenomen des de tres punts de vista diferents. A algunes de les qüestions inicials es respondrà, doncs, amb dades estadístiques mentre que a d'altres es respondrà amb discursos que n'aprofundeixen. En el cas de la recerca que es planteja, les tècniques de mesura i anàlisi estadística tindran un major pes, mentre que les tècniques qualitatives complementen la informació obtinguda mitjançant les tècniques quantitatives. Així, es podria dir que se segueix un esquema de triangulació simultània⁵⁵, ja que s'apliquen les tècniques al mateix temps, des d'una lògica corroborativa i de complementarietat (Brannen, 2005, p. 12).

⁵⁵ Malgrat la simultaneïtat, la realització de les entrevistes semidirigides, en termes temporals, ha superat de llarg el treball de camp de l'enquesta i, per tant, s'ha enriquit d'alguns dels resultats d'aquest, cosa que no ha ocorregut en el sentit contrari.

Abans d'entrar en la metodologia caldrà precisar quin és l'objecte d'estudi, perquè la seua definició està basada en criteris objectius que convé especificar. La població procedent del Regne Unit ha sigut, des dels anys 70, la nacionalitat amb major presència a les terres de la Marina Alta. A més del factor històric hi ha els factors numèric, social i lingüístic. Com que és el primer col·lectiu en número de residents s'ha de tindre en compte que pot ser considerada com una microsocietat o societat vicària. Ha quedat demostrat que, específicament per al col·lectiu de residents del Regne Unit, hi ha tot un seguit de serveis que fan que puguen viure en una realitat vicària, més semblant a la que viuen al país d'origen (Simó & Giner, 2012). A més, el factor numèric, això és, la magnitud del col·lectiu a la comarca, facilita el fet que es desenvolupe una trama social i associativa de major envergadura que la de la resta de nacionalitats, tant d'origen europeu com també d'altres nacionalitats. Per últim, s'ha de tindre en compte, el factor lingüístic, això és, la preeminència de l'anglès com a llengua vehicular de la comunicació interna entre els membres del grup de connacionals, però també amb la societat d'acollida, una part de la qual, especialment aquelles persones que treballen en serveis, ofereixen l'atenció en diferents llengües entre les quals s'hi sol trobar l'anglès⁵⁶. Aquests tres factors fan de la comunitat de residents del Regne Unit una comunitat amb molta presència al territori, una elevada cohesió interna i un nivell baix d'inserció en la societat d'acollida. Per tant, es podria avançar que alguns factors juguen a favor de la residència prolongada en el temps al territori analitzat (cohesió i quantitat), mentre que d'altres factors jugarien en contra (el nivell d'inserció), cosa que a priori tindria relació directa amb la voluntat de retorn. Aquestes característiques també hauran de guiar l'aplicació dels mètodes de recerca que tot seguint es desenvolupen.

⁵⁶ El canvi de llengua es podria dir que segueix els mateixos criteris diglòssics que els que s'han aplicat històricament amb el castellà enfront del valencià, adobats amb un component de pertinença a un grup social assimilat al turisme amb el qual es dona una relació clientelar.

5.1 Registres de població

El primer acostament a l'estimació de la grandària numèrica del col·lectiu ha de ser, sense cap mena de dubte, l'observació dels registres de població, això és, el Padró Municipal i l'Estadística de Variacions Residencials, per a l'observació directa del retorn i el Sistema d'Informació Poblacional per a l'estimació de la població resident i el retorn. El padró municipal, analitzat mitjançant l'explotació estadística que fa pública l'Institut Nacional de Estadística i amb les dades comarcalitzades que posa a la disposició l'Institut Valencià d'Estadística, dona informació de la nacionalitat, el país de naixement, l'edat, el sexe, el municipi de residència i fins i tot de la unitat mínima residencial, això és, el districte. Com a registre, disposa de menys informació que el Cens tot i que una consistència molt major, especialment quan es compara amb el de 2011 on la metodologia va canviar per a utilitzar una mostra en comptes d'aspirar a mesurar i definir l'univers, com s'havia fet en les anteriors edicions del Cens.

L'Estadística de Variacions Residencials s'elabora anualment amb la informació d'altres i baixes per motiu de canvis de residència al Padró. Per tant, queden enregistrats tant els moviments d'arribada com els d'eixida, cosa que el configura com al registre més important en termes de mesura de les migracions internes i externes. L'amplitud de la informació és semblant a la que aporta el Padró, tot i que alguns detalls com ara el districte no hi són disponibles.

Per últim, l'estadística que proporciona la ferramenta del Sistema d'Informació Poblacional (SIP) de la Conselleria de Sanitat de la Generalitat Valenciana dona una informació de registre paral·lela a la del Padró, basada en l'accés i la utilització dels recursos públics sanitaris. Aquesta base de dades consta d'informació personal, com ara l'edat, el sexe i la nacionalitat, però també d'altres com ara la data de l'alta en el

registre, el municipi en què hi ha fet el registre padronal i, en els casos de baixa del registre, el motiu que l'explica. A més, cal considerar el fet que la base de dades del SIP pot aportar informació complementària que, a nivell agregat, ajude a entendre millor no només la magnitud del col·lectiu registrat a la Marina Alta en termes d'*stock*, sinó també, des del punt de vista dels *fluxes*, la magnitud del retorn real i les causes que l'expliquen. Les pròpies característiques del registre del SIP el constitueixen com una base de dades més actualitzada que les que s'elaboren amb el Padró, amb capacitat per creuar els registres amb els del registre municipal. A més, compta amb l'avantatge de la bona valoració del sistema públic sanitari per part de la població europea resident. Per contra, entre els pocs inconvenients que té com a registre hi ha el fet que una part dels residents, entre els quals es troba la població de menys de 65 anys i aquells que no tenen formalitzada la seua situació d'empadronament, podrien estar utilitzant recursos paral·lels de l'àmbit privat per tal de no deixar rastre en el registre públic i evitar, així un suposat control per part de les autoritats, una de les qüestions que més preocupa a la vista de les recerques prèvies (Rodríguez, Lardiés, & Rodríguez, 2010)

Cal matisar d'entrada que aquestes dades, especialment les que depenen del registre en el padró municipal –i per extensió les de Variacions Residencials que en són resultants–, estan compromeses pel fet que una part de la població estrangera no està registrada, com s'ha pogut comprovar anteriorment en l'anàlisi de la literatura acadèmica sobre el registre. Aquest problema es veu resolt fins a un cert punt amb l'entrada en joc del registre del SIP, amb què s'arriba a la població que, sense estar empadronada, renova successivament el dret a rebre atenció sanitària pública amb l'ús de la Targeta Sanitària Europea (TSE), la qual cosa dona com a resultat una aproximació al nombre teòric de persones que, tot i residir habitualment a la comarca, no han formalitzat la seua situació padronal.

En el transcurs de la recerca s'ha aconseguit accedir a les microdades de la *International Passenger Survey* i a les dades agregades del Cens del Regne Unit. Sobre la primera font, la *International Passenger Survey*, val a dir que és la font més fiable sobre entrades al país amb què compta el Regne Unit. No obstant això, la metodologia, basada en onades trimestrals d'enquestes amb mostres aleatòries als ports i aeroports del Regne Unit, fan d'ella un instrument menys vàlid que l'anàlisi de les variacions residencials, especialment per la imprecisió en la mesura del fenomen migratori. D'altra banda hi ha el Cens britànic, al qual també s'ha pogut accedir, si més no a les dades agregades. Malgrat tot, la informació que proporciona el Cens britànic no és ni tan ampla ni tan fàcil d'accedir com la que proporcionen les ferramentes de l'INE, fins al punt que resulta impossible accedir a dades que puguen ser el paral·lel de l'Estadística de Variacions Residencials. Per això, tant la *International Passenger Survey* com també el Cens de 2011 del Regne Unit s'han desestimat com a fonts de mesura del moviment de retorn. La primera, per constituir una mesura dels moviments en base a mostres reduïdes no representatives dels moviments migratoris. La segona, perquè el nivell d'informació que proporciona el sistema estadístic no és suficient per tal de detectar moviments de retorn entre les arribades, retallades sempre a un percentatge del total de moviments per qüestions d'anonimat⁵⁷.

Les dades que s'han extret de l'Estadística de Variacions Residencials són les de les microdades que l'INE fa públiques a la seua pàgina web per a les dades a nivell estatal, autonòmic i provincial. Per al nivell municipal d'anàlisi s'ha treballat sobre arxius de microdades proporcionats a demanda per l'INE, és a dir, que no són arxius públics. Sobre aquests arxius s'ha compostat la unitat comarcal, no inclosa a les unitats

⁵⁷ Dit això, caldria fer un toc d'atenció al sistema estadístic britànic, més preocupat per les qüestions formals, la protecció de dades i l'anonimitat que per donar a conèixer les dades demogràfiques en obert. Fins i tot com a membre d'una Universitat britànica, amb la facilitat que això hauria d'atorgar a l'hora d'accedir a dades públiques sobre migracions, ha resultat impossible trobar les fonts i les eines adequades per tal d'accedir a la informació sobre les migracions de retorn. Molt possiblement siga aquesta falta d'informació la que ha fet que no siguen habituals les recerques quantitatives sobre el fenomen de les migracions de retir al Regne Unit i, per contra, l'orientació predominant en els darrers anys haja sigut la qualitativa.

de mesura de l'INE. Malgrat que s'ha centrat l'anàlisi en la comarca de la Marina Alta i els 33 municipis que la componen, amb la combinació de les diferents unitats d'anàlisi s'arriben a entendre millor les dinàmiques internes dels moviments poblacionals i la importància relativa de la Marina Alta i la província d'Alacant sobre el conjunt de la població resident procedent del Regne Unit a l'Estat espanyol. En determinats casos, a més, es fa ús de la comparació interna a nivell provincial, entre la comarca del Baix Segura, un dels territoris amb major concentració numèrica de residents britànics, no només de l'Estat espanyol, sinó possiblement també de tota la costa Mediterrània. Finalment, també es recorre a la comparació amb la província d'Alacant en el seu conjunt.

D'altra banda, la mesura de la població resident, més enllà dels fluxos migratoris, s'ha fet a partir de les dades públiques del padró municipal. No obstant això en aquest punt ens trobem amb la dificultat de no poder arribar a la profunditat d'informació desitjada per edat, sexe i nacionalitat, especialment als municipis de menys de 10.000 habitants que es veuen afectats pel secret estadístic. Malgrat tot, en aquest punt s'ha de fer un incís per reconèixer la tasca de l'Institut Valencià d'Estadística (IVE). Malgrat que no existeix una llei de comarcalització que ho exigisca, des de l'IVE s'han publicat històricament les dades també a nivell comarcal. D'aquesta manera és com coneixem l'estructura de les poblacions a nivell comarcal per nacionalitat, edat i sexe.

La informació relativa al Sistema d'Informació Poblacional (SIP) s'ha pogut aconseguir per als anys 2009 a 2013 i complementa les dades de l'INE i l'IVE. Ofereix informació relativa als *stocks* de cadascun dels anys analitzats, però també dels fluxes d'entrada i eixida de cadascun dels anys amb les causes que expliquen la baixa del sistema, que és el que més interessa per a aquesta recerca. D'altra banda, l'accés a aquestes dades s'ha fet prèvia petició al Servei d'Assegurament Sanitari de la Direcció General d'Ordenació, Avaluació i Investigació Sanitària de la Conselleria de Sanitat.

Tot i que les dades no són públiques, estan a la disposició del personal investigador que en sol·licite el seu accés amb la corresponent justificació de l'objecte d'estudi. En el cas de les dades proporcionades ofereixen les principals característiques, anonimitzades, de les persones registrades al sistema SIP, com ara l'edat, el sexe, l'alta en el sistema, la nacionalitat, la situació d'empadronament i, en el cas dels arxius de fluxos, també la causa de la baixa, entre les que s'hi troben la defunció, el trasllat a altres comunitats autònomes o països o la baixa administrativa.

El període estudiat en el cas de les fonts secundàries ha estat el de 2008 a 2013⁵⁸. Dues raons recolzen aquesta decisió de selecció temporal. La primera és la qüestió de la crisi financera i immobiliària, que ha estat particularment virulenta als territoris que havien basat el seu desenvolupament econòmic en el sector construcció, com la Marina Alta. La població resident d'origen britànic, majoritàriament propietària dels seus habitatges, i que en moltes ocasions lligava el seu futur a la possibilitat de venda de l'habitatge, podria ser un element a tindre en compte a l'hora d'aproximar-se al moviment de retorn. La dificultat afegida a l'hora de vendre les propietats i les característiques de la crisi, de llarga durada, podrien tindre efectes sobre la voluntat de retorn dels membres del col·lectiu. D'altra banda fins a l'any 2008 la importància numèrica del retorn ha estat poc significativa, com s'ha fet notar anteriorment a Giner i Simó (2009). En canvi, sembla que en els darrers anys ha crescut el nombre de retorns, especialment en el darrer any analitzat, potser com a efecte de l'allargament de la crisi, potser com a combinació d'aquest factor junt amb altres de tipus purament demogràfic com ara l'increment de l'edat mitjana del col·lectiu, majoritàriament arribat entre els anys 2000 i 2007 amb mitjanes d'edat més enllà dels 50 anys i que estaria arribant tot just ara a una edat en què s'ha de plantejar quin serà el futur immediat.

⁵⁸ Des de 2009 en el cas de les dades del SIP, raó que s'explica pel canvi metodològic que s'adoptà en aquell moment, cosa que permeté una millor gestió de les dades i la possibilitat d'explotació per part de la comunitat acadèmica i investigadora.

S'utilitzarà tant l'agrupació anual dels retorns com també l'agregat interanual quan aquest siga necessari. D'altra banda, l'observació del retorn a nivell comarcal fa que les dades siguen més difícils –i cares– d'obtindre, ja que l'accés s'aconsegueix via compra directa de les microdades a l'INE. Per aquesta raó s'ha prioritzat el període referenciat sobre d'altres més amples que podien no afegir més informació útil. D'altra banda, i malgrat que el període observat siga el 2008-2013, en ocasions es fa la vista enrere per tal de contextualitzar els processos d'arribada i assentament. En aquests casos depenem de les agrupacions de l'INE i l'IVE, que no sempre són coincidents en el temps i les unitats de mesura. No obstant això, cada vegada que s'utilitzen aquests tipus de fonts hi ha una nota explicativa sobre les limitacions associades.

A més, s'afegeix a la selecció del territori la selecció etària. S'estudien com a representants del col·lectiu de persones retirades aquelles amb 55 anys o més en el moment de l'observació, siga aquesta als registres o a l'enquesta. La selecció dels 55 anys com a franja de separació respon al fet que aquesta és l'edat en què es produeixen les primeres arribades, fins al punt que, malgrat la presència de joves adults i menors d'edat, l'edat mitjana del col·lectiu se situa al voltant d'aquesta franja (Giner, 2013). Amb 55 anys ja hi ha persones que han accedit a acumular el dret per a poder dur a terme una prejubilació amb una pensió que, traslladada a euros, dona per a poder gaudir d'un retir tranquil. De fet, altres recerques també utilitzen aquest punt de tall com a referència a partir de la qual parlar de població retirada (Huete R. , 2009; Rodríguez, Lardiés, & Rodríguez, 2010; Huete, Mantecón, & Estévez, 2013). Malgrat això, quan es tracten les dades del registre es comparen les dades del total de la població de nacionalitat britànica amb les corresponents només a les persones de més de 55 anys.

5.2 Qüestionari electrònic

La segona pota de l'anàlisi és l'anticipació del retorn per part del col·lectiu de residents procedents del Regne Unit. La possibilitat de trobar les persones que han dut a terme un moviment de retorn, amb la dificultat logística i de finançament que això comporta, i especialment la tasca de localització associada, es va desestimar des d'un primer moment. Per contra, és més ajustat als objectius de la recerca –i més realista– preguntar a aquelles persones que ja tenen establerta la seua residència a la Marina al voltant del fenomen de retorn i dels seus condicionants, tal i com han estat analitzats anteriorment.

És per això que en un primer moment es planteja l'oportunitat de dur a terme una enquesta telefònica dirigida als residents del Regne Unit que viuen a la Marina Alta. Pel que fa a la selecció de la mostra, s'escull un mostreig probabilístic basat en el llistí telefònic als tretze municipis que més població concentren de nacionalitat britànica: això permet fer una selecció de noms i cognoms que, a priori, podrien ser de persones procedents del Regne Unit. Com que el llistí telefònic també proporciona, en molts casos, el nom, es pot estratificar per sexe, mirant que hi haguera una presència equitativa d'homes i dones en la mostra teòrica. A més, com que també es disposa de l'adreça de la persona abonada al servei telefònic, és possible una aproximació al tipus de residència –i estirant el fil, al tipus d'inserció socioresidencial, és a dir, al nucli històric o en disseminat– de les persones que formen la mostra. Amb aquesta informació se seleccionaren 500 llars distribuïdes per 13 municipis (Alcalalí, Benidoleig, Benissa, Calp, Dénia, Llíber, Orba, Pedreguer, Pego, Poble Nou de Benitatxell, Teulada, Xàbia i Xaló), incloent municipis d'interior i municipis costaners, així com de municipis grans i municipis de grandària més reduïda. El treball de camp es va planificar per als mesos de maig i juny de 2014, abans de l'arribada inexorable

de la campanya estival, i amb ella, la hipotètica fugida de molts dels residents que no se senten a gust amb l'arribada del turisme massiu i l'excessiva calor estival (O'Reilly, 1995). Per això es va dissenyar un qüestionari completament en anglés, que passà un filtre lingüístic de la mà d'una persona nativa i es va fer la primera prova d'idoneïtat. El *pretest* es dugué a terme amb l'ajuda de dues enquestadores amb l'habilitat lingüística suficient com per a parlar per telèfon amb una persona nativa. Malgrat tot, l'enquesta telefònica va acabar en una fallida que es podria atribuir a qüestions metodològiques⁵⁹. Es va haver de reformular l'estratègia, doncs, passant a un mètode de recollida de dades amb menys control, però anònim i discret, com és l'enquesta electrònica. Es traslladà el qüestionari al format web, amb les modificacions lingüístiques que això suposa: claredat, breuetat i allotjat a una plataforma que inspire confiança. S'utilitzà un encapçalament explicatiu amb tota la informació necessària, a més del nom de la persona responsable de la recerca i diferents formes de contacte. El segon *pretest* fou més satisfactori, i amb això es tancà el qüestionari, que es pot trobar a l'apartat d'annexos.

Evidentment, com qualsevol enquesta d'aquest tipus hi ha un pas previ que és encetar una campanya de difusió estratègica del qüestionari per tal que arribe al major nombre de gent possible, però també per tal de cobrir el territori desitjat. de l'enquesta per tal que arribara al major nombre de gent possible. Així, es va difondre el qüestionari a partir d'alguns dels informants entrevistats en la tercera part de la recerca. No obstant això, per no condicionar el tipus de resposta a partir d'aquelles persones que col·laboren en entitats caritatives o que tenen contacte directe amb algun representant de l'ajuntament, pel biaix que això podia suposar, s'encetà el contacte amb altres tipus d'entitats entre els quals hi havia: Universitats de la Tercera

⁵⁹ El resultat va ser negatiu: pràcticament totes les persones contactades rebutjaven contestar el qüestionari perquè desconfiaven de la finalitat del mateix i de l'ús que se li anava a donar a les dades – cosa que en part es podria explicar donada l'obsessió per la privacitat de la població britànica (Fox, 2004:209). Malgrat que es proporcionava una explicació inicial del qüestionari, la seua finalitat purament de recerca, la política de protecció de dades i l'anonimitat, els resultats no van ser gens satisfactoris

Edat (U3A), entitats culturals, musicals, esportives, mediambientals polítiques i ciutadanes.

També es contactà amb algunes persones que ocupen llocs claus en la comunitat britànica, malgrat que aquest reconeixement siga informal: per exemple, la persona que exerceix de traductora de la comunitat davant els serveis sanitaris o la persona que és reconeguda pel fet de ser la que més anys ha residit al municipi. D'altra banda també es va poder contactar amb alguns grups informals basats en l'ús de les xarxes socials *online* com ara *Facebook* i grups de llistes de correu, molt populars entre el col·lectiu de britànics. I per últim, també es va repartir informació de l'enquesta en format físic a diferents tendes i establiments de la comarca. Al marge d'aquestes fonts que han pogut ser monitoritzades, l'adreça web de l'enquesta va circular pels circuits propis dels residents britànics.

Les problemàtiques metodològiques que planteja l'acostament a la població analitzada per la via del qüestionari electrònic són, principalment, qüestions vinculades amb la validesa i la fiabilitat (Van Gelder, Bretveld, & Roeleveld, 2010). En primer lloc, per al cas que ens afecta, no existeix un marc mostral d'on seleccionar les persones que formen part de la mostra o establir quotes municipals o d'edat i sexe sinó que la mostra ve sobrevinguda a partir de les persones que decideixen participar en l'enquesta. D'altra banda, hi ha la dificultat evident de controlar la informació, i per tant, comprovar que les persones que contesten a l'enquesta formen part realment del col·lectiu i han entés la pregunta tal i com s'ha formulat. Per últim, hi ha el biaix que suposa el fet que només puguin contestar l'enquesta aquelles persones que tenen els coneixements informàtics i els mitjans per poder accedir a una pàgina web.

Dues de les coses que més preocupaven al voltant del biaix eren la possible absència de persones de les poblacions de l'interior i també de dones, fruit, ambdues,

de l'escletxa digital. L'escletxa per raó de gènere no ha aparegut ja que la distribució de sexes en la mostra és pràcticament paritària. No obstant això, l'escletxa digital en termes territorials sí que s'ha notat, especialment als municipis de l'interior muntanyós, des d'on han arribat poques respostes. Una dificultat epistemològica afegida resulta del fet que el qüestionari versa sobre les intencions de retorn en el moment de contestar, però no es mesura el retorn efectiu, la qual cosa s'ha de tindre en compte a l'hora de considerar què és allò que s'està mesurant amb aquesta ferramenta. S'entén, per últim, que no és una temàtica sobre la qual siga agradable tractar, donada la component de fracàs del projecte migratori que pot dur associada, i també l'anticipació de la fi del període de *jove-vellesa*⁶⁰ i, en definitiva, de la mort. Aquesta qüestió també podria estar en la base d'un possible biaix de selecció de la mostra, tot i que no es considera un problema pel fet que aquesta resistència en principi es distribuiria de manera igual en tota la població i no explicaria la sobrerepresentació o infrarepresentació de cap part de la mostra teòrica.

Malgrat tot, els avantatges metodològics que suggereix la utilització d'una qüestionari electrònic són, principalment, la rapidesa en obtindre les respostes, la reducció de la taxa de resposta desconeguda, el control de possibles problemes relacionats amb el qüestionari, la reducció de costos i la facilitat per a seleccionar la mostra (Van Gelder, Bretveld, & Roeleveld, 2010). El més important dels avantatges, en el cas que ens afecta, és l'anonimat, una cosa que per al col·lectiu és essencial i que està a la base mateixa del fracàs de l'enquesta telefònica que s'havia plantejat en un primer moment. En segon lloc, l'enquesta electrònica té l'avantatge que es pot fer des de casa i no cal desplaçar-se, com passa amb l'enquesta per correu convencional, per remetre-la a l'investigador, amb la qual cosa s'elimina una tasca que pot interferir en el nombre de respostes, un dels reptes a què s'enfronta qualsevol tipus d'enquesta

⁶⁰ En la literatura acadèmica apareix el concepte *young-old* com a equivalent dels *young-adult* en la vellesa, oposats a la gent gran, amb la frontera aproximadament als 75 anys (Neugarten, 1974).

autocumplimentada. A més, es pot completar en qualsevol moment, i no depèn del moment en què es rep la trucada de l'equip encarregat del treball de camp. En tercer lloc, l'enquesta electrònica permet arribar a tot tipus de persones, eliminant el biaix d'aquelles llars on no disposen de telèfon fixe⁶¹ o aquelles llars que, per estar allunyades del casc urbà, tenen dificultats per a rebre correu ordinari. Per últim, resulta una opció més econòmica que no haver d'utilitzar sobres i material imprès o pagar els salaris de les persones encarregades del treball de camp⁶².

El qüestionari, en l'annex, es va dissenyar des del primer moment en anglés. És conegut, per altres treballs, que la competència lingüística del col·lectiu de residents britànics en castellà és baixa, encara més en català (Betty, 1997; Iturraspe & Miralles, 2005). Per tant, no hi havia cap dubte a l'hora de plantejar la llengua del qüestionari. A més, es va limitar la participació, per l'enunciat de presentació de l'enquesta, a aquelles persones que foren residents a la comarca, procedents del Regne Unit, i que tingueren més de 55 anys. Com que, probablement, algunes persones no són conscients de quins són els municipis de la comarca (Simó & Giner, 2012), una de les primeres qüestions era assenyalar el municipi de residència d'un llistat on hi havia els 33 municipis de la comarca.

El qüestionari es divideix en 5 parts fàcilment distingibles, encara que no s'ha marcat físicament la diferència entre cadascuna d'elles. A la primera part (preguntes 1 a 7) es fa una explicació detallada del qüestionari i la finalitat de l'enquesta. El *pretest* va revelar que una de les coses que podien millorar el nivell de resposta era, precisament, la sinceritat sobre la finalitat de l'enquesta. A més, s'ofereix el contacte

⁶¹ Malgrat que sembla una contradicció, moltes persones del col·lectiu britànic no disposen de telèfon fixe, però sí d'una línia d'internet via satèl·lit, cosa que moltes empreses a la comarca ofereixen a preus més competitius i sense necessitat de línia telefònica. Moltes d'aquestes empreses són propietat de residents britànics, per la qual cosa no és un producte excessivament conegut per la societat d'acollida, més orientada a les ofertes convencionals de les companyies telefòniques tradicionals.

⁶² L'econòmica ha estat una de les limitacions de la tesi. Sense finançament de cap tipus, l'única opció que queda a molts doctorands és l'autofinançament, i això exigeix un elevat compromís que, naturalment, moltes persones no estan disposades a assumir.

de l'investigador per obrir la possibilitat de retornar preguntes o dubtes⁶³. A la segona part del qüestionari hi ha el conjunt de variables independents, entre les quals hi ha la data de naixement, el sexe, l'estat civil, el nivell formatiu i la data d'arribada i el municipi de residència. La tercera part (preguntes 8 a 18) consta d'algunes preguntes sobre el tipus d'inserció. Per a aquestes preguntes s'utilitzen mesures de lligams amb el país d'origen (familiaris, immobiliaris, comunicatius) amb el seu país d'origen, però també els vincles amb la societat d'acollida (les competències en castellà i valencià, junt a –de manera exploratòria– les actituds lingüístiques cap al valencià). La quarta part del qüestionari (preguntes 19 a 25) se centra en la qüestió del retorn. Primer, utilitzant la pregunta directa sobre la intenció de retornar cap al Regne Unit, i després amb diferents aproximadors. Per exemple, la pregunta 20 està inspirada en la que plantegen Warnes *et al.* a la seua recerca seminal sobre les migracions internacionals de retir (1999). Per tant, és una oportunitat per a fer un seguiment de la intenció de retorn de la població britànica, tot i la distància temporal i geogràfica⁶⁴. Finalment, s'ha inclòs una pregunta sobre la pensió. La seua localització al final de l'enquesta obeeix a un criteri de desitjabilitat. Situar aquest tipus de preguntes al principi de l'enquesta podria haver resultat contraproductiu i reduiria el nombre de respostes. D'altra banda, s'ha decidit tancar la resposta utilitzant trams, per tal de llevar la por a la resposta en obert d'una qüestió com ara les finances personals. A més, a diferència de la resta de preguntes, es va configurar el qüestionari per a que aquesta fóra l'única pregunta que es podia deixar en blanc. Malgrat això la taxa de resposta ha estat molt elevada. A més, per tal de poder controlar la qualitat de la informació, es demanava a les

⁶³ Durant el temps que ha estat el qüestionari actiu han sigut varies les persones que s'han posat en contacte, de vegades per a preguntar, però d'altres només per a expressar el seu estat d'ànim, per aprofundir en algun tema en concret en què voldrien aportar la seua experiència o per a explicar per què no anaven a participar en la recerca. A totes les persones se'ls ha contestat donant-los les gràcies i intentant canalitzar el seu dubte, pregunta o preocupació, no sempre amb èxit. Dues persones s'han posat en contacte per a explicar que l'enquesta era un procediment massa tancat i que necessitaven major llibertat per a poder respondre aquest tipus de preguntes.

⁶⁴ El treball de camp de l'equip de Warnes i altres (1999) es va realitzar únicament a la Costa del Sol, desestimant així les destinacions alacantines, molt més importants en l'època, tot i que sense un *gatekeeper* acadèmic amb què sí que comptava Màlaga (tot siga dit, l'amic Charles Betty, qui ha fet d'introducció al treball de camp de diferents equips d'investigació des de mitjans dels anys 90, entre els quals hi ha els propis Warnes, Allan, King, Patterson, però també O'Reilly i Oliver).

persones que contestaven l'enquesta que deixaren un número telefònic de contacte, acompanyat d'un text on s'explicava que la finalitat de la petició era el control de la informació i que només es telefonaria a un 10% del total de persones enquestades.

Pel que fa a la plataforma electrònica on s'ha situat el qüestionari, val a dir que s'ha utilitzat la pàgina temàtica de *Google Forms*, que garanteix un entorn lliure d'anuncis o entreteniments que poden despistar o fer dubtar de la finalitat de l'enquesta. A més, és una plataforma que permet la descàrrega en format .CSV a un full de dades des d'on es poden exportar, prèvia codificació, a qualsevol programari d'anàlisi de dades.

Així, tenint en compte que l'enquesta només es dirigeix a la població major de 55 anys de la Marina Alta i de nacionalitat britànica, l'univers es redueix a 14.546 persones si tenim en compte només aquelles persones registrades al padró municipal a 1 de gener de 2014, un poc menys -12.402- si prenem com a referència la dada del SIP per al mateix moment. La mostra de 216 persones ofereix un nivell de confiança del 95%, un error mostral esperat entre el 6,62% i el 6,61% -en funció de quin siga l'univers de referència- i 1,96 graus sigma. Tot i que no hi havia planificat un mostreig estratificat dels participants en l'enquesta –ja que el mètode escollit per arribar a la població, l'enquesta electrònica autoadministrada, ho fa impossible– s'ha aconseguit una representació prou ajustada a una mostra estratificada proporcional. Això s'ha aconseguit amb la col·laboració de les diferents persones i entitats de cada municipi que han jugat el paper de *gatekeepers* enfront de la comunitat de residents britànics. Malgrat això hi ha alguns municipis sobrerrepresentats (com ara Dénia o Poble Nou de Benitatxell), i alguns altres en què el nombre d'entrevistes no arriba al mínim desitjat (Xaló o Calp). No obstant això, la possibilitat d'establir comparacions entre municipis demanaria sobrerrepresentar les mostres municipals, especialment les dels municipis més xicotets. Com que l'objectiu de l'enquesta, i en definitiva el de la recerca, no és

tant establir comparacions a nivell municipal com entendre les dinàmiques a nivell comarcal, s'ha optat per no donar major pes que el que han obtingut els municipis més xicotets. El treball de camp es va dur a terme des del 15 de juliol al 15 d'octubre. Tant l'anàlisi de les microdades a nivell municipal com també el del buidat dels qüestionaris de l'enquesta, s'han fet amb un programari d'anàlisi estadística, en aquest cas l'SPSS, versió 22.

Pel que fa a la grandària de la mostra, cal tindre en compte que aquesta és menor a les que s'han utilitzat en altres recerques semblants en què també s'ha enquestat residents britànics en territoris propers.. En el cas de Warnes *et al.* (1999) la mostra per als quatre territoris de referència és de 957 persones, entre les quals hi ha 382 que representen tota la Costa del Sol (King, Warnes, & Williams, 2000, p. 71). D'altra banda, l'estudi de Huete utilitza una mostra de 872 persones per a tota la província d'Alacant, entre els quals hi ha 512 britànics, gran part d'ells per damunt dels 50 anys (Huete R. , 2009, p. 123). Això situa la mostra de residents britànics retirats a la Marina Alta en un bon lloc ja que el territori de referència és més xicotet i el col·lectiu està limitat per qüestió etària, la qual cosa redueix la grandària de l'univers considerablement.

Taula 1. Municipis per importància relativa del col·lectiu de Residents del Regne Unit i distribució de la mostra, teòrica i real.

	Població				Distribució de la mostra	
	Total	Regne Unit	%	% absolut	Teòrica	Real
Llíber	1.091	501	45,92	1,61	3,48	4
Benigembla	566	235	41,52	0,76	1,64	1
Poble Nou de Benitatxell	5.720	2313	40,44	7,45	16,09	26
Alcalalí	1.401	564	40,26	1,82	3,93	1
Murla	604	235	38,91	0,76	1,64	0
Tormos	386	141	36,53	0,45	0,97	1
Orba	2.570	936	36,42	3,02	6,52	7
Ràfol d'Almúnia, el	719	221	30,74	0,71	1,53	1
Benidoleig	1.333	398	29,86	1,28	2,76	4
Xaló	3.323	974	29,31	3,14	6,78	1
Adsubia	744	210	28,23	0,68	1,47	1
Parcent	1.104	311	28,17	1,00	2,16	1
Teulada	14.452	3951	27,34	12,73	27,50	26
Jàvea/Xàbia	33.149	8858	26,72	28,54	61,65	71
Sagra	432	101	23,38	0,33	0,71	0
Benimeli	435	87	20,00	0,28	0,60	1
Sanet i Negrals	664	99	14,91	0,32	0,69	2
Senija	661	98	14,83	0,32	0,69	0
Castell de Castells	483	71	14,70	0,23	0,50	0
Calp	29.442	4236	14,39	13,65	29,48	5
Benissa	13.932	1943	13,95	6,26	13,52	9
Poblets, els	3.402	437	12,85	1,41	3,05	6
Pedreguer	7.757	758	9,77	2,44	5,27	9
Gata de Gorgos	6.270	588	9,38	1,89	4,08	4
Vall de Laguar, la	942	86	9,13	0,28	0,60	0
Beniarbeig	1.915	156	8,15	0,50	1,08	1
Vall de Gallinera	609	42	6,90	0,14	0,30	1
Pego	10.957	753	6,87	2,43	5,25	1
Vall d'Alcalà, la	177	9	5,08	0,03	0,06	0
Vall d'Ebo, la	281	14	4,98	0,05	0,11	0
Dénia	44.450	1533	3,45	4,94	10,67	32
Verger, el	4.856	94	1,94	0,30	0,65	0
Ondara	6.613	89	1,35	0,29	0,63	0
Total	201440	31042	15,41	100	216,00	216

Font: INE, Estadística del Padrón Continuo

5.3 Entrevistes semidirigides

Per últim, la tercera pota de la metodologia emprada han estat les entrevistes semidirigides a informants clau. Les entrevistes semidirigides són un mecanisme de recollida d'informació basada en els discursos textuais que es confeccionen a partir de la transcripció d'una conversa més o menys dialògica. Per a l'elaboració d'aquest tipus d'entrevistes es compta amb un guió que serveix de base per tal d'identificar les principals temàtiques a abordar a l'entrevista. En el cas que ens ocupa, les entrevistes s'han fet abans, durant i després de la realització del treball de camp de l'enquesta. Per tant, el guió previ s'ha enriquit d'algunes de les qüestions que es plantejaven al qüestionari, l'origen d'algunes de les quals s'ha de buscar a la bibliografia consultada. Es podria dir, doncs, que les entrevistes semidirigides s'han allargat en el temps mentre que el treball de camp de l'enquesta s'ha concentrat en unes poques setmanes.

Pel que fa a la selecció de les persones informants s'ha dut a terme un mostreig no probabilístic de tipus intencionat (Bernard, 2006) basat en la selecció d'unitats en funció de la informació que aquestes pogueren oferir. Aquestes unitats les anomenem informants clau perquè són persones que, pel seu lloc dins de la societat d'acollida i dins del col·lectiu de residents britànic, compten amb una informació privilegiada del retorn, tant des del punt de vista històric com també de les darreres tendències a nivell microindividual, però també a nivell agregat. Davant la dificultat d'accedir a les persones que han dut a terme una migració de retorn, s'ha optat per trobar aquelles persones que més contacte directe tenen amb el col·lectiu de residents britànics. La dificultat per contactar amb persones retornades té múltiples vessants: en primer lloc, la dispersió pel territori del Regne Unit, que es veu encara més dificultada quan se selecciona només població procedent de la Marina Alta. En segon lloc les condicions

en què es troba el col·lectiu, molt probablement d'edat avançada i un estat de salut roïn, alguns d'ells probablement en institucions sociosanitàries. En tercer lloc, realitzar una aproximació al fenomen des del punt de vista de les persones retornades exigiria una mostra més gran i un altre tipus tant de metodologia com també d'enfocament teòric. És per això que una part important de les persones entrevistades formen part del col·lectiu de residents britànics, tot i que en parlen des d'àmbits com l'associacionisme (principalment organitzacions caritatives o *charities*), la gestió municipal i els serveis socials. Aquest enfocament, a més, ens permet centrar l'atenció en el procés migratori, més que en la realitat viscuda des del punt de vista del retorn. Això té implicacions importants, ja que es relaciona de manera directa amb els efectes socioeconòmics que pot tindre la presa de decisió de retorn en el nostre país.

La major part d'aquestes entrevistes s'han desenvolupat a municipis de la Marina Alta. Tot i això algunes s'han dut a terme durant l'estada al Regne Unit. Totes les persones participants han estat convenientment informades de l'objectiu de la recerca, del seu paper potencial en els resultats, de la gravació de la conversa i de la posterior transcripció per a l'anàlisi del discurs. A més, s'han codificat les seues identitats de manera que quede garantida l'anonimitat. No obstant això, a la taula 2 es pot consultar un acostament als perfils de les persones entrevistades i els codis que les representen. En total han estat vint-i-cinc entrevistes, que comprenen 30 persones, ja que una de les entrevistes fou grupal. La major part de les entrevistes pogueren ser enregistrades per a la seua posterior transcripció, tot i que algunes d'elles no ho van ser, bé per motius logístics, bé perquè han estat contactes que s'han aprofitat principalment per accedir a altres informants o que han aportat poca informació al voltant del fenomen analitzat, malgrat la seua posició *a priori* avantatjosa en termes d'accés i coneixement de la realitat del col·lectiu.

Taula 2. Codis i perfils de les persones entrevistades

Codi	Perfil
ES1	Rector anglicà, 60 anys, Marina Alta
ES2	Regidora anglesa, 70 anys, Marina Alta
ES3	Regidora anglesa, 60 anys, Marina Alta
ES4	Organització caritativa, 65 anys, Marina Alta
ES5	Organització caritativa, 65 anys, Marina Alta
ES6	Serveis socials municipals, 45 anys, Marina Alta
ES7	Organització caritativa, 40 anys, Regne Unit
ES8 ⁶⁵	Organització caritativa, 70 anys, Regne Unit
ES9	Treballadora de l'administració, 60 anys, Marina Alta
ES10	Organització caritativa, XX anys, 62 Anys, Marina Alta
ES11	Col·laboradora amb organitzacions caritatives, 61 anys, Marina Alta
ES12	Treballadora de l'administració, 50 anys, Marina Alta
ES13	Treballadora de l'administració, 30 anys, Marina Alta
ES14	Regidor anglès, 70 anys, Marina Alta
ES15	Entrevista grupal amb serveis socials municipals, Marina Alta
ES16	Treballadora dels serveis socials sanitaris, 55 anys, Marina Alta
ES17 ⁶⁵	Treballadora d'acadèmia d'idiomes/traducció, Marina Alta
ES18	Organització caritativa, 80 anys, Marina Alta
ES19	Ciudadana britànica, voluntària en <i>charities</i> i medidora informal, Marina Alta
ES20	Rector anglicà, 55 anys, Marina Alta
ES21 ⁶⁵	Professora d'institut i voluntària en associació benèfica, Marina Alta
ES22 ⁶⁵	Ciudadà britànic, Costa del Sol
ES23 ⁶⁵	Professional vinculat als serveis sanitaris
ES24 ⁶⁵	Ciudadana britànica, voluntària en <i>charities</i> i medidora informal, Marina Alta

Font: Elaboració pròpia

Les entrevistes semidirigides s'han dut a terme al lloc de treball de cadascuna de les persones, amb algunes excepcions: algunes entrevistes s'han hagut de dur a terme en establiments comercials (ES1, ES10, ES14, ES18, ES19) i una de les organitzacions caritatives del Regne Unit, que es feu mitjançant videoconferència via

⁶⁵ Aquestes entrevistes tenen en comú haver estat desenvolupades en ambients de distensió, sense presència de gravadora ni, per tant, transcripció posterior, i haver constituït més que aportacions en termes narratius, puntualitzacions o concrecions a alguns discursos o dades, o fins i tot el pont per a d'altres contactes més fructífers en termes de discurs.

internet (ES8). Cal tindre en compte que totes les entrevistes tenen com a marc territorial la Marina Alta, a excepció de les dues del Regne Unit que parlen del retorn des de l'Estat espanyol en general. A banda del guió inicial de temes a desenvolupar, s'ha volgut atendre a les problemàtiques que plantejava cada persona entrevistada entre les relacionades amb el retorn. S'ha de tindre en compte que no totes les persones tenen la mateixa informació, que es tracta d'un fenomen desconegut per a una bona part de la societat, fins i tot per a les persones que més contacte tenen amb el col·lectiu. En alguns casos una entrevista ha portat a l'altra, seguint una dinàmica de mostreig en forma de bola de neu. Almenys tres de les organitzacions caritatives han estat contactades d'aquesta manera.

Cal tindre en compte que un dels biaixos presents a les entrevistes amb informants clau és la sobreinformació sobre processos de retorn assistits, i per tant a priori més problemàtics, que sobre els processos de retorn autònoms. Aquest tipus de retorn genera menys informació precisament pel fet que, en no necessitar l'ajuda de les entitats i administracions que han servit d'informadors, hi ha menys coneixement sobre els processos que protagonitzen.

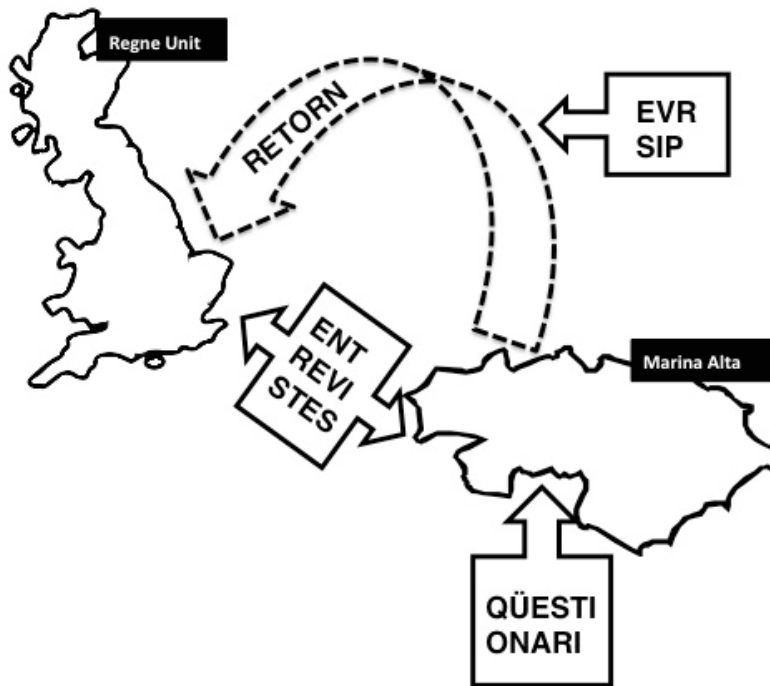
Per últim, el procediment que s'ha seguit per tal d'analitzar les entrevistes ha estat el de codificació a partir de les transcripcions literals en la llengua en què s'han dut a terme, per a la seua posterior anàlisi utilitzant un programari especialitzat d'anàlisi qualitativa, en aquest cas, l'Nvivo, versió 10. En l'anàlisi s'utilitzen les cites extretes de les transcripcions textuales de les entrevistes, en la llengua en què han estat realitzades en la gravació original. Per a la seua correcta interpretació s'ha fet una traducció d'aquelles cites que han estat originalment transcrites de l'anglès⁶⁶.

⁶⁶ La traducció, en qualsevol cas, és pròpia. Els errors o males interpretacions són només atribuïbles a l'autor.

5.4 Al voltant de l'estratègia metodològica multimètode

La utilització de diferents fonts d'informació per tal d'entendre millor una realitat complexa va ser batejada en la segona meitat del segle XX com a triangulació (Denzin, 1970). En els darrers anys hi ha hagut un intens debat sobre la triangulació i l'oportunitat o no d'integrar metodologies quantitatives i qualitatives (Bergman, 2008). Fruit d'aquest debat s'han pogut extraure una sèrie de tipologies de triangulació que van més enllà de la simple utilització simultània de diferents metodologies d'investigació (Kelle, 2001; Hammersley, 2008). Seguint Hammersley, la triangulació no es tracta només d'una combinació de mètodes per tal d'obtindre un resultat que valide el resultat d'una altra font o en complemente els resultats (Hammersley, 2008). Més bé cal anar al fons de les implicacions epistemològiques dels mètodes emprats per tal de ser-ne conscients de les limitacions i també dels condicionants ontològics de cadascun dels mètodes emprats. Així, en aquesta investigació s'empren tres tipus de fonts diferents, tal i com es pot observar en la figura : els registres, l'enquesta i les entrevistes semidirigides. D'altra banda, cadascuna d'aquestes fonts té una finalitat i una població objectiu diferents, tot i que la qüestió del retorn és la que les posa en contacte.

Figura 2. Plantejament metodològic de la recerca

Font: Elaboració pròpia

D'una banda, els registres (Padró i SIP) són fonts administratives de les quals se'n poden extraure dinàmiques poblacionals, com ara les migracions de retorn a partir de criteris de nacionalitat, edat i territori. Es tracta de fonts no reactives⁶⁷ que compten amb una limitació clara, el subregistre tant de l'entrada com –especialment– el d'eixida. No obstant això, també compten amb un avantatge: l'exhaustivitat amb què es recullen els moviments i característiques de les persones que s'hi registren. Cal, a més, precisar que el Padró i el SIP són dues fonts diferents, tot i que interrelacionades: una persona pot estar al Padró però no figurar al SIP (per exemple, si no ha utilitzat mai els serveis sanitaris públics) i a l'inrevés (aquelles persones que utilitzen de manera temporal els serveis sanitaris durant la seua residència puntual sense estar empadronades), tot i que allò més habitual, com es podrà comprovar, és que aquelles

⁶⁷ La reactivitat o efecte observador en ciències socials té lloc quan l'opinió o conducta del subjecte d'estudi canvia bé per l'instrument utilitzat per a la mesura, bé pel propi investigador (Gibb, 2008).

persones empadronades estiguen també en el registre SIP. Per tant, dins del mateix tipus de tècnica pot haver una complementarietat entre fonts que ajuden a entendre millor com és un fenomen complex com el retorn.

La segona font que s'utilitza, el qüestionari, és una font reactiva des del punt de vista de la interacció amb l'investigador, tot i que se n'ha rebaixat el grau amb el disseny no presencial. Des del punt de vista epistemològic s'està preguntant a una mostra de la població d'origen britànic resident a la Marina Alta de 55 anys i més sobre les seues intencions futures al voltant del retorn. No s'està interrogant les persones que duen a terme el moviment de retorn o aquelles que l'han dut ja a terme, sinó aquelles que en el futur podrien protagonitzar-lo. L'explicació a aquesta tria, a més de les raons argumentades anteriorment, rau en la importància del fenomen per a la societat d'acollida, i en certa mesura per les implicacions sociosanitàries del moviment. Si el pes de la investigació fóra la nova-vella societat potser el focus s'hauria posat sobre la comunitat de retornats o el seu procés de reinserció. En el cas que ens ocupa, però, interessa molt més quines són les motivacions d'eixida, els factors que expliquen el retorn. En la recàmera d'aquestes explicacions hi ha una necessitat de planificació per a les administracions i també l'oportunitat d'allargar l'estada d'aquesta comunitat, cosa que generaria llocs de treball i economies secundàries, per exemple, dirigides al sector de les cures a les persones majors.

Per últim, hi ha les entrevistes a informants clau, una tècnica reactiva per a la qual s'utilitzen mètodes de gravació i transcripció del discurs. En aquest cas els discursos giren al voltant de la realitat del retorn dels britànics retirats a la Marina Alta, el seu coneixement, el tracte diari i les principals problemàtiques. Els resultats d'aquesta tècnica, més que actuar únicament com a complements de la informació dels registres, poden interactuar amb la informació del qüestionari, tot enriquint-ne algunes parts. Per tant, la relació no serà tant de complementarietat com de diàleg, en el sentit que ho

argumenta Hammersley (2008). D'aquesta manera es pot entendre que existisquen interaccions entre allò que planteja el qüestionari i els discursos que manegen els informants clau al voltant de la realitat del retorn protagonitzat pels primers.

D'altra banda, la relació del qüestionari amb la informació obtinguda dels registres és de complementaritat: no mesuren el mateix fenomen sinó que l'observen des de dos punts de vista diferents. Mentre que el registre mesura fets consumats, el qüestionari presenta fets probables que tindran lloc en un futur no concretat. Malgrat tot, poden existir diversos encreuaments entre ambdues fonts, de manera que es poden calcular futures estimacions de moviment de retorn sobre el registre en funció de la intenció declarada de retorn.

En definitiva, l'orientació metodològica que s'ha volgut donar és la d'un acostament multimètode a la realitat del retorn des del punt de vista de la intencionalitat. D'aquesta manera s'aconsegueix mesurar la intenció de retorn i per tant una visió sobre una parcel·la determinada del procés migratori que comença amb la decisió de retirar-se en un punt concret de la Marina Alta. A més, centrant l'atenció sobre la previsió del retorn s'obté una mesura qualitativa i quantitativa de la inclinació del col·lectiu de residents britànics retirats a refer la primera migració, en sentit contrari. Aquest tipus de mesures resulten de gran importància a territoris com la Marina Alta on una gran part de la població és d'origen britànic, i on el desencadenament d'un moviment de retorn massiu tindria efectes sobre la població, l'economia i la societat.

6. En els marges de les migracions: anàlisi de dades i discursos sobre el retorn

Tal com s'ha pogut comprovar, la qüestió del retorn en el col·lectiu de residents britànics ha estat sistemàticament minusvalorada per part de l'acadèmia, tot i que en els darrers anys ha protagonitzat moltes pàgines de la premsa, tant de la sensacionalista com també de la premsa seriosa. Entre aquests dos enfocaments se situa l'aproximació amb què es pretén contestar a les tres preguntes inicials que guien la recerca. Així, es procedirà en primer lloc a analitzar els registres d'informació, tant el Padró com l'Estadística de Variacions Residencials que s'extrau d'aquest, com també el Sistema d'Informació Poblacional de la Conselleria de Sanitat. En segon lloc hi haurà l'anàlisi estadística de les respostes proporcionades al qüestionari electrònic. I per últim, hi haurà l'anàlisi dels discursos obtinguts amb les entrevistes semidirigides a informants clau.

6.1 Quantificació del fenomen: apunts sobre subregistre i sobreestimació

L'anàlisi del moviment de retorn de ciutadans del Regne Unit des de la Marina Alta exigeix, en primer lloc, conèixer les fonts que efectuen el recompte oficial de ciutadans estrangers a l'Estat espanyol, especialment el Padró municipal. El Padró, després del canvi metodològic del Cens d'habitants de l'any 2011⁶⁸, és l'única font que ofereix dades reals dels totals de població en un moment donat de temps. Amb la informació

⁶⁸ El cens de 2011, per primera vegada, ha deixat de ser un registre poblacional per a convertir-se en una gran enquesta per mostreig.

que les persones hi proporcionen s'obté l'Estadística de Variacions Residencials, que és la font primària més fiable d'on es pot extraure la informació sobre migracions, i per tant els fluxos que generen les altes i baixes del registre, en aquest cas, el Padró. No obstant això, la fiabilitat d'aquestes fonts depèn en molts casos de la voluntat de la persona que ha de fer la comunicació a l'ens administratiu. Molt sovint, el ciutadà pot percebre que en el fet de dur a terme aquests processos burocràtics hi ha implicades conseqüències desfavorables com ara la minoració del poder adquisitiu, la pèrdua d'ajudes al país d'origen, el sentiment d'estar controlat per l'administració, la realització d'un esforç o un desplaçament percebuts com a innecessaris per tal de fer la comunicació a l'administració o simplement, el desconeixement dels tràmits a seguir (Rodríguez, Lardiés & Rodríguez, 2010). Tot això fa que moltes de les persones que són residents de fet no ho siguin de dret i, al capdavall, hi ha menys persones registrades al padró que les que efectivament resideixen al municipi, fenomen conegut com a subregistre.

Dit això, s'ha de remarcar una vegada més la problemàtica del subregistre, que en el cas del retorn és doble: d'una banda, el subregistre padronal, és a dir, les persones que decideixen no notificar al registre municipal que hi tenen establerta la residència legal i que, per tant, no formen part del recompte poblacional. D'altra banda hi ha el subregistre del retorn, això és, els ciutadans que, arribat el moment, decideixen retornar al seu país d'origen o emigrar a una altra destinació sense comunicar-ho al registre, amb la qual cosa no hi haurà la possibilitat de comprovar la seua presència/absència fins que el registre duga a terme un control o depuració padronal. En els darrers anys hi ha hagut dues grans depuracions padronals: una al 2003, fruit de la publicació del Cens de 2001, en què descendí el nombre de residents europeus, especialment els d'origen alemany i en menor mesura, els d'origen britànic (Giner,

2006). La segona gran depuració s'ha dut a terme entre els anys 2012, 2013 i 2014⁶⁹. Val a dir que, després d'aquesta darrera depuració s'ha pogut constatar que els col·lectius procedents de l'Europa comunitària, i més concretament els procedents del Regne Unit i Alemanya, són els que presenten una major diferència a efectes de depuració, tal i com es pot comprovar a Ródenas i Martí (2013). És a dir, que contràriament al que s'ha mantingut durant molts anys, hi ha més població –i específicament més població d'origen britànic– al Padró de la que realment resideix. A banda de les depuracions, des de l'entrada en vigor de l'acord del *Consejo de Empadronamiento* de 2008, els ciutadans comunitaris⁷⁰ han de renovar la seua residència cada cinc anys, de la mateixa manera que els ciutadans no comunitaris ho fan cada dos anys. Per tant, la possibilitat de decalatge entre la mesura registral de la població i la quantitat real és, des que entrà en vigor l'acord al març de 2009, més que probable. I, malgrat que el sentit comú diu que el decalatge es tradueix en infraestimació padronal, alguns investigadors apunten al fet que el Padró ha estat sobreestimant per damunt del Cens d'habitants, especialment, el col·lectiu de residents d'origen europeu, i més en concret els de nacionalitat alemanya i britànica⁷¹.

Val a dir, doncs, que els descensos de població de nacionalitat europea reflectits en el padró municipal l'any 2003 o, més recentment, els anys 2012-2014, no es poden atribuir únicament i exclusiva a processos migratoris de retorn⁷² sinó que les raons que

⁶⁹ Vegeu Ródenas, Carmen: “Buenas noticias para el Padrón (de parte del Censo de 2011)” a <http://blogaldeaglobal.com/2012/12/17/buenas-noticias-para-el-padron-de-parte-del-censo-de-2011-por-carmen-rodenas-universidad-de-alicante/> [consultat el 06/06/2014]

⁷⁰ Codificats a efectes administratius dins els fitxers intercensals com a NO_ENCSARP.

⁷¹ Segons la nota de premsa de l'INE datada el 14 de desembre de 2012 sobre el Cens de Població de 2011, hi hauria, només a la província d'Alacant, una quantitat aproximada de 3000 alemanys de més de 80 anys la residència dels quals es pot considerar dubtosa. En la mateixa situació hi hauria més de 6000 residents d'origen britànic a la província d'Alacant, i amb edats compreses entre els 60 i 65 anys. Ambdós col·lectius són considerats per l'INE com els més nombrosos a nivell nacional en termes de residència dubtosa, la qual cosa ens posa sobre la pista no només de la seua importància sobre el territori, sinó també de la seua provisionalitat, com a mínim, a nivell administratiu (vegeu la nota de premsa a <http://www.ine.es/prensa/np756.pdf> [consultada el 24 d'abril de 2014])

⁷² Malgrat que la premsa anglesa en alguna ocasió així ho ha interpretat, oferint la diferència entre el padró de 2013 i 2014 com a producte de la migració de retorn. Vegeu Govan, Fiona: “End to Mediterranean dream for 90000 britons who left Spain last year” a

els expliquen s'han de buscar també en qüestions administratives com ara la caducitat del permís de residència o la no confirmació de la residència. A aquests factors sobreestimatoris dels registres caldria afegir, per contra, la infraestimació, impossible de calcular, i l'efecte de la residència en períodes inferiors als sis mesos, on no existeix l'obligació d'inscriure's al padró municipal i per tant no queda rastre a cap tipus de registre administratiu municipal, tot i que si al sanitari, en cas d'optar per la sanitat pública.

És molt comú, d'altra banda, trobar-se amb interpretacions maximalistes per les quals la quantitat de residents britànics al territori espanyol sobrepassaria el milió, comptant la població no permanent, i sobrepassaria les 800.000 persones, comptant només la població permanent (Finch, Andrew, & Latorre, 2010). Aquests càlculs estan basats en una apreciació numèrica de l'ambaixada britànica a Madrid l'any 2009 per la qual es va establir que un 75% dels residents britànics a l'Estat espanyol no estarien empadronats. Es desconeix en què va basar el càlcul l'ambaixada britànica per a sobreestimar la població resident, però donat el nombre de residents registrats i les mesures indirectes de subregistre es pot dir que es tracta d'una estimació, com a poc, exagerada i basada en fonaments poc creïbles.

6.2 Les migracions de retorn de residents britànics retirats als registres d'informació

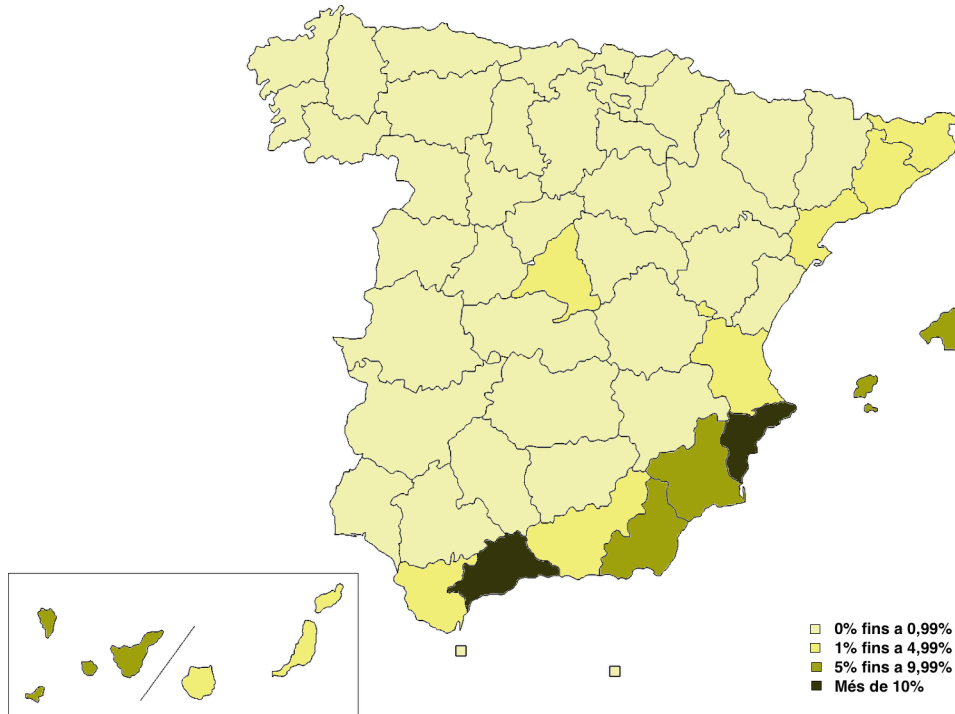
En aquest apartat s'analitzen les dinàmiques poblacionals dels residents britànics a partir de dues fonts d'informació: el Padró (i l'Estadística de Variacions Residencials que se'n deriva) i el Sistema d'Informació Poblacional. Aquesta anàlisi es du a terme tot tenint en compte el decalatge poblacional que pot existir pel subregistre d'alguna de les accions, tant l'entrada com –especialment– l'eixida. A més, s'hi tenen en compte diferents nivells d'agrupació poblacional per tal d'establir comparacions entre ells, entre els quals hi ha la secció censal, el municipi, la comarca, la província, la Comunitat Autònoma i l'Estat. Per tal de no perdre de vista els processos temporals es tenen en compte les variacions a dins d'un període temporal preestablert, i s'analitzen una sèrie de variables determinades pels propis registres, entre les quals hi ha el sexe, l'edat, la nacionalitat, el municipi de residència i la secció censal, per a la informació procedent del Padró, a les quals s'ha de sumar l'any d'arribada, l'estat d'empadronament i la causa de baixa del registre per a la informació procedent del SIP. Per últim, s'analitzen les dinàmiques poblacionals tot seguint la lògica dels processos d'immigració i emigració, precisant les destinacions dels moviments d'eixida en els casos en què aquesta ha estat registrada a la font corresponent. Amb la utilització d'aquestes fonts d'informació es posen en valor els registres poblacionals com a fonts per a l'estudi dels processos migratoris, malgrat que molt sovint han estat devaluats, especialment en l'anàlisi dels processos migratoris procedents del Nord d'Europa, al·ludint al subregistre –d'altra banda difícil de calcular– d'aquestes poblacions.

L'estructura d'aquest capítol és doble. En primer lloc s'aborda la distribució territorial de la població britànica i el nombre de residents al llarg dels darrers anys. Acte seguit s'analitzen els principals indicadors en termes d'estocs i fluxos, per a centrar el discurs en els moviments de retorn. El mateix esquema es reproduïx per a l'anàlisi del SIP, la segona font d'informació que té cabuda en aquest subapartat. Val a dir que el segon apartat té molts punts de contacte amb el primer, de manera que al llarg del text es fa una anàlisi comparativa entre les dades d'una i l'altra font. A més, la similitud de les fonts d'informació fa que es puguin abordar qüestions com ara el subregistre, per la qual cosa resulta de gran interès dur a terme aquest exercici comparatiu.

6.2.1 Distribució territorial

La distribució de residents britànics al territori estatal és bastant desigual. L'any 2013, només dues províncies ja sumen més del 50% dels residents empadronats: Alacant, amb 130.541 britànics empadronats, això és, un 34% del total de residents britànics a l'Estat espanyol i Màlaga amb 76.931 britànics empadronats, un 20% del total estatal. La resta de territoris amb major representació són els arxipèlags canari i balear i Múrcia, amb vora vint mil residents empadronats cadascun. A més, els territoris que comprenen les tres grans capitals, Barcelona, Madrid i València, acumulen pràcticament deu mil residents empadronats cadascun. A la resta de les províncies es pot observar un degoteig de residents britànics, tot i que poc significatiu. Moltes províncies no arriben als 100 residents britànics, com és el cas d'Àvila, Ceuta, Cuenca, Ourense, Palencia, Segovia, Soria o Zamora.

Figura 3. Distribució estatal de la població britànica per províncies segons pes relatiu

Font: INE, Estadística del Padrón Continuo, 2013

La suma de tots els territoris fa un total de 385.179⁷³ residents britànics empadronats l'any 2013, una xifra que, no obstant això, ha estat posada en dubte tant perquè podria estar sobreestimada (Ródenas & Martí, 2013) com perquè podria estar subestimada (Finch, Andrew, & Latorre, 2010). En qualsevol cas, assumint la xifra de què disposem, la quantitat de britànics residents a l'Estat espanyol és una de les més altes del món, si no tenim en compte els territoris de la *Commonwealth* (Sriskandarajah & Drew, 2006). No cal insistir, doncs, en la importància d'Alacant com a territori estratègic per a la recerca al voltant de la població britànica resident.

⁷³ L'actualització del padró municipal per a l'any 2014, llançada durant la finalització d'aquesta tesi ofereix unes dades molt diferents a les registrades l'any 2013. Amb una pèrdua de 85.000 habitants a l'Estat espanyol i més de 40.000 al País Valencià, és la disminució de població britànica més alta registrada.

Taula 3. Distribució provincial dels residents del Regne Unit, 2013

	2013	Pes relatiu
Albacete	283	0,07
Alacant	130.541	33,89
Almeria	19.869	5,16
Araba	187	0,05
Asturias	935	0,24
Ávila	86	0,02
Badajoz	303	0,08
Balears, Illes	21.934	5,69
Barcelona	12.340	3,20
Bizkaia	771	0,20
Burgos	145	0,04
Cáceres	217	0,06
Cádiz	6.988	1,81
Cantabria	545	0,14
Castelló	2.013	0,52
Ceuta	52	0,01
Ciudad Real	115	0,03
Córdoba	1.092	0,28
Coruña, A	934	0,24
Cuenca	47	0,01
Gipuzkoa	623	0,16
Girona	3.948	1,02
Granada	6.742	1,75
Guadalajara	248	0,06
Huelva	1.166	0,30
Huesca	189	0,05
Jaén	905	0,23
León	189	0,05
Lleida	255	0,07
Lugo	327	0,08
Madrid	10.306	2,68
Málaga	76.931	19,97
Melilla	114	0,03
Murcia	22.513	5,84
Navarra	487	0,13
Ourense	86	0,02
Palencia	43	0,01
Palmas, Las	16.904	4,39
Pontevedra	588	0,15
Rioja, La	171	0,04
Salamanca	103	0,03
Santa Cruz de Tenerife	24.267	6,30
Segovia	72	0,02
Sevilla	2.667	0,69
Soria	37	0,01
Tarragona	4.026	1,05
Teruel	127	0,03
Toledo	256	0,07
València	10.718	2,78
Valladolid	164	0,04
Zamora	41	0,01
Zaragoza	569	0,15
Estat espanyol	385.179	100

Font: INE, Estadística del Padrón Continuo, 2013

Pel que fa al País Valencià, la distribució territorial dels residents britànics és també bastant desigual. Per un costat, Castelló i València presenten magnituds considerables, d'altra banda en consonància amb els territoris que els envolten. No obstant això, la província d'Alacant és la que concentra la major part de residents al País Valencià: el 91% dels residents britànics estan registrats a municipis alacantins. Els municipis que més residents concentren se situen al Sud i al Nord de la província d'Alacant: d'una banda, la comarca del Baix Segura, amb un 46% dels residents, que esdevé així un dels territoris amb major representació de residents britànics, no només de la província sinó de tota la Mediterrània. A la comarca del Baix Segura hi ha municipis com Oriola, Torrevella, Rojals, Sant Fulgenci o Catral, que concentren grans magnituds de residents britànics, amb percentatges molt elevats sobre el total de població, com es podrà comprovar posteriorment. D'altra banda hi ha la Marina Alta, amb un 21% dels residents britànics de la província d'Alacant. Malgrat la xifra, més baixa en comparació amb el Baix Segura, la Marina Alta es caracteritza per un procés d'acollida de residents britànics que s'estén des de finals dels anys 50 i principis dels anys 60, fins al punt que se la podria considerar pionera en la recepció d'aquest tipus de població. Els principals municipis de la Marina Alta són Dénia, Xàbia, Calp i Teulada. Per últim, hi ha la Marina Baixa, amb un 11% dels residents britànics, on destaquen municipis com la Vila Joiosa, Benidorm, l'Alfàs del Pi o Finestrat. En canvi, és difícil trobar residents britànics als territoris de l'interior, especialment els de Castelló i València. Resulta curiós el cas de la comarca castellonenca d'Els Ports, l'única de les trenta-quatre comarques on no hi ha empadronat cap resident de nacionalitat britànica. Fins i tot tenint en compte el potencial turístic d'aquesta zona rural d'interior, resulta sorprenent comprovar l'absència de residents britànics.

Taula 4. Distribució comarcal dels residents del Regne Unit, 2013

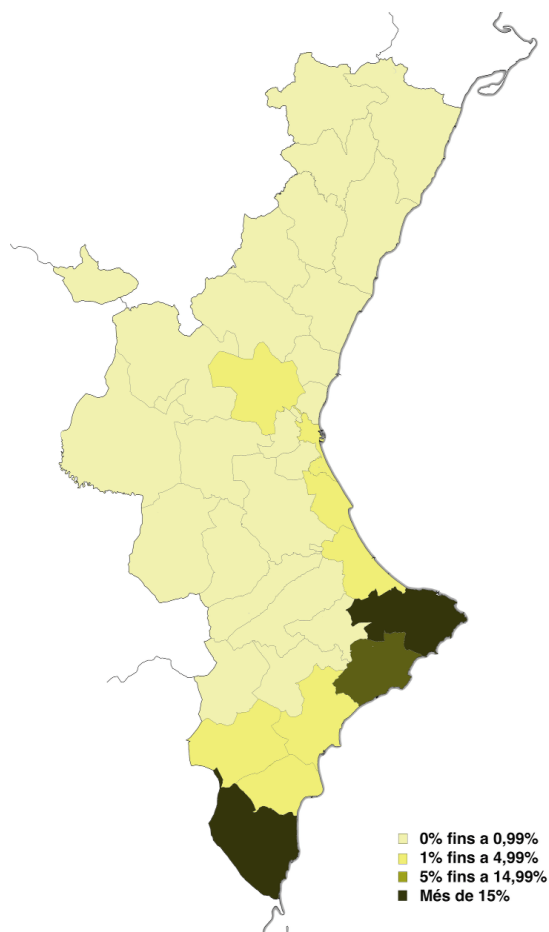
	2013	Pes relatiu
El Baix Segura	67.453	46,43
La Marina Alta	31.042	21,37
La Marina Baixa	16.722	11,51
El Baix Vinalopó	4.900	3,37
L'Alacantí	4.044	2,78
El Vinalopó Mitjà	3.369	2,32
La Safor	3.077	2,12
València	1.546	1,06
El Camp de Túria	1.513	1,04
L'Alcoià	1.386	0,95
El Baix Maestrat	1.362	0,94
La Vall d'Albaida	980	0,67
L'Alt Vinalopó	896	0,62
La Ribera Alta	870	0,6
El Comtat	729	0,5
La Vall d'Aiora	491	0,34
La Costera	421	0,29
La Plana Alta	420	0,29
L'Horta Nord	413	0,28
La Foia de Bunyol	348	0,24
L'Horta Oest	278	0,19
Els Serrans	213	0,15
El Camp de Morvedre	159	0,11
La Canal de Navarrés	159	0,11
La Plana Baixa	121	0,08
L'Horta Sud	113	0,08
La Ribera Baixa	108	0,07
L'Alcalatén	60	0,04
L'Alt Palància	33	0,02
La Plana d'Utiel-Requena	26	0,02
L'Alt Millars	9	0,01
L'Alt Maestrat	8	0,01
El Racó d'Ademús	3	0
Els Ports	0	0
Total	145.285	100

Font: IVE, Padró municipal Continu, 2013

Malgrat tot, resulta evident la inclinació de la població procedent del Regne Unit per la costa. Sembla que aquesta inclinació resideix en l'imaginari col·lectiu britànic des de la industrialització, quan es va fer popular la imatge, en termes de construcció social, de la gent gran resident a xicotets municipis de pescadors situats a la línia costanera a mode d'imatge compartida socialment o tipus ideal de retir (Blaikie, 1997, p. 630). L'altra inclinació dels residents britànics és anar a viure allà on ja hi ha establerts conciutadans. Aquest és el cas de les zones d'interior de la província

d'Alacant, especialment el Vinalopó Mitjà, una comarca que, a priori, no compleix amb el requisit d'estar propera a la costa però que, en canvi, té un pol d'atracció proper que és el Baix Segura, a més d'estar a escassos quilòmetres dels aeroports d'Alacant i Múrcia, dos aeroports que compten amb un gran nombre de connexions de baix cost amb el Regne Unit.

Figura 4. Distribució de la població britànica per comarques segons pes relatiu al País Valencià

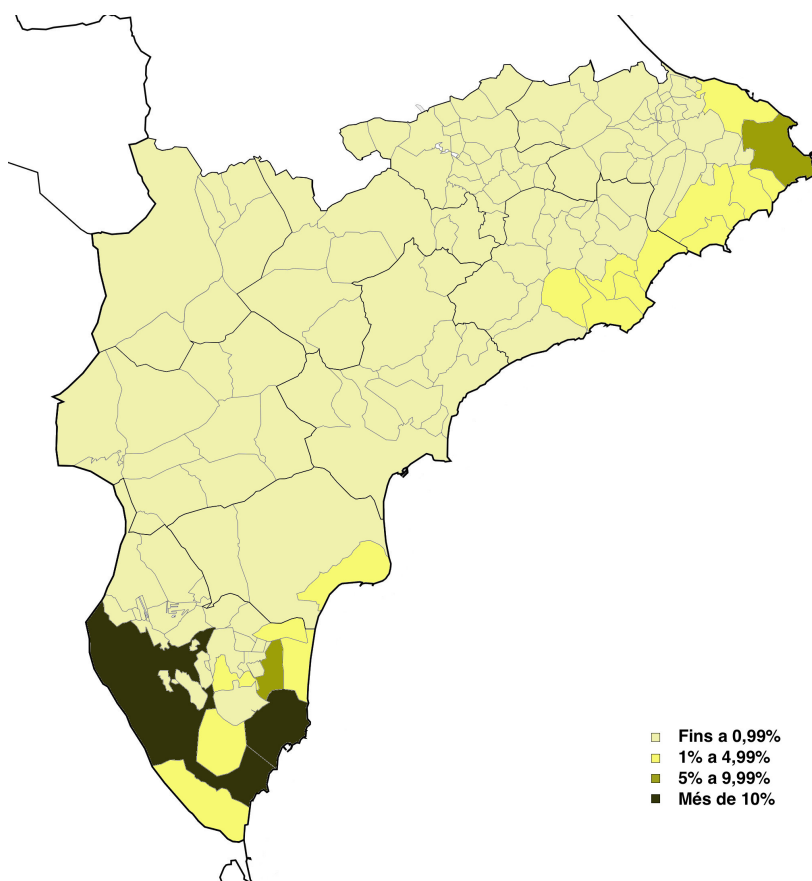

Font: IVE, Padró municipal Continu, 2013

Pel que s'ha pogut veure fins ara, cal destacar la importància del territori valencià dins l'Estat espanyol i, encara més, el posicionament d'Alacant com la província amb

més quantitat de residents britànics. A més els territoris del Baix Segura, la Marina Alta i la Marina Baixa, en aquest ordre, són els tres més importants dins la província. A nivell municipal, a més, s'ha de dir que el municipi on hi ha registrats més residents britànics és Oriola, seguit de Torrevella, Rojals i Xàbia. Tres d'aquests municipis formen part de la comarca del Baix Segura mentre que Xàbia és l'únic representant dels municipis amb major nombre de residents britànics de la Marina Alta. En canvi, i tot i la seua importància a nivell comarcal, cap dels municipis de la Marina Baixa destaca pel seu percentatge sobre el total provincial.

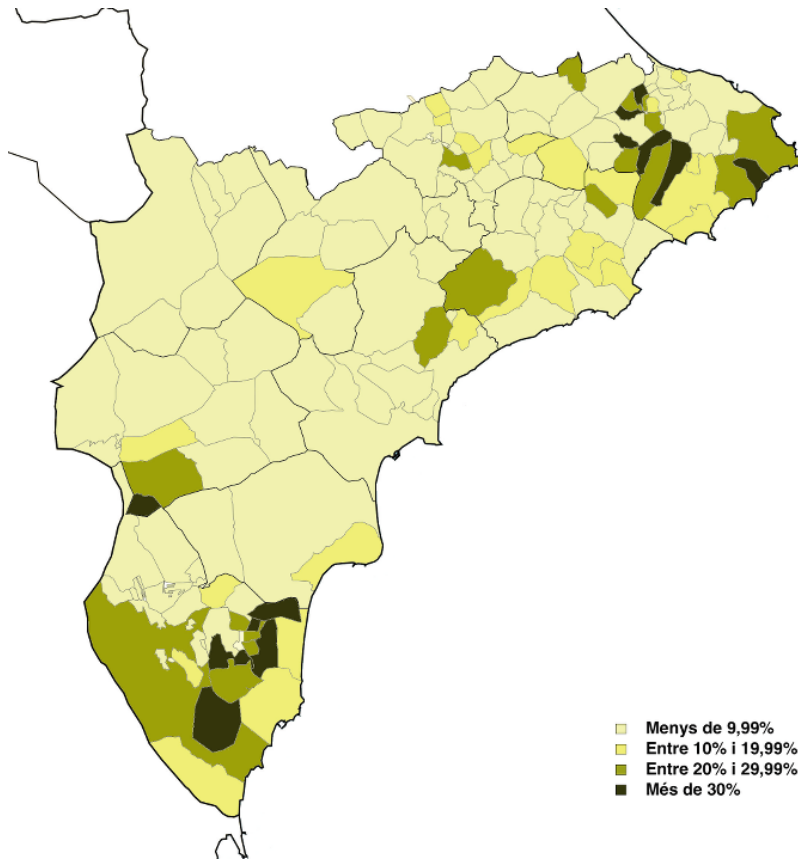
Figura 5. Distribució de la població britànica per municipis segons pes relatiu a Alacant

Font: IVE, Padró municipal Continu, 2013

Quan s'observa sobre un mapa la distribució dels municipis en funció del percentatge de residents britànics sobre el total de població tornen a emergir les dues demarcacions analitzades anteriorment: al Nord, la Marina Alta i al Sud, el Baix Segura. Curiosament, els municipis on els percentatges són majors són els de la franja interior, també de grandària més reduïda, on es fa notar més el pes relatiu del col·lectiu. L'únic municipi costaner on es detecta un pes relatiu del col·lectiu britànic superior al 30% és Poble Nou de Benitatxell, a la Marina Alta. També es poden apreciar en colors obscurs municipis no molt poblats de l'interior, com ara alguns de la Vall del Xaló (Muria, Alcalalí, Llíber) i la Rectoria (Tormos, Benimeli) a la Marina Alta, o com la franja prelitoral del Baix Segura (San Fulgencio, San Miguel de Salinas, Algorfa). A més, apareixen ombrejats alguns municipis de l'interior de la Marina Baixa (Relleu) i l'Alacantí (Busot). Per últim, cal remarcar la presència al mapa d'alguns municipis del Comtat (Millena) i també de l'Alcoià (Castalla). Aquests municipis, no molt poblats, excepció feta de Castalla, amb poblacions envellides i majoritàriament valencianoparlants, a molts quilòmetres de la platja i sense les comoditats, facilitats i serveis que es puguin obtenir al litoral, ofereixen un marc diferenciat d'inserció que molt possiblement diferencie aquest col·lectiu dels grups que habiten a la costa. A més, les expectatives a l'hora d'arribada seran diferents, donats factors com la llunyania a la costa, el nombre d'habitants del municipi o la deficient comunicació per carretera.

Figura 6. Distribució de la població britànica segons percentatge sobre la població total del municipi

Font: IVE, Padró municipal Continu, 2013

6.2.2 Anàlisi diacrònica del nombre de residents

Si fem la vista enrere, la població britànica resident a l'Estat espanyol no ha deixat de créixer en els darrers anys. Aquesta ha estat la tendència pràcticament des que hi ha registres de població estrangera empadronada. Només hi ha hagut un any en què la quantitat de residents britànics no ha crescut, i aquest registre ha sigut a l'últim

recompte de població: el de l'any 2013 té aproximadament 12.000 residents menys que el de 2012⁷⁴.

Aquest descens es distribueix de manera desigual atenent a la composició provincial. Algunes províncies presenten pèrdues netes de població mentre que d'altres, en canvi, segueixen guanyant població procedent del Regne Unit. La comparació de dades entre 2012 i 2008 és pràcticament positiva a totes les províncies, amb alguna excepció com ara Àraba, Guipuzkoa, Girona, La Rioja Tarragona i València. Per a la resta de províncies la comparació és positiva, cosa que indica un creixement sostingut de la població. En canvi, la comparació entre els anys 2013 i 2012 és negativa a pràcticament totes les províncies. Ni tant sols Alacant, que era la província que major diferència acumulava en els darrers anys se salva del descens de població que es registra a l'actualització del Padró de 2013. És remarcable el cas de Màlaga, que en el darrer any ha seguit mantenint el seu potencial d'atracció per als residents britànics. En menor mesura, Barcelona i Madrid segueixen sent pols d'atracció per a la comunitat britànica, principalment, com es comprovarà més endavant, per la demanda de mà d'obra jove qualificada.

⁷⁴ A l'espera de les dades oficials de 2014, la quantitat de residents britànics podria haver fet una davallada històrica. La reducció del total de població, només a la Marina, és propera als 23.000 habitants, dels quals a hores d'ara encara no se sap quina distribució per nacionalitats presenten. Les dades s'esperen per a la província d'Alacant superen els 77.000 habitants menys. Vegeu La Marina Plaza (2014). La Marina Alta pierde más de 23.000 habitantes con la depuración de padrones impuesta por el INE, *La Marina Plaza*, disponible a <http://lamarinaplaza.com/2014/12/29/la-comarca-pierde-23-000-habitantes-con-la-depuracion-de-padrones-impuesta-por-el-ine/> [consultat el 2 de gener de 2015].

Taula 5. Diferències en la distribució provincial de residents del Regne Unit (2008-2013)

	Diferència 2012-2008	Diferència 2013-2012
Albacete	48	-156
Alacant	10660	-1932
Almería	4270	-2492
Araba	-19	3
Asturias	203	-46
Ávila	6	-7
Badajoz	63	-10
Balears, Illes	1749	-1870
Barcelona	385	319
Bizkaia	119	7
Burgos	5	-5
Cáceres	63	-31
Cádiz	1473	-2345
Cantabria	58	-3
Castelló	214	-51
Ceuta	32	-15
Ciudad Real	9	-11
Córdoba	187	-19
Coruña, A	144	-28
Cuenca	6	-15
Gipuzkoa	-99	12
Girona	-44	-120
Granada	1586	-1482
Guadalajara	30	-20
Huelva	283	-117
Huesca	31	-22
Jaén	228	-13
León	46	10
Lleida	11	-21
Lugo	82	25
Madrid	980	156
Málaga	12637	1423
Melilla	51	8
Murcia	3655	-1043
Navarra	63	-9
Ourense	25	-2
Palencia	7	-5
Palmas, Las	3284	-726
Pontevedra	77	-31
Rioja, La	-33	-3
Salamanca	12	-47
Santa Cruz de Tenerife	1879	-1203
Segovia	5	0
Sevilla	595	76
Soria	19	-4
Tarragona	-168	-459
Teruel	19	-5
Toledo	81	1
València	-227	-397
Valladolid	20	-1
Zamora	11	-2
Zaragoza	114	15
Estat espanyol	44935	-12713

Font: INE, Estadística del Padrón Continuo

A la província d'Alacant la quantitat de residents procedents del Regne Unit ha variat en els darrers 20 anys amb una clara tendència a l'alça. Al Nord, a la Marina Alta, el creixement ha estat constant fins l'any 2009 en què s'arriba a una situació d'estabilitat, al voltant dels 30.000 habitants empadronats⁷⁵. Aquesta xifra suposa el triple dels habitants empadronats l'any 1996, vora 10.000. En canvi, al Sud, al Baix Segura, el procés d'arribada de residents britànics ha estat molt més recent i intens. D'uns 6.300 residents empadronats amb què comptava la comarca a l'any 1996, clarament per sota de la Marina Alta, s'ha situat en la darrera actualització del Padró en 67.000 residents d'origen britànic l'any 2013 i en la de 2014 en 48.664, amb anys on els increments han estat de vora 12.000 ciutadans anuals. Evidentment, aquests increments han anat acompanyats de la corresponent expansió urbanística i els processos subsegüents d'especulació i corrupteles municipals que han acompanyat els darrers anys aquestes polítiques⁷⁶.

⁷⁵ En l'actualització del Padró a 1r de gener de 2014 la població de nacionalitat britànica a Alacant és de 93048 habitants i a la Marina Alta de 21236, la qual cosa suposa una davallada històrica.

⁷⁶ Vegeu Navarro, Santiago (2008). La corrupció política anida en la Vega Baja, *El País*. Disponible a http://elpais.com/diario/2008/11/02/cvalenciana/1225657079_850215.html [consultat el 13 d'octubre de 2014].

Figura 7. Incrementos anuales de població al Padró comarcal, 1998-2013

Font: IVE, Padró municipal Continu, 2013

En qualsevol cas, el primer punt d'inflexió en el procés d'arribada a la província d'Alacant es troba al voltant de l'any 2000, al mateix temps que entra en vigor el tractat de Schengen pel qual es garanteix la lliure circulació de persones, béns i serveis, a dins les fronteres de la Unió Europea. En el cas de la Marina Alta, aquell mateix any s'arriba a un primer màxim, possiblement depurat l'any 2001⁷⁷ i que, des de 2002 seguirà una senda alcista amb poques excepcions: la de 2004, fruit de la coneguda depuració posterior a la publicació i anàlisi del Cens de 2001 i la del 2013, fruit, novament, d'un procés de depuració postcensal. En canvi, sembla que els increments, en el cas del Baix Segura, no han seguit el mateix camí, si s'observa la gran pèrdua de població de l'últim recompte analitzat.

⁷⁷ Tot apunta a que l'any 2001 hi hagué un primer procés de depuració del Padró amb el creuament de les dades del Cens, cosa que s'hauria repetit anys després, entre els exercicis de 2011 i 2014.

Taula 6. Totals de població per nacionalitat i territori (1996-2013)

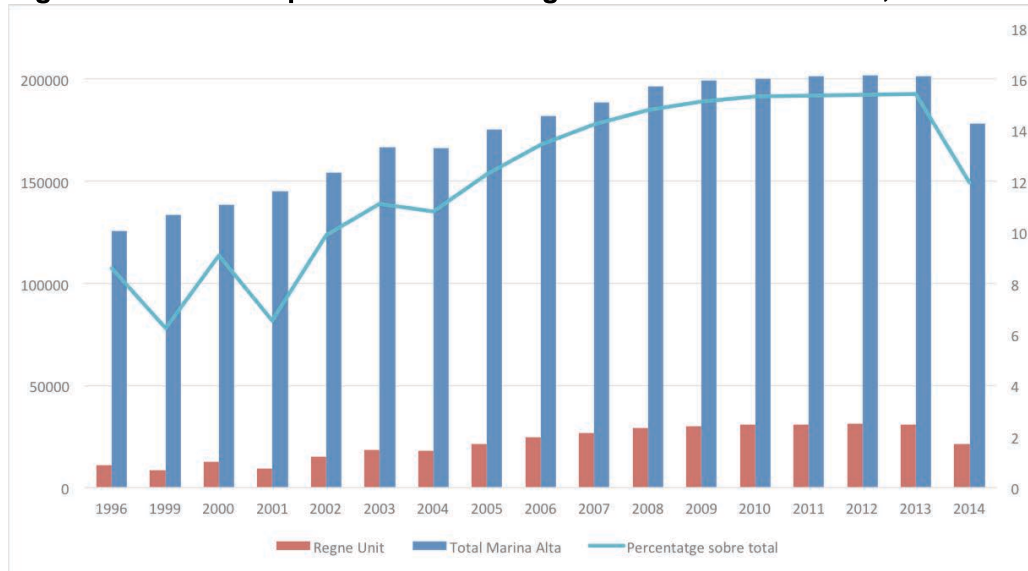
	Marina Alta			Baix Segura		
	Total	Estrangers	Regne Unit	Total	Estrangers	Regne Unit
1996	126.304	28.062	10.814	204.306	15.878	6.301
1999	133.457	32.057	8.321	215.259	21.210	7.379
2000	138.419	35.587	12.608	228.101	27.939	8.943
2001	145.100	41.332	9.498	244.086	40.278	11.525
2002	154.438	49.836	15.292	267.239	60.148	15.872
2003	166.786	61.159	18.552	291.033	81.581	23.405
2004	166.133	59.788	17.975	297.251	84.913	27.015
2005	175.310	68.188	21.509	325.276	109.923	38.533
2006	182.073	73.987	24.485	347.409	128.770	47.764
2007	188.567	79.492	26.848	361.292	140.545	55.875
2008	197.378	86.692	29.092	383.247	159.507	63.126
2009	200.065	88.931	30.144	390.817	165.350	66.124
2010	201.174	89.487	30.709	393.841	167.212	67.361
2011	202.251	89.922	30.907	398.684	169.823	68.271
2012	202.649	89.847	31.088	403.359	173.528	69.116
2013	202.237	88.327	31.042	404.582	173.440	67.453

Font: INE, Estadística del Padrón Continuo

El pes relatiu del col·lectiu britànic sobre el total de la població de la Marina Alta no ha deixat de créixer: des del 1996 el seu pes s'ha doblat, del 8% inicial fins al 16% de la darrera actualització del Padró. El pes relatiu sobre el total de població estrangera, en canvi, ha sigut més erràtic. Partint de la dada de 1996, el pes del col·lectiu britànic sobre la població de nacionalitat estrangera era majoritari, vora el 40% del total. A mesura que el procés migratori, a finals dels anys noranta i principi del nou segle, va començar a estar protagonitzat per altres nacionalitats provinents de països majoritàriament de l'hemisferi Sud –migració de tipus laboral– la proporció va baixar fins a un mínim del vint-i-dos per cent a l'any 2002. Després d'aquest punt d'inflexió el ritme de creixement ha sigut especialment significatiu fins a l'any 2007, en què s'han estat donant increments de vora 2000 persones anuals. Per contra, des del començament de la crisi financera, això és, l'any 2008, la quantitat s'ha anat reduint fins arribar, l'any 2013, al primer decreixement des de 2003. No obstant això, la importància numèrica del col·lectiu britànic no és nova. De fet, segons Costa (1977) la

població procedent del Regne Unit ja era, als anys 1970, la primera població estrangera en importància a la comarca. Fins i tot a nuclis com Dénia la presència de ciutadans procedents del Regne Unit es pot remuntar al segle XIX (Vidal, 2006).

Figura 8. Residents procedents del Regne Unit a la Marina Alta, 1996-2013

Font: INE, Estadística del Padrón Continuo

Actualment un 43% del total de la població empadronada a la Marina Alta és de nacionalitat estrangera, això és unes 88.000 persones d'un total de 201.000. Aquesta xifra configura la comarca com una de les zones que presenten un major percentatge de població estrangera empadronada del País Valencià i de l'Estat espanyol (Simó & Giner, 2012). Entre els col·lectius nacionals presents a la comarca el més destacat és, precisament, el de residents britànics, que a la darrera revisió del padró municipal suposava un 15,41% de la població total resident a la Marina Alta amb 31.042 residents empadronats. El següent grup nacional en ordre d'importància és el de residents alemanys amb un pes relatiu de pràcticament la meitat (15.591 habitants i vora un 8% del total de la població).

Si, a més, es compara el percentatge dels diferents col·lectius d'estrangers per nacionalitat sobre el total de població estrangera, es pot comprovar la preeminència del col·lectiu britànic. Fins i tot després d'haver perdut població en la darrera actualització del Padró, és la nacionalitat amb major percentatge sobre el total d'estrangers (35%), a molta distància del segon col·lectiu, el de residents alemanys (18%). En tercer lloc apareix Romania, la primera de les nacionalitats de l'anomenada migració laboral. La presència d'altres grups nacionals de la Unió Europea entre les primeres deu nacionalitats en importància és més que significativa: al Regne Unit i Alemanya encara s'han de sumar Països Baixos, Bèlgica, Suïssa i França entre els col·lectius en què hi ha una preeminència de la immigració residencial (no laboral), mentre que la segona nacionalitat d'allò que s'ha anomenat migració laboral, Marroc, no apareix fins al sisè lloc (3.791 persones, 4% del total de ciutadans estrangers).

Taula 7. 10 primeres nacionalitats de població estrangera per pes relatiu a la Marina Alta (any 2013)

Nacionalitat	Número absolut	% sobre total població	% sobre total d'estrangers
Regne Unit	31.042	15,41	35,29
Alemanya	15.591	7,74	17,72
Romania	5.028	2,50	5,72
Països Baixos	4.893	2,43	5,56
Bèlgica	4.021	2,00	4,57
Marroc	3.791	1,88	4,31
Suïssa	3.221	1,60	3,66
França	2.757	1,37	3,13
Colòmbia	2.026	1,01	2,30
Bulgària	1.808	0,90	2,06

Font: INE, Estadística del Padrón Continuo

Cal remarcar, arribats a aquest punt, el canvi experimentat en el panorama migratori a la Marina Alta en els darrers anys. A un primer moment d'arribada de nacionalitats procedents de països en vies de desenvolupament, a finals dels anys 90, li ha seguit un progressiu retorn d'algun dels col·lectius procedents de països en vies

de desenvolupament, que han disminuït en el nombre de residents, i també en el pes relatiu respecte a la població total i al total d'estrangers. Són especialment significatius els casos d'Equador i Colòmbia, que han perdut un 46% i un 41% de la població resident, respectivament⁷⁸. La disminució en nacionalitats com Alemanya i Suïssa és conseqüència de la depuració del Padró a què abans s'ha fet esment o a pèrdues netes per retorn. Per contra, cal destacar l'augment de població procedent de l'Europa Continental: concretament el Regne Unit, els Països Baixos i Bèlgica i França són les nacionalitats que més creixen, junt amb Romania i Marroc, que no segueixen la dinàmica dels països sud-americans.

Taula 8. 10 primeres nacionalitats de població estrangera per pes relatiu a la Marina Alta (any 2008)

	Número absolut	% sobre total població	% sobre total d'estrangers
Regne Unit	29.092	14,80	33,68
Alemanya	15.675	7,97	18,15
Països Baixos	4.457	2,27	5,16
Romania	4.407	2,24	5,10
Bèlgica	3.909	1,99	4,53
Marroc	3.537	1,80	4,09
Suïssa	3.533	1,80	4,09
Colòmbia	3.489	1,77	4,04
França	2.451	1,25	2,84
Equador	2.064	1,05	2,39

Font: Elaboració pròpia a partir de l'Explotació Estadística del Padró Municipal

Pel que fa a l'assentament de la població en el territori, val a dir que aquest s'ha concentrat en les localitats costaneres, tal i com es pot observar a la Figura 9. Els municipis de Xàbia, Poble Nou de Benitatxell, Calp i Teulada han estat les zones costaneres on primer es va deixar notar l'assentament de població procedent del Regne Unit, amb percentatges entre l'11 i 20% per als tres primers i de més del 21% en el cas de Teulada. Al marge d'aquests municipis més propers a la costa, a l'any

⁷⁸ No tindria sentit atribuir la disminució en termes absoluts d'aquestes nacionalitats únicament als processos de nacionalització, malgrat que molt possiblement expliquen una proporció d'aquest canvi.

1996 ja hi havia tres comunitats importants establertes al territori: la de Llíber, amb una xifra superior al 21%, el conjunt format per Benidoleig, Tormos i Orba i, al Nord, el nucli de l'Atzúbia. Es tracta de dos models diferents d'inserció en el territori: el primer es caracteritza per ser un assentament costaner, amb un major cost associat per la compra de la llar, però també amb una major infraestructura no només turística sinó també comercial i de serveis, i una major densitat de població estrangera preexistent, amb la qual cosa la inserció a la comunitat d'acollida connacional serà més fàcil i exitosa, i per contra, més difícil a la societat d'acollida. D'altra banda, la inserció residencial als municipis de l'interior de la comarca es caracteritza per ser més barata que la costanera, però també per no gaudir de les mateixes infraestructures ni serveis, tampoc els comerços, ni la densitat tan elevada de població d'acollida de la mateixa nacionalitat preexistent. Per la qual cosa, *a priori*, és esperable que la interacció amb la societat d'acollida siga més intensa.

L'any 2000 veu créixer amb força la població anglesa als municipis de Benidoleig, Alcalalí i Xaló, és a dir, a l'interior de la comarca. La resta de territoris es mantenen en la franja de percentatge de població en què es trobaven quatre anys abans. Cal remarcar que en el cas de Xaló, però especialment en el d'Alcalalí, el principal factor que influeix en la creixuda proporcional és la grandària de la població. Per a un municipi com Alcalalí, amb només 981 habitants l'any 2000, increments xicotets de població esdevenen significatius. El mateix ocorre a Senija (209), Benidoleig (860) i en menor mesura, a Xaló (2.086 habitants).

Amb l'arribada de l'any 2005 comencen a veure's els primers municipis que concentren més d'un 31% de població originària del Regne Unit. Mentre que a la franja Nord es concentren els municipis (costaners i d'interior) on el percentatge no passa del 10% (Gata, Dénia, Pedreguer, Ondara), a la meitat Sud de la comarca municipis com Poble Nou de Benitatxell, Llíber, Alcalalí, Murla o Benigembla sobrepassen el 31%

mentre que d'altres nouvinguts arriben a més del 21%, com ara el Ràfol d'Almúnia. És especialment significatiu el cas de Poble Nou de Benitatxell. Mentre Llíber i Alcalalí ja tenien una certa presència de població anglesa, i Murla i Benigembla estan sotmesos a l'efecte de la grandària de la població (515 i 559 habitants l'any 2005, respectivament) Poble Nou de Benitatxell passa en només cinc anys de 2.312 habitants a 3.808, 800 dels quals formen part del col·lectiu procedent del Regne Unit. Aquest increment poblacional respon a polítiques d'expansió urbanística al territori, que en el cas de Poble Nou de Benitatxell es van concentrar en les diferents urbanitzacions en el disseminat que omplen el seu terme municipal, especialment al Puig de la Llorença, altrament conegut amb la denominació comercial –i fora de contacte amb la realitat sociocultural i lingüística del municipi– Cumbres del Sol.

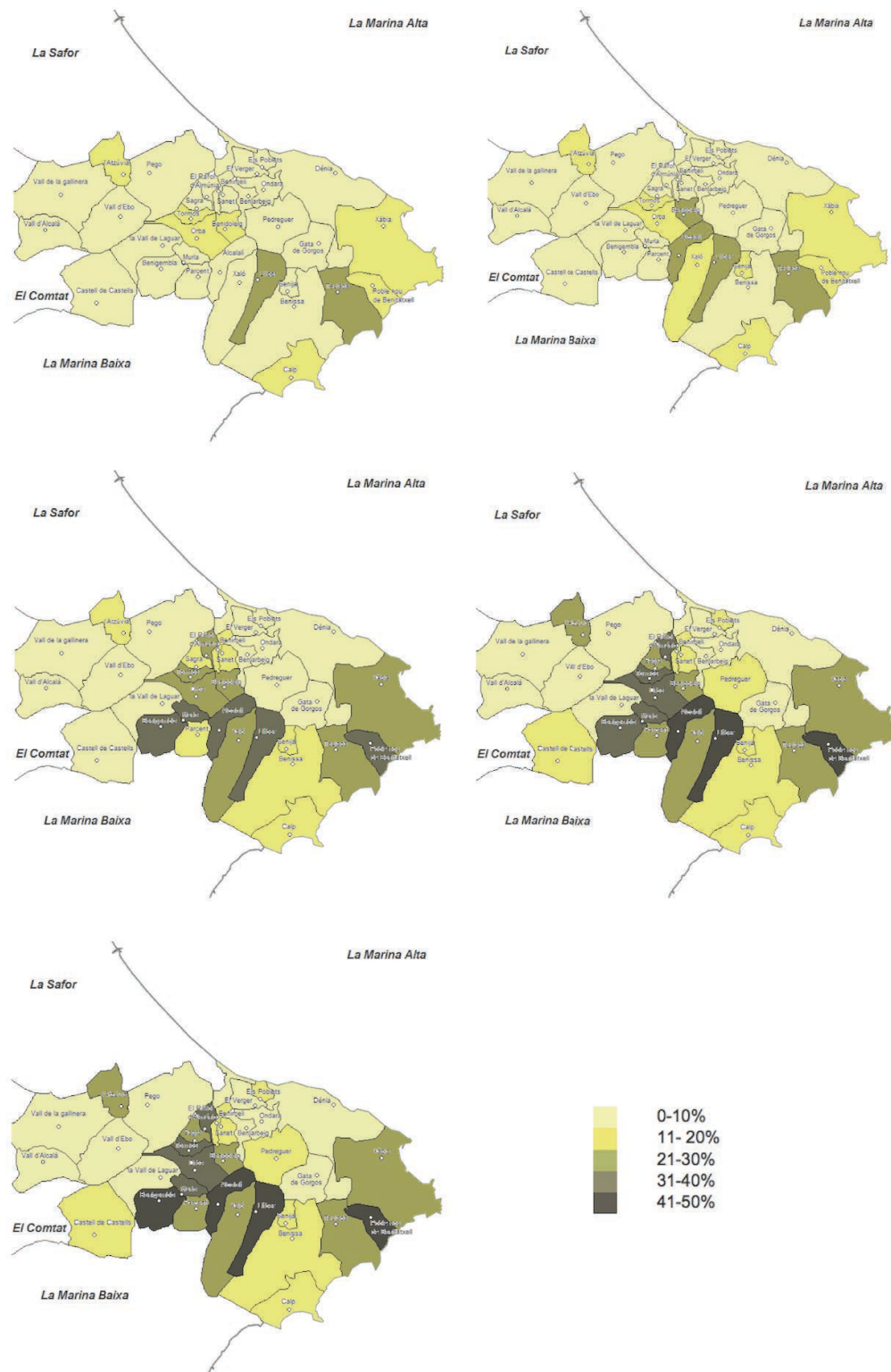
En el trànsit a l'any 2010, els principals canvis que s'observen són la consolidació d'àrees amb tradició d'acollida del col·lectiu anglòfon, com ara l'Atzúbia o Xàbia, que compten amb més del 21% de població procedent del Regne Unit, l'expansió del fenomen a nous territoris, com ara Pedreguer, Els Poblets o Castell de Castells, i l'increment a territoris on el percentatge ja era elevat, com ara Llíber, Alcalalí i Poble Nou de Benitatxell, on la xifra de residents procedents del Regne Unit supera el 41%. Només els territoris de l'interior muntanyós de la comarca (les valls de Laguar, Ebo, Gallinera i Alcalà), juntament amb municipis amb major pes demogràfic, com Pego o Dénia segueixen immersos en la dinàmica de menys del 10% de població anglesa.

La darrera xifra de què disposem, la de l'any 2013 aporta un canvi inesperat: alguns territoris han vist minvar el percentatge de població procedent del Regne Unit, malgrat que la tònica ha sigut el manteniment, o fins i tot l'increment del percentatge poblacional (Benimeli i Benigembla). En el cas de Pedreguer sembla que la diferència entre els dos anys no s'explica tant per la disminució de la població del Regne Unit,

que en el període 2010 a 2014 només ha estat de 4 persones, com el creixement de la població total del municipi, que en tres anys ha guanyat 150 habitants.

La situació el 2013, per tant, és la d'un Sud amb concentracions importants de població procedent del Regne Unit, fins i tot a les valls interiors. El Nord de la comarca presenta concentracions menys importants, com si es tractara d'un territori de transició a la Safor, amb menor presència de residents britànics, tot i que major, per exemple, que altres territoris costaners, com la Ribera baixa o l'Horta. Pel que fa a l'interior, al Nord l'únic nucli d'importància és l'Atzúbia, mentre que les valls del Sud tenen major representació, fins i tot a territoris ben allunyats de la costa, com ara Castell de Castells. Només els municipis de l'interior muntanyós compresos dins les valls de Laguar, Ebo, Gallinera i Alcalà romanen com a territoris amb una mínima presència de residents d'origen britànic.

Figura 9. Evolució de l'assentament de la població procedent del Regne Unit (1996-2013)

Font: Elaboració pròpia a partir de l'Explotació Estadística del Padró Municipal

6.2.3 Característiques sociodemogràfiques dels residents

Les dades del Padró permeten analitzar qüestions com ara l'edat, el sexe, la nacionalitat i fins i tot el lloc de residència amb cert detall. No obstant això, la possibilitat de creuar variables es dificulta per tres circumstàncies. Una, resolta per l'Institut Valencià d'Estadística, és l'absència d'unitats de mesura comarcals, inexistents a l'Instituto Nacional de Estadística, la qual cosa es tradueix en la necessitat d'establir agrupacions municipals. La segona, però, és de difícil resolució: el secret estadístic impedeix accedir al creuament de les variables edat i sexe al nivell dels municipis menors de 10.000 habitants. Afortunadament, el nivell comarcal desdibuixa els límits municipals i permet accedir a les dades completes per edat i sexe. A això s'ha d'afegir el tercer factor: els canvis en les unitats de mesura durant els darrers anys. Cada any se sumen nous nivells d'anàlisi als creuaments preestablerts per l'INE, i en alguns casos no hi ha possibilitat de comparació amb els anys anteriors. Això ha succeït des de 2010 amb la informació que l'INE ofereix sobre la variable edat de la població. D'una banda s'ha introduït l'opció d'anàlisi any per any juntament amb els agrupaments quinquennals i multianuals. D'altra banda, s'ha estès el màxim dels 85 anys als 100 anys i més. La solució per algunes d'aquestes diferències en els agrupaments està en l'accés a les microdades públiques. En canvi, d'altres problemàtiques metodològiques, com ara el límit en els 10.000 habitants, depèn de la negociació amb el propi INE i el pagament per l'obtenció de les dades⁷⁹.

⁷⁹ Una de les diferències amb el sistema estadístic britànic, tot i que aquest està menys desenvolupat tant en accessibilitat com en quantitat de dades disponibles i profunditat d'aquestes, és que l'accés a nivells de dades que no s'estimen adequats per a tots els públics es fa a partir de la identificació com a membre de la comunitat universitària. D'aquesta manera es facilitaria l'accés, explotació i anàlisi de les microdades de l'INE.

Un dels millors indicadors per caracteritzar el col·lectiu de residents britànics és l'edat mitjana. Dóna una idea de la composició interna del col·lectiu, de l'estructura generacional, la presència de generacions joves, etc. A l'Estat espanyol, la població procedent del Regne Unit presenta la cinquena mitjana d'edat més elevada per nacionalitats amb 51,3 anys, només superat per Suïssa, Noruega, Finlàndia i Luxemburg. Cal remarcar que la diferència d'edat d'aquestes nacionalitats amb la mitjana de la nacionalitat espanyola, vora els 43 anys i del total de la població resident, gairebé 42, és significativa. El factor explicador d'aquesta diferència és, sense cap mena de dubte, l'estructura de la població: es tracta, majoritàriament de persones majors que han dut a terme una migració de retir. Aquestes nacionalitats no compten amb un col·lectiu nombrós en edat laboral, ni amb les generacions de menors que els solen acompanyar, que són els que fan que la mitjana d'edat se situe al voltant de la meitat de l'esperança de vida. Entre els països amb majors mitjanes d'edat analitzats, a excepció de Bèlgica i Liechtenstein, els homes presenten resultats majors que els de les dones, per terme mitjà. En el cas de la població originària del Regne Unit, la diferència és menor a un any, però en altres casos, la diferència pot arribar a ser major de tres anys, com és el cas de Finlàndia. No es tracta només de mitjanes que indiquen la diferència d'edat dins la parella, encara majoritàriament heterosexuals, sinó que també apunta a les possibilitat de parelles internacionals, o bé un dels dos membres de la parella no estiga empadronat i per això el seu cas no comptabilitze dins la mitjana d'edat, o bé que un dels dos membres de la parella cause baixa del Padró, bé per separació, divorci i/o retorn, bé per defunció.

D'altra banda, i al territori estatal, en els casos de les nacionalitats suïssa i finlandesa es donen raons de masculinitat per baix del 100, cosa que indica la major presència de dones. Per contra, Noruega, i Regne Unit són països on la raó de masculinitat es troba més equilibrada, gairebé perfecta per a la població noruega (100,18 sobre una població de 20.000 persones empadronades) i pròxima a la balança per a la població

originària del Regne Unit (101,18 per a una població de 385.000 persones). Luxemburg és l'únic país, dels cinc primers en què les mitjanes d'edat són més altes, on la raó de masculinitat és clarament superior, per damunt dels 109, tot i que la població resident és minsa, per baix dels 700 empadronats l'any 2013. Aquestes dades tan properes a l'equilibri responen a patrons migratoris en parella, tal i com alguns investigadors han observat anteriorment⁸⁰ (Casado-Díaz, Kaiser, & Warnes, 2004).

Taula 9. Edat mitjana per nacionalitats a l'Estat espanyol, 2013

	Ambdós sexes	Homes	Dones
Suïssa	55,97	56,61	55,38
Noruega	54,25	55,67	52,82
Finlàndia	53,37	55,30	51,75
Luxemburg	52,49	53,19	51,73
Regne Unit	51,98	52,53	51,43
Dinamarca	51,08	52,05	50,04
Alemanya	50,72	51,78	49,68
Bèlgica	50,51	50,31	50,71
Liechtenstein	49,42	49,06	49,77
Suècia	49,33	51,05	47,85
E. espanyol	42,78	41,33	44,17
Total	41,87	40,55	43,14

Font: INE, Estadística del Padrón Contínuo

Els indicadors històrics d'edat mitjana per a la població britànica en els darrers anys han anat en augment a tot el territori, tal i com es pot observar a la següent taula. Han augmentat a l'Estat espanyol en conjunt, però especialment a les dues províncies que més residents britànics acumulen: Alacant i Màlaga. En el cas d'Alacant la mitjana de

⁸⁰ De fet, la informació de què disposem al Cens de 2001, el darrer en què es va aspirar a mesurar tota la població resident, es pot observar que el percentatge de població casada és, en la població britànica, molt elevat: al voltant del 66,4%, enfront del 65,9% de l'alemanya, 58,8 % de la noruega, 52,9% de la francesa. Només la població procedent de Suïssa presenta un percentatge de residents casats superior, amb un 68,4% de la població del Cens. D'altra banda, pràcticament totes les parelles de britànics residents a la Marina Alta majors de 54 anys, segons els censos de 2001 i 2011, són parelles de la mateixa nacionalitat: només un 3 i un 4% de les parelles són mixtes. A més, més d'un 90% de les parelles de més de 54 anys on els dos membres són britànics no tenen fills, cosa que defineix clarament el tipus de nucli que componen (dades extretes dels censos de 2001 i 2011 pel Servei de Coordinació, Planificació i Difusió Estadística dependent de Conselleria d'Economia, Indústria, Turisme i Ocupació).

partida ja era superior en 2008 que la que han acabat assolint tant Màlaga com la mitjana de l'Estat espanyol. En el darrer recompte, la població de nacionalitat britànica resident a Alacant supera els 56 anys de mitjana, la qual cosa és sorprenent, donat el cas que es compta amb una bossa important de residents en edat de treballar i amb una generació no menys important en edat escolar, tal i com es podrà comprovar tot seguit.

Taula 10. Edats mitjanes dels residents britànics a l'Estat espanyol, Alacant i Màlaga

	2008	2009	2010	2011	2012	2013
E. espanyol	48,60	49,11	49,72	50,53	51,23*	51,98*
Alacant	52,82	53,35	54,02	54,22	55,60*	56,40*
Màlaga	48,24	48,69	49,35	49,31	50,80*	51,60*

Font: Elaboració pròpia a partir de INE, Estadística del Padrón Continuo

* Edats mitjanes fetes públiques per INE

Per províncies, l'edat mitjana màxima es troba a Múrcia, una comunitat on els residents britànics han arribat en els darrers anys de l'expansió urbanística i la construcció d'espais dirigits, gairebé en exclusiva, a allotjar expatriats procedents del Regne Unit sota l'esquema d'allò que en aquell moment s'anomenà turisme residencial, que no era una altra cosa que una manera més o menys agradable de referir-se a un procés migratori. El mateix podria dir-se d'Almeria o, fins i tot, en el cas de Castelló, que apareix al darrer recompte de població com un dels tres territoris amb la mitjana d'edat més alta de l'Estat espanyol, fins i tot per damunt de la mitjana estatal i de la d'altres territoris amb una implantació històrica més prolongada, com Màlaga.

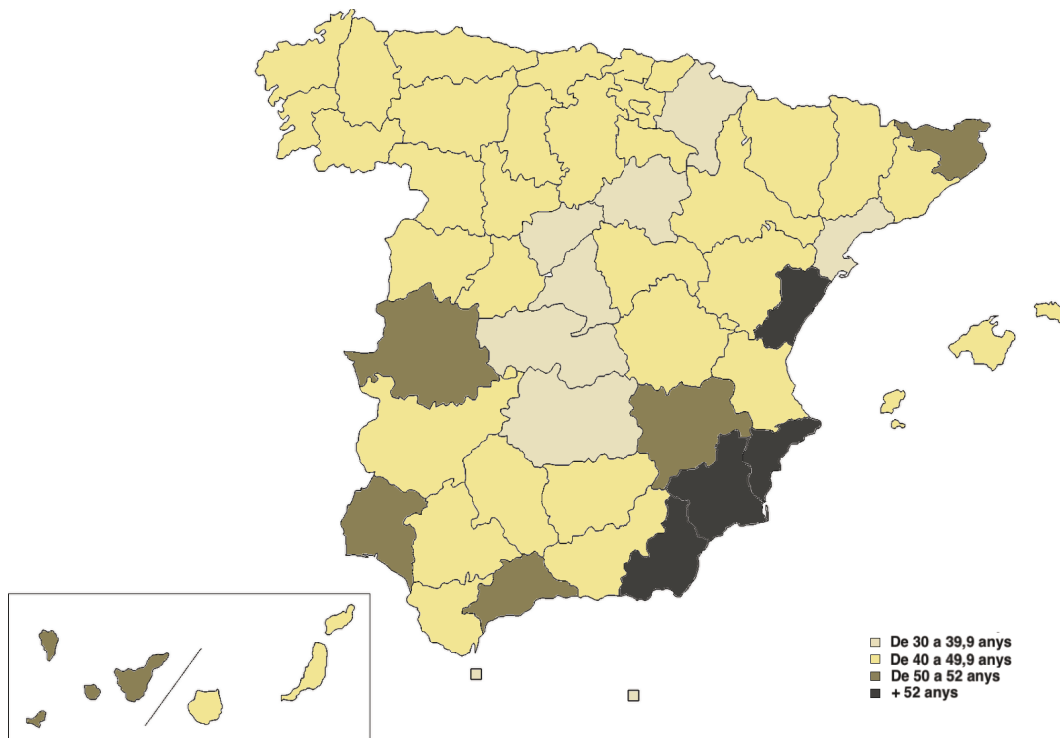
Taula 11. Edats mitjanes dels residents britànics a l'Estat espanyol. Primeres províncies en pes de població resident britànica, 2013

	Ambdós sexes	Homes	Dones
Múrcia	56,6	57,2	56,0
Alacant	56,4	57,0	55,8
Castelló	56,2	56,9	55,5
Almería	55,8	56,6	54,9
Mitjana E.espanyol	52,0	52,5	51,4
Málaga	51,6	52,0	51,2
Santa Cruz de Tenerife	51,6	52,7	50,5
Huelva	51,5	52,9	50,1
Cáceres	50,9	51,0	50,9
Albacete	50,0	52,5	47,5

Font: INE, Estadística del Padrón Continuo

Des d'un altre punt de vista, es podria dir que les poblacions britàniques d'edat més avançada es troben a l'extrem sud-est de la península, entre Alacant, Múrcia i Almeria. Aquests tres territoris són, juntament amb Castelló, els que tenen una edat mitjana superior a la mitjana. Málaga, tot i ser el segon territori en pes de la població resident britànica, concentra una població la mitjana d'edat de la qual se situa lleugerament per baix de la mitjana, de la mateixa manera que succeeix a Huelva, Girona i Santa Cruz. Més inferior resulta encara en el cas d'Albacete i Càceres, on se situa entre un any i dos per sota de la mitjana. Cal fer notar la mitjana d'edat de territoris on, a priori, hi ha una concentració notable de residents britànics, com ara la comunitat de Madrid o Barcelona. En ambdós casos les mitjanes són molt per davall de la mitjana estatal: 39,3 anys en el cas de Madrid i, encara menys, 38,7 anys per a Barcelona. Es tracta, doncs, d'un tipus diferent de migració, més orientada al treball o els estudis, cosa que fa que les mitjanes d'edat siguin inferiors.

Figura 10. Mitjana d'edat dels residents britànics per províncies

Font: INE, Estadística del Padrón Continuo

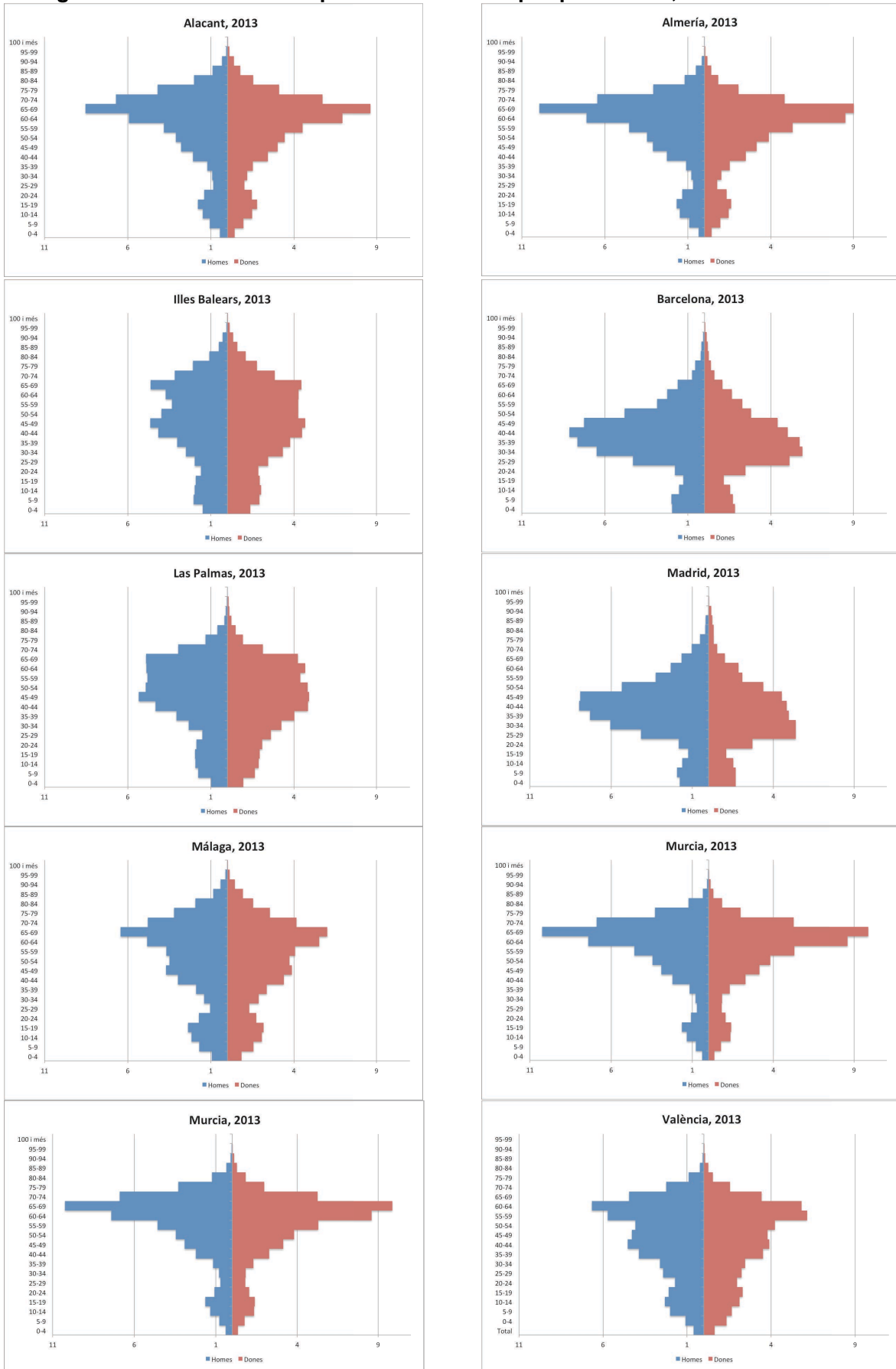
Val a dir que la comparació de les piràmides de la població britànica resident a les diferents províncies ajuda a entendre les diferències territorials, i és la base sobre la qual després es podran analitzar les tendències del retorn i la importància d'aquell que és protagonitzat per persones majors de 55 anys, tal i com es pot observar a la figura 11. A la següent taula s'han seleccionat les províncies amb més de 10.000 residents d'origen britànic, a partir de les quals s'han confeccionat les piràmides de població corresponents a l'any 2013. Sobre la piràmide genèrica de l'Estat espanyol se'n poden observar d'altres que presenten formes completament diferents. En els casos d'Alacant, Almeria i Múrcia, tres dels territoris més importants quant a residents britànics, presenten formes que assenyalen clarament a estructures envellides, molt més notables a Múrcia i Almeria. S'ha de fer notar l'escalonament en les edats posteriors als 70 anys, més fàcil d'apreciar a la piràmide d'Alacant que a les de Múrcia i Almeria. Aquest escalonament, provocat per la presència de residents d'edats

avançades, no és tan notable a Múrcia i a Màlaga per la joventut del procés d'assentament, pràcticament iniciat a finals dels anys 90 amb els processos d'expansió urbanística dirigits al mercat del turisme residencial. A més, en els casos de Múrcia, Alacant i Almeria també es pot observar la presència tant d'edats intermèdies com de menors d'edat. L'existència d'aquests grups en la resta de piràmides és menys important, tot i que les xifres, en termes relatius, poden arribar a ser superiors.

D'altra banda, Màlaga i València també presenten un format de població envellida. Malgrat això, la corba corresponent als 60 a 69 anys no és tan pronunciada, de manera que no s'aprecia tant bé l'envelliment de la població. La base sembla més eixamplada que en els casos de Múrcia, Alacant i Almeria, ja que la proporció de menors d'edat sobre la de població envellida és major, cosa que difícilment succeiria als territoris amb major presència de gent gran. Menció a banda mereixen els casos dels arxipèlags: d'una banda per les formes menys pronunciades i la presència de major proporció de població jove, però també per la desigualtat en l'estructura per sexes, ben visible en el cas de Las Palmas o les Illes Balears. El factor laboral en sectors relacionats amb l'hosteleria i el turisme explicaria amb molta probabilitat aquest tipus de migració, probablement dirigida a nodrir els mateixos establiments que omplen els turistes connacionals. El cas de la província de València no segueix la dinàmica de les altres dues capitals, Madrid i Barcelona, sinó més bé la d'Alacant, amb proporcions de població envellida major, la qual cosa apunta cap a un model migratori de retir incipient. En canvi, Madrid i Barcelona, com es pot apreciar a la següent figura presenten estructures molt més joves, amb formes allunyades de les que s'han pogut observar a altres territoris on el model d'assentament és majoritàriament el de migracions de retir. A les dues capitals s'observen formes més rejuvenides, molt probablement per la importància de la migració laboral relacionada amb la presència en aquestes ciutats de les seus de grans multinacionals. A més, s'ha de destacar en

aquests dos casos la remarcable desigualtat de sexes, amb piràmides molt escorades cap a la meitat masculina, especialment entre els 35 i els 45 anys. Les cohorts de major edat pràcticament no existeixen, a les dues capitals, mentre que les bases presenten formes eixamplades, probablement per la presència de famílies entre aquests immigrants laborals.

Figura 11. Piràmides de la població britànica per províncies, 2013

Font: INE, Estadística del Padrón Continuo

A la Marina Alta la mitjana d'edat dels residents britànics és pràcticament igual a la mitjana provincial, 56,43 anys, pràcticament la mateixa que a l'altra comarca on la concentració de residents britànics és important, el Baix Segura, amb 56,48 anys. Resulta interessant aturar-se en les qüestions temporal, de gènere i nacionalitat. Des d'un punt de vista històric, la mitjana d'edat de la població britànica a la Marina Alta ha anat disminuint, des d'un màxim que superava els 58 anys a finals dels anys 90 fins al mínim, que s'obté l'any 2006, amb 53,44 anys. A partir de l'any 2008, però, la mitjana d'edat ha augmentat pràcticament a raó de mig any d'edat per any de calendari fins a situar-se en els 56,43 anys del registre de 2013. Per tal de comparar l'edat mitjana del col·lectiu amb la d'aquelles persones que tenen la nacionalitat espanyola, es pot veure que la diferència és superior als quinze anys al registre de 2013, però venia d'una diferència propera als 20 anys a l'inici del període estudiat. A més, es pot apreciar la diferent distribució de les mitjanes per sexe entre la població de nacionalitat espanyola i aquella procedent del Regne Unit. A la població espanyola les mitjanes d'edat de les dones han estat històricament superiors, amb una diferència que no ha deixat d'augmentar al llarg dels anys. En canvi, les mitjanes d'edat de la població procedent del Regne Unit han estat majors per als homes, mentre que les mitjanes d'edat de les dones han estat històricament menors. Aquesta és una de les raons per les quals resulta evident que hi ha altres dinàmiques implicades en l'assentament dels residents d'origen britànic en què cal aprofundir.

Taula 12. Edat mitjana de les nacionalitats britànica i espanyola a la Marina Alta, 1999-2013

	Regne Unit			E. Espanyol		
	Ambdós sexes	Homes	Dones	Ambdós sexes	Homes	Dones
1999	58,25	59,23	57,25	39,46	38,30	40,61
2000	58,38	59,33	57,46	39,60	38,47	40,72
2001	58,12	59,05	57,22	39,80	38,65	40,93
2002	57,32	58,25	56,42	39,59	38,39	40,77
2003	56,37	57,23	55,53	39,78	38,60	40,94
2004	54,36	55,12	53,61	39,99	38,85	41,11
2005	53,51	54,32	52,72	40,16	38,97	41,34
2006	53,44	54,15	52,74	40,31	39,10	41,52
2007	53,47	54,13	52,82	40,44	39,21	41,66
2008	53,57	54,17	52,97	40,63	39,40	41,86
2009	53,98	54,56	53,42	40,83	39,55	42,10
2010	54,57	55,15	54,01	41,05	39,78	42,30
2011	55,19	55,70	54,68	41,36	40,12	43,51
2012	55,84	56,28	55,41	41,42	40,18	43,56
2013	56,43	56,88	56,00	41,04	39,94	42,13

Font: Elaboració pròpia a partir de l'Explotació Estadística del Padró Municipal

D'altra banda, un exercici interessant a l'hora de comparar l'estructura per edats de la població és aïllar l'efecte de la presència de cohorts joves sobre la mitjana d'edat de la població. Així, considerant només la població major de 55 anys es poden observar dos efectes: el primer és la diferència entre la població espanyola i la població britànica. A nivell global les mitjanes d'edat no són tant diferents, tot i que es podria dir que la mitjana d'edat espanyola és més constant, pràcticament oscil·la en un marge de menys de 0,5 anys. Tot i que sembla que la direcció és cap a una mitjana d'edat major, la darrera mesura suggereix el primer descens en la mitjana d'edat en els darrers anys. En canvi, les oscil·lacions de la mitjana d'edat de la població britànica són més amples, amb salts com ara el de la depuració de l'any 2001. Tot i això, la tendència sembla que siga en positiu, tant a nivell agregat, on la mitjana arriba pràcticament als 70 anys, com també en els homes i dones. Cal remarcar que les mitjanes d'edat dels residents britànics són superiors a les mitjanes de la població amb

nacionalitat espanyola, per la qual cosa es pot dir que l'estructura, dins la franja etària major de 55 anys, resulta ser més envellida. Aquesta diferència es manifesta especialment en el cas dels homes, mentre que les dones presenten una mitjana d'edat sensiblement menor que la de la població amb nacionalitat espanyola. Aquest és un contrast estrany, ja que es tracta d'una població equilibrada en qüestió de sexes, i caldria esperar mitjanes d'edat que equivalgueren a les de la nacionalitat espanyola, això és, on les dones, que tenen una major esperança de vida, tingueren la mitjana d'edat més elevada, especialment quan mirem a la població major de 55 anys. En la població total, l'efecte era menys visible, però en eliminar la població menor de 55 anys es fa evident que aquesta diferència no respon al patró de residència normalitzada que presenta la població amb nacionalitat espanyola. Resulta evident, doncs, que el retorn està afectant la mitjana d'edat del col·lectiu.

Taula 13. Edats mitjanes de les nacionalitats britànica i espanyola a la Marina Alta, ≥55 anys, 1999-2013

	Regne Unit			E. Espanyol		
	Ambdós sexes	Homes	Dones	Ambdós sexes	Homes	Dones
1999	68,71	69,18	61,07	68,94	68,19	69,57
2000	68,92	69,40	68,41	69,02	68,26	69,66
2001	60,90	61,98	59,85	69,04	68,27	69,67
2002	68,85	69,31	68,36	68,83	67,87	69,63
2003	68,42	68,89	67,92	68,80	67,82	69,62
2004	67,49	67,93	67,03	68,84	67,88	69,64
2005	67,30	67,75	66,83	68,82	67,86	69,63
2006	67,33	67,79	66,83	68,97	68,01	69,77
2007	67,46	67,90	66,98	68,95	67,97	69,79
2008	67,73	68,17	67,27	68,94	67,89	69,83
2009	68,15	68,61	67,67	68,96	67,89	69,86
2010	68,62	69,10	68,13	68,95	67,86	69,88
2011	69,04	69,55	68,51	69,04	67,97	69,98
2012	69,49	69,99	68,98	69,12	68,05	70,05
2013	69,91	70,45	69,37	69,00	67,97	69,90

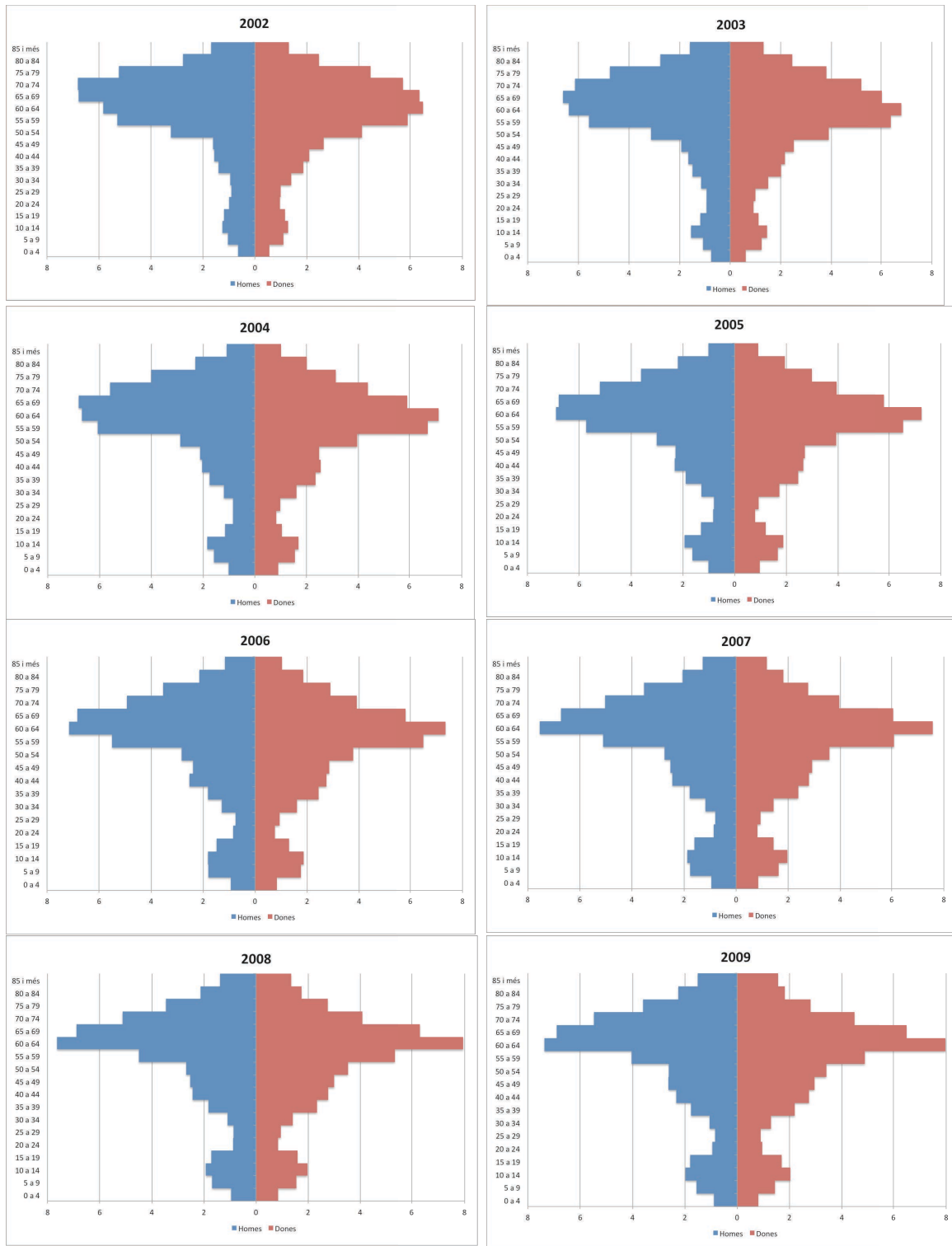
Font: IVE, Padró Municipal Continu

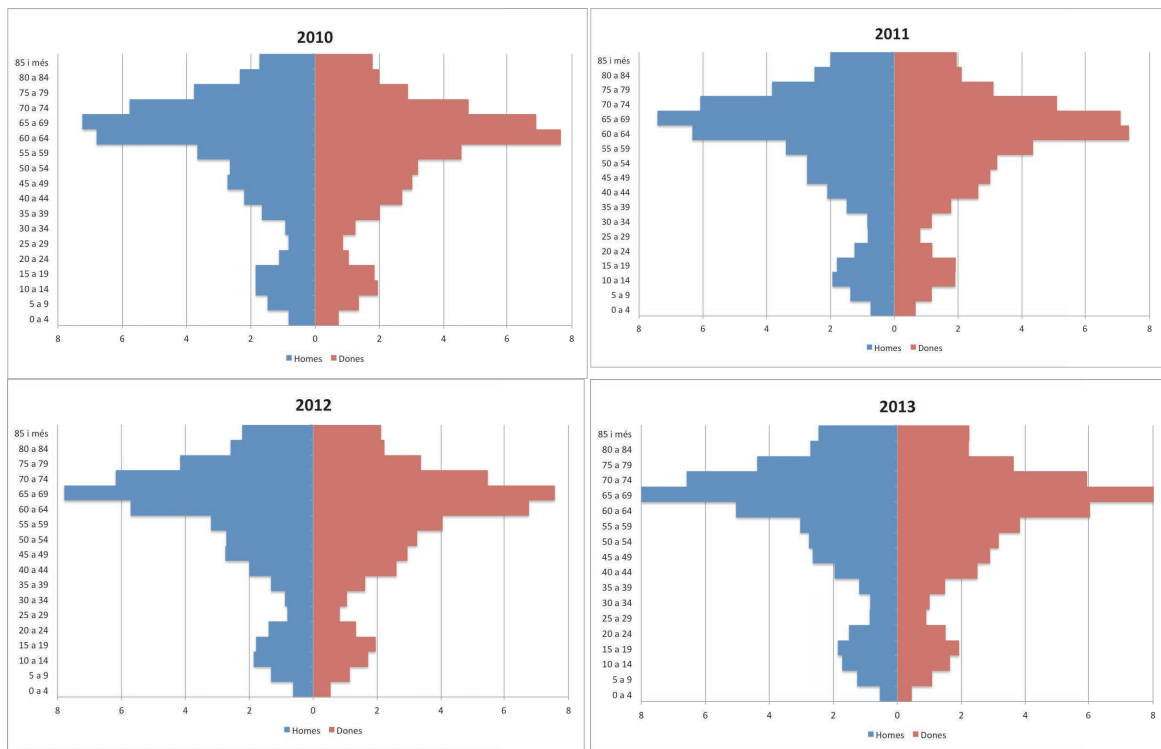
L'anàlisi de l'estructura per edat i sexe a nivell comarcal, tal i com es pot observar a la figura 12 però, no es pot fer fins a l'any 2002 perquè l'agrupació etària que establí

l'Institut Valencià d'Estadística des de 1999 fins a 2002 no permetia una anàlisi creuat entre sexe, nacionalitat i edat mesurada en grups quinquennals. D'altra banda, la suma de municipis a la base de dades padronal de l'INE invisibilitza els municipis de menys de 10.000 habitants, amb la qual cosa resulta impossible conèixer les estructures d'edat i sexe per nacionalitat a nivell comarcal anteriors a l'any 2002.

Pel que fa a l'evolució de les piràmides de la població procedent del Regne Unit a la Marina Alta, es poden observar diferents dinàmiques en els darrers anys: la primera d'elles és l'accentuació del pes de la franja d'edat superior, en especial les edats compreses entre els 60 a 64 anys, que ha passat a ser la predominant, tant en homes com en dones en els darrers anys. D'una altra banda hi ha el creixement sostingut de les edats centrals i l'aparició de la franja inferior d'edats compreses entre els 0 i els 20 anys, això és, majoritàriament, menors d'edat. En resum, es podria dir que en els darrers anys hem assistit a un rejoventament de la població procedent del Regne Unit, tant per l'arribada de població en edat de treballar, com també per l'aparició de cohorts en edat d'escolarització, un fenomen pràcticament imperceptible fins a l'any 2004, en què la forma arrodonida a la part inferior de la piràmide comença a ser notable. Malgrat això, com s'ha pogut comprovar anteriorment, l'edat mitjana ha estat augmentant ininterrompudament des de l'any 2006. Per tant, es pot dir que el nombre de residents majors de 55 anys ha augmentat en major proporció que el de persones menors d'aquesta edat. Per acabar amb l'anàlisi de l'estructura per edats cal remarcar l'eixamplament de les barres corresponents a les cohorts superiors. Mentre que a les primeres piràmides les barres són estretes, a mesura que passa el temps van eixamplant-se, cosa que estaria vinculada al fet que cada vegada és major el nombre relatiu de residents amb edats avançades, fins i tot superiors als 85 anys. En termes absoluts, el nombre inicial de residents per damunt dels 85 anys se situava a l'any 2002 en 457 persones mentre que onze anys després aquest s'ha doblat i ja arriba a les 1056 persones.

Figura 12. Piràmides de població de la població procedent del Regne Unit, Marina Alta 2002-2013

Font: IVE, Padró Municipal Continu

La distribució per sexes ha sigut analitzada anteriorment com una estructura equilibrada en què pràcticament s'observa el mateix nombre d'homes que de dones. Quan s'observen amb deteniment les piràmides es pot comprovar que les àrees ocupades per cadascun dels sexes són pràcticament idèntiques. Malgrat això, hi ha un punt d'inflexió en què les diferències es fan visibles: a la població espanyola es pot veure que a partir dels 55 anys predomina la població femenina, amb vora 117 dones per cada 100 homes. La raó de feminitat és encara superior a partir dels 70 anys, al voltant del 140, i arriba fins al voltant de les 180 dones per cada 100 homes de més de 100 anys (32 dones per només 7 homes). No obstant això, la població originària del Regne Unit presenta unes xifres totalment oposades: per començar, els índex de feminitat són menors de 100 a totes les edats i registres analitzats. La població major de 55 anys és la més propera a l'equilibri, com ja s'ha pogut observar anteriorment. A partir dels 70 anys es dispara el nombre d'homes de manera que se'n troben 100 per cada 85 dones, en una tendència que en el període estudiat ha anat creixent, tot i que

sembla que estiga arribant a una situació d'equilibri. L'efecte sobre la població major de 80 anys, però, és més complexa. En ocasions s'acosta modestament a un índex equilibrat, com ara l'any 2010, però per norma general se situa per baix de les 90 dones per cada 100 homes majors de 80 anys. L'única⁸¹ opció que queda és el retorn femení, una hipòtesi que s'ha argumentat anteriorment utilitzant no només la informació registral, sinó també els moviments naturals de població (Giner & Simó, 2009).

Taula 14. Raons de feminitat a la població major de 55 anys de nacionalitat espanyola i britànica residents a la Marina Alta, 2008-2013

		2008	2009	2010	2011	2012	2013
E. espanyol	55 i més	117,98	118,87	118,06	117,30	117,31	115,02
	70 i més	140,95	143,11	143,87	141,79	141,55	136,81
	80 i més	184,05	186,18	183,53	180,40	178,50	168,39
Regne Unit	55 i més	94,82	96,35	97,48	98,49	98,99	99,28
	70 i més	82,03	83,04	83,94	85,12	86,90	87,02
	80 i més	88,14	89,59	92,66	90,43	90,44	86,39

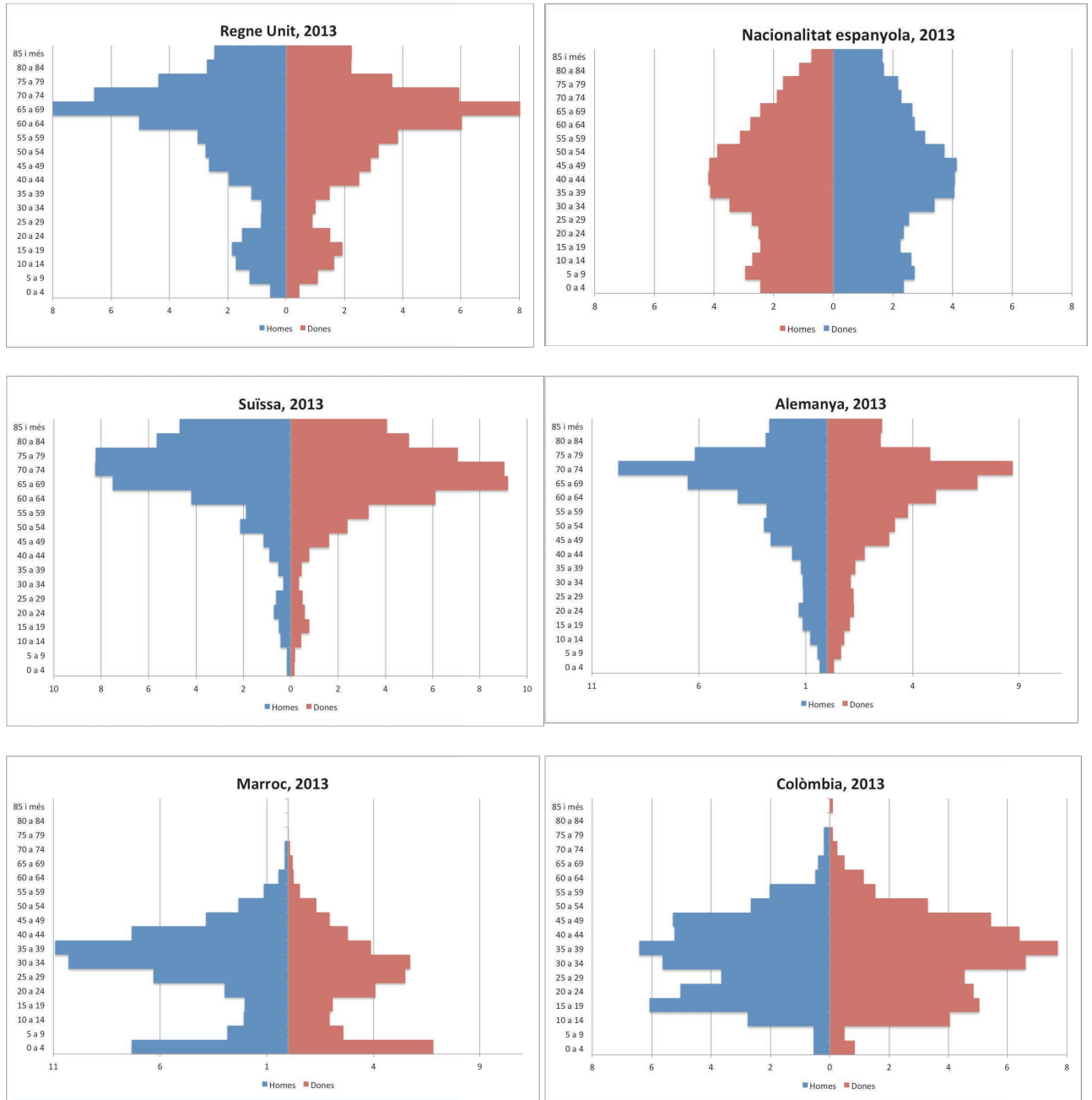
Font: IVE, Padró Municipal Continu

La comparació entre les piràmides d'edats de la població procedent del Regne Unit i altres nacionalitats d'estrangers amb una presència considerable a la comarca, és força explicativa de les diferències en l'estructura demogràfica. Mentre que la població espanyola presenta una forma clàssica en bulb, altres nacionalitats com ara la Suïssa o l'Alemanya reproduïxen el patró de residència de retir, especialment la Suïssa que pràcticament no compta amb efectius per baix dels 50 anys. En canvi, les nacionalitats procedents de països de l'hemisferi Sud, concretament Marroc i Colòmbia, presenten formes diferenciades, molt més accentuades en els grups d'edat compresos en l'edat laboral. Cal remarcar les diferències per edat, per exemple amb la cohort de 0 a 4 anys de la població amb nacionalitat marroquina, i també per sexe,

⁸¹ Les altres dues raons que cabria considerar són un major subregistre femení, d'una banda, o un major nombre de parelles homosexuals entre els homes d'origen britànic. No s'ha trobat evidència per a cap d'aquestes explicacions.

amb l'absència notòria de dones a la mateixa piràmide de la població marroquina o la d'homes suïssos.

Figura 13. Piràmides de població de diferents nacionalitats residents a la Marina Alta, 2013

Font: IVE, Padró Municipal Continu

Una altra dada de què disposem gràcies a l'explotació estadística del Padró és la població que viu al casc urbà i la població que viu al disseminat. Desafortunadament, la desagregació per edats no està disponible, i podem afegir que hi ha dubtes raonables sobre l'adequada codificació d'allò que és etiquetat com a disseminat i allò que és etiquetat com a urbà. Per exemple, alguns municipis que disposen d'habitatges en disseminat en forma d'urbanitzacions allunyades del casc urbà, com ara Llíber o Orba, no disposen de la desagregació dins la base de dades de l'INE, tot i que és patent que hi ha habitatges en disseminat en forma d'urbanització⁸². No obstant això les dades presenten una coherència interna que fa que s'hagen de tindre en compte.

El col·lectiu de residents britànics a la Marina Alta és un dels que presenta una major presència al disseminat. El percentatge dels estrangers que viuen al disseminat se situa en un 61%. La xifra de la població amb nacionalitat britànica se situa per damunt d'aquest valor, al voltant del 68%. Per tal d'obtindre una imatge comparativa, la població amb nacionalitat espanyola presenta en la pràctica una imatge oposada: un 71% viu als cascs urbans. També és notable la diferència entre les nacionalitats procedents de la UE i la resta de nacionalitats, com ara Marroc o Colòmbia. Aquestes dues presenten unes xifres d'inserció residencial semblants a les de la població amb nacionalitat espanyola, fins i tot superiors en quant al percentatge d'habitants al casc urbà, amb un 75% i 73% respectivament. És clar que darrere d'aquestes xifres s'amaguen dinàmiques de poder, classe i capacitat adquisitiva. S'ha de tindre en compte que un habitatge al disseminat normalment resulta més car que un pis al casc urbà i dificulta els accessos normals als recursos escolars, sanitaris i socioculturals. Pot resultar més cobdiciós als ulls d'un inversor, en termes generals, però també –i

⁸² Es desconeix quina pot ser la raó que explique la diferència de criteri de l'INE per tal de codificar el disseminat en alguns municipis mentre que en altres no. A priori podria respondre a la grandària del municipi, o fins i tot al pes dins de l'àrea disseminada, o la codificació de l'àrea de residència disseminada com a zona residencial dins la distribució de zones dels Plangs Generals d'Ordenació Urbanística.

precisament per això— resulta més car. Aquesta és una de les raons per les quals la població autòctona tendeix a residir en major mesura als cascós urbans. Es podria parlar, fins i tot, d'un procés de gentrificació a la inversa, pel qual els habitatges del disseminat, especialment si són costaners, són progressivament ocupats per residents estrangers amb major poder adquisitiu, mentre que la població de nacionalitat espanyola ocuparia majoritàriament habitatges al casc urbà, malgrat que una part mantinga habitatges al disseminat gràcies als processos d'herència.

D'altra banda, la multiplicació en els darrers anys de les urbanitzacions a la Marina Alta ha provocat l'assentament, gairebé automàtic i en exclusiva, dels col·lectius europeus. Aquesta pràctica no és nova, hi ha literatura que demostra que l'emplaçament per excel·lència del col·lectiu de migrants retirats és la urbanització (Jurdao & Sánchez, 1990; O'Reilly, 2000; Hurtado, 2013) però no es coneixia encara la magnitud d'aquesta tendència. D'altra banda, també s'han de tindre en compte les conseqüències que pot tindre viure al disseminat i rodejat de connacionals sobre la vida de les persones, especialment quan hi ha un procés d'inserció en marxa: viure a una urbanització o a una casa aïllada a la Marina Alta avui significa estar rodejat de residents estrangers (el 62% dels que hi viuen ho són) i amb una alta probabilitat de tindre veïns britànics (un 24% dels residents al disseminat). Això no s'ha d'interpretar com un desavantatge, sinó que, des del punt de vista de qui fa el moviment migratori és un avantatge, en tant que molt probablement estarà rodejat de la que serà la seua nova societat d'acollida, és a dir, els seus connacionals, tal com es podrà comprovar posteriorment.

Taula 15. Població resident a la Marina Alta segons àmbit de residència urbana i disseminat, per nacionalitat (2013)

	Total	E. espanyol	Estrangers	UE27	Regne Unit	Marroc	Colòmbia
Urbà	115651	81551	34100	23820	9991	2850	1483
	57,21	71,31	38,85	34,11	32,41	75,04	73,20
Disseminat	86491	32810	53681	46003	20832	948	543
	42,79	28,69	61,15	65,89	67,59	24,96	26,80

Font: INE, Estadística del Padrón Continuo

L'evolució del percentatge de residents al disseminat ha estat equilibrada. En els darrers 10 anys la quantitat de residents britànics al disseminat pràcticament s'ha doblat, però el percentatge sobre el total de la població segueix sent el mateix, al voltant del 67% del total de residents empadronats. S'ha de tindre en compte, però, l'efecte de la no declaració d'algunes zones com a disseminat. Com s'ha argumentat anteriorment, molts municipis amb habitatges en disseminat, alguns d'ells autèntiques urbanitzacions, no compten amb aquesta categoria analítica quan s'analitzen les dades de les seccions censals. Malgrat tot, aquesta evolució és un bon indicador de la quantitat de nous habitatges que s'han creat a la comarca. No de bades, l'arribada de migració de retir i el sector constructiu han anat de la mà els darrers anys, no només a la Marina Alta, sinó també a la franja mediterrània des de Cadis fins a València.

Taula 16. Residents britànics al disseminat, Marina Alta, 2004-2013

	N	Disseminat
2004	12266	68,35
2005	14495	67,90
2006	15626	66,26
2007	17843	66,94
2008	19279	66,71
2009	20007	66,82
2010	20447	67,05
2011	20684	67,40
2012	20810	67,41
2013	20832	67,59

Font: INE, Estadística del Padrón Continuo

6.2.4 Entrades, eixides, emigracions i retorn: anàlisi dels registres

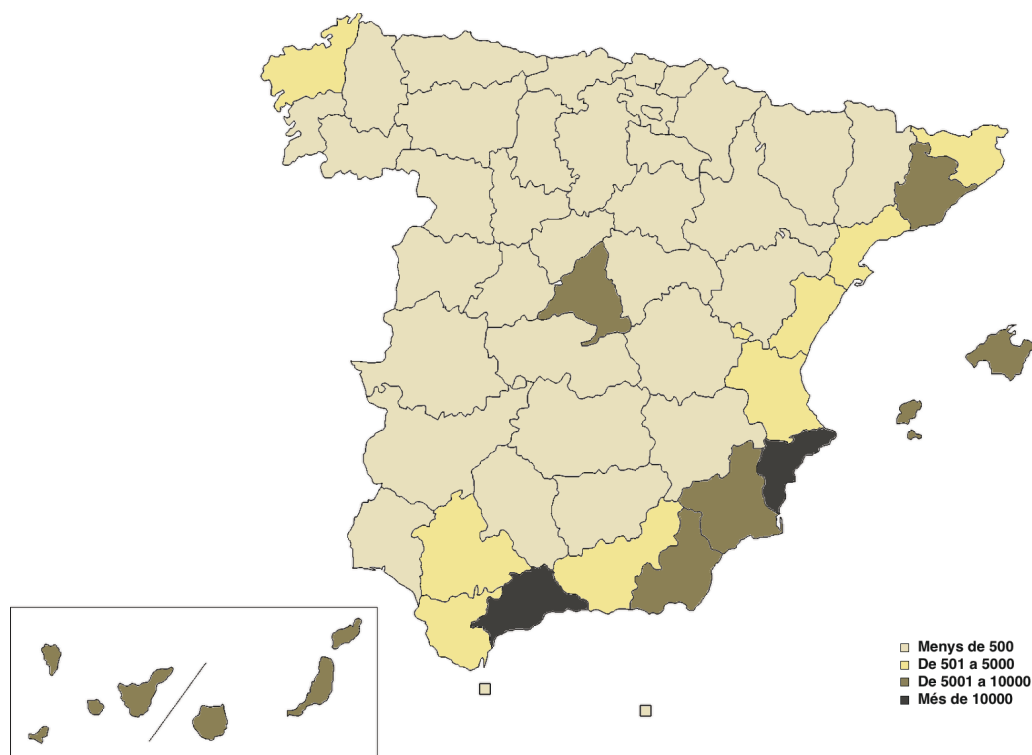
Fins ara s'han analitzat els *stocks* de població, això és, els totals de població en termes seccionals, en un moment donat i un territori determinat. Aquesta és la mesura que facilita l'Explotació Estadística del Padró, a data 1 de gener de cadascun dels anys naturals analitzats. Des del punt de vista dels moviments poblacionals, però, es poden observar les entrades i eixides de la població, allò que indica els moviments d'immigració i emigració, que en el cas que ens interessa són els originats a l'estranger, i especialment aquells que finalitzen al Regne Unit. Aquesta informació s'extrau de l'Estadística de Variacions Residencial, una base de dades que es configura amb les altes i les baixes del Padró i que, junt amb els naixements i les defuncions venen a determinar la mesura real de la població en un instant precís.

6.2.4.1 Flux d'entrada

Quan es para atenció als fluxos migratoris protagonitzats per ciutadans britànics, el més important fins ara, sense cap mena de dubte, ha estat la intensitat de l'entrada. Només en els darrers sis anys s'han registrat més de 100.000 nous residents britànics a l'Estat espanyol. La seua distribució territorial ha seguit els paràmetres coneguts: residència a municipis de la costa mediterrània, preferentment al territori comprés entre Cadis i València, tot i que les arribades s'han estés a territoris com ara Castelló o Tarragona i fins i tot províncies allunyades de la Mediterrània com A Coruña. D'altra banda, les dues grans capitals de l'Estat, Madrid i Barcelona, també esdevenen

territoris importants a l'hora de registrar ciutadans d'origen britànic, però en aquest cas, com s'ha pogut observar anteriorment, presenten un perfil d'edat diferent de la població que resideix a les províncies de, per exemple, Màlaga o Alacant. Aquestes dues províncies concentren gairebé el 50% de les arribades de ciutadans britànics a l'Estat espanyol: en els darrers cinc anys Alacant ha rebut 26.000 nous residents, mentre que Màlaga n'ha rebut 20.000. Cap altre territori de l'Estat s'hi aproxima, ni que siga mínimament, a les xifres d'aquests dos territoris que podríem dir que en els darrers anys s'han especialitzat en la recepció i registre de ciutadans britànics. Alacant i Màlaga es constitueixen, doncs, com a dos dels territoris receptors de ciutadans britànics més importants de la Mediterrània, junt amb altres localitzacions com Malta, la Toscana o, a l'extrem Atlàntic de la península Ibèrica, l'Algarve.

Figura 14. Arribades de ciutadans britànics a l'Estat espanyol, 2008-2013

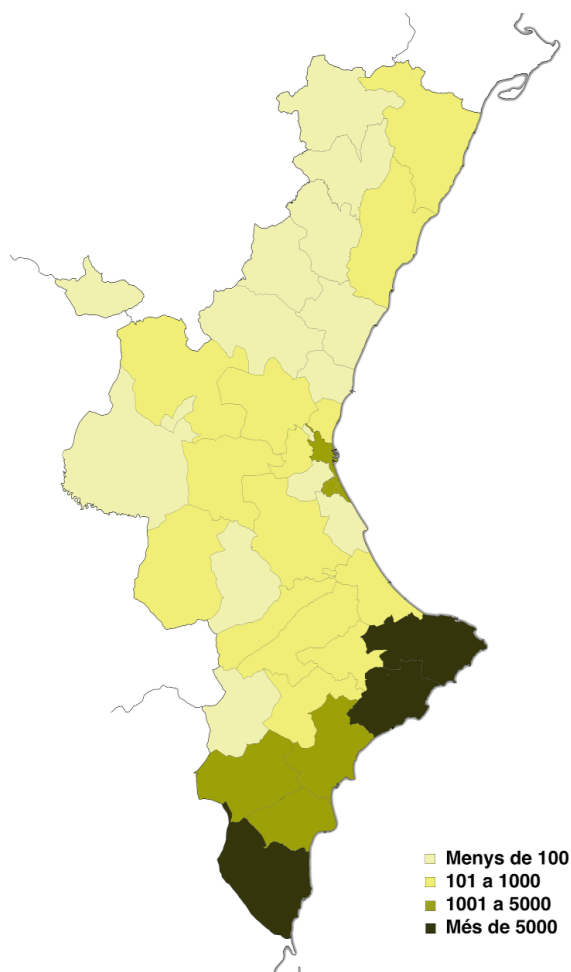

Font: INE, Estadística de Variaciones Residenciales

Al País Valencià la xifra d'immigrants procedents del Regne Unit en els darrers cinc anys se situa en 44.099, dels quals el 87% triaren la província d'Alacant com la seua destinació. Dins del territori alacantí les arribades es concentraren a la comarca del Baix Segura (18.778) i, en menor mesura, la Marina Alta (8.147) i la Marina Baixa (6.443)⁸³. Cal remarcar la importància tant de l'àrea metropolitana de València, que és el quart territori en recepció de residents britànics, com també de l'Alacantí, que esdevé el cinquè territori en importància. Malgrat això, els perfils que s'assenten en aquestes ciutats són predominantment més joves, centrats en les edats laborals.

⁸³ El procés d'arribada de ciutadans britànics va ser, fins als anys 90, predominant a la comarca de la Marina Alta. Segons les dades del Padró, fins a l'any 2000 el nombre de residents britànics és major a la Marina Alta. A partir d'aquell moment la xifra en el cas del Baix Segura és superior. En un primer moment la diferència no esdevé important (anys 2001 i 2002), però a partir de 2003 el nombre de britànics al Baix Segura comença a augmentar fins a doblar la quantitat dels residents a la Marina Alta, fet que tingué lloc l'any 2007, quan la xifra de la Marina Alta se situava en 26.848 i la del Baix Segura escalà fins els 55.875.

Figura 15. Arribada de residents britànics al País Valencià

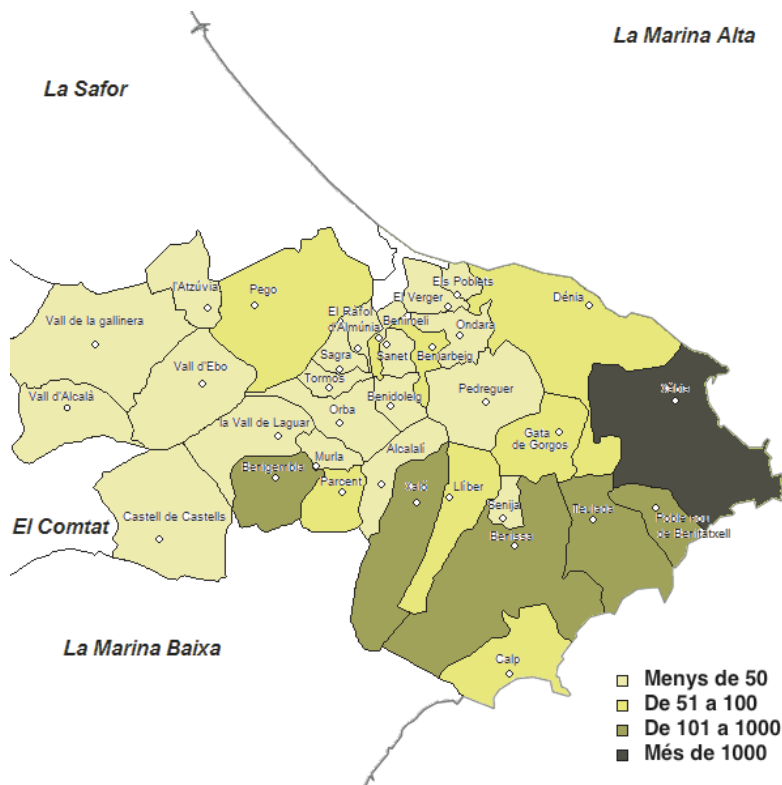

Font: IVE, Estadística de Variacions Residencials

Pel que fa a la Marina Alta, més de 33.000 ciutadans britànics s'han registrat des de 1999 als trenta-tres municipis que la componen, en un moviment que, com veurem, ha perdut importància des de 2008. Els municipis on s'ha concentrat en major mesura l'arribada són, bàsicament, els costaners, principalment els de la meitat Sud: Xàbia, Poble Nou de Benitatxell, Teulada i Benissa. A més, Xaló i Benigembla, situats a l'interior, també han vist augmentar significativament el nombre de residents Britànics en els darrers anys. A diferència d'aquests, altres municipis de l'interior muntanyós pràcticament no han notat l'arribada durant els darrers anys: tant a la Rectoria com a les valls de l'interior muntanyós han sigut menys les arribades. S'han de tindre en

compte dos factors que ho expliquen: un és l'allunyament físic (i social, del grup d'acollida connacional) que presenten aquests municipis, i que els fa poc atractius fins i tot per als residents de nacionalitat espanyola, malgrat el preu, en general més accessible, de la propietat. D'altra banda hi ha la grandària del municipi: solen ser municipis molt xicotets, fins i tot alguns amb una disponibilitat limitada d'habitatges, que no han dut a terme grans processos d'expansió urbanística, o que, com en el cas de Parcent⁸⁴, no els han arribat a dur a terme gràcies a la pressió ciutadana, i per tant no tenen on allotjar la potencial població nouvinguda.

Figura 16. Arribades de ciutadans britànics a la Marina Alta, 2008-2013

Font: INE, Estadística de Variaciones Residenciales

⁸⁴ El cas de Parcent ha estat el que probablement ha tingut més ressò perquè gràcies a l'acció veïnal – en gran part de residents d'origen europeu– s'ha aconseguit suspendre tres Plans d'Acció Integrada (PAI) que haurien suposat la construcció de més de 1700 habitatges en un municipi de 1100 habitants. Vegeu “El triomfo definitiu de la ‘Doctrina Parcent’” a <http://lamarinaplaza.com/2014/06/07/el-triunfo-definitivo-de-la-doctrina-parcent/> [consultat el 13 d'octubre de 2014].

Els anys en què l'arribada ha estat més notable han estat els compresos entre 2002 i 2007, especialment l'any 2004 quan s'arriba al màxim històric de fluxos d'enregistrament, amb 4.260 nous residents. Com s'havia observat anteriorment existeix un balanç entre homes i dones que es pot comprovar any rere any, cosa que fa que la suma dels darrers anys tinga com a resultat una distribució per sexes equilibrada.

Taula 17. Entrades de ciutadans britànics a la Marina Alta, per sexes

	Total	Homes	Dones
1999	1.182	585	597
2000	1.312	655	657
2001	1.796	929	867
2002	2.909	1.466	1.443
2003	3.574	1.804	1.770
2004	4.260	2.118	2.142
2005	3.464	1.755	1.709
2006	3.616	1.837	1.779
2007	3.088	1.533	1.555
2008	1.886	943	943
2009	1.483	736	747
2010	1.301	659	642
2011	1.253	635	618
2012	1.167	620	547
2013	1.057	532	525
Total	33.348	16.807	16.541

Font: IVE, Estadística de Variacions Residencials

L'edat mitjana a la qual solen arribar els residents britànics, se situa al voltant dels quaranta anys, tot i que varia segons quin siga el territori de referència. Per exemple, a l'Estat espanyol supera els 43,64 anys de mitjana, mentre que al conjunt de la província d'Alacant se situa en els 49,28 anys. Al Baix Segura l'edat mitjana és sensiblement més elevada, 50,74 anys i deixant de banda la població de la Marina Alta i el Baix Segura l'edat mitjana per a la província d'Alacant se situa en 48,03 anys, per baix de la xifra provincial, tot i que per damunt de l'estatal. A la Marina Alta aquesta

edat és encara major, al voltant dels 49,75 anys de mitjana, vora sis anys per damunt de la mitjana espanyola, tot i que menor que el màxim marcat pel Baix Segura. D'altra banda, quan s'observa la mitjana d'edat de les persones arribades de nacionalitat britànica i majors de 55 anys l'efecte que es dona és ben diferent: d'entrada, s'igualen les mitjanes d'edat, a tots els territoris, situant-se totes elles al voltant dels 63 anys amb un escàs marge de diferència, més encara tenint en compte que es tracta de mitjanes interanuals. Val a assenyalar que una de les xifres més elevades és la de la província Alacant una vegada descomptades les comarques del Baix Segura i la Marina Alta, amb més de 64 anys per terme mitjà.

Taula 18. Edat mitjana d'arribada dels residents britànics (2008-2013)

	Arribades	Arribades (≥55)
E. Espanyol	43,64	63,78
Alacant	49,28	63,75
Alacant (-MA;-BS)*	48,03	64,08
Baix Segura	50,74	63,51
Marina Alta	49,75	63,78

Font: INE, Estadística de Variaciones Residenciales

*Indicador per a la província d'Alacant sense comptar la Marina Alta ni el Baix Segura

D'altra banda, l'edat mitjana en funció del sexe reflecteix la diferència d'edat de les parelles. En el total de les arribades la diferència és major, de vora any i mig fins a dos anys, quan es fa la mateixa anàlisi per a la població major de 55 anys la diferència es redueix a tots els territoris estudiats fins a vora un any. Tot i l'escassa diferència, potser l'explicació rau a un augment de la diferència d'edat dins la parella en els darrers anys favorable en aquest cas als homes, que són els que presenten resultats més elevats, en general.

Taula 19. Edat mitjana d'arribada dels residents britànics per sexe (2008-2013)

	Homes		Dones	
	Arribades	Arribades (≥55)	Arribades	Arribades (≥55)
E. Espanyol	45,02	64,32	42,75	63,37
Alacant	50,53	64,28	48,57	63,58
Alacant (-MA;-BS)*	48,90	64,37	47,09	63,74
Baix Segura	51,74	63,85	49,72	63,11
Marina Alta	50,79	64,29	48,79	63,56

Font: INE, Estadística de Variaciones Residenciales

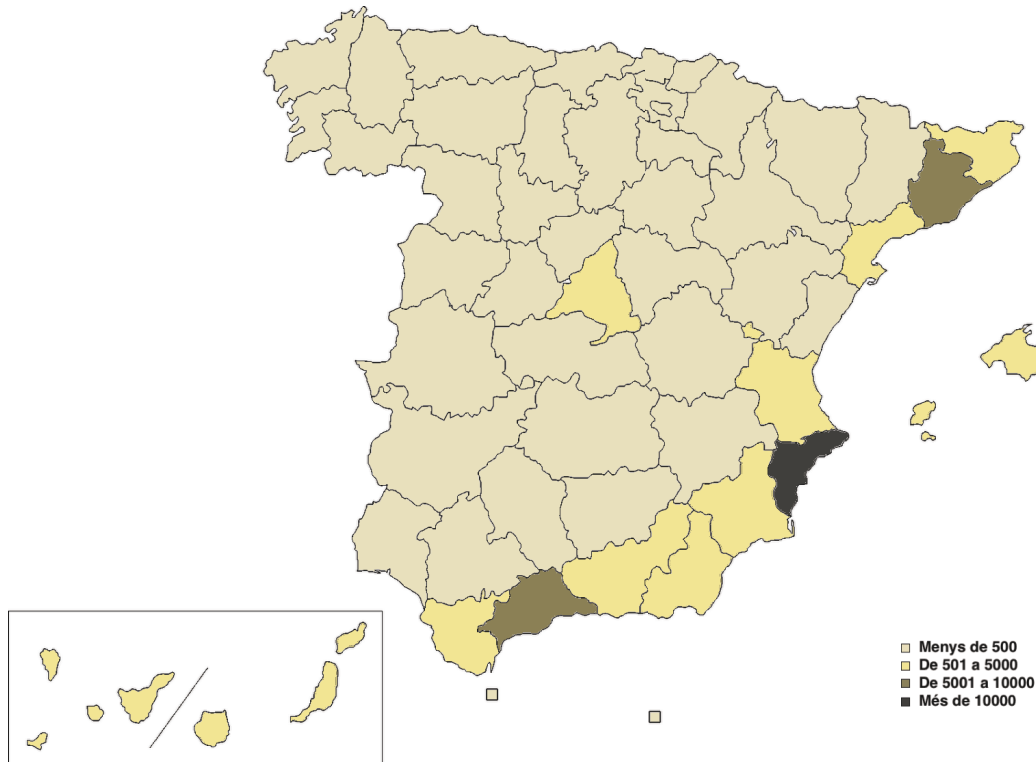
*Indicador per a la província d'Alacant sense comptar la Marina Alta ni el Baix Segura

6.2.4.2 Flux d'eixida

En el registre d'altres i baixes padronals, el flux d'eixida de la població del Regne Unit no és tan important com el flux d'entrada. Entre 2008 i 2013, 56.212 residents britànics eixiren⁸⁵ de l'Estat espanyol, en qualsevol de les direccions possibles. Això, comparat amb les 108.007 arribades en el mateix període dóna una idea de quin és el moviment migratori més important. Tot i això, es pot comprovar que la ràtio no resulta ser tan baixa quan es comparen ambdós moviments. A nivell estatal, els territoris on més eixides s'han registrat són també, com és lògic, els que més població acumulen, això és: Alacant, Màlaga, Barcelona i, en general, tota la costa Mediterrània des de València fins a Cadis i els dos arxipèlags.

⁸⁵ Malgrat que s'utilitza l'expressió *eixir*, com es podrà comprovar una part considerable de les variacions no duen associat un moviment migratori com a tal, sinó més bé un registre administratiu de baixa padronal que, molt possiblement es tracte d'una eixida del país, probablement com a part d'un procés de retorn, tot i que la informació de què disposem no ho assenyale així.

Figura 17. Eixides de ciutadans britànics a l'Estat espanyol, 2008-2013

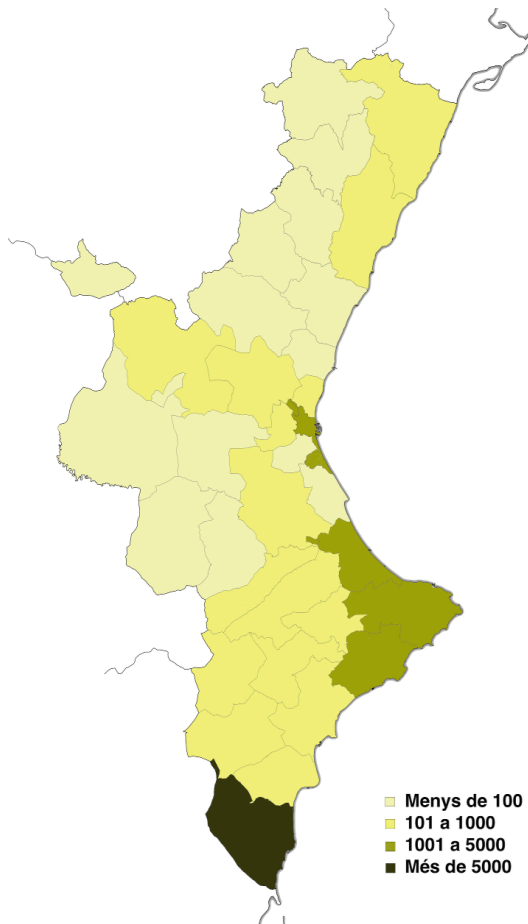

Font: INE, Estadística de Variaciones Residenciales

A nivell del País Valencià s'ha de dir que representa el 33% de les eixides de residents britànics de l'Estat espanyol. A dins d'aquest destaca especialment la província d'Alacant, predominantment la comarca del Baix Segura i, en menor mesura, les dues Marines, l'Alta i la Baixa. Com ocorria amb les arribades, la ciutat de València és un territori des d'on també ixen molts ciutadans britànics. Pel que fa a les comarques alacantines, es detecten diferents dinàmiques, especialment en contacte amb les arribades. L'Alacantí i el Baix Vinalopó són comarques receptores, al mateix nivell que València, però que a diferència d'aquesta, no destaquen per les eixides que acumulen. Al conjunt del territori del País Valencià es pot observar el mateix efecte a la Canal de Navarrés i la Vall d'Aiora, on el nombre d'entrades és molt més significatiu, comparativament, que el d'eixides. Per contra altres comarques com ara l'Alt Vinalopó,

que no és un territori que destaque per la magnitud de l'entrada de població, sí que obté una certa rellevància en relació a les eixides. Els territoris d'interior tant de la província de València com de la de Castelló no destaquen pel seu nombre d'eixides. En el cas de Castelló, només les comarques properes al sud de Tarragona, la Plana Alta i el Baix Maestrat presenten eixides remarcables en el període estudiat.

Figura 18. Eixida dels residents britànics del País Valencià, 2010*-2013

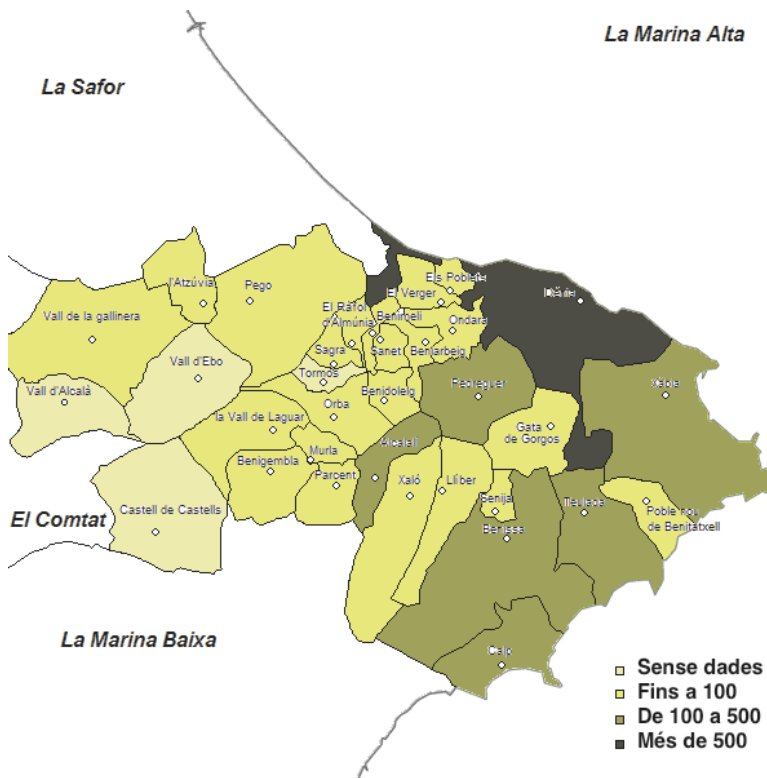
Font: IVE, Estadística de Variacions Residencials

*Les dades comarcalitzades d'emigracions d'estrangers només estan disponibles a partir de 2010. Inexplicablement, això no ocorre amb les arribades.

A la Marina Alta les dades d'eixides totals en direcció a l'estranger en el període estudiat mostren una gran quantitat d'eixides des dels municipis costaners. Només Poble Nou de Benitatxell sembla estar per baix del nivell d'eixides de la resta de

municipis del litoral. Malgrat tot, la major quantitat de moviments d'eixida es concentra al municipi de Dénia, des d'on han eixit, en el període comprés entre 2008 i 2013, 650 ciutadans britànics. Cal remarcar també els casos d'Alcalalí i Pedreguer que presenten una mobilitat de britànics al nivell de les localitats costaneres. Com era d'esperar, els municipis de l'interior són els que menys quantitat de residents britànics desplacen, amb les excepcions esmentades. Més encara quan més a l'interior, que és des d'on es detecten menys eixides de residents britànics. Aquest és el cas de tres de les quatre valls interiors de la comarca (Alcalà, Gallinera, Laguar i Ebo), que no presenten cap cas d'eixida de resident britànic, amb l'excepció de la Vall de Laguar, on en el període estudiat se n'han registrat 16.

Figura 19. Eixida de residents britànics de la Marina Alta 2008-2013

Font: INE, Estadística de Variaciones Residenciales

Al nivell de l'Estat espanyol destaca el fet que es desconeix la destinació de 44.090 residents britànics, això és, poc més del 78,4% dels moviments d'eixida registrats⁸⁶. La codificació que assigna l'INE a aquestes eixides⁸⁷ fa suposar que són baixes d'ofici practicades pel registre municipal. No obstant això el 87,4% dels moviments amb destinació exterior coneguda són en direcció al Regne Unit, cosa que indica una major inclinació cap al retorn que no cap a altres processos com pugen

⁸⁶ S'han desestimat d'entrada els moviments registrats com a migracions internes, els quals presenten taxes de destinació desconeguda residuals, ja que no hi ha pràcticament marge d'error –deixant de banda el factor humà– quan el creuament es du a terme entre dos registres de tipus municipal.

⁸⁷ Els codis utilitzats a l'arxiu de microdades són '66' per a la destinació internacional i '999' per a destinació desconeguda. S'ha preguntat sobre aquesta qüestió al personal encarregat de la gestió de l'Estadística de Variacions Residenciales i la seua resposta ha estat que són baixes que practica d'ofici el registre en tindre coneixement que aquesta persona ja no resideix al municipi. Entenem, doncs, que no són baixes registrades voluntàriament per la persona que du a terme el moviment migratori, a diferència d'aquelles baixes on sí que es pot observar la destinació. La hipòtesi més probable és que es tracte de baixes d'ofici practicades des de 2012 com a part de la depuració padronal que ha promogut l'INE. Malgrat tot, no es disposa de la destinació de l'eixida.

ser la reemigració en direcció a altres països. La resta de destinacions conegudes per importància són bàsicament europees, amb les excepcions dels Estats Units d'Amèrica i Austràlia, que són la segona i la sisena destinació en importància. Entre les destinacions europees destaquen França, Alemanya, Suïssa i els Països Baixos. La quantitat de destinacions desconegudes per als migrants majors de 55 anys és pràcticament igual que la xifra de la població en general, de manera que no coneixem la destinació del 77,7% dels moviments enregistrats com a eixida efectuats dins el període estudiat. No obstant això, la quantitat de persones que trien el Regne Unit com a destinació és major que a la població en general: fins a un 95% de la població major de 55 anys que du a terme un moviment registrat es dirigeix cap al Regne Unit. És per això que el moviment cap a altres països és sensiblement diferent. D'una banda, canvien els països cap als quals s'efectua el moviment, de manera que Alemanya passa a ser el primer país en importància i els Estats Units d'Amèrica perden el seu paper predominant. Al mateix temps, cobren més importància destinacions més properes, com França o Irlanda, per damunt d'altres més llunyanes com ara Austràlia o els Emirats Àrabs Units.

Taula 20. Destinacions d'eixida dels residents britànics a l'Estat espanyol, 2008-2013

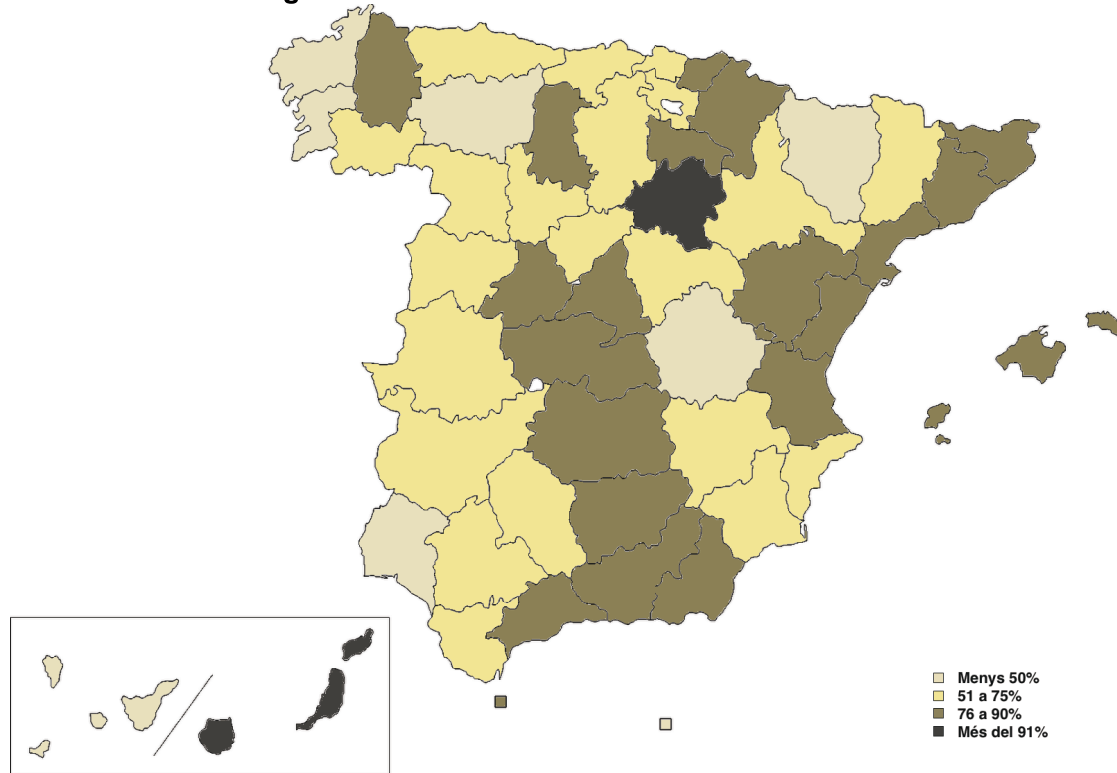
País	Total		≥55	
	N	%	N	%
Regne Unit	10.596	18,84	4.339	21,12
Estats Units d'America	145	0,26	22	0,11
França	136	0,24	28	0,14
Alemanya	119	0,21	39	0,19
Suïssa	77	0,14	15	0,07
Països Baixos	67	0,12	9	0,04
Austràlia	61	0,11	7	0,03
Bèlgica	57	0,10	3	0,01
Irlanda	57	0,10	12	0,06
Xina	39	0,07	7	0,03
Itàlia	38	0,07	4	0,02
Emirats Àrabs Units	33	0,06	3	0,01
Equador	30	0,05	1	0,00
Andorra	28	0,05	6	0,03
Altres Amèrica	177	0,31	29	0,14
Altres Àfrica	73	0,13	8	0,04
Altres Oceania	4	0,01	0	0,00
Altres Europa	147	0,26	31	0,15
Altres Àsia	87	0,15	16	0,08
No Consta	44.090	78,44	15.961	77,68
Caducitats	155	0,28	7	0,03
Total	56.216	100	20.547	100

Font: INE, Estadística de Variaciones Residenciales

Per tant, s'ha de tindre en compte que només s'observen les baixes que han sigut registrades, de manera activa per la pròpia persona interessada o de manera passiva per la persona responsable del registre. Com cabia esperar, les províncies de Màlaga i Alacant concentren el major nombre absolut de variacions sota la denominació de destinació desconeguda. Aquesta es distribueix de manera bastant desigual en el territori, tal i com pot observar-se al següent mapa: mentre algunes províncies no arriben al 50% de variacions desconegudes, amb el mínim a Huesca al voltant del 9% del total de variacions, en altres s'arriba al 100% dels registres, com és el cas de Soria, amb només tres registres en els sis exercicis analitzats o, més preocupant

encara, Las Palmas, amb un 92% de destinacions desconegudes d'un total de vora 3.000 registres. És significatiu que, mentre províncies altament poblades de residents britànics, com Alacant o Múrcia, se situen per baix del 75% de registres desconeguts, Màlaga en concentra una gran quantitat, per damunt del 83% del total de registres (vora 10.000 en el període estudiat). Resulta obvi dir que cal un millor control, no només de les eixides, sinó també de les codificacions que s'apliquen des dels registres municipals, especialment a partir de l'entrada en vigor de la caducitat també per als residents europeus.

Figura 20. Distribució provincial dels percentatges de població britànica amb destinació desconeguda

Font: INE, Estadística de Variaciones Residenciales

L'anàlisi de les dades d'eixides per a la província d'Alacant mostra uns resultats allunyats dels observats a l'Estat espanyol, amb percentatges inferiors de destinacions desconegudes, pràcticament deu punts percentuals per baix de la dada referent a l'Estat espanyol. Aquests percentatges són menors especialment en la franja etària

major de 55 anys, on les destinacions desconegudes freguen el 68%, enfront dels gairebé 78% al conjunt del territori espanyol. Pel que fa a la població amb destinació registrada, la proporció també esdevé diferent del total de la població britànica resident a l'Estat espanyol. Mentre que a l'Estat espanyol el percentatge de residents britànics que retornen al Regne Unit supera per poc el 18% del total de la població emigrada, en el cas de la població britànica resident a la província d'Alacant, aquest percentatge se situa en el 30%, i arriba a ser superior quan se selecciona només la població major de 55 anys. La resta de destinacions registrades, doncs, són testimonials per al conjunt de la província d'Alacant.

Taula 21. Destinacions d'eixida dels residents britànics a la província d'Alacant, 2008-2013

	Total		≥55	
	N	%	N	%
Desconegut	9.692	68,88	5.027	67,90
Regne Unit	4.235	30,10	2.313	31,24
Alemanya	16	0,11	12	0,16
EUA	10	0,07	4	0,05
Irlanda	9	0,06	4	0,05
Caducitats	9	0,06	3	0,04
França	8	0,06	6	0,08
Països Baixos	7	0,05	2	0,03
Suïssa	7	0,05	4	0,05
Noruega	6	0,04	3	0,04
Austràlia	6	0,04	2	0,03
Finlàndia	5	0,04	1	0,01
Suècia	5	0,04	0	0,00
Emirats Àrabs	5	0,04	2	0,03
Tailàndia	5	0,04	2	0,03
Xina	4	0,03	1	0,01
Altres Amèrica	13	0,09	3	0,04
Altres Àfrica	4	0,03	2	0,03
Altres Oceania	1	0,01	0	0,00
Altres Europa	15	0,11	10	0,14
Altres Àsia	8	0,06	3	0,04
Total	14.070	100	7.404	100

Font: INE, Estadística de Variaciones Residenciales

A la Marina Alta es desconeixen el 70% de les destinacions de la població en general, una xifra menor que la que s'ha obtingut amb referència a l'Estat espanyol. I encara és menor la xifra de destinacions desconegudes per a la població major de 55 anys, fins al punt que aquesta se situa en el 65% del total de moviments registrats, per davall de les mitjanes estatal i provincial. Les destinacions també canvien substancialment, degut al major pes relatiu que suposa el retorn cap al Regne Unit, vora un 27% en el cas de la població de totes les edats, i més d'un 32% per a la població major de 55 anys. Aquesta darrera xifra és un punt percentual major que la que suposa el conjunt de la província d'Alacant.

Taula 22. Destinacions de les eixides de residents britànics a la Marina Alta, 2008-2013

País	Total Població		≥55 anys	
	N	%	N	%
Desconegut	2.056	70,75	1.082	65,78
Regne Unit	799	27,49	531	32,28
Alemanya	8	0,28	8	0,49
França	6	0,21	4	0,24
Emirats Àrabs	5	0,17	2	0,12
Àustria	3	0,1	2	0,12
Sudàfrica	3	0,1	2	0,12
Costa Rica	3	0,1	0	0
Xina	3	0,1	1	0,06
Malàisia	3	0,1	3	0,18
Països Baixos	2	0,07	0	0
Andorra	2	0,07	2	0,12
Suïssa	2	0,07	1	0,06
Bèlgica	1	0,03	1	0,06
Portugal	1	0,03	0	0
Romania	1	0,03	1	0,06
Canadà	1	0,03	1	0,06
EUA	1	0,03	0	0
Argentina	1	0,03	1	0,06
Brasil	1	0,03	1	0,06
Xile	1	0,03	0	0
Austràlia	1	0,03	1	0,06
Nova Zelanda	1	0,03	0	0
Caducitats	1	0,03	1	0,06
Total	2.906	100	1.645	100

Font: INE, Estadística de Variaciones Residenciales

D'altra banda, i pel que fa a l'edat mitjana de les eixides a l'exterior, aquesta generalment se situa per damunt de l'edat d'arribada, com resulta. Allò que resulta interessant és, però, observar les diferències, molt pronunciades quan s'observa la mitjana d'eixida de la Marina Alta enfront de la mitjana espanyola i també les mitjanes marcades pel Baix Segura i la província d'Alacant. En canvi, quan es limita l'observació a aquelles eixides protagonitzades per persones de 55 anys i més, deixant d'aquesta manera fora les eixides de la població en edat de treballar les diferències es retallen. Malgrat tot, la mitjana d'edat de les eixides des de municipis de

la Marina Alta supera en dos anys i mig l'edat mitjana estatal, i en dos punts la mitjana de la província d'Alacant. És clar, doncs, que l'edat mitjana a la qual abandonen la comarca els residents britànics és major⁸⁸.

Taula 23. Edat mitjana d'eixida dels residents britànics (2008-2013)

	Eixides	Eixides (≥55)
E. Espanyol	43,19	67,42
Alacant	49,65	67,91
Alacant (-MA;-BS)*	48,51	68,12
Baix Segura	50,95	69,42
Marina Alta	52,75	69,90

Source: INE, Estadística de Variaciones Residenciales

*Indicador per a la província d'Alacant sense comptar la Marina Alta ni el Baix Segura

L'anàlisi de les mitjanes d'edat creuades per sexe ofereix un altre panorama diferent: no només les diferències són notables a nivell territorial, sinó que també ho són quan s'afegeix la variable sexe. Mentre que les mitjanes d'edat estatals i provincial per als homes són majors que per a les dones, a la Marina Alta es dona una situació inversa, en la qual la mitjana d'edat de les dones que abandonen la comarca és major, tot i que això ocorre només quan s'observa el total de la població. En canvi, les mitjanes d'edat de la població de 55 anys i més està més igualada, de manera que s'observa, per norma general, vora un any de diferència entre homes i dones. Novament la diferència de la mitjana d'eixida és major en el cas de la població de la Marina Alta, en comparació amb la resta de territoris de referència analitzats.

⁸⁸ Una possible explicació a aquesta diferència podria estar basada en les majors facilitats per a residir al territori i el paper de les xarxes de solidaritat etnocentrades en la prolongació de la residència de les persones retirades.

Taula 24. Edat mitjana d'eixida dels residents britànics per sexe i territori (2008-2013)

	Homes		Dones	
	Eixides	Eixides (≥55)	Eixides	Eixides (≥55)
E. Espanyol	43,82	67,41	42,50	66,97
Alacant	50,32	68,15	48,97	67,10
Alacant (-MA;-BS)*	49,49	68,71	47,53	67,46
Baix Segura	51,39	70,00	50,50	68,79
Marina Alta	52,21	70,48	53,46	69,31

Source: INE, Estadística de Variaciones Residenciales

6.2.4.3 Flux de retorn

Arribats a aquest punt, cal apuntar cap als moviments d'eixida de ciutadans britànics des de l'Estat espanyol en direcció al Regne Unit, que com s'ha pogut comprovar són els majoritaris, una vegada descomptades les eixides amb destinació desconeguda. Aquestes dades s'obtenen aïllant el país de destinació de les eixides dins l'arxiu de microdades. Les dades generals són ben conegudes a hores d'ara: 10.596 britànics retornaren al Regne Unit des de l'Estat espanyol entre els anys 2008 i 2013, a una mitjana de 1.766 retorns anuals. D'aquest nombre, 4.339 persones tenien 55 anys o més, això és, un 41% del total de retorns. A la província d'Alacant la xifra de retornats en el període estudiat va ser de 4.235, dels quals 2.313 tenien 55 anys o més, és a dir, un 55% del total. Aquesta xifra es redueix dràsticament quan s'aïllen les dades de la província de les del Baix Segura i la Marina Alta, amb un percentatge de retorn de persones de 55 anys i més per baix dels indicadors observats fins al moment, amb un 38% del total de retorns. La comarca del Baix Segura és la que major nombre de retorns acumula, tant a la província com a nivell estatal, amb 2.030 retorns registrats en el període estudiat, 1.248 dels quals protagonitzats per ciutadans de més

de 55 anys, la qual cosa suposa un 61% del total dels moviments. I per últim, a la Marina Alta la migració de retorn es va concretar en 798 moviments de residents britànics, 531 dels quals protagonitzats per persones de 55 anys o més. Aquesta xifra marca el valor més elevat dels territoris analitzats, amb un 67% dels retorns protagonitzats per persones de 55 anys i més.

Taula 25. Número de retorns efectius per any i territori, totals i ≥55 anys

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Total
E. espanyol	1.212	1.299	1.581	1.484	1.503	3.517	10.596
E. espanyol ≥55	236	428	685	583	663	1.744	4.339
Alacant	441	500	646	486	537	1.625	4.235
Alacant ≥55	138	223	384	293	322	953	2.313
Alacant (-MA;-BS)*	179	237	210	181	173	427	1.407
Alacant (-MA;-BS) ≥55*	38	71	100	85	79	161	534
Baix Segura	205	205	250	200	295	875	2.030
Baix Segura ≥55	77	123	144	136	202	566	1.248
Marina Alta	57	58	186	105	69	323	798
Marina Alta ≥55	23	29	140	72	41	226	531

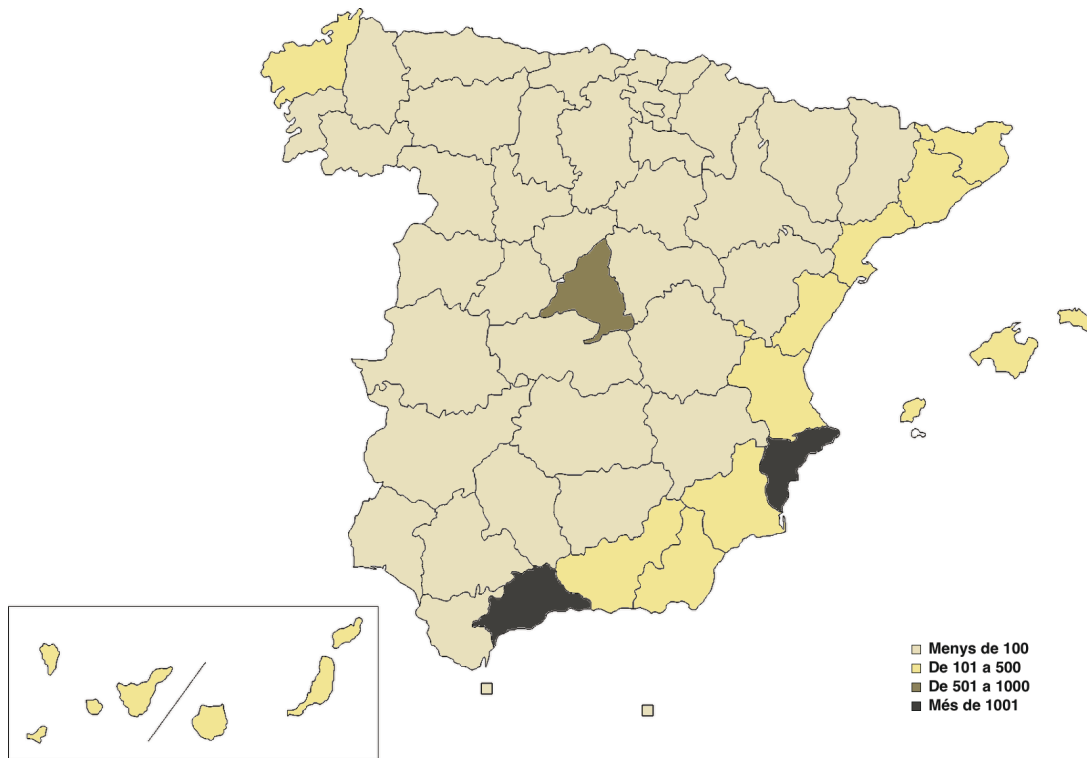
Font: INE, Estadística de Variaciones Residenciales

* Indicador provincial d'Alacant, descomptant les comarques de la Marina Alta i el Baix Segura

La distribució espacial d'aquest retorn és molt semblant a la de les eixides en conjunt: es pot observar una concentració del retorn als territoris de la costa mediterrània, des de Girona fins a Màlaga, amb menció especial de les dues províncies que major nombre de residents britànics acumulen: Alacant i Màlaga. Al marge d'aquests territoris, la província de Madrid és la que més retorns registra, més que Barcelona. Això és degut al fet que a la província de Barcelona hi ha una gran quantitat de moviments d'eixida que no són codificats com a retorns, la qual cosa la fa pràcticament invisible quan només se seleccionen els moviments codificats com a retorn. A més, també destaquen pel nombre de retorns els arxipèlags canari i balear i

la província d'A Coruña on, com s'havia pogut comprovar anteriorment, es registren moviments d'arribada en els darrers exercicis.

Figura 21. Retorn de residents britànics des de l'Estat espanyol, 2008-2013

Font: Estadística de Variaciones Residenciales

A nivell numèric la concentració dels retorns des d'Alacant és tal que explica pràcticament el 50% del total de retorns de l'Estat espanyol. Només Málaga té un nombre de retornats que s'hi acostava mínimament. No obstant això, allò que s'observa a la major part del territori espanyol és un nombre menor als 50 retornats d'origen britànic per província en els exercicis compresos entre 2008 i 2013, això és, menys de 10 retorns l'any en moltes de les províncies estudiades. Cal remarcar, però, la importància d'alguns territoris que han vist augmentar el nombre de residents britànics gràcies a l'expansió urbanística del primer decenni del segle XXI, com són el cas de Múrcia i Almeria o territoris que fiten amb els grans pols d'atracció de les migracions

de retir, com ara València o Cadis. Menció a banda mereixen els arxipèlags: des de les Illes Balears retornaren una considerable quantitat de residents britànics, com també, tot i que en menor mesura, ho feren des de Santa Cruz de Tenerife, la província, dins l'arxipèlag canari, que més retorns britànics –i també més residents– presenta. Quan s'aïlla el nombre de retornats amb més de 55 anys el que es pot observar és una major concentració en l'àrea d'Alacant, fins al punt que sobrepassa el 50% dels retorns registrats entre 2008 i 2013 al conjunt de l'Estat espanyol. Altres territoris, com ara Màlaga, Múrcia, Almeria i les Illes Balears són emissors de retornats majors de 55 anys, però cap d'ells al nivell i la intensitat que s'experimenta a Alacant. Tal i com es pot observar a la tercera columna de la taula 26, el percentatge de retornats de més de 55 anys sobre el total de retornats és especialment significatiu a Múrcia, Alacant i Almeria. La importància del retorn de majors de 55 anys al territori Murcià s'ha d'entendre associada a una arribada concentrada en pocs anys de poblacions envellides, en direcció als *ressorts* i noves construccions fruit de l'explosió urbanística a la costa mediterrània de finals del segle XX i principis del XXI. Malgrat l'estructura d'edats rejuvenida de la població britànica a Alacant, el percentatge de retornats majors de 55 anys és el segon més important de l'Estat espanyol. A un altre nivell cal remarcar els casos de les Illes Balears, Castelló, Màlaga i Santa Cruz, tots territoris on el percentatge de retornats de més de 55 anys supera la mitjana del territori estatal, que se situa en el 41%. D'altra banda, cal parar esment al fet que, en el cas de Màlaga, el percentatge de retornats majors de 55 anys no és tan pronunciat com el d'altres territoris amb una implantació semblant del col·lectiu de residents britànics. De fet, es podria afirmar que el retorn a Màlaga és majoritàriament protagonitzat, pel que es veu al registre, per la població menor de 55 anys.

Taula 26. Número i percentatge de residents britànics retornats per província (2008-2013)

	Retorn total	Retorn ≥55	% ≥55/Total
Araba/Álava	16	1	6,25
Albacete	19	5	26,32
Alicante/Alacant	4.235	2.313	54,62
Almería	418	224	53,59
Ávila	1	0	0,00
Badajoz	14	0	0,00
Balears, Illes	448	214	47,77
Barcelona	437	40	9,15
Burgos	25	2	8,00
Cáceres	8	2	25,00
Cádiz	229	61	26,64
Castellón/Castelló	98	47	47,96
Ciudad Real	3	0	0,00
Córdoba	23	4	17,39
Coruña, A	163	3	1,84
Cuenca	7	1	14,29
Girona	150	57	38,00
Granada	122	33	27,05
Guadalajara	12	1	8,33
Gipuzkoa	28	2	7,14
Huelva	37	8	21,62
Huesca	46	1	2,17
Jaén	16	1	6,25
León	10	0	0,00
Lleida	20	2	10,00
Rioja, La	21	1	4,76
Lugo	8	0	0,00
Madrid	528	22	4,17
Málaga	1.532	622	40,60
Murcia	463	272	58,75
Navarra	22	1	4,55
Ourense	6	0	0,00
Asturias	53	4	7,55
Palencia	1	0	0,00
Palmas, Las	179	55	30,73
Pontevedra	40	0	0,00
Salamanca	8	0	0,00
Santa Cruz de Tenerife	270	126	46,67
Cantabria	38	3	7,89
Segovia	4	0	0,00
Sevilla	63	9	14,29
Soria	0	0	0,00
Tarragona	134	28	20,90
Teruel	2	0	0,00
Toledo	16	1	6,25
Valencia/València	409	161	39,36
Valladoild	0	0	0,00
Bizkaia	72	6	8,33
Zamora	3	0	0,00
Total	10.499	4.339	41,33

Font: INE, Estadística de Variaciones Residenciales

Per municipis, i dins de la província d'Alacant existeix una gran concentració dels retorns al Sud, especialment als municipis d'Oriola i Torrevella. La centralitat d'aquests dos municipis es deu en gran mesura a la forta concentració de residents britànics i la vasta extensió que ocupen, especialment Oriola⁸⁹. No obstant això, el municipi on es registra el major nombre de retorns de residents britànics en el període estudiat és Catral, una localitat de 8.648 habitants segons la renovació del Padró de 2013 amb un 11% de residents britànics i que en els exercicis compresos entre 2008 i 2013 ha perdut 760 residents britànics per retorn, baixes a les quals caldria afegir encara els residents britànics la destinació dels quals es desconeix. Això el converteix en el primer municipi a nivell estatal en importància del retorn de residents britànics. Un poc més al Nord hi ha l'Alfàs del Pi, un municipi de 21.969 habitants segons el Padró de 2013, un 15% dels quals són de nacionalitat britànica, i que en el període estudiat ha perdut 570 residents britànics. Fins i tot amb poblacions que no són tan nombroses com les d'altres territoris com Oriola o Torrevella, aquests municipis se situen en els llocs capdavanters del retorn de residents britànics, no només a la província d'Alacant sinó també a l'Estat espanyol⁹⁰. En canvi, com es pot apreciar al següent mapa, tot un seguit de municipis de l'interior muntanyós, especialment de les comarques de l'Alcoià, el Comtat i fins i tot de zones receptores, com ara la Marina Alta, la Marina Baixa o el Baix Segura, no presenten cap moviment de retorn en el període estudiat.

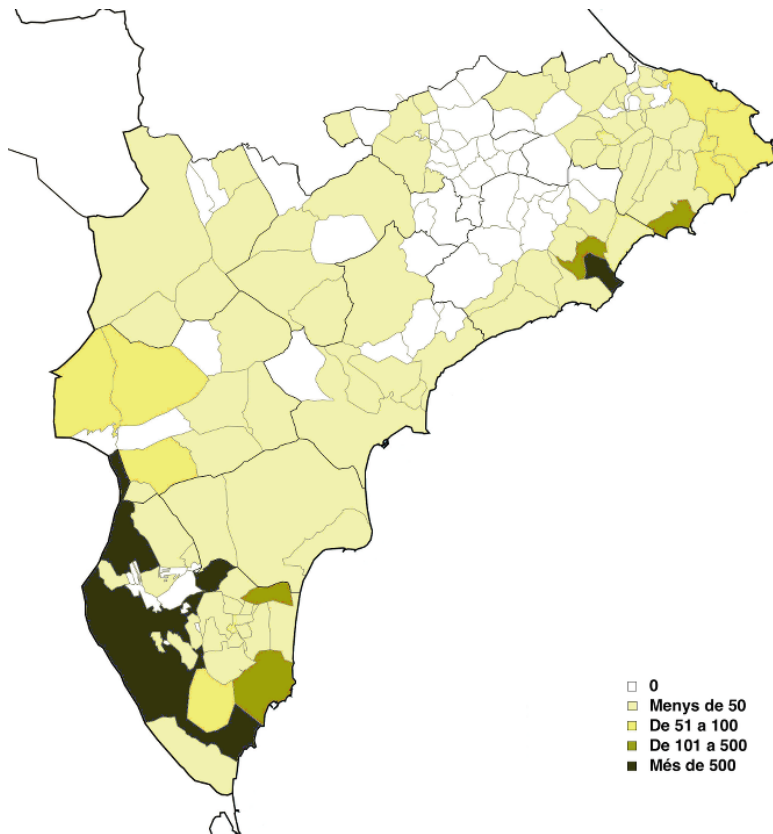
A la Marina Alta destaca el cas de Calp, el municipi on més retorns de residents britànics s'han registrat en el període estudiat. Tota la franja costanera, des de Teulada fins a el Verger, ha registrat casos de retorn amb major o menor intensitat, a excepció de Benissa, que presenta unes xifres de retorn semblants a les dels

⁸⁹ De fet, Oriola és el municipi de la província d'Alacant que té el terme municipal amb major superfície (365 km²) i és un dels termes municipals més grans del País Valencià (només per darrere de Requena i Aiora a València i Morella a Castelló). Per tant, en una comparació on la unitat poblacional siga el municipi, la grandària del terme i la magnitud del fenomen afavoreix sistemàticament Oriola.

⁹⁰ Cal tindre en compte que la diferència pot residir en el fet que la codificació de la depuració padronal s'haja fet com a retorn en comptes de destinació desconeguda, la qual cosa alteraria els resultats a nivell municipal.

municipis d'interior, tot i el pes relatiu que aquesta nacionalitat suposa al municipi, al voltant del 14%. També és remarcable el fet que als municipis d'interior, malgrat la menor presència en termes numèrics, també han experimentat processos de retorn protagonitzats per residents d'origen britànic.

Figura 22. Retorn de residents britànics a la província d'Alacant, 2008-2013

Font: INE, Estadística de Variaciones Residenciales

La comparació entre les xifres de retornats de més de 55 anys i el percentatge sobre el total de retornats ofereix, una vegada més, xifres interessants. Mentre el percentatge de retornats majors de 55 anys a nivell estatal superava per poc el 41%, a la província d'Alacant aquest supera el 54% del total dels retorns. A nivell municipal, cal remarcar els casos de Torrevella i Oriola on, a la importància numèrica del retorn s'ha d'afegir un percentatge elevat de retornats majors de 55 anys. No obstant això, el

municipi on el percentatge esdevé superior és Guardamar del Segura, amb vora un 90% de retornats majors de 55 anys, seguit d'El Campello i Rojals. En els casos de Catral i l'Alfàs del Pi, tot i l'elevada quantitat de retornats, es pot comprovar que una gran part d'aquests retornats, especialment en el segon cas, era menor de 55 anys.

Taula 27. Residents britànics retornats des de la província d'Alacant per municipis* (2008-2013)

	Retorn total	Retorn ≥55	%55/Total
Catral	760	375	49,34
Alfàs del Pi, l	570	177	31,05
Oriola	562	378	67,26
Torrevel·la	196	145	73,98
Nucia, la	127	46	36,22
Sant Fulgenci	113	53	46,90
Guardamar del Segura	87	79	90,80
San Miguel de Salinas	86	57	66,28
Pinós, el	81	27	33,33
Fondó de les Neus, el	74	41	55,41
Monòver	50	19	38,00
Formentera del Segura	48	25	52,08
Campello, el	47	42	89,36
Pilar de la Foradada	42	31	73,81
Montesinos, Los	38	16	42,11
Benijòfar	34	19	55,88
Altea	33	25	75,76
Rojals	32	26	81,25
Santa Pola	32	21	65,63
Benidorm	31	24	77,42
20 primers municipis	3.043	1.626	59,83
Total provincial	4.235	2.313	54,62

Font: INE, Estadística de Variaciones Residenciales

* S'han seleccionat els 20 primers municipis d'Alacant atenent al retorn, excloent els de la Marina Alta

Les dades de la Marina Alta ofereixen un resultat sorprenent a nivell agregat. No només superen la mitjana estatal del percentatge de retornats de més de 55 anys, sinó també supera, de llarg el percentatge agregat d'Alacant. Un 67% dels retornats de la Marina Alta entre 2008 i 2013 tenien 55 anys i més (521 d'un total de 781 retorns registrats), la qual cosa situa la comarca en un lloc privilegiat per a l'observació del

moviment de retorn de residents britànics retirats, a la vista de les dades del registre. A nivell municipal, són pocs els municipis on el percentatge de retorn dels majors de 55 anys i més no és elevat, i solen ser municipis de l'interior, amb una quantitat de residents comparativament menor que els grans municipis de la línia costanera, i conseqüentment, quantitats reduïdes de retornats.

Taula 28. Residents britànics retornats des de la Marina Alta (2008-2013)

	Retorn total	Retorn ≥55	% ≥55/total
Calp	280	221	78,93
Xàbia	84	44	52,38
Dénia	67	40	59,70
Poble Nou de Benitatxell	62	29	46,77
Teulada	60	39	65,00
Poblets, els	48	35	72,92
Llíber	46	17	36,96
Alcalalí	20	16	80,00
Xaló	19	8	42,11
Pedreguer	15	12	80,00
Gata de Gorgos	10	8	80,00
Pego	10	8	80,00
Benidoleig	9	6	66,67
Benissa	9	9	100,00
Ràfol d'Almúnia	7	8	114,29
Vall de Laguar, la	7	3	42,86
Atzúbia	6	3	50,00
Verger, el	5	4	80,00
Benimeli	4	4	100,00
Vall de Gallinera	4	0	0,00
Orba	3	3	100,00
Murla	2	2	100,00
Senija	2	2	100,00
Beniarbeig	1	0	0,00
Total	781	521	66,71

Font: INE, Estadística de Variaciones Residenciales

Les mitjanes d'edat al retorn són un dels indicadors clau en l'anàlisi dels fluxos d'eixida des de la Marina Alta. Seguint l'esquema aplicat anteriorment, s'han separat

les mitjanes d'edat de la població total i de la població major de 55 anys. El resultat, novament, és una diferència d'edat notable entre ambdós grups, però també una diferència territorial bastant marcada. Les mitjanes d'edat al retorn més elevades corresponen a la Marina Alta, tant a la població en general, vora deu anys per damunt de la mitjana estatal, com també a nivell provincial. Però, més important encara, la mitjana d'edat de retorn de la població de més de 55 anys supera també les mitjanes d'edat estatal i provincial. Els residents britànics que retornen al Regne Unit des de la Marina Alta presenten una mitjana d'edat superior, al voltant dels 69 anys. Una explicacions possibles a aquesta diferència podria ser el fet que la presència de residents britànics, molt longeva en termes històrics, ha actuat com a mecanisme de retenció a possibles retorns, en major mesura que a altres territoris de la província d'Alacant, donat el major pes històric observat a la Marina Alta. Amb l'endarreriment del retorn, molt probablement pels llaços de solidaritat intranacionals, és a dir, allò que en termes de capital social s'ha anomenat *bonding capital* (Simó, Herzog, & Fleerackers, 2013), augmentaria l'edat a la qual els residents britànics decidirien retornar. Malgrat això, amb l'augment de l'edat també s'esperaria un increment de les possibilitats de patir algun tipus de dependència associada a l'edat. Això, però, són hipòtesis que caldria comprovar amb l'anàlisi d'un altre tipus de bases de dades.

Taula 29. Edat mitjana de retorn dels residents britànics (2008-2013)

	Retorn	Retorn (≥55)
E. Espanyol	44,24	66,87
Alacant	49,90	67,42
Alacant (-MA;-BS)*	46,64	68,69
Baix Segura	49,37	66,26
Marina Alta	53,95	69,07

Font: INE, Estadística de Variaciones Residenciales

* Indicador provincial d'Alacant, descomptant les comarques de la Marina Alta i el Baix Segura

A un altre nivell, l'edat mitjana al retorn per sexes també aporta informació sobre la manera en què es planifica el retorn a dins del nucli familiar. Quan s'observa el retorn de la població en general, resulta significatiu el fet que les dones que ixen de la Marina Alta tenen vora un any més que els homes. Tenint en compte que la majoria de les parelles de britànics residents estan formades per un home i una dona i que per norma general els homes tenen parelles més joves, tal i com s'ha pogut comprovar a l'observació de les mitjanes d'edat a l'arribada, resulta sorprenent que l'edat mitjana dels últims sis anys siga vora un any major per a les dones. No obstant això, aquesta diferència desapareix quan es consideren únicament els retorns de la població de més de 55 anys. La diferència, en aquest cas, és favorable als homes, tot i que per una quantitat que no arriba a l'any. A més, de la mateixa manera que s'havia vist abans, les mitjanes comparades entre territoris són favorables a tots els nivells a la població de la Marina Alta, que és la que presenta valors més elevats, tant en la comparació amb la comarca del Baix Segura com també amb la província d'Alacant i la mitjana de l'Estat espanyol.

Taula 30. Edat mitjana de retorn dels residents britànics per sexe i territori (2008-2013)

	Homes		Dones	
	Retorn	Retorn (≥55)	Retorn	Retorn (≥55)
E. Espanyol	42,99	67,18	41,79	66,54
Alacant	50,35	67,85	49,46	66,99
Alacant (-MA;-BS)*	46,37	68,70	46,90	68,68
Baix Segura	50,93	66,81	47,94	65,45
Marina Alta	53,54	69,49	54,62	68,65

Font: INE, Estadística de Variaciones Residenciales

* Indicador provincial d'Alacant, descomptant les comarques de la Marina Alta i el Baix Segura

No deixa de ser significatiu que, a nivell Estatal –i comarcal– només un any dels sis analitzats, el 2012, hi haja un major nombre de dones que d'homes, mentre que la resta d'anys la xifra siga la contrària, amb alguns nombres allunyats de l'equilibri que

indicaria el retorn dins la unitat migratòria que és la parella. Cal remarcar la xifra de 2013 per ser la que representa una major quantitat de retorns registrats. Tot i que s'aproxima més a l'equilibri, resta per sota d'aquest i lluny de les proporcions marcadament feminitzades d'altres territoris cosa que, d'altra banda, ja venia produint-se anteriorment (Giner & Simó, 2009). En el cas de la Marina Alta l'oscil·lació en termes de feminitat del retorn és major que a la resta de territoris, amb una variació en els darrers anys que arriba a una amplitud de 12 punts, amb majoria de retorns protagonitzats per homes, a excepció de l'any 2012.

Taula 31. Percentatge de dones britàniques retornades per territori (2008-2013)

	E. espanyol	Alacant	Alacant (-MA;-BS)*	Baix Segura	Marina Alta
2008	49,59	50,57	50,00	53,88	40,35
2009	50,39	51,40	53,99	51,08	45,76
2010	49,81	51,86	52,45	53,13	49,46
2011	49,39	52,67	51,81	54,88	49,52
2012	49,97	51,02	49,04	51,77	52,17
2013	49,70	50,15	53,83	49,40	47,99
Mitjana	49,78	51,00	51,85	49,78	48,19

Font: INE, Estadística de Variaciones Residenciales

* Indicador provincial d'Alacant, descomptant les comarques de la Marina Alta i el Baix Segura

L'observació de les mateixes dades per a les persones majors de 55 anys ofereix uns resultats diferents: el retorn dels homes sembla majoritari als quatre territoris analitzats fins a l'any 2010 en què s'equilibra o, com és el cas d'Alacant, s'inclina cap al retorn femení. Les dades a nivell estatal són, amb l'excepció de 2012, favorables als homes, mentre que les dades a nivell de la província d'Alacant semblen més favorables a les dones. Els dos darrers exercicis, que és també quan més moviment de retorn s'ha detectat, s'observa tant a Alacant com també a les dues comarques amb més moviment, un major pes dels homes, si bé la diferència és mínima. Es podria dir, en termes generals, que el retorn de la població en general és més favorable als

homes, mentre que el retorn de les edats majors de 55 anys sembla més equilibrat, tot i que amb xicotets altibaixos, normalment favorables als homes. Val a dir que les xifres de 2008 estan especialment inclinades cap al retorn masculí, especialment a la Marina Alta on es marca el mínim l'any 2008 amb només un 39% de dones retornades d'un total de 57 retorns registrats.

Taula 32. Percentatge de dones britàniques majors de 55 anys retornades per territori

	E. espanyol	Alacant	Alacant (-MA;-BS)*	Baix Segura	Marina Alta
2008	45,34	46,38	44,74	49,35	39,13
2009	48,49	49,33	54,93	46,34	48,28
2010	49,36	51,56	55,00	50,00	50,71
2011	49,49	52,22	49,41	54,41	51,39
2012	51,79	51,55	51,28	51,72	51,22
2013	48,62	48,58	49,06	48,24	49,12
Mitjana	49,15	49,89	50,74	49,56	49,53

Font: INE, Estadística de Variaciones Residenciales

* Indicador provincial d'Alacant, descomptant les comarques de la Marina Alta i el Baix Segura

Les edats mitjanes al moment de retorn per municipis mostren dues realitats diferents. D'una banda, la dels municipis on el retorn és majoritàriament protagonitzat per persones de menys de 55 anys, com ara Beniarbeig, la Vall de Laguar, Sagra o el Verger. Aquests municipis tenen en comú unes edats mitjanes al retorn baixes, però també quantitats baixes retorn registrat. En canvi, quan s'observen les mitjanes al d'edat al retorn dels municipis amb més moviment, això és, Calp, Xàbia, Dénia, Poble Nou de Benitatxell, Teulada, etc. les edats mitjanes agrupades fluctuen entre els valors per baix dels 60 anys (Dénia, Xàbia, Poble Nou de Benitatxell, Llíber) i els valors per damunt d'aquesta edat (Alcalalí, Calp, Els Poblets, Teulada). Malgrat tot, la mitjana d'edat al retorn comarcal se situa en els 54 anys, cosa que apunta a l'existència del retorn també de persones joves. Quan es tenen en compte només els valors per damunt dels 55 anys les mitjanes augmenten, lògicament, fins a situar-se, en terme

mitjà, al voltant dels 69 anys. És significatiu que la mitjana en cap cas baixa dels 60 anys, sent la xifra més baixa observada en el període estudiat la de Sagra, amb una mitjana al retorn de 64 anys. Recapitulant, s'ha pogut observar que l'edat mitjana a l'arribada –per damunt dels 55 anys– se situa en els 63,78 anys, mentre que l'edat mitjana a l'eixida se situa en els 69,07 anys en el període estudiat.

Taula 33. Edat mitjana de retorn dels residents britànics a la Marina Alta, per municipi (2008-2013)

	Retorn	Retorn (≥55)
Adsubia	55,50	.
Alcalalí	63,59	71,14
Beniarbeig	50,00	.
Benigembla	65,00	65,00
Benidoleig	57,97	64,50
Benimeli	73,83	73,83
Benissa	65,50	68,31
Poble Nou de Benitatxell	44,61	68,59
Calp	68,23	72,61
Dénia	53,62	66,95
Gata de Gorgos	50,63	63,88
Xaló	51,60	66,79
Xàbia	51,27	71,65
Llíber	50,20	70,52
Murla	68,50	68,50
Orba	62,00	62,00
Parcent	60,00	69,00
Pedreguer	45,94	65,69
Pego	56,89	62,38
Poblets, els	66,88	71,04
Ràfol d Almúnia, el	66,36	66,36
Sagra	40,50	64,00
Senija	69,50	69,50
Teulada	60,94	67,66
Vall de Laguar, la	46,13	66,75
Vall de Gallinera	25,00	.
Verger, el	47,17	68,00
Total	53,95	69,07

Font: INE, Estadística de Variaciones Residenciales

Si comparem el procés de retorn dels residents britànics amb el d'altres nacionalitats que també han retornat des de l'Estat espanyol als seus respectius països, s'obté un panorama bastant aclaridor de les diferències entre la població britànica i la resta de nacionalitats. De fet, el Regne Unit és una de les nacionalitats que més retorn ha registrat en els darrers anys, amb unes xifres, entre retorn declarat i eixides amb destinació desconeguda, al voltant de 54.000 persones, per damunt d'Alemanya i fins i tot nacionalitats de la migració econòmica com Equador, tot i que per sota de Romania i Marroc, amb 200.000 i 70.000 retorns en el període estudiat, respectivament. Quan es compara el percentatge de retornats de més de 55 anys sobre el total de retornats s'obté una primera diferència fonamental: nacionalitats com ara l'Alemanya o la Suïssa, malgrat la seua importància relativa i el pes major de les edats envellides a l'estructura de la població, retornen menys, comparativament parlant, que la població britànica: el 29% dels alemanys retornats tenia més de 55 anys, per un 16% dels suïssos, enfront d'un 41% dels britànics. Resulta evident que la força del moviment de retorn en aquesta franja d'edat, és major. Malgrat això, també s'ha de dir que el retorn dels residents alemanys presenta valors molt elevats per a la quantitat de residents a l'Estat espanyol, cosa que s'ha de tindre en compte a efectes comparatius. Per últim, les edats mitjanes al retorn mostren el valor màxim a l'edat de retorn agregada per al Regne Unit, enfront de a valors més reduïts en els casos tant d'Alemanya i Suïssa, que són els directament comparables. Quan s'observen només els valors d'edat majors de 55 anys, la cosa canvia: Suïssa i Alemanya, en aquest ordre, tenen les mitjanes d'edat més elevades, mentre que el Regne Unit queda en tercer lloc, amb una mitjana al voltant dels 67 anys.

Taula 34. Comparació amb el retorn d'altres nacionalitats (2008-2013)

	Retorn total (2008-2013)	Desconeguts (2008-2013)	% 55 anys i més sobre retorn total	Edat mitjana al retorn	Edat mitjana retorn ≥55
Alemanya	12.274	25.796	28,68	41,03	68,19
Suïssa	2.953	2.723	15,89	32,40	70,31
Romania	30.562	170.064	7,61	32,16	60,96
Marroc	18.100	60.329	8,78	33,52	65,09
Equador	29.107	20.489	6,28	32,81	61,43
Regne Unit	10.499	44.166	41,33	44,24	66,87

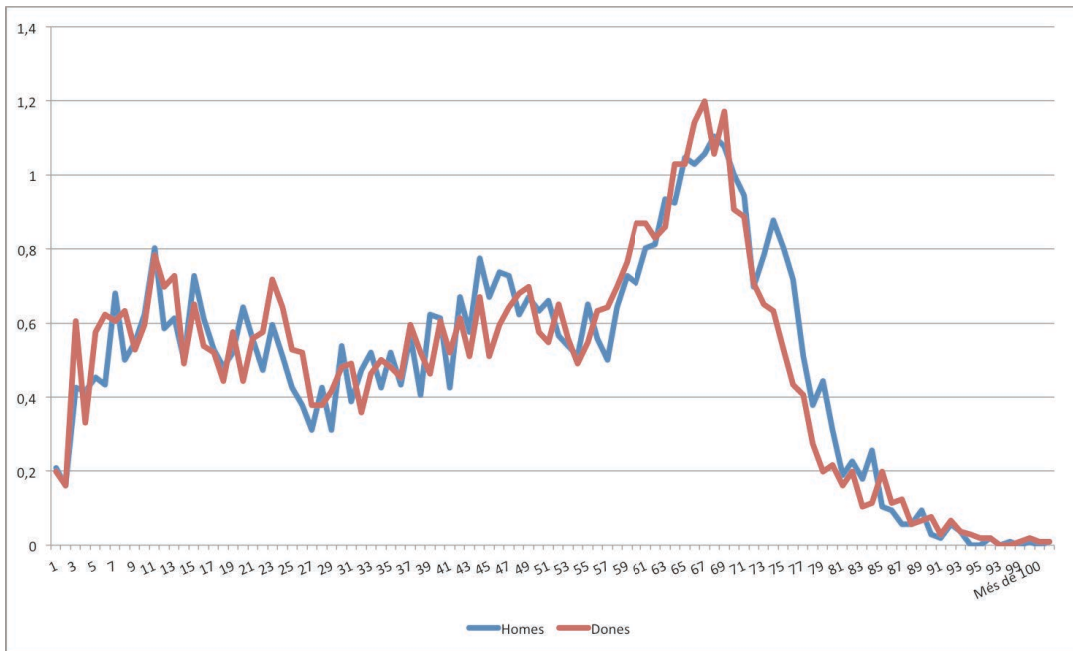
Font: INE, Estadística de Variaciones Residenciales

Pel que fa a l'estructura d'edat i sexe de les persones retornades, tal i com es pot observar a la següent figura corresponent al total de retorns de residents britànics des de l'Estat espanyol, les edats en què més es retorna cap al Regne Unit són, precisament, les compreses entre els 65 i els 70 anys, que és quan s'arriba al valor màxim, tal com es pot comprovar a la figura 23. No obstant això, es poden diferenciar almenys uns altres dos pics en l'evolució del retorn: un primer al voltant dels 12 anys, que es pot correspondre amb dos circumstàncies ben diferents. D'una banda, una migració de retorn motivada per la crisi econòmica, on els pares han de retornar degut a la impossibilitat de sostindre l'economia familiar a un país que travessa una llarga recessió. La segona circumstància es correspon amb l'entrada a l'institut dels fills dels migrants que han dut a terme un desplaçament laboral, aquells als quals Karen O'Reilly anomena els fills dels caçadors (O'Reilly, 2009). Es tractaria, doncs, d'una migració amb propòsit formatiu, amb l'objectiu planificat de seguir els estudis segons el sistema educatiu anglès. No és la primera vegada que es detecten aquest tipus de moviments: a Simó i Giner (2012) també es detectà mitjançant tècniques qualitatives la migració de menors d'edat per acabar els estudis iniciats a l'Estat espanyol sota programes educatius britànics.

En segon lloc, es detecta un pic, al voltant dels 45 anys, més pronunciat en el cas dels homes, que es correspondria ben bé amb la figura dels pares d'aquells menors d'edat que es desplacen cap al Regne Unit. La major importància dels homes fa pensar, en aquestes edats, en processos de separació, divorci i retorn, possiblement menys secundats, de manera agregada, per les dones, però sobretot en l'existència de famílies transnacionals, amb uns membres empadronats i d'altres no, on el pare retorna per treballar al mercat britànic, amb visites espaiades en el temps per veure la seua família, fenomen també detectat a Simó i Giner (2012).

Si atenem a la població que ens interessa, però, es pot veure com precisament als 55 anys es marca un mínim que no deixarà de créixer fins arribar al màxim, al voltant dels 67 anys. Cal remarcar la major importància de les dones, que són les que marquen els valors màxims d'edat al retorn. Novament, podríem estar assistint a processos de retorn post separació o divorci o també als primers retorns motivats per l'enviudament. La major proporció de dones, que per norma general solen sobreviure als seus marits, explicaria aquesta diferència. Al voltant dels 74 anys es registra un segon pic, en aquest cas únicament protagonitzat per homes. La hipòtesi que sorgeix a partir d'aquest retorn és la del retorn posterior a un procés d'enviudament, molt més pronunciat que en el cas de les dones. El retorn posterior a l'enviudament en homes s'albira més freqüent, especialment perquè els homes en aquestes edats no han desenvolupat les habilitats per tindre cura d'ells mateixos, fins al punt que depenien de les seues esposes per a les tasques més quotidianes. La defunció de l'esposa, que no deixa rastre a nivell de variació residencial, provocaria una diferència favorable als homes com la que es pot apreciar a la figura. D'altra banda, el retorn femení segueix una corba descendent que, amb l'excepció de xicotets pics, ja no deixa valors màxims, pràcticament des dels 70 anys.

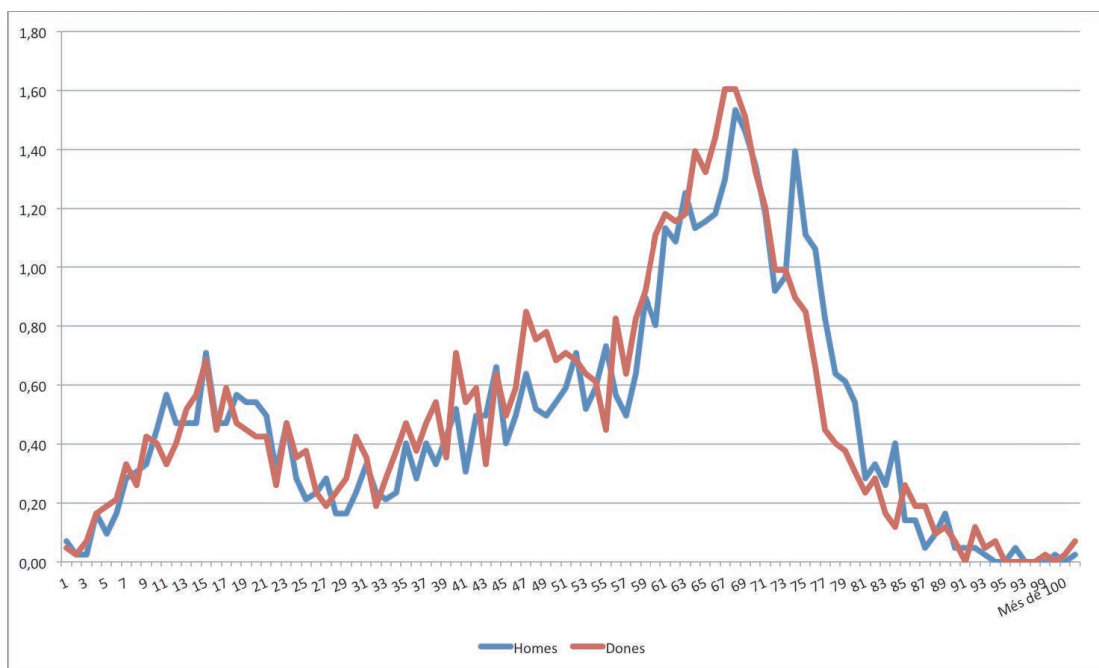
Figura 23. Estructura del retorn de residents britànics, per edat i sexe, des de l'Estat espanyol (2008-2013)

Font: INE, Estadística de Variaciones Residenciales

En el cas d'Alacant es pot apreciar el pic de les edats més joves, en aquesta ocasió al voltant dels 15 anys. Els retorns de les persones adultes es veuen més desdibuixats, amb màxims marcats, en aquest cas, més per dones que per homes, especialment entre els 45 i els 50 anys. Més enllà dels 50 anys es pot observar el mateix efecte ja descrit a la figura corresponent a l'Estat espanyol: major importància del retorn femení a la franja d'edats del primer postretir, això és, dels 65 als 70 anys. D'igual manera, el retorn masculí marca uns màxims a partir dels 74 anys que podrien justificar-se dient que són retorns de parelles amb diferents edats, donada la major edat, en termes mitjans, de l'home al sí de la parella.

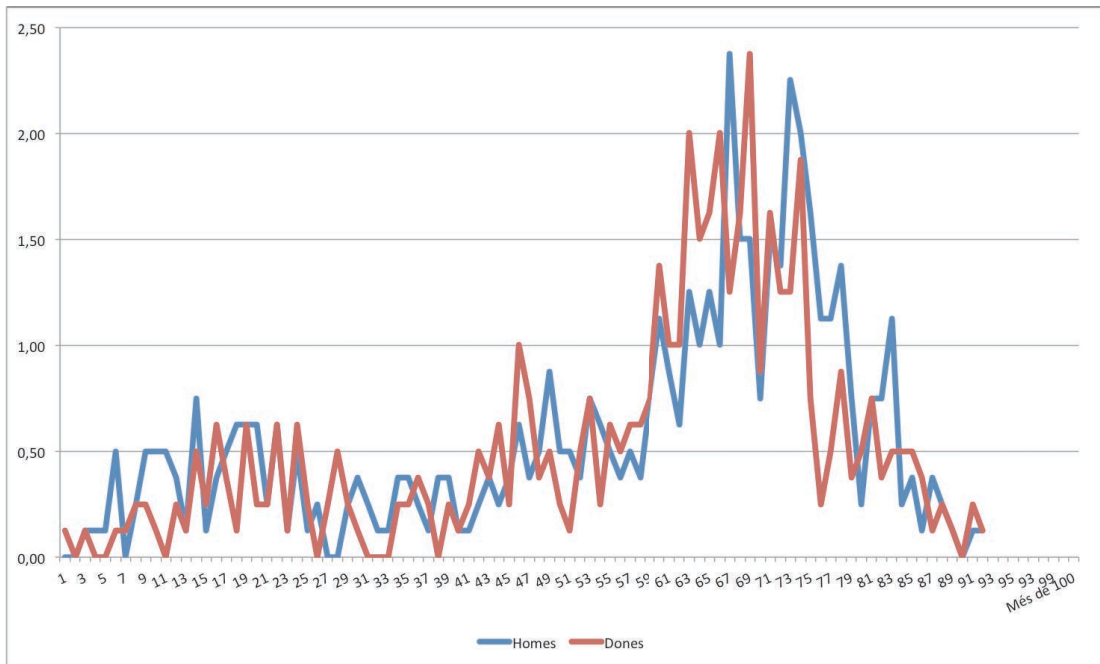
Figura 24. Estructura del retorn de residents britànics, per edat i sexe, des de la província d'Alacant (2008-2013)

Font: INE, Estadística de Variaciones Residenciales

A la següent figura es pot veure el mateix fenomen a la Marina Alta. Malgrat que les escasses observacions dibuixen una figura amb molts daltabaixos, es poden identificar perfectament els diferents estadis que s'han anomenat anteriorment, si bé la importància relativa, tant del retorn dels menors com també el de les persones en edat de treballar, és significativament menor. Pel que fa a les edats per damunt dels 55 anys es poden observar els pics, ja coneguts, protagonitzats per dones entre els 65 i els 70 anys, tot i que ara semblen acompanyats en gran mesura per alguns pics semblants d'homes, al voltant dels 65 i dels 74 anys. Malgrat això, tornen a aparèixer els pics exclusivament masculins a partir dels 74 anys, mentre que el retorn femení és més estable a partir d'aquestes edats.

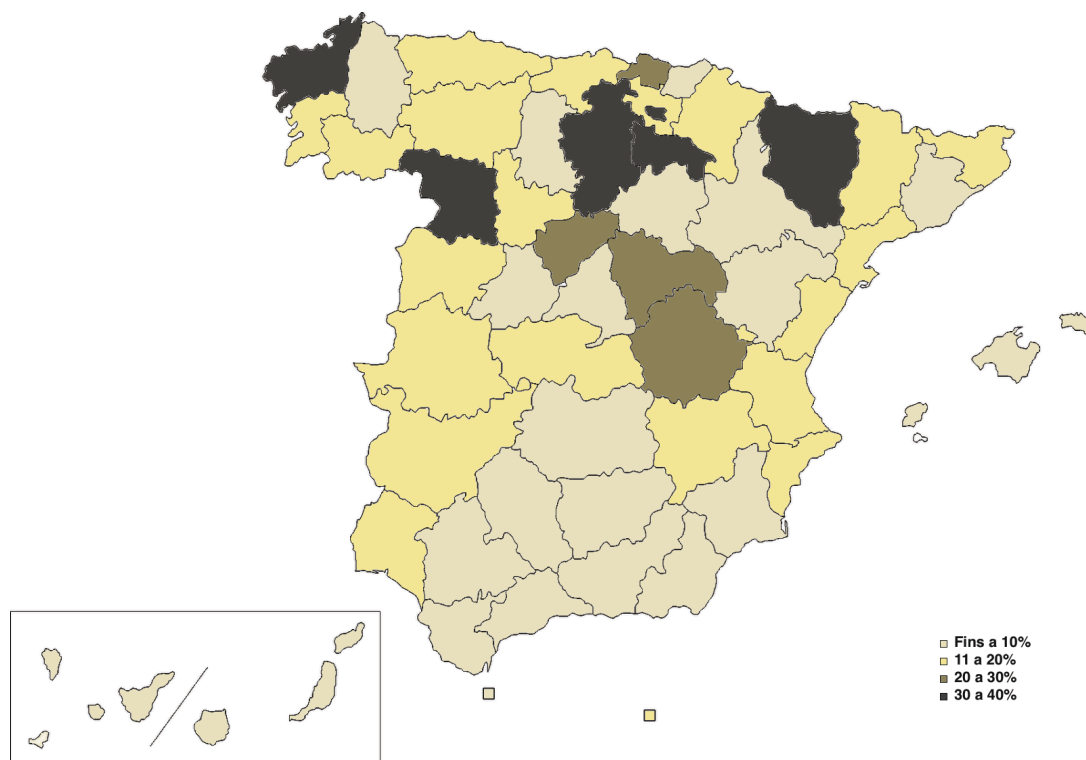
Figura 25. Estructura del retorn de residents britànics, per edat i sexe, des de la Marina Alta (2008-2013)

Font: INE, Estadística de Variaciones Residenciales

D'altra banda, s'han posat en comparació els processos d'arribada sobre els de retorn, per tal de mesurar la importància relativa de cadascun d'aquests esdeveniments, no tant com a exercici comparatiu dels fluxes sinó, seguint allò que iniciaren Huete, Mantecón i Estévez (2013), com a mesura estandarditzada del pes relatiu de cadascun dels fluxes, a mode de raó estimativa. Com es pot observar al següent mapa corresponent al total d'edats, els pesos són majors allà on el col·lectiu no té molta presència i la quantitat de retorns no és molt nombrosa. Fins i tot la presència de retorns en edat laboral poden marcar la diferència entre els territoris. Aquest és el cas de Huesca, La Rioja, Burgos, Salamanca o, en menor mesura, A Coruña, que com s'ha pogut veure era un territori receptor per damunt de la resta que s'han citat. Altres territoris, amb major implantació del col·lectiu passen desapercebuts per la gran quantitat d'entrades de residents registrades, que invisibilitzen els processos d'eixida i retorn, com ara és el cas de Màlaga i, en menor mesura, Alacant.

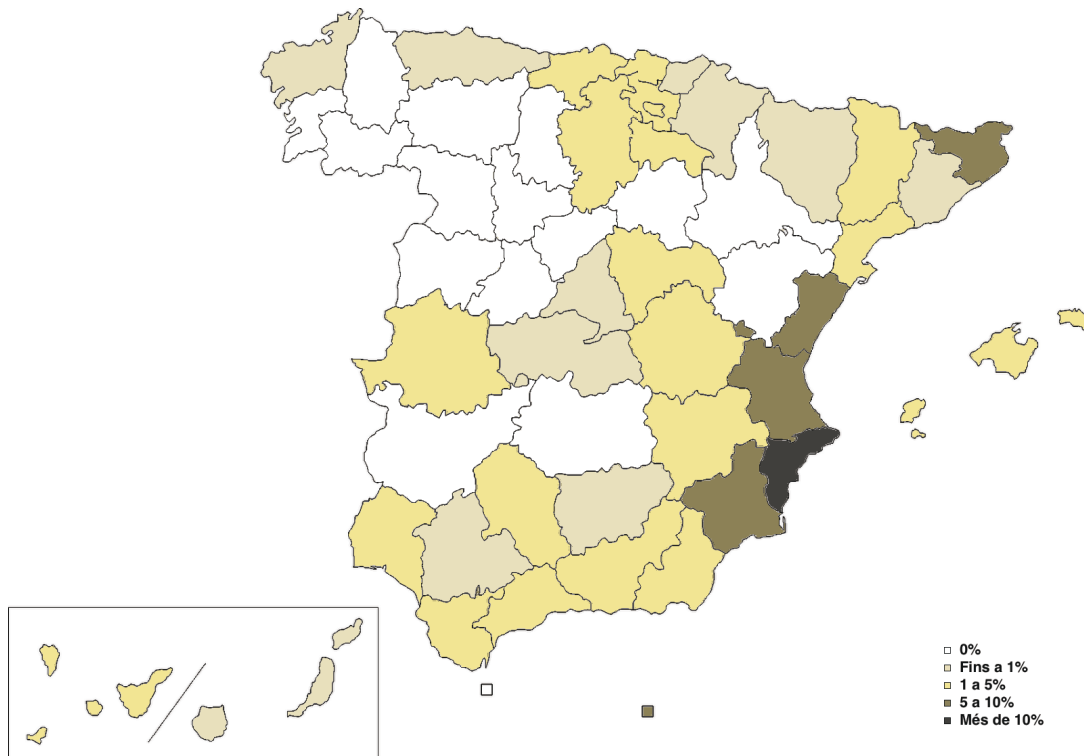
Figura 26. Pes del retorn sobre les entrades de residents britànics, Estat espanyol (2008-2013)

Font: INE, Estadística de Variaciones Residenciales

En canvi, quan s'observa el mateix efecte sobre la població major de 55 anys l'aspecte del mapa canvia. En primer lloc ja destaquen més les zones del mapa on se sap que hi ha major concentració de residents britànics, com ara la costa Mediterrània. Alacant és la província on el pes relatiu del retorn sobre les entrades resulta major, comparativament per damunt d'altres zones d'acollida com ara Màlaga o Almeria. Altres territoris que destaquen per la importància relativa del retorn sobre les arribades són Castelló, València, Múrcia i també Girona, que apareix com un nou territori a tindre en compte pel que fa als processos migratoris protagonitzats per ciutadans britànics.

Figura 27. Pes del retorn sobre les entrades de residents britànics, Estat espanyol, 55 anys i més (2008-2013)

Font: INE, Estadística de Variaciones Residenciales

A la següent taula es poden observar la relació entre arribades des del Regne Unit i el retorn, tot utilitzant diferents territoris de referència i també a partir de l'estratificació etària que s'ha utilitzat en l'anàlisi, això és, població en general i aquella de 55 anys i més. A primera vista hi ha un augment generalitzat de les ràtios de retorns sobre arribades, tant a nivell estatal com també a nivell provincial i comarcal. No obstant això, les xifres a nivell estatal són més moderades: el darrer any, en què la tendència ha esclatat, arriba a 24 retorns per cada 100 arribades, per a la població en general, tot i que només 10 per cada 100 a l'estrat de britànics majors de 55 anys. Cal remarcar el cas de 2012, en què a nivell agregat s'observa una disminució de la ràtio que, no obstant això, es recupera l'any després. La Marina Alta és el territori, dels tres nivells analitzats, que assoleix el màxim en la ràtio durant els anys analitzats, i això succeeix l'any 2013. Aquest exercici la població britànica que arriba a la Marina Alta és menor

que el número d'eixides en forma de retorn. Si a això s'afegeixen la resta de destinacions (entre elles les destinacions desconegudes) s'obté una pèrdua neta de població d'origen britànic. Aquesta tendència és notable quan s'examina només la població de 55 anys i més, que en el darrer exercici assoleix una pèrdua neta de població per raó del retorn, tot i que a si es té en compte tota la població la ràtio segueix sent favorable a l'arribada de població, com a la resta de territoris de referència. En aquest cas, tot i que la tendència també és a créixer, el saldo segueix sent positiu quan es comparen les arribades i els retorns. Caldria comprovar què succeeix en els propers anys per tal de certificar si aquesta tendència es manté o només ha estat una qüestió temporal. El resultat agregat interanual del nombre de retorns per cada 100 entrades ofereix resultats diferents segons el territori que s'observe. Atenent a les xifres globals, a nivell estatal la xifra no supera els 10,54 retorns per cada 100 arribades, mentre que a Alacant el nombre de retorns se situa en 18,95 per cada 100 arribades, un poc menys, 13,15 quan es considera només la població resident a la província d'Alacant tot exclouent el Baix Segura i la Marina Alta. A nivell comarcal, al Baix Segura el nombre d'arribades acumulat supera el de retorns (22,57 retorns per cada 100 arribades) mentre que a la Marina, com s'ha pogut veure, la xifra agregada de retorns assoleix el seu valor màxim, encara favorable a les arribades (28,58 per cada 100). L'anàlisi dels grups de més de 55 anys, per contra, revela dades més diferenciades en funció del territori. Mentre que a l'Estat espanyol la xifra se situa en 3,96 retorns per cada 100 arribades, a la província d'Alacant la xifra augmenta fins a 10,67 retorns per cada 100 arribades. Per comarques, el Baix Segura presenta 23,77 retorns per cada 100 entrades, mentre que a la Marina Alta arriba a 36,69 retorns per cada 100 arribades. Amb això es pot dir que, malgrat el canvi en el darrer exercici (especialment visible a la Marina Alta per a la població de més de 55 anys) les xifres globals dels darrers anys són, encara, favorables a les arribades.

Taula 35. Número de retorns per cada 100 entrades, per any i territori

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Total període*
E. espanyol	4,92	6,93	9,35	9,12	8,96	23,95	10,54
E. espanyol ≥55	0,89	2,06	3,62	3,19	3,53	10,44	3,96
Alacant	6,46	10,14	15,59	12,98	16,59	51,93	18,95
Alacant ≥55	4,33	9,14	17,33	14,88	18,53	55,28	19,92
Alacant (-MA;-BS)*	5,48	9,95	11,41	10,68	11,63	29,78	13,15
Alacant (-MA;-BS) ≥55**	2,70	6,47	11,27	9,99	10,68	22,71	10,64
Baix Segura	7,45	10,26	13,89	12,59	23,45	67,78	22,57
Baix Segura ≥55	5,46	11,20	13,47	15,09	26,79	70,57	23,77
Marina Alta	7,03	10,49	37,05	22,88	14,08	79,95	28,58
Marina Alta ≥55	6,27	10,94	50,36	30,51	15,95	106,10	36,69

Font: INE, Estadística de Variaciones Residenciales

* El càlcul per al total del període s'ha fet amb la mitjana dels totals d'arribades i retorns per al període estudiat

** Indicador provincial d'Alacant, descomptant les comarques de la Marina Alta i el Baix Segura

L'observació del nombre de retorns sobre el nombre de persones empadronades ofereix un indicador de la intensitat anual de l'emigració sobre la base dels *stocks* poblacionals acumulats, cosa que redueix els valors en comparació amb la taula anterior, donats els alts valors del denominador, en aquest cas la població empadronada. En els darrers anys s'apunta a un moviment de retorn de vora l'1% a nivell estatal. La xifra canvia augmenta quan s'observen el nivell d'anàlisi provincial i comarcal, fins al punt de superar l'1% de retorns al darrer any analitzat i índexs interanuals inferiors, en qualsevol cas, al 3,5%. Aquesta és la mateixa dinàmica que s'observa al Baix Segura, fins i tot amb major intensitat. S'ha de fer notar que en els percentatges de retorn, en el cas de la Marina Alta el valor més alt es dona en la població major de 55 anys i el més baix en la població en general. Al Baix Segura ocorre just el contrari, amb un valor més alt per a la població en general que per als majors de 55 anys. Els percentatges de retorn, però, han estat poc significatius la resta dels exercicis, amb l'excepció de l'any 2010 que és quan es detecta un primer màxim, visible únicament al territori alacantí, i molt més perceptible a la Marina Alta que no al Baix Segura. El resultat d'aplicar un sumatori a les dades dels sis exercicis situa els

percentatges de retorn sobre el padró en xifres que, en el millor dels casos, no supera el 3,5. Els màxims de la taula s'observen a les xifres agregades de la província d'Alacant, tant al conjunt de la província com als territoris externs al Baix Segura i la Marina Alta. D'altra banda, el Baix Segura registra el màxim comarcal per al tota del població, amb 3 retorn per cada 100 persones empadronades. Les xifres de la població de 55 anys i més són menors, en general, tant a nivell estatal, provincial com comarcal, a excepció de la dada de la Marina Alta, que és superior a la que s'observa en la població en general, cosa que no s'observa a cap dels territoris analitzats. Això es pot deure tant a l'efecte del major nombre de retorns com també a la disminució de la població que ocupa el lloc del denominador. En general, però, les xifres són baixes pel pes –no considerat en aquesta taula– de les migracions de retorn sota l'epígraf de destinació desconeguda.

Taula 36. Número de retorns per cada 100 persones empadronades, per any i territori

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Suma
E. espanyol	0,34	0,35	0,41	0,38	0,38	0,91	2,77
E. espanyol ≥55	0,14	0,24	0,37	0,30	0,33	0,86	2,24
Alacant	0,36	0,39	0,50	0,37	0,41	1,24	3,27
Alacant ≥55	0,19	0,29	0,49	0,36	0,39	1,14	2,86
Alacant (-MA;-BS)*	0,60	0,75	0,65	0,56	0,53	1,32	4,42
Alacant (-MA;-BS) ≥55*	0,26	0,44	0,59	0,50	0,45	0,89	3,12
Baix Segura	0,32	0,31	0,37	0,29	0,43	1,30	3,02
Baix Segura ≥55	0,20	0,30	0,34	0,31	0,44	1,24	2,82
Marina Alta	0,20	0,19	0,61	0,34	0,22	1,05	2,62
Marina Alta ≥55	0,13	0,16	0,74	0,37	0,21	1,13	2,74

Font: INE, Estadística de Variaciones Residenciales

* Indicador provincial d'Alacant, descomptant les comarques de la Marina Alta i el Baix Segura

A més dels retorns ja coneguts, cap la possibilitat de fer una estimació de la xifra de persones retornades a partir de l'assignació de retorns sobre el total de moviments amb destinació desconeguda. Es tracta d'un exercici de càlcul que ens posa sobre la

pista d'una estimació del nombre total de retorns per al període analitzat. Així, s'han calculat primer quins són els percentatges de retorn sobre les destinacions conegudes als diferents territoris (estatal, provincial i comarcal). Sobre aquestes estimacions s'han extret els valors màxims i mínims, que seran es que s'utilitzaran en el càlcul mitjançant l'aplicació sobre el nombre total de destinacions desconegudes⁹¹. No hi ha evidència que diga que les destinacions desconegudes hagen de ser retorns, la qual cosa és clara, però tampoc la hi ha de que no ho siguen. Els càlculs mínim i màxim per al total de la població són 87,38% i 97,49%, mentre que per a la població major de 55 anys se situen entre el 94,32% i el 98,35%. El resultat mostra un número de retornats més realista, que en el cas de l'Estat espanyol se situaria en els darrers anys entre 49.122 i 53.579 persones, amb un retorn de població de 55 anys i més al voltant les 20.000 persones. Les xifres es veurien igualment incrementades per a Alacant, el Baix Segura i la Marina Alta. Precisament un dels territoris que més veuria incrementat el número de persones retornades, al marge de la xifra total de l'Estat espanyol, seria la Marina Alta, on l'increment de retorns gràcies a l'assignació és major, especialment quan es tenen en compte els retorns d'aquelles persones per damunt dels 54 anys. Els increments en el cas de la Marina se situen entre el 192% i el 251%, mentre que els increments són menys notables en la resta dels casos, tant a nivell provincial com també al Baix Segura, amb l'excepció de la resta de la província d'Alacant, on els increments són especialment significatius per a la població de 55 anys i més.

⁹¹ S'assumeix que les destinacions desconegudes tenen la mateixa composició que les conegudes, és a dir, que no constitueixen un moviment selectiu, sinó que segueixen una distribució equivalent al de les emigracions amb destinació coneguda.

Taula 37. Càlcul d'assignacions del retorn per territori, 2008-2013

	Retorn efectiu	Destinació desconeguda	Assignació mínims	Δ%	Assignació màxims	Δ%
E. espanyol	10.596	44.090	49.122	363,59	53.579	405,66
E. espanyol ≥55	4.339	15.946	19.379	346,63	20.022	361,44
Alacant	4.235	9.692	12.704	199,97	13.684	223,11
Alacant ≥55	2.313	5.027	7.054	204,99	7.257	213,75
Alacant (-MA;-BS)*	1.407	2.521	3.785	169,00	3.886	176,22
Alacant (-MA;-BS) ≥55*	534	1.197	1.663	211,43	1.711	220,46
Baix Segura	2.030	4.429	5.900	190,64	6.348	212,70
Baix Segura ≥55	1.248	2.291	3.409	173,15	3.501	180,54
Marina Alta	798	2.056	2.595	225,13	2.802	251,18
Marina Alta ≥55	531	1.082	1.552	192,19	1.595	200,40

Font: INE, Estadística de Variaciones Residenciales

* Indicador provincial d'Alacant, descomptant les comarques de la Marina Alta i el Baix Segura

Per tant, en tornar a fer els càlculs del número de retorns per cada 100 entrades amb les assignacions de possibles retornats, la xifra canvia considerablement. Per a fer el càlcul s'ha considerat l'hipotètic nombre de retorns a partir de l'estimació amb la mitjana dels valors màxims i mínims observats anteriorment. La xifra resultant s'ha comparat amb el nombre real d'arribades anuals de ciutadans amb nacionalitat britànica. Com es pot observar, el punt d'inflexió se situa, en el cas de la Marina Alta, en l'any 2010, quan s'arriba a fregar el 100% de retorns sobre arribades en la franja major de 54 anys. Les xifres en la resta de territoris no són tan significatives, i es podria dir que el cas de la Marina Alta és diferent del de la resta de territoris analitzats. Fins i tot al nivell del Baix Segura, la comarca alacantina amb major presència del col·lectiu britànic les xifres són més baixes en l'exercici 2010, també a nivell de la resta de la província d'Alacant. El vertader canvi arriba, però, l'any 2013. Fins i tot a nivell nacional s'observa com la xifra total supera el 100%, això és, hi ha més retorns que no entrades, malgrat que a tendència no és igual per a la població major de 55 anys al nivell de l'Estat espanyol, possiblement com a combinació d'un major nombre

d'entrades al conjunt del territori, en comparació amb l'increment del retorn. No obstant això, als diferents nivells territorials analitzats les xifres són diferents, amb percentatges de retorn enfront de la població arribada per damunt del 100, és a dir, més enllà del punt ideal d'equilibri en el qual el número de residents seria estàtic. En el cas d'Alacant, l'índex és menor per a la població major de 55 anys, al voltant del 86%. Les xifres són significativament més baixes en el cas de la província d'Alacant, descomptades les comarques del Baix Segura i la Marina Alta, amb xifres al voltant dels 73 retorns per cada 100 arribades. Per contra, els casos del Baix Segura i la Marina Alta l'any 2013 són excepcionals. Superen de llarg el 100%, i en el cas de la Marina Alta podríem dir que el número de retornats supera el triple del nombre d'arribades, o el que és el mateix, hi ha una pèrdua efectiva de població degut al retorn en direcció al país d'origen. Malgrat tot, la pèrdua poblacional no s'observa a nivell dels totals de població, tal i com s'ha pogut comprovar al primer apartat de l'anàlisi. Més bé es tracta d'una proporció xicoteta de població (775 retorns per 213 arribades) que és el que dona el resultat de la Marina Alta per a les persones majors de 55 anys. Així, a nivell agregat les xifres de retorn són més significatives que en el cas de considerar només els retorns registrats com a tal. Pel que fa a la mitjana interanual, a nivell estatal s'observa una xifra molt superior, al voltant del 48%, tot i que la població major de 54 anys no arriba a aquesta quota. Les xifres provincials són encara majors, 51 retornats per cada 100 arribades i 28 en el cas de la població per damunt dels 54 anys, un poc menys per a l'indicador provincial sense comptar la Marina Alta i el Baix Segura. Però on realment s'observa la diferència és a nivell comarcal. Mentre que el Baix Segura presenta uns valors elevats, al voltant del 57%, pràcticament coincidents per a la població total i el grup d'edat major de 55 anys, a la Marina Alta se superen tots els registres. Amb 83 retornats per cada 100 arribades, es pot dir que la tendència en els darrers anys està canviant, tant pel que fa a arribades, com pel que fa a retorns. El valor de la població amb més de 55 anys encara s'hi aproxima més al punt d'equilibri interanual, amb 97 retorns per cada 100 arribades. Malgrat tot, atenent als

resultats comentats anteriorment es pot ressaltar el fet que l'elevada xifra de retorn no es tradueix en grans pèrdues netes de població perquè les quantitats implicades no són tan elevades. No obstant això, si la tendència continua, i alguns indicadors avançats de l'INE així ho assenyalen, la pèrdua neta en els valors interanuals serà clara.

Taula 38. Número de retorns sobre el càlcul d'assignacions per cada 100 persones arribades, 2008-2013

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Mitjana
E. espanyol	9,30	28,97	54,58	47,15	43,57	132,26	47,54
E. espanyol ≥55	1,84	8,55	15,95	12,93	15,83	54,38	16,41
Alacant	8,83	30,47	65,39	43,11	73,15	140,56	50,72
Alacant ≥55	3,23	15,50	31,87	22,70	40,88	85,57	27,51
Alacant (-MA;-BS)*	6,54	17,48	70,85	23,86	29,69	73,58	31,68
Alacant (-MA;-BS) ≥55*	4,00	13,32	65,03	22,55	26,43	73,39	29,64
Baix Segura	10,31	42,88	55,84	60,11	75,10	161,00	57,31
Baix Segura ≥55	7,99	45,33	44,29	51,66	69,34	172,43	57,26
Marina Alta	13,18	42,92	88,43	80,27	51,24	319,50	83,83
Marina Alta ≥55	14,14	45,48	97,14	85,21	60,18	363,90	97,36

Font: INE, Estadística de Variaciones Residenciales

* Indicador provincial d'Alacant, descomptant les comarques de la Marina Alta i el Baix Segura

L'observació de l'assignació del retorn sobre el total de població empadronada ofereix uns resultats diferents dels que s'havien observat anteriorment. Enfront dels índexs interanuals inferiors al 3,5% observats amb el retorn registrat com a tal, en aquesta ocasió estariem parlant d'índexs al voltant del 10% i fins i tot superiors, com és el cas del total de la població resident a l'estat espanyol: s'estima que un 13,3% hauria retornat en els exercicis estudiats. La suma de les xifres interanuals ofereix, novament, dades majors que les observades quan s'ha considerat només el retorn registrat. La xifra de l'Estat espanyol és major que les observades a la resta dels territoris, tant per a la població total (13 retorns per cada 100 persones empadronades) com per al grup de més de 54 anys (10 retorns per cada 100 persones empadronades). A nivell provincial la xifra és menor, al voltant de 10 retorns per cada

100 persones empadronades en total, vora 9 quan es considera només la població de més de 54 anys, un poc més quan no es considren la Marina Alta i el Baix Segura. Les xifres comarcals són més discretes, al voltant de 9 retorns per cada 100 empadronats a les dues comarques, i vora els 8 retorns per cada 100 persones empadronades quan es considera només la població de més de 54 anys. Val a dir que la xifra de retorn en el cas d'aquest últim col·lectiu és major a la Marina Alta, on sobrepassa els 8 retorns per cada 100 persones empadronades.

Taula 39. Número de retorns sobre el càlcul d'assignacions per cada 100 persones empadronades, 2008-2013*

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Suma
E. espanyol	0,65	1,45	2,38	1,96	1,84	5,04	13,32
E. espanyol ≥55	0,30	1,00	1,61	1,21	1,47	4,50	10,09
Alacant	0,49	1,18	2,08	1,23	1,79	3,37	10,14
Alacant ≥55	0,31	1,01	1,68	1,05	1,59	3,20	8,84
Alacant (-MA;-BS)*	0,72	1,32	4,02	1,26	1,36	3,27	11,94
Alacant (-MA;-BS) ≥55*	0,38	0,91	3,41	1,12	1,10	2,88	9,80
Baix Segura	0,45	1,30	1,49	1,40	1,37	3,08	9,09
Baix Segura ≥55	0,29	1,21	1,11	1,05	1,14	3,03	7,83
Marina Alta	0,37	0,79	1,46	1,20	0,81	4,19	8,82
Marina Alta ≥55	0,29	0,65	1,42	1,04	0,78	3,89	8,07

Font: INE, Estadística de Variaciones Residenciales

6.2.5 El rastre de la població britànica resident al Sistema d'Informació Poblacional de la Conselleria de Sanitat

El sistema d'Informació Poblacional és una base de dades promoguda per la Conselleria de Sanitat, creada pel Decret 126/1999, de 16 de agost. Amb aquest decret es garantia l'accés a la sanitat pública mitjançant l'ús de la targeta sanitària, una de les experiències pioneres de digitalització tant de l'accés a la sanitat pública com també d'arxiu dels historials clínics (amb la ferramenta Abucasis⁹²) i de la gestió dels processos clínics i administratius. Al marge de les problemàtiques associades a l'ús de la ferramenta o la formació del personal per tal de poder aprofitar l'aplicació informàtica, la generació de dades de caràcter administratiu és un dels punts forts d'aquesta innovació. Amb l'accés a les microdades es pot fer un càlcul a partir dels stocks de la població resident, i també de les baixes registrades en el sistema per les principals causes.

S'han de tindre en compte, però, algunes limitacions: en primer lloc, el fet que només hi ha registrades les persones que fan ús de la sanitat pública valenciana. Tot i que el sistema públic valencià és molt ben valorat, i l'accés és universal, les prestacions només estan garantides en condicions de gratuïtat per a les persones que puguem acreditar un títol d'assegurament sanitari (per exemple, la condició de pensionistes al Regne Unit, la Targeta Sanitària Europea en vigor o que acrediten no tindre recursos⁹³). Això genera una bossa de persones que poden estar correctament

⁹² El programa Abucasis, que es troba ara mateix en la segona fase, és la ferramenta amb què la Conselleria de Sanitat gestiona l'historial clínic, l'atenció a l'usuari i les funcions administratives, de manera que aquesta informació s'actualitza en temps real i és accessible des de qualsevol punt de la xarxa assistencial pública.

⁹³ Aquesta última circumstància, la d'acreditar no tindre recursos, ha estat una de les que alguns membres del col·lectiu ha aprofitat per tal d'accedir al sistema sanitari utilitzant una via intermèdia, la de l'acreditació mitjançant la Newcastle Letter, tot i que aquesta situació ha canviat des de la reforma de

registrades al padró municipal, obtindre la residència a l'Estat espanyol, però no l'accés gratuït a la Sanitat Pública per la via de la pensió. L'accés a la sanitat per al col·lectiu menor de 65 anys estaria produint-se, bé per la via de la renovació del SIP cada sis mesos, bé per la via de la sanitat privada⁹⁴. A aquest col·lectiu s'hauria d'afegir una quantitat indeterminada de persones que, malgrat estar empadronades i/o tindre la residència, opten per fer un ús exclusiu de la sanitat privada. D'altra banda, cal tindre en consideració també el col·lectiu de persones que arriben com a turistes, principalment durant l'estiu, i que queden enregistrades al SIP com a usuaris temporals, amb altes d'una durada inferior a un mes que automàticament es converteixen en baixa transcorregut aquest període.

6.2.5.1 Anàlisi dels *stocks* i comparació amb el Padró

Segons el darrer recompte del Sistema d'Informació Poblacional de la Conselleria de Sanitat⁹⁵ hi ha 17.650 residents britànics a la Marina Alta, dels quals 17.212 estan registrats al corresponent padró municipal. És important remarcar que les dades a què fa referència l'anàlisi del registre SIP es corresponen únicament amb la Marina Alta: l'accés a la base de dades estava condicionat a aquests municipis. La resta de residents es corresponen als grups que afirmen residir menys d'un o de sis mesos a la Marina Alta. En el primer cas es tracta d'una estada típicament turística, puntual, per un període determinat inferior a les quatre setmanes, posteriorment al qual l'organisme encarregat de la gestió del SIP tramitarà la baixa administrativa. En el segon cas, s'arriba a una estada més prolongada, encara dins de la legalitat que resulta de no

l'atenció sanitària en 2012 (RD 1192/2012). Aquest és un tema bastant recurrent en els fòrums d'internet dirigits a població expatriada britànica resident a la costa mediterrània.

⁹⁴ Cal recordar que la Sanitat Privada ha estat l'objecte d'una sèrie de televisió ben popular al Regne Unit, *Benidorm ER*, que jugaria el paper de legitimació de l'atenció sanitària privada enfront de la pública a les localitats costaneres congestionades de la costa mediterrània.

⁹⁵ Es tracta d'un conjunt de dades facilitades per la pròpia Conselleria de Sanitat amb data 29 de desembre de 2014, després d'una petició per via formal.

sobrepasar els sis mesos a l'Estat espanyol. No obstant això, hi ha constància d'algunes persones que, aprofitant l'oportunitat de gaudir del sistema públic sanitari, renoven una i una altra vegada la targeta sanitària per períodes inferiors als sis mesos⁹⁶.

És així com s'ha d'entendre el conjunt de persones no empadronades que figuren com a altes en el moment de tancar l'exercici. Els nombres no són elevats, especialment entre les persones la residència de les quals s'estima menor d'un mes. Per contra, els nombres són més elevats entre les persones que afirmen residir durant un període superior a un mes però inferior a sis mesos. Cal fer notar que en ambdós casos la població majoritària és la de més de 55 anys, especialment després de la depuració de 2014 en què el nombre de residents s'ha reduït a nivell global i també entre els que afirmen residir menys de 6 mesos. En canvi, el nombre de persones que declaren residir per un període inferior a un mes augmenta lleugerament en els darrers anys, també de manera més clara entre les persones de més de 55 anys⁹⁷. Val a dir que la quantitat de persones que declaren no estar empadronades i que tenen un registre entre el mes i els sis mesos és més reduïda del que cabria esperar, donada la importància del subregistre de la població britànica en general –i de la retirada en particular– a la literatura acadèmica. Sumant els dos tipus d'alta temporal, el col·lectiu de no empadronats no arriba al 5%, en el millor dels casos, de la població empadronada. Aquesta quantitat, a més, s'ha anat reduïnt en els darrers anys i és menys important entre el col·lectiu de residents de 55 anys i més. Davant aquesta constatació només caben dues hipòtesis al voltant del subregistre. La primera, que el

⁹⁶ El problema a què s'enfronten aquests residents és el de no poder accedir en igualtat de condicions que la població autòctona als serveis de la cartera sanitària, sinó només als serveis d'urgència. Per a la resta d'atencions en les àrees de medicina generalista o especialista el gestor dels serveis públics de l'Àrea que correspon a la Marina Alta exigirà signar un compromís de pagament o directament el pagament de l'atenció rebuda.

⁹⁷ Cal tindre en compte que l'actualització de les dades de les persones que declaren residir menys d'un mes a la comarca es fa de manera automàtica en finalitzar el període, per la qual cosa, la probabilitat de trobar residents d'alta en el moment en què s'efectua la medicació és menor que si l'alta es produeix per un període entre el mes i els sis mesos, especialment quan la medicació es fa en temporada baixa, com és el cas.

subregistre no és tant important com s'ha tendit a pensar, tal com sospiten Ródenas i Martí (2013). La segona, que la importància dels circuits sanitaris privats paral·lels és suficient com per invisibilitzar el col·lectiu de no empadronats en el registre SIP. En qualsevol dels casos, és possible que ambdós factors estiguen afectant el nombre de persones no empadronades en el registre SIP.

Taula 40. Número de residents britànics d'alta al SIP segons la durada de l'enregistrament, grups d'edat i any (2010-2014). Marina Alta

		2010	2011	2012	2013	2014
Total	Empadronats	18.079	18.889	18.599	17.636	17.212
	No empadronats >1 mes	750	563	729	632	379
	No empadronats <1 mes	56	30	37	39	59
	Total	18.885	19.482	19.365	18.307	17.650
	No empadronats/empadronats	4,46	3,14	4,12	3,80	2,54
≥ 55 anys	Empadronats	12.389	12.966	12.846	12.159	12.039
	No empadronats >1 mes	461	382	467	429	319
	No empadronats <1 mes	21	17	19	23	44
	Total	12.871	13.365	13.332	12.611	12.402
	No empadronats/empadronats	3,89	3,08	3,78	3,72	3,02

Font: Conselleria de Sanitat, Sistema d'Informació Poblacional

La comparació entre el recompte de l'INE i el del registre SIP dona com a resultat dues mesures diferents que, fins a l'any 2014 han estat bastant allunyades. La diferència, de fet, ha estat per damunt del 40% quan s'observen els totals de població, i per damunt del 30% quan s'atén només la població de 55 anys i més. No obstant això, l'any 2014, amb la depuració a què s'ha procedit per part de l'INE, les dues xifres s'aproximen més, encara que el recompte del Padró segueix sent més elevat que no el registre SIP. La diferència en el darrer any és només del 19% per a la població total, i d'un poc més del 17% si només s'observa la població de 55 anys i més. Una possible explicació a aquesta diferència, fetes les corresponents depuracions al Padró, és que respon a la població que, quan els necessita, utilitza els circuits sanitaris paral·lels i,

per tant, no es registra al sistema SIP. La diferència, en tot cas, podria resultar major en cas de tindre en compte la hipòtesi de la major importància del subregistre.

Taula 41. Número de residents britànics d'alta al SIP i al Padró per grups d'edat i any (2010-2014). Marina Alta

		2010	2011	2012	2013	2014
Total	Empadronats INE	30.709	30.907	31.088	31.042	21.236
	Empadronats SIP	18.079	18.889	18.599	17.636	17.212
	Diferència	12.630	12.018	12.489	13.406	4.024
	% diferència	41,13	38,88	40,17	43,19	18,95
≥ 55 anys	Segons INE	19.000	19.365	19.730	19.940	14.546
	Empadronats SIP	12.389	12.966	12.846	12.159	12.039
	Diferència	6.611	6.399	6.884	7.781	2.507
	% diferència	34,79	33,04	34,89	39,02	17,23

Font: Conselleria de Sanitat, Sistema d'Informació Poblacional; INE, Explotación Estadística del Padrón

La distribució per raó de sexe en el sistema SIP no és tan paritària com la que s'ha pogut comprovar amb les dades del Padró⁹⁸. Mentre que la raó de feminitat del padró se situa al voltant de l'equilibri, amb indicadors que en els darrers anys s'han anat aproximant al 100, els resultats de SIP per a la mateixa població apunten a raons de feminitat sistemàticament més altes, al voltant del 110 en la darrera mesura. Aquesta dada apuntaria a una diferent estructura per raó de sexe de la població, la qual cosa, donada l'actualització en temps real de la base de dades del SIP, s'hauria de tindre en compte. Pel que fa als grups d'edat iguals o majors als 80 anys, val a dir que el nombre de dones registrades és menor, amb raons de feminitat semblants a les observades al Padró i contràries al que es pot veure entre la població autòctona, on les raons de feminitat per damunt dels 80 anys sobrepassen les 150 dones per cada 100 homes.

⁹⁸ Vegeu la taula 14.

Taula 42. Número de residents britànics empadronats d'alta al SIP per sexe i grups d'edat (2010-2014). Marina Alta

		2010	2011	2012	2013	2014
Total	Homes	8566	8972	8819	8312	8096
	Dones	9513	9917	9780	9324	9116
	Raó de feminitat	111,06	110,53	110,90	112,18	112,60
≥ 55 anys	Homes	5973	6261	6201	5824	5753
	Dones	6416	6705	6645	6335	6286
	Raó de feminitat	107,42	107,09	107,16	108,77	109,26
≥ 80 anys	Homes	1243	1370	1383	1188	1247
	Dones	1161	1248	1204	1049	1092
	Raó de feminitat	93,40	91,09	87,06	88,30	87,57

Font: Conselleria de Sanitat, Sistema d'Informació Poblacional

D'altra banda, les edats mitjanes del col·lectiu de residents britànics registrats al SIP són majors que les observades a l'anàlisi del Padró, tant per al col·lectiu total com també per al subconjunt de persones de 55 anys i més⁹⁹. Com en el cas de les dades subministrades per l'INE, les mitjanes d'edat dels homes són majors que les de les dones, tant al total de la població com grup de persones de de 55 anys i més. D'altra banda, la tendència general que s'observa és de creixement, igual que en les taules dedicades a l'anàlisi del Padró. Així, en només cinc anys la mitjana total ha augmentat vora dos anys, tant entre el total d'homes com en el de dones. En la població de 55 anys i més la tendència també ha estat cap al creixement, però no d'una manera tan pronunciada. És important remarcar que fins i tot amb els processos de depuració, més habituals en el cas del SIP, l'edat mitjana ha continuat creixent, cosa que assenyala clarament al procés d'envelliment a què s'està veient sotmès el col·lectiu de residents britànics a la Marina Alta.

⁹⁹ Vegeu les taules 12 i 13.

Taula 43. Mitjana d'edat dels residents britànics d'alta al SIP per sexe i grups d'edat (2010-2014). Marina Alta.

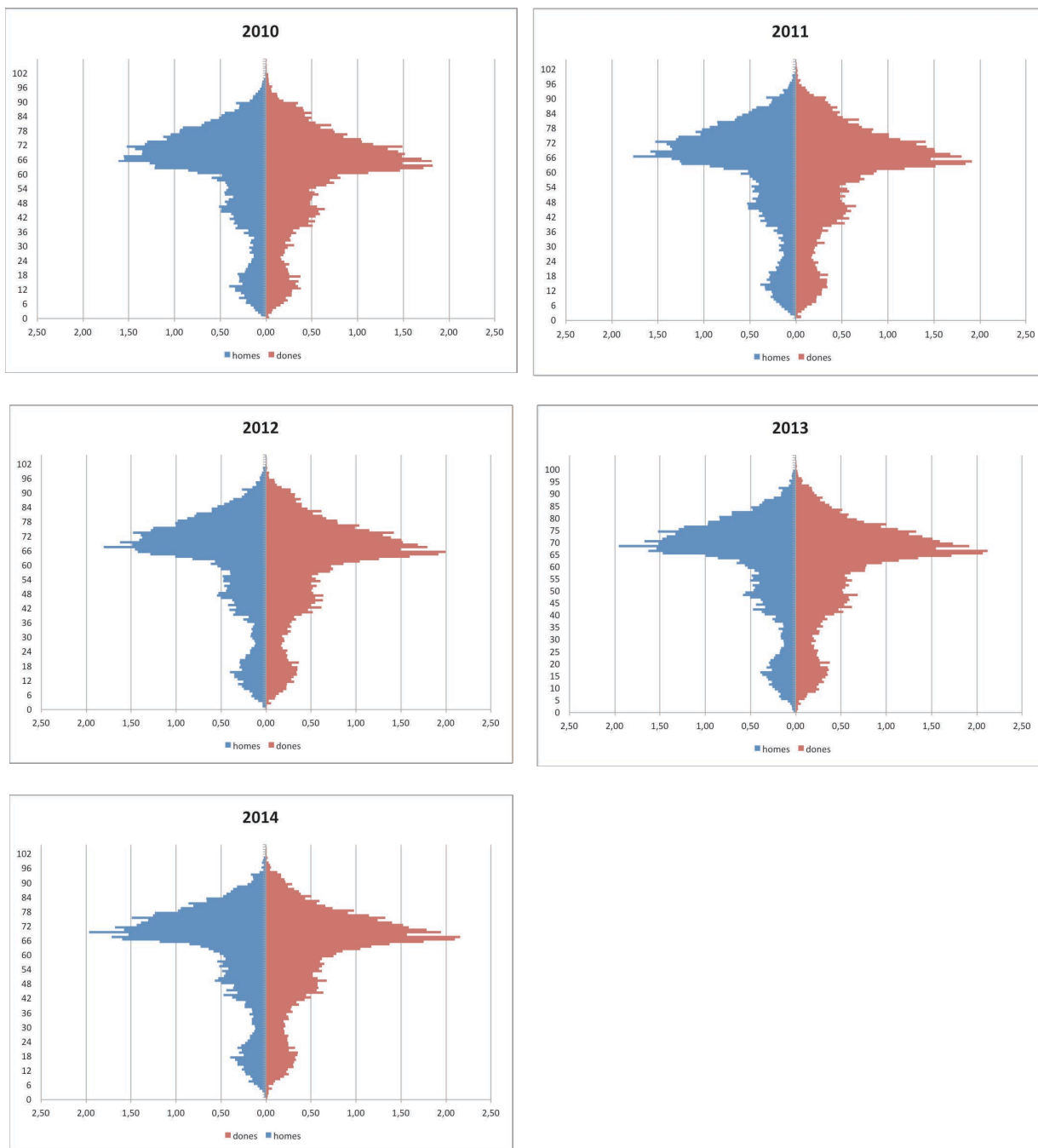
		2010	2011	2012	2013	2014
Total	Homes	59,74	60,33	60,50	60,39	61,43
	Dones	58,36	58,97	59,21	59,23	60,16
≥ 55 anys	Homes	72,04	72,41	72,65	72,38	72,78
	Dones	70,57	70,95	71,12	70,95	71,4

Font: Conselleria de Sanitat, Sistema d'Informació Poblacional

Les piràmides d'edat presenten formes similars a les que s'han pogut observar en l'anàlisi del padró municipal. Així es pot comprovar a la següent figura, on les edats amb més presència se situen entre els 65 i els 69 anys, amb dos anys de diferència entre homes i dones. L'estructura és molt semblant a la de les piràmides obtingudes amb les dades del Padró¹⁰⁰, és a dir, pics en les edats al voltant de l'adolescència i els 45 anys, i quantitats molt més importants a partir dels 60 anys. En els darrers anys, però, la forma de la piràmide ha anat fent-se més axatada a partir dels 60 anys, a mesura que els efectius que han entrat al registre SIP han estat menors i s'han donat, al mateix temps, un increment de retorns i les depuracions padronals.

¹⁰⁰ Vegeu la figura 11.

Figura 28. Piràmides d'edat dels residents britànics segons el SIP (2010-2014). Marina Alta.

Font: Conselleria de Sanitat, Sistema d'Informació Poblacional

Per últim, cal fer notar que el nombre de residents britànics registrats al sistema SIP ha decregut després d'arribar a un màxim l'any 2011 amb 19.482 persones

registrades a la Marina Alta. Aquest comportament és semblant al que s'observa al Padró, on el valor màxim a la Marina Alta el marca l'any 2012, fins i tot després de les depuracions¹⁰¹. No obstant això, segons l'any de l'alta, el major nombre de pèrdua de població es produeix entre les persones arribades abans de l'any 1999. Significativament, l'any 1999 actua com a any aglutinador de totes les arribades produïdes fins aquell moment, ja que és l'any en què hi ha les altes d'ofici de tots els usuaris de la sanitat pública arribats abans d'aquell any. Caldrà, doncs, detindre's en quines són les causes de baixa que expliquen aquestes pèrdues de població.

Taula 44. Número de residents d'alta al SIP per any d'alta (2010-2014). Marina Alta.

	2010	2011	2012	2013	2014	(2014-2010)
1999 ¹⁰²	5.919	5.809	5.167	4.396	4.195	-1.724
2000	275	270	259	238	227	-48
2001	595	591	563	510	497	-98
2002	806	799	763	706	682	-124
2003	1.258	1.253	1.195	1.131	1.105	-153
2004	2.347	2.329	2.228	2.076	1.934	-413
2005	2.191	2.194	2.180	2.068	1.964	-227
2006	1.741	1.768	1.771	1.686	1.575	-166
2007	1.510	1.554	1.561	1.500	1.362	-148
2008	1.077	1.115	1.136	1.081	997	-80
2009	1.164	975	989	970	898	-266
2010	2	825	719	702	680	-145
2011	-	-	834	563	555	-279
2012	-	-	-	680	438	-242
2013	-	-	-	-	541	0
Total	18.885	19.482	19.365	18.307	17.650	-4.113

Font: Conselleria de Sanitat, Sistema d'Informació Poblacional

¹⁰¹ Vegeu la taula 6.

¹⁰² Cal tindre en compte que l'inici del sistema SIP, basat en la targeta sanitària, data del 1999, any en què tots els sol·licitants que ja hi residien són donats d'alta. És per això que la xifra és tan elevada i no hi ha altes anteriors a aquesta data.

6.2.5.2 Anàlisi del retorn i comparació amb el Padró

Les baixes del registre SIP en el període estudiat sumen, només a la Marina Alta, 2.143 persones, entre les quals se'n troben 1.629 de 55 anys i més. No obstant això, d'aquestes baixes només 1.045, en el cas de la població en general, i 595 en el cas de la població de 55 anys i més, apareixen etiquetades com a retorn¹⁰³, tal i com es podrà comprovar posteriorment.

Taula 45. Baixes de residents britànics del sistema SIP per any (2009-2013). Marina Alta.

Any	Total baixes	Baixes ≥ 55 anys	Total retorns	Retorns ≥ 55 anys
2009	120	100	10	7
2010	204	189	7	3
2011	1.122	790	758	444
2012	380	275	183	90
2013	317	275	87	51
Total	2.143	1.629	1.045	595

Font: Conselleria de Sanitat, Sistema d'Informació Poblacional

Pel que fa a l'estat d'empadronament, la major part de les baixes en el període estudiat es van produir entre els ciutadans no empadronats, especialment entre els no empadronats entre un i sis mesos. Aquestes dues categories són les que reben major atenció de la Conselleria a l'hora de regular les baixes, per tal de garantir l'atenció sanitària dins els límits establerts per la legislació, optimitzar recursos i reduir

¹⁰³ De fet, segons les etiquetes proporcionades per la Conselleria de Sanitat, aquest tipus de baixa no està considerat com a retorn pròpiament dit sinó com un canvi de domicili cap a una altra Comunitat Autònoma o país. Hi ha dos factors que fan pensar que aquesta categoria siga en la pràctica un desplaçament cap al Regne Unit. En primer lloc, el fet que existisca una altra etiqueta entre les causes de baixa per al trasllat a una altra Comunitat Autònoma. En segon lloc, el fet que els trasllats entre comunitat autònomes a la Marina Alta s'endevina menys important que a zones de contacte, com ara el Baix Segura. A més, i pels precedents que es coneixen de l'anàlisi del Padró, no resulta estrany pensar que la major part d'aquestes variacions estarien responenent a retorns al país d'origen, en aquest cas el Regne Unit.

despeses. A més, són les categories amb major variabilitat poblacional, ja que el perfil dels no empadronats lliga directament tant amb els residents estacionals com amb els turistes que es donen d'alta en temporada estival per tal de ser atesos per urgències esdevingudes durant l'estada turística. L'any 2013, a més, es recompten com a baixes pendents de confirmar –per primera vegada i sense antecedents previs– 683 persones, la ubicació de les quals seria suficient com per fer decantar la balança cap a una de les tres categories d'empadronament. D'altra banda, cal destacar que el nombre de baixes de residents britànics empadronats, 2.143 persones en el període analitzat, es tradueix aproximadament en un 11,85% de les 18.079 persones empadronades a l'inici del període. Malgrat això, encara no es pot parlar de retorn total, ja que no s'han fet constar les causes de baixa, cosa que es farà posteriorment.

Taula 46. Baixes per estat d'empadronament (2009-2013). Marina Alta.

	2009	2010	2011	2012	2013	Total
Empadronats	120	204	1.122	380	317	2.143
No empadronats >1 mes	1.040	1.065	782	2.045	981	5.913
No empadronats <1 mes	570	885	693	937	989	4.074
Pendents de confirmar	0	0	0	0	683	683
Total	1.730	2.154	2.597	3.362	2.970	12.813

Font: Conselleria de Sanitat, Sistema d'Informació Poblacional

Una de les informacions amb què compta el registre SIP i que no es pot trobar al padró municipal és la data d'alta en el sistema. Amb aquesta informació es pot conèixer, individualment, en quin moment es donà d'alta l'individu i quan tingué lloc la baixa en el sistema. Per a la següent taula, aquesta informació s'ofereix per a la població empadronada, de manera que es deixen fora les altres dues categories, això és, la població no empadronada i amb altes temporals en el sistema. Únicament s'ha de tindre en compte que la data d'alta amb més antiguitat és 1999, el moment en què

naix el sistema SIP, i per tant totes les altes anteriors es troben incloses en aquell any. Això fa variar els resultats, que s'han d'entendre amb aquesta limitació.

Per al total de baixes de residents britànics empadronats, la data d'alta amb major pes és 1999, seguida dels anys 2004 a 2006, anys en què, com s'ha vist a l'anàlisi del Padró, s'arribà a quotes d'entrada elevades¹⁰⁴. Les dates d'alta per a la població de 55 anys i més reproduïen les xifres de la població total, amb un major pes del 1999 com a any d'arribada, seguit dels anys 2004 a 2006. L'any, 2004, de fet, és l'any en què es dona una major arribada de ciutadans britànics segons l'Estadística de Variacions Residencials. El càlcul d'una estada mitjana, per a aquelles persones que causen baixa i arriben a partir de l'any 2000 se situa al voltant dels 7 anys, indistintament de l'edat que tinguen.

Taula 47. Baixes de la població empadronada per any d'alta (2009-2013). Marina Alta.

	2009		2010		2011		2012		2013		Total	
	Total	≥55	Total	≥55	Total	≥55	Total	≥55	Total	≥55	Total	≥55
1999	69	4	115	109	685	549	106	102	131	120	1106	884
2000	5	.	6	6	19	12	5	5	8	8	43	31
2001	2	.	6	6	33	27	15	13	10	10	66	56
2002	3	.	9	9	42	23	16	12	20	20	90	64
2003	8	2	5	5	57	31	25	19	16	13	111	70
2004	9	5	19	18	118	59	52	31	32	24	230	137
2005	6	3	17	15	56	33	53	26	25	19	157	96
2006	7	1	4	3	53	21	41	27	23	22	128	74
2007	5	3	10	9	30	15	23	13	19	14	87	54
2008	3	1	2	2	17	12	22	12	11	7	55	34
2009	3	1	7	4	6	4	13	6	8	6	37	21
2010	.	.	4	3	3	2	3	3	7	6	17	14
2011	3	2	3	3	3	3	9	8
2012	3	3	2	2	5	5
2013	2	2	2	2
Total	120	20	204	189	1.122	790	380	275	317	276	2.143	1.550

Font: Conselleria de Sanitat, Sistema d'Informació Poblacional

¹⁰⁴ Vegeu la taula 17.

Pel que fa a l'edat mitjana de les persones britàniques que causen baixa, aquesta ha mostrat un comportament erràtic en els període analitzat. Més que una tendència clara a créixer o a decreixer, allò que es pot observar són variacions que, en els casos en què les baixes no són nombroses, no semblen respondre a cap patró en particular. En canvi, els anys amb major quantitat de baixes, 2011 i 2012, mostren una clara tendència: per un costat, una mitjana a la baixa al voltant dels 65 anys per a la població britànica empadronada total, la qual cosa implica un alt nombre de retorns de persones d'avançada edat. Per un altre costat, per a la població de 55 anys i més el resultat està al voltant dels 76 anys en els dos anys abans citats. En comparar aquestes dades amb les de les variacions residencials s'obté una diferència significativa, ja que la font de l'INE assenyala edats d'eixida menors per a la població total i també per a les persones de 55 anys i més (al voltant dels 53 i els 70 anys, respectivament¹⁰⁵).

Taula 48. Baixes per edat mitjana (2009-2013). Marina Alta.

	2009	2010	2011	2012	2013
Total britànics	68,12	77,77	64,75	64,91	72,94
≥55 anys	76,53	81,00	76,90	76,76	78,67

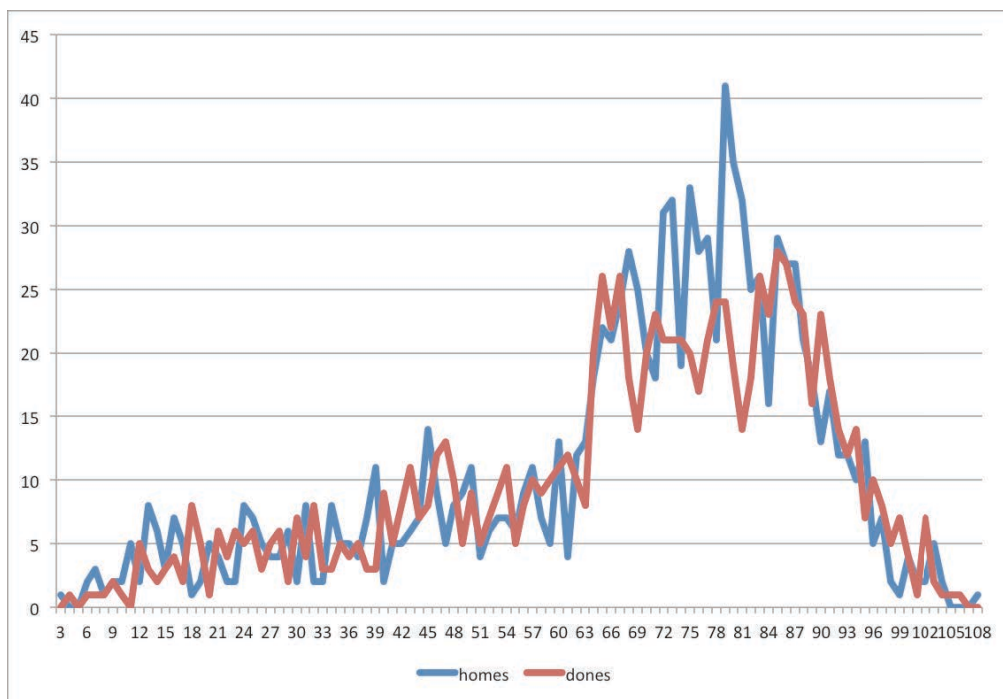
Font: Conselleria de Sanitat, Sistema d'Informació Poblacional

A la següent figura es pot apreciar millor la dinàmica per edat i sexe de les baixes, protagonitzada gairebé exclusivament per les franges d'edat superiors als 60 anys. La lògica de les baixes en general és imprecisa, amb pujades i baixades sobtades i poca continuïtat fins als 60 anys. A partir dels 63 anys hi ha un primer punt d'inflexió fins als 90 anys en què el nombre de baixes es manté per damunt de les 20 anuals, tot i que amb màxims i mínims continuats. Cal remarcar que els màxims, pel que fa al conjunt

¹⁰⁵ Vegeu la taula 23.

de baixes, els marquen els homes, la línia dels quals passa per damunt de la de les dones i s'hi manté amb poques excepcions fins els 90 anys en què allò més habitual passa a ser que les baixes de les dones siguin més habituals.

Figura 29. Baixes de residents britànics per edat i sexe (2009-2013). Marina Alta.

Font: Conselleria de Sanitat, Sistema d'Informació Poblacional

Tal com s'ha avançat anteriorment, no totes les baixes es poden qualificar com a retorns. Dins l'apartat de baixes hi ha quatre esdeveniments que defineixen les baixes al sistema SIP¹⁰⁶: defunció, retorn, baixa administrativa i variació en direcció a altres comunitats autònomes. D'aquests esdeveniments el més important entre les baixes és la defunció, que en el període estudiat ha afectat a 906 persones britàniques

¹⁰⁶ Les baixes poden respondre, segons les etiquetes proporcionades per la Conselleria de Sanitat, als següents factors: Baixa automàtica no empadronats, baixa alta mínima, baixa administrativa, canvi de domicili a una altra Comunitat Autònoma/País, duplicat, baixa automàtica des de SIA, error no hauria d'haver entrat a SIP, Defunció, Baixa Mort creuament directe, baixa per defunció tresoreria, baixa defunció hospitalària, baixa defunció des de SIS, informàtica, baixa administrativa per compàs, baixa no empadronat segons INE, altres motius, baixa defunció documental, baixa FAS, baixa SNS trasllat comunitat, baixa SNS defunció hospital, baixa SNS defunció Justícia, Trasllat centres i defunció per col·laboradora.

empadronades i de 55 anys i més, seguit del retorn, que haurien dut a terme 595 persones.

Taula 49. Causes de baixa de la població britànica de 55 anys i més (2009-2013). Marina Alta.

	2009	2010	2011	2012	2013	Total
Defuncions	80	172	289	176	204	906
Baixa Administrativa	14	57	9	21	0	114
Retorn	7	3	444	90	51	595
Altres CCAA	2	6	3	0	4	15
Total baixes	103	238	745	287	259	1.630

Font: Conselleria de Sanitat, Sistema d'Informació Poblacional

Tenint en compte només aquelles persones que duen a terme un moviment de retorn, el perfil majoritari és el femení, que representa el 53% dels retorns registrats al sistema SIP. Significativament, els anys en què el retorn és més important, això és, 2011 a 2013, són també els que en major mesura es pot observar un major pes del retorn femení, amb percentatges entre el 52 i el 57%. Val a dir, però, que les diferències en termes de sexe no són suficientment grans com per a parlar d'una diferència real en termes de retorn entre homes i dones.

**Taula 50. Distribució de la població britànica al retorn per sexe (2009-2013).
Marina Alta.**

	Homes	Dones	Total	% retorn femení
2009	3	4	7	57,14
2010	2	1	3	33,33
2011	211	233	444	52,48
2012	38	52	90	57,78
2013	24	27	51	52,94
Total	278	317	595	53,28

Font: Conselleria de Sanitat, Sistema d'Informació Poblacional

Pel que fa a l'edat mitjana, s'observen dues dinàmiques diferenciades. D'una banda, per a la població total, les mitjanes d'edat són inferiors a les mitjanes d'edat observades per al total de la població britànica, la qual cosa assenyala a una edat mitjana superior en l'esdeveniment majoritari per al col·lectiu, això és, la defunció. D'altra banda, el retorn a la població de 55 anys i més també presenta mitjanes d'edat inferiors al que es podia observar per a les baixes totals, amb una mínima aproximació l'any en què es dona el màxim en el moviment de retorn, això és, el 2011. Val a dir que l'edat mitjana al retorn observada al padró municipal és menor: 54 anys de mitjana per a la població total enfront dels 69 per a la població de 55 anys i més¹⁰⁷.

**Taula 51. Edat mitjana de la població britànica al retorn per sexe (2009-2013).
Marina Alta.**

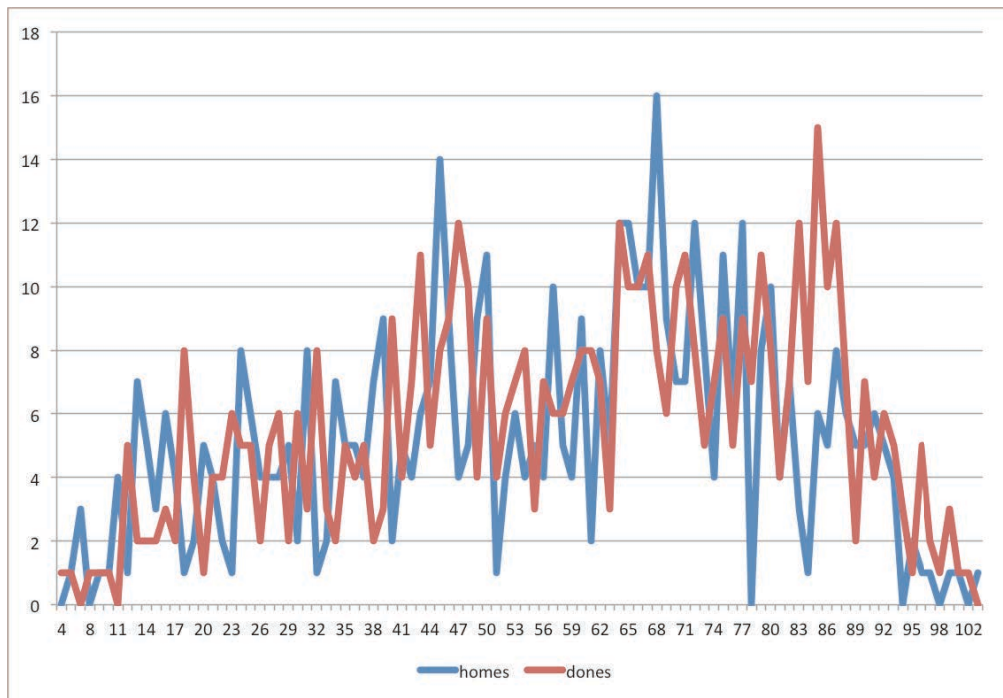
	2009	2010	2011	2012	2013	Mitjana
Total homes	73,00	56,33	56,49	50,65	59,74	55,90
Total dones	46,71	47,25	60,85	53,86	56,73	58,90
≥55 homes	73,00	70,00	73,44	72,18	74,13	73,30
≥55 dones	68,71	68,00	74,85	72,50	74,78	75,33

Font: Conselleria de Sanitat, Sistema d'Informació Poblacional

¹⁰⁷ Vegeu la taula 29.

L'observació de l'estructura per edat i sexe del retorn britànic segons el registre SIP mostra altibaixos molt més pronunciats que en el cas de la figura de baixes registrals. No obstant això, la tendència és a créixer amb l'edat fins arribar a un primer màxim als 45 anys, un segon als 68 –ambdós protagonitzats per homes– i un tercer als 85 anys –aquest protagonitzat majoritàriament per dones. Val a dir que més enllà dels 88 anys el moviment de retorn acumulat en el període estudiat no sobrepassa les 10 persones per any, arribant així als mínims de retorn de la població de menys de 40 anys.

Figura 30. Retorn de residents britànics per edat i sexe (2009-2013). Marina Alta.

Font: Conselleria de Sanitat, Sistema d'Informació Poblacional

Per municipis es pot observar una major quantitat de retorn acumulat a Xàbia, Teulada i Calp, els tres municipis que més moviment de retorn acumulen. Aquestes dades no coincideixen plenament amb les de l'INE, on Calp és el primer municipi en

un període semblant amb gairebé un 400% més de retorn¹⁰⁸. En canvi, les dades de Xàbia i Teulada estan molt per damunt en el registre SIP enfront del que s'observa a les dades procedents de l'INE. Altres casos interessants són els de Benissa, Alcalalí o Orba. El primer, perquè a les dades de l'INE només compta amb 9 retorns en el període estudiat, xifra que es multiplica fins als 37 en el registre SIP. El segon, perquè de les 16 baixes a l'INE es transformen en 31 al SIP. En el cas d'Orba l'increment és encara major, ja que la xifra passa de 3 retorns a 23. En definitiva, però, són xifres de retorn registrat reduïdes.

¹⁰⁸ Vegeu la taula 28.

Taula 52. Retorn britànic per municipis: nombre i percentatge sobre total d'usuaris SIP (2009-2013). Marina Alta.

Municipi	Retorns	Retorn/Població %
Xàbia	169	5,57
Teulada	66	4,01
Calp	64	3,7
Dénia	42	5,13
Benissa	37	5,22
Alcalalí	31	8,64
Poble Nou de Benitatxell	27	2,82
Orba	23	4,39
Xaló	19	5,82
Poblets, els	19	7,14
Verger, el	15	23,66
Benidoleig	13	6,11
Pego	13	3,42
Llíber	12	5,82
Ràfol d Almúnia, el	7	6,73
Sagra	7	11,4
Beniarbeig	6	8,85
Adsubia	5	7,08
Benimeli	4	10,81
Gata de Gorgos	3	1,3
Murla	3	2,79
Benigembla	2	1,95
Sanet i els Negrals	2	2,79
Senija	2	3,77
Vall de Gallinera	2	6,94
Tormos	1	1,47
Vall de Laguar, la	1	3,55
Castell de Castells	0	0
Ondara	0	0
Parcent	0	0
Vall d'Alcalà	0	0
Vall d'Ebo	0	0
Total	595	4,77

Font: Conselleria de Sanitat, Sistema d'Informació Poblacional

S'ha estimat interessant fer un exercici de comparació entre el retorn des de municipis d'interior i des de municipis costaners. Els nombres totals apunten a un

procés de retorn més important des de la costa, on la concentració poblacional és, com s'ha pogut comprovar, major. En canvi, en posar en contacte el número de retorns amb la població resident, en aquest cas segons el mateix registre, el resultat és invers. Malgrat que la diferència no és molt gran, es pot dir que en termes relatius el retorn és més important a l'interior que a la costa.

Taula 53. Retorn britànic per situació del municipi: nombre i percentatge sobre total d'usuaris SIP (2009-2013). Marina Alta.

	Retorn	Retorn/Població %
Interior	171	4,85
Costa	424	4,63

Font: Conselleria de Sanitat, Sistema d'Informació Poblacional

Per últim, i com a exercici comparatiu, es du a terme una comparació del nombre total de retorns atenent a les dues principals fonts que s'han treballat: l'Estadística de Variacions Residencials i el registre SIP. La xifra acumulada total és semblant, al voltant dels 600, tot i que la composició interanual és diferent, amb una concentració en el cas del SIP en l'any 2011, mentre que al Padró el moviment poblacional està distribuït en diferents anys, particularment 2010 i 2013 en què el moviment de retorn és més visible.

Taula 54. Comparació entre el retorn segons el SIP i l'EVR (2009-2013). Marina Alta.

	2009	2010	2011	2012	2013	Total
SIP	7	3	444	90	51	595
EVR	29	140	72	41	226	531

Font: Conselleria de Sanitat, Sistema d'Informació Poblacional i INE, Estadística de Variaciones Residenciales

6.2.6 Resum del capítol: la qüestió del retorn, aproximació per la via dels registres

L'anàlisi del moviment de retorn a partir de les dades del registre presenta algunes dificultats, com s'ha pogut comprovar. A la problemàtica del subregistre en la inscripció se n'han d'afegir d'altres, com ara el subregistre en l'eixida, la incorrecta identificació de les causes de les baixes i la dificultat per accedir a les dades, especialment de la part receptora, això és, el Regne Unit. Si a això s'afegeix l'anàlisi a nivell comarcal i municipal, l'anàlisi es dificulta encara més. Certament, l'oportunitat d'accedir a les dades d'un nou registre, el del SIP, amb el qual poder comparar les dades de l'Estadística de Variacions Residencials, ha estat positiu. Amb el creuament de les dades d'ambdues fonts es pot afirmar que existeix un retorn cap al Regne Unit, un retorn visible, i també un d'invisible, que passa desapercbut per als registres de població per voluntat dels interessats, perquè l'administrador del registre no n'ha previst la seua inclusió o perquè no es percep l'obligatorietat de registrar la variació residencial.

D'altra banda, no s'observa una dinàmica clara en les diferències entre INE i SIP: no es pot dir que un registre tendisca a gravar més retorns que un altre, sinó que hi ha molts factors que entren en joc. Entre els que afecten l'INE hi ha el caràcter municipal dels registres, la qual cosa fa que cada municipi pugui comptar amb un criteri diferent: malgrat que hauria de ser un procediment altament protocol·litzat, allò que hem observat apunta a que en realitat la codificació depèn del criteri de la persona encarregada de la gestió del padró municipal, que és qui en definitiva ha de decidir com es codifica una baixa administrativa per depuració. A més, l'accessibilitat percebuda del servei pot actuar a favor o en contra dels tràmits amb l'administració, cosa que pot afectar definitivament el registre dels moviments d'eixida, possiblement

percebuts pel col·lectiu de britànics retirats com a menys importants que els de d'entrada –pel conjunt d'avantatges que suposa l'empadronament. Pel que fa al SIP, és un servei que també depèn dels diferents centres des dels que es gestiona l'alta, tot i que la baixa es centralitza, en el cas de la Marina Alta, en l'Hospital de Dénia. La gestió privada de l'àrea sanitària en què hi ha compresa la Marina Alta és un factor a tindre en compte perquè l'empresa encarregada té interès en actualitzar l'estat del dret a ser atés dels usuaris ja que, en cas que no es complisquen els requisits pot demanar el pagament directe a la persona encarregada o, en tot cas, gestionar la devolució davant l'organisme competent. Val a dir, arribats a aquest punt, que les baixes per qüestions administratives de la gent empadronada no són tant altes com cabria esperar, especialment tenint en compte els processos de depuració duts a terme des dels ajuntaments a instàncies de l'INE. En cas que el registre SIP no hagués estat actualitzat –com sí que sembla que ho està– les baixes administratives haurien estat més visibles al llarg dels anys, potser fins i tot superant de llarg els dos principals factors de baixa, això és, les defuncions i el retorn.

Pel que fa al retorn visible, és prou equilibrat per raó de sexe –tot i que predominantment masculí– fins a ben entrats els 80 anys, moment en què el retorn es torna predominantment femení. Val a dir també que l'edat en què el retorn esdevé més habitual se situa al voltant dels 69 als 74 anys. A més, com s'ha pogut observar, el retorn esdevé més habitual, en termes relatius, als municipis de l'interior que no als municipis de la costa. En relació al nombre d'arribades s'ha pogut comprovar que el moviment de retorn ha posat el col·lectiu britànic en situació d'equilibri, tot acostant-lo en termes interanuals a la pèrdua neta de població, cosa que ja es pot afirmar per a l'any 2013, especialment a la Marina Alta i en menor mesura al Baix Segura, els dos territoris on la pèrdua de població ha estat més important. Posant el moviment de retorn en comparació amb la població empadronada, això és, aproximant una mesura per al retorn, es podria dir que en els anys compresos entre 2008 i 2013 entre un 8 i

un 9% de la població empadronada a la Marina Alta hauria retornat en direcció al Regne Unit, tot i que aquest moviment ha sigut més clar per a la població de menys de 55 anys com a conseqüència de la crisi econòmica i els efectes d'aquesta sobre els ingressos familiars.

Aprofitant que s'han fet les darreres depuracions del Padró caldria un moviment per part de l'administració per tal d'incentivar d'alguna manera el registre de les baixes en el Padró. Una mesura pràctica que beneficiaria a l'Estat espanyol i al Regne Unit podria ser, tot utilitzant la col·laboració interadministrativa, que el fet de facilitar un certificat de desempadronament fóra una mesura positiva a l'hora de superar l'*Habitual Residence Test*, ja que és la prova irrefutable que una persona ha deixat de ser resident a un territori determinat. Només d'aquesta manera s'aconseguiria conèixer de manera fiable quina és realment la importància d'aquests moviments, cosa que a hores d'ara només es pot aproximar mitjançant diferents fonts.

6.3 Anàlisi de l'enquesta

La realització d'una enquesta electrònica com la que tot seguit s'analitza planteja, com s'ha vist en l'apartat metodològic, alguns avantatges i inconvenients, tant a nivell metodològic com també de continguts o de biaix poblacional. No obstant això, la informació que se'n pot extreure d'una ferramenta com aquesta és d'una gran utilitat per a la comunitat investigadora, òrfena de mesures d'intenció de retorn, i fins i tot de mesures directes del retorn. A més, l'ús d'escales i mesures utilitzades anteriorment per la comunitat acadèmica per a la mesura de les intencions de retorn permet establir comparacions a nivell internacional i també entre diferents localitzacions dins la costa mediterrània. D'altra banda, el manteniment d'aquest tipus de mesures en el futur permetria monitoritzar les intencions de retorn en el col·lectiu, així com el canvi en les principals motivacions i les variables que més l'afecten.

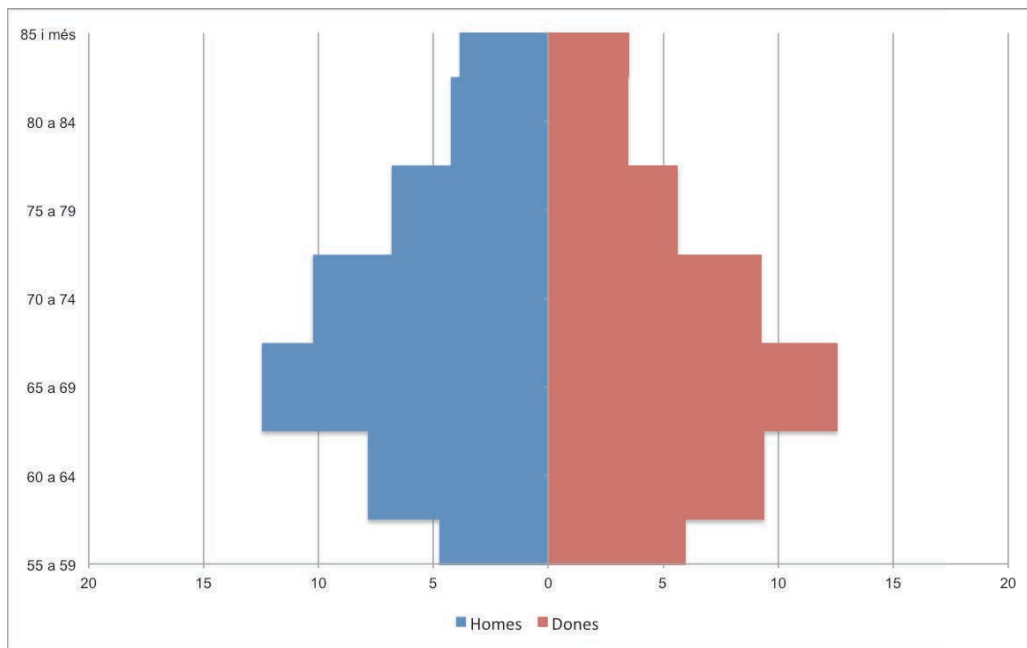
L'anàlisi de l'enquesta s'estructura al voltant de les quatre àrees del qüestionari. En primer lloc el perfil sociodemogràfic de la mostra, cosa que inclou l'edat, el sexe, l'estat civil, el nivell educatiu, l'estat de registre, la pensió mensual, etcètera. En segon lloc, la relació amb el Regne Unit en termes de comunicació, contacte i freqüència amb què es visita. En tercer lloc la relació lingüística amb la societat d'acollida, tant pel que fa al valencià com pel que fa al castellà i l'imaginari al voltant del primer. I en quart i darrer lloc, tot allò relacionat amb el retorn, tant la previsió del retorn, la interpretació d'aquest com la seua preparació. Per últim, s'hi aporta en un subapartat final una anàlisi estadística multivariable del retorn i de la seua vinculació amb la inserció social a la societat d'acollida.

6.3.1 Perfil sociodemogràfic de les persones enquestades

El perfil de les persones que han contestat l'enquesta *UK Retired Citizens Survey, 2014* està determinat per les pròpies característiques del qüestionari plantejat. En primer lloc havien de ser ciutadans amb nacionalitat britànica que passen la major part de l'any a l'Estat espanyol. En segon lloc havien de tindre més de 55 anys i, a més, ser jubilats o ser pensionistes. Per últim, havien de residir en algun dels 33 municipis que componen la comarca de la Marina Alta.

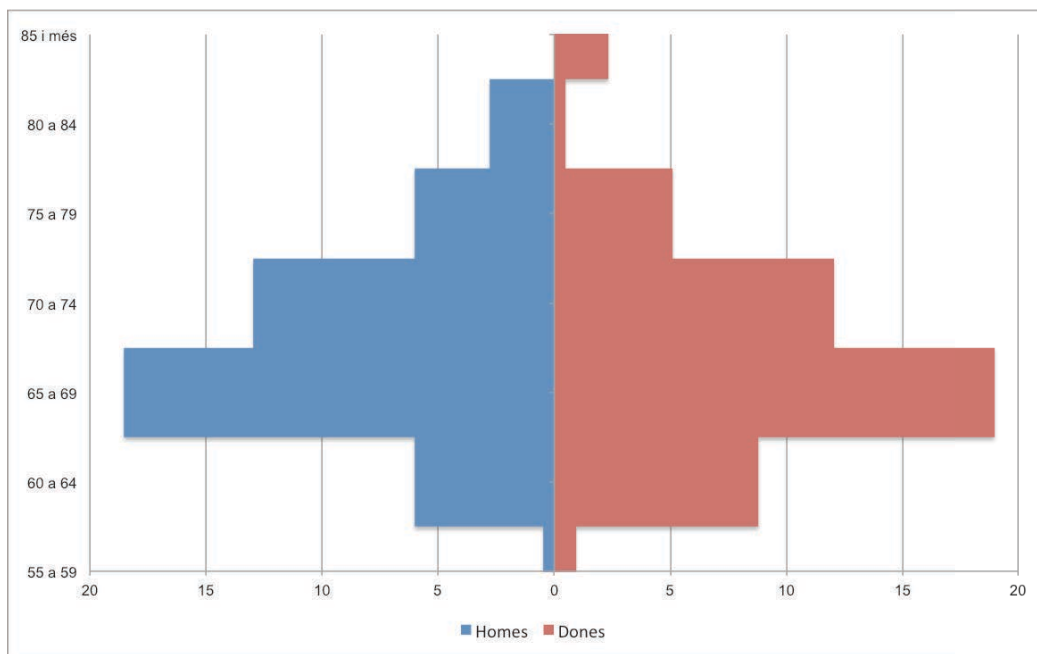
Amb aquestes premisses, val a dir que la representació per edats dels residents britànics presenta una forma un tant diferent a la que es pot observar al padró municipal, tot i que manté algunes característiques, com ara la forma de bulb i la paritat per sexes. Els estrats de menys de 59 anys i més de 85 estan poc representats a la mostra, mentre que els de 65 a 75 tenen una representació per damunt de la mitjana observada al Padró. No obstant això, en termes generals, es pot dir que l'estructura per edat i sexe observada a la mostra no és en gran mesura diferent de l'observada al padró municipal per als 33 municipis de la comarca.

Figura 31. Estructura per edat i sexe de la població del Regne Unit al Padró, Marina Alta, 2013

Font: IVE, Estadística del Padró Continu

Figura 32. Estructura per edat i sexe de la mostra

Font: Elaboració pròpia

L'edat mitjana de les persones que formen part de la mostra és de 68,8 anys. En el cas dels homes aquesta mitjana és superior: 69,3 anys enfront dels 68,4 anys de les dones. A mode de comparació, tot i tractar-se de dues fonts d'origen i metodologies ben diferents, l'edat mitjana de les persones de 55 anys i més d'origen britànic residents a la Marina és de 69,9 anys a la darrera actualització del padró municipal. També per a aquest grup etari, per sexes, al padró municipal els homes presenten una mitjana de 70,5 anys mentre que la mitjana d'edat de les dones és lleugerament inferior, de 69,4 anys. Per tant, l'edat mitjana de la mostra i la de l'univers són molt semblants, fins i tot quan es creuen amb la variable sexe.

Taula 55. Indicadors per edat i sexe de la mostra

	Homes	Dones	Total
N	104	112	216
Mitjana	69,25	68,35	68,78
Desviació típica	5,507	6,28	5,924

Font: Elaboració pròpia

Pel que fa a l'arribada a la Marina Alta, s'ha decidit incloure dues preguntes: una per esbrinar el moment del primer contacte, i una altra per conèixer el moment en què es produeix l'assentament definitiu a la comarca. Com es pot observar a les taules el moment de primer contacte i el moment d'assentament estan distants en el temps. L'any en què es produeix el primer contacte és, per terme mitjà, el 1993, mentre que l'assentament mitjà es produeix l'any 2000. Un poc més de sis anys són els que separen per terme mitjà el primer contacte, molt sovint sota la forma de visita turística, de l'assentament definitiu com a residents.

Taula 56. Primer contacte i assentament a la Marina Alta

	Primer contacte	Assentament
N	216	216
Mitjana	1993,78	2000,11
Desviació típica	14,05	8,37
Variança	197,35	69,96

Font: Elaboració pròpia

Pel que fa a la diferència entre ambdues variables, aquesta se situa en una mitjana de 8,2 anys des del moment de la primera visita, tot i que la moda és de només un any entre l'arribada i l'assentament, amb una desviació estàndard d'11 anys entre els dos esdeveniments. A la següent taula es poden apreciar les diferències entre els anys de primera arribada i assentament. Val a dir que per a un 17% de les persones enquestades no hi va haver diferència sinó que el moment d'arribada va ser també el de l'assentament, sense cap altre moviment enmig. Aquest model d'assentament és el que s'ha facilitat amb l'explosió urbanística de finals del segle XX i principis del XXI, on moltes persones compraven les propietats en origen i sobre els plànols, sense haver vist la propietat i fins i tot sense conèixer el territori on s'ubicava, cosa que ja observaren, ben al principi d'aquest fenomen, Jurdao i Sánchez (1990)¹⁰⁹. D'altra banda també s'ha de remarcar el fet que, en alguns casos, el moment de la primera arribada i el de l'assentament es distancien més enllà dels 30 anys, fins a un màxim de 48 anys entre els dos moments. Es pot observar, doncs, l'efecte de la primera vivència turística sobre la posterior migració i assentament. En els casos de les persones on han transcorregut tants anys entre la primera visita i el posterior assentament potser hi ha implicades altres generacions de la mateixa família que els

¹⁰⁹ La compra sobre plànol permetia a les constructores uns costos de finançament menors, amb la qual cosa era habitual en les vendes, fóra quina fóra la nacionalitat del futur comprador. En el cas dels compradors estrangers, la dificultat idiomàtica i la indefensió que aquesta podia provocar eren dos elements clau per a entendre els abusos urbanístics a què es veieren sotmesos. Vegeu "Corrupción y urbanismo salvaje" a *El País* http://elpais.com/diario/2010/02/07/cvalenciana/1265573878_850215.html [consultat el 9 de febrer de 2015].

han fet d'introductors al territori. Com es va poder comprovar a Simó i Giner (2012), les primeres visites al territori solen anar de la mà de familiars i coneguts que fan d'hostes, de vegades amb lloguer de la propietat o algunes habitacions, seguint el model anglès britànic del *bed and breakfast*.

Taula 57. Distribució de la diferència entre primer contacte i assentament

	N	%
0 anys	37	17,13
1 a 4 anys	90	41,67
5 a 9 anys	20	9,26
10 a 19 anys	37	17,13
20 a 29 anys	15	6,94
Més de 30 anys	17	7,87
Total	216	100

Font: Elaboració pròpia

En l'apartat de formació es pot observar que la moda correspon a l'educació primària, seguida en importància de graus i llicenciatures. Una anàlisi conjunta revela que la mostra es divideix entre aquelles persones que no tenen estudis, vora un 10%, aquelles que tenen els estudis obligatoris, al voltant d'un 41% i les que tenen estudis postobligatoris o superiors, un 49%. Cal tindre en compte que al Regne Unit es va decretar l'escolarització elemental obligatòria l'any 1870. No obstant això, des de la promulgació de l'*Education Act* l'any 1944 l'obligatorietat s'estén fins als 15 anys i fins als 16 des de la següent reforma, l'any 1972 (Twining, 1999, p. 33 i ss.). Per tant, podria donar-se el cas que algunes de les persones més majors, concretament a partir dels 70 anys, no acreditaren cap nivell educatiu. L'anàlisi per sexes mostra un dèficit d'educació en les dones en els nivells superiors a l'educació primària¹¹⁰. Tot i això es pot observar una representació quasi paritària en l'estrat de graus i llicenciatures.

¹¹⁰ Les equivalències que s'han utilitzat són les següents: Primària: GCE or GCSE O level; Secundària Obligatòria: GCE or GCSE A level; Secundària Postobligatòria: University entry qualification; Grau o llicenciatura: Bachelor's Degree level or equivalent; Màster i Doctorat: Master's Degree level and above.

Taula 58. Distribució del nivell formatiu a la mostra

	N	%	Homes	Dones
Sense qualificació formal	21	9,7	6,73	12,50
E.Primària	65	30,1	23,08	36,61
E.Secundària Obligatòria	24	11,1	12,50	9,82
E. Secundària Postobligatòria	28	13,0	17,31	8,93
Grau o llicenciatura	47	21,8	23,08	20,54
Màster i Doctorat	31	14,4	17,31	11,61
Total	216	100	100	100

Font: Elaboració pròpia

Dins el perfil sociodemogràfic es preguntava a les persones que formaven part de la mostra pel seu estat civil¹¹¹. Aquesta és una pregunta clau perquè toca dues de les columnes vertebrals del fenomen migratori que s'analitza: per una part, el fet que la migració de retir es dona en parella (Casado-Díaz, Kaiser, & Warnes, 2004). D'una altra part, el fet que, en dissoldre's la parella, siga per defunció o per separació, el projecte de migració de retir podria, en alguns casos, arribar a la seua fi (Oliver, 2004; Hurtado, 2013; Betty & Hall, 2015). Per tant, serà una de les variables clau a tindre en compte a l'hora de configurar els encreuaments amb la resta de variables. Dels resultats es pot comprovar que la majoria de les persones enquestades, un 72%, estan casades. De la resta, un 15% resten vídues, un 10% separades i només un 3,2% es declaren fadrines. Per sexes, aquesta distribució canvia: el percentatge d'homes casats és superior al de dones, mentre que aquestes presenten percentatges superiors en les categories vídua i separada. Això confirma algun dels estudis previs en què s'ha tractat de l'absència d'homes vidus (Giner, 2006; Giner & Simó, 2009) i s'ha d'interpretar tenint en compte la major esperança de vida de les dones, cosa que explicaria la diferència de vora 21 punts percentuals en l'apartat de persones vídues.

¹¹¹ La traducció utilitzada d'estat civil és *marital status*, una classificació més restrictiva que la de situació de convivència.

Taula 59. Distribució de l'estat civil a la mostra

	N	%	Homes	Dones
Fadrí/na	7	3,2	3,85	2,68
Casat/da	156	72,2	87,50	58,04
Vidu/vídua	32	14,8	3,85	25,00
Separat/da-divorciat/da	21	9,7	4,81	14,29
Total	216	100	100	100

Font: Elaboració pròpia

Pel que fa al lloc de residència, com s'ha observat a l'apartat metodològic, no hi ha representació de tots els municipis de la comarca, especialment els de les valls intermèdies i l'interior muntanyós. No obstant això, es pot traçar una línia clara entre les persones que viuen a municipis costaners i les persones que han establert la seua residència a municipis de l'interior. En la mostra que s'ha obtingut un 17% de les persones viuen a municipis de l'interior, mentre que la resta, un 83%, viuen a municipis costaners. Aquesta distribució¹¹² és semblant a la que presenta el Padró, tot i que les magnituds són lleugerament diferents. Segons l'actualització del Padró de 2013, el 75% dels residents britànics que viuen a la comarca tenen la seua residència als municipis costaners, mentre que el 25% restant viuen a municipis de l'interior. Com s'ha pogut observar a l'apartat teòric, aquesta inclinació no només té a veure amb el poder adquisitiu, sinó des d'un punt de vista antropològic es relaciona amb l'imaginari col·lectiu de vellesa vora la mar propi de la societat britànica (Blaikie, 1997). De l'anàlisi de la resta de variables es pot concloure que no hi ha diferències per edat dels residents, tot i que sí per estat civil: totes les persones fadrines enquestades viuen a la costa, i també una quantitat major de vídues, mentre que a l'interior hi ha una major concentració de matrimonis. Per últim, pel que fa al nivell formatiu, sembla que hi ha una major concentració de persones sense cap mena d'estudis a l'interior, mentre que a la costa el percentatge de persones amb educació obligatòria és sensiblement

¹¹² Cal recordar que en el disseny de la mostra s'esperava obtenir una representació de respostes dels territoris costaners i d'interior que respectara la distribució de la població al territori.

major. Això podria estar relacionat amb el cost de les propietats a l'interior, més elevat, i per tant menys accessible a aquelles persones que, pel seu nivell d'estudis, han tingut al país d'origen ocupacions de tipus manual. En canvi, les diferències pel que fa a estudis postobligatoris són menys notables, amb un major percentatge relatiu a l'interior que a la costa.

Taula 60. Lloc de residència

	Interior	%	Costa	%
Padró (%)	25,03	.	74,97	.
Mostra (%)	17,13	.	82,87	.
Homes	19	51,35	85	48,65
Dones	18	47,49	94	52,51
Edat mitjana	68,81	.	68,78	.
Fadri/na	0	0,00	7	3,91
Casat/da	30	81,08	126	70,39
Vidu/vídua	4	10,81	28	15,64
Separat/da-divorciat/da	3	8,11	18	10,06
Sense estudis	5	13,51	16	8,94
Primària/secundària	13	35,14	76	42,46
Estudis postobligatoris	19	51,35	87)	48,60

Font: Elaboració pròpia

Una altra de les preguntes clau que es plantejava és la del registre en el Padró. És un fet conegut que una part de les persones d'origen britànic decideixen no inscriure's en el padró municipal per diferents raons (Rodríguez, Lardiés, & Rodríguez, 2010). No obstant això, no hi ha mesures exactes, ni aproximades, de quina és la magnitud del subregistre. S'esperaria, doncs, que una part de les persones que contesten a les preguntes plantejades al qüestionari no estiguen empadronades al seu municipi. Malgrat tot, no es pot deixar de tindre en compte que algunes persones poden haver decidit no contestar correctament a aquesta pregunta per por a ser identificades, i fins i tot la presència d'aquesta pregunta pot haver fet enrere a persones que podrien haver decidit no participar del qüestionari. Tot i això, la immensa majoria de les persones, un 94,4% confessen estar registrades al Padró. El 5,6 restant, 12 persones d'un total de

216, conformen un grup de persones amb algunes característiques similars¹¹³.

Taula 61. Registre al municipi de residència

	Sí	%	No	%
Total	204	94,44	12	12,71
Homes	95	91,35	9	9,85
Dones	109	97,32	3	3,08
Edat mitjana	68,91	.	66,58	.
Fadri/na	7	100,00	0	0,00
Casat/da	146	93,59	10	10,68
Vidu/vídua	32	100,00	0	0,00
Separat/da-divorciat/da	19	90,48	2	2,21
Sense estudis	20	95,24	1	1,05
Primària/secundària	85	95,51	4	4,19
Estudis postobligatoris	99	93,40	7	7,49
Interior	41	100,00	0	0,00
Costa	163	93,14	12	12,88

Font: Elaboració pròpia

Una altra pregunta que pot resultar clau per a entendre la població que ha contestat al qüestionari és la quantitat de diners, en lliures esterlines, que ingressa la persona mensualment en concepte de pensió de jubilació. Com que era una pregunta que interessava que contestaren, malgrat les reticències que podria generar en algunes persones, es decidí minorar les resistències per tres vies: una, situant la pregunta al final del qüestionari, de manera que, en consultar el qüestionari autoadministrat no siga aquesta ni la primera pregunta que troben ni tampoc que es trobe entre les primeres preguntes realitzades. La segona estratègia va ser deixar-la oberta a que les persones decidiren si contestaven o no la pregunta, a diferència de la resta de preguntes del qüestionari, que eren de resposta obligada. Per últim, es decidí situar intervals, en compte de deixar un espai en blanc on les persones contestaren els seus ingressos bruts. D'una banda es perd l'amplitud d'informació que s'obtidria amb

¹¹³ Per exemple, són més homes que dones, presenten una edat mitjana substancialment menor que la de les persones que sí que estan registrades, totes elles viuen a la localitats costaneres, i es tracta majoritàriament de persones casades i amb estudis postobligatoris.

una variable d'escala però s'aconsegueix augmentar la ràtio de resposta. D'aquesta manera s'ha arribat a una taxa de resposta del 94%, o el que és el mateix, només 13 persones han declinat participar en aquesta pregunta. La categoria amb major resposta és 1201 a 2000 lliures. Val a dir que aquestes quantitats són molt majors que les que s'observen a la mitjana de les pensions públiques del Regne Unit (La Parra & Mateo, 2008, p. 87) però inferiors a la mitjana de les pensions totals segons el càlcul de l'OECD¹¹⁴.

Taula 62. Quantitat, en lliures esterlines, de la pensió mensual

	N
Fins a £600	23
£601-£1200	50
£1201-£2000	64
£2001-£2500	26
£2501-£3000	16
Més de £3001	24
Total	211
Perduts	5

Font: Elaboració pròpia

L'anàlisi creuada amb la resta de variables independents deixa veure alguns paràmetres d'interès. Cal remarcar, en primer lloc, la diferència d'ingressos entre homes i dones. Com es pot observar a la següent taula, la distribució de la pensió per raó de sexe és desigual i favorable als homes, que tenen les pensions més quantioses. Per contra, les pensions són clarament més baixes per a les dones, que se concentren en els estrats per baix de 1200 lliures. Això, sumat al fet que trobem més vídues que vidus, fa que la situació de vulnerabilitat siga major en el cas de les dones vídues. De fet, la diferència entre homes i dones dins la categoria de persones

¹¹⁴ Vegeu OECD (2013) el document de l'OCDE *Pensions at a Glance 2013* a (<http://www.oecd.org/pensions/public-pensions/OECDPensionsAtAGlance2013.pdf>) consultat el 13 d'octubre de 2014).

vídues és encara més gran. D'altra banda, pel que fa a l'edat els nivells de pensió més baixos es corresponen amb els estrats més joves (55 a 59 anys) i també amb els més vells (80 anys i més). El màxim arriba amb l'estrat de 75 a 79 anys, en què es dona una alta concentració de persones que reben més de 2500 lliures mensuals. Si atenem a la pensió mensual per nivell d'estudis s'observa una diferència clara en la distribució de les pensions entre les persones amb estudis superiors, que són les que presenten una pensió més substanciosa i les que no tenen cap tipus d'estudi. També es poden observar diferències, tot i que menys significatives, entre les persones residents a la costa i les que ho fan a l'interior. La diferència, en aquest últim cas, és favorable als residents a l'interior, que concentren les respostes de manera diferenciada en l'estrat superior. Pràcticament la mateixa diferència es pot observar entre les persones registrades i les que no ho estan, en aquest cas favorable a les que no han dut a terme el registre al padró municipal, amb major presència als estrats superiors i menor als inferiors. D'altra banda, l'anàlisi de les dades per any d'arribada mostra que són, precisament, els que fa menys anys que han arribat a la Marina Alta els que conserven les pensions més altes, especialment aquelles persones arribades entre l'any 2000 i l'any 2009, que són les que concentren la resposta als estrats més elevats en termes de pensió. En canvi, les persones que arribaren a la Marina Alta abans de 1980 són les que presenten una resposta menys concentrada als estrats superiors, amb cap cas de pensió per damunt de les 2000 lliures.

Taula 63. Distribució de les mitjanes d'ingressos mensuals

	Fins a £600	%	£601- £1200	%	£1201- £2000	%	£2001- £2500	%	£2501- £3000	%	Més de £3001	%
Home	5	5,10	21	21,43	27	27,55	16	16,33	8	8,16	21	21,43
Dona	18	17,14	29	27,62	37	35,24	10	9,52	8	7,62	3	2,86
55 a 59	1	8,33	3	25,00	5	41,67	2	16,67	1	8,33	0	0,00
60 a 64	4	12,90	8	25,81	8	25,81	5	16,13	3	9,68	3	9,68
65 a 69	8	10,81	18	24,32	22	29,73	10	13,51	9	12,16	7	9,46
70 a 74	7	13,46	12	23,08	20	38,46	4	7,69	1	1,92	8	15,38
75 a 79	1	4,35	8	34,78	4	17,39	3	13,04	2	8,70	5	21,74
80 a 84	2	20,00	1	10,00	4	40,00	2	20,00	0	0,00	1	10,00
85 i més	0	0,00	0	0,00	1	100,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Fadri/na	0	0,00	4	57,14	3	42,86	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Casat/da	13	9,09	30	20,98	41	28,67	23	16,08	14	9,79	22	15,38
Vidu/vídua	4	12,50	8	25,00	15	46,88	3	9,38	1	3,13	1	3,13
Separat/da-divorciat/da	6	28,57	8	38,10	5	23,81	0	0,00	1	4,76	1	4,76
Sense estudis	6	31,58	5	26,32	6	31,58	2	10,53	0	0,00	0	0,00
Primària/secundària	12	14,29	27	32,14	24	28,57	10	11,90	6	7,14	5	5,95
Estudis postobligatoris	5	5,00	18	18,00	34	34,00	14	14,00	10	10,00	19	19,00
Interior	4	11,43	6	17,14	13	37,14	4	11,43	2	5,71	6	17,14
Costa	19	11,31	44	26,19	51	30,36	22	13,10	14	8,33	18	10,71
Registret/da	21	10,82	49	25,26	62	31,96	24	12,37	15	7,73	23	11,86
No Registret/da	2	22,22	1	11,11	2	22,22	2	22,22	1	11,11	1	11,11
Abans de 1980	1	20,00	1	20,00	2	40,00	1	20,00	0	0,00	0	0,00
Entre 1980 i 1989	3	13,64	7	31,82	8	36,36	1	4,55	0	0,00	3	13,64
Entre 1990 i 1999	5	11,90	14	33,33	14	33,33	4	9,52	1	2,38	4	9,52
Entre 2000 i 2009	11	9,65	22	19,30	35	30,70	17	14,91	14	12,28	15	13,16
Després de 2010	3	15,00	6	30,00	5	25,00	3	15,00	1	5,00	2	10,00

Font: Elaboració pròpia

Al marge de la inscripció padronal, una de les qüestions que més han interessat a la literatura especialitzada en migracions de retir ha estat la vessant immobiliària. És per això que s'han inclòs algunes preguntes relacionades amb aquesta temàtica, concretament al voltant del règim de propietat, de la ubicació de l'habitatge i també, la propietat al Regne Unit, ja que el lligam –tot i que siga immobiliari– amb el país d'origen pot ser clau per a explicar la voluntat de retorn, tal i com expliquen Rutter i Andrew (2009). Pel que fa a la primera d'aquestes variables, la ubicació de l'habitatge dins l'ecosistema urbà, val a dir que la mostra està composta per individus que resideixen, principalment, en habitatges independents fora del casc urbà (69%) i, en menor mesura, en habitatges dins d'urbanitzacions (24%). Només un 7% de la mostra resideix en habitatges dins del casc urbà.

Taula 64. Distribució de la mostra en funció del tipus d'habitatge

	N	%
Habitatge independent	149	68,98
Habitatge dins una urbanització	51	23,61
Habitatge dins el casc urbà	16	7,41
Total	216	100

Font: Elaboració pròpia

Si reduïm aquests paràmetres a només dos, és a dir, inserció en disseminat i inserció en la trama urbana, quedarà més clar quins són els perfils que predominen en cadascuna de les tipologies. Per exemple, hi ha més del doble de dones a la mostra residint al casc urbà que d'homes. Per edats, la residència en l'àmbit urbà es veu relegada als menors de 80 anys, arribant al seu màxim en l'estrat entre 70 i 74 anys (13%). Així es pot comprovar en l'indicador d'edat mitjana, per damunt de l'edat mitjana de la mostra en el cas de les persones que resideixen dins la trama urbana. El perfil d'estat civil amb major implantació al casc urbà és el de les persones separades (24%), seguit de les persones vídues (19%). Per contra, trobem poques persones

casades a la mostra que tinguen fixada la seua residència al casc urbà (3%) i cap de les fadrines que formen part de la mostra. El nivell d'estudis de les persones que viuen dins el casc urbà és, predominantment, l'obligatori (10%). Pràcticament no hi viu cap persona sense estudis i el nombre de residents amb estudi obligatoris és, també, reduït (6%). Segons la localització del municipi, les persones enquestades que viuen en l'àmbit urbà resideixen majoritàriament a municipis costaners (12%) tot i que un 10% de la submostra de l'interior, això són, quatre persones, viuen dins els cascós urbans. Pràcticament totes les persones que no estan registrades al padró municipal viuen en el disseminat, mentre que només una confessa viure dins la trama urbana. De la mateixa manera, la residència dins el casc urbà sembla més probable quan més propera és la data d'arribada, amb màxims entre el 8% i el 9% en els darrers catorze anys. Es pot dir, doncs, que el perfil de persones que resideixen al casc urbà és, en primer lloc molt minoritari. No obstant això, aquest tret és més propi de dones que d'homes, per baix dels 75 anys, majoritàriament separada o vídua, amb educació primària, registrada al padró municipal d'un municipi costaner i arribada en els darrers anys. Per contra, el perfil de persones que resideixen al disseminat és més propi d'homes, casats, sense estudis, residents a la costa i amb una mitjana d'edat menor.

Taula 65. Distribució de la mostra en funció de l'espai físic de residència

	Disseminat	%	Urbà	%
Home	99	95,19	5	4,81
Dona	101	90,18	11	9,82
Edat mitjana	68,69	.	70,00	.
Fadrí/na	7	100,00	0	0,00
Casat/da	151	96,79	5	3,21
Vidu/vídua	26	81,25	6	18,75
Separat/da-divorciat/da	16	76,19	5	23,81
Sense estudis	20	95,24	1	4,76
Primària/secundària	80	89,89	9	10,11
Estudis postobligatoris	100	94,34	6	5,66
Interior	33	89,19	4	10,81
Costa	167	93,30	12	6,70
Registrat/da	189	92,65	15	7,35
No Registrat/da	11	91,67	1	8,33
Abans de 1980	5	83,33	1	16,67
Entre 1980 i 1989	23	95,83	1	4,17
Entre 1990 i 1999	42	93,33	3	6,67
Entre 2000 i 2009	110	92,44	9	7,56
Després de 2010	20	90,19	2	9,09
Fins a £600	19	82,61	4	17,39
£601-£1200	48	96,00	2	4,00
£1201-£2000	58	90,63	6	9,38
£2001-£2500	24	92,31	2	7,69
£2501-£3000	16	100,00	0	0,00
Més de £3001	22	82,61	2	17,39

Font: Elaboració pròpia

El tipus de tinença de l'habitatge entre les persones participants en la mostra és, principalment, la propietat. Un 89% de la mostra és propietària de la llar on viu. Per tant, només un 11% viu a un habitatge sota altres formes de tinença, bé siga lloguer o cessió. No resulta una xifra estranya si tenim en compte que la comunitat de migrants de retir ha estat, durant els darrers anys, l'objectiu de campanyes immobiliàries dirigides a la compra i polítiques territorials d'expansió urbanística al llarg del territori, no només de la Marina Alta sinó de tot el litoral i prelitoral Mediterrani. Ara bé, sí que és una diferència gran amb el percentatge de persones propietàries al seu país

d'origen, que se situa al voltant del 64% al Regne Unit segons la darrera actualització del Cens britànic de 2011.

Taula 66. Distribució de la mostra en funció del tipus de tinença de l'habitatge

	N	%
Habitatge en propietat	193	89,4
Altres formes	23	10,6
Total	216	100

Font: Elaboració pròpia

L'anàlisi del perfil de la mostra en funció del tipus d'habitatge ofereix dades semblants per sexe, de manera que al voltant de l'11% dels homes i les dones viuen en habitatges de lloguer, mentre la immensa majoria són propietaris dels seus habitatges. L'edat mitjana és lleugerament superior a la de la mostra en el cas dels propietaris d'habitatges, mentre que les altres formes d'inserció residencial presenten una edat mitjana menor, tant a la de la mitjana d'edat de la mostra com, també a la mitjana d'edat dels propietaris. El perfil, segons l'estat civil és també majoritari a favor de la propietat, tot i que dos dels perfils presenten alts percentatges en altres formes de tinença: dues de les set persones fadrines, això és, un 29%, viuen en habitatges dels quals no en són propietàries. La dada més interessant, però, és el 43% de persones separades i divorciades que viuen en habitatges que no són de la seua propietat, la major part d'elles dones. Per nivell formatiu, el màxim nivell de propietat està representat per les persones amb estudis postobligatoris (93%), seguits de les persones sense estudis (90%). Les persones amb estudis primaris són les que presenten una major taxa d'inserció residencial en termes de lloguer, vora el 15%. Atenent a la ubicació del municipi, pràcticament la totalitat de les persones que resideixen en municipis d'interior viuen en habitatges en propietat, mentre que les formes alternatives d'inserció residencial són més probables a la costa, tot i que segueixen sent minoritàries (12%). D'altra banda, les persones que no s'han registrat

al padró municipal presenten una taxa de propietat menor que la d'aquelles persones que sí que estan registrades, tot i que no per això deixa de ser majoritària l'opció de propietat (67%) enfront de la d'altres formes de tinença (33%). L'any d'arribada també determina en gran mesura el fet de viure en una casa en propietat o sota altres formes de tinença. De fet, les persones arribades a partir de l'any 2000 són les que presenten major probabilitat de dur a terme una inserció residencial sota formes alternatives a la propietat, fins arribar a un màxim del 36% entre aquelles persones arribades després de 2010. Aquesta dada resulta de gran interès perquè pot estar indicant una nova forma d'inserció residencial, no tan basada en la propietat, que ha sigut un model exitós en els darrers anys però que, amb la crisi, s'ha mostrat com un model arriscat en termes de tindre l'oportunitat de recuperar el valor invertit en la propietat de la casa i fins i tot podria estar dificultant la possibilitat de retornar al país d'origen sempre que aquest estiga condicionat a la venda de la propietat. Per últim, cal remarcar la diferència entre el perfil de les persones que opten per un habitatge en propietat i aquelles que opten per formes alternatives a aquesta: la pensió mensual del segon grup sembla concentrar-se en els estrats inferiors per pràcticament desaparèixer dels estrats superiors. Per tant, podríem dir que l'opció de viure en un habitatge en propietat també està relacionada amb la quantitat de la pensió mensual, tot i que també amb altres factors com ara l'any d'arribada i l'estat civil. Per contra, les diferències no són tan elevades en la resta dels apartats analitzats.

Taula 67. Distribució de la mostra en funció del tipus de tinença de l'habitatge, principals variables

	En propietat	%	Altres formes	%
Home	93	89,42	11	10,58
Dona	100	89,29	12	10,71
Edat mitjana	68,92	.	67,65	.
Fadrí/na	5	71,43	2	28,57
Casat/da	146	93,59	10	6,41
Vidu/vídua	30	93,75	2	6,25
Separat/da-divorciat/da	12	57,14	9	42,86
Sense estudis	19	90,48	2	9,52
Primària/secundària	75	84,27	14	15,73
Estudis postobligatoris	99	93,40	7	6,60
Interior	35	94,59	2	5,41
Costa	158	88,27	21	11,73
Registrat/da	185	90,69	19	9,31
No Registrat/da	8	66,67	4	33,33
Abans de 1980	5	83,33	1	16,67
Entre 1980 i 1989	21	87,50	3	12,50
Entre 1990 i 1999	43	95,56	2	4,44
Entre 2000 i 2009	110	92,44	9	7,56
Després de 2010	14	63,64	8	36,36
Fins a £600	21	91,30	2	8,70
£601-£1200	42	84,00	8	16,00
£1201-£2000	55	85,94	9	14,06
£2001-£2500	25	96,15	1	3,85
£2501-£3000	15	93,75	1	6,25
Més de £3001	23	95,83	1	4,17

Font: Elaboració pròpia

6.3.2 Relació amb el Regne Unit

Un dels indicadors que pot resultar clau en l'anàlisi, no només del procés de retorn sinó també en el de les migracions pendulars i de la residència transnacional és, precisament, el manteniment d'una propietat al Regne Unit. A més, tindre una propietat al Regne Unit facilita el procés de retorn en cas que així es desitge, perquè dóna accés directe a una adreça i, per tant, acurta el procés burocràtic de recollida després d'una eixida de caràcter legal¹¹⁵. Per suposat, el fet de tindre una propietat al Regne Unit també facilita dur una vida transnacional, de manera que l'opció de no registrar-se al padró municipal esdevé més factible. Caldria considerar la possibilitat, doncs, que, *a priori*, potser aquelles persones que mantenen una propietat al Regne Unit puguen obviar en major mesura el registre al padró municipal.

Les dades mostren que, si bé hi ha una part de la mostra que afirma mantindre una propietat al Regne Unit, aquesta suposa únicament un 25%. Aquesta dada està òbviament condicionada per l'esquema de propietat al Regne Unit, més inclinat al lloguer que l'esquema de la propietat a l'Estat espanyol¹¹⁶. Malgrat tot, el nivell de propietat al Regne Unit de la mostra és realment més baix, la qual cosa podria estar indicant que moltes de les persones que duen a terme una migració de retir vénen

¹¹⁵ Disposar d'una *proof of address* és el pas previ per poder accedir a qualsevol tipus d'ajuda de tipus social o *social benefits* al Regne Unit, també per als ciutadans britànics que han residit de manera continuada a l'estranger. A més, en el cas dels retornats és un dels requisits que facilita l'aprovació de l'*Habitual Residence Test*, la porta d'entrada als serveis de tipus social al Regne Unit per a les persones retornades.

¹¹⁶ Les darreres dades de què disposem de l'esquema de propietat al Regne Unit mostren que el 64% de les llars del Regne Unit viuen en habitatges de la seua propietat, mentre que el 36% restant viu de lloguer (Vegeu www.ons.gov.uk/ons/rel/census/2011-census/detailed-characteristics-on-housing-for-local-authorities-in-england-and-wales/short-story-on-detailed-characteristics.html Consultat el 20 d'octubre de 2014). Les mateixes dades a l'Estat espanyol situen el percentatge d'habitatges en propietat en el 78,9%, després de les darreres davallades motivades per la crisi immobiliària, i un 13,5% d'habitatges en lloguer (segons l'actualització del Cens que ha dut a terme l'INE l'any 2011).

primer les seues propietats al país d'origen per a, després, comprar-ne una de nova al país d'acollida, tal i com s'ha pogut observar a l'anterior taula¹¹⁷.

Taula 68. Distribució de la mostra que conserva propietats al Regne Unit

	N	%
Sí	54	25,00
No	162	75,00
Total	216	100

Font: Elaboració pròpia

Homes i dones presenten percentatges de propietat al Regne Unit similars, al voltant del 25%, tot i que un poc més notables en el cas dels homes. L'edat mitjana de les persones que tenen propietats al Regne Unit és lleugerament inferior a la mitjana, mentre que les que no en tenen són vora un punt superiors. Els majors percentatges en relació a l'estat civil es corresponen amb les persones casades, un 28% de les quals manté alguna propietat, enfront del 24% de les persones separades i les xifres menors de les persones fadrines i vídues. De la mateixa manera, els majors percentatges de propietat al Regne Unit es donen entre les persones amb estudis postobligatoris, on s'arriba al 31% de propietat al Regne Unit. Si es comparen els resultats del creuament amb la variable lloc de residència, s'obté que els residents a l'interior de la comarca presenten una major probabilitat de mantindre una propietat al Regne Unit (32%) enfront dels de l'interior, en què la probabilitat és més reduïda (23%). Com cabia esperar, les persones que no han dut a terme el registre al padró municipal són les que, en major mesura, mantenen una propietat al país d'origen. En aquest cas, nou de les 12 persones no registrades, això és, un 75% afirmen mantindre propietats al Regne Unit, mentre que aquesta quantitat es redueix a un 22% en el cas

¹¹⁷ Conservar la propietat al Regne Unit voldria dir assumir els costos de mantindre-la, mentre que durant molt de temps la compra a l'Estat espanyol va ser vista com a inversió amb una alta probabilitat de recuperar amb escreix els diners invertits. Per tant, la jugada, en termes econòmics era rodona: desinversió al Regne Unit, compra de propietat i, en el futur, si fóra necessari, venda, recuperació de la inversió i reinversió al Regne Unit, bé en forma de nova propietat, bé com a garantia d'ingrés a un habitatge per a persones majors.

de les persones que estan registrades. També resulta interessant detindre's en l'anàlisi de l'any d'arribada, ja que s'esperaria que major temps de residència indicaria menor nivell de propietat si és que la residència a la Marina Alta s'entén com a definitiva. Així succeeix per a les persones arribades abans de 1990: cap d'elles manté propietats al Regne Unit, i de les que arribaren en el decenni posterior, només un 18%, vora 7 punts per baix de la mitjana. En canvi, les persones arribades a partir de l'any 2000 presenten percentatges de propietat entre el 29%, per aquelles persones arribades entre 2000 i 2009, i el 55%, per aquelles persones arribades després de 2010. S'ha de tindre en compte també que l'obligatorietat de l'*Habitual Residence Test* és posterior a 2009, per la qual cosa es podria dir que el perfil de les persones que duen a terme una migració de manera documentada pot haver canviat, com també el d'aquelles persones que decideixen no registrar-se per no perdre els beneficis socials al seu país d'origen. No obstant això, el creuament entre tipus de tinença de l'habitatge a la Marina Alta i propietats al Regne Unit no presenta grans diferències. És més, les persones que viuen a la Marina Alta sota formes alternatives a la propietat immobiliària presenten percentatges de propietat al Regne Unit per baix de la mitjana, la qual cosa deixant de banda l'efecte de la grandària de la submostra, podria estar provocat també per una combinació de la diferent cultura de la propietat i la preferència d'altres formes d'inserció residencial. Per últim, atenent a la pensió mensual rebuda, les persones que conserven una propietat al Regne Unit també tenen una pensió comparativament major que aquelles que no en conserven cap, donat l'elevada presència, en termes relatius, en els estrats superiors.

Taula 69. Distribució de la mostra que conserva propietats al Regne Unit, principals variables

	Sí	%	No	%
Home	28	26,92	76	73,08
Dona	26	23,21	86	76,79
Edat mitjana	68,11	.	69,01	.
Fadri/na	1	14,29	6	85,71
Casat/da	43	27,56	113	72,44
Vidu/vídua	5	15,63	27	84,38
Separat/da-divorciat/da	5	23,81	16	76,19
Sense estudis	4	19,05	17	80,95
Primària/secundària	17	19,10	72	80,90
Estudis postobligatoris	33	31,13	73	68,87
Interior	12	32,43	25	67,57
Costa	42	23,46	137	76,54
Registrat/da	45	22,06	159	77,94
No Registrat/da	9	75,00	3	25,00
Abans de 1980	0	0,00	6	100,00
Entre 1980 i 1989	0	0,00	24	100,00
Entre 1990 i 1999	8	17,78	37	82,22
Entre 2000 i 2009	34	28,57	85	71,43
Després de 2010	12	54,55	10	45,45
Habitatge en propietat	49	25,39	144	74,61
Altres formes	5	21,74	18	78,26
Fins a £600	8	34,78	15	65,22
£601-£1200	8	16,00	42	84,00
£1201-£2000	13	20,31	51	79,69
£2001-£2500	9	34,62	17	65,38
£2501-£3000	4	25,00	12	75,00
Més de £3001	9	37,50	15	62,50

Font: Elaboració pròpia

Les següents tres preguntes plantegen la qüestió del contacte amb el Regne Unit i les formes en què aquest es desenvolupa. Resulta evident, pel que s'ha pogut veure fins ara en el qüestionari, que una de les hipòtesis sobre la qüestió del retorn té a veure amb els lligams personals amb el país d'origen. És per això que l'assiduïtat amb què es visita el país, la presència/absència de familiars i amics al país d'origen i la freqüència amb què hi ha comunicació amb el país d'origen són factors que s'han de tindre en compte a l'hora de considerar l'opció del retorn.

La primera d'aquestes tres preguntes, doncs, gira al voltant de les visites que es reben amb l'origen al Regne Unit. Aquestes visites, siguen de familiars i/o amics, solen ser l'inici, per la via de l'estada turística, de futurs assentaments (Jurdao & Sánchez, 1990; Simó & Giner, 2012) de manera que no només facilita el contacte amb el país d'origen sinó que introdueix el territori a futuribles nousvinguts. La major part de les persones enquestades, això és un 55%, reben visites més d'una vegada a l'any, mentre que una part bastant important, 37,5%, en rep menys d'una vegada a l'any. Un nombre minoritari de persones (3%) afirma no rebre cap tipus de visita, mentre que algunes altres persones afirmen rebre visites més d'una vegada al mes (4%).

Taula 70. Freqüència amb què rep visites del Regne Unit

	N	%
Una o dues vegades al mes	9	4,17
Menys d'una vegada al mes	119	55,09
Menys d'una vegada a l'any	81	37,50
No rep visites	7	3,24
Total	216	100

Font: Elaboració pròpia

Quan es creuen la variable freqüència de recepció de visites des del Regne Unit amb les principals variables independents s'obté un retrat de quin pot ser el perfil majoritari. Tal i com es pot observar els homes afirmen rebre més visites, comparativament, que les dones: un 62% afirma rebre'n entre 1 i 11 cada any. Malgrat que aquesta és també la resposta majoritària entre les dones, existeix una major concentració que en el cas dels homes al voltant de la resposta "menys d'una vegada a l'any" al voltant del 44%. També s'ha de remarcar que l'edat mitjana d'aquelles persones que menys visites reben és major que la d'aquelles persones que reben visites amb major assiduitat. De la mateixa manera, les persones que declaren rebre més visites són les persones casades, mentre que les persones vídues són les que reben visites amb menor freqüència. Per nivell d'estudis, les persones sense estudis

són les que en major mesura declaren no rebre cap tipus de visita, mentre que les que rebrien més visites són les que tenen estudis postobligatoris. Per lloc de residència són les persones d'interior les que declaren rebre més visites enfront de les de la costa, i també les persones que no estan registrades al padró municipal. Per any d'arribada es nota una certa tendència a rebre més visites a mesura que l'any d'arribada és més recent, mentre que quan l'any d'arribada està més distant la freqüència amb què es reben visites disminueix, probablement per la dificultat en mantindre un contacte sòlid al llarg dels anys. En canvi, la distribució de freqüències de visita per tipus de propietat no és tan clara, i presenta unes dades pràcticament equivalents, tot i que les persones que tenen l'habitatge en propietat declaren rebre visites amb major assiduitat. No s'observa una tendència clara en la distribució de la quantitat mensual de pensió i la freqüència amb què es reben visites. Només una de les tres categories, rebre menys d'una visita a l'any, presenta una pensió, en termes mitjans, menor que les altres tres categories.

Taula 71. Freqüència amb què rep visites del Regne Unit, principals variables

	Una o dues vegades al mes	%	Menys d'una vegada al mes	%	Menys d'una vegada a l'any	%	No rep visites	%
Home	4	3,85	65	62,50	32	30,77	3	2,88
Dona	5	4,46	54	48,21	49	43,75	4	3,57
Edat mitjana	69,67		67,43		70,33		72,71	
Fadri/na	0	0,00	4	57,14	2	28,57	1	14,29
Casat/da	8	5,13	91	58,33	54	34,62	3	1,92
Vidu/vídua	1	3,13	13	40,63	16	50,00	2	6,25
Separat/da-divorciat/da	0	0,00	11	52,38	9	42,86	1	4,76
Sense estudis	0	0,00	6	28,57	12	57,14	3	14,29
Primària/secundària	4	4,49	47	52,81	37	41,57	1	1,12
Estudis postobligatoris	5	4,72	66	62,26	32	30,19	3	2,83
Interior	2	5,41	23	62,16	12	32,43	0	0,00
Costa	7	3,91	96	53,63	69	38,55	7	3,91
Regirat/da	8	3,92	111	54,41	79	38,73	6	2,94
No Regirat/da	1	8,33	8	66,67	2	16,67	1	8,33
Abans de 1980	0	0,00	0	0,00	6	100,00	0	0,00
Entre 1980 i 1989	1	4,17	6	25,00	15	62,50	2	8,33
Entre 1990 i 1999	1	2,22	26	57,78	17	37,78	1	2,22
Entre 2000 i 2009	5	4,20	73	61,34	38	31,93	3	2,52
Després de 2010	2	9,09	14	63,64	5	22,73	1	4,55
Habitatge en propietat	9	4,66	105	54,40	73	37,82	6	3,11
Altres formes	0	0,00	14	60,87	8	34,78	1	4,35
Propietat al UK	3	5,56	32	59,26	18	33,33	1	1,85
No propietat al UK	6	3,70	87	53,70	63	38,89	6	3,70
Fins a £600	0	0,00	11	47,83	12	52,17	0	0,00
£601-£1200	2	4,00	25	50,00	21	42,00	2	4,00
£1201-£2000	5	7,81	29	45,31	27	42,19	3	4,69
£2001-£2500	0	0,00	15	57,69	10	38,46	1	3,85
£2501-£3000	1	6,25	11	68,75	4	25,00	0	0,00
Més de £3001	1	4,17	18	75,00	4	16,67	1	4,17

Font: Elaboració pròpia

Si la freqüència amb què es reben visites és una dada interessant, molt més ho és la freqüència amb que es duen a terme les visites al Regne Unit. Resulta un bon indicador del transnacionalisme i la pendularitat de la residència d'aquest col·lectiu, del qual molt sovint se'n diu que viuen a mig camí entre els dos països, passant uns mesos al país d'origen, sembla que majoritàriament els d'estiu (O'Reilly, 1995), i uns altres al país d'acollida. La situació més habitual que es troba a la mostra és la de viatjar al Regne Unit menys d'una vegada a l'any (vora un 50% de les respostes) tot i

que una quantitat pràcticament igual fa almenys un viatge a l'any però menys d'un al mes (45%). La quantitat de persones que no visiten el Regne Unit no és significativa, només quatre persones (2%) del total de la mostra, com tampoc ho és la quantitat de persones que viatgen al Regne Unit una o dues vegades al mes (3%).

Taula 72. Freqüència amb què fa visites al Regne Unit

	N	%
Una o dues vegades al mes	6	2,78
Menys d'una vegada al mes	99	45,83
Menys d'una vegada a l'any	107	49,54
No fa visites	4	1,85
Total	216	100

Font: Elaboració pròpia

El creuament de la freqüència amb què es visita el Regne Unit amb la resta de variables independents ofereix dades que convé remarcar. Per exemple, no hi ha diferències significatives entre la freqüència amb què viatgen homes i dones. Tot i això, sembla que els homes presenten una freqüència sensiblement major de no mobilitat, és a dir, que declaren no viatjar mai o gairebé mai al Regne Unit. Pel que fa a l'edat, sembla que aquelles persones que viatgen més sovint tenen una mitjana d'edat més jove, tot i que no es pot dir el mateix per a les persones que viatgen una o fins i tot dues vegades al mes. Malgrat tot, la freqüència d'aquesta categoria, només tres persones, no es considera suficientment representativa com per a ser tinguda en compte. Així, seguint aquesta tendència, les persones més majors serien també les que menys viatgen. Per estat civil, les persones que menys viatgen són les fadrines, seguides de les vídues i les persones separades o divorciades. Comparativament, les persones casades viatgen més sovint al Regne Unit que les fadrines, les vídues i les separades o divorciades. El nivell educatiu també influeix en l'assiduitat amb què es visita el Regne Unit de manera que un major nivell educatiu implica també major freqüència de visites al Regne Unit. També la residència a l'interior i a la costa sembla

que influeix a la freqüència amb què es visita el Regne Unit: a l'interior són més persones les que viatgen varies vegades a l'any mentre que a la costa n'hi ha més que fan menys d'un viatge anual al Regne Unit. On també s'han detectat diferències, i en aquest cas més accentuades, és en la comparació entre diferents situacions d'empadronament. Mentre que només un 44% de les persones empadronades fan almenys un viatge anual al Regne Unit, aquesta xifra s'eleva al 75 per cent de les persones empadronades. La xifra de les persones no empadronades que viatja una o dues vegades al mes al Regne Unit arriba fins al 8%. No obstant això, aquestes xifres s'han de prendre amb cautela, donada la grandària de la submostra de persones no registrades, que cal recordar és de 12 persones. Atenent a l'any d'arribada, i com sembla lògic, les persones que menys viatgen al Regne Unit són aquelles que fa més anys que estan residint a la comarca, mentre que els majors nivells de visites al Regne Unit es donen entre les persones que fa menys temps que hi viuen. Atenent al règim de propietat de l'habitatge on resideixen, es detecten freqüències majors de retorn al Regne Unit entre aquelles persones que tenen la casa en propietat, tot i que en la categoria un o dos viatges mensuals el percentatge de persones no propietàries és major. També és superior el percentatge de persones que duen a terme viatges al Regne Unit entre les persones que tenen una propietat al Regne Unit. Com sembla lògic, la possibilitat de visitar el país d'origen és més probable quan hi ha una propietat que pot servir com a allotjament. Per últim, la quantitat mitjana de pensió en cadascuna de les categories ofereix una informació rellevant: el major nombre de desplaçaments sembla estar relacionat amb la quantitat de la pensió. Evidentment, dur a terme desplaçaments de manera més o menys periòdica, exigeix una dotació pressupostària major que si aquests viatges es planifiquen de manera més distanciada. Així és com s'ha d'entendre la diferència de pensió entre aquelles persones que viatgen al Regne Unit una o més vegades a l'any i les persones que ho fan amb menys assiduitat.

Taula 73. Freqüència amb què fa visites al Regne Unit, principals variables

	Una o dues vegades al mes	%	Menys d'una vegada al mes	%	Menys d'una vegada a l'any	%	No fa visites	%
Home	3	2,88	48	46,15	50	48,08	3	2,88
Dona	3	2,68	51	45,54	57	50,89	1	0,89
Edat mitjana	70,17	.	67,53	.	69,58	.	76,5	.
Fadrí/na	0	0,00	2	28,57	4	57,14	1	14,29
Casat/da	5	3,21	76	48,72	75	48,08	0	0,00
Vidu/vídua	1	3,13	12	37,50	17	53,13	2	6,25
Separat/da-divorciat/da	0	0,00	9	42,86	11	52,38	1	4,76
Sense estudis	0	0,00	7	33,33	13	61,90	1	4,76
Primària/secundària	3	3,37	41	46,07	45	50,56	0	0,00
Estudis postobligatoris	3	2,83	51	48,11	49	46,23	3	2,83
Interior	0	0,00	20	54,05	16	43,24	1	2,70
Costa	6	3,35	79	44,13	91	50,84	3	1,68
Regirat/da	5	2,45	90	44,12	105	51,47	4	1,96
No Regirat/da	1	8,33	9	75,00	2	16,67	0	0,00
Abans de 1980	0	0,00	0	0,00	5	83,33	1	16,67
Entre 1980 i 1989	1	4,17	4	16,67	18	75,00	1	4,17
Entre 1990 i 1999	1	2,22	21	46,67	22	48,89	1	2,22
Entre 2000 i 2009	4	3,36	62	52,10	52	43,70	1	0,84
Després de 2010	0	0,00	12	54,55	10	45,45	0	0,00
Habitatge en propietat	5	2,59	89	46,11	95	49,22	4	2,07
Altres formes	1	4,35	10	43,48	12	52,17	0	0,00
Propietat al UK	3	5,56	33	61,11	18	33,33	0	0,00
No propietat al UK	3	1,85	66	40,74	89	54,94	4	2,47
Fins a £600	0	0,00	7	30,43	16	69,57	0	0,00
£601-£1200	0	0,00	19	38,00	29	58,00	2	4,00
£1201-£2000	1	1,56	30	46,88	32	50,00	1	1,56
£2001-£2500	0	0,00	15	57,69	11	42,31	0	0,00
£2501-£3000	1	6,25	7	43,75	8	50,00	0	0,00
Més de £3001	3	12,50	14	58,33	6	25,00	1	4,17

Font: Elaboració pròpia

La tercera variable amb què s'analitza la relació amb el Regne Unit és la freqüència amb què existeix comunicació amb els familiars i amics que hi viuen. Almenys un 9% de les persones que formen part de la mostra es comuniquen diàriament, i més de la meitat ho fan almenys, una vegada a la setmana, la qual cosa és un contacte important. Existeix un gran grup que es comunica amb menor

freqüència a la setmana, entre els quals sumen vora un 39%. Cal remarcar un subgrup que té un contacte molt limitat amb el Regne Unit, d'un 5% de la mostra.

Taula 74. Freqüència amb què es comunica amb el Regne Unit

	N	%
Tots els dies	20	9,26
Una vegada a la setmana	112	51,85
Una o dues vegades al mes	48	22,22
Menys d'una vegada al mes	25	11,57
Menys d'una vegada a l'any	11	5,10
Total	216	100

Font: Elaboració pròpia

Del creuament de la freqüència de comunicació amb les principals variables independents es poden observar els següents resultats. Pel que fa a la variable sexe, les majors freqüències de comunicació corresponen a les dones. A mesura que ens acostem cap a freqüències de comunicació més baixes l'edat mitjana augmenta, de manera que aquelles persones que es comuniquen de manera diària amb el seu país tenen una mitjana d'edat menor que les que ho fan amb una freqüència menor. Pel que fa a l'estat civil, les persones que presenten un valor més elevat en la freqüència de comunicació són les fadrines i les vídues. Un 14% i un 13%, respectivament, manté comunicacions de manera diària, enfront d'un 5% de les persones separades i un 9% de les casades. Atenent al nivell d'estudis sembla que les persones que més es comuniquen amb el Regne Unit són les que tenen educació obligatòria, mentre que les que no tenen estudis presenten alts valors de poca comunicació amb el país d'origen: al voltant del 10% es comuniquen menys d'una vegada a l'any. Segons el lloc de residència sembla que les persones que viuen a l'interior es comuniquen més sovint que les que viuen a la costa. Pel que fa a l'estat d'empadronament sembla que les persones que no estan registrades mantenen una comunicació més fluïda amb el país d'origen. També es pot observar l'efecte de l'any d'arribada, de manera que aquelles

persones que fa més anys que resideixen mantenen freqüències de comunicació més espaciades, mentre que les que arriben més recentment es comuniquen amb major freqüència. Malgrat això les persones arribades entre els anys 1990 i 2000 mantenen pautes comunicatives més freqüents que les que ho feren entre 2000 i 2010. Atenent al règim de propietat de l'habitatge, les persones propietàries presenten freqüències comunicatives menors que les que no ho són. Precisament, les persones que no són propietàries presenten una de les xifres percentuals més elevades dins la categoria comunicació diària, al voltant d'un 13%.

Taula 75. Freqüència amb què es comunica amb el Regne Unit, principals variables

	Tots els dies	%	Una vegada a la setmana	%	Una o dues vegades al mes	%	Menys d'una vegada al mes	%	Menys d'una vegada a l'any	%
Home	8	7,69	51	49,04	30	28,85	12	11,54	3	2,88
Dona	12	10,71	61	54,46	18	16,07	13	11,61	8	7,14
Edat mitjana	66,2	.	68,4	.	69,6	.	70,04	.	70,91	.
Fadri/na	1	14,29	2	28,57	2	28,57	0	0,00	2	28,57
Casat/da	14	8,97	84	53,85	38	24,36	14	8,97	6	3,85
Vidu/vídua	4	12,50	17	53,13	4	12,50	5	15,63	2	6,25
Separat/da-divorciat/da	1	4,76	9	42,86	4	19,05	6	28,57	1	4,76
Sense estudis	1	4,76	12	57,14	3	14,29	3	14,29	2	9,52
Primària/secundària	9	10,11	50	56,18	18	20,22	11	12,36	1	1,12
Estudis postobligatoris	10	9,43	50	47,17	27	25,47	11	10,38	8	7,55
Interior	4	10,81	19	51,35	10	27,03	2	5,41	2	5,41
Costa	16	8,94	93	51,96	38	21,23	23	12,85	9	5,03
Registrat/da	19	9,31	107	52,45	42	20,59	25	12,25	11	5,39
No Registrat/da	1	8,33	5	41,67	6	50,00	0	0,00	0	0,00
Abans de 1980	0	0,00	1	16,67	2	33,33	2	33,33	1	16,67
Entre 1980 i 1989	1	4,17	10	41,67	7	29,17	4	16,67	2	8,33
Entre 1990 i 1999	5	11,11	23	51,11	11	24,44	4	8,89	2	4,44
Entre 2000 i 2009	11	9,24	68	57,14	21	17,65	13	10,92	6	5,04
Després de 2010	3	13,64	10	45,45	7	31,82	2	9,09	0	0,00
Habitatge en propietat	17	8,81	101	52,33	42	21,76	22	11,40	11	5,70
Altres formes	3	13,04	11	47,83	6	26,09	3	13,04	0	0,00
Propietat al UK	6	11,11	27	50,00	16	29,63	3	5,56	2	3,70
No propietat al UK	14	8,64	85	52,47	32	19,75	22	13,58	9	5,56
Fins a £600	3	13,04	10	43,48	5	21,74	5	21,74	0	0,00
£601-£1200	4	8,00	31	62,00	8	16,00	3	6,00	4	8,00
£1201-£2000	8	12,50	26	40,63	17	26,56	9	14,06	4	6,25
£2001-£2500	2	7,69	15	57,69	7	26,92	1	3,85	1	3,85
£2501-£3000	1	6,25	11	68,75	1	6,25	2	12,50	1	6,25
Més de £3001	2	8,33	11	45,83	7	29,17	3	12,50	1	4,17

Font: Elaboració pròpia

Les formes amb què es du a terme la comunicació amb el Regne Unit poden ser diferents i molt variades. És per això que, en aquest cas, es va optar per anomenar les més comunes al qüestionari, i deixar la pregunta oberta per tal que les persones que el responien afegiren aquells mitjans que utilitzaven al marge dels esmentats. A més, es

va deixar oberta l'opció de multiresposta, de manera que es podien assenyalar totes les formes de comunicació utilitzades per a posar-se en contacte amb familiars i/o amics al Regne Unit. Al llistat inicial de categories se n'han afegit tres després del treball de camp: correu electrònic, xarxes socials i missatges de text amb el telèfon mòbil. Cal refutar, arribats a aquest punt, la idea preconcebuda de total separació d'aquestes generacions de les noves tecnologies. La residència a un altre país, amb contacte constant amb la realitat del país d'origen, fa que els residents britànics siguin uns grans usuaris de les noves tecnologies. Cal precisar també que la mostra ací analitzada pot tindre una sobrerepresentació de persones que fan un ús de les noves tecnologies, ja que calia una connexió a internet per tal de poder-la complimentar. De fet, a la distribució de valors pràcticament trobem tantes persones que es comuniquen amb videotrucades, això és, amb tecnologia d'internet, com persones que ho fan amb trucades telefòniques convencionals. Pel que fa a la comunicació escrita, les cartes i les postals, que han estat una indústria altament explotada per aquestes nacionalitats¹¹⁸, han perdut la seua importància a favor d'altres formes de comunicació, com ara el correu electrònic, les xarxes socials o els missatges de text mitjançant telèfons mòbils o *smartphones*.

Taula 76. Mitjans de contacte amb el Regne Unit

	N	%
Carta o postal	55	11,16
Trucada telefònica	166	33,67
Videotrucada	151	30,63
Correu electrònic	85	17,24
Xarxes socials	24	4,87
Missatge de text	12	2,43
Total	493	100

Font: Elaboració pròpia

¹¹⁸ No és només que la indústria postal haja estat explotada per la població originària del Regne Unit sinó que també ha estat un sector incrustat en el paradigma d'atenció turística a l'Estat espanyol que ha sobreviscut ben entrat el segle XXI, tal i com es pot comprovar a les tendes de *souvenirs* de qualsevol emplaçament turístic, no només de la Marina sinó de qualsevol municipi costaner o amb vocació turística.

6.3.3 La qüestió lingüística

Arribats a aquest punt, el qüestionari entra de ple en la qüestió lingüística. Molt sovint es fa referència a la llengua com una barrera, la principal potser, per a la integració de les comunitats immigrades. Si a les barreres lingüístiques habituals se suma l'existència d'altres llengües, minoritzades, la situació es complica. L'any 2004 es va publicar el Llibre Blanc de l'Ús del Valencià, on es podia comprovar com la capacitat d'entendre el valencià entre la població nascuda a l'estranger no només era menor que la que havia nascut a altres Comunitats Autònomes (Ros, 2005). A més, presentava nivells de competència molt baixos, per exemple, vora un 30% no era capaç d'entendre res en valencià. Malgrat que no disposem de dades per nacionalitat, tot fa pensar, però, que la competència en les nacionalitats de l'anomenada migració econòmica serà major que la competència de les nacionalitats d'allò que hem podríem anomenar migració de privilegi per dues qüestions: la primera, perquè les comunitats que formen part del col·lectiu de migrants econòmics necessiten comunicar-se amb la població autòctona, el contacte amb la qual es dona pràcticament per suposat. Segona, no tenen tantes facilitats per a dur una vida en paral·lel a una societat vicària, com les que tenen altres nacionalitats, molt més concentrades en territoris com ara la Marina Alta o el Baix Segura. Malgrat tot, les recerques consultades sobre la qüestió lingüística en els residents britànics a l'Estat espanyol no han tingut en compte la cooficialitat d'altres llengües als territoris on tenen establerta la residència aquestes persones. Bé perquè eren recerques que quedaven fora dels àmbits de les zones bilingües –majoritàriament s'han centrat en territoris monolingües com ara la Costa del Sol– o perquè quan s'han centrat en territoris bilingües s'ha obviat aquesta realitat – molt sovint el territori estudiat ha estat el Baix Segura, una de les comarques amb menor presència del valencià (Ahmed, 2011; Warnes, King, Williams, & Patterson,

1999; O'Reilly, 2000; King, Warnes, & Williams, 2000). Només hi ha hagut una excepció, i en aquest cas ha estat a les Illes Balears (Iturraspe & Miralles, 2005), un treball en què, d'altra banda, es pot observar que el nivell de fluïdesa de les persones de nacionalitat britànica és molt baix. Altres recerques centrades en comunitats immigrades amb característiques semblants i en territoris bilingües han arribat a la conclusió que, fins i tot quan la llengua no està tan minoritzada com al País Valencià – cas de Catalunya– el castellà és considerada la llengua principal i el català una llengua secundària sense la mateixa importància. A més, el coneixement del català sempre va acompanyat del coneixement del castellà, malgrat que aquesta condició no es dona a l'inrevés (Fukuda, 2009). Per aquestes raons es planteja una bateria de preguntes relacionades no només amb el coneixement sinó també amb les actituds lingüístiques envers el valencià¹¹⁹.

El coneixement del valencià de la mostra és molt baix. Només quinze persones de les més de dues-centes que formen part de la mostra té un nivell mitjanament fluid, mentre que la immensa majoria, això és, un 93%, tenen un nivell de valencià poc o molt poc fluid. No s'ha volgut entrar en les diferents capacitats a l'hora de posar en pràctica l'idioma, per exemple, a nivell oral o escrit, però molt probablement siguin més baixes en la seua vessant activa que en la passiva, com sol ser habitual. Aquestes dades contrasten amb les que obtingué l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, on un 27% dels estrangers enquestats declarava entendre el valencià (Ros, 2005). Molt probablement la diferència rau en les nacionalitats seleccionades. Malgrat que no disposem de les dades per nacionalitats, sí que es podria afirmar que la competència lingüística en valencià per a la població procedent del Regne Unit és menor que la de la mitjana d'altres nacionalitats.

¹¹⁹ Les actituds lingüístiques del col·lectiu de residents europeus detectades fins al moment en la literatura han estat majoritàriament negatives (Simó i Giner, 2012; Pereda, Prada, Actis, & Ortí, 2010)

Taula 77. Distribució del coneixement del valencià

	N	%
Molt fluid	1	0,46
Prou fluid	14	6,48
Poc fluid	67	31,02
Gens fluid	134	62,04
Total	216	100

Font: Elaboració pròpia

A la següent taula s'ha intentat condensar la informació al voltant del coneixement del valencià, tot codificant la informació resultant, de manera que un nivell de competència nul equival al valor zero mentre que un nivell de competència molt elevat equival a 1. Del creuament amb les principals variables independents s'obté nova informació que complementa les competències. En termes generals cal apuntar als valors reduïts de les desviacions típiques a pràcticament tots els creuaments, cosa que mostra que l'amplitud de la resposta no és excessivament elevada, sinó més bé concentrada, en aquest cas en la categoria negativa. O el que és el mateix, la competència lingüística en valencià és pràcticament nul·la i que hi ha una acord bastant elevat en aquest sentit, excepció feta de les persones que confessen tindre un nivell de fluïdesa més elevat.

Malgrat que totes les puntuacions de la taula són molt properes a zero, val a dir que hi ha algunes circumstàncies sota les quals la competència lingüística en valencià és lleugerament superior. El sexe és el primer factor, tot i que la diferència entre homes i dones no és significativa, les dones presenten una competència en valencià lleugerament superior a la dels homes. El mateix es pot dir de l'edat: tots els estrats analitzats presenten puntuacions properes a zero, però l'estrat amb major puntuacions positives és el de 70 a 74 anys. Per estat civil la diferència és pràcticament imperceptible, tot i que són les persones vídues les que presenten puntuacions superiors en competència lingüística, potser per una necessitat més accentuada de

mantindre contacte amb la societat d'acollida. El nivell d'estudis sembla ser un dels factors que tenen a veure amb la competència lingüística en valencià, tot i que aquesta continue sent pròxima a zero. A major nivell d'estudis s'espera també una major competència lingüística, malgrat que la major part de l'estrat presente puntuacions properes a zero. El mateix es pot dir de la residència a l'interior i a la costa. La diferència és favorable a la residència a l'interior, que són terres menys explotades des del punt de vista turístic –tot i que sí des del punt de vista residencial. Malgrat tot la diferència tampoc és significativa. Els dos factors que més acosten les puntuacions a la unitat són el lloc on està ubicada la residència i l'any d'arribada. En el primer cas, tindre un habitatge en l'àmbit urbà facilita el coneixement del valencià, tot i que la major part de la mostra, fins i tot en l'àmbit urbà, presenta un nivell poc o molt poc fluid. D'altra banda, haver arribat entre 1990 i 1999 facilita també la comprensió del valencià, molt possiblement perquè són anys en què el número de residents d'origen britànic, tot i ser elevat, no arribava a les quotes màximes que s'han establert en els darrers anys. El màxim s'assoleix en el cas dels residents que arribaren abans de 1980. Pel tipus de propietat s'observa que les diferències no són molt elevades, tot i que resulten sensiblement majors en el cas d'aquelles persones que tenen l'habitatge en propietat i, curiosament, en el cas de les persones que sí que conserven una propietat al Regne Unit. Per últim, el nivell de la pensió no sembla que tinga massa relació amb la capacitat d'entendre o utilitzar el valencià, tot i que és l'estrat superior, probablement també per la relació amb el major nivell d'estudis, el que presenta una mitjana de la puntuació més propera a la unitat.

Taula 78. Distribució del coneixement del valencià, principals variables

	Mitjana	N	Desviació típica
Home	0,10	104	0,150
Dona	0,13	112	0,168
55 a 59	0,15	13	0,127
60 a 64	0,12	32	0,168
65 a 69	0,08	81	0,148
70 a 74	0,14	54	0,186
75 a 79	0,11	24	0,147
80 a 84	0,11	11	0,131
85 i més	0,25	1	.
Fadri/na	0,00	7	0,000
Casat/da	0,12	156	0,159
Vidu/vídua	0,15	32	0,178
Separat/da-divorciat/da	0,08	21	0,144
Sense estudis	0,04	21	0,090
Primària/secundària	0,09	89	0,142
Estudis postobligatoris	0,15	106	0,175
Interior	0,17	37	0,187
Costa	0,10	179	0,151
Disseminat	0,11	200	0,151
Urbà	0,22	16	0,221
Regirat/da	0,12	204	0,162
No Regirat/da	0,04	12	0,097
Abans de 1980	0,29	6	0,188
Entre 1980 i 1989	0,15	24	0,146
Entre 1990 i 1999	0,13	45	0,204
Entre 2000 i 2009	0,10	119	0,143
Després de 2010	0,06	22	0,107
Habitatge en propietat	0,12	193	0,159
Altres formes	0,09	23	0,162
Conserva propietat a UK	0,12	54	0,180
No conserva propietat a UK	0,11	162	0,153
Fins a £600	0,13	23	0,183
£601-£1200	0,09	50	0,141
£1201-£2000	0,11	64	0,159
£2001-£2500	0,10	26	0,143
£2501-£3000	0,09	16	0,155
Més de £3001	0,20	24	0,180

Font: Elaboració pròpia

El coneixement del castellà, per contra, presenta una distribució dels valors notablement més elevada, amb vora un 32% de la població enquestada que afirma tindre un nivell fluid o molt fluid. No obstant això, la major part de la mostra, un 68%, presenta un nivell competencial amb el qual seria difícil comunicar-se de manera fluida, fins i tot utilitzant el castellà, la qual cosa dóna una idea de quina és la problemàtica lingüística d'aquest col·lectiu, d'altra banda ben coneguda per la comunitat acadèmica (Betty, 1997; O'Reilly, 2009).

Taula 79. Distribució del coneixement del castellà

	N	%
Molt fluid	7	3,24
Prou fluid	62	28,70
Poc fluid	119	55,09
Gens fluid	28	12,96
Total	216	100

Font: Elaboració pròpia

Del creuament de dades per a la variable castellà se n'obtenen alguns resultats interessants, més encara que amb el valencià ja que hi ha una submostra més gran que és capaç de comunicar-se de manera fluida o molt fluida. Seguint la manera en què s'han codificat els resultats a l'anterior pregunta, com més properes a 0 siguen les respostes, menor nivell competencial, mentre que respostes properes a la unitat reflecteixen nivells competencials òptims. Com a mostra d'aquest diferent nivell lingüístic amb el valencià hi ha el fet que algunes categories presenten valors que s'acosten a la unitat.

Sembla, a més, que algunes variables influeixen en un major aprenentatge de l'idioma. Una d'aquestes és el sexe: la puntuació per a les dones és més propera a la unitat que la dels homes, la qual cosa defineix la població femenina com un grup amb més facilitat per a la comunicació i també per a la comunicació en castellà. L'anàlisi

per edats, no obstant això, no és conclouent: algunes franges presenten valors propers la unitat, mentre que altres se n'allunyen, sense que hi haja un patró que indique la relació entre la competència i l'edat. Tant és així que les franges 65 a 69 i 75 a 79 són els que presenten els valors mínims de competència lingüística, mentre que la franja de 70 a 74 anys presenta el valor més elevat. Atenent a l'estat civil s'observen dues dinàmiques diferents: una, el fet que la convivència en parella no sembla afavorir l'adquisició del llenguatge. Per tant, la competència d'aquelles persones que no viuen en parella (vídues i separades o divorciades) és sensiblement més elevada que la de les persones casades, excepció feta de les persones fadrines. El valor màxim es correspon amb les persones vídues, que aconseguen un dels valors més elevats de la taula. En canvi, l'anàlisi per nivell d'estudis sí que presenta una forma que fa determinar la relació amb l'adquisició de la llengua. Tant és així que es pot afirmar que un nivell d'estudis baixos es correspon amb una adquisició insuficient del castellà, mentre que les persones amb nivells d'estudis elevats presenten majors competències en castellà. Les variables lloc de la residència i municipi també influeixen en el nivell de competència en castellà de la persona entrevistada, especialment la segona. Les persones que viuen a l'interior presenten un major coneixement del castellà, per damunt de les persones que viuen a la costa, molt possiblement per les menors facilitats que es troben aquestes a l'hora de dur a terme les activitats de la vida diària. De la mateixa manera, viure al disseminat és un factor que dificulta l'aprenentatge, mentre que residir a dins de l'entramat urbà, per contra, és un factor que influeix a desenvolupar destreses lingüístiques en castellà. Tant és així que la puntuació de la categoria és superior a 0,50, amb un dels valors més elevats de la taula. El registre també està associat, tot i que no d'una manera tan clara amb l'aprenentatge del castellà. De fet, és el no registre el que presenta una taxa de fluïdesa menor que el d'aquelles persones que sí que s'hi registren. L'altre factor que garanteix un aprenentatge fluid de l'idioma, com podria preveure's, és l'antiguitat de l'arribada. Aquelles persones que fa més temps que s'hi troben assentades al territori presenten

nivells més elevats de competència lingüística en castellà, mentre que les persones que han arribat en els darrers anys són també les que presenten puntuacions més baixes. El fet de tindre l'habitatge en propietat sembla influir, tot i que d'una manera no tant significativa, sobre l'adquisició del llenguatge. El mateix es podria dir del fet de conservar o no propietat al Regne Unit. Per últim, el nivell de la pensió presenta dades contradictòries: mentre que els nivells extrems presenten puntuacions properes a la unitat, això és, major fluïdes lingüística en castellà, els valors intermedis fluctuen entre els mínims en competència (2001 a 2500 lliures) i també els valors propers a la unitat (1201 a 2000 lliures).

Taula 80. Distribució del coneixement del castellà, principals variables

	Mitjana	N	Desviació
Home	0,52	104	0,170
Dona	0,59	112	0,177
55 a 59	0,56	13	0,181
60 a 64	0,57	32	0,213
65 a 69	0,52	81	0,162
70 a 74	0,62	54	0,166
75 a 79	0,51	24	0,156
80 a 84	0,57	11	0,197
85 i més	0,75	1	.
Fadri/na	0,43	7	0,122
Casat/da	0,55	156	0,171
Vidu/vídua	0,60	32	0,154
Separat/da-divorciat/da	0,57	21	0,239
Sense estudis	0,45	21	0,150
Primària/secundària	0,54	89	0,178
Estudis postobligatoris	0,59	106	0,173
Interior	0,59	37	0,190
Costa	0,55	179	0,173
Disseminat	0,55	200	0,170
Urbà	0,67	16	0,218
Registrat/da	0,56	204	0,176
No Registrat/da	0,44	12	0,155
Abans de 1980	0,83	6	0,129
Entre 1980 i 1989	0,60	24	0,179
Entre 1990 i 1999	0,56	45	0,184
Entre 2000 i 2009	0,55	119	0,166
Després de 2010	0,48	22	0,153
Habitatge en propietat	0,56	193	0,171
Altres formes	0,50	23	0,213
Conserva propietat a UK	0,53	54	0,175
No conserva propietat a UK	0,56	162	0,177
Fins a £600	0,57	23	0,216
£601-£1200	0,53	50	0,157
£1201-£2000	0,58	64	0,178
£2001-£2500	0,51	26	0,180
£2501-£3000	0,55	16	0,136
Més de £3001	0,59	24	0,178

Font: Elaboració pròpia

Per tant, la primera de les conclusions de l'anàlisi lingüístic ha de ser que la competència en valencià és molt reduïda, mentre que la competència en castellà no és massa elevada però és major que en valencià. En aquest últim cas, depèn de factors

limitadors de la sociabilitat, com ara el fet de viure en parella (la qual cosa pot autocentrar la comunicació al si de la llar), viure al disseminat, a la costa o residir a la comarca des de fa poc temps. L'anàlisi de les mesures d'associació entre la competència lingüística en ambdues llengües i les variables independents mostra que alguns dels factors que correlacionen són diferents per a una i l'altra llengua. Per exemple, la competència lingüística en castellà correlaciona amb el sexe (χ^2 : 9,190; sig.: 0,027) amb l'any d'arribada (χ^2 :31,861; sig.: 0,001), l'estat civil (χ^2 :17,451; sig.: 0,042), l'àrea en què es troba l'habitatge (χ^2 :13,285; sig.: 0,004) i també la forma de propietat (χ^2 : 9,383; sig: 0,025). Per contra, el coneixement del valencià només correlaciona amb l'any d'arribada (χ^2 : 26,015; sig.: 0,011), l'àrea en què es troba l'habitatge (χ^2 : 17,569; sig.: 0,001) i la ubicació del municipi (χ^2 : 9,035; sig.: 0,029). En definitiva, utilitzant la competència lingüística com a aproximador del nivell d'inserció, es pot dir que alguns factors l'afavoreixen, com ara viure a l'àmbit urbà, o residir durant molt de temps al territori, mentre que altres factors no tenen cap efecte.

Taula 81. Mesures d'associació entre coneixement de llengües i altres variables

	Valencià			Castellà		
	χ^2	gl	Sig.	χ^2	gl	Sig.
Edat	22,834	18	0,197	23,165	18	0,184
Sexe	1,753	3	0,625	9,190	3	0,027
Any d'arribada	26,014	12	0,011	31,861	12	0,001
Nivell formatiu	12,540	6	0,051	12,069	6	0,06
Estat civil	7,992	9	0,535	17,451	9	0,042
Registrat/no registrat	2,655	3	0,448	6,340	3	0,096
Disseminat/urbà	17,569	3	0,001	13,285	3	0,004
Propietat/altres formes	2,440	3	0,486	9,383	3	0,025
Propietat UK	3,787	3	0,285	1,387	3	0,709
Quantitat pensió	20,113	15	0,168	14,564	15	0,483
Interior/costa	9,035	3	0,029	2,781	3	0,427

Font: Elaboració pròpia

A més, del creuament entre el coneixement d'ambdues llengües se'n pot obtenir un resultat interessant que reforça allò que havia observat Fukuda per al col·lectiu de japonesos residents a Catalunya (2009): el coneixement del valencià suposa, de manera sistemàtica, el coneixement paral·lel del castellà, com es pot observar a la següent taula on totes les persones que afirmen conèixer en major o menor mesura el valencià, coneixen també el castellà. En canvi, no es dona el mateix procés a la inversa: del total de persones que coneixen el castellà, només una xicoteta part té fluïdesa amb el valencià. Això s'explica per la major utilitat percebuda del castellà en la vida diària, però possiblement també per una valoració prèvia de la importància i el pes de cadascuna de les dues llengües i la seua necessitat, o no, per a la vida diària.

Taula 82. Creuament de coneixement de valencià i castellà

		Valencià		Total
		No	Sí	
Castellà	No	28	0	28
	Sí	173	15	188
Total		201	15	216

Font: Elaboració pròpia

El següent pas al qüestionari ha estat preguntar al voltant de les actituds lingüístiques envers el valencià. Aquesta és una pregunta en què es va deixar a les persones que triaren entre respondre i no mostrar cap tipus opinió, ja que en el pretest es detectà que era una pregunta que causava cert malestar i podia fer enrere a una part de la futura mostra. Per tant, la primera cosa a analitzar és el número de persones que donen la seua opinió. Aquest número oscil·la entre les 161 i les 190 respostes. El menor número de respostes s'observa a la pregunta amb major compromís, això és, la pregunta amb l'actitud lingüística més negativa envers el valencià ("I don't like

valenciano¹²⁰: it's annoying to me”). Per contra, la pregunta amb major número de respostes és la que mostra una resposta imparcial, tot i que des de l’actitud negativa envers la llengua (“I don’t like valenciano, but I have to respect it”).

Taula 83. Actituds lingüístiques envers el valencià

	Molt en desacord	En desacord	D’acord	Molt d’acord	N
No m’agrada el valencià. Em molesta	29	62	49	21	161
El valencià és l’idioma local, però és inútil	25	68	57	25	175
No m’agrada el valencià, però l’he de respectar	19	27	110	34	190
M’agrada el valencià, però no el puc aprendre	21	45	79	20	165
M’agrada el valencià i el puc entendre	84	71	20	5	180
M’agrada el valencià i el puc parlar	107	59	8	5	179

Font: Elaboració pròpia

Les actituds lingüístiques envers el valencià es caracteritzen per la seua negativitat. D’igual manera que amb les dues preguntes anteriors, s’ha qualificat amb puntuacions positives, entre el 0,5 i l’1 les actituds d’acord i molt d’acord, mentre que les qualificacions negatives s’han reservat per a les actituds poc d’acord i gens en desacord. En transformar les preguntes en valors numèrics es pot observar que la mitjana de les valoracions que atorga la mostra a les preguntes d’actituds lingüístiques oscil·la entre el respecte i el desconeixement. Les preguntes on es podrien observar, a priori, les actituds més negatives són les dues primeres (“No m’agrada el valencià, em molesta” i “El valencià és l’idioma local, però és inútil”). Malgrat tot, la mitjana de

¹²⁰ S’ha optat per utilitzar la denominació valencià (“valenciano” al qüestionari) ja que és la denominació que més sovint s’observa en el discurs de la població resident britànica. Malgrat això, la immensa majoria de les persones amb qui s’ha intercanviat l’opinió al voltant d’aquest tema és conscient de la unitat del sistema lingüístic, cosa que no es pot afirmar d’una part de la població autòctona, que la segueix negant, sota criteris científics. Al text s’utilitza la denominació valencià per a indicar la modalitat dialectal del català que s’utilitza al País Valencià.

valoració que se li atorga a aquestes dues preguntes és negativa, això és, hi ha un major desacord que no acord amb el plantejament de les preguntes. Les xifres resultants, però, són molt properes a zero, amb la qual cosa les valoracions han estat molt semblants. Es podria dir, aleshores, que sí que hi ha una part dels residents britànics als quals el valencià els resulta molest i no tenen una especial inclinació cap a aquest. La següent pregunta, la que presenta un màxim de respostes, és també la que assoleix un major valor en l'escala d'acord. Per tant, s'expressa majoritàriament l'acord amb la desafecció pel valencià, però al mateix temps, per la necessitat de respectar-lo. Les preguntes on s'arriba a majors puntuacions negatives, això és, en desacord o molt en desacord, són les que, a una actitud positiva envers la llengua, s'uneix la capacitat de comunicació. L'elevada quantitat de persones que no tenen cap tipus de coneixement del valencià fa que aquestes últimes preguntes arriben fins a màxims de desacord que no tenen paral·lel en positiu a la resta de preguntes.

Taula 84. Càlcul de mitjanes de les actituds lingüístiques

	N	Mitjana	Desviació típica
No m'agrada el valencià. Em molesta	161	-0,09	0,691
El valencià és l'idioma local, però és inútil	175	-0,03	0,683
No m'agrada el valencià, però l'he de respectar	190	0,30	0,611
M'agrada el valencià, però no el puc aprendre	165	0,10	0,655
M'agrada el valencià i el puc entendre	180	-0,58	0,534
M'agrada el valencià i el puc parlar	179	-0,71	0,462

Font: Elaboració pròpia

Per últim, s'ha fet un creuament de les cinc variables d'actituds lingüístiques amb les principals variables independents per tal de poder observar les mitjanes en cadascuna de les respostes. A la següent taula es pot observar el sumatori de les diferents mitjanes. Sumatoris en positiu assenyalen actituds positives, mentre que sumatoris en negatiu assenyalen les actituds menys tolerants amb el valencià, en una mesura que va del mínim, -5 al màxim, 5. Sembla que les opinions negatives envers el

valencià s'agrupen al voltant del màxim punt de valoració negativa, que és també la cohort més representada, això és, la de 65 a 69 anys. De la mateixa manera es detecten més opinions favorables al valencià entre les dones, i entre les persones que fa més temps que resideixen a la comarca. En canvi, s'observa una puntuació relativament alta per a les persones nouvingudes, aquelles que afirmen residir a la comarca des de 2010. El nivell d'estudis condiona d'alguna manera la valoració de la llengua, tal i com es pot observar a la taula. L'opinió més negativa es correspon amb aquelles persones sense estudis, mentre que les persones que tenen estudis primaris o secundaris presenten l'opinió menys negativa, tot i que dins de la negativitat. Per estat civil les persones vídues són les que en major mesura presenten respostes en positiu, tot i que amb un nombre proper a 0. Per contra, fadrines i casades són les que presenten els valors negatius més alts. Com cabia esperar, s'observen valors negatius més importants entre les persones no registrades que entre les registrades, fins al punt que gairebé doblen la xifra de les persones registrades. Un dels valors positius més elevats és el de la residència dins l'àmbit urbà. Mentre que l'actitud lingüística de les persones que viuen al disseminat és negativa, les persones que viuen a l'entorn urbà mostren valors positius, no tant propers al 0 com cabria esperar. La residència a l'interior no mostra cap efecte positiu sobre la valoració del valencià. De fet, no només la puntuació és negativa sinó que, a més, la diferència entre viure a l'interior i a la costa és mínima. El fet de conservar o no una propietat al Regne Unit no sembla tindre efectes positius sobre l'actitud lingüística: tant les persones que en conserven com les que no presenten valors negatius, més notables en el cas de les persones que no disposen de propietats al Regne Unit. Per últim, la pensió mensual tampoc sembla que tinga res a veure amb l'actitud envers el valencià. Totes les categories presenten valors negatius, malgrat que en algunes el valor és més elevat (£2501-£3000) mentre que en altres és més proper a 0 (£601 a £1200).

Taula 85. Sumatori de les mitjanes d'actituds lingüístiques envers el valencià, per principals variables

	Σ
55 a 59 anys	-0,57
60 a 64 anys	-0,68
65 a 69 anys	-1,16
70 a 74 anys	-0,60
75 a 79 anys	-0,42
80 a 84 anys	-0,71
85 anys i més	0,00
Home	-1,13
Dona	-0,44
Abans de 1980	-0,38
Entre 1980 i 1989	-0,63
Entre 1990 i 1999	-0,57
Entre 2000 i 2009	-1,00
Després de 2010	-0,21
Sense estudis	-1,42
Primària/secundària	-0,58
Estudis postobligatoris	-0,82
Fadrí/na	-1,83
Casat/da	-0,93
Vidu/vídua	0,13
Separat/da-divorciat/da	-0,80
Registrat/da	-0,74
No registrat/da	-1,58
Disseminat	-0,90
Urbà	0,47
Interior	-0,71
Costa	-0,79
Conserva propietat UK	-0,48
No conserva propietat UK	-0,88
Fins a £600	-1,12
£601-£1200	-0,42
£1201-£2000	-0,50
£2001-£2500	-0,63
£2501-£3000	-1,93
Més de £3001	-0,92

Font: Elaboració pròpia

6.3.4 Previsió i opinions al voltant del retorn al Regne Unit

Les preguntes al voltant de la voluntat retorn són les més importants del qüestionari. Se'n troben de dos tipus: opinió al voltant del retorn i intenció de retorn. Tal com s'ha pogut observar al marc teòric, la intenció de retorn en els retirats nord-americans oscil·la entre el 20% (Serow, 1978) i un màxim del 58% (Longino, 1979), mentre que les dades a Europa per als residents britànics no són conclouents i es mouen al voltant del 10% (Huete R. , 2009). L'anàlisi de les respostes a la qüestió de la previsió del retorn situa en un 29% el de percentatge de la població que afirma que en els propers anys té pensat retornar al Regne Unit. Aquesta és una xifra elevada, més que el que s'havia pogut observar a les recerques en residents britànics fins al moment i que, de fer-se realitat, significaria que el número de retorns, tal i com han pogut ser observats a la taula 39, això és, un 8% sobre el padró en els darrers sis exercicis, podria ser superior en els propers anys.

Taula 86. Previsió de retorn al Regne Unit

	N	%
Sí	62	28,70
No	154	71,30
Total	216	100

Font: Elaboració pròpia

Aquest 29% es distribueix de manera diferent en funció de les diferents categories amb què es creue. Per exemple, l'edat mitjana de les persones que afirmen voler retornar en el futur és superior a la de les persones que no volen fer-ho i se situa, en terme mitjà, al voltant dels 70 anys L'edat mitjana de les persones que afirmen no voler retornar és vora un any i mig inferior. L'anàlisi de les desviacions típiques mostra

que hi ha una major concentració etària en la resposta de les persones que preveuen retornar, mentre que les que preveuen quedar-se mostren una major amplitud en les edats observades.

Taula 87. Previsió de retorn al Regne Unit per mitjana d'edat

	Edat	N	Desviació típica
Sí	69,84	62	5,517
No	68,36	154	6,045
Total	216	100	5,924

Font: Elaboració pròpia

La distribució per sexes de la intenció de retorn és semblant, tot i que en el cas dels homes és major el nombre de persones que desitgen tornar. Curiosament, des d'un punt de vista de gènere, tot i que normalment s'assumeix que la decisió de migrar és presa al si de la parella (O'Reilly, 1995), molt sovint la realitat és que la migració depèn de l'home perquè la migració de retir no arriba fins que no es fa efectiva la jubilació i en aquestes edats això implica encara majoritàriament el treball masculí. Sembla, també, que la decisió de retorn està més marcada en els homes que en les dones, malgrat que la diferència és escassa i que l'evidència en altres recerques assenyala, precisament, el contrari: major desig de retorn per part de les dones (Bolzman, Poncioni-Derigo, Vial, & Fibbi, 2004; De Coulon & Wolff, 2010).

Taula 88. Previsió de retorn al Regne Unit per sexe

	Sí	%	No	%
Home	31	29,81	73	70,19
Dona	31	27,68	81	72,32
Total	62	28,70	154	71,30

Font: Elaboració pròpia

L'any d'arribada també explica en gran part la intenció de retorn. Mentre que aquelles persones que arriben abans de 1999 se situen per baix de la mitjana de desig de retorn, les persones arribades a partir de l'any 2000 són les que, en major mesura, diuen que tenen previst retornar en els propers anys, fins arribar al màxim de desig de retorn, que és el que es presenta en l'estrat arribat entre l'any 2000 i 2009, amb un 33% de potencials retornats. S'observa una tendència en la previsió del retorn per la qual la intenció disminueix a mesura que augmenten els anys de residència, tal i com observen Waldorf (1995), Klinthäll (2006) i De Coulon i Wolff (2010). Aquesta tendència arriba al seu màxim en les cohorts arribades entre els anys 2000 i 2009. Malgrat tot, i com cabia esperar, les generacions arribades a partir de 2010 mostren un menor desig de retorn.

Taula 89. Previsió de retorn al Regne Unit per any d'arribada

	Sí	%	No	%
Abans de 1980	1	16,67	5	83,33
Entre 1980 i 1989	5	20,83	19	79,17
Entre 1990 i 1999	11	24,44	34	75,56
Entre 2000 i 2009	39	32,77	80	67,23
Després de 2010	6	27,27	16	72,73
Total	62	28,70	154	71,30

Font: Elaboració pròpia

Per nivell d'estudis el màxim desig de retorn s'assoleix en els estudis postobligatoris, on s'arriba fins al 30%, dos punts per damunt de la mitjana de la població analitzada. En canvi, el menor desig de retorn es correspon amb la població sense estudis. Fins a un 76% del total de persones sense estudis contesten que no voldrien tornar en el futur al Regne Unit.

Taula 90. Previsió de retorn al Regne Unit per nivell d'estudis

	Sí	%	No	%
Sense estudis	5	23,81	16	76,19
Primària/secundària	25	28,09	64	71,91
Postobligatoris	32	30,19	74	69,81
Total	62	28,70	154	71,30

Font: Elaboració pròpia

Atenent a l'estat civil, la previsió de retorn és significativa entre vidus i vídues. Per contra, les persones que han passat per una separació o divorci són les que, en menor mesura, expressen la seua voluntat de retornar. Tant les persones fadrines com les casades presenten valors semblants a la mitjana del total de la mostra, això és, al voltant del 28,70% de voluntat de retorn.

Taula 91. Previsió de retorn al Regne Unit per estat civil

	Sí	%	No	%
Fadri/na	2	28,57	5	71,43
Casat/da	45	28,85	111	71,15
Vidu/vídua	10	31,25	22	68,75
Separat/da-divorciat/da	5	23,81	16	76,19
Total	62	28,70	154	71,30

Font: Elaboració pròpia

El no-registre era, a priori, una de les variables que s'esperava que mostrara una major inclinació pel retorn. En no registrar-se algunes persones poden mantindre els beneficis socials originats al Regne Unit i que no són exportables (Hall K. , 2011), però d'altra banda no s'accedeix al sistema de drets (sanitaris, entre d'altres, molt important per a les edats que s'estan observant) i obligacions (també les econòmiques i impositives). De l'anàlisi de la xicoteta submostra s'observa que la meitat de les persones que no estan registrades volen retornar, una de les majors xifres en termes percentuals de voluntat de retorn. L'altra meitat no mostra previsió de retornar, malgrat

el buit legal en què es troben i el perill per al propi benestar de no estar registrat al padró municipal. No obstant això, la grandària de la submostra de persones no registrades no és suficientment gran per a afirmar amb seguretat que es tracta d'un col·lectiu que tendeix més al retorn. Caldria explorar aquesta possibilitat amb submostres de major grandària.

Taula 92. Previsió de retorn al Regne Unit per estat d'empadronament

	Si	%	No	%
Registrat/da	56	27,45	148	72,55
No registrat/da	6	50,00	6	50,00
Total	62	28,70	154	71,30

Font: Elaboració pròpia

El fet de mantindre una propietat al Regne Unit és també un fet que lliga, ni que siga a nivell simbòlic, els residents britànics amb el seu país d'origen. A més, tal com s'ha pogut comprovar al marc teòric, mantindre una propietat al Regne Unit és la porta per a superar el HRT (*Habitual Residence Test*), la porta d'entrada als beneficis de caràcter socioeconòmic al Regne Unit. Per això, no resulta estrany que les persones que tenen una propietat al Regne Unit siguin també les que en major mesura mostren el seu desig de retorn, fins a un 39% del total de les persones que conserven propietats. Malgrat tot, sent propietaris d'un habitatge al Regne Unit, un 61% afirma que no tenen intenció de retornar en el futur.

Taula 93. Previsió de retorn al Regne Unit segons propietat al Regne Unit

	Si	%	No	%
Amb propietat	21	38,89	33	61,11
Sense propietat	41	25,31	121	74,69
Total	62	28,70	154	71,30

Font: Elaboració pròpia

Segons el lloc de residència també es pot observar una previsió de retorn diferenciada. Mentre que les persones que resideixen a la costa no mostren majoritàriament el seu desig de retorn, que se situa més d'un punt percentual per baix de la mitjana, les persones que resideixen a l'interior manifesten en major mesura el seu desig de retornar al Regne Unit, fins al punt que una de cada tres persones que resideix a l'interior ho tindria previst. Aquesta diferència podria tindre a veure amb el diferent nivell d'inserció observat (per exemple, amb la major capacitat lingüística de les persones que viuen a l'interior), però també amb la menor quantitat de facilitats en forma de comerç ètnic i serveis especialitzats dirigits a aquest tipus de població.

Taula 94. Previsió de retorn al Regne Unit segons propietat al Regne Unit

	Sí	%	No	%
Interior	13	35,14	24	64,86
Costa	49	27,37	130	72,63
Total	62	28,70	154	71,30

Font: Elaboració pròpia

La mateixa lògica es pot observar en el fet de residir a l'entorn urbà o al disseminat. Mentre que la residència al disseminat, majoritària en els residents britànics, mostra uns percentatges d'intenció de retorn lleugerament inferior als de la mitjana, les persones que formen part de la submostra de residents a l'àmbit urbà mostren una major inclinació pel retorn, al voltant de 10 punts percentuals per damunt de la mitjana. No obstant això, la grandària de la submostra no és suficient per poder afirmar de manera categòrica que la residència a l'entorn urbà tinga influència sobre la intenció de retorn. Caldria ampliar la submostra per tal d'aprofundir més en aquesta relació.

Taula 95. Previsió de retorn al Regne Unit segons ubicació de la llar

	Sí	%	No	%
Disseminat	56	28,00	144	72,00
Urbà	6	37,50	10	62,50
Total	62	28,70	154	71,30

Font: Elaboració pròpia

Pel que fa al creuament de la voluntat de retorn amb la pensió mensual, semblz que aquelles persones que expressen el seu desig de retorn presenten també pensió més elevada, cosa que d'altra banda ja va poder comprovar Klinthäll per a la població retornada amb origen a Suècia (2006). Per contra, la pensió de les persones que expressen la seua voluntat de no retornar és menor i es concentra en major mesura en els estrats inferior de la distribució de la pensió.

Taula 96. Previsió de retorn al Regne Unit segons pensió mensual

	Fins a £600	%	£601- £1200	%	£1201 -£2000	%	£2001 -£2500	%	£2501 -£3000	%	Més de £3001	%
Sí	6	10,17	10	16,95	18	30,51	10	16,95	5	8,47	8	13,56
No	17	11,18	40	26,32	46	30,26	16	10,53	11	7,24	16	10,53
Total	23	10,90	50	23,70	64	30,33	26	12,32	16	7,58	24	11,37

Font: Elaboració pròpia

Per a l'anàlisi de la distribució del retorn en funció del coneixement de l'idioma s'han simplificat les opcions de resposta, de manera que es distingeix entre un coneixement fluid de la llengua i un coneixement no fluid. En el cas del valencià el seu coneixement incrementa lleugerament les possibilitats de retorn, tot i que el nombre de persones amb habilitats comunicatives és tan reduït que no resulta suficient per a estimar el seu efecte.

Taula 97. Previsió de retorn al Regne Unit segons coneixement del valencià

	Sí	%	No	%
Fluid	5	33,33	10	66,67
No fluid	57	28,36	144	71,64
Total	62	28,70	154	71,30

Font: Elaboració pròpia

En canvi, el coneixement del castellà, com s'ha pogut comprovar, està més estès, tot i que tampoc és majoritari. Del creuament d'ambdues variables es pot observar que el coneixement del castellà no determina la possibilitat de retorn sinó que aquesta es distribueix de la mateixa manera entre la submostra que afirma conèixer la llengua i la que no i, per tant, no sembla que el coneixement del castellà tinga efecte sobre la previsió de retorn.

Taula 98. Previsió de retorn al Regne Unit segons coneixement del castellà

	Sí	%	No	%
Fluid	54	28,72	134	71,28
No fluid	8	28,57	20	71,43
Total	62	28,70	154	71,30

Font: Elaboració pròpia

La freqüència amb què es reben visites tampoc ofereix unes dades sobre estimació del retorn suficientment diferents com per a poder afirmar que siga un factor explicatiu a tindre en compte. S'observa una major previsió de retorn entre aquelles persones que afirmen rebre visites poc sovint, mentre que les persones que reben visites sovint expressen, en termes percentuals, una menor previsió de retorn.

Taula 99. Previsió de retorn al Regne Unit segons freqüència de visites rebudes

	Sí	%	No	%
Sovint	35	27,34	93	72,66
Poc sovint	27	30,68	61	69,32
Total	62	28,70	154	71,30

Font: Elaboració pròpia

En canvi, la freqüència amb què es visita el país sí que és indicativa de la intenció de retorn (Palo & Longino, 2001). No només la intenció de retorn és major en les persones que visiten periòdicament el Regne Unit, sinó que el nombre de respostes és, a priori, suficient com per a establir una relació entre ambdues variables, cosa que s'abondarà tot seguit. Com es pot observar, un 40% de les persones que afirmen viatjar sovint al Regne Unit afirmen tindre previst retornar-hi, una quantitat molt superior a la mitjana. En canvi, només un 18% dels que hi viatgen poc sovint mostra la mateixa previsió de retorn.

Taula 100. Previsió de retorn al Regne Unit segons freqüència de visites realitzades

	Sí	%	No	%
Sovint	42	40,00	63	60,00
Poc sovint	20	18,02	91	81,98
Total	62	28,70	154	71,30

Font: Elaboració pròpia

Per últim, l'efecte de la freqüència de la comunicació sobre la intenció de retorn no és tampoc ressenyable. Els percentatges resultants es mouen al voltant de la mitjana, amb diferències de poca intensitat. Tant les persones que desitgen tornar al Regne Unit com les que no ho desitgen presenten percentatges de comunicació amb el país d'origen alts. En canvi, són menys les persones que declaren no comunicar-se molt sovint amb el Regne Unit, i a dins d'aquesta submostra la quantitat de persones que

desitgen tornar no és significativament elevada (28,7% enfront d'un 66,7% que sí desitja tornar).

Taula 101. Previsió de retorn al Regne Unit segons freqüència de comunicació

	Sí	%	No	%
Sovint	50	27,78	130	72,22
Poc sovint	12	33,33	24	66,67
Total	62	28,70	154	71,30

Font: Elaboració pròpia

L'anàlisi de l'associació entre aquestes variables i la previsió del retorn és concloent per a algunes variables. Prenent com a referència les variables independents que s'han pogut observar anteriorment, s'ha dut a terme una anàlisi de correlacions amb l'ús de Khi-quadrat de Pearson. Segons els resultats, només una de totes les variables analitzades mostra una correlació significativa estadísticament amb la voluntat de retorn: fer visites al Regne Unit (χ^2 : 17,026; gl: 3; sig.:0,001). Altres dues variables mostren resultats propers a la significativitat, tot i que queden fora del marge de confiança per assumir associació: d'una banda el fet de conservar una propietat al Regne Unit (χ^2 : 3,650; gl: 1; sig.:0,056) i d'altra banda el fet d'estar o no registrat (χ^2 : 2,816; gl: 1; sig.:0,093). L'anàlisi de les *odds ratio* i regressions logístiques ofereix unes dades bastant similars. Mentre que la major part de les relacions analitzades no són significatives, hi ha dues que sí que ho són: tindre propietats al Regne Unit i fer-hi visites. En el cas de la primera variable, tindre propietats al Regne Unit augmenta 1,5 punts la possibilitat de preveure un futur retorn. Per a la segona variable la relació observada és major: el fet de fer visites sovint al Regne Unit augmenta fins a 2,2 punts la possibilitat de contemplar el retorn en el futur. Tampoc s'hi observen relacions que exercisquen de protectores del retorn, ja que els límits superiors se situen per damunt de l'1.

Taula 102. Mesures d'associació amb la variable previsió de retorn

	Valor χ^2	Sig.	OR	Inf.	Sup.	Exp(B)	Sig.
Sexe	0,119	0,730	1,077 ¹	0,707	1,639	.	.
Edat	3,462	0,749	.	.	.	0,959	0,098
Estat civil	0,349	0,951	0,982 ²	0,613	1,575	.	.
Nivell educatiu	2,295	0,807	0,903 ³	0,593	1,376	.	.
Interior/costa	0,902	0,342	1,284 ⁴	0,780	2,113	.	.
Disseminat/urbà	0,653	0,419	0,747 ⁵	0,382	1,460	.	.
Registat/da/no registat/da	2,816	0,093	0,549 ⁶	0,299	1,009	.	.
Any d'arribada	2,535	0,638	.	.	.	0,979	0,270
Habitatge en propietat/altres	0,610	0,435	1,359 ⁷	0,607	3,040	.	.
Propietat al Regne Unit	3,650	0,056	1,537 ⁸	1,003	2,354	.	.
Rep visites del Regne Unit	4,065	0,254	0,891 ⁹	0,584	1,360	.	.
Fa visites al Regne Unit	17,026	0,001*	2,220 ¹⁰	1,400	3,519	.	.
Es comunica amb el Regne unit	2,348	0,672	0,833 ¹¹	0,496	1,400	.	.
Coneixement valencià	0,068	0,795	0,851 ¹²	0,402	1,799	.	.
Coneixement castellà	0,395	0,530	0,995 ¹³	0,531	1,863	.	.
Pensió mensual	3,502	0,744	.	.	.	1,500	0,661

Font: Elaboració pròpia

* Relacions estadísticament significatives

1. Homes/dones; 2. Altres/casats; 3. Fins a secundària/estudis superiors; 4. Interior/costa; 5. Disseminat/urbà; 6. Registat/no registat; 7. Propietat/altres; 8. Amb propietat a UK/Sense propietat; 9. Rep visites/no rep visites; 10. Fa visites/no fa visites; 11. Es comunica/no es comunica; 12. No coneix valencià/sí coneix valencià; 13. No coneix castellà/sí coneix castellà.

D'altra banda, es plantejaven dinou situacions hipotètiques en què s'havia de decidir amb quina probabilitat es tornaria al país d'origen o s'optaria per romandre al país d'acollida. Les dinou situacions es dividien en dos grans grups: un primer grup de motivacions individuals per al retorn que tenen el seu origen en una de les primeres recerques sobre les migracions internacionals de retir (Warnes, King, Williams, & Patterson, 1999). En aquella obra es proposava una bateria de situacions en què les persones s'havien de situar al voltant de l'hipotètic retorn. Els autors centraren el treball de camp a territoris amb un alt nivell d'assentament de població d'origen britànic, com ara la Toscana, Malta, l'Algarve i la Costa del Sol. El treball de camp no va arribar al territori alacantí tot i la seua importància numèrica en l'any en què es va fer el treball de camp, pel 1996. Però la grandària de la mostra i les dades són comparables amb les que s'han obtés. A aquesta bateria se'n va afegir una altra de nova amb situacions vinculades amb esdeveniments de tipus estructural, sobre els

quals es té menys control, i que poden arribar a ser tant o més traumàtics com les situacions individuals. Pel que fa a la distribució de les freqüències de tipus individual, val a dir que només una de totes les situacions plantejades en aquesta bateria aconseguix superar el marge del 50% de retorn. Aquesta situació és no tindre suficients ingressos com per a seguir residint a la Marina Alta, enfront de la qual un 64% dels residents enquestats tornarien al Regne Unit. La resta de situacions no plantegen intencions de retorn que superen el 40%, sent el deterior de la salut i la incapacitat de conduir dues de les situacions que més s'hi acosten. D'altra banda, i com calia esperar, les dues situacions positives plantejades, això és, la millora de la salut i guanyar la loteria, només provoquen reaccions de romandre al país d'acollida, aconseguint així mínims en la intenció de retorn. Sorprén comprovar com situacions a priori traumàtiques, com ara la mort de la parella, només aconseguixen fer plantejar-se el retorn al 28% de la mostra, superada per altres situacions, com ara veure's incapaç de comprar o el deterior de la pròpia salut. Per tant, malgrat que la decisió d'emigrar es pren en parella, es podria dir que la decisió de romandre, s'estén més enllà de la possible mort de la parella.

Taula 103. Possibilitats de retorn davant certes contingències de tipus individual

	Roman	Retorna
Mort de la parella	72,22	27,78
Deterior de la salut	67,13	32,87
Caiguda dels ingressos	74,54	25,46
Incapaç de comprar	69,91	30,09
Incapaç de conduir	68,06	31,94
Insuficients ingressos	35,65	64,35
Emigració dels amics	86,11	13,89
Millora de la salut	93,98	6,02
Guanya la loteria	89,35	10,65
Mitjana	72,99	27,01

Font: Elaboració pròpia

La comparació dels valors obtinguts en l'enquesta amb els que obtingueren Warnes *et al.* (1999) demana, en primer lloc, la transformació de les respostes a una escala negativa de -1 a 1, on els valors negatius màxim reflecteixen la probabilitat de retorn, mentre que els valors positius es tradueixen en probabilitat de romandre al país d'acollida. El resultat de la recerca de Warnes i altres mostrava, en el cas del territori de la Costa del Sol, valors únicament positius, això és, amb una propensió al retorn molt baixa. Només quan s'extreia la mitjana entre els quatre territoris investigats s'obtenia un valor negatiu, tot i que amb un valor molt ajustat: la probabilitat d'obtenir insuficients ingressos. La comparació dels valors de la Marina Alta amb els que obtingueren l'equip de Warnes i altres ofereix unes dades sensiblement diferents. Començant pel sumatori dels nou esdeveniments, la Costa del Sol obtenia una alta valoració, una de les màximes dels territoris investigats, amb 5,2 punts, mentre que el valor per als quatre territoris se situava al voltant del 4,6. En el cas de la Marina Alta la mitjana se situa en un 3,5, un valor més proper a zero, tot i que encara és positiu. Naturalment la situació que es vivia l'any 1996, quan es va fer el treball de camp de la recerca referenciada no és la mateixa que es viu actualment. Ni el nombre de residents és el mateix, ni la realitat socioeconòmica tampoc ho és. Per això aquesta comparació pot servir per a monitoritzar la probabilitat de retorn de les poblacions britàniques. En general, els valors que obtén la Marina Alta són inferiors als de la Costa del Sol, i en vuit de les variables, a més del sumatori, la diferència és estadísticament significativa, com tot seguit es podrà comprovar. S'ha de destacar, a més, els alts valors de la desviació típica en les primeres preguntes, no així en les darreres tres, les que obtenen un major valor en la desviació típica i també un major acord en la resposta.

Taula 104. Exploració de les motivacions individuals pel retorn

	Mitjana	N	Desviació típica	Warnes <i>et al.</i> ¹²¹	Warnes <i>et al.</i> ¹²²
Mort de la parella	0,41	216	0,684	0,49	0,38
Deterior de la salut	0,29	216	0,677	0,39	0,27
Caiguda dels ingressos	0,39	216	0,644	0,59	0,56
Incapaç de comprar	0,30	216	0,672	0,46	0,46
Incapaç de conduir	0,27	216	0,702	0,70	0,56
Insuficients ingressos	-0,18	216	0,708	0,09	-0,01
Emigració dels amics	0,57	216	0,524	0,95	0,93
Millora de la salut	0,73	216	0,400	0,96	0,94
Guanya la loteria	0,71	216	0,540	0,79	0,77
Els nou esdeveniments individuals	3,5	.	.	5,2	4,6

Font: Elaboració pròpia

De la comparació de mitjanes entre els resultats per a la Marina Alta i els resultats que Warnes i altres reuniren per a la Costa del Sol i els altres tres territoris amb un alt grau de residents britànics se n'obté la següent taula. En aplicar la prova T de Student per a comparació de mitjanes es pot observar que pràcticament totes les variables, en el cas de la Costa del Sol, són significativament diferents de les de la Marina Alta, amb l'excepció de la mort de la parella, que presenta un valor fora de l'àmbit de la significació estadística. En canvi, en comparar els valors de la Marina Alta amb els que es van obtenir per als quatre territoris es pot comprovar com el nombre de variables significativament diferents és menor. No s'arriba a nivells de significativitat en la variable mort de la parella, com tampoc en el deterior de la salut ni en guanyar la loteria, la qual cosa vol dir que les diferències en aquestes variables no són significativament diferents.

¹²¹ Dades de Warnes *et al.* per a la Costa del Sol (1999).

¹²² Dades de Warnes *et al.* per a la mitjana de la Costa del Sol, Algarve, Malta i Toscana (1999).

Taula 105. Exploració de les motivacions individuals pel retorn

	Marina Alta vs. Costa del Sol			Marina Alta vs. quatre territoris		
	T	GI	Sig.	T	GI	Sig.
Mort de la parella	-1,774	215	0,077	0,589	215	0,557
Deterior de la salut	-2,134	215	0,034*	0,470	215	0,639
Caiguda dels ingressos	-4,536	215	0,000*	-3,852	215	0,000*
Incapaç de comprar	-3,531	215	0,001*	-3,531	215	0,001*
Incapaç de conduir	-9,035	215	0,000*	-6,103	215	0,000*
Insuficients ingressos	-5,565	215	0,000*	-3,491	215	0,001*
Emigració dels amics	-10,599	215	0,000*	-10,039	215	0,000*
Millora de la salut	-8,306	215	0,000*	-7,572	215	0,000*
Guanya la loteria	-2,288	215	0,023*	-1,743	215	0,083
Els nou esdeveniments individuals	-5,547	215	0,000*	-3,600	215	0,000*

Font: Elaboració pròpia

* Relacions estadísticament significatives

D'altra banda, es plantejava la possibilitat d'introduir variables de tipus estructural en la previsió de retorn. Per a definir aquestes variables es tingueren en compte algunes de les problemàtiques que afecten el col·lectiu de residents britànics, tal i com s'han pogut observar en la bibliografia analitzada. Per exemple, la importància del sistema sanitari, l'increment del cost de vida, l'augment dels impostos, els controls a estrangers o fins i tot l'augment del número de residents. Almenys cinc situacions de les introduïdes dins la bateria d'esdeveniments de tipus estructural, s'acosten al 50% de probabilitat de retorn. La primera és l'empitjorament del sistema sanitari, una qüestió clau si s'atén a la importància que se li dona. No de bades, el sistema sanitari valencià, amb tots els ets i uts, és molt ben valorat pels residents britànics, més encara que el seu propi (Legido-Quigley, Nolte, Green, La Parra, & McKee, 2012). La segona situació que obté un valor alt, tot i que també per baix del 50% és l'increment de controls a estrangers. Aquesta és una altra pota definitòria de l'estada d'una part de la comunitat britànica: la manca de controls, la llibertat d'accés i, sobretot, l'anonimitat, la possibilitat d'encetar una nova vida, independentment de la que s'haguera desenvolupat al país d'origen (Benson & O'Reilly, 2009). La tercera d'aquestes

situacions és l'augment de la xenofòbia, una de les qüestions que, a priori, no es creia que influïra sobre la decisió de retorn, ja que el col·lectiu britànic no se sol identificar com a immigrant. No obstant això, és un dels valors més elevats, amb un 44% de possibles retorns. El quart factor és l'augment de la corrupció, una situació que durant els darrers anys, i també els dies en què es va desenvolupar el treball de camp, es podia palpar als mitjans de comunicació, no només als nacionals¹²³, també als internacionals. Sota aquesta premissa, un 43% dels residents britànics retornarien al seu país. I la cinquena situació amb valors inferiors al 50% però propers a l'equilibri és l'augment dels impostos. Aquesta era també una situació que s'esperava que donara com a resultat un alt nombre de possibles retorns, ja que és un tema amb què existeix una gran preocupació, no debades és una de les raons que explica l'arribada dels residents britànics (Warnes, King, Williams, & Patterson, 1999). Tot i això, el valor aconseguit és realment elevat, 42,6%, comparat amb els resultats de les variables de tipus individual observades anteriorment, pràcticament totes per sota del 35%.

Taula 106. Possibilitats de retorn davant certes contingències de tipus estructural

	Roman	Retorna
Creix el conflicte social	64,35	35,65
Augmenta la pobresa	67,59	32,41
Empitjora el sistema sanitari	50,93	49,07
Augmenten el cost de vida	68,98	31,02
S'incrementa la corrupció	56,94	43,06
Augmenten els impostos	57,41	42,59
S'incrementa la xenofòbia	55,56	44,44
Augmenten els controls a estrangers	51,85	48,15
Augmenta el número de residents d'UK	85,19	14,81
Empitjora la crisi	64,35	35,65

Font: Elaboració pròpia

¹²³ Donat el consum generalitzat de mitjans britànics, és difícil conèixer fins a quin punt el col·lectiu és sabedor de l'agenda informativa dels mitjans d'abast estatal. Per a més informació sobre aquest assumpte vegeu Penalva i Brückner (2008).

Els valors de les variables de tipus estructural s'han homogeneïtzat a partir del mètode amb què s'han calculat les variables sobre intenció de retorn individual, això és, de -1 a 1. Tal com es pot observar els valors són més propers a zero que en el cas de les variables de tipus individuals. El sumatori dels deu esdeveniments estructurals dona com a resultat 1,61 punts, molt per davall del sumatori d'esdeveniments de tipus individual observats a la Marina Alta (3,5), del sumatori de la Costa del Sol (5,2) i de la suma dels quatre territoris (4,6). La principal conclusió d'aquestes diferències, i dels valors propers a 0 és que a l'hora de considerar la intenció del retorn no només s'han de tindre en compte esdeveniments de tipus individual, sinó també altres factors de tipus social i estructural i, a la vista dels resultats, no només de tipus econòmic sinó també altres tipus de variables relacionades amb la vida diària, com ara la sanitat, els controls, impostos, etc.

Taula 107. Exploració de les motivacions estructurals pel retorn

	Mitjana	N	Desviació típica
Creix el conflicte social	0,22	216	0,648
Augmenta la pobresa	0,24	216	0,636
Empitjora el sistema sanitari	0,03	216	0,678
Augmenten el cost de vida	0,25	216	0,616
S'incrementa la corrupció	0,07	216	0,675
Augmenten els impostos	0,08	216	0,668
S'incrementa la xenofòbia	0,07	216	0,675
Augmenten els controls a estrangers	0,01	216	0,686
Augmenta el número de residents d'UK	0,45	216	0,487
Empitjora la crisi	0,19	216	0,648
Els deu esdeveniments estructurals	1,61	.	.

Font: Elaboració pròpia

D'altra banda, i com cabia esperar, la correlació entre la previsió de retorn, tal i com s'ha analitzat al principi d'aquest apartat, i el sumatori dels nou esdeveniments individuals, d'una banda, i el sumatori dels deu esdeveniments estructurals, per l'altra, és significativa. No es pot dir, per tant, que existisca una fuga d'opinió d'aquelles

persones que primer han dit que volien retornar i després han precisat sota quines condicions, individuals o estructurals, retornarien. El valor mitjà d'ambdues variables, a més és diferent, fins i tot quan se suprimeixen de les variables de tipus individual valors que tendeixen a elevar la mitjana (com ara que toque la loteria o que millore la salut) la diferència és notable.

Taula 108. Correlació entre previsió de retorn i diferents situacions individuals i estructurals

	Mitjana	Valor χ^2	gl.	Sig.
Situacions de tipus individual	0,39	118,76	26	0,000
Situacions de tipus estructural	0,16	122,00	34	0,000

Font: Elaboració pròpia

Un tret comú, pel que fa a l'edat, és que les mitjanes d'edat de les persones que afirmen el seu desig de retornar són, sistemàticament, majors que les de les persones que diuen que es quedarien al país d'acollida. El mateix es pot afirmar per a la variable sexe: els homes mantenen postures més inclinades cap al retorn que les dones, que en major mesura prefereixen romandre al país d'acollida donades les situacions individuals plantejades. Això ve a confirmar el que s'havia observat a la pregunta sobre la intenció del retorn, però s'enfronta amb allò que Bolzman i altres (2004) i De Coulon i Wolff (2010) observaren als seus respectius estudis sobre la major disposició de les dones a retornar. Pel que fa a l'estat civil, les persones casades, i també les vídues són les que, en major mesura, expressen el desig de tornar, mentre que fadrines, separades o divorciades són les que expressen en major mesura el seu desig de romandre a la Marina Alta. Sembla també que la voluntat de retorn és major quan menor és el nivell d'estudis, mentre que a major nivell d'estudis s'observa menys voluntat de retorn. La diferència és encara major quan s'observa el registre al padró municipal. La diferència de les intencions de retorn entre estar registrat o no estar-ho

és notable. Mentre que els que estan registrats sumen per terme mitjà un 0,4 de probabilitat de retorn, els que no ho estan arriben a 0,12, amb la incidència de molts valors en negatiu. La residència al disseminat presenta algunes diferències amb la residència a l'urbà, encara que en termes de mitjana aquestes diferències queden invisibilitzades. Per exemple, és notable la diferència entre l'empitjorament de la salut o no ser capaç de comprar. Curiosament, la voluntat de retorn és major entre les persones del disseminat que entre les de l'urbà en variables com ara no ser capaç de conduir, quan les dificultats més grans en termes de mobilitat precisament les viuen les persones que viuen allunyades dels cascors urbans. També s'observa una estranya relació entre el fet de tindre una propietat al Regne Unit i la voluntat de retorn. Mentre que allò esperat és que aquesta siga major entre les persones que disposen d'una propietat al país d'origen, allò que es constata amb les respostes és precisament el contrari: la voluntat de retorn és menor, en terme mitjà, entre aquelles persones que tenen un habitatge en propietat al Regne Unit. Això, d'altra banda, reforça allò ja observat anteriorment quan s'ha analitzat la intenció de retorn. Pel que fa a la fluïdesa amb els dos idiomes s'ha de dir que actua d'igual manera, tot i que amb diferent resultat. En els dos casos, els valors mitjans de desig de romandre al país d'acollida augmenten amb el coneixement de la llengua. Es podria dir, doncs, que un major nivell d'inserció, ni que siga a nivell lingüístic, actua a favor del desig de romandre al país d'acollida. En el cas del valencià, però, i donat l'escàs nombre de persones amb fluïdesa, la diferència entre els valors mitjans és minsa. El mateix es pot dir de les persones que viuen a l'interior. Malgrat que són una minoria dins la mostra, el valor del desig de romandre a la Marina Alta és sensiblement superior, en termes mitjans, que el de les persones que viuen a la costa. Pel que fa al contacte amb el país d'origen, tal com s'ha pogut observar anteriorment, la variable que mostra una major diferència és fer viatges al Regne Unit sovint, que era també la que mostrava correlació amb la intenció de retorn. La diferència en aquest cas, entre les persones que desitgen quedar-se a la Marina Alta i les que es plantegen retornar, arriba al seu màxim. Pel

que fa a la recepció de visites i a la comunicació amb el Regne Unit, presenten valors contradictoris. D'una banda, rebre visites s'associa amb una major voluntat de romandre al país d'acollida. D'altra banda, mantindre contacte continuat presenta major desig de retorn davant aquestes contingències. Per últim, no hi ha un patró que expresse clarament les diferències per raó de la pensió mensual rebuda. De fet, en algunes categories, les pensions més altes presenten majors probabilitats de romandre, mentre que en altres ho fan els estrats intermedis o els més baixos.

Taula 109. Creuaments entre motivacions individuals per al retorn i principals variables independents

	Mort de la parella	Deterior de la salut	Caiguda dels ingressos	Incapaç de comprar	Incapaç de conduir	Insuficients ingressos	Emigració dels amics	Millora de la salut	Guanya la loteria	Mitjana
Queda, edat mitjana	68,78	68,52	68,61	68,67	68,54	68,95	68,58	68,65	68,69	68,67
Retorna, edat mitjana	68,78	69,32	69,29	69,05	69,30	68,69	70,07	70,92	69,52	69,44
Homes	0,45	0,32	0,46	0,31	0,31	-0,16	0,62	0,75	0,74	0,42
Dones	0,37	0,27	0,33	0,29	0,23	-0,19	0,53	0,72	0,67	0,36
Fadri/na	0,57	0,50	0,29	0,36	0,29	-0,43	0,43	0,79	0,79	0,40
Casat/da	0,34	0,27	0,41	0,29	0,23	-0,21	0,59	0,75	0,72	0,38
Vidu/vidua	0,63	0,27	0,28	0,20	0,30	-0,13	0,47	0,63	0,61	0,36
Separat/da-Divorciat/da	0,55	0,45	0,45	0,50	0,48	0,05	0,62	0,74	0,69	0,50
Sense estudis	0,05	-0,14	0,07	0,00	0,00	-0,29	0,45	0,71	0,76	0,18
Primària/secundària	0,44	0,29	0,33	0,32	0,26	-0,22	0,57	0,74	0,71	0,38
Postobligatoris	0,45	0,38	0,50	0,34	0,33	-0,12	0,60	0,74	0,69	0,44
Registrat/da	0,43	0,32	0,41	0,32	0,27	-0,16	0,58	0,75	0,71	0,40
No registrat/da	-0,04	-0,13	0,08	-0,13	0,17	-0,50	0,46	0,50	0,67	0,12
Disseminat	0,40	0,31	0,40	0,32	0,28	-0,18	0,59	0,74	0,70	0,40
Urba	0,53	0,09	0,34	0,09	0,19	-0,22	0,38	0,66	0,75	0,31
No manté una propietat a UK	0,28	0,15	0,22	0,05	0,04	-0,38	0,49	0,68	0,69	0,25
Manté una propietat a UK	0,45	0,34	0,45	0,38	0,35	-0,11	0,60	0,75	0,71	0,44
No coneix castella	0,27	0,21	0,30	0,18	0,11	-0,23	0,43	0,61	0,59	0,27
Coneix castella	0,43	0,30	0,40	0,32	0,29	-0,17	0,59	0,75	0,72	0,40
No coneix valencià	0,40	0,29	0,39	0,29	0,26	-0,19	0,57	0,73	0,71	0,38
Coneix valencià	0,53	0,33	0,47	0,37	0,33	-0,07	0,57	0,77	0,70	0,44
Interior	0,36	0,27	0,39	0,30	0,16	-0,05	0,72	0,84	0,69	0,41
Costa	0,42	0,30	0,39	0,30	0,29	-0,20	0,54	0,71	0,71	0,38
No rep visites sovint	0,39	0,26	0,35	0,24	0,17	-0,20	0,52	0,70	0,68	0,35
Rep visites sovint	0,42	0,32	0,42	0,34	0,34	-0,16	0,61	0,75	0,73	0,42
No fa visites sovint	0,64	0,52	0,57	0,50	0,46	0,05	0,69	0,83	0,82	0,56
Fa visites sovint	0,16	0,05	0,20	0,09	0,06	-0,42	0,44	0,63	0,59	0,20
No es comunica amb UK	0,46	0,43	0,56	0,43	0,35	0,06	0,61	0,75	0,68	0,48
Es comunica amb UK	0,40	0,26	0,36	0,27	0,25	-0,23	0,56	0,73	0,71	0,37
Fins a £600	0,46	0,15	0,20	0,26	0,43	-0,24	0,52	0,63	0,63	0,34
£601-£1200	0,51	0,36	0,37	0,30	0,25	-0,19	0,58	0,78	0,72	0,41
£1201-£2000	0,44	0,39	0,48	0,38	0,41	0,02	0,62	0,72	0,70	0,46
£2001-£2500	0,21	0,15	0,37	0,21	0,08	-0,35	0,52	0,77	0,73	0,30
£2501-£3000	0,38	0,34	0,41	0,31	0,16	-0,41	0,44	0,66	0,63	0,32
Més de £3001	0,46	0,27	0,46	0,25	0,15	-0,31	0,60	0,75	0,73	0,37

Font: Elaboració pròpia

Pel que fa a les variables de tipus estructural, les diferències observades venen a confirmar allò que s'ha observat a l'anàlisi de les variables de tipus individual, tot i que amb major incidència de valors negatius i valors mitjans per davall dels observats a les variables de tipus individual. En termes generals s'observa el mateix efecte en variables com l'edat, ja que, igual que en el cas anterior, la mitjana és més elevada en aquelles persones que desitgen retornar. En la variable sexe els homes segueixen sent els que, en major mesura, desitgen retornar, fins i tot amb una diferència més notable que en el grup de variables anterior, novament enfront del que altres estudis han pogut demostrar sobre la major inclinació de les dones al retorn (Bolzman, Poncioni-Derigo, Vial, & Fibbi, 2004; De Coulon & Wolff, 2010). Pel que fa a l'estat civil s'observa en aquesta ocasió un màxim en desig de romandre marcat per les persones separades i divorciades, seguides de les persones casades. mentre que les persones fadrines i les vídues expressarien en major mesura la seua voluntat de retornar al Regne Unit. Per nivell d'estudis es pot observar la mateixa dinàmica de major desig de romandre en nivells d'estudis més avançats. Pel que fa a les persones que no estan registrades al Padró, la seua intenció tendeix més al retorn que a romandre a la Marina Alta. De fet, és l'únic valor negatiu que apareix a la taula. De la mateixa manera, i tal com es podia apreciar a l'anterior taula, les persones que viuen al disseminat mostren una major propensió a quedar-se que no les que viuen a l'àmbit urbà, tot i que la diferència és, en termes mitjans, mínima. La diferència, en canvi, esdevé major quan entra en joc el fet de mantindre una propietat al Regne Unit. Per aquelles persones que no en tenen, l'opció del retorn es veu més probable, amb una diferència igual de pronunciada que a la taula anterior. Potser l'explicació rau més en el nivell de renda que això suposa que en l'efecte que pot tindre l'habitatge al país d'origen com a efecte crida per al retorn. Pel que fa a la llengua, es pot comprovar, una vegada més, que el coneixement de la llengua està vinculat amb un major desig de romandre al territori d'acollida, cosa que es pot comprovar per a les dues llengües i per ambdós tipus de variables, tant les individuals com les estructurals. La diferència entre interior i costa és favorable, en termes de retorn, a la costa, igual que en

la taula interior, tot i que la diferència era més minsa que ara. Pel que fa al contacte amb el país d'origen, es donen els mateixos efectes que a l'agrupació de variables anterior: d'una banda tindre contacte continuat s'associa amb major desig de retorn davant dels esdeveniments de tipus estructural, tot i que amb una diferència mínima. Per contra, fer visites al país d'origen i rebre'n s'associa amb major desig de retorn davant aquestes circumstàncies. Per últim, la pensió mitjana sí que mostra en aquest cas diferències entre els estrats superiors i inferiors, de manera que els estrats inferiors mostren una major predisposició al retorn mentre que els superiors romandrien a la comarca amb major probabilitat en cadascun dels casos, com es pot apreciar a la mitjana agregada.

Taula 110. Creuaments entre motivacions estructurals per al retorn i principals variables independents

	Creix el conflicte social	Augmenta la pobresa	Empitjora el sistema sanitari	Augmenta el cost de vida	Augmenta la corrupció	Augmenten els impostos	Creix la xenofòbia	Augmenten els controls a estrangers	Augmenten els residents d'UK	Empitjora la crisi	Mitjana
Queda, edat mitjana	68,37	68,38	68,42	68,72	68,39	68,60	68,28	68,35	68,44	68,21	68,42
Retorna, edat mitjana	69,52	69,61	69,16	68,93	69,30	69,02	69,42	69,25	70,75	69,82	69,48
Homes	0,27	0,28	0,08	0,36	0,09	0,13	0,11	0,07	0,50	0,24	0,21
Dones	0,17	0,21	-0,02	0,14	0,06	0,04	0,04	-0,05	0,40	0,15	0,11
Fadri/na	0,29	0,14	0,00	0,00	0,07	0,07	0,00	0,14	0,43	0,29	0,14
Casat/da	0,21	0,26	0,01	0,27	0,07	0,08	0,10	-0,02	0,47	0,20	0,17
Vidu/vidua	0,14	0,14	-0,08	0,14	0,03	0,03	-0,06	0,02	0,36	0,05	0,08
Separat/da-Divorciat/da	0,36	0,33	0,33	0,33	0,17	0,19	0,12	0,17	0,40	0,31	0,27
Sense estudis	-0,05	-0,17	-0,29	-0,05	-0,21	-0,24	-0,19	-0,38	0,29	0,00	-0,13
Primària/secundària	0,16	0,24	0,06	0,24	0,13	0,08	0,08	0,02	0,48	0,16	0,17
Postobligatoris	0,32	0,33	0,06	0,31	0,08	0,15	0,12	0,08	0,45	0,26	0,22
Registrat/da	0,24	0,26	0,05	0,26	0,10	0,09	0,09	0,03	0,44	0,20	0,18
No registrat/da	-0,21	0,00	-0,33	0,04	-0,29	0,04	-0,17	-0,42	0,67	0,08	-0,06
Disseminat	0,23	0,24	0,04	0,25	0,08	0,08	0,08	0,01	0,46	0,20	0,17
Urbà	0,13	0,31	-0,06	0,22	0,06	0,19	0,06	0,03	0,31	0,13	0,14
No manté una propietat a UK	0,10	0,12	-0,16	0,17	-0,13	-0,10	-0,16	-0,15	0,42	0,10	0,02
Manté una propietat a UK	0,26	0,28	0,09	0,27	0,14	0,15	0,15	0,06	0,46	0,22	0,21
No coneix castella	-0,02	0,11	-0,13	0,09	-0,05	0,00	-0,07	-0,16	0,43	0,11	0,03
Coneix castella	0,25	0,26	0,05	0,27	0,09	0,10	0,10	0,03	0,45	0,20	0,18
No coneix valencià	0,22	0,23	0,04	0,24	0,07	0,07	0,07	0,00	0,46	0,19	0,16
Coneix valencià	0,23	0,40	-0,10	0,30	0,17	0,20	0,17	0,10	0,27	0,27	0,20
Interior	0,31	0,28	0,12	0,36	0,09	0,16	0,03	0,07	0,41	0,24	0,21
Costa	0,20	0,23	0,01	0,22	0,07	0,07	0,08	-0,01	0,46	0,18	0,15
No rep visites sovint	0,16	0,17	-0,03	0,14	0,01	-0,01	-0,02	-0,09	0,41	0,11	0,09
Rep visites sovint	0,25	0,29	0,07	0,32	0,12	0,15	0,14	0,07	0,47	0,25	0,21
No fa visites sovint	0,41	0,37	0,18	0,38	0,21	0,20	0,20	0,14	0,56	0,33	0,30
Fa visites sovint	0,01	0,11	-0,14	0,10	-0,07	-0,04	-0,06	-0,13	0,33	0,04	0,02
No es comunica amb UK	0,29	0,22	0,19	0,17	0,14	0,06	0,01	0,01	0,49	0,24	0,18
Es comunica amb UK	0,20	0,25	-0,01	0,26	0,06	0,09	0,09	0,01	0,44	0,18	0,16
Fins a £600	0,07	0,13	-0,17	0,22	0,07	-0,04	-0,09	-0,15	0,30	0,30	0,06
£601-£1200	0,25	0,22	0,07	0,23	0,00	0,03	0,06	-0,02	0,48	0,19	0,15
£1201-£2000	0,23	0,28	0,13	0,24	0,16	0,18	0,09	0,11	0,45	0,20	0,20
£2001-£2500	0,19	0,19	-0,06	0,15	0,04	0,08	0,06	-0,04	0,44	-0,04	0,10
£2501-£3000	0,25	0,19	-0,03	0,13	0,16	0,06	0,19	0,09	0,53	0,25	0,18
Més de £3001	0,25	0,35	0,04	0,42	0,08	0,08	0,06	-0,10	0,46	0,21	0,19

Font: Elaboració pròpia

L'opinió al voltant del retorn és també un tema d'interés dins el qüestionari plantejat. Al marge de la consideració del retorn com un esdeveniment negatiu o com a fracàs del projecte migratori, interessava aprofundir –tot el que es pot a partir d'una eina com l'enquesta– en com s'interpreta el retorn, des del punt de vista de la població resident, que encara no l'ha dut a terme. Així, es pot observar com per a una gran part de la mostra, el 44%, el retorn té connotacions negatives tot i que pot arribar a ser absolutament necessària. El nucli dur de la mostra que es mostra contrari de qualsevol manera al retorn el formen un 24% de persones, que neguen el retorn per damunt de tot. En canvi, en el pol oposat, un 14% de la mostra afirma que el retorn és un pas inclòs al pla migratori. Per tant, al voltant dels dos extrems, aquells que no volen retornar i argumenten que no ho faran, i aquells que han assumit que serà un pas planificat, hi ha un 60% de la mostra que es mou al voltant de la possibilitat del retorn en funció de les circumstàncies, cosa que complementa el 29% observat a l'hora de planificar el retorn. Dit d'una altra manera, un 25% de la població està segura que romandrà a la Marina Alta, però el 75% restant es podria estar plantejant retornar en el futur. És clar que els factors pels quals es podria plantejar aquest retorn poden ser uns altres diferents o complementaris dels que s'han plantejat fins ara.

Taula 111. Interpretació del retorn

	N	%
Una cosa que no passarà mai	53	24,54
Una possibilitat real, però no vull tornar	36	16,67
Una mala opció, però pot ser absolutament necessària	96	44,44
Un pas planificat en els meus plans de vida	31	14,35

Font: Elaboració pròpia

Pel que fa a la relació entre la interpretació del retorn i les principals variables independents, es pot comprovar, en primer lloc, que l'edat mitjana està distribuïda al voltant dels 68 anys en tres de les respostes, mentre que es detecta una edat mitjana

inferior en la resposta en què s'argumenta la voluntat de no tornar. És significatiu que les persones que afirmen que el retorn és un pas més en el projecte de retir se situen al voltant de l'edat mitjana, mentre que la resposta amb major número de freqüències, on es reconeix que el retorn podria ser necessari també aconseguix un alt valor. En canvi, l'edat mitjana assoleix el seu mínim entre les persones que afirmen que no retornaran al Regne Unit, entre mig any i vora dos anys per baix de la resta d'opcions. La distribució de la resposta per sexes és semblant, tot i que els homes afirmen amb més contundència que mai retornaran (28%) enfront de les dones (21%). En canvi, les dones reconeixen en major mesura que podria ser una opció necessària (48%) enfront dels homes (40%). Per estat civil es pot comprovar com les persones fadrines es distribueixen entre la negació del retorn i la necessitat d'aquest. El valor més alt en la negació del retorn el registren les persones separades i divorciades (43%), mentre que les vídues marquen el màxim en la resposta del retorn com a mala elecció però necessària (50%). Les persones casades reproduïxen l'esquema observat a les freqüències totals: concentració de la resposta a la possible necessitat de retorn (46%) i a la negació d'aquest (23%). Atenent al registre, s'observa una diferent distribució de les persones no registrades, més concentrades en la resposta que assumeix que el retorn és una possibilitat real (50%). Les persones que viuen a l'entorn urbà manifesten una major planificació del retorn (25%), tot i que concentren la seua resposta al fet que podria ser necessari (38%). Entre aquells que conserven una propietat al Regne Unit hi ha una part que afirma que el retorn és un pas planificat (25%) i una altra assumeix que el retorn pot ser una possibilitat real (29%), tot i que la resposta es concentra en el fet que el retorn podria ser una elecció necessària, arribat el moment (31%). La diferència entre les persones que viuen a l'interior i aquelles que viuen a la costa rau en el fet que les de l'interior argumenten en major mesura el desig de romandre al país d'acollida (27%), però al mateix temps també assumeixen en major mesura que aquelles persones que resideixen a la costa que el retorn és un pas previ al seu projecte de retir (16% enfront del 14%). Pel que fa a les llengües, s'ha de

dir que el coneixement de qualsevol de les dues comporta un major desig de romandre al país d'acollida, fins a un 26% en el cas del castellà i un 38% en el cas del valencià. En canvi, les persones que no són dominen el castellà presenten un major índex de retorn planificat que la mitjana (21%). En relació al contacte amb el país d'acollida, el fet de rebre visites o no sembla tindre escassos efectes a l'hora d'alterar la freqüència de respostes. En canvi, les altres dues respostes relacionades amb aquesta qüestió sí que en tenen. D'una banda, les persones que no duen a terme visites al Regne Unit també argumenten en major mesura que el retorn no està dins els seus plans (36%). Per contra, les persones que sí que duen a terme visites al Regne Unit presenten una major voluntat de retorn planificat (23%). D'altra banda, les persones que no es comuniquen amb el Regne Unit argumenten en major mesura el seu desig de romandre a la Marina Alta, mentre que aquelles que sí que s'hi comuniquen concentren la seua opinió en les respostes justificadores del retorn. Per últim, pel que fa a la pensió mensual mitjana s'ha de remarcar, una vegada més, el màxim a què arriba entre les persones que afirmen que el retorn és un pas més del projecte de retir, vora 400 lliures per damunt d'aquelles que afirmen que no van a retornar mai. Les opcions justificadores es mouen enmig dels extrems, amb un valor lleugerament superior per aquelles persones que remarquen el seu desig de no retornar.

Taula 112. Interpretació del retorn

	Una cosa que no passarà mai		Una possibilitat real, tot i que no vull tornar		Una mala elecció, tot i que podria ser necessària		Un pas més del meu projecte de retir	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Edat mitjana	68,0	.	69,83	.	68,83	.	68,58	.
Home	29	27,88	16	15,38	42	40,38	17	16,35
Dona	24	21,43	20	17,86	54	48,21	14	12,50
Fadri/na	3	42,86	0	0,00	3	42,86	1	14,29
Casat/da	36	23,08	26	16,67	71	45,51	23	14,74
Vidu/vídua	5	15,63	8	25,00	16	50,00	3	9,38
Separat/da-Divorciat/da	9	42,86	2	9,52	6	28,57	4	19,05
Sense estudis	2	9,52	4	19,05	13	61,90	2	9,52
Primària/secundària	23	25,84	13	14,61	38	42,70	15	16,85
Estudis postobligatoris	28	26,42	19	17,92	45	42,45	14	13,21
Registrat/da	51	25,00	30	14,71	94	46,08	29	14,22
No regisrat/da	2	16,67	6	50,00	2	16,67	2	16,67
Disseminat	50	25,00	33	16,50	90	45,00	27	13,50
Urbà	3	18,75	3	18,75	6	37,50	4	25,00
Conserva propietat UK	11	20,37	16	29,63	17	31,48	10	18,52
No conserva propietat UK	42	25,93	20	12,35	79	48,77	21	12,96
Interior	10	27,03	8	21,62	13	35,14	6	16,22
Costa	43	24,02	28	15,64	83	46,37	25	13,97
No coneix castellà	3	10,71	4	14,29	15	53,57	6	21,43
Coneix castellà	50	26,60	32	17,02	81	43,09	25	13,30
No coneix valencià	47	23,38	36	17,91	91	45,27	27	13,43
Coneix valencià	6	40,00	0	0,00	5	33,33	4	26,67
No rep visites UK	23	26,14	15	17,05	37	42,05	13	14,77
Rep visites UK	30	23,44	21	16,41	59	46,09	18	14,06
No fa visites UK	40	36,04	15	13,51	49	44,14	7	6,31
Fa visites UK	13	12,38	21	20,00	47	44,76	24	22,86
No es comunica amb UK	12	33,33	2	5,56	17	47,22	5	13,89
Es comunica amb UK	41	22,78	34	18,89	79	43,89	26	14,44
Fins a £600	7	30,43	5	21,74	9	39,13	2	8,70
£601-£1200	14	28,00	7	14,00	25	50,00	4	8,00
£1201-£2000	17	26,56	10	15,63	27	42,19	10	15,63
£2001-£2500	3	11,54	5	19,23	12	46,15	6	23,08
£2501-£3000	2	12,50	2	12,50	8	50,00	4	25,00
Més de £3001	6	25,00	5	20,83	10	41,67	3	12,50

Font: Elaboració pròpia

L'anàlisi de les mesures d'associació ofereix resultats interessants que contrasten amb els obtesos anteriorment amb l'anàlisi de la intenció de retorn. En aquest cas són quatre les variables relacionades amb la interpretació del retorn: d'una banda, el fet d'estar registrat al Padró, que com s'ha comprovat distribuïa les respostes de manera

diferent a com ho feia la població enregistrada ($\chi^2= 11,045$; sig= 0,011). El fet de disposar d'una propietat al Regne Unit també està significativament associat amb la interpretació del retorn ($\chi^2= 11,362$; sig= 0,010), tal i com s'havia vist a la distribució de respostes. Les altres dues variables relacionades amb la interpretació del retorn són el fet de visitar sovint al Regne Unit, que es relaciona, com s'ha pogut comprovar, amb una major inclinació pel retorn ($\chi^2= 32,594$; sig= 0,000) i també la comunicació amb el Regne Unit, que en aquest cas es tradueix amb menor voluntat de retorn per part d'aquells que no s'hi comuniquen sovint ($\chi^2= 27,602$; sig= 0,006). La interpretació de les *odds ratio* reafirma, una vegada més, algunes de les relacions observades anteriorment. Mentre que la propietat, el registre i la freqüència de comunicació – variables relacionades amb la interpretació del retorn– no obtenen valors significatius en termes d'interpretació del retorn, la freqüència de visites al Regne Unit torna a aparèixer com a factor decisiu. En aquesta ocasió fer visites augmenta en 3,6 punts la possibilitat d'interpretar el retorn com a un pas més en el projecte de retir.

Taula 113. Mesures d'associació d'interpretació del retorn

	Valor χ^2	Sig.	OR	Inf.	Sup.	Exp(B)	Sig.
Edat	22,548	0,209	.	.	.	0,993	0,837
Sexe	2,413	0,491	1,308 ¹	0,679	2,518	.	.
Estat civil	10,493	0,312	0,904 ²	0,428	1,909	.	.
Nivell educatiu	4,964	0,548	1,170 ³	0,608	2,253	.	.
Interior/costa	1,749	0,626	1,161 ⁴	0,513	2,630	.	.
Disseminat/urbà	1,834	0,608	0,540 ⁵	0,216	1,353	.	.
Registre	11,045	0,011*	0,853 ⁶	0,230	3,159	.	.
Propietat	3,085	0,379	1,112 ⁷	0,367	3,373	.	.
Propietat UK	11,362	0,010*	1,429 ⁸	0,719	2,840	.	.
Rep visites	14,215	0,115	0,952 ⁹	0,492	1,841	.	.
Fa visites	32,594	0,000*	3,624 ¹⁰	1,631	8,055	.	.
Es comunica amb UK	27,602	0,006*	1,040 ¹¹	0,428	2,527	.	.
Coneixement valencià	6,408	0,093	0,504 ¹²	0,203	1,251	.	.
Coneixement castellà	4,340	0,227	1,611 ¹³	0,726	3,578	.	.
Pensió	9,130	0,692	.	.	.	1,000	1,000

Font: Elaboració pròpia

* Relacions estadísticament significatives

1. Homes/dones; 2. Altres/casats; 3. Fins a secundària/estudis superiors; 4. Interior/costa; 5. Disseminat/urbà; 6. Registrat/no registrat; 7. Propietat/altres; 8. Amb propietat a UK/Sense propietat; 9. Rep visites/no rep visites; 10. Fa visites/no fa visites; 11. Es comunica/no es comunica; 12. No coneix valencià/sí coneix valencià; 13. No coneix castellà/sí coneix castellà.

La següent pregunta al qüestionari insistia en el grau de preparació del retorn al voltant de tres eixos: el primer, la voluntat de romandre al país d'acollida de manera definitiva, a la qual s'acull vora el 50% de la mostra. D'una altra banda, la preparació del retorn en cas de necessitat, és a dir, davant una situació sobrevinguda i no prevista, a la qual s'acull un 37% de la mostra. Aquest comportament, i el pes específic de la població que afirma no voler retornar, donen una idea de fins a quin punt el retorn pot ser sobrevingut per a una part important de la població. El percentatge restant, és a dir, un 13%, reconeix haver estat preparant el seu retorn.

Taula 114. Preparació del retorn

	N	%
Espere viure ací la resta de la meua vida	107	49,54
Prepararé el meu retorn al Regne Unit si és necessari	81	37,50
He estat preparant-me per a retornar algun dia	28	12,96

Font: Elaboració pròpia

Del creuament de la preparació per al retorn amb les principals variables es poden observar alguns efectes que ja s'han destacat abans. Per exemple, la major edat mitjana de les persones que afirmen tindre el retorn preparat, cosa que s'ha pogut comprovar anteriorment. A la variable sexe es pot observar la major predisposició dels homes tant a romandre al país d'acollida, que és la resposta majoritària (54% enfront del 46% de les dones) com també a retornar (15% enfront del 11% de les dones). Les dones presenten percentatges més elevats en l'opció intermèdia, al voltant d'un 43% enfront del 30% dels homes. Es podria afirmar, doncs, que els homes es mouen més entre les categories extremes mentre que les dones opten per la intermèdia, potser com mostra d'un procés de negociació on la variable gènere ha de ser tinguda en compte. Això casa bé amb el fet que la migració de retir, malgrat que és un projecte

encetat en parella, sol ser fruit d'una decisió dels homes, cosa que potser també es podria afirmar per al projecte de retorn. Pel que fa a l'estat civil, les persones que expressen major voluntat de retorn són les vídues, mentre que les que argumenten en major mesura el seu desig de romandre són les fadrines i separades i divorciades. És significatiu observar que les persones casades es distribueixen entre el desig de romandre i l'opció intermèdia. Les persones que no s'han registrat al padró municipal són també les que en major mesura declaren la seu posició intermèdia, mentre que aquelles que sí que estan registrades segueixen pràcticament la mitjana del total de la mostra. En canvi, viure al disseminat o a l'urbà sí que pot presentar diferències en la preparació del retorn. Aquelles persones que viuen a l'entorn urbà presenten també un major percentatge a l'hora de preparar el retorn (19%), però també en les posicions intermèdies (44%). En canvi, les persones que viuen al disseminat concentren la seua resposta, majoritàriament, a l'opció de romandre al país d'acollida (51%). El fet de conservar propietats al Regne Unit s'endevina un factor important a l'hora d'entendre la distribució de la resposta: aquelles persones que no conserven cap tipus de propietat s'acosten més a l'opció de romandre al país d'acollida (54%) mentre que les que sí que en conserven es distribueixen entre l'opció del retorn (15%) i l'opció intermèdia (50%). La diferència entre viure a l'interior i a la costa es tradueix en una major planificació del retorn entre aquelles persones que resideixen a l'interior (16% enfront del 12%) i, per contra, major indefinició entre aquelles persones que viuen a la costa (38% enfront del 32%). El coneixement de llengües, en aquesta ocasió, sembla contradictori. Conèixer castellà sembla reduir el percentatge de persones que preparen el seu retorn. Per contra, conèixer valencià –tot i la grandària de la submostra– sembla que augmenta la preparació del retorn enfront de no conèixer-lo. En ambdós casos la major part de les persones se situen a la banda del no retorn. Pel que fa al contacte amb el país d'origen, el fet de rebre visites sembla incrementar el desig per romandre al país d'acollida (52%), tot i que, al mateix temps, també ho fa la planificació del retorn (18%). En tot cas, minora molt la posició intermèdia (30%). En canvi, rebre visites

incrementa la posició intermèdia, mentre que l'opció de romandre s'aproxima a la mitjana de la mostra. Fer visites al Regne Unit es tradueix en una major preparació del retorn (18% enfront del 8% dels qui no en fan) mentre que no fer-ne augmenta el desig de romandre a la Marina Alta fins al màxim de la taula, al voltant del 68%, enfront del 30% dels que sí que en fan. La comunicació amb el Regne Unit també modela la resposta de la preparació del retorn. Mentre que aquelles persones que es comuniquen sovint amb el Regne Unit opten majoritàriament per romandre a la comarca i molt poques opten per l'opció intermèdia (61% i 22% respectivament) la resposta de les persones que no s'hi comuniquen es distribueixen entre el retorn (17%) i el desig de romandre (61%). Per últim, la distribució de les respostes en funció de la quantitat de la pensió mensual torna a mostrar major valors més elevats entre les persones que manifesten haver preparat el retorn, mentre que la mitjana de les persones que afirmen voler quedar-se és vora dos-centes lliures inferiors, en termes mitjans.

Taula 115. Creuament de la preparació del retorn per les principals variables

	No, espere viure aquí fins al final		No, però faré per tornar a UK si és necessari		Sí, m'he preparat per a tornar algun dia	
	N	%	N	%	N	%
Edat mitjana	68,8	.	68,23	.	70,29	.
Home	56	53,85	32	30,77	16	15,38
Dona	51	45,54	49	43,75	12	10,71
Fadri/na	5	71,43	2	28,57	0	0,00
Casat/da	73	46,79	64	41,03	19	12,18
Vidu/vídua	15	46,88	10	31,25	7	21,88
Separat/da-Divorciat/da	14	66,67	5	23,81	2	9,52
Sense estudis	8	38,10	10	47,62	3	14,29
Primària/secundària	46	51,69	32	35,96	11	12,36
Estudis postobligatoris	53	50,00	39	36,79	14	13,21
Registrat/da	105	51,47	73	35,78	26	12,75
No registrat/da	2	16,67	8	66,67	2	16,67
Disseminat	101	50,50	74	37,00	25	12,50
Urbà	6	37,50	7	43,75	3	18,75
Conserva propietat UK	19	35,19	27	50,00	8	14,81
No conserva propietat UK	88	54,32	54	33,33	20	12,35
Interior	19	51,35	12	32,43	6	16,22
Costa	88	49,16	69	38,55	22	12,29
No coneix castellà	14	50,00	10	35,71	4	14,29
Coneix castellà	93	49,47	71	37,77	24	12,77
No coneix valencià	100	49,75	76	37,81	25	12,44
Coneix valencià	7	46,67	5	33,33	3	20,00
No rep visites UK	46	52,27	26	29,55	16	18,18
Rep visites UK	61	47,66	55	42,97	12	9,38
No fa visites UK	76	68,47	26	23,42	9	8,11
Fa visites UK	31	29,52	55	52,38	19	18,10
No es comunica amb UK	22	61,11	8	22,22	6	16,67
Es comunica amb UK	85	47,22	73	40,56	22	12,22
Fins a £600	10	43,48	10	43,48	3	13,04
£601-£1200	30	60,00	15	30,00	5	10,00
£1201-£2000	34	53,13	20	31,25	10	15,63
£2001-£2500	8	30,77	15	57,69	3	11,54
£2501-£3000	10	62,50	2	12,50	4	25,00
Més de £3001	9	37,50	12	50,00	3	12,50

Font: Elaboració pròpia

Les mesures d'associació entre la preparació del retorn i les principals variables independents mostren, en aquesta ocasió, només dues variables relacionades. En primer lloc el fet de visitar el Regne Unit sovint, una de les variables que més

correlaciona amb les qüestions relacionades amb el retorn ($\chi^2= 40,610$; sig= 0,000). D'altra banda hi ha el fet de mantindre o no una propietat al Regne Unit, cosa que, com s'ha pogut comprovar en el cas d'aquells que no en disposen, augmenta la resposta de romandre al país d'acollida ($\chi^2= 6,184$; sig= 0,045). La resta de variables analitzades no mostren nivells d'associació significatius estadísticament, tot i que alguns, com ara el fet d'estar registrat o no, s'acosten bastant al límit d'allò significatiu estadísticament. L'anàlisi d'*odds ratio* mostra una relació significativa amb l'única variable que obté significativitat en la prova de χ^2 , això és, la freqüència de visites. En aquest cas una major freqüència de visites augmenta en 2,2 punts la possibilitat de que s'haja preparat el retorn en el futur.

Taula 116. Mesures d'associació de la preparació del retorn

	Valor χ^2	Sig.	OR	Inf.	Sup.	Exp(B)	Sig.
Edat	16,610	0,165				1,049	0,151
Sexe	4,082	0,130	1,436 ¹	0,714	2,889	.	.
Estat civil	7,386	0,287	1,232 ²	0,590	2,569	.	.
Nivell educatiu	1,345	0,854	0,964 ³	0,483	1,923	.	.
Interior/costa	0,700	0,705	1,319 ⁴	0,575	3,027	.	.
Urbà/disseminat	1,132	0,568	0,667 ⁵	0,226	1,971	.	.
Registre	5,788	0,055	0,765 ⁶	0,205	2,849	.	.
Propietat	2,533	0,282	1,549 ⁷	0,393	6,107	.	.
Propietat UK	6,184	0,045	1,200 ⁸	0,561	2,566	.	.
Rep visites	9,171	0,164	0,516 ⁹	0,257	1,036	.	.
Fa visites	40,610	0,000*	2,232 ¹⁰	1,058	4,710	.	.
Es comunica amb UK	10,354	0,241	0,733 ¹¹	0,320	1,680	.	.
Coneixement valencià	0,072	0,965	0,622 ¹²	0,212	1,825	.	.
Coneixement castellà	0,717	0,699	1,119 ¹³	0,419	2,985	.	.
Pensió	16,543	0,168				0,000	0,999

Font: Elaboració pròpia

* Relacions estadísticament significatives

1. Homes/dones; 2. Altres/casats; 3. Fins a secundària/estudis superiors; 4. Interior/costa; 5. Disseminat/urbà; 6. Registrat/no registrat; 7. Propietat/altres; 8. Amb propietat a UK/Sense propietat; 9. Rep visites/no rep visites; 10. Fa visites/no fa visites; 11. Es comunica/no es comunica; 12. No coneix valencià/sí coneix valencià; 13. No coneix castellà/sí coneix castellà.

La següent pregunta que es plantejava al qüestionari intentava aprofundir en les qüestions que més preocupen a l'hora de decidir fer el viatge de retorn. Malgrat que la

persona haguera contestat anteriorment que no tenia la intenció de retornar, era inclosa a la pregunta, de manera que tota la mostra l'ha hagut de contestar. Els resultats de les respostes mostren un major grau de preocupació per dues qüestions. En primer lloc, la venda de les propietats al nostre país, que és un factor considerat important per un 83% de les persones de la mostra. El segon factor en ordre de preocupació és trobar un lloc on viure, cosa que argumenten com a problema molt important fins a un 81% de la mostra. El tercer problema en ordre d'importància és l'organització de la burocràcia, una qüestió considerada important per un 72% de la mostra. A molta distància hi ha el fet de trobar un lloc on viure a prop de la família (68%) i adaptar-se al nou estil de vida al país d'origen (61%). Per tant, es tracta de qüestions pràctiques, per damunt d'altre tipus de preocupacions de més calatge emocional, com ara la família o l'estil de vida.

Taula 117. Qüestions importants a l'hora de retornar

	Molt important		Prou important		Poc important		Gens important	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Organitzar burocràcia	114	52,78	66	30,56	34	30,56	2	0,93
Trobar un lloc on viure	137	63,43	39	18,06	34	18,06	6	2,78
Anar a viure prop de la família	63	29,17	85	39,35	60	39,35	8	3,70
Vendre les propietats	137	63,43	42	19,44	32	19,44	5	2,31
Adaptar-se al nou estil de vida	54	25,00	79	36,57	69	36,57	14	6,48

Font: Elaboració pròpia

La distribució de les respostes, atenent al creuament amb les principals variables independents, s'ha estructurat recodificant els valors de 0 a 1, de manera que com més proper a 0 siga el valor, menys importància se li atorga i per contra, com més proper a 1, més important resulta el valor. Les variables edat i pensió, les dues independents contínues, s'estructuren a partir del seu valor mitjà en cadascuna de les dues grans valoracions: important i no important. Pel que fa a l'edat de les persones

que consideren importants cadascun dels aspectes, el màxim valor s'assoleix a la resposta vendre les propietats, mentre que la resta de respostes s'agrupen al voltant de dos punts decimals. En canvi, els valors descendeixen de forma generalitzada quan s'analitza l'edat mitjana de les persones que argumenten que aquestes qüestions són poc importants, a excepció d'organitzar la burocràcia que és l'únic valor que creix. Una gran part de les variables independents coincideixen a marcar com a opció més important a l'hora de retornar la venda de les propietats i una gran majoria destaca la readaptació al nou estil de vida com la qüestió menys important. L'anàlisi per sexes, però, mostra alguna diferència: mentre els homes valoren per damunt de tot la venda de les propietats, les dones valoren encara més trobar un lloc on viure. Ambdós sexes coincideixen a assenyalar l'adaptació al nou estil de vida com el factor menys important a l'hora de retornar. Per estat civil es dona la mateixa confluència al voltant de vendre les propietats i adaptar-se al nou estil de vida en totes les categories, a excepció de les persones separades o divorciades que marquen el màxim en trobar un lloc on viure. Per nivell d'estudis també s'observen algunes diferències. Tant les persones amb estudis primaris com les persones amb estudis postobligatoris segueixen la tònica de remarcar la venda de les propietats com a aspecte més important, i l'adaptació al nou estil de vida com el menys important. No obstant això, les persones amb estudis primaris o secundaris marquen en major mesura la importància de trobar un lloc on viure. La mateixa qüestió ocorre entre les persones que estan registrades i les que no ho estan. Mentre les primeres es debaten entre trobar un lloc on viure i vendre les propietats com a aspectes més rellevants, les segones centren la seua atenció en anar a viure a prop de la família. És una de les poques categories que marquen aquesta opció com la més important a l'hora de planificar el retorn però, malgrat tot, el valor que se li assigna és baix en relació als que es poden observar a la resta de variables independents. Pel que fa a l'espai de residència, les persones que viuen al disseminat valoren en major mesura vendre la propietat, mentre que les que viuen a l'entorn urbà centren la seua atenció en trobar un

lloc on viure. Les persones que conserven propietat al Regne Unit, per contra valoren positivament l'organització de la burocràcia per damunt de les altres opcions, mentre que aquelles que no conserven cap propietat, com és lògic, valoren per damunt el fet de trobar un lloc on viure. Atenent a la localització del municipi, les persones que viuen a l'interior divideixen la seua opinió entre la venda de les propietats i trobar un lloc on viure, mentre que les que viuen a la costa concentren la seua preocupació en la venda de les propietats. El coneixement dels idiomes sembla plantejar algunes diferències. Per exemple, les persones que no dominen el castellà estan més preocupades per l'organització de la burocràcia, mentre que les que sí el coneixen estan més preocupades per trobar un lloc on viure. La diferència entre les persones que coneixen el valencià i les que no el coneixen és que els primers valoren positivament trobar un lloc on viure, mentre que els segons atorguen una major puntuació a la venda de les propietats. Pel que fa al contacte amb el país d'origen, la diferència entre puntuacions esdevé notable, més per la part de les valoracions més baixes. Així, mentre pràcticament totes les variables centren l'atenció en vendre les propietats, a excepció de les persones que no tenen contacte amb el Regne Unit, més preocupades en trobar un lloc on viure, les valoracions mínimes són diferents. Per exemple, en el cas de les persones que no reben visites, allò que menys importa és, precisament, anar a viure a prop de la família. El mateix succeeix amb les persones que no fan visites al Regne Unit o les que no s'hi comuniquen sovint. Per tant, es podria dir que les persones que no mantenen el contacte amb el Regne Unit són també a les que després menys importa anar a viure a prop de la família. Per últim, atenent a la pensió mensual, es pot observar que els valors més reduïts són els de les categories anar a viure a prop de la família, precisament una de les variables menys assenyalades, fins i tot rebutjades per una part de la mostra com la menys important. Junt amb aquesta categoria es troba l'adaptació al nou estil de vida. Per últim, els valor més elevats es correspondrien vendre les propietats i trobar un lloc on viure.

Taula 118. Anàlisi de les mitjanes de les motivacions individuals per al retorn

	Organitzar burocràcia	Trobar un lloc on viure	Anar a viure prop de la família	Vendre les propietats	Adaptar-se al nou estil de vida
Edat mitjana, important	68,74	68,89	68,91	69,18	68,90
Edat mitjana, no important	68,97	68,30	68,51	66,86	68,59
Home	0,76	0,77	0,60	0,79	0,54
Dona	0,80	0,84	0,68	0,83	0,65
Fadri/na	0,57	0,57	0,52	0,76	0,47
Casat/da	0,79	0,80	0,63	0,82	0,59
Vidu/vídua	0,83	0,84	0,71	0,88	0,66
Separat/da-Divorciat/da	0,74	0,86	0,68	0,65	0,60
Sense estudis	0,78	0,81	0,70	0,89	0,54
Primària/Secundària	0,84	0,85	0,65	0,81	0,60
Postobligatoris	0,73	0,77	0,63	0,80	0,60
Regirat/da	0,79	0,82	0,64	0,82	0,60
No regirat/da	0,66	0,64	0,69	0,67	0,55
Disseminat	0,79	0,81	0,64	0,82	0,60
Urbà	0,64	0,81	0,66	0,69	0,52
Conserva propietat UK	0,78	0,63	0,63	0,77	0,53
No conserva propietat UK	0,78	0,86	0,65	0,83	0,62
Interior	0,80	0,83	0,65	0,83	0,65
Costa	0,78	0,80	0,64	0,81	0,59
No coneix castellà	0,75	0,65	0,62	0,74	0,52
Coneix castellà	0,79	0,83	0,65	0,82	0,61
No coneix valencià	0,79	0,80	0,64	0,81	0,60
Coneix valencià	0,69	0,84	0,71	0,80	0,60
No rep visites UK	0,79	0,81	0,62	0,83	0,63
Rep visites UK	0,78	0,80	0,66	0,80	0,57
No fa visites UK	0,79	0,81	0,61	0,82	0,63
Fa visites UK	0,77	0,80	0,68	0,80	0,56
No parla amb UK	0,76	0,81	0,49	0,77	0,57
Parla UK	0,79	0,80	0,67	0,82	0,60
Fins a £600	0,65	0,67	0,30	0,78	0,28
£601-£1200	0,61	0,66	0,35	0,66	0,37
£1201-£2000	0,62	0,70	0,42	0,65	0,38
£2001-£2500	0,48	0,65	0,35	0,71	0,25
£2501-£3000	0,75	0,78	0,44	0,72	0,53
Més de £3001	0,58	0,54	0,35	0,69	0,17

Font: Elaboració pròpia

Per tancar el qüestionari, semblava interessant centrar l'anàlisi en una qüestió que, a priori, semblava que podria tindre importància entre la mostra: la inserció residencial posterior al possible retorn. A més, aquesta resposta es va deixar oberta a tothom, no

només a les persones que havien dit que tenien previst retornar, perquè interessava copsar totes les opinions. Més encara, després d'analitzar l'anterior pregunta, queda clar que una part ben important de les preocupacions del col·lectiu de residents britànics és, precisament, trobar un lloc on viure en cas de retorn. És clar que per això, primer, molts hauran d'aconseguir vendre les seues propietats. L'anàlisi de la resposta de l'anterior pregunta ha mostrat clarament que, amb l'excepció de les persones que ja disposen d'una propietat al Regne Unit –i fins i tot per a aquestes mateixes persones– la qüestió de la inserció residencial posterior al retorn és clau en el primer assentament. Òbviament, hi ha altres temes que també s'hauran de tindre en compte, com per exemple la reentrada al sistema de beneficis socials, però queda clar que, sense un lloc on viure, i per extensió, un *proof of address* no hi ha la possibilitat real d'accedir a aquest tipus d'ajudes. D'altra banda, el model d'inserció a un habitatge normalitzat no és l'únic. Arribades aquestes edats algunes persones es poden plantejar l'accés a un habitatge més o menys institucionalitzat, en funció del seu grau de dependència i de l'accés als beneficis socials. Per això no només es van incloure en els tancaments d'aquesta pregunta els habitatges normalitzats sinó també els institucionalitzats i, a més, es deixà oberta la possibilitat d'incloure altres opcions de resposta. Les aportacions a les respostes obertes no han estat massa importants, només tres persones han manifestat que anirien a viure a la seua pròpia casa, per tant assumim que formen part del grup de persones que disposen d'una propietat al Regne Unit, i altres tres persones del total de la mostra prefereixen anar a viure a un altre país. Pel fet de deixar la resposta oberta, una d'aquestes persones va poder afegir la raó per la qual reemigraria cap a un altre país, i aquesta és la declaració obligatòria de bens a l'estranger que ha aprovat el govern recentment¹²⁴. Fins i tot, la persona que ho

¹²⁴ Aquesta declaració s'emmarca en l'acord AEOI (*Automatic Exchange of Information*) d'harmonització fiscal a nivell internacional pel qual les administracions compartiran la informació financera i d'impostos, fent així més difícil treure profit de situacions avantatjoses que fins ara eren un altre dels atractius de l'Estat espanyol. Al respecte vegeu les notes de premsa del Ministeri d'Hisenda sobre les pensions (<http://www.minhap.gob.es/Documentacion/Publico/GabineteMinistro/Notas%20Prensa/2014/S.E.%20HACIENDA/01-08-14%20Nota%20pensionistas%20extranjeros.pdf>) [consultada el

anomenava deixava clar que el seu objectiu era eixir del país en poc de temps i la causa principal era aquesta. Es tractaria, doncs, d'una mostra de quin pot ser el paper expulsor de l'increment d'impostos en una part de la població d'origen britànic. Malgrat tot, només és una de les tres persones que justifiquen el moviment cap a un altre país, entre un total de 216 possibles respostes.

La distribució de les respostes de l'allotjament posterior al retorn mostra un perfil molt marcat. En primer lloc, la major part de la mostra reafirma el seu desig de no retornar, fins a un 43%. És curiós que, sent aquest un dels tancaments de la variable, no hi haguera més recolzament, ja que els nivells de negació del retorn han estat majors durant tot l'anàlisi, al voltant del 70% de la població. La segona resposta en importància ha estat un habitatge independent prop de la família o amics, recolzada per un 24% de la mostra. En tercer lloc hi ha la inserció en un habitatge independent, estigués aquest en el lloc on estigués. Un 12% recolza aquesta opció que, no obstant això, planteja un retorn apartat de les persones conegudes i els entorns amb què s'està familiaritzat. La quarta i cinquena respostes en importància, amb el mateix percentatge, són un habitatge a prop dels serveis de salut i un apartament de retir, marcades per vora un 9% de la mostra. Només dues persones afirmen que anirien a una residència, la qual cosa diu molt de la independència que caracteritza aquest col·lectiu, malgrat la seua longevitat.

19 de desembre de 2014] i sobre l'ampliació de l'acord a 54 països <http://www.minhap.gob.es/Documentacion/Publico/GabineteMinistro/Notas%20Prensa/2014/S.E.%20HACIENDA/29-10-14%20Nota%20firma%20acuerdo%20multilateral%20de%20informaci%C3%B3n%20fiscal.pdf> consultada el 19 de desembre de 2014].

Taula 119. Allotjament posterior al retorn

	N	%
Un habitatge independent, fos on fos	26	12,04
Un habitatge independent, prop dels serveis de salut	19	8,80
Un habitatge independent prop de la família/amics	52	24,07
Un apartament de retir	19	8,80
Una residència	2	0,93
Tornar no està en els meus plans	92	42,59
Pròpia casa	3	1,39
Un altre país	3	1,39
Total	216	100

Font: Elaboració pròpia

Per a l'anàlisi de la següent taula només s'han tingut en compte les mesures de les cinc categories amb més freqüència de resposta. La resposta de les altres tres categories, per la grandària de la submostra que constitueixen, no resulta significativa. L'anàlisi de les edats mostra mitjanes més reduïdes en el cas dels habitatges independents, a excepció dels habitatges propers a centres de salut, que mostren la major mitjana d'edat de les observades a la mostra. Els apartaments de retir presenten la segona mitjana més elevada mentre que les persones que reafirmen la seua opció per romandre al país d'acollida tenen, per terme mitjà, una edat semblant a la de la mitjana de la mostra, igual que ocorre amb les mesures d'intenció de retorn anteriors¹²⁵. Per sexes, es pot comprovar que els homes prefereixen habitatges independents, en general, per damunt de les dones. Les dones, en canvi, afegeixen la matisació que siga un habitatge prop de família i amics. Això està la línia del que Bolzman i altres (2004) i De Coulon i Wolff (2010) observaren per a les dones: major desig de retorn, d'una banda, per la major independència que això els dóna a un país on s'hi troben còmodes i coneixen els processos socials i culturals. D'altra banda, la diferència entre homes i dones en aquest sentit és notable. Les dones, a més, també opten en major mesura que els homes per apartaments de retir i per l'opció del no

¹²⁵ Vegeu les taules 87 i 115.

retorn, cosa que concorda amb allò observat anteriorment¹²⁶. En relació a l'estat civil s'observa que en totes les categories el major nombre de respostes es correspon amb la negació del retorn. Malgrat això, es pot observar, per exemple, que les persones vídues tenen major predilecció pels habitatges propers a la família, molt possiblement perquè el 88% de les persones vídues de la mostra són dones. Pel que fa a l'empadronament, la major part de persones que el tenen resolt expressen la seua voluntat de no retornar. De les persones que no l'expressen, la major part opta per un habitatge a prop de la família, mentre que una part important es decanta per un habitatge estiga al lloc que estiga. Per la part de les persones que no estan registrades al padró municipal, una part considerable opta per un habitatge proper al dels familiars o amics, malgrat que la grandària de la submostra no és suficient per a extreure conclusions. Segons el nivell d'estudis, el major percentatge de retorn és per a les persones amb estudis primaris o secundaris, seguits dels postobligatoris. Dit això, les respostes s'agrupen al voltant de les cases de familiars, tot i que amb diferents matisos: les persones amb primària o secundària opten en major mesura pels apartaments de retir mentre que les que tenen estudis postobligatoris, que a més sabem també que tenen una pensió més quantiosa, trien habitatges independents. La diferència entre les persones que viuen al disseminat o a l'urbà és difícil de percebre, per la grandària de la submostra. No obstant això, hi ha dos factors en comú. El primer, el pes de les persones que no volen retornar. El segon, la importància de l'habitatge a prop dels familiars i amics, és a dir, les mateixes pautes que a la totalitat de la mostra. Les persones que conserven propietats al Regne Unit, en principi, haurien de tindre menys preocupacions que les que no en tenen per l'habitatge. Certament, la proporció de persones que afirmen que tornar no està en els seus plans és menor. A més, la resposta es concentra majoritàriament en els habitatges propers a la família i amics o en els habitatges independents. Per contra, les persones que no disposen d'un habitatge al Regne Unit, a més de contestar majoritàriament que no

¹²⁶ Vegeu la taula 88.

pensen en el retorn, són un dels grups que en major mesura afirma voler residir en un apartament de retir, més, fins i tot, que en les dues opcions –separades– dels habitatges independents. Pel que fa a la residència a l'interior o a la costa, els percentatges són pràcticament equivalents, a excepció de les persones que optarien per un habitatge independent, que per a les persones que viuen a l'interior suposa un 20% de la resposta mentre que per a les que viuen a la costa només un 10%. Pel que fa a les llengües, les diferències no són notables. En el cas del valencià el nombre de parlants és tan reduït que pràcticament no es poden comparar les categories. Pel que fa al castellà, les persones que no coneixen castellà s'orienten més cap a habitatges independents (18% enfront del 12%), mentre que les que sí que coneixen castellà aposten en major mesura pels apartaments de retir (10% enfront del 4%). Pel que fa al contacte amb el país d'origen, el fet de no rebre visites es revela una vegada més com una de les variables que es relaciona amb el desig de romandre al país d'acollida: un 59% així ho afirma, enfront del 45% de les persones que sí que reben visites. Al marge d'aquesta dada, hi ha diferències notables entre l'opció de tindre un habitatge independent, fos on fos (14% per a les persones que reben visites fornt al 10% de les que no en reben). Les diferències entre les persones que no duen a terme viatges al Regne Unit també se centren en la quantitat de persones que desitgen tornar, en aquest cas també favorable a aquelles persones que fan visites (29% enfront del 59% de desig de romandre a la comarca). La diferència, a més, s'estén a l'opció de triar un habitatge independent a prop de família i amics, cosa que escull un 37% de les persones que visiten més o menys regularment el Regne Unit, enfront del 13% de les persones que no ho fan sovint. I pel que fa a la freqüència de comunicació, aquesta fa variar els resultats no tant de la intenció de retorn, on hi ha una diferència de vora sis punts percentuals favorables a les persones que no tenen comunicació (43% enfront del 49%). Més bé es tracta de diferències en la tria d'habitatges independents a prop de la família, segona opció per als que mantenen comunicació fluïda enfront del 27% o apartaments de retir, tercera opció amb un 10%. En el cas de les persones que no

tenen comunicació fluïda prenen importància altres factors, com ara disposar d'un habitatge independent a prop de la família (17%), però també dels serveis de salut (17%), estiga o estiga (14%). En canvi la proporció de persones que es decidirien per un apartament de retir es redueix a un 3%. Per últim, pel que fa als ingressos mensuals, cal destacar que les dues opcions en què es concentren els majors ingressos són els habitatges independents i a prop dels serveis de salut, mentre que les opcions on els valors observats són inferiors són els apartaments de retir, malgrat el cost associat que puguen presentar i, especialment i per davall de la resta d'opcions, les persones que argumenten que retornar no està entre els seus plans.

Taula 120. Exploració de l'allotjament posterior al retorn

	Habitatge independent fos on fos		Habitatge independent prop dels serveis de salut		Habitatge independent prop de família/amics		Apartament de retir		Tornar no està en els meus plans	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Edat mitjana	67,65	.	70,42	.	68,65	.	69,37	.	68,60	.
Home	18	17,65	12	17,65	22	21,57	6	5,88	44	5,88
Dona	8	7,55	7	7,55	30	28,30	13	12,26	48	12,26
Fadri/na	1	16,67	0	16,67	0	0,00	1	16,67	4	16,67
Casat/da	22	14,38	16	14,38	38	24,84	12	7,84	65	7,84
Vidu/vidua	1	3,33	2	3,33	9	30,00	5	16,67	13	16,67
Separat/da-Divorciat/da	2	10,53	1	10,53	5	26,32	1	5,26	10	5,26
Registrat/da	24	12,24	17	12,24	47	23,98	18	9,18	90	9,18
No regisrat/da	2	16,67	2	16,67	5	41,67	1	8,33	2	8,33
Sense estudis	2	10,53	4	10,53	6	31,58	1	5,26	6	5,26
Primària/secundària	9	10,23	5	10,23	23	26,14	10	11,36	41	11,36
Estudis postobligatoris	15	14,85	10	14,85	23	22,77	8	7,92	45	7,92
Disseminat	24	12,37	19	12,37	47	24,23	18	9,28	86	9,28
Urbà	2	14,29	0	14,29	5	35,71	1	7,14	6	7,14
Conserva propietat UK	12	25,00	3	25,00	16	33,33	3	6,25	14	6,25
No conserva propietat UK	14	8,75	16	8,75	36	22,50	16	10,00	78	10,00
Interior	7	20,59	3	20,59	7	20,59	2	5,88	15	5,88
Costa	19	10,92	16	10,92	45	25,86	17	9,77	77	9,77
No coneix castellà	5	17,86	3	17,86	7	25,00	1	3,57	12	3,57
Coneix castellà	21	11,67	16	11,67	45	25,00	18	10,00	80	10,00
No coneix valencià	24	12,44	17	12,44	48	24,87	17	8,81	87	8,81
Coneix valencià	2	13,33	2	13,33	4	26,67	2	13,33	5	13,33
No rep visites UK	8	9,64	8	9,64	22	26,51	9	10,84	36	10,84
Rep visites UK	18	14,40	11	14,40	30	24,00	10	8,00	56	8,00
No fa visites UK	12	11,32	9	11,32	14	13,21	9	8,49	62	8,49
Fa visites UK	14	13,73	10	13,73	38	37,25	10	9,80	30	9,80
No parla amb UK	5	14,29	6	14,29	6	17,14	1	2,86	17	2,86
Parla UK	21	12,14	13	12,14	46	26,59	18	10,40	75	10,40
Fins a £600	2	25,00	0	25,00	1	12,50	1	12,50	4	12,50
£601-£1200	2	9,09	1	9,09	5	22,73	4	18,18	10	18,18
£1201-£2000	3	6,25	3	6,25	11	22,92	4	8,33	27	8,33
£2001-£2500	7	11,48	4	11,48	19	31,15	3	4,92	28	4,92
£2501-£3000	5	20,83	5	20,83	5	20,83	3	12,50	6	12,50
Més de £3001	1	6,25	2	6,25	4	25,00	2	12,50	7	12,50

Font: Elaboració pròpia

6.3.5 Estudi estadístic dels factors: anàlisi multivariable

Per tal de tancar l'apartat d'anàlisi de l'enquesta es plantegen algunes anàlisis multivariables que ajuden a entendre millor la variació del retorn. En primer lloc s'ha analitzat la variable central de l'enquesta, la previsió del retorn, en funció d'aquelles altres variables que, a priori, poden estar afectant-la més (edat, estat civil, habitatge en propietat al Regne Unit, freqüència de visites al Regne Unit i coneixement del castellà). El resultat, però, no acaba de ser satisfactori. D'una banda, el valor i la significativitat de F assenyalen que les variables independents prediuen la variable dependent, això és la intenció de retorn ($F=4,277$; $\text{sig.}=0,001$). D'altra banda, la correlació entre els valors observats i els previstos de la variable dependent no acaba de ser alta ($R=0,304$ d'un màxim d'1) i la proporció de variances explicada pel model és inferior al 10% ($R^2=0,092$).

Taula 121. Regressió múltiple de la variable retorn

	Valor	Sig.
F	4,277	0,001
R	0,304	.
R²	0,092	.
R² ajustat	0,071	.
Durbin-Watson	1,357	.

Font: Elaboració pròpia

Arribats a aquest punt, s'ha plantejat la creació d'una nova variable a partir de les variables que tracten la voluntat i la preparació del retorn. Així, els valors de cadascuna de les 3 variables on es pregunta pel retorn oscil·len entre 0 i 1, de manera que el màxim valor, on l'individu hauria contestat a totes les preguntes afirmant la seua intenció de retorn seria 4 mentre que el valor mínim en què l'individu hauria respost a

totes les preguntes que la seua intenció era no retornar, seria 0. La distribució de freqüències d'aquesta nova variable és la següent: 89 persones haurien contestat a les quatre preguntes afirmant rotundament la seua voluntat de no retornar, mentre que 127 haurien contestat en alguna de les quatre preguntes que podria arribar un moment en què es plantejaren el retorn com a possibilitat. D'aquestes 127, la major part, un 51%, només ho ha afirmat una vegada, un 19% ho ha afirmat dues, un 16% tres i un 14%, això és, un 8% de la mostra, ho ha afirmat cada vegada que se'ls ha preguntat. Aquests valors posen sobre avís de la provisionalitat de les mesures sobre el retorn i la seua dependència de contingències difícils de controlar. Enfront del 29% inicial de voluntat de retorn s'obté ara vora un 59% de possibles retorns en el futur, una bona part dels quals depèn de contingències com ara el contacte amb el país d'origen, la disponibilitat d'un habitatge al Regne Unit, o altres qüestions.

Taula 122. Freqüències de la nova variable de retorn potencial

	N	%
No retornarien	89	41,20
Podrien retornar	109	50,46
Sí retornaran	18	8,33
Total	216	100,0

Font: Elaboració pròpia

El resultat de creuar aquesta nova variable amb la resta de variables independents ofereix algunes dades noves sobre la intenció de retorn. D'una banda es pot comprovar que la major part de les variables considerades no obtenen una correlació significativa amb la intenció del retorn, com s'havia comprovat anteriorment. No obstant això dues variables obtenen resultats significatius. D'una banda, el fet de dur a terme visites al Regne Unit obté un valor elevat amb una significació de χ^2 : 0,001. D'altra banda, posseir un habitatge al Regne Unit es mostra com a un factor a tindre en compte a l'hora de considerar la relació de la variable retorn amb la resta de

variables independents. En aquest cas, però, el valor no és tan elevat i la significació, tot i estar dins del marge en què es considera positiva una correlació, obté un valor més alt, χ^2 : 0,029.

Taula 123. Anàlisi de la nova variable de retorn potencial

	χ^2	gl	Sig.
Sexe	0,067	2	0,967
Grup d'edat	15,409	12	0,220
Estat civil	1,774	6	0,939
Nivell educatiu	3,536	4	0,472
Interior/costa	0,014	2	0,993
Urbà/disseminat	2,462	2	0,292
Registrat/no registrat	3,372	2	0,185
Any d'arribada	12,273	8	0,139
Propietats a l'E. espanyol	4,161	2	0,125
Propietats al Regne Unit	7,092	2	0,029
Rep visites del Regne Unit	0,719	2	0,698
Fa visites al Regne Unit	14,914	2	0,001
Es comunica amb el Regne Unit	1,442	2	0,486
Coneixement del valencià	2,921	2	0,232
Coneixement del castellà	0,344	2	0,842

Font: Elaboració pròpia

L'anàlisi de la variació d'aquesta nova variable s'ha fet a partir de cinc variables que són les que ofereixen una major correlació amb la nova variable creada: l'edat, l'estat civil, la propietat al Regne Unit, la freqüència de visites al Regne Unit i el coneixement del castellà. El càlcul de la regressió lineal mostra que existeix una correlació ($F=5,387$; $\text{sig.}=0,000$) tot i que el valor de R^2 només és capaç d'explicar l'11,4% de la variació d'aquest nou valor, amb una estimació de R de 0,326 sobre un màxim d'1 que seria una correlació perfecta. Amb aquestes xifres i les observades anteriorment es podria afirmar l'existència d'altres factors, no considerats en aquest qüestionari, que podrien estar afectant aquesta variable i, per tant, podrien arribar a ser millors predictors de la seua variació.

Taula 124. Regressió múltiple de la nova variable de retorn potencial

	Valor	Sig.
F	5,387	0,000
R	0,337	.
R²	0,114	.
R² ajustat	0,093	.
Durbin-Watson	1,169	.

Font: Elaboració pròpia

Per al següent càlcul s'ha creat una nova variable sobre inserció sociolingüística i residencial, en aquest cas a partir de quatre variables ja utilitzades i que ens remeten a la segona hipòtesi plantejada, on es relaciona la intenció de retorn amb el nivell d'inserció. Per a la mesura del nivell d'inserció s'han utilitzat quatre variables: la primera és el coneixement del castellà¹²⁷, una variable en què se sintetitza el grau d'inserció lingüística a la societat d'acollida i en certa manera la voluntat de formar-ne part. La segona és la residència en disseminat/urbà, una variable que no ha mostrat relació amb la intenció de retorn per sí sola però que *a priori* pot estar influïent en el nivell d'inserció, tant el desitjat com l'assolit. La tercera variable és el registre al padró municipal, la darrera el fet de mantindre una propietat al Regne Unit cosa que, tot i que no correlaciona amb les variables d'intenció de retorn, podria estar indicant un lligam amb el país d'origen que es traduiria definitivament amb un moviment de retorn. Els valors oscil·len entre -1, que seria el nivell mínim d'inserció, amb baix coneixement d'ambdues llengües, residència al disseminat, situació d'enregistrament irregular i amb propietat al Regne Unit. Per contra, 1 seria el nivell més elevat d'inserció, amb coneixement d'ambdues llengües, residència a l'entorn urbà, situació registral regular i sense propietat al Regne Unit. La distribució de les freqüències d'aquesta nova variable mostra que el nivell d'inserció és realment baix, amb el màxim en 0,3 i una mitjana al voltant del -0,38.

¹²⁷ Els valors de la variable coneixement del valencià són tan baixos en general que s'ha deixat fora d'aquest indicador.

Taula 125. Freqüències de la nova variable d'inserció sociolingüística i residencial

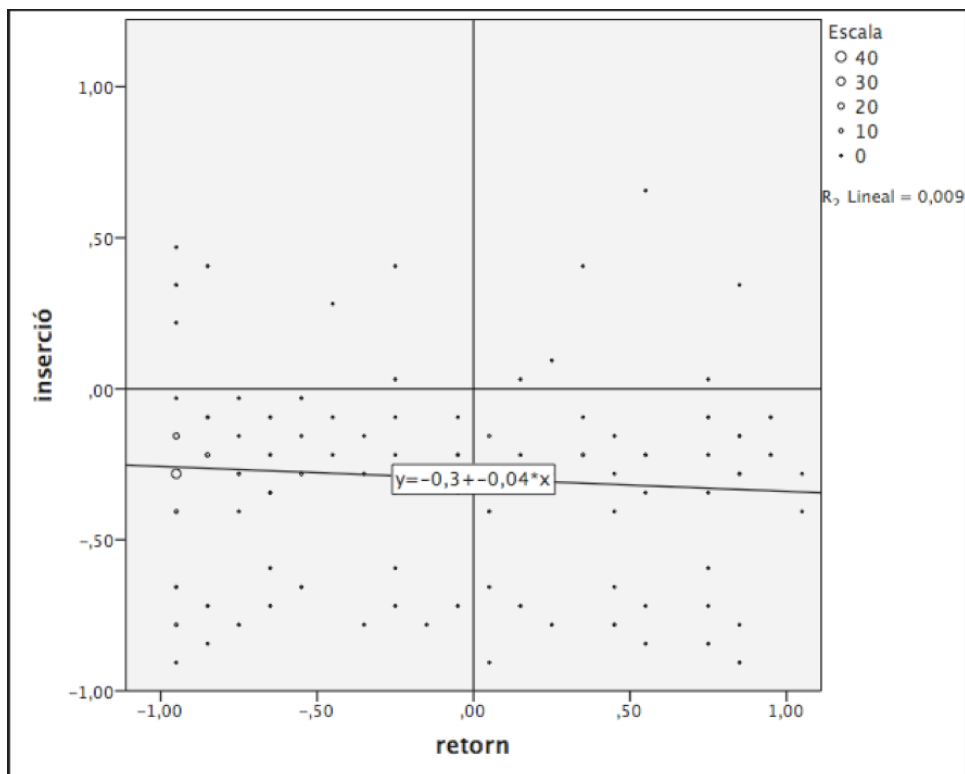
	Valor
N	216
Mínim	-0,88
Màxim	0,63
Mitjana	-0,28
Desviació típica	0,271

Font: Elaboració pròpia

El creuament d'aquesta nova variable amb la que ja s'havia creat anteriorment¹²⁸ no mostra una correlació significativa ($Rho=-0,101$; $Sig.:0,140$). Malgrat això, com es pot observar a la següent gràfica, la distribució està ben concentrada a la part interior de la gràfica, és a dir, que la inserció és baixa a tota la mostra, amb pràcticament tots els valors per baix de 0. A més, segons indica la línia de la R^2 la capacitat explicativa de la inserció sobre la previsió del retorn és molt baixa ($R^2=0,009$). Malgrat tot, la pendent de la línia suggereix que major nivell d'inserció s'associa amb major voluntat de romandre a la Marina, mentre que un nivell d'inserció més baix s'associaria en major mesura amb el retorn al país d'origen.

¹²⁸ Per al creuament s'ha transformat l'anterior variable d'intenció de retorn a una escala entre -1 i 1, on -1 és la intenció de romandre a la Marina Alta i 1 és la intenció de retornar al Regne Unit.

Figura 33. Correlació entre inserció i retorn

Font: Elaboració pròpia

6.3.6 Resum del capítol: sobre els lligams físics i emocionals amb el Regne Unit

L'anàlisi del qüestionari ha revelat que els lligams físics i emocionals són imprescindibles per entendre la intenció de retorn de les persones retirades de nacionalitat britànica. El lligam físic bàsic és el que fa referència a l'existència d'una propietat al Regne Unit, variable que s'ha demostrat que tenia relació amb algunes de les mesures d'intenció de retorn. Però allò que determina i explica la intenció de retorn de manera més clara és el fet de mantindre contacte amb el país d'origen mitjançant visites periòdiques. Aquelles persones que més viatgen al Regne Unit són també les que, en major mesura, declaren voler retornar-hi.

Per contra, qüestions que a priori es considerava que podrien tindre alguna relació amb la intenció de retorn, com ara la residència al disseminat, l'edat o el grau de coneixement d'alguna de les dues llengües oficials a la comarca, no s'ha pogut demostrar que tinguen relació directa amb la intenció de retorn, tant en sentit d'afavorir-lo com el d'evitar-lo. Sí que s'han pogut constatar d'altres qüestions secundàries per a l'estudi del retorn, però de gran interès per a l'anàlisi, com ara l'escassa rellevància del no-registre a la mostra, o l'escassa valoració que se li atorga al valencià i al seu aprenentatge. També cal tindre en compte el pes específic dels factors econòmics en la decisió de retorn, fins al punt que una possible pèrdua de poder adquisitiu en el futur seria la variable que més influiria en la intenció de retorn, per damunt d'esdeveniments que a primera vista es podrien interpretar com a traumàtics, com ara la pèrdua de la parella.

S'ha pogut observar una correlació –mínima, això sí– entre el nivell d'inserció sociolingüístic i residencial amb el retorn, tot i que la capacitat explicativa de la inserció sobre la intenció de retorn no siga significativa. Malgrat això, sembla que la direcció de la relació entre aquestes variables és la que cabia predir: major intenció de retorn en persones poc inserides sociolingüísticament i residencial, i menor intenció de retorn en persones més inserides. En aquest sentit, s'ha de tindre en compte que els baixos nivells d'inserció observats en la mostra dificulten l'observació d'aquesta relació. També s'hauria de tindre en compte, arribats a aquest punt, que la intenció de retorn podria estar afectada no només pel nivell d'inserció a la societat d'acollida, sinó també pel nivell d'inserció a la comunitat d'acollida, això és, en el col·lectiu connacional resident a la comarca, cosa que no s'ha tingut en compte en el qüestionari que tot just ara s'ha analitzat, però que podria abordar-se en futures recerques al voltant d'aquesta temàtica. Com s'ha argumentat anteriorment, el sentiment de pertinença a la comunitat de britànics, l'ajuda mútua i la sensació d'estar protegit pel propi grup de connacionals són qüestions que no s'han explorat en aquest qüestionari i que s'haurien de tindre en

compte en el futur per tal d'analitzar millor la intenció de retorn en el col·lectiu de retirats d'origen britànic.

6.4 Anàlisi dels discursos

La migració de retorn posterior a una migració de retir és, encara, un tema complex i desconegut en la seua dimensió individual/subjectiva. Més desconeguts són encara els discursos al voltant de les raons que hi ha darrere del retorn, el procés de presa de decisió o les problemàtiques sorgides en el trasllat. En els estudis recents al voltant de les migracions de retir que empren metodologies qualitatives s'analitzen discursos al voltant de les dificultats del col·lectiu de residents anglesos, però rarament es contempla l'opció del retorn com a possibilitat. Només existeix pel moment una recerca semblant, duta a terme per Betty i Hall¹²⁹ (2015) en el territori de la Costa del Sol i algunes puntualitzacions al voltant del retorn als treballs de O'Reilly (2000), Oliver (2008, 2010), Hurtado (2013) i Mantecón, Huete i Estévez (2014).

Els discursos posen de relleu la importància que adquireixen aquelles situacions personals més delicades o complicades relacionades amb el retorn, que són precisament les que més ha de treballar, donat el perfil professional que té, el grup d'informants clau. Els retorns en condicions de normalitat no deixen tant de rastre als discursos dels informants clau perquè no necessiten de l'assessorament o l'acompanyament d'aquestes entitats i organitzacions. Tanmateix, aquest és el perfil majoritari del retorn, el que es du a terme sota condicions d'independència. Per tant, es podria dir que en l'anàlisi de les entrevistes apareix sobredimensionada la problemàtica existent amb les persones que retornen en condicions de vulnerabilitat.

¹²⁹ Aquesta recerca forma part del treball de camp de la tesi doctoral de Charles Betty, que està desenvolupant al mateix temps que aquesta, per al retorn des de la Costa del Sol. En el cas de Charles Betty el treball de camp s'ha centrat en el col·lectiu de retirats, mentre que els discursos que s'analitzen en aquesta recerca són els dels informants clau observadors del fenomen des dels seus llocs de treball, mostradors d'associacions o despatxos.

Malgrat tot, les entrevistes constitueixen no només un acostament sòlid i precís, sinó a més, els discursos analitzats cobreixen la complexitat del fenomen del retorn. Des del punt de vista de les diferents perspectives d'estudis, estratègies metodològiques i fonts d'informació que aporta la recerca, es pot afirmar que el nivell de profunditat a què s'ha accedit gràcies a les entrevistes semidirigides ha estat clau per a reconèixer els factors, les condicions i els imaginaris entorn al fenomen.

Aquest apartat comença amb l'anàlisi dels factors que expliquen la decisió de vindre a viure a la Marina Alta, pel fet que apareixen de manera implícita en els discursos que aborden el retorn. En segon lloc hi ha l'anàlisi de les principals problemàtiques aparegudes en el procés d'assentament i inserció, cosa que condueix en moltes ocasions a entendre les problemàtiques relacionades amb el procés de retorn, qüestió que s'aborda en el tercer apartat d'aquesta anàlisi. El quart i darrer apartat tracta d'observar com és el procés de retorn des del punt de vista del país d'origen, ja que la realitat de la reinserció forma també part dels discursos dels informants clau tant a la Marina Alta com al Regne Unit.

6.4.1 *They want a holiday as a point of living: la comunitat britànica a la Marina Alta*

Si es posaren en una balança els avantatges i inconvenients que té la residència a la Marina Alta per a un resident retirat d'origen britànic amb tota seguretat guanyarien els avantatges, especialment els de tipus climatològic (Huete, 2009). L'al·lusió a les condicions climatològiques és probablement el motiu més recurrent en els discursos amb què els residents britànics justifiquen haver vingut a viure a la Marina Alta, però també el paraigües sota el qual s'aixopluguen altres tipus de raons que expliquen, de

manera secundària –o no tant secundària– el moviment de retir en direcció a les costes mediterrànies. Una d'aquestes raons és l'estil de vida que permet la nova residència, allò que en termes teòrics ha donat lloc al naixement del concepte *Lifestyle Migration*. És per això que pràcticament totes les entrevistes comencen amb una valoració en positiu de la residència a la Marina Alta. És difícil no veure abans els avantatges que els inconvenients de la residència a una comarca que ofereix tant el clima mediterrani com la possibilitat de dur un estil de vida adaptat culturalment als gustos i les necessitats del col·lectiu britànic.

Resulta interessant, però, observar com l'opinió dels informants sobre el procés d'arribada és divergent. Malgrat que tots tenen un contacte directe amb el grup de connacionals, tant en la seua vida pública com en la privada, el resultat en termes de construcció social varia. Per exemple, per a alguns dels informants el procés d'arribada és exemplar i compleix a la totalitat les expectatives dels nous residents. Val a dir, arribats a aquest punt, que s'ha detectat una certa resistència en els informants a admetre situacions complicades, conflictives, desagradables o de vulnerabilitat, circumstància que per norma general anava desapareixent a mesura que l'entrevista avançava. Aquest positivisme a ultrança es detecta especialment en el primer dels informants, que no fa sinó reproduir la part ideal del procés d'arribada i inserció de la població. Així es pot observar, per exemple, a la següent cita extreta de l'entrevista amb un religiós anglicà, on explica el procés de reflexió –i reflexivitat– que segueix en general el col·lectiu a l'hora de decidir la migració de retir, procés que d'altra banda, és de sobra conegut gràcies a les aportacions, entre altres, de Jurdao i Sánchez (1990), Huete (2009) o Hurtado (2013). Malgrat aquesta interpretació del procés d'arribada, com veurem posteriorment, no tot és tan positiu. De fet, el segon dels informants introdueix algunes de les dificultats que ha d'afrontar el col·lectiu de retirats britànics en la seua vida quotidiana. En aprofundir un poc, com veurem posteriorment, es

detecten casos, possiblement no majoritaris però no per això poc rellevants, de persones que duen a terme processos d'arribada i inserció molt diferents.

“Some of them come out on a very early retirement, because they have been on a very good jobs that allow them to retire in their mid 50s. The majority retire at 60 or 65 and then come out. I meet very few people that come out on a whim: been to holiday in Spain and then decide to come here. People usually think it very carefully” (ES1)¹³⁰

“There is also a hard core of people that love this country and manage the heat, manage their life, deal with translators, accept all the issues that there are in any country, and they want to stay here” (ES5)¹³¹

Evidentment, la conceptualització del procés d'arribada i inserció com a aproblemàtic no deixa lloc a la possibilitat que existisca un moviment d'eixida o retorn que s'explique per problemes amb aquest procés d'inserció. Es podria dir que aquesta veritat és la que ha circulat en els darrers anys, no només entre la població anglòfona resident a la comarca sinó també entre la societat d'acollida i fins i tot en l'acadèmia: el resultat d'una inserció en positiu –tot i les consabudes dificultats idiomàtiques que posteriorment s'analitzaran– és una residència indefinida enfront de la qual no hi ha cap dubte, cosa que a més, fins a l'any 2010 en què comencen a repuntar els valors d'eixida i retorn, s'encarregaven de certificar les estadístiques.

“I met very few people that come out and it doesn't meet their expectations so they decide we are going back. I don't think I've ever met any” (ES1)¹³²

¹³⁰ “Alguns d'ells vénen en una jubilació molt primerenca, ja que han estat en molt bons llocs de treball que els permeten jubilar-se a mitjans dels 50 anys. La majoria es jubilen als 60 o 65 i després vénen. Em trobe amb molt poques persones que surten sense pensar-ho: passen primer les seues vacances a Espanya i després decideixen vindre. La gent ho sol pensar amb molta cura”

¹³¹ “També hi ha una part important de gent que estima aquest país i manegen la calor, manegen la seva vida, utilitzen traductors, accepten tots els problemes que pot haver en qualsevol país, i volen quedar-me aci”

¹³² “M'he trobat poca gent que vinga i allò que es troba no cumplisca les seues expectatives i per això decidisquen retornar. No crec que mai n'haja trobat cap”

La idea de l'assentament a la comarca de la Marina Alta ha dut associada, probablement amb major intensitat que altres destinacions costaneres espanyoles amb semblant èxit, l'ideal de la reproducció d'allò bucòlic. Aquest ideal remet a un Regne Unit imaginari que es correspon al passat recent de les persones ara retirades. Molt sovint no és més que una reconstrucció idealitzada del *passat en el present* (Waldren, 1996; Bianchi, 2000) de la qual la migració de retir n'és un ritu de pas (Oliver, 2010). Val a dir que si la construcció social de la societat d'acollida es fa en termes bucòlics o de rememorança d'un passat daurat al Regne Unit, aquesta visió es torna més evident als territoris d'interior, on el sentiment de comunitat és molt més present i la diferència en el desenvolupament més visible, cosa que condueix directament a l'ideal bucòlic al qual es feia referència.

"I think that British expatriates that come here really enjoy living in Spain. They enjoy the people, they enjoy the culture and it is, in a wide, it's like in the UK used to be thirty or forty years ago, and so people, it brings back memories of when they were young" (ES1)¹³³

"When I lived inland, they were very insular. I didn't travel very far. And I think is very nice and they say romantic, but there is a lot of differences between those who live in the country and those who live on the coast. I go inland with the group and the attitude is completely different to what it is in the coast. Inland they are outfashioned. I can't think in another way." (ES18)¹³⁴

Una de les idees recurrents en les entrevistes és la comparació sistemàtica de les polítiques públiques en termes socio-sanitaris del Regne Unit i l'Estat espanyol, cosa que s'abordarà amb detall posteriorment. Aquesta és una

¹³³ "Crec que els expatriats britànics que vénen ací realment gaudeixen de viure a Espanya. Gaudeixen de les persones, gaudeixen de la cultura i és, en un sentit ampli, com al Regne Unit solia ser fa trenta o quaranta anys, porta records a la gent de quan eren joves"

¹³⁴ "Quan he viscut a l'interior, estan molt aïllats. No viatjava molt lluny. I crec que és agradable i es podria dir que romàntic, però hi ha moltes diferències entre aquelles persones que viuen a la costa i les que viuen a l'interior. Vaig a l'interior amb l'associació i l'actitud és totalment diferent a la de la costa. L'interior és molt més antigós. No puc pensar d'una altra manera"

estratègia de legitimació de l'estada al país d'acollida ambivalent. Per un costat, com tot seguit es podrà comprovar, hi ha una bona valoració del sistema sanitari espanyol fen comparació amb el del Regne Unit, cosa que concorda amb allò que s'ha pogut veure en altres investigacions on es valora positivament el sistema sanitari espanyol (Bolzman *et al.*, 2006; Legido-Quigley *et al.*, 2012; Simó i Giner, 2012). Però per un altre costat, com podrem observar, hi ha una valoració negativa de les prestacions socials i dels serveis socials, en general, poc desenvolupats a l'Estat espanyol (Hall, 2011; Hall & Hardill, En Premsa).

“And even for those who live here and don't take out residencia when ill health come, they would say that Spanish health system, in their opinion, is better than English health care” (ES1)¹³⁵

“The majority are very pleased with the healthcare, with the good healthcare they receive in Dénia hospital, and also in primary health with the GP, who makes good referrals to the hospital for further investigation (ES4)¹³⁶

Una de les associacions que forma part de la mostra d'informants clau és l'encarregada del servei de mediació lingüística i interpretació a l'hospital comarcal. Es tracta d'un servei que aquesta associació començà de forma desinteressada als anys 90 davant la incipient problemàtica que causava el desconeixement de les llengües de la societat d'acollida, la dificultat de comunicació amb el personal de l'hospital i els riscos que una manca d'enteniment entre usuari i professional podien suposar per a l'atenció mèdica. A hores d'ara el servei està totalment implantat a l'hospital i a alguns centres de salut de la comarca, de manera que és més difícil que es donen malentesos o, fins i tot com ocorria en els casos en què no hi havia servei de traducció implicat, desatenció. De fet, als centres de salut de la comarca es pot veure encara un

¹³⁵ “I fins i tot per a aquells que viuen ací i no es treuen la residencia, quan ve la mala salut, dirien que el sistema sanitari espanyol, en la seva opinió, és millor que sanitari anglès”

¹³⁶ “La majoria estan molt contents amb l'assistència sanitària, amb la bona atenció que reben a l'hospital de Dénia i també amb l'atenció primària amb els metges de família, que fa bones derivacions a l'hospital per a exploracions en profunditat”

cartell on s'indica la necessitat d'aportar un servei de traducció propi en cas de desconeixement de les llengües cooficials al País Valencià¹³⁷. Mirant el mateix efecte des de l'altra banda, però, s'aconsegueix aïllar lingüísticament un poc més una població que cada vegada té menys punts de contacte que no siguen mediatitzats¹³⁸ amb la societat d'acollida i per tant, cada vegada està més etnocentrada. O com venim defensant, la vertadera societat d'acollida per al col·lectiu de britànics retirats no és la que acull els altres tipus d'immigració sinó majoritàriament una de nova conformada per individus de la seua mateixa nacionalitat, allò que anomenem comunitat d'acollida. Només així es pot valorar positivament el fet que cada vegada més gent a l'hospital puga comunicar-se en anglés, obviant així la necessitat dels residents britànics de poder-se comunicar utilitzant alguna de les dues llengües cooficials a la comarca. Aquest és, també, un fet que provoca l'atracció per al col·lectiu britànic: a més del component climàtic, i un servei sanitari més ben valorat, hi ha la possibilitat de viure un percentatge molt elevat de la vida quotidiana completament en anglés.

“And then, at the Help Desk, as you’ve probably seen on the web site, we have interpreters, and we help people who come into the hospital, which is an invaluable service. But I’m pleased to say that a lot of the department of the Hospital, they are speaking more English, which is very much appreciate” (ES4)¹³⁹

“And in a way, the Marina Alta is full of shops and lots of things. So they create this lifestyle, which they enjoy, and with the benefits of having some of the nice things of the UK as if they were in the country or elsewhere” (ES5)¹⁴⁰

¹³⁷ De fet, però, la política de la concessionària de l'àrea de salut ha estat contractar professionals capaços d'atendre en anglés per tal de suplir aquesta mancança. Una altra qüestió seria el coneixement que aquests professionals tenen del valencià, cosa que molt probablement no siga tinguda en compte per la concessionària, atés que no és la pròpia Conselleria de Sanitat la que contracta els professionals.

¹³⁸ Aquesta dependència de serveis de mediació més o menys oficials també fa que estiguen més exposats a situacions d'aprofitament econòmic, moltes vegades pels propis compatriotes que han desenvolupat les habilitats lingüístiques i culturals necessàries per fer de mediadors, situació de la qual en treuen profit (Simó i Giner, 2012). No és el cas, però, d'aquesta associació de què parlem que presta els seus serveis de manera desinteressada i gratuïta.

¹³⁹ “I llavors, al tauler d'ajuda, com vostè probablement ha vist a la web, tenim intèrprets, i podem ajudar a les persones que entren en l'hospital, que és un servei inestimable. Però em complau dir que gran part del personal de l'Hospital parla més anglés, que és molt d'agrair”

¹⁴⁰ “I en certa manera, la Marina Alta és plena de botigues i un moltes coses. Així van crear aquest estil de vida, que van gaudir, amb els beneficis de tindre algunes de les coses bones del Regne Unit com si foren al país o a qualsevol altre lloc”

“When we first see the plot where we have the villa built on, we just assumed that the Spanish should be the common language and we would be forced to use Spanish, which was part of the charm of coming here. There are two properties owned by Spaniards, there is a small community of Belgians now, there’s about five. The rest are Brits and Germans. And there’s one hundred and twenty properties so I would say that more than one hundred are British. Some holidays apartments. So English is the language.” (ES14)¹⁴¹

Resulta curiós endinsar-se en aquest tipus de representacions sobre la identitat nacional, la pràctica lingüística i la inserció social. Malgrat que no era un dels objectius de la recerca és una realitat emergent en els discursos d’algunes de les persones entrevistades, especialment les d’origen britànic que consideren que estan fent l’esforç d’una inserció lingüística –en el cas de la primera cita– o fins i tot en termes polítics –com el segon informant. Enfront de la construcció social de l’alteritat a partir de paraules com residents o expatriats, alguns informants reivindiquen la seua condició d’immigrants i reclamen per al seu propi grup de connacionals un major esforç en l’acostament a la societat d’acollida –esforç que d’altra banda, ells mateixos reconeixen que no duen a terme tant com els agradaria. Malgrat tot, com reconeixen, les facilitats són moltes i no resulta fàcil obviar-les per tal d’endinsar-se en el terreny de la interacció diària amb una societat d’acollida que, en ocasions, resulta difícil de trobar donades les poques oportunitats de contacte entre col·lectius en la vida quotidiana, especialment escasses quan no es tracta de relacions d’interés clientelar. De fet, aquest tipus d’interpretació de l’alteritat només s’ha pogut trobar en determinats informants britànics que havien dut a terme un procés d’inserció social que podríem qualificar d’exitós, almenys en termes lingüístics.

¹⁴¹ “La primera vegada que vegérem la parcel·la on s’anava a construir la casa, assumírem que el castellà seria el llenguatge comú i ens euriem obligats a utilitzar-lo, la qual cosa formava part de l’esperit de vindre ací. Hi ha dues propietats d’espanyols, una xicoteta comunitat de belgues ara, d’uns 5. La resta són britànics i alemanys. I hi ha cent vint propietats, així que es podria dir que més de cent són britànics. Hi ha alguns apartaments de vacances, també. Així que l’anglès és la llengua”

“And I think there’s a problem here with the English people. Again, it’s the shoe in the other foot. We are the immigrants here, and we’re too insular. We have to mix with our Spanish neighbours.” (ES10)¹⁴²

“A little anecdote: five or six years ago there was a couple from the west of England (...) They were doing research on why the British came in here (...) They went down to Altea and interviewed what we call in English “ladies who lunch”. They asked these ladies what were their feelings and concerns about living in Spain. And they said: “we’re very aware about the immigration here”. And the Spanish lady said: “you are the immigrants”. And they said: “no, my dear, we are the British”.” (ES14)¹⁴³

Molt sovint es fa menció al factor econòmic com l’explicador de la diferència entre les migracions de tipus econòmic o laboral i allò que se sol anomenar turisme residencial, migracions d’estil de vida o, des d’un altre punt de vista, migracions en condicions de privilegi (Amit, 2007). No obstant això, la base econòmica hi és a tots els tipus de migració i a més explica, entre altres coses, a quin municipi es resideix, a quin tipus de casa, a quina distància de la costa, etcètera. Els factors econòmics, doncs, s’han de tindre en compte quan es valoren les raons per a l’assentament i fins i tot entre les raons que expliquen el no registre de la població (Rodríguez et al., 2010). Entre les raons que s’haurien de considerar, per exemple, hi ha el tipus de canvi de la lliura esterlina amb l’euro o, com veurem posteriorment, els gravàmens impositius.

“This has been a very popular place in the UK to retire to, because of the sunshine and the lovely lifestyle. I would say that about twelve or fifteen years ago it was a good place to retire because it was a good value for money. Then, the pensions would last and provide everything” (ES4)¹⁴⁴

¹⁴² “Crec que hi ha un problema amb la gent anglesa. Una vegada més, la situació és ara la contrària. Nosaltres som els immigrants ara, i estem massa aïllats. Ens hem de mesclar amb els nostres veïns espanyols.

¹⁴³ “Una xicoteta anècdota: fa cinc o sis anys vingueren una parella de l’oest d’Anglaterra. Estaven fent una recerca sobre per què els britànics venen ací. Anaren a Altea i entrevistaren allò que en anglès coneixem com a “dones que esmorzen”. Els preguntaren sobre els seus sentiments i preocupacions al voltant de la seua vida a l’Estat espanyol. I elles digueren: “estem preocupades sobre la immigració”. I la dona espanyola va dir: “vosaltres sou immigrants”. I elles digueren: “no, estimada, nosaltres som britàniques”

¹⁴⁴ “Aquest ha estat un lloc molt popular a Anglaterra per a retirar-se, a causa del sol i el fantàstic estil de vida. Jo diria que uns dotze o quinze anys enrere era un bon lloc per jubilar-se perquè era un bon valor pels diners. Llavors, les pensions duraven molt i t’ho permetien tot”

D'altra banda, la decisió de residir a la Marina Alta du associades un seguit de decisions vicàries que comporten diferències entre, per exemple, la costa i l'interior o el disseminat i el casc urbà. Pel que fa a la costa i l'interior, la primera diferència és clara: residir a la costa és més car, més com més a prop de la mar i encara més quan la residència és en un xalet o adossat fora d'una urbanització, no només pel preu de la propietat, sinó també pels costos de manteniment associats. Les opcions més assequibles són normalment les urbanitzacions, encara més si aquestes són a l'interior de la comarca. Així, es pot parlar d'una divisió del col·lectiu, en termes de classe, entre la costa i l'interior. Aquesta divisió duu associada diferents pràctiques i hàbits en termes econòmics, culturals i socials com veurem tot seguit. A nivell de província, a més, es pot distingir també entre el Baix Segura i la Marina Alta, com a dues zones diferenciades en termes de classe social. Aquesta és una qüestió que ja va detectar Casado-Díaz a la seua recerca sobre Calp, on els propis residents britànics reconeixien la diferència de classe entre el Sud i el Nord de la zona turística coneguda com a Costa Blanca¹⁴⁵ (Casado-Díaz, 2009). En aquest cas, a més, la informant aprofundeix en el fet que major classe social significa també la disponibilitat d'una llar al Regne Unit, amb la qual cosa es fa més fàcil l'opció de residir entre els dos països. Aquesta hipòtesi queda confirmada en els resultats de l'enquesta on, com s'ha pogut comprovar, un 23% dels residents de l'interior tenia segones propietats al Regne Unit enfront d'un 32% dels residents a la costa¹⁴⁶. D'altra banda, les localitats costaneres són més atractives per a una població que no només hi troba tots els serveis que necessita, sinó que a més compleix un desig de retir assolellat i apacible a la vora d'una costa tranquil·la.

¹⁴⁵ Sobre l'origen de la marca Costa Blanca i les seues implicacions en termes geopolítics i de promoció turística, vegeu Obiol (2002).

¹⁴⁶ Malgrat això, la distribució de la pensió mensual era lleugerament superior a l'interior, tot i que a la costa es donava una major variabilitat de la quantitat de la pensió. Vegeu la taula 69.

“What happens is that coast is richer. Forget Torrevieja and down there. I’m talking about Marina Alta: Jávea, Moraira. People who live there in the main are better financially than I am here, many of them have more than one home. That’s because the financial state allowed them to have those two homes, and secondly, that may mean that they haven’t really made the decision to move to Spain. They want the lifestyle when they want it, but they always want a safety net at home, and they are very well off, and they can afford it. The life on the coast is very different” (ES5)¹⁴⁷

“To me, people on the coast still want that choice of English lifestyle. They want a holiday as a point of living. And that’s why I do believe that people here [inland] think very carefully before they go back” (ES5)¹⁴⁸

6.4.2 The British are very bad at learning Spanish: problemàtiques associades al retir

És clar que una anàlisi sobre el procés de retorn del col·lectiu de britànics retirats no podia quedar-se en els aspectes merament positius de la residència a la Marina Alta. Algunes de les causes que expliquen el retorn dels retirats britànics retirats s’han de cercar a les principals problemàtiques que els afecten com a col·lectiu. I una de les principals problemàtiques amb què s’enfronta el col·lectiu és, ara per ara, la idiomàtica. Tal i com s’ha pogut observar als resultats de l’enquesta, entre un 68% i un 90% de la població té nivells de fluïdesa baixos o molt baixos en castellà i en valencià, respectivament. Això, més enllà del tòpic que maneja la societat d’acollida sobre la dificultat idiomàtica del col·lectiu –que, d’altra banda, queda confirmada amb les dades de l’enquesta–, cal analitzar-ho amb un poc més de profunditat. No es tracta només de la dificultat per aprendre alguna de les dues llengües cooficials de la Marina

¹⁴⁷ “El que passa és que costa és més rica. Oblida Torrevella i allò d’allà baix. Estic parlant de la Marina Alta: Xàbia, Moraira. Les persones que hi viuen allí estan millor econòmicament que jo ací, molts d’ells tenen més d’una casa. Això és perquè el seu estat financer els permet tindre dos habitatges, i de manera secundària, pot significar que realment no han fet la decisió de traslladar-se definitivament a Espanya. Volen l’estil de vida quan el volen, però sempre volen una xarxa de seguretat a casa i estan molt bé a fora, i s’ho poden permetre. La vida a la costa és molt diferent”

¹⁴⁸ “Per a mi, la gent a la costa encara vol tindre l’elecció de dur l’estil de vida anglesa. Volen unes vacances com a estil de vida. I és per això que crec que ací [a l’interior] la gent s’ho pensa molt acuradament abans de retornar”

Alta. Aquesta dificultat és evident i fins a un cert punt es podria dir que tant en la societat d'acollida com en la comunitat d'acollida i entre els mateixos nousvinguts hi ha factors que dificulten el procés d'aprenentatge: d'una banda, la societat d'acollida perquè té un interès econòmic patent, que té els seus arrels en la concepció positiva del turisme construïda sota el franquisme que fa que es reproduïsquen formes de relació clientelars. Però també per una inferioritat cultural malentesa mitjançant la qual les llengües i cultures dels països del Nord d'Europa tenen una major valoració que la pròpia, molt sovint interpretada com a rural, ancorada en el passat i amb un escàs valor d'ús i canvi en termes internacionals. D'altra banda, la pròpia comunitat d'acollida i el col·lectiu de nousvinguts per la comoditat que suposa no haver d'aprendre cap de les llengües de la societat d'acollida i les facilitats i el privilegi amb què aquesta els rep com a col·lectiu. És així com sorgeix la possibilitat d'obviar l'aprenentatge de les llengües de la societat d'acollida en la vida quotidiana. Són molts els factors que expliquen aquesta possibilitat. El primer és el demogràfic: la quantitat i la concentració de residents britànics, comerços ètnics i serveis és tan important en alguns municipis de la Marina Alta que és possible dur un estil de vida pràcticament en anglès la pràctica totalitat del temps, fins i tot en l'àmbit dels serveis públics com s'ha pogut comprovar anteriorment. El segon factor és l'entrada en joc, dins de la lògica globalitzadora, d'un cosmopolitanisme anglòfil, que té efectes tant en la societat d'acollida però també en la població britànica nousvinguda, normalment des d'una lògica en què les relacions de poder queden amagades sota la legitimació de processos globals (Ives, 2010) superiors en rellevància als processos locals o, fins i tot, nacionals. Tal i com assenyalen Woolard i Frekko a la seua anàlisi sobre les relacions entre castellà i català al segle XXI (2013) hi ha al mateix temps un canvi d'escala i de fronteres que acaben de completar el joc cosmopolitanista: l'escala europea, en aquest cas, ha fet que moltes institucions hagen hagut d'adaptar la seua comunicació a les principals llengües dels nousvinguts. A més, amb unes fronteres canviants i difuses, no de tipus legal sinó guiades per processos de turistització,

l'idioma anglés –i en menor mesura l'alemany– s'han anat fent lloc a la societat, tant pel que fa a visibilitat, en cartelleria, publicitat i anuncis (Simó i Giner, 2012), però també als processos quotidians relacionats amb l'atenció en l'administració i serveis de salut, comerços, etcètera. En tercer lloc s'ha d'assenyalar la característica de l'anglés com a *lingua franca* cosa que, en combinació amb els factors anteriors, dóna com a resultat una substitució lingüística amb un alt grau de legitimació, fins i tot per part de la societat d'acollida que veu com des dels poders públics es potencia l'aprenentatge de l'anglés i es ven com a un element de progrés econòmic i ideològic (Woolard & Frekko, 2013). Des d'aquest angle s'entenen millor les següents cites, especialment la segona, provinent d'una treballadora dels serveis socials municipals amb un punt de vista diferent del majoritari en la societat d'acollida.

“And if they live in areas where there is a large number of English-speaking Spanish people, like Jávea, for instance, you really don't need to learn Spanish. You can get by” (ES1)¹⁴⁹

“Venen com a clients: nosaltres som clients vostres, i el client sempre té la raó. Per això ací tot el món els atén en el seu idioma. És un doble interès: tu compres i jo faig que tu no necessites ni aprendre el meu idioma. El problema és que la gent no ha tingut necessitat d'aprendre l'idioma, que és la base principal de la integració. Amb edats avançades, necessiten ser usuaris de serveis. Ja no són clients, són ciutadans d'ací, sense parlar l'idioma, sense haver-se comunicat mai amb ningú, sinó vivint en el seu món, amb la mentalitat del seu país, però amb la necessitat dels serveis d'ací” (ES6)

Des del punt de vista de l'ús del valencià, a més, caldria assenyalar la classificació que fa la societat d'acollida dels residents britànics per la qual només hi ha dues alternatives per tal d'aconseguir una comunicació fluïda i eficaç: l'ús del castellà i/o el de l'anglés, *prima facie*. La minusvaloració històrica del valencià al País Valencià, allò que es coneix com a diglòssia, duta a terme fins i tot –o principalment– pels propis

¹⁴⁹ “I si viuen en zones on hi ha un gran nombre d'espanyols que parlen anglés com Xàbia, per exemple, no necessites aprendre espanyol. Pots sobreviure sense ell”

valencianoparlants (Ninyoles, 1995) ha fet que la societat d'acollida no considere que el valencià siga un vehicle adequat per a la comunicació, no només amb el col·lectiu britànic, sinó tampoc amb cap dels col·lectius de nousvinguts. Això és a la base de l'ínfim nivell de coneixement del valencià detectat en els resultats de l'enquesta¹⁵⁰. Val a dir que la qüestió lingüística no es percep com a problemàtica, ni sembla que siga un factor que vaja a influir en l'augment de la intenció de retorn: la legitimació de l'anglès, junt amb la legitimació associada a la interpretació de la comunitat anglòfona com a bàsicament turística¹⁵¹ fan possible aquest efecte.

Al marge de la problemàtica amb les llengües i la comunicació, una de les problemàtiques que afecten el col·lectiu britànic i que potser és menys visible a la societat d'acollida és l'aïllament, tant des del punt de vista individual com residencial. La residència en el disseminat facilita aquests dos tipus d'aïllament: d'una banda l'aïllament físic, perquè en moltes ocasions l'habitatge no es troba dins una estructura tancada, com ara un carrer o fins i tot una urbanització, sinó aïllada enmig del disseminat, de tal manera que l'aïllament és dotat d'una valoració en positiu. D'altra banda, el residencial, ja que la residència al disseminat dificulta l'accés als serveis i comerços i facilita, com es pot comprovar a la segona cita, la utilització de les xarxes pròpies de la comunitat d'acollida.

"I had one yesterday on the phone, I've known her for many years, and I said: "I don't want to bother you" I said "I'm only calling you to have a check". And she said: "Oh, I just don't see anybody, all my friends have died, and I don't like go and sit on a café on my own". I was the first person who she spoke to in two weeks. And it is so crazy. She is a widow, twice over, and her son and daughter really don't want to know, and don't even come, don't even keep in touch with her." (ES18)¹⁵²

¹⁵⁰ Vegeu la taula 77.

¹⁵¹ A Simó i Giner (2012) es va batejar aquest fenomen com a "Efecte Mr. Marshall" en honor de la pel·lícula de Luís García Berlanga en què tot un poble s'entrega als braços del poderós Mr. Marshall, un ric visitant americà a qui se li atribuïa la capacitat de dur la riquesa al municipi, en el context polític de l'arribada de l'ajuda nord-americana del *Pla Marshall*.

¹⁵² "Ahir vaig atendre una telefonada d'algú a qui conec des de fa molts anys que em digué: "no et vull molestar" vaig dir "només cride per comprovar que estàs bé". I ella va dir: "Oh, només és que no veig a ningú, els meus amics han mort, i no m'agrada anar a un cafè tota sola". Era la primera persona

“If you live here in Calpe you would find it difficult to integrate into the Spanish society because everybody is English (or German) but not Spanish. And there’s so much an offer and a very well established network of English people that you have to struggle to integrate into the community here. But is not a Spanish Community” (ES20)¹⁵³

Com s’ha vist anteriorment, els factors econòmics s’han d’incloure en el conjunt de motius que expliquen l’assentament del col·lectiu de britànics a la Marina Alta, malgrat que a primera vista sembla que no ho estan. Els factors econòmics, però, també poden suposar un problema per als residents britànics. Amb una pensió calculada en lliures, l’estat financer del col·lectiu de retirats depèn de la fluctuació monetària. Els primers anys d’arribada nombrosa de nous residents posteriors a l’entrada en vigor de l’euro l’any 1999 coincidiren amb valors de la lliura per damunt d’1,4 euros, fins i tot en alguns moments per damunt d’1,5 (anys 2000 a 2003). Des de 2008 la lliura no ha tornat a passar d’1,3 euros, amb mínims al voltant de la paritat amb l’euro (2008) i períodes en què no ha superat l’1,2¹⁵⁴. Aquestes fluctuacions han fet variar el poder adquisitiu del col·lectiu de residents britànics a l’Estat espanyol. Però tant mentre el tipus de canvi va ser favorable com quan ho va deixar de ser, es podia considerar que les raons econòmiques eren a la base del moviment migratori del col·lectiu. Més encara, s’hauria d’afegir que el diferent cost de vida entre els dos països, així com també el cost de les propietats, fins i tot quan l’Estat espanyol estava immers a la bombolla especulativa, era favorable al col·lectiu de residents britànics, i com a tal exercia de factor *pull*. De fet, alguns investigadors han vist en la depreciació de la lliura una de les raons que expliquen el retorn (Rutter & Andrew, 2009).

amb qui parlava en dues setmanes. És de bojós. Ella és vídua, dues vegades, i els seus fills no volen saber-se’n de res, ni vénen ni tenen cap tipus de contacte amb ella”

¹⁵³ “Si vius a Calp serà difícil d’inserir-te a la societat espanyola perquè tothom és anglès (o alemany) però no espanyol. I hi ha molta oferta i una xarxa molt ben establerta de persones angleses fins al punt que has de lluitar per a integrar-te en la comunitat ací. Però no és una comunitat espanyola”

¹⁵⁴ Per a una visió històrica de l’evolució de la paritat de l’euro amb la lliura esterlina, des de l’aparició de l’euro com a moneda única de la Unió Europea, visiteu la pàgina web del Banc Central Europeu: <https://www.ecb.europa.eu/stats/exchange/eurofxref/html/eurofxref-graph-gbp.en.html#> [consultada el 13 d’octubre de 2014].

“Y también, mira, el cambio es un factor: cuando España ha entrado en el euro e Inglaterra ha dicho que no, la gente ha perdido el 30% de su dinero con el cambio. Ha subido un poquito estos últimos meses, pero también, gente que está calculando y sabe que con su pensión de 1000 euros al mes puede hacer esto, esto, y esto, en realidad no es posible” (ES3)

La pensió és, junt amb els impostos, un dels temes clau en termes econòmics. Malgrat que les cites que segueixen posen damunt la taula l'escassetat de les pensions britàniques, les darreres dades de què disposem situen la mitjana de les pensions al voltant de les 234 lliures setmanals de les pensions individuals i les 502 lliures setmanals en el cas de les pensions de parelles (després de calculats els costos de l'habitatge)¹⁵⁵. A aquestes quantitats encara s'haurien d'afegir les quantitats de les pensions privades. Aquestes xifres, traduïdes a euros fan que la distribució de la pensió que s'ha vist a l'enquesta estiga dins del que s'espera, donats els intervals de les pensions observades. Això, però, contradiu el discurs de les següents informants, on s'apunta el fet que la pensió mitjana del Regne Unit (35.900 lliures esterlines per terme mitjà) és menor que l'espanyola (25.600 euros per terme mitjà)¹⁵⁶.

“Hay gente que quiere quedarse aquí porque han hecho su vida aquí, tienen muchas amistades y se quedan aquí, aunque algunos tienen dificultades ya porque las cosas se han puesto más caras aquí, la pensiones de ellos son muy bajitas, la pensión británica básica es más pequeña que la española, aunque la gente no lo cree, pero es así. Pero yo creo que han influido bastantes cosas en las decisiones que han tomado algunos británicos. El tema de los impuestos que han subido. La declaración esa que tienen que declarar todo el patrimonio estando aquí ha enfadado a mucha gente. Mucha gente está enfadada” (ES2)

¹⁵⁵ Evidentment la distribució mitjana amaga una desigualtat interna que potser siga més gran en el cas de la població de l'Estat espanyol. No obstant, en absència d'indicadors que assenyalen aquesta desigualtat, i considerant que aquesta en principi es distribuiria per igual en la població resident procedent del Regne Unit, es considera vàlida la dada macroeconòmica de distribució de les pensions. Vegeu la pàgina 17 del document del Department for Work and Pensions: *Pensioner Income Series 2012/13* a https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/325315/pensioners-incomes-series-statistics-july-2014.pdf [consultat el 13 d'octubre de 2014].

¹⁵⁶ Vegeu OECD (2013) el document de l'OCDE *Pensions at a Glance 2013* a (<http://www.oecd.org/pensions/public-pensions/OECDPensionsAtAGlance2013.pdf>) consultat el 13 d'octubre de 2014).

“Les pensions angleses, el que pensàvem tota la vida, és que ve l'anglès, carregat de diners. Les pensions angleses estan iguals o per baix de les espanyoles. El que passa és que tenien el canvi. Ara no”
(ES6)

Certament, com apunten alguns informants, els impostos són un altre dels debats, especialment des de l'annexió de l'Estat espanyol a l'acord *Automatic Exchange of Information* (AEOI)¹⁵⁷ i les conseqüències que aquest pot tindre en la residència (fiscal) dels residents britànics. De fet, una de les possibles explicacions del retorn, per a alguns informants, pot haver sigut l'obligatorietat de declaració dels béns a l'estranger per valor de més de 50.000 euros, però també els alts costos que du associat l'impost de successions quan aquest es fa als familiars residents a l'estranger, una altra cosa que, malgrat que no ha aparegut a les entrevistes sí que ha aparegut a la premsa internacional per la sentència de la Cort de Justícia Europea contra la desigualtat dels impostos en funció de la nacionalitat del contribuent¹⁵⁸.

“Entonces, hay mucha gente que está indignada. Porque yo conozco pensionistas británicos que han tenido que pagar el año pasado 5000 euros de impuestos. Con lo cual, esto, les pega muy fuerte. Tienen que declarar todos sus bienes. Luego, también está el tema, algunos están pensando qué pasará con el referéndum que están pensando hacer los británicos en 2017 sobre la salida del Reino Unido de Europa. Y algunos piensan: “¿Qué haremos? No tendremos cobertura sanitaria?”. Cosa que

¹⁵⁷ Aquest acord i la seua aplicació pràctica a l'Estat espanyol sota el model 720 (més conegut com a declaració de béns i drets a l'estranger) obliga a declarar, des de 2013, els béns i els comptes bancaris de més de 50.000 euros a l'estranger. Per a la seua acollida a la comunitat britànica resident a l'Estat espanyol vegeu Troughton, Jack (2014). “Pensioners Lose Tax Gain”, *Round Town News*, http://www.roundtownnews.com/index.php?option=com_k2&view=item&id=48163:pensioners-lose-tax-break&Itemid=355 [consultat el 13 d'octubre de 2014]. Des d'un punt de vista un poc més catastrofista, vegeu Stevens, Jackie (2013). “People fear a Cyprus-style grab': Expat exodus from Spain as deadline for Britons to declare property and savings at home arrives”, *This is Money*, <http://www.thisismoney.co.uk/money/mortgageshome/article-2317127/Expats-head-home-Spain-forced-declare-overseas-assets.html> [consultat el 13 d'octubre de 2014]

¹⁵⁸ Vegeu la notícia a Phillips, Liz (2014). “EU court rules against Spain over discriminatory tax rules”, *The Telegraph*, <http://www.telegraph.co.uk/finance/personalfinance/expat-money/11104976/EU-court-rules-against-Spain-over-discriminatory-tax-rules.html> [consultat el 13 d'octubre de 2014] o també a Roman, David & Bjork, Christopher (2014). “EU Court Rules Against Spain on Inheritance Taxes Involving Foreigners”, *Wall Street Journal*, <http://www.wsj.com/articles/eu-court-rules-against-spain-on-inheritance-taxes-involving-foreigners-1409739933> [consultat el 13 d'octubre de 2014].

yo pienso que si esto llegara a ocurrir, habrá un convenio bilateral entre España y Reino Unido. Si no, es una locura” (ES2)

“Yo creo que desde que han tenido que hacer esa declaración de bienes mucha gente se lo ha pensado. Mucha gente se lo ha pensado. Han habido artículos en la prensa inglesa, en la prensa local, que se han quejado mucho. Y yo creo que ese es un punto que ellos sí, empiezan a pensar en irse. Y el tema, hay otros que dicen que no volverían, porque claro, el sistema sanitario está muy bien, están muy contentos, y no se van” (ES2)

Una altra de les problemàtiques que apareixen al discurs dels informants clau és la de tipus legal, i més concretament la que té relació amb el registre padronal. Com s’ha pogut veure al llarg de l’apartat analític, la qüestió del registre representa un triple problema: des del punt de vista estructural, per a les administracions perquè el subregistre afecta els ingressos que reben els ajuntaments per la vida del finançament local. També resulta un problema per als serveis prestats per l’administració, l’assignació de recursos i personal dels quals (metges, les farmàcies, transport públic, nombre de regidors electes, tractament de residus, enllumenat, transport públic, etcètera¹⁵⁹) depenen del nombre d’habitants dels municipis. Pot ser especialment problemàtica la manca de metges, cosa que es nota a l’estiu quan les zones turístiques han d’atendre a números de població molt superiors als de la resta de l’any amb recursos semblants¹⁶⁰. I en tercer lloc, des del punt de vista individual, no estar registrat pot suposar avantatges, però també complicacions. Entre els avantatges de no estar registrat hi ha el de no pagar impostos directes a l’Estat espanyol, no sentir-se controlat per les autoritats, seguir cobrant els beneficis socials i les prestacions obtingudes com a residents al Regne Unit i gaudir, en definitiva, d’un estil de vida que difícilment seria reproduïble al país d’origen.

¹⁵⁹ Vegeu l’article 26 de la Llei 7/1985, de 2 d’abril, Reguladora de les Bases de Règim Local.

¹⁶⁰ Vegeu, per exemple, “Sin médicos sustitutos en la Marina Alta en verano” a *Levante-EMV*, disponible a <http://www.levante-emv.com/portada/2012/04/21/medicos-sustitutos-marina-alta-verano/899019.html> [consultada el 13 d’octubre de 2014] o també “Más de 100 trabajadores sanitarios advierten a la conselleria de que los recortes de Marina Salud ocasionarán este verano “un caos” sin precedentes en el hospital” a *La Marina Plaza*, disponible a <http://lamarinaplaza.com/2014/07/03/mas-de-100-trabajadores-sanitarios-advierten-a-la-conselleria-de-que-los-recortes-de-marina-salud-ocasionaran-este-verano-un-caos-sin-precedentes-en-el-hospital/> [consultada el 13 d’octubre de 2014].

“A lot of expats come here and they live under the wire. They are claiming money from the UK state, they’re not going to tell them they’re not living in the UK. They’ll give a false address, they come out here, they live in the sun, they don’t get a SIP card, they don’t have any of that. And then, what happens? Bang! Ill. And the Spanish authorities, quite right, they say: “we’re not treating you, you’ve got your health entitlement in the UK”. So, some have to go back, that’s their choice” (ES5)¹⁶¹

Per contra, els inconvenients o complicacions tenen més a veure amb el benestar col·lectiu com hem vist pel que fa a l’assignació de serveis a partir de l’enregistrament com a residents en el padró municipal, però també l’individual: participar en les eleccions municipals i en la gestió municipal n’és un exemple, però també cal tindre en consideració que per la via de l’empadronament s’arriba a l’atenció mèdica normalitzada. Les persones no registrades han d’accedir als serveis mèdics mitjançant la Targeta Sanitària Europea (TSE) en el cas que vulguen fer ús dels serveis sanitaris públics (Simó, et al., 2007; La Parra & Mateo, 2008). Al marge dels serveis públics hi ha tota una xarxa d’establiments privats, especialment visibles a la Marina Alta i a la Marina Baixa, alguns dels quals s’han especialitzat en l’atenció mèdica al col·lectiu britànic¹⁶². Evidentment, la situació es complica quan, més que un ús puntual d’urgències, han de fer un ús continuat dels serveis sanitaris, especialment davant l’aparició de malalties cròniques habituals en les edats avançades, ús que no està

¹⁶¹ “Una gran quantitat d’expatriats vénen ací de manera encoberta. Reclamen diners del Regne Unit, no van a dir-li a l’administració britànica que no viuen al Regne Unit. Donaran una adreça falsa, vénen ací, viuen sota el sol, no tenen una targeta SIP, no tenen res d’això i llavors, què passa? Bang! Malalts. I les autoritats espanyoles, bastant bé, els diuen: “no anem a tractar-lo, vostè té el dret a l’atenció sanitària al Regne Unit”. Així, alguns han de tornar, és la seua elecció”

¹⁶² Aquest és el cas de la Clínica Benidorm, que ha servit d’escenari per a una sèrie de tres temporades emesa des de 2012 fins al 2014 al *Channel 5 britànic*. A *Benidorm ER* s’exposen casos reals sota l’aspecte de documental, de persones anglòfones, residents o turistes de pas, que fan ús de la clínica per diferents raons. En alguns dels episodis es veu el contacte entre sanitat pública i sanitat privada, normalment –com era d’esperar– amb una infravaloració de la qualitat de la sanitat pública valenciana davant la qualitat i l’accessibilitat –especialment en termes lingüístics– de la privada. Vegeu l’índex dels programes disponibles a <http://www.channel5.com/shows/benidorm-er> [consultat el 13 d’octubre de 2014].

previst amb la TSE i que limita la utilització plena dels serveis sanitaris a aquelles persones que tenen la situació padronal resolta.

“Those that come out here and try to live under the radar, so to speak, they don't take up Residencia, therefore they are not eligible for health and they think they are avoiding paying tax. And that is a foolish thing because they are wrong. Maybe if they have a problem of health, which means they would have to hire private health, which can't afford, or, if they are particularly elderly, they have to go back to the UK” (ES1)¹⁶³

“The British are very bad at learning Spanish. They don't speak the language, therefore, they don't know what's going on. And they would much rather take the advise of the neighbour who said: “Oh, it's not necessary to register”. They have this problem to going down to the office and surprise, surprise, they don't speak English. So some councils are more cooperative than others. But people do not register. The councillors, the Foreign Office, they have produced leaflets telling people to register. And that present us with the problem because unless, as you said, people is registered, they're not eligible for any assistance from the social services” (ES8)¹⁶⁴

D'altra banda, el departament sanitari del que forma part la comarca de la Marina Alta va ser lliurat a un consorci d'asseguradores liderat per DKV i amb el suport de les dues caixes valencianes recentment desaparegudes (Bancaixa i CAM) dins del model sanitari que s'ha vingut a anomenar *Model Alzira*, en honor al primer hospital públic gestionat per una entitat privada (González B. , 2011). L'hospital públic de Dénia, com també el de Torrevella, ambdós de recent creació sota el règim de gestió privada, atenen poblacions amb un alt nombre de residents estrangers, especialment britànics, i potencialment amb un alt nombre de no registrats. En el cas de l'Hospital de Dénia s'han incorporat terminals bancaris de manera que les persones que no tenen

¹⁶³ “Aquells que vénen ací i intenten viure sota el radar, per dir-ho d'alguna manera, no obtenen la residència, per tant no tenen accés a la salut pública i pensen que estan evitant pagar impostos. I això és una cosa d'ignorants perquè estan equivocats. Potser si tenen un problema de salut signifiqui que han de contractar atenció sanitària privada, que molts no poden pagar o, si són especialment majors, han de tornar al Regne Unit”

¹⁶⁴ “Els britànics són molt dolents a l'hora d'aprendre castellà. No parlen l'idioma, per tant, no saben què està passant. I tenen més facilitat de fer cas al veí que els diu: "Oh, no és necessari registrar-se". Aleshores tenen aquest problema de baixar fins a l'oficina i sorpresa, sorpresa, no parlen anglès. Així que alguns ajuntaments estan més cooperatius que altres. Però la gent no es registra. Les regidories i l'Ambaixada han produït fullets dient a la gent que s'inscriba. I això és un problema perquè, llevat que, com vostè ha dit, la gent estiga registrada, no podran accedir a cap assistència dels serveis socials”

garantida l'atenció, donat el seu estatus legal, la puguen pagar abans de ser ateses, cosa que afecta tant la migració irregular d'origen laboral com la de retir¹⁶⁵. Per tant, arribat el cas, una persona pot haver decidit no donar-se d'alta per no pagar impostos pot acabar havent de pagar l'assistència sanitària normalitzada que no té coberta, precisament, per la seua situació legal irregular¹⁶⁶.

“What a lot of people didn't understand or they didn't noticed is that there is an expire date. And once Valencia made a stand of checking everything in order to access to the GP, and people being told: “I'm sorry, but you're not entitled, there is a bill to pay, what are your credit card details?”. This is so frustrating: somebody who is here equally and just don't have covered the healthcare” (ES4)¹⁶⁷

Si a la situació de residència irregular se li sumen altres factors, com ara el fet de necessitar atenció social, no comptar amb familiars que es facen càrrec durant l'estada hospitalària i residència al disseminat, es pot preveure que el resultat no serà positiu a menys que, com en la cita que segueix, hi haja una intervenció conjunta de l'administració municipal, la sanitària i les xarxes socials que envolten el col·lectiu i

¹⁶⁵ Aquesta mesura perjudica la comunitat britànica, però especialment el col·lectiu d'immigrants econòmics, que en alguns casos han hagut de renunciar a ser atesos per tal de no pagar fins i tot en situacions que entrarien de ple en l'atenció sanitària gratuïta obligatòria. Vegeu Olías, Laura (2014). “Una inmigrante sufre un aborto tras ser rechazada varias veces por un hospital público valenciano”, *Eldiario.es*, http://www.eldiario.es/sociedad/aborto-rechazos-hospital-publico-valenciano_0_297120878.html [consultada el 13 d'octubre de 2014].

¹⁶⁶ Malgrat que no es tracta de les mateixes situacions, algunes problemàtiques relacionades amb l'atenció sanitària a turistes i residents han ocupat els espais d'alguns mitjans de comunicació britànics. Vegeu, a mode d'exemple, “British tourist who had a heart attack in Spain left in agony for five hours as European health scheme fails” a *Daily Record*, disponible a <http://www.dailyrecord.co.uk/authors/the-judge/british-tourist-who-heart-attack-4098926> [consultat el 13 d'octubre de 2014] o també “Fury as Spanish 'trick' British holidaymakers into paying for emergency healthcare”, *Daily Mail*, disponible a <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2333428/Spanish-government-facing-EU-punishment-countrys-hospitals-refused-accept-European-healthcare-cards-used-millions-UK-tourists.html> [consultat el 13 d'octubre de 2014]. Sembla que l'atenció sanitària al conjunt d'immigrants irregulars no ha generat una gran demanda dins del Conveni Especial de Prestació d'Assistència Sanitària derivat de la darrera reforma sanitària estatal, atès que només 290 persones al País Valencià s'haurien acollit a aquesta mesura. Vegeu “Solo 290 extranjeros pagan 60 euros al mes para tener sanidad pública” al *Levante-EMV*, disponible a <http://www.levante-emv.com/comunitat-valenciana/2015/03/30/290-extranjeros-pagan-60-euros/1244916.html> [consultat el 30 de març de 2015].

¹⁶⁷ “Allò que molta gent no entenia, o no se n'adonava és que hi ha una data de caducitat. I una vegada València va començar a comprovar-ho tot per tal d'accedir a l'atenció primària la gent va començar a escoltar: “ho sent, però no teniu el dret reconegut, hi ha una factura per pagar, em dona els detalls de la seua targeta de crèdit?”. Això és tan frustrant: algú que està ací, igualment, però sense cap tipus de cobertura sanitària”

arriben allà on cap de les administracions és capaç d'arribar. En aquest cas, per exemple, es tracta del finançament de l'estada d'una persona a una residència, però, a més, al llarg de l'anàlisi es podrà comprovar com aquestes organitzacions s'involucren en el procés de cura, assistència al retorn i reassentament al país d'origen.

“Un señor que vivía en una vivienda sin luz, con un generador, alquilado, estaba alquilado. Y había muchas escaleras porque vivía en el apartamento de arriba. Se ha enfermado, y nunca va a poder andar. Menos mal que tenía tarjeta europea de sanidad en vigor, porque lleva viviendo aquí desde el 91 y no tiene ni el certificado de empadronamiento ni el certificado verde de extranjero ni tarjeta SIP española. Su pensión está bastante bien, es de 600 euros, que la mayoría tienen 440. Una pensión bajísima. Y entonces, este hombre lo hemos metido ahí en la residencia con un precio especial, he podido encontrar una asociación que son los masones, que van a pagar dos meses de estancia ahí, hasta que encontremos vivienda para este hombre. Y la trabajadora social corriendo, para aquí, para allá. Y la policía, y en seguridad social para sacar los documentos para hacerle residente legal. Esta persona qué pensó? Yo te digo lo que pensó: “vivo en el sol, limpio algún jardín, trabajo en negro, tengo dinero yo y puedo vivir como un rey. Cuando me da la gana voy al bar, tomo unas cervecitas, y vivo como un rey”” (ES2)

Des del punt de vista legal, tal com recorda una de les informants clau, la residència a l'Estat espanyol prèvia a l'apertura de fronteres que va permetre el tractat de Schengen (1992) suposava molts més maldecaps i incomoditats per als residents estrangers però, sobretot, un major compromís relacionat amb la residència. Això anà desapareixent des de 1992, al mateix temps que la destinació es tornava més atractiva, augmentava progressivament el nombre de residents i es forjava també un nou tipus de residència, més transnacional però també menys interessada en el registre i, podríem afegir, cada vegada menys sota un model d'inserció basat en l'acostament a la societat d'acollida, i més sota un model d'inserció etnocentrat.

“I think it was much easier for us as expatriates, fly to Spain being in the European Union, because when we came to Spain there was a very fix set of rules: we had to get the Residencia, we had to be in Spain a year, we couldn't leave Spain for a year, and so on and so forth. It was very

much more clear-cut. But now, with the open borders, people come and go and, unfortunately, they don't seem to register” (ES8)¹⁶⁸

Des del punt de vista estrictament sanitari, una de les dificultats que troba el col·lectiu de residents britànics és la de l'acompanyament hospitalari. Com recorda una de les persones informants, gran part de l'atenció hospitalària no mèdica i informal és duta a terme a l'Estat espanyol pels familiars, especialment per part de les dones (Quero A. , 2003; Quero *et al.*, 2005; Hurtado, 2013, p. 251). Les tasques d'assistència, alimentació, neteja i suport recauen directament en una família que, en el cas de la major part dels residents britànics, no hi és; o quan hi és, la concepció de les cures –fins i tot les hospitalàries– és molt diferent d'aquelles que s'observen en la societat d'acollida i sobre les que s'articulen les prestacions bàsiques del sistema d'atenció hospitalari espanyol. Davant la manca de suport familiar i les pràctiques familiaristes i familiaritzants d'hospitals com el de la Marina Alta, les associacions i organitzacions actuen com a xarxes de suport mutu, en aquest cas no només visitant els malalts o assistint-los al propi hospital, sinó també donant-los cobertura sociosanitària durant les setmanes posteriors a l'ingrés, ja que l'alta hospitalària se sol produir en termes generals de manera prematura, com a resultat dels processos de minimització dels costos associats a la gestió privada. Val a dir que aquesta pràctica afecta a tota la població per igual, malgrat que les seues conseqüències són diferents quan es tracta del col·lectiu de migrants de retir. Es podria dir que, en el cas del col·lectiu britànic, com en el d'altres nacionalitats estrangeres presents a la comarca, les xarxes socials de suport mutu arriben, de manera desinteressada, allà on el sistema públic d'atenció sociosanitària no arriba. Una vegada més es confirma així el paper crucial d'aquest entramat associatiu en la vida quotidiana dels residents, no

¹⁶⁸ “Crec que fou molt més fàcil per a nosaltres com expatriats, vindre a Espanya quan després de la seua entrada a la Unió Europea, perquè quan arribàrem a Espanya hi havia un conjunt molt rígid de normes: havíem d'aconseguir la residència, havíem de ser a Espanya un any, no podíem eixir d'Espanya durant un any i així successivament. Tot era molt més clar. Però ara, amb les fronteres obertes, les persones van i vénen i, malauradament, no sembla que es registren”

només britànics, sinó també d'altres nacionalitats europees (Simó et al., 2005; Simó, Herzog, & Fleerackers, 2013; Hurtado, 2013).

“The thing that most of them find difficult to solve with is that in the UK you leave your relatives in the hospital and they are completely looked after in terms of feeding, cleaning, healthcare... Here there is much more emphasis on the family, taking responsibility while someone is in hospital. And I think that is a very good thing because you find also in Spain, more and more, that generally, elder Spanish people are looked out by their families, in community” (ES1)¹⁶⁹

“Somebody is discharged at hospital, could be post-stroke, or post-hip replacement, or palliative care. And we would look to pay and provide professional nursing care in the home for a period up to six weeks” (ES4)¹⁷⁰

Una de les diferències més pronunciades entre les polítiques del Regne Unit i l'Estat espanyol és la que s'observa en els serveis i les prestacions socials. A l'Estat espanyol els serveis socials han estat una herència de les institucions benèfiques fins que aquestes competències són absorbides per l'estat als anys 50 (Casado, 2007). El desenvolupament posterior, però, no ha deixat de banda aquest caràcter benèfic fins la recent implantació de la Llei de Promoció de l'Autonomia Personal i Atenció a les persones en situació de Dependència (2006). No obstant això, la implantació d'aquesta llei al País Valencià ha anat acompanyada des del moment de la seua posada en marxa d'endarreriments i irregularitats ¹⁷¹. Per tant, a l'escàs desenvolupament dels serveis socials al País Valencià, se li ha d'afegir la gestió deficient de la Llei de Dependència, la pressió inversa –en termes de com la família

¹⁶⁹ “La cosa molts d'ells troben difícil de resoldre és que al Regne Unit deixes els teus familiars a l'hospital i són completament atesos pel que fa a l'alimentació, neteja, cures... Ací hi ha molt més èmfasi en la família, en agafar la responsabilitat mentre algú a és l'hospital. I crec que és una cosa molt bona perquè el que trobes a Espanya, cada vegada més, és que generalment, la família té cura de la gent gran, en la comunitat”

¹⁷⁰ “Algú és donat d'alta a l'hospital, podria ser per un infart, una operació de cadera o cures pal·liatives. Nosaltres mirariem de pagar i proporcionar cures d'Infermeria professional a la llar durant un període màxim de sis setmanes”

¹⁷¹ Vegeu, a mode d'exemple, Marín, M. & Prats, J. (2014). " Los presupuestos ignoran a 315.000 nuevos dependientes", *El País*, http://politica.elpais.com/politica/2014/10/27/actualidad/1414438106_704135.html [consultat el 28 d'octubre de 2014]. Una visió amb més detall des de l'àmbit acadèmic es pot consultar a Montalbán (2012).

impedeix de manera indirecta el desenvolupament o l'aplicació de lleis d'atenció a la dependència- i, com veurem tot seguit, el paper de la societat civil, cosa que retarda encara més l'actuació de l'administració. Així, el suport familiar i el de la societat civil es converteixen en aliats involuntaris per tal de retardar el desenvolupament de les polítiques de suport a les persones dependents.

“In the UK there is health and social services, but they are relatively closed together. I worked in the community, and I managed social services and you know, we had pride in the fact that we care for people in their own home. People came out to the hospital quite happy and knowing what doctor in the community there will be, the nursing community team there will be, the physiotherapist, occupational service... All of that. it's the norm. I feel that the Spanish population, not the British only, are missing out what it could be a wonderful service” (ES4)¹⁷²

Al marge d'aquestes característiques, el Regne Unit compta amb tot un seguit de polítiques socials més desenvolupades que les de l'Estat espanyol, que van des dels beneficis socials a les prestacions, incloent ajudes per al pagament de la llar, ajudes per a l'atenció personal, ajudes per a la llar de les persones amb discapacitat, ajudes per a l'autonomia, ajudes per discapacitat, ajudes per a la calefacció, etc. Algunes d'aquestes ajudes o *social benefits*, com ara les de calefacció (*Winter Fuel Payment*) i les d'atenció personal (*Attendance Allowance*), a més, són exportables als països de la Unió Europea o a altres països amb els quals existisca un acord bilateral. A banda, l'Estat espanyol, malgrat la temperatura mitjana que es dona a les províncies on més concentració de residents britànics es registra, és el primer país en importància en recepció d'ajudes a la calefacció. Segons la darrera dada de 2013, el 41% de les ajudes a la calefacció que es paguen fora del Regne Unit van a l'Estat espanyol

¹⁷² “Al Regne Unit hi ha serveis sanitaris i socials, però estan relativament propers. Jo he treballat en la comunitat i gestionant serveis socials i teníem l'orgull en el fet que ateníem la gent a casa seua. La gent eixia de l'hospital bastant feliç i sabent quin metge comunitari hi hauria, quin equip d'infermeria comunitària hi hauria, el fisioterapeuta, el servei ocupacional... Tot això, és la norma. Sent que la població espanyola, no només els britànics, s'estan perdent el que podria ser un servei meravellós”

(49.443 llars), tot i que el percentatge ha anat disminuint a mesura que ha augmentat el número de persones que el podien gaudir a la resta de la Unió Europea (a l'any 2003 el percentatge era del 63%)¹⁷³. Altres beneficis i prestacions no són exportables i només s'hi pot accedir mitjançant la residència legal al Regne Unit (Banks et al., 2011), la qual cosa els constitueix com a factor *pull* a considerar per al retorn. De fet, com s'ha pogut comprovar, la literatura científica assenyala que l'existència de serveis de suport social pot estar en la base de la intenció de retorn (Byron & Condon, 1996; Warnes et al., 1999; Hall K., 2011; Anaman, 2007). Els informants clau tenen clar que l'escàs desenvolupament de l'anomenada Llei de Dependència al País Valencià és un factor a tindre en compte a l'hora de considerar les dificultats amb què s'enfronta el col·lectiu de retirats britànics i en conseqüència, podria tindre relació amb les futures intencions de retorn.

“Es igual en Gran Bretaña, si pagas por una residencia privada es más caro, pero hay más posibilidad de una residencia del Estado. La diferencia grande de servicios sociales es más importante. Sí faltan residencias del Estado aquí. Es un problema para los españoles. Y la ley de dependencia faltan tres años para llegar. Entonces, no es fácil” (ES3)

“I mean, we have knowledge and recognize that Spain can't do everything and yes, of course, we know that the UK pays for health matters to Valencia region an amount per person. But that doesn't cover care in the community, there is no care in the community” (ES4)¹⁷⁴

“But the problem at the moment is that Ley de Dependencia is virtually on hold. None of the council we are working with would accept people even on to the waiting list. And if I go back, a year or 18 months, they

¹⁷³ Vegeu les dades a Telegraph Reporters (2014). “Winter fuel allowance: Spanish claims up 44pc in two years”, *The Telegraph*, <http://www.telegraph.co.uk/finance/personalfinance/household-bills/11112906/Winter-fuel-allowance-the-number-of-recipients-in-Spain-is-now-at-50000-up-44pc-in-two-years.html> [consultat el 13 d'octubre de 2014]. No obstant, aquesta ajuda podria desaparèixer a partir de la tardor de 2015 si es duen a terme les reformes anunciades pel govern britànic, amb la qual cosa s'afegiria un factor més a tindre en compte per a explicar el retorn. Vegeu “Spending Review: 'Temperature test' for winter payments” a *BBC News*, disponible a <http://www.bbc.co.uk/news/business-23065510> [consultat el 14 d'octubre de 2014]. Val a dir que aquest anunci ha causat una gran indignació en el col·lectiu britànic resident a l'Estat espanyol.

¹⁷⁴ “Vull dir, tenim el coneixement i reconeixem que Espanya no ho pot fer tot i sí, per descomptat, sabem que el Regne Unit paga per qüestions sanitàries al País Valencià una quantitat per persona. Però això no cobreix l'atenció en la comunitat, no hi ha cap tipus d'atenció en la comunitat”

were accepting people in the waiting list, but that waiting list was on average two years” (ES8)¹⁷⁵

En els darrers mesos, a més, un nou benefici s’ha unit als que ja eren exportables anteriorment, si més no sembla que l’exportabilitat d’aquest benefici està limitada a 26 setmanes i condicionada a que el Regne Unit siga el lloc principal de residència¹⁷⁶. Es tracta de l’*Attendance Allowance*, una ajuda econòmica que oscil·la entre les 54 i les 81 lliures setmanals i que es destina a cobrir atenció personal per a persones amb discapacitats que ho necessiten. Per tant, una part del col·lectiu de britànics retirats pot ser directament beneficiari d’aquesta ajuda. A més, a títol indicatiu, l’aprovació d’aquesta reforma l’abril de 2013 es va produir després de molts anys de pressió associativa –el famós *lobbying* britànic– per tal que l’exportació d’aquest dret fóra possible. Una de les informants així ho reconeixia.

“And it’s only this year that Britain have been forced by EU tribunals of human rights to pay it to British citizens living in Spain. It was done very reluctantly for people who were in the situation of receiving the allowance before they left to live in Spain. But now, anyone who lives in Spain who needs to buy any care or to have care, can apply the attendance allowance. It’s sort of start of social services related benefits being paid outside the UK” (ES8)¹⁷⁷

En definitiva, i com també ocorria amb els serveis sanitaris, la solució a aquesta necessitat de cura personal passa per l’organització de xarxes d’autoajuda per tal de

¹⁷⁵ “Però el problema en aquest moment és que la Llei de Dependència pràcticament està aturada. Cap dels Ajuntaments amb què treballem acceptaria més gent, fins i tot a la llista d’espera. I si mirem arrere, un any o 18 mesos, acceptarien gent a la llista d’espera, però el temps mitjà d’espera era de dos anys”

¹⁷⁶ Vegeu al respecte Age UK (2014). *Attendance Allowance*. Disponible a http://www.ageuk.org.uk/documents/en-gb/factsheets/fs34_attendance_allowance_fcs.pdf?dtrk=true [consultat el 14 d’octubre de 2014].

¹⁷⁷ “I és només des d’aquest any que el Regne Unit ha estat forçats pels tribunals de drets humans de la Unió Europea a pagar-ho als ciutadans britànics que viuen a Espanya. Es va fer molt a desgrat per a persones que es trobaven en la situació de rebre el subsidi abans que de vindre a viure a Espanya. Però ara, qualsevol persona que visca a Espanya que necessite contractar qualsevol cura, pot demanar la provisió d’assistència. És una espècie d’inici de beneficis socials relacionats amb els serveis socials pagats fora del Regne Unit”

donar eixida a demandes que no cobreixen els serveis socials de l'Estat espanyol –i que possiblement sí que cobririen els del Regne Unit–, bé perquè no arriben, bé perquè la Llei de Dependència no s'ha arribat a desenvolupar de manera completa al País Valencià. És el cas d'una de les organitzacions entrevistades, que reconeixia exercir el paper de serveis socials informals a l'ombra, no de manera exclusiva per als residents britànics, tot i que sí principalment per a aquest grup. Només en els últims mesos han aconseguit arribar a contactar amb els serveis socials municipals per tal d'aprofitar les sinèrgies d'ambdós tipus d'atenció en benefici dels habitants del municipi.

“What’s happening here is that the expats of any nationality are forming their own care institution” (ES5)¹⁷⁸

Com s'ha pogut veure a l'anàlisi quantitativa, la mitjana d'edat del col·lectiu ha estat augmentant en els darrers anys, cosa que s'explica per la longevitat d'alguns dels processos migratoris, que tenen l'origen en la primera i segona meitat dels anys 90. I amb l'envelliment arriben els problemes de salut, discapacitat i mobilitat, processos que una gran part del col·lectiu probablement no tenia en consideració a l'hora de dur a terme la migració de retir. De fet, l'esperança de vida lliure d'incapacitat per a la població anglesa és, en el darrer càlcul de 2007-2009, de 63,4 anys per als homes i 65,1 per a les dones¹⁷⁹. Es pot dir, doncs, que l'arribada de la incapacitat s'espera que arribe per a una part de la població resident, per terme mitjà, durant la seua estada a la Marina Alta. Si a això sumem el fet que per a moltes persones serà el seu primer contacte amb el sistema sociosanitari de l'Estat espanyol, es pot entendre millor que les demandes siguen poques, però molt concentrades en el temps i amb un

¹⁷⁸ “El que està succeint ací és que els expatriats de qualsevol nacionalitat estan formant la pròpia institució d'atenció”

¹⁷⁹ Dades extretes de l'*Office for National Statistics*, <http://www.ons.gov.uk/ons/taxonomy/index.html?nscl=Disability-free+Life+Expectancy#tab-data-tables> [consultat el 13 d'octubre de 2014].

alt grau de necessitats per cobrir. Val a dir, en relació amb l'edat, que algunes investigacions assenyalen que el retorn és menys probable a mesura que augmenta l'edat i el temps de residència (Klinthäll, 2006; De Coulon & Wolff, 2010), cosa que també s'ha pogut observar a l'anàlisi dels registres i, en major mesura, a l'anàlisi de l'enquesta.

“As the years has come by, people that grow older, and because of the financial crisis money has to last longer, and the lifestyle that they had when they retired, is not now as it was. And of course, with the older population there are more health needs” (ES4)¹⁸⁰

“Es tracta d'una població vulnerable. No demanen res, i quan arriba el moment de demanar, el deteriorament és tan gran, i el desgast de recursos que s'ha de fer és molt gran per aconseguir objectius mínims” (ES6)

Al factor anterior se li ha de sumar la probabilitat de defunció d'un dels membres de la parella a mesura que augmenta l'edat. L'aparició de la soledat que es produeix en aquests casos s'ha d'afegir a l'aïllament físic pel fet de viure al disseminat, tal i com s'ha pogut comprovar tant a l'enquesta com també a l'anàlisi de dades dels registres. Aquest aïllament es torna perillós quan resulta difícil conduir, especialment en alguns municipis de la Marina Alta on la distància entre els habitatges en disseminat i el casc urbà pot ser de molts quilòmetres i per unes carreteres difícils de transitar. I a la soledat i l'aïllament físic s'ha de sumar l'aïllament social, sobretot si no s'ha participat en una xarxa social o de suport mutu. En aquest punt d'elevades necessitats i demandes és on apareix la família que, en alguns casos està disposada a col·laborar en el retorn de les persones immerses en processos de vulnerabilitat. Malgrat tot, en altres casos no és fàcil contactar amb la família com veurem posteriorment o en cas que siga possible el contacte, aquesta arriba a desentendre's del seu familiar.

¹⁸⁰ “A mesura que han passat els anys, les persones s'han fet majors, i com a causa de la crisi financera els diners han de durar més i la manera de viure que tenien quan es retiraren ja no és la mateixa ara. I per descomptat, amb la població més envellida hi ha més necessitats sanitàries”

“Los alemanes, cuando se quedan solos, siempre, en seguida, se vuelven. Los alemanes siempre han buscado Alemania, cuando empiezan a tener problemas. Los británicos se quedan. Ahora ya es cuando se van. Claro, con la problemática de que los precios de las viviendas han bajado, en Inglaterra están más altos, pero con todo y con eso tú te das cuenta de que hay muchos que venden por lo que pueden coger y vuelven. Por lo que sea” (ES2)

“If we have a situation where usually the person is on their own, they may have relatives in the UK who may be very supportive and come over and help out. They may have relatives in the UK who want a thing to do with the person. You know? “You have chosen to live in Spain? That’s your problem”. In that situation it is better for the person to return to the UK because there is a safety net in the UK, they would just not be left” (ES4)¹⁸¹

“Quan venen ací estan en una edat que encara es valen, són autònoms. Es compren una casa còmoda, tranquil·la, dalt de la muntanya, totalment a part, per a que no ens moleste ningú, baixem a fer de clients al poble, comprem i ens anem. Eixa casa dalt la muntanya, amb trenta anys més, quan no poden agafar el cotxe, quan no tenen tendes prop, el centre de salut lluny. Hi ha gent que s'ha quedat realment aïllada, a part de la barrera de l'idioma” (ES6)

Una altra de les hipòtesis que s’han plantejat en aquesta recerca és la manca de planificació del procés de retorn. Com s’ha pogut comprovar en els resultats de l’enquesta, una gran part de la població no ha pres una decisió sobre el seu futur sinó que se situen entre l’opció del retorn, minoritària, i l’opció majoritària que és la que afirma la intenció de quedar-se al país d’acollida, *sine die*. Malgrat tot, algunes fonts apunten al fet que la intenció de romandre al país d’acollida, fins i tot quan es planteja de forma categòrica, esdevé flexible en funció d’uns esdeveniments que no són controlables, com ara l’aparició de malalties, processos de discapacitat i/o la mort de la parella. Per alguns dels informants tan poc planificat és el retorn com ho és el procés d’arribada. Sembla que algunes persones no planifiquen l’arribada sinó que duen a terme un *laissez-faire* en relació al lloc on viuran, a les conseqüències que això tindrà

¹⁸¹ “Si tenim una situació on la persona està sola, poden tindre familiars al Regne Unit que poden ser de gran suport i vindre i ajudar. Poden tindre familiars al Regne Unit que no volen tindre res a veure amb aquesta persona. Saps? “Has triat viure a Espanya? És el teu problema?”. En aquesta situació és millor tornar al Regne Unit perquè hi ha una xarxa de seguretat, no estarien abandonats”

sobre el seu benestar o les seues finances, etcètera. Precisament aquesta manca de planificació davant el retorn va ser detectada per Ruter i Andrew a la seua recerca sobre el procés de retorn en direcció cap al Regne Unit (2009). A les següents cites s'exemplifica això, amb casos de persones que compren propietats sobre plànol sense conèixer la seua ubicació, el tipus de veïnat¹⁸² o l'accessibilitat en termes físics de cara a possibles complicacions en el futur.

"They come for the sun and the weather, and don't think ahead of the times when it might be difficult for them. And I think that if those people who come over here and go to rural Spain, they will give a lot more thoughts with regards to what is going to be like: the isolation, how they are going to have health cover, how they are going to be able to transport themselves..." (ES4)¹⁸³

"I think the other thing is that people don't use their brain. They leave their brain at the airport. They do. They don't do any research on where they going to move. They made the decision to leave the UK: "we are going to the sun" (...) One lady in the Alicante Airport, she couldn't wait on the plane to go back to the UK. So I asked why. And she said: "nobody speaks to me". No, because what she had done, was buy a property in the middle of a German urbanization. And of course, the expats were close together, the German with the German, and she felt isolated. So, she came to Spain, she bought a villa with a stunning view, but was maroon: up a mountain, with no access to any kind of social life or community, so that is why she wanted to come back. They didn't do any kind of research. They gave their money to cowboy builders" (ES5)¹⁸⁴

¹⁸² Part dels problemes urbanístics en municipis com Llíber es deuen –deixant al marge la responsabilitat penal d'empresaris i personal municipal– a l'excessiva confiança de qui va comprar l'habitatge sense conèixer el seu estat legal. Vegeu al respecte la notícia al Diario Información "Detenidos seis empresarios por corrupción urbanística en Llíber", <http://www.diarioinformacion.com/marina-alta/2009/12/15/detenidos-seis-empresarios-corrupcion-urbanistica-lliber/961514.html> [consultada el 9 de febrer de 2014] o també l'informe en què la parlamentària europea Margaret Auken sobre l'urbanisme, molt en particular al País Valencià. Disponible a <http://www.diarioinformacion.com/marina-alta/2009/12/15/detenidos-seis-empresarios-corrupcion-urbanistica-lliber/961514.html> [consultat el 13 d'octubre de 2014].

¹⁸³ "Vingueren pel sol i pel clima i no pensaren més enllà, quan la cosa es podia tornar difícil. I crec que aquesta gent que ve i es dirigeix als nuclis rurals, tindran més pensaments pel que fa a com serà la seua vida: l'aïllament, com van a tindre la cobertura sanitària, com van ser capaços de moure's..."

¹⁸⁴ "Crec que l'altra cosa és que la gent no utilitza el cervell. Deixen el seu cervell a l'aeroport. Ho fan. No fan cap investigació sobre el lloc on arribaran. Prenen la decisió d'abandonar el Regne Unit: "Anem al sol" (...) Una senyora a l'aeroport d'Alacant, no podia estar-se de tornar al Regne Unit. Així que li vaig preguntar per què. I va dir: "ningú no em parla". No, perquè el que havia fet, va ser comprar una propietat al mig d'una urbanització d'alemanys. I per descomptat, els expatriats estaven junts, l'alemany amb l'alemany, i se sentia aïllada. Així, va arribar a Espanya, va comprar una vil·la amb vistes espectaculars, però estava aïllada: a una muntanya, sense accés a qualsevol tipus de vida social o comunitària, així que per això volia tornar. No feren cap tipus d'investigació. Donaren els seus diners a constructors de poc de fiar"

“Hi ha llocs on no arriba ni l'ambulància, que l'ambulància no pot ni baixar a per l'home per a portar-lo a l'hospital, i poden necessitar anar cada setmana i se l'ha de baixar a plom. De què serveix la calma quan tu necessites de tot per a tot? Si vius al poble, en qualsevol timbre pots tocar al veí, però diuen: “es que esto me da paz”. Elige: la paz, o que te atiendan en condiciones” (ES6)

“El major problema és la vivenda. És que viuen, i està molt xulo, a mi també m'encantaria viure ahí, però clar, no volen renunciar. Perquè si visqueren al poble ho tindrien tot molt millor. A un pis que caminant pugueres anar al centre de salut. Però és que viuen a llocs que ens costa trobar-los.” (ES13)

Aquestes problemàtiques, a més, i com ja hem avançat, es veuen dificultades pel fet de no tindre la situació de residència legalitzada. Els casos de persones que no estan empadronades són els més dramàtics i sobretot quan hi conflueixen diferents factors com ara edats avançades, pensions reduïdes, desconexió amb la família, residència al disseminat i aïllament físic i social. Els serveis socials municipals veuen arribar una gran quantitat de casos, amb un alt nivell de demandes, però al mateix temps grans dificultats i escassos recursos per poder-los atendre. Molt sovint els serveis socials han de moure fils al marge dels que s'utilitzen més sovint per tal d'obtindre una eixida raonable en un temps reduït a situacions d'autèntic desemparament. En la cita que segueix es pot veure com els serveis socials municipals tracten el cas d'una persona no empadronada que finalment fou ingressada a una residència a càrrec del municipi i empadronada d'ofici –i a càrrec de l'erari local– a l'espera de poder rebre l'ajuda de la Llei de Dependència. Significativament, els serveis socials apunten a un descàrrec per part del consolat britànic, que en aquest tipus de casos no sembla implicar-se suficientment.

“Tens una persona, que té un nom i un cognom, que no té permís de residència, no està empadronada mai, i està ací amb necessitats i demanda de serveis, als quals no pot accedir de forma legal perquè no està en cap lloc. Ni està a Anglaterra, ni està ací, ni a cap lloc. En tenim a un d'estos, que està en terra de ningú (...) Però és que el problema dels serveis públics és que, per exemple, en dependència has de portar 5 anys de manera legal a Espanya. I per a una residència pública dos

anys. Dos anys de residència legal en Espanya. I l'acabem d'empadronar. Va amb cadira de rodes i estava d'ocupa a una casa. No té res. Té 600 euros de pensió, un poquet més alta. Crides al consolat i dius: "em passa açò". Ja, però és que eixa persona porta més anys ahí que ací. Si se'n va allà té, però ell diu que és que allà no ha viscut mai..." (ES12/ES13)

Una vegada més, el procés que porta fins a aquest tipus de situacions és la manca de planificació del futur i la provisionalitat. En paraules d'una de les persones informants, no parlar dels problemes, amagar la seua existència i ignorar-los fins que es fan evidents és l'estratègia que condueix a aquestes situacions que, d'una altra manera, podrien tindre una solució més fàcil per a les administracions públiques o fins i tot no haver-ne de necessitar cap.

"What a lot of British have is that if you don't talk about it, it walk away (...) We call it bury your head in the sand, like the ostrich. If you don't talk about it, if you don't think about it, it won't happen. And a lot of people have that attitude, and when we try to talk them about it, they say it's wrong: "no, no, no, no, no"." (ES18)¹⁸⁵

Malgrat tot, sembla que una estratègia habitual, entre el retir plenament independent i el retorn, sol consistir a plantejar un moviment intern des del disseminat cap a apartaments més xicotets, probablement millor comunicats, amb menys necessitat de manteniment i, fins i tot, en un altre règim de propietat. Donada la crisi del mercat immobiliari en què ha estat immers l'Estat espanyol en els darrers anys, aquest tipus d'estratègies tracten de maximitzar els ingressos disponibles, de manera que s'asseguren el capital obtingut per la venda de la propietat, d'una banda, però a més també es treuen de damunt el maldecap que suposaria per als seus fills i filles

¹⁸⁵ "Allò que els passa a molts britànics és que si n'oparles sobre alguna cosa, aquesta s'allunya (...) li diem enterrar el cap a la sorra, com els estruços. Si no parles sobre això, si no penses en això, no passarà. I moltes persones tenen aquesta actitud, i quan intentem parlar amb elles sobre això, diuen que no està bé: "no, no, no, no, no"."

haver de pagar l'impost de successions si, finalment, els dos membres de la parella moren i s'executa l'herència. Aquesta estratègia donaria solució a una dependència cada vegada major de serveis i atencions que, en el cas de residir al disseminat, es veurien dificultades per l'aïllament i, en alguns casos, per la poca accessibilitat dels habitatges, tant per la seua situació física com per la seua disposició interior i distribució dels espais.

"People used to buy lovely villas on the Montgó, lovely gardens, as they got older, they couldn't manage them, so they would then sell and move down to the port areas. Now the problem with that is that with the economic situation, selling that properties is much harder. But when they do sell them, they don't buy again: they rent. So they try to hang on to their capital and rent an apartment, because in that way they are able to stay longer" (ES1)¹⁸⁶

"I don't think it is until something happens and they say: "oh, it's going to be difficult to stay here". You know, perhaps their money is running out, or they are no safer enough to stay now... perhaps in five years they will sell out and go in to apartment, so they don't have to worry about the maintenance of the villa, the pool..." (ES4)¹⁸⁷

"One of the things is that they can't financially afford to keep their villa, it's getting very expensive for them. So they think it's better to go to an apartment in town: "Let's take the right thing to do". (ES11)¹⁸⁸

No obstant això, com en el cas del retorn, aquesta estratègia d'optimització també es veu dificultada pel fet d'endarrerir la presa de decisió de dur a terme el moviment. La manca de planificació esdevé evident en situacions on la vulnerabilitat s'endevena irreparable i es preveu que la degradació només pot anar en augment.

¹⁸⁶ "La gent solia comprar vil·les precioses al Montgó, amb jardins encantadors, però a mesura que envellien, no podien gestionar-los, així que venien i es traslladaven a l'àrea del port. Ara el problema amb això és que en la situació econòmica, vendre les propietats és molt més difícil. Però quan les venen, no tornen a comprar una altra vegada: lloguen. Així que intenten aferrar-se al capital i llogar un apartament, perquè d'aquesta manera són capaços de quedar-se més temps"

¹⁸⁷ "No crec que és fins que alguna cosa passa i diuen: "Ah, va a ser difícil estar ací". Saps, potser s'estan esgotant els diners, o no se senten prou segurs quedar-se... potser en cinc anys s'esgoten i han de vendre i traslladar-se a un apartament, així que no s'han de preocupar pel manteniment de la vil·la, la piscina..."

¹⁸⁸ "Una de les coses és que no poden seguir mantenint financerament el seu habitatge, cada vegada els resulta més car. Així que pensen que és millor moure's cap a un apartament al nucli urbà: "Anem a fer allò correcte"."

“I remember one case, and for ten years at least he was talking about selling his house: “We must sell the house and go into the Port. Sell the house and go to the Port”. He never did. The wife went blind, he had a stroke, and there is him on the settee, can’t move. She can’t see where he’s going. You’re 5 kilometres from the shops and in the end she moved, they sold the house, but it was in the end. They can never think up in a few weeks or months I would be this good, therefore we do it now, we don’t wait.” (ES19)¹⁸⁹

6.4.3 For God’s sake, do try some idea about to plan to go back: la realitat del retorn des de la Marina Alta

Tots els informants consultats estan d’acord en assenyalar que en els darrers exercicis ha crescut el nombre de persones retirades d’origen britànic que retorna al seu país d’origen. En aquest primer cas, una de les persones informants apunta el 2010 com l’any d’inflexió i assenyala com a factor clau el número d’entrades, no tan elevat com acostumava a ser en els exercicis dels primers anys del segle XXI. Aquesta afirmació es veu recolzada per les dades observades procedents de l’Estadística de Variacions Residencials. L’any 2010, com diu la informant, va ser el primer any en què se superaren els 100 retorns anuals a la Marina Alta, mentre que en 2013 se superà la barrera dels 200, més de 300 si se sumen les persones menors de 55 anys¹⁹⁰.

“Desde 2010 hasta ahora yo sí que he notado que la gente está empezando a irse. Lo que pasa es que nosotros lo notamos más, quizás, que hace unos cuantos años, porque había un movimiento de entrada, y ahora este movimiento de entrada no hay tanto como había antes. Entonces, iban y venían y no se notaba tanto, pero ahora sí que yo me estoy dando cuenta que la gente se va (...) Entonces, a lo mejor notamos más la salida porque no hay esa entrada. Es posible que sea eso. Pero conozco gente que lleva veinte años aquí y sí, están vendiendo sus propiedades para volver” (ES2)

¹⁸⁹ “Recorde un cas en què almenys per deu anys ell parlava de vendre la casa: “hem de vendre la casa i anar al Port. Vendre la casa i anar al Port”. Mai ho va fer. L’esposa es va tornar cega, ell tingué un infart, i allà el tenies, al sofà, no es podia moure. La dona no podia veure on estava ell. Estaven a 5 quilòmetres de les tendes i al final es van mudar, vengueren la casa, però va ser al final. No poden pensar que en unes setmanes o uns mesos aquest serà el meu estat i per tant anem a fer-ho ara, no ens esperem”

¹⁹⁰ Vegeu la taula 25.

Una de les problemàtiques que es repeteix en el cas del retorn és el fet de no tindre la residència legalitzada. Si això dificultava l'atenció en els casos de vulnerabilitat, per al retorn pot jugar un paper ambivalent: no estar registrat pot facilitar el procés si la persona o la parella són independents, però el pot dificultar davant l'existència de condicions de dependència física o financera. En el *contínuum* que hi ha entre tindre tots els papers en regla i la residència purament turística sense cap altre tipus de documentació es troben diferents casos que poden donar lloc a diferents reptes, no només per a les administracions, també per a les associacions que, com veurem, treballen per a garantir el benestar i, en últim terme, recolzar la possible decisió de retorn, si aquesta es pren. En absència dels mínims documents legals es poden donar autèntics casos de gran vulnerabilitat en què cap de les necessitats bàsiques queden cobertes, comptant entre aquestes l'habitatge, l'alimentació, la salut, etcètera. Això mobilitza el primer cercle de suport de la persona –si és que en té cap– majoritàriament veïns, amics i membres de les associacions en què haja participat. La participació de la família en el primer moment no s'espera que siga tan directa perquè no sol estar present al territori. Més bé la implicació de la família se sol produir més tard, quan el nivell de necessitats és major. El número i la varietat de persones, administracions i entitats implicades pot augmentar segons com de gran siga la necessitat i l'estat de vulnerabilitat i quin nivell d'implicació tinga la família al país d'origen. No cal dir que les administracions tenen dificultats a l'hora d'involucrar-se en l'atenció de les persones que no tenen cap tipus de documentació (siga aquesta l'empadronament, la targeta sanitària, o la residència). En el cas que segueix es pot apreciar perfectament aquesta situació, agreujada, a més, perquè la manca de documentació es retrotraïa al Regne Unit, una situació que deixava la persona citada en la part més baixa del sistema de pensions britànic. A més el Departament de Pensions del Regne Unit no li reconeixia el dret a rebre beneficis socials associats a

l'atenció socio sanitària a l'Estat espanyol, ja que no hi havia contribuït al seu país d'origen. Aquesta situació podria repetir-se en el cas de les dones que no hagen contribuït a la Seguretat Social britànica i que podrien veure's en situacions de vulnerabilitat comparativament major que els homes, que per norma general han dut a terme la seua funció de *breadwinner* i sí que han fet les corresponents contribucions durant la vida laboral.

"It's like a man who came last week. He had worked around the world, and never paid English taxes. He's now running off his savings and is on his mid-seventies, 75. He had a stroke. Because he had not paid the national insurance in England, he has not an English pension. Because he has not an English pension, he is not entitled to additional support attendance allowance from England. Because we tried to complete this form to help him to get it. It refused. And then, they rang from the UK pension service to reaffirm on which is the situation and they said: "he's not contributed or done anything". So we had the Consul involved, I went to see him and say that he's running out of his savings. And I said: "If the Consul can take you back to the UK, where do you like to live in the UK? Have you got family?". "Well, I've got a sister, I don't know whether if she's alive or dead. She's on her 80s or something. I could live in Birmingham, because that's the centre of the UK". And I said: "as you've been in the Royal Navy, would you like to live by the sea?". And he said: "Oh, yes, that's a good idea!". I said: "Can just ask why you just arrange your future about how you're going to manage?". And he said: "well, I didn't know I was going to have a stroke, didn't I?". I said: "no, but none of us know what's going to happen, and you have to try a plan". We say that regularly to people, that nobody knows, but, for God's sake, do try some idea about to plan to go back or work out the finances" (ES4)¹⁹¹

¹⁹¹ "És com un home que va venir la setmana passada. Havia treballat arreu del món i mai havia pagat impostos al Regne Unit. S'estava quedant sense estalvis i tenia al voltant de 75 anys. Va patir un infart. Com que no havia pagat l'assegurança nacional al Regne Unit, no tenia una pensió anglesa. Com no tenia una pensió anglesa, no tenia dret al subsidi d'assistència de suport addicional del Regne Unit. Tractarem d'ajudar-lo fent una sol·licitud per aconseguir-la. Es denegà. I llavors, telefonaren des del servei de pensions del Regne Unit per a ratificar quina era la situació i em digueren: "ell no ha contribuït ni res". Així que implicarem el cònsol, vaig anar a veure'l per dir-li que se li estaven acabant els estalvis. I li vaig dir: "si el cònsol pot retornar-te al Regne Unit, on t'agradaria viure? Tens família?". "Bé, tinc una germana, no sé si si és viva o ha mort. Deu tindre 80 anys o així. Podria viure a Birmingham, ja que és el centre del Regne Unit". I li vaig dir: "com que has estat a la Royal Navy, vols viure vora la mar?". I va dir: "Oh, sí, això és una bona idea!". Li vaig dir: "Li podria preguntar per què vostè no va organitzar com s'anava a gestionar en el futur?". I va dir: "Bé, jo no sabia que anava a tenir un infart, no?". I li vaig dir: "no, però cap de nosaltres sap què va passar, i vostè ha de tindre un pla". Normalment ho diguem a la gent, ningú ho sap però, per l'amor de Déu, pensa alguna cosa per planificar el retorn o manejar-te amb les finances"

Una de les principals dificultats de les persones quan duen a terme un moviment de retorn de les característiques del que s'està analitzant és la qüestió del reacoblament al país d'origen, com ja assenyala Gmelch en una de les primeres obres acadèmiques sobre les migracions de retorn (1980) i més tard a l'obra on el retorn és analitzat com un doble ritus de pas (Gmelch, 1992). S'ha d'entendre que el procés de readaptació posterior al retorn pot esdevindre difícil, sobretot després d'un període de retir més o menys prolongat en el temps, en el qual s'han minorat o fins i tot tallat les relacions amb les xarxes d'amistat i suport al país d'origen, i en alguns casos fins i tot també amb la família. A això s'ha de sumar el fet que les expectatives d'allò que es trobarà a la *nova-vella* societat possiblement no es compleixen. Gmelch es referia a la dificultat de trobar a la nova societat d'origen allò que es recordava en el moment de partida: ni la realitat segueix sent la mateixa, ni les expectatives de la persona retornada, ni tampoc les seues necessitats, entorn social o costums (Holmes & Burrows, 2012). Fins i tot es podria llançar la hipòtesi que, potser, en els casos en què el grau d'independència siga major, la migració de retorn podria anar seguida d'una nova reemigració, tot i que molt probablement no siga tan exitosa com les reemigracions dels col·lectius més joves a què fa referència Gmelch (1980, p. 146).

“Now, going back to England, they might not have any friends left, their sons maybe don't have the same lifestyle, and that's the biggest problem” (ES4)¹⁹²

“A lot of the problems that we encounter is the fact that the people who don't have family in the UK feel they're going into a big black hole, and there's nobody to hold their hand or help them” (ES8)¹⁹³

¹⁹² “Ara, tornant a Anglaterra, podrien no tenir amics, els fills potser no tenen el mateix estil de vida i aquest és el problema més gran”

¹⁹³ “Un dels problemes que ens trobem és el fet que les persones que no tenen cap família al Regne Unit senten que van cap a un gran forat negre, i no hi ha ningú per agafar-los de la mà o per ajudar-los”

Un dels factors clau en el procés de retorn és la presència/absència de la família, no només al Regne Unit en el moment del retorn, sinó també a la Marina Alta. La qüestió de la família al país d'origen i posterior retorn ja ha sigut analitzada anteriorment (Gmelch, 1980; Byron & Condon, 1996). Tot i que Gmelch ja observà que les migracions de retorn tenien lloc, principalment, cap al lloc on residien els familiars, s'han de tindre almenys cinc factors en compte a l'hora de poder comparar aquesta recerca amb la que feu Gmelch: d'una banda, l'edat mitjana del col·lectiu analitzat, molt diferent de la que analitza l'antropòleg nord-americà. En segon lloc, la migració prèvia, relativament recent a la data del retorn, difereix de les migracions de retorn en edat laboral, on la distància en termes d'anys pot ser molt superior. El fet que es tracte de migracions prèviament de retir també les diferencia de les migracions laborals, en els objectius, els perfils, els països de destinació, etc. El quart factor és el context familiar que es troben els retornats molt possiblement siga diferent del que es trobarien els retornats en la recerca de Gmelch: famílies disperses en el territori, molt sovint autèntiques famílies transnacionals, on la deslocalització ha fet variar l'assentament al lloc geogràfic d'origen, de manera que el contacte amb la família es manté gràcies a l'ús de les noves tecnologies (Hurtado, 2013:81). I en darrer lloc, el cinquè factor és la diferència entre les societats emissores: en Gmelch es tracta de societats caribenyes en vies de desenvolupament als anys 70 i 80 (1980, 1992), mentre que ací es tracta una societat altament desenvolupada com és el Regne Unit.

“She has got dementia. She does like her wine. I think she still drives her car. She lives two kilometres from here, or something. She would get down here, I don't find out how she gets back home, maybe somebody come and gets her there. And she was here this morning, she was here a couple of hours, and she said she was going to have a bottle of cava. And she is happy. She couldn't do that in the UK because there's nobody in the UK for her. Her brother lives in Ireland. And in her own little world, it doesn't matter. You know? She thinks she is in control with everything. She doesn't realize there's a lot of people worried about her. And we got people keeping an eye on her. So, we've got over the tipping edge, we've gone beyond the roads of her be able to go back. And if she finally go back, she wouldn't be happy. And that's the informed decision:

if people say "I don't lived in the UK for 30 or 40 years, why do I want to go back?" " (ES4)¹⁹⁴

Malgrat que molt sovint s'atribueix a les famílies nòrdiques la característica desfamiliarització encunyada per Esping-Andersen (1999), sembla que aquesta no ho és tant si s'atén a les polítiques dirigides a la gent gran (Leitner, 2003, p. 365). Això reforça tant el paper *pull* de les polítiques socials per a la migració de retorn després del retir com també el de les famílies. D'una banda, les famílies veuen que demanar el retorn no els suposarà una sotragada a la seua vida quotidiana perquè tindran el suport d'una sèrie de polítiques i prestacions de caràcter social que permetran que les persones majors tinguen una vida més o menys independent. D'altra banda, les persones majors són sabedores que el seu retorn no farà que les seues famílies hagen de comprometre's en la cura durant la vellesa perquè existeixen recursos que ho fan possible, i per tant aquest factor no els retén al país d'acollida. Potser si el país de destinació fóra algun dels que cauen sota la denominació familiarista d'Esping-Andersen els efectes *pull-push* serien diferents per a famílies, retornats en potència i polítiques socials, com es pot veure en l'anàlisi de Bolzman i altres (2006). En definitiva, les cites no fan més que reforçar aquesta idea: allà on hi ha família –i hi ha contacte–, es pot donar una decisió de retorn conscient i meditada.

“Yo creo que siempre ha habido gente que ha llegado un momento que dicen: “pues mira, ahora es momento de volver con la familia, me he quedado solo, mi pareja ha fallecido, es el momento ya que tengo que buscar a mis familiares”. Aunque no pueden depender de la familia, porque en Inglaterra no existe lo que existe aquí. Que aquí, primero es la familia que te tiene que cuidar, y luego es el estado. Pero no es así.

¹⁹⁴ “Ella té demència. Li agrada beure's el seu vi. Crec que encara condueix el seu cotxe. Viu dos quilòmetres d'ací, més o menys. Ella ve cap ací, però no sé com s'ho fa per tornar a casa, potser algú ve i la torna allà. Ha vingut aquest matí, ha estat un parell d'hores, i ha dit que anava a prendre's una ampolla de cava. I és feliç. No podia fer això al Regne Unit perquè no hi té ningú. El seu germà viu a Irlanda. I en el seu xicotet món, no importa. Saps? Pensa que ho controla tot. No s'adona que hi ha molta gent preocupada per ella. I tenim a la gent vigilant que tot vaja bé. Així, que hem passat el punt d'inflexió, hem anat més enllà del punt en què siga possible el retorn. I si ella finalment tornara, no seria feliç. I en això consisteix la decisió informada: si la gent diu "si no he viscut al Regne Unit durant els darrers 30 o 40 anys, per què he de voler tornar ara?"

La familia no está obligada a cuidar de los suyos, pero solamente la proximidad y el decir: "mira, cojo el teléfono y en una hora o dos horas o menos vienen a verme". Es diferente. Aunque lo tienen muy asumido que la familia no les va a cuidar" (ES2)

"Una amiga va a regresar, porque ella está enferma desde hace 20 años, sólo tiene 72 años, pero su salud no estaba bien desde hace 20 años. Ha dicho el fin de semana pasado: "Yo voy a regresar porque tengo miedo de mi salud y mis hijos quieren que vuelva a vivir otra vez en Gran Bretaña". Pero es que no tiene amigos allí, y va a encontrar muy difícil" (ES3)

"Because the families in the UK if they have families or people here who are deteriorating in health, family in the UK will make their own commitment. They will say to the elderly person: "Please come back, then we can help you". Yes, that is a factor" (ES4)¹⁹⁵

"The things that make the difference are the family back in the UK. If someone over here is elderly, and particularly if they're on their own, the family in the UK would say: "you should come back to the UK". It's not always that simple or easy, because if they've got a house over here they might not going to sell it, they might not have a house over there to move into. They're nervous because the family want they to move near them, but that's not where their friends are. They haven't necessarily got anyone to go over there to, and they have got some friends over here. They go back to be with the children, but the children are at work all the time, so they go back to be on their own." (ES20)¹⁹⁶

S'ha de tindre en compte també que en la decisió de retorn entren en joc altres factors intra i intergeneracionals, com per exemple pugua ser la parella o la l'aparició de néts o nétes. En el primer cas, una de les persones informants fa referència a la diferent disposició d'algun dels membres de la parella a continuar amb el projecte de retirar. Molt sovint aquesta diferent disposició troba la seua expressió més familiar en l'efecte crida dels néts. L'aparició de néts i nétes, junt a les polítiques menys familiaristes dirigides a la cura dels menors al Regne Unit (Leitner, 2003) fan que moltes parelles es plantegen el retorn per tal d'estar més a prop dels fills i filles davant

¹⁹⁵ "Perquè les famílies al Regne Unit si tenen familiars o gent que està veient deteriorar la seua salut, la família llançarà el seu missatge de suport. Diran a la persona gran: "Per favor, torna, això podrem ajudar-te". Sí, això és un factor"

¹⁹⁶ "Allò que marca la diferència és tindre família al Regne Unit. Si algú que està ací és major, i particularment està sol, la família al Regne Unit pot dir: "hauries de tornar al Regne Unit". No és tan fàcil, perquè si tenen una casa ací potser no la poden vendre, poden tindre una casa allà per mudar-s'hi. Estan nerviosos perquè la família vol que vagen a prop d'ells, però no és on hi ha els seus amics. No tenen necessàriament algú amb qui anar a viure, i i potser encara tenen amics ací. Poden tornar per a estar a prop dels xiquets, però aquests estan a l'escola tot el temps, així que tornen per a estar sols."

l'aparició de dificultats en la criança o simplement per tal de contribuir en aquest procés. En l'actualitat s'estima que al voltant d'un terç de les famílies amb menors del Regne Unit reben l'ajuda dels avis, sobretot de les àvies, com diuen alguns informants, per la qual cosa és una qüestió a tindre en compte (Statham, 2011, p. 7). Val a dir que, tant per a la primera raó, on una de les dues persones té major desig de retorn que l'altra com per a la segona raó, on hi ha el desig d'estar més a prop de la família, s'endevina una qüestió de gènere: en els discursos la dona sol ser la que argumenta el desig de retorn per a estar a prop de la família, mentre que l'home es debat entre la indiferència o el desig de romandre. A nivell d'informants la diferent disposició d'homes i dones per al retorn i la motivació de contacte familiar com a raó per al retorn són dues qüestions recurrents als discursos.

"Frequently couples come out here, where one partner is more committed to living in Spain than the other. If that's the case, invariably, those people go back to England. And I would wrap that up in a whole host of reasons. Because family lives there, grandchildren lives there; they have a property there, and maybe they have any tax on their income, or not; it could be because they have a misguided impression that the medical services in the UK are better than they are here, and that is absolutely rubbish. That's not true. And someone because of the climate, as they can't stand the heat" (ES5)¹⁹⁷

"Conozco a gente que dice: "cuando lleguemos a 75 años vamos a regresar". Vamos a vivir aquí 15 o 20 años y regresamos. Hay gente que viene con esta mentalidad desde siempre. A veces hay gente que viene y no tiene nietos. Y cuando los nietos van a empezar a aparecer dicen: "ah, qué lástima". Pero regresan y los nietos tienen su propia vida también" (ES2)

"There would be family crises, with people moving home. Many people have, for example, we have a volunteer here who moved permanently, this was going to be her home, and the daughter produced two premature babies. And the sick babies were on and off [the hospital], and as indicated, she moved back home" (ES5)¹⁹⁸

¹⁹⁷ "Frequentment venen parelles on un dels dos membres està més compromès a viure a Espanya que l'altre. Si aquest és el cas, invariablement, aquesta gent tornarà al Regne Unit. I jo faria esment a diferents raons. Perquè la família viu allà, els néts viuen allà; tenen una propietat allà, i potser tinguen qualsevol impost sobre la renda, o no; podria ser perquè tenen una impressió equivocada que els serveis mèdics del Regne Unit són millors que els d'ací, cosa que està totalment equivocada. Això no és cert. I algú a causa del clima, perquè no pot suportar la calor"

¹⁹⁸ "Poden haver crisis familiars, cosa que fa que la gent retorne. Per exemple, teníem una voluntària ací que havia vingut de manera permanentment, aquesta anava a ser sa casa, i la filla havia tingut dos

“So the men say: “no, I’m happy here, nice weather, cheap beer, nice food that we can afford”. But for the women is the pull of the family. We have a daughter and two children who constantly say: “it would be good that you were here”. She has said it.” (ES14)¹⁹⁹

Tenint en consideració la qüestió del gènere es pot comprovar que, malgrat la idea bastant estesa que la migració és una decisió de parella, hi ha un component de poder latent que diferencia l’actitud davant el retorn entre homes i dones. Tal com s’ha pogut observar a la literatura, és probable que es done un major desig de retorn entre les dones que entre els homes en les edats de retir (Bolzman *et al.*, 2004; De Coulon & Wolff, 2010). Els resultats de l’enquesta, però, no reafirmen aquesta hipòtesi per a la intenció del retorn. Sembla que l’explicació per a la major voluntat de retorn podria residir, en el cas de les dones, en l’ajuda familiar davant el naixement dels primers néts que, com s’ha pogut comprovar, és una realitat al Regne Unit en un terç de les llars amb menors. S’han de tindre en compte dos factors que afavoreixen aquest comportament. El primer és que l’edat mitjana amb què arriba el col·lectiu de residents britànics a la Marina Alta coincideix amb el moment en què molts d’ells seran avis. D’altra banda, com també s’ha pogut veure, les polítiques socials dirigides a la cura dels infants, en el cas del Regne Unit són més pròpies dels països mediterranis que no de les polítiques nòrdiques, amb una pràctica absència d’ajudes i dependència de l’ajuda familiar (Leitner, 2003, p. 361; Statham, 2011; Hurtado, 2013, p. 256). En absència d’aquest tipus d’ajudes, cosa a la que s’ha d’afegir la major dedicació en el plànol de les polítiques socials dirigides a la vellesa, es pot entendre que, des d’un punt de vista purament racional i de càlcul de costos i beneficis al sí de la família, la

nadons prematurs. I els nadons, malalts, entraven i eixien [de l’hospital] i, tal i com s’esperava, va retornar”

¹⁹⁹ Així que els homes diuen: “no, estic content ací, fa bon temps, hi ha cervesa barata, bon menjar que ens podem permetre”. Però per a les dones és la crida de la família. Nosaltres tenim una filla i dos néts que estan constantment dient: “seria bo que estiguéreu ací”. Això ho han dit.”

decisió de retorn estaria justificada²⁰⁰. A això s'hi haurien d'afegir altres qüestions com ara els canvis en les identitats masculines, la diferent distribució de tasques a la llar entre homes i dones i la diferent intensitat amb què es du –i amb què històricament s'ha dut– a terme la criança al sí de la parella.

“The biggest problem with the expatriates and retirees coming out here is that men always come better than the women. Because the women, if they have children and grandchildren, their heart is always there. And so you have that the women are travelling back to the UK, to see the children and the grandchildren” (ES1)²⁰¹

“People tend to miss their grandchildren very much and that can ultimately be what takes them back. And there is usually (...) one partner who wants to do that. The other one normally says: “we can go there sometimes, and we can see how it goes”. I see that is the greatest reason (...) and it is usually the woman who wants to go back and support the family. From what I have seen” (ES5)²⁰²

“That couple, one is desperate to go back home and support the family, the other one is very reserved for having to live here, because this is where he wanted to live. And I have as time much as number. It's been a surprise to me how single women choose to stay here” (ES5)²⁰³

“Los que vuelven, el hombre te suele decir: “ah, no, yo estoy aquí fenomenal, pero es ella, que echa de menos a los nietos, a los hijos, y quiere estar más cerca para ayudarles, echarles un cable y tal” (ES9)

“We had a neighbour, they had the house in our community longer than me. They came three or four times a year, while on holidays, but they would not live here. They're part retired, but they would not move here permanently, albeit they love the weather, they love the climate, they love the town, because the wife doesn't want to leave their daughters. Their daughters are married, they've got their own families, their own life, but she feels that she has to be back in England. And we see the daughters coming out on holidays as well. And they've tried to encourage their parents to move out here because the climate is far

²⁰⁰ No obstant, el gènere pot ser desmobilitzador del retorn. Com observa Hurtado (2013:260) algunes dones argumenten un major desig de romandre a la societat d'acollida com a resultat del descobriment d'un nou jo-actiu allunyat dels rols passius i sotmesos (com a filla, esposa, mare i àvia) desenvolupats durant l'etapa activa al Regne Unit.

²⁰¹ “El problema més gran amb els expatriats i jubilats que venen ací és que els homes sempre vénen millors que les dones. Perquè les dones, si tenen fills i néts, el seu cor sempre està amb ells. I així tens que les dones solen viatjar més al Regne Unit, per a veure els seus fills i els néts”

²⁰² “Les persones tendeixen a trobar a faltar molt els seus néts i això pot ser en última instància el que els fa retornar. I normalment hi ha (...) algú a la parella que vol fer-ho. L'altre un normalment diu: "podem anar allà de vegades, i podem veure com va". Veig que és la major raó (...) i normalment és la dona la que vol retornar i donar suport a la família. Pel que jo he vist”

²⁰³ “En aquella parella, una està desesperada per tornar a casa i donar suport a la família, l'altre desitja viure ací, perquè és on volia viure. Ha estat una sorpresa per a mi veure com les dones soles decideixen quedar-se ací a viure”

better than in London. Is her, the wife, the grandmother mental's perception that she has to be close to her daughters to give them her assistance. But they don't need her.” (ES10)²⁰⁴

“A lot of the husbands does the whole lot, and she is the wife in that home. He dies and she doesn't know how to use a credit card, because he has been the one who has been in charge of everything. So you have that problem plus the fact they can't drive. So it can be quite naughty for the wife who is left.” (ES18)²⁰⁵

Malgrat tot, la família pot exercir precisament el paper contrari, tot constituint-se com a agent preventiu del retorn. Aquest és el cas, per exemple, de les famílies multigeneracionals presents a la comarca, que exerceixen aquesta funció de retenció de manera activa. Tal com s'ha pogut comprovar a l'anàlisi del registre, a la Marina Alta es dona la convivència de tres grups etaris diferenciats, que poden correspondre, de manera ideal, a la generació de néts i nétes, pares i mares i avis i àvies. En cas que les tres generacions es troben residint a la comarca, molt possiblement el retorn es veurà dificultat, ja que els lligams amb el país d'origen no tindran tanta força, ni tan sols quan es considera el factor crida que poden causar els beneficis socials del Regne Unit. En el cas contrari, però, les famílies poden exercir aquest paper de manera passiva. Per exemple, el trencament total dels llaços familiars entre pares i fills, molt més habitual del que es podria esperar donada l'estructura de la família a l'Estat espanyol, podria tancar les portes d'un possible retorn al Regne Unit o, d'una altra manera, allargar el projecte de retir fins a les darreres conseqüències. En aquest sentit, com semblen proposar Waldorf (1995) i De Coulon i Wolff (2010) la intenció de retorn disminueix al mateix temps que augmenta el temps de residència al país.

²⁰⁴ “Teníem un veí que tenia la casa al nostre veïnat d'abans que nosaltres. Ells venen tres o quatre vegades a l'any, per vacances, però no viuen ací. Estan prejubilats, però no vindran permanentment, tot i que s'estimen l'oratge, el clima i la ciutat, perquè l'esposa no vol deixar les seues filles. Les filles estan casades, tenen les seues pròpies famílies, la seua pròpia vida, però ella sent que ha d'estar a Anglaterra. I vegem que les filles vénen per vacances. Elles intenten donar força als pares per a que vinguin ací, perquè el clima és millor que a Londres. És ella, l'esposa, la percepció mental de l'àvia que ha d'estar a prop de les filles per a donar-los assistència. Però elles no la necessiten.”

²⁰⁵ “Molts marits s'encarreguen de tot, i elles són les dones a casa. Quan ell mor ella no sap ni com utilitzar una targeta de crèdit perquè ell ha estat a càrrec de tot. Així que tens aquest problema més el fet que elles no poden conduir. Així que pot ser molt desagradable per a les esposes que es queden soles.”

Aquest factor esdevé més greu encara, com veurem posteriorment, quan el projecte de retir no és sostenible (per causes econòmiques o de salut) i l'administració o les xarxes d'ajuda mútua han d'intervindre per fer-se càrrec de l'atenció d'aquestes persones.

“There is a significant number of British expatriates living out here, whose children also live out here, because in the good old days, when there were a lot of employments in the building and in the construction industry, they came out as families with young children who then have been schooled completely in the Spanish system. And when they've got their families around them, then it's much unlikely for them to come back” (ES1)²⁰⁶

“Cuando tienen más de 75 años piensan: “si regreso y vivo cerca de mi hijo es mejor”. A veces el hijo está pensando: “no quiero”. Yo tengo una pareja en una residencia (...) y los hijos no quieren saber nada de ellos, están allí. Ellos han marchado desde hace 32 años de Gran Bretaña: “adiós, adiós” y ya está” (ES3)

“The older they are, the more likely to stay here. Ones probably early retired, 50s, 60s until 70s. People in the late 70s and 80s, still. It's very strange for them to go back” (ES5)²⁰⁷

“Els que fa menys temps que han vingut no els costa tant tornar. Però els que fa trenta o quaranta anys ací sí que els costa molt.” (ES12)

“Què difícil ha de ser tornar amb 80 anys a un lloc que no és el teu lloc.” (ES13)

Potser el factor que posa definitivament la decisió més difícil per a les persones retirades siga l'econòmic. Com s'ha pogut comprovar en l'anàlisi de l'enquesta, el factor que més influeix en la previsió del retorn, l'únic dels 19 analitzats que obté puntuació negativa, és el que té a veure amb els ingressos. Per tant, es podria dir que totes aquelles circumstàncies relacionades amb l'economia, els ingressos, els

²⁰⁶ “Hi ha un nombre significatiu d'expatriats britànics que viuen ací, els fills també viuen ací, perquè en els bons vells temps, quan hi havia molta feina en la construcció, arribaren famílies amb xiquets que després han estat educats completament en el sistema educatiu espanyol. I quan han aconseguit tindre les seues famílies al voltant, llavors és molt poc probable que retornen”

²⁰⁷ “Com més grans es fan, més probable és que es queden ací. Els que es van jubilar anticipadament, amb 50, 60 o 70 anys. Les persones més enllà dels 70 i escaig o 80 es queden . És molt estrany que retornen”

impostos, etcètera, són susceptibles de provocar el retorn en major mesura que altres factors com la pèrdua de la parella, l'increment en les dificultats per moure's o l'augment dels controls. Dins de les qüestions econòmiques, una de les dificultats més grans aparegudes recentment és la necessitat de vendre la propietat per a obtenir suficient liquiditat per plantejar-se el retorn o altres opcions²⁰⁸. Aquesta sembla que havia estat una pràctica bastant comú fins a l'any 2008 en què esclatà la bombolla financera. A partir d'aquell moment el mercat immobiliari de la Marina Alta es va veure afectat, com el de la resta de l'Estat espanyol, amb grans decrements en la venda d'habitatges i també en el preu final que es pagava per aquests²⁰⁹. Així, la propietat no només perdia el valor d'inversió que havia suposat per a les persones en retir, i que en moltes ocasions s'esperava recuperar en l'hipotètic moment de decidir dur a terme el retorn, sinó que també es dificultava la seua venda, i en tot cas l'obtenció d'un preu aproximat al de compra es convertia en pura quimera. S'obria d'aquesta manera una crisi subsidiària a l'econòmica, financera i immobiliària: una crisi relacionada amb la vulnerabilitat financera, no només de la població en general que havia invertit en propietat esperant el retorn en forma de dividends, tal i com havia succeït durant els quinze anys anteriors, sinó també la dels immigrants retirats d'origen europeu. De fet, convé recordar que, tal com s'ha pogut observar a l'anàlisi de l'enquesta, la venda de les propietats seria la qüestió més important a resoldre per a les persones que formen part de la mostra en cas de decidir retornar al Regne Unit²¹⁰.

“Other issue is, a lot of people could be sensible, and think: “yes, we are getting over and our health is deteriorating. The best thing would be to sell our property here and return to the UK”. Eight years ago it was fine, no problem. Now, it is a huge problem because property is not selling, it is peaking up a bit, but what the expat population don't seem to

²⁰⁸ Com s'ha comprovat anteriorment, una part del col·lectiu de retirats opten per la venda de les propietats més allunyades del casc urbà per traslladar-se a apartaments més xicotets, fàcils de mantindre i millor comunicats.

²⁰⁹ Vegeu A.P.F. (2012). “El mercado inmobiliario se desploma y cierra su peor año en la Marina Alta”, *Diario Información*, <http://www.diarioinformacion.com/marina-alta/2012/12/11/mercado-inmobiliario-desploma-cierra-peor-ano-marina-alta/1323651.html> [consultat el 13 d'octubre de 2014].

²¹⁰ Vegeu la taula 118.

understand is that if they want to get rid of their property, they have to sell it to a reasonable price which could be lower than some of them have paid. And the expat mentality is: "I sell my property and I want to profit" (...) If they are fine, and they are reasonably healthy, they will plan to return, and it's usually not too much a problem. But it's very dependent on selling property here, what is pretty difficult" (ES4)²¹¹

A això anterior s'ha d'afegir l'aparició de noves lleis i interpretacions dels impostos, com ara el de successions o la declaració de béns internacional, que poden fer que moltes persones es plantegen la venda, fins i tot quan aquesta no deixi beneficis, per tal de poder retornar al Regne Unit. Cal recordar que, d'entre les mesures estructurals d'intenció de retorn analitzades a l'enquesta, la pujada dels impostos ocupava un dels primers llocs, la qual cosa situa aquesta decisió al nivell de les principals preocupacions estructurals que motivarien un moviment de retorn, com ara les vinculades als controls als estrangers, la sanitat o la corrupció. A més, el manteniment d'una propietat a l'Estat espanyol, com veurem posteriorment, pot resultar problemàtic a l'hora d'accedir als beneficis i prestacions socials del Regne Unit.

"Son las circunstancias que han cambiado lo que ellos pensaban hacer. Yo estoy pensando concretamente cuatro o cinco casos que tengo, y esta gente están convencidos que querían terminar sus días aquí, y entre los impuestos que ahora tienen que declarar todos sus bienes, entre que no está seguro el tema de cuando se mueren ellos sus hijos tienen que pagar más impuestos porque no residen en España, este tipo de cosas son las que ellas empiezan a calcular y dicen: "pues no, no. Me voy" (ES2)

"So they wanted to come back because they said that bills are too high, like electricity, taxes, and as they reached 65 they were concerned about healthcare, so they sold up and came back. Nothing you could say would spire them to stay (...) And there was another English couple, probably my age, and again, always complaining it was very expensive here, and they could live cheap in England. Let me say: no, you can't. I

²¹¹ "Una altra qüestió és que molta gent podria ser sensible i pensar: «Sí, se'ns està fent difícil i la nostra salut s'està deteriorant. Allò millor fóra vendre les propietats i retornar al Regne Unit». Fa vuit anys estava bé, cap problema. Ara és un gran problema perquè no s'està venent res, està començant a recuperar-se un poc, però allò que els expatriats no semblen entendre és que si volen desfer-se de la seua propietat, han de vendre a un preu raonable que podria ser més baix d'allò que alguns han pagat. I la mentalitat dels expatriats és: «venc la meua propietat i vull treure'n profit» (...) Si estan bé i tenen un estat de salut raonable, es plantejaran retornar, i normalment no hi haurà massa problema. Però depèn molt de la venda de la propietat ací, què és bastant difícil"

mean, basura tax you pay in March and IBI tax probably in August/September, more or less 600 euros. I know for small property in England, you pay at least a 100 or 130 pounds every month in tax. Food is cheaper here, and it's fresher. They seemed to be blinked. They had this romantic think that England in the old days was cheaper, let's go back there. And they went back. Now they live in a small apartment in England. They've given up the house here and the sunshine and healthy benefits, to go back and live in a small apartment in England. And I cannot understand why" (ES10)²¹²

Aquesta darrera cita ens situa de manera directa sobre el plànol del desig d'inserció a la societat d'acollida i de la vinculació emocional amb la societat originària. Tal i com s'ha pogut comprovar a l'enquesta, el nivell d'inserció a la societat d'acollida no s'ha demostrat que tinga efectes sobre la intenció de retorn. Per contra, els vincles amb el país d'origen (el contacte amb la família i amics o el fet de ser propietaris d'un habitatge al Regne Unit) sí que tenen efectes en la intenció de retorn. En aquesta línia, processos d'inserció completament etnocentrats i d'esquenes a la realitat de la societat d'acollida podrien comportar un major nivell de retorn, especialment quan els elements *a priori* positius de la inserció a la societat d'acollida no són ben valorats.

"Then, next to me there was a widow. She's 75. I think there's a thing with older people. They're always complaining things are very expensive. Because they remember years ago things cost less. She complain it's getting expensive and she would need more medical care as she got older. She'd been here for 30 years. Didn't speak one word in Spanish. She shopped in Iceland, in Benissa, she didn't like Mercadona because she said it was far too Spanish. Ok, but you live in Spain, that's the hole idea. Embrace the life! No, didn't like it. As she got older, she

²¹² "Així que volien tornar perquè deien que les factures eren massa cares, com ara l'electricitat, els impostos, i a mesura que s'acostaven als 65 estaven preocupats per l'atenció sanitària, així que van vendre la casa i van tornar. Res que els pogueres dir els anava a fer pensar de quedar-se (...) i hi havia una altra parella anglesa, probablement de la meua edat, i una altra vegada, sempre es queixaven que ací tot era molt car i que podien viure més barat a Anglaterra. Deixa'm dir-te: No, no és possible. Vull dir: l'impost del fem que pagues a març i l'IBI entre agost i setembre són més o menys 600 euros. Una xicoteta propietat a Anglaterra paga almenys 100 o 130 lliures cada mes en impostos. El menjar és més barat ací, i més fresc. Semblaven cecs. Tenien aquell concepte romàntic que Anglaterra en els vells temps era més barata, i per tant, tornem-hi. I se'n tornaren. Ara viuen a un apartament xicotet a Anglaterra. Han deixat la seua casa d'ací i el sol i els beneficis per a la salut per a tornar i viure en un apartament xicotet a Anglaterra. I jo no puc entendre per què."

said she want to go back to England. She wouldn't let go her English roots. So she went last year.” (ES10)²¹³

La possibilitat de retorn vinculada a un mal estat de salut ha sigut introduïda anteriorment per altres investigadors en l'estudi de residents noruecs (Helset, Lauvli, & Sandlie, 2003) i suecs (Gustafson, 2001). En ambdós casos els residents reconeixen la inclinació cap al retorn quan la salut empitjora. En canvi, els resultats de l'enquesta mostren que els canvis negatius en l'estat de salut, tot i ser el segon factor amb major puntuació en intenció del retorn, no tindrien un efecte majoritari en la població resident. Probablement aquesta resistència, junt a l'escassa planificació prèvia del moviment de retorn davant l'aparició de vulnerabilitats, fan que siguin cada vegada més habituals les situacions relacionades amb els estats de salut negatius sobrevinguts en què han d'intervindre als serveis socials municipals.

“Otra situación es que una señora ha tenido un infarto desde hace tres semanas, posiblemente va a regresar a casa, pero no puede vivir completamente sola. Tenemos que poner en marcha ayuda a domicilio, pero tiene dinero. El piso está a nombre del hijo. Pero su amiga ha hablado con el hijo y el hijo dice: “tú no puedes coger el poder para poder cambiar el piso de nombre de mi madrastra”. Ella puede utilizar el dinero del piso para pagar una residencia” (ES3)

“Most of our clients their health is such than when they arrive to Heathrow or Manchester –because we also work with the Manchester chaplaincy– it's official, and of course I'm concerned, that 99 times they are hospitalized, because they haven't reacted well to the journey” (ES8)²¹⁴

²¹³ “Al costat de ma casa vivia una vídua. Tenia 75 anys. Crec que hi ha alguna cosa amb la gent major. Sempre s'estan queixant que tot és car. Perquè recorden que fa molts anys les coses eren més barates. Ella es queixava que tot s'estava fent més car i que anava a necessitar més serveis mèdics a mesura que es fera major. Havia estat ací 30 anys. No parlava una sola paraula en castellà. Comprava a Iceland, a Benissa, no li agradava Mercadona perquè deia que era per a espanyols. Molt bé, però és que vius a Espanya, eixa és la idea. Abraça la vida! No, no li agradava. Quan es va fer vella va dir que volia tornar a Anglaterra. Mai va deixar anar els seus arrels anglesos. Així que se'n va anar l'any passat”

²¹⁴ “La major part dels nostres clients tenen una salut tal que quan arriben a l'aeroport de Heathrow o a Manchester –perquè nosaltres també treballem amb la Capellania de Manchester– és oficial, i per descomptat em preocupa, que el 99% dels casos són hospitalitzats perquè no han reaccionat bé al viatge”

Una de les qüestions que ja ha aparegut i que possiblement determinen la intenció del retorn al marge dels factors explorats en l'enquesta, és la diferència de les polítiques socials d'atenció a la tercera edat. Com reconeix Hall (2011, p. 15 i ss.) la realitat dels serveis socials a l'Estat espanyol pot exercir de factor *push* per aquelles persones malaltes o sense suficients ingressos per poder pagar una plaça a una residència privada, i massa ingressos o patrimoni com per accedir a una plaça de les que gestiona el sector públic. De la mateixa manera, la possibilitat d'accés a serveis i ajudes al Regne Unit, inexistents o inabastables –per la seua situació legal– a l'Estat espanyol, jugaria el paper *pull* complementari en termes de provisió de serveis socials.

“Pero la pura verdad es que si ellos vuelven y tienen una pensión básica, cuando vuelven tienen acceso a unas ayudas que aquí no las tienen. Algunas personas sí que perciben aquí el beneficio, un extra en su pensión, para la calefacción, por ejemplo” (ES2)

“Ley de Dependencia is for a long time. And once you’ve got a social service help, you might have half an hour a day, Monday to Friday. But if this person needs more assistance than that, there is nothing like that. They might not get a lot from England, but at least they would be allowed to pay for somebody privately to assist” (ES4)²¹⁵

“Social care in Spain pretty much doesn’t exist. Is not seen as a right as in the UK. I would argue in the UK that it’s seen too much as a right. The UK removed personal responsibility from individuals. And everybody thinks that it’s the state responsibility to care” (ES5)²¹⁶

Al marge d'aquesta percepció sobre els serveis i polítiques socials, la relació del col·lectiu britànic resident a la Marina Alta amb recursos com ara les residències per a persones majors és de distància. Per un costat, les residències representen la finalització del somni d'una nova vida que el retir havia representat. De la

²¹⁵ “L'accés a Llei de Dependència és molt costós. I una vegada que tens una ajuda social, potser tingues dret a mitja hora d'atenció al dia, de dilluns a divendres. Però si aquesta persona necessita assistència més que això, no hi ha res més. No podria aconseguir molt més d'Anglaterra, però almenys permetria pagar l'assistència privada d'algú”

²¹⁶ “L'atenció social a Espanya gairebé no existeix. No es considera un dret com al Regne Unit. Jo diria que al Regne Unit és vist fins i tot massa com un dret. Al Regne Unit s'ha eliminat la responsabilitat personal dels individus. I tothom pensa que la responsabilitat de tindre cura és de l'Estat”

independència i llibertat que representa la nova vida sota els paràmetres d'una societat mediterrània, amb un clima agradable i un control social allunyat del britànic, es passa a una situació de dependència, en ocasions tutelada per les administracions públiques que poden arribar a demanar l'ingrés d'ofici als jutjats. A aquesta pèrdua de llibertat s'han de sumar dos factors anomenats específicament pel personal de l'administració: d'una banda l'alcoholisme, qüestió que ha sorgit en altres recerques (Huber & O'Reilly, 2004; La Parra & Mateo, 2008) i al qual se'n podrien afegir d'altres complementaris com la manca d'higiene, l'aparició de malalties cròniques o mentals, etcètera. D'altra banda, cal tindre en compte la dificultat per a relacionar-se a dins d'una institució on les interaccions quotidianes no són en la llengua que ha estat a la base de la major part de les relacions socials del col·lectiu de britànics retirats en els darrers anys. Sobre aquest fet, com es pot veure a la segona cita, circulen històries –no se sap fins a quin punt certes o no– sobre l'aïllament dels residents britànics a les residències per a persones majors que reforcen el discurs d'allunyament dels serveis socials autòctons. Només l'existència de serveis orientats a aquest tipus de població posaria remei a la desafecció per aquests recursos, cosa que d'altra banda ja han sabut veure alguns empresaris a la comarca, donant un caràcter internacional fàcilment recognoscible²¹⁷ a les residències per tal d'obrir-les a un públic que n'ha estat allunyat en els darrers anys.

“Estas personas no quieren ir a la residencia, no quieren ir al hospital, porque saben que han llevado una vida que no es muy saludable, y saben que nada más pisar el hospital las autoridades no van a permitir que vayan a casa sin tener algún cuidado organizado. Entonces, suelen salir del hospital y suelen ir a una residencia. Entonces ya no son libres, ya no son independientes como antes.” (ES9)

“As they get older, I think they're worried that if they are put in a care home where people don't speak English very well, they'll feel isolated. I did read a couple of years ago, there was a man in Valencia, he was in a

²¹⁷ Una pràctica habitual sol ser situar les banderes que simbolitzen les llengües majoritàries dels països en què es pot atendre els usuaris d'aquests serveis. Junt amb aquesta, altres pràctiques inclouen la inserció d'anuncis en la premsa, tant en suport paper com digital, dirigida a aquests col·lectius o fins i tot a alguna de les moltes estacions de ràdio que emeten diàriament en anglès a la Marina Alta.

care home, he couldn't afford, he hadn't enough money to get back home to England and he need 24 hour care and he was put in a care home here where the staff didn't speak English. So he felt very alone.”
(ES10)²¹⁸

La disponibilitat d'una xarxa de suport és un element crucial per a entendre els moviments de retorn. A la Marina Alta, i pràcticament a tota la costa des de València fins a Almeria, és freqüent trobar-se amb xarxes socials cristal·litzades com a associacions que cobreixen diferents aspectes de la realitat quotidiana, des dels culturals o festius fins a l'autoajuda, el suport mutu o l'acollida d'animals abandonats (Simó *et al.*, 2005). A més d'aquestes xarxes formals hi ha les xarxes informals, de vegades autèntiques associacions que no han estat registrades o legalitzades, tot i que les seues funcions poden arribar a ser igual d'importants que les que sí que ho estan. Aquest entorn associatiu du a terme majoritàriament una estratègia *bonding* en termes de capital social, és a dir, el reforç dels llaços intragrups i l'exclusió dels de la societat d'acollida (Simó, Herzog, & Fleerackers, 2013). Fruit d'aquesta estratègia es pot entendre que algunes persones decidisquen que les seues xarxes socials són més fortes i profitoses a la Marina Alta que no les que disposaria en cas de retornar al Regne Unit. En aquests casos seria altament improbable que s'acabara produïnt un moviment de retorn.

“They choose to stay, and they choose to stay, I think, because you have a social network here. That is much stronger that you would have in the UK. The truth is about being an expat in any foreign country, you get to know other expats. And you don't do it in the UK. It's very strange, isn't it? Many older people doesn't have any social contacts to talk in the UK. Some do, but in the main, people stay in their own home, in the rain”
(ES5)²¹⁹

²¹⁸ “A mesura que es fan vells, crec que comencen a preocupar-se per si els posen en una residència on la gent no parla anglés massa bé i es troben aïllats. Vaig llegir fa uns anys que hi havia un home a València, a una residència que no podia pagar el viatge de tornada a Anglaterra i necessitava atenció 24 hores al dia i l'ingressaren en una residència on els treballadors no parlaven anglés. Així que se senti molt sol.”

²¹⁹ “Van decidir quedar-se, i van decidir quedar-se, crec, perquè ací tenen una xarxa social. Que és molt més forta que la que tindrien al Regne Unit. La veritat és que quan eres un expatriat en qualsevol país, coneixes altres expatriats. I això no ho fas al Regne Unit. És molt estrany, no? Moltes persones

“El sábado estábamos en una fiesta de una ceremonia en memoria de una amiga que ha fallecido en julio. Su marido estaba llorando, todo el mundo llorando, y él está en una logia importante con los masones. Tiene muchos amigos alrededor de él, y él va a sobrevivir. Pero hay mucha gente que lo tiene muy difícil. Entonces, si pueden regresar, regresan” (ES3)

Pel que fa al lloc físic en què s'ha produït la inserció residencial trobem dos tipus de discursos. Un, argumentat des de la costa, segons el qual la major probabilitat de retorn es trobaria a l'interior, cosa que s'explicaria pel major aïllament físic i social. La major densitat i concentració de residents britànics als municipis costaners explicaria, doncs, un menor retorn. No obstant això, trobem el discurs contrari a l'interior. Menor densitat, però menor extensió territorial dóna com a resultat major sentiment de comunitat, tot encara dins l'esquema del *bonding capital*. Així, des de l'interior es reclama una menor inclinació al retorn que no a la costa. Malgrat això, pel que es desprén de l'evidència, no existeix una diferència significativa de retorn entre els municipis costaners i els d'interior.

“We get couples who come here, the husband may sadly die, and the wife can't drive. And here, in Spain, you can't live without a car. And you get there living in the mountain, say Cumbres de Gata, or Cumbres del Sol, in Benitatxell. And they live in the top of the Cumbre, and they can't drive. Isolation. There is a question, obviously about isolation when you are living in rural places. Because the Marina Alta is the Marina Alta, and the coast is so dense. I'm not quite sure about what will happen to somebody who lives in the valleys in the rural areas. I think that would probably promote them to return to the UK quicker than, perhaps, staying here, where is quite comfortable because there are English speaking groups providing services, security...” (ES4)²²⁰

grans no tenen cap tipus de contacte amb qui parlar al Regne Unit. Alguns ho fan, però en general, la gent es queda a casa, sota la pluja”

²²⁰ “De vegades arriben parelles on, tristament, l'home ha mort i la dona no pot conduir. I ací, a Espanya, no pots viure sense cotxe. I els tens allà vivint dalt la muntanya, diguem Cumbres de Gata, o Cumbres del Sol, de Benitatxell. Viuen a la part superior del cim i no poden conduir. Aïllament. Hi ha una pregunta, òbviament sobre aïllament quan vostè està vivint en llocs rurals. Perquè la Marina Alta és la Marina Alta, i la costa és molt densa. No estic bastant segura sobre què li passarà a algú que viu a les valls en les zones rurals. Crec que probablement farà que tornen al Regne Unit més ràpid que, potser, si vius ací, on és bastant més còmode perquè hi ha grups anglòfons de prestació de serveis, seguretat...”

"I had Presidents of other charities told to me: "you're extremely lucky. Because yours is a community and ours is not". If you see Denia Help, you cannot go to all that community. The geography of this area where we live, when you take the Jalon Valley and the Orba Valley, or La Vall de Laguar, is confined by mountains. And that's great, because the people is getting money here" (ES5)²²¹

"You go inland and there's not so many English. I think they do settle, but they stay, because you need to speak Spanish. If you live in a small community inland you have to be part of the community. And they always stay, whereas in the costa, from my experience, we're now trying to speak Spanish, and I go to the shop and speak Spanish, they always recognize the accent and they speak English to me. If I'm lazy, we carry on in English. They want to improve their English and their English is always better than my Spanish. But inland, you have no choice, you have to speak the language, you have to fit in. And I think that the number or the percentage of people living inland towns, inland villages, returning, is far lower than on the coast." (ES10)²²²

Una de les variables que correlacionen amb algunes de les mesures d'intenció de retorn és el fet de conservar una propietat al Regne Unit. Disposar d'una propietat al Regne Unit pot facilitar el procés de retorn des de dos punts de vista diferents: en primer lloc, per la seguretat que dóna disposar d'un habitatge al que poder retornar, allò que en anglés s'anomena *bolt hole*. No haver de dependre de llogar un habitatge o cercar un lloc per viure en el moment de retorn facilita el procés de reentrada i reinserció a la *nova-vella* societat. De fet, el segon problema dels que més valoren les persones que formen part de la mostra enquestada a l'hora de retornar és, precisament, trobar un lloc on viure. Sembla, pels resultats de l'enquesta que una part considerable del col·lectiu britànic resident a la Marina Alta disposa d'algun tipus de

²²¹ "Alguns presidents d'altres organitzacions benèfiques m'han dit: "teniu molta sort. Perquè la vostra és una comunitat i la nostra no ho és. Si veus Help of Denia, no pots abastar tota la comunitat. La geografia d'aquesta àrea on vivim, quan agafes la vall del riu Xaló, o la vall d'Orba, o la vall de Laguar, està confinada per muntanyes. I això és bo, perquè la gent rep els diners ací"

²²² "Te'n vas a l'interior i no hi ha massa anglesos. Crec que s'hi assenten, però romanen, perquè necessites parlar castellà. Si vius en una xicoteta comunitat de l'interior has de formar part de la comunitat. I sempre s'hi queden, mentre que a la costa, per la meua experiència, estem intentant aprendre castellà, però vaig a la tenda i em parlen anglés. Si sóc peresós, seguim en anglés. Ells volen millorar l'anglés i el seu anglés és sempre millor que el meu castellà. Però a l'interior no tens elecció, has de parlar castellà, t'has d'inserir. I crec que el percentatge de persones que viuen a les ciutats i pobles de l'interior i retornen és inferior que el de la costa."

propietat al Regne Unit, per la qual cosa la decisió de retornar podria ser més fàcil de prendre. En segon lloc, disposar d'un habitatge en propietat al Regne Unit facilita el procés d'inserció i normalització de la situació legal, en tant que és la base sobre la qual s'avaluarà posteriorment, via l'*Habitual Residence Test*, la idoneïtat de l'individu per tal de poder tindre accés als beneficis i prestacions socials dirigides a la gent gran al Regne Unit. En altres casos, com s'ha pogut comprovar amb les respostes a l'enquesta, hi ha persones que no tenen problemes per a la reinserció social i legal perquè, senzillament, mai han deixat de ser residents *de facto* al Regne Unit.

“Some expats have what they call a bolt hole, a small property in the UK where they return to. So, therefore, they would choose to return to that, while the property here is being sold. But what we have to emphasize to people is that if they are returning to the UK, and they are in the position where they are expecting health and social services they must show intents that they are definitely returning for good, so property has to be on the market. They can't just leave here for the family to use when this person is died or whatever (...) If they have got another property in the UK, that makes it easier, and makes the decision easier to go back, because they know they can go somewhere (...) I would think that less than 30 per cent of people who are residents permanently in the UK have a second residence. You have a lot of other people who live in Spain but they are not officially here. Basically, they live here all the time, but they have a house in England” (ES4)²²³

La gran problemàtica, i no per això la més coneguda, és el factor improvisació i la manca de planificació (Rutter & Andrew, 2009), en definitiva, la incertesa. Les migracions, plantejades inicialment com un canvi en l'estil de vida, i com s'ha pogut comprovar en ocasions sobre una base de millora de l'estat de salut (La Parra & Mateo, 2008) es plantegen inicialment com a permanents, donats els avantatges en

²²³ “Alguns expatriats tenen el que anomenen un lloc segur, una petita propietat al Regne Unit on poden tornar. Així poden triar tornar mentre la propietat és venuda. Però allò que s'ha de recordar a la gent és que si van a retornar al Regne Unit, i estan en posició de demanar serveis sanitaris o socials, han de mostrar tindre una intenció de retorn definitiva, així que la propietat ha d'estar al mercat. No poden deixar-la per a que la família la utilitze quan aquesta persona haja mort o qualsevol cosa (...) Si tenen una altra propietat al Regne Unit, això ho fa més fàcil i facilita la decisió de retornar, perquè saben que poden anar a algun lloc (...) Jo crec que menys del 30 per cent de les persones residents permanentment a l'UK té una segona residència. Hi ha moltes persones que viuen a Espanya però no són oficialment ací. Bàsicament, viuen ací tot el temps, però tenen una casa a Anglaterra”

termes, no només d'estil de vida i de salut sinó també econòmics, socials, etcètera. La decisió de retornar exigeix renunciar a alguns d'aquests avantatges per poder-ne gaudir d'altres al Regne Unit, vinculats a una etapa menys fructífera en termes d'independència i deixant enrere, definitivament una etapa joiosa de la vida. Aquesta renúncia s'intenta allargar en el temps, no només per un càlcul de benestar sinó també, com s'ha pogut comprovar, per la dificultat de vendre les propietats i perquè els recursos socials destinats a cobrir les vulnerabilitat de tipus sociosanitari són percebuts com a cars, amb escàs recolzament governamental i allunyats en termes lingüístics. En definitiva, allò a que s'exposa el col·lectiu de britànics residents a la Marina Alta és a un empitjorament del seu estat de salut mentre prenen una decisió difícil i vénen les propietats, de vegades arribant al límit de l'estat de salut aconsellable per a poder viatjar en avió. És en aquest moment en què el retorn deixa de ser possible de manera independent i ha de ser assistit, concepte que desenvoluparem posteriorment.

“Other thing that is extremely difficult, from our perspective, is to make people face facts. I had so many conversations recently, when I say so many I mean five in the last couple of months where people phone me and they say they don't know what to do, and they think they ought to go back to the UK. And then, they say: “or just wait and see if things get better”. Even when I talk to people from England and they are in Spain, I can tell on the phone things are not going to get better. It's a pipedream. There is not means of forcing people to take the action that they need to take. And finally, there's nothing you can do. I'm thinking as I'm talking to one couple in particular whose health, they are both very sick people. The wife could slightly more mobile than the husband, because the husband is bedridden. She cannot move, she cannot help her husband, she cannot prepare the food for him. They are both obese, actually, they are more than obese. And it is taking two nurses two lift him, to move him. He cannot walk, there is little chance that he would be able to walk. Our local charity, which has medical equipment, does not have anything strong enough to allow them, as a hoist, to help this man getting out of bed. And she said: “we're going to wait until my husband is a little better and he can walk”. Now, the doctor told them, is obvious, even to me, as I said at this distance, that he is not going to walk again. The neighbours are frantic, because they don't know what to do to help them. They are not registered, or they haven't been registered for long after the social services helped them, even if they could, I don't know they would have the facilities to do what they need. He's not sick enough to go to a

hospital, he's not treatable. It's sad, the poor man is dying, and it's just a matter of time. But they don't want to go back to the UK" (ES8)²²⁴

"Si venem, ens n'anem. També tenen clar que no van a vendre. Ells estan diguent el que vols escoltar: que se'n volen anar. "Quan venem ens n'anem". Ja, però és que no es ven res. Posen uns preus altíssims, que saben que no van a vendre, i aleshores tenen la consciència tranquil·la que saben que se'n van a anar al seu país." (...) Clar, el retorn és complicat. Una vegada que passen els 75 cap als 80 ja no. Et fan creure que sí que volen, tu ho mous tot per a que tornen i ells sempre tenen una excusa: "és que ara no puc perquè és que mira, tinc torn al metge", "és que ara tinc la venda de la casa". (ES12)

"En no eixir del seu entorn, van deixant-se. Hui no netege açò, demà no netege allò altre, hui no menje... I quan la cosa ja és insostenible, o bé és el jardiner que ve i ens diu: "escolteu, que ahí hi ha...". Que potser han vist muntanyes de fem, són situacions límit. També s'aferren als animals moltes vegades (...) És molt dur. I trencar eixa situació, moltes vegades tirem mà dels jutjats. Autoritzacions pel jutjat per a ingressar en centres. I en algun cas, que contactem amb la família, provoquem el retorn (...) Dicen: "los ahorros para cuando llegue el momento". Que dices: "vamos a ver, que tienes 88 años ¿cuándo será el momento?" (ES15)

"Yes, I think that people don't want to face up the fact that they're going to be frail. People don't face up to the fact that there would be a time where they hardly will be capable of taking care of themselves. I have a couple who I'm going to see one time a week and they are both almost housebound. The husband can just get out but the wife probably can't anymore. They have family spread out in Germany and France and the UK. And the wife would like to go back to the UK but the husband wouldn't. If anything happens to him, she would just not be able to cope. And so, they do talk about coming back but suddenly they decided that they would stay here because if they were back, they wouldn't be happy in the place where they could live with their family and what they said is they have everything they need here. But that's because they can just

²²⁴ "Una altra cosa que és extremadament difícil, des de la nostra perspectiva, és fer que la gent enfronte els fets. He tingut moltes converses recentment, quan dic moltes vull dir cinc en els darrers dos mesos on on persones em telefonen i diuen que no saben què fer, i pensen que el que haurien de fer és tornar al Regne Unit. I llavors, diuen: "o esperar i veure si les coses milloren". Fins i tot quan parlo amb la gent des d'Anglaterra i ells són a Espanya, els puc dir per telèfon que les coses no van millorar. És un desig impossible. No hi ha mitjans per obligar la gent a prendre les mesures que cal prendre. I finalment, no hi ha res que jo puga fer. Estic pensant mentres parlo en una parella en particular la salut de les quals, estan els dos molt malalts. La dona podria pot moure's un poc més que l'home, perquè l'home està postrat al llit. Ella no es pot desplaçar, no pot ajudar el seu marit, no pot preparar-li el menjar. Els dos són obesos, en realitat, són més que obesos. I els costa tindre dues infermeres per alçar-lo, per desplaçar-lo. Ell no pot caminar, hi ha poques possibilitats que siga capaç de caminar. La nostra entitat benèfica, que compta amb equipament mèdic, no té res prou fort per permetre'ls, com una grua, ajudar a aquest home a eixir del llit. I va dir: "anem a esperar fins que el meu marit siga una poc millor i puga caminar". Ara, el metge va dir, és obvi, fins i tot per a mi, com he dit des d'aquesta distància, que no va a caminar de nou. Els veïns estan ansiosos, perquè no saben què fer per ajudar-los. No estan registrats, o no ho han estat durant molt de temps després que els serveis socials els ajudaren, i si ho estigueren no sé si podrien proporcionar-los allò que necessiten. Ell no és prou malalt per anar a un hospital, no és tractable. És trist, el pobre home s'està morint, i és només una qüestió de temps. Però no volen tornar al Regne Unit"

about go out and get the stuff. I think they're not realistic about what's happening to them.” (ES20)²²⁵

Una de les qüestions sobre les que no s'ha pogut aprofundir en les entrevistes amb informants clau, i sobre la qual caldria més informació quantitativa i qualitativa en el futur, és el retorn posterior a la mort del company o companya. Durant l'anàlisi de les dades obtingudes amb l'enquesta s'ha pogut comprovar que aquest factor, tot i el seu pes en un projecte que *a priori* és definit com a projecte de parella, no tindria influència en la decisió de retorn. Fins i tot s'ha pogut comprovar que aquesta mesura es repeteix en altres estimacions amb semblant intensitat, assenyalant a una intenció majoritària de romandre a la societat d'acollida. Altres aproximacions al fenomen tampoc assenyalen la seua importància, ni des del punt de vista qualitatiu (Oliver, 2004; Hurtado, 2013, p. 170) ni tampoc des del quantitatiu (Giner & Simó, 2009). Els informants clau tampoc observen moviments de retorn generalitzats després de la mort d'algun dels dos membres de la parella. Sembla que és una possibilitat, però no sempre ocorre, o no sempre de manera immediata a la mort d'un dels dos membres de la parella. Un dels informants que més coneixia aquesta qüestió havia sigut rector anglicà a una zona que comprenia la meitat Nord de la província d'Alacant i al Sud de la de València. Per la seua funció dins la parròquia anglicana havia oficiat molts soterraments de membres del col·lectiu i, atés el tenor del seu discurs, el retorn no apareix automàticament després de la mort d'un dels membres de la parella. Pot aparéixer més endavant, com ell mateix reconeix, i per això recomana que, en

²²⁵ “Sí, crec que la gent no vol afrontar el fet que van a tornar-se fràgils. La gent no vol afrontar el fet que arribarà un moment en què difícilment seran capaços de tindre cura d'ells mateixos. Tinc una parella a qui visite cada setmana i els dos viuen pràcticament confinats. L'home encara pot eixir però la dona ja no pot. Tenen la família escampada entre Alemanya, França i el Regne Unit. L'esposa voldria tornar al Regne Unit però l'home no. Si alguna cosa li passara a l'home, ella no ho podria manejar. Aleshores, ells parlaren sobre el retorn però de sobte decidiren que s'hi quedarien perquè en cas de tornar no serien feliços al lloc on podrien viure prop de la seua família i decidiren que ací tenien tot allò que necessitaven. Però això és perquè encara poden eixir de casa i aconseguir-ho. Crec que no estan sent realistes sobre què els està passant.”

comptes d'escampar les cendres²²⁶, se soternen per després poder-les recuperar en cas de voler tornar al Regne Unit.

“Si se muere uno de la pareja, a veces dicen: “mira, me vuelvo a estar un poco más cerca de la familia” (ES2)

“But, by far, the largest number of funerals we do involves people being cremated. And you get an elderly widow or an elderly widower and the one question I always ask is: “What are you going to do with the ashes?” And they often say: “well, she loved the garden, so I'm going to spread the ashes in the garden”. And then I say: “well, are you going to stay in Spain?”. “No, I don't know yet”. And I always say: “do not spread the ashes, bury the ashes in the urn. And then, if you decide to return to UK, you can take the ashes with you”, because it is a tremendous emotional pull, so I always advice people that (...) So they come to Spain, they live for five or ten years and then one of the partners dies. Now, out of those, I think that the largest majority, even they are on their own, continue to stay in Spain, that is to say woman to stay here. Because all their friends are here. They got used to the community which they live, and so they will continue to live here, until their health begins to straight down, and they are around of a lot of pressure of their family in the UK to go back. And there are some, I could think about a thirty per cent, that as soon as the partner dies, they have relied on the partner heavily to do most of the things that they are fearful of staying here on their own, and they decide to sell out and go back to the UK and move close to their children” (ES1)²²⁷

²²⁶ La cremació és el mètode de disposició dels cadàvers més comú entre el col·lectiu de britànics residents a la Marina Alta. De fet, és també el mètode més utilitzat al Regne Unit, on s'estima que un 73% de les defuncions acaben en cremació, enfront del 30% que s'estima a l'Estat espanyol i vora el 50% de la província d'Alacant. Per a les dades del Regne Unit vegeu “International Cremation Statistics 2010” a http://www.effs.eu/cms/fileadmin/members_only/documents/International_cremation_statistics_2010__source_Pharos_-_7_pages_.pdf [consultat el 13 d'octubre de 2014]. Per a les dades de l'Estat espanyol vegeu “Las cremaciones ganan terreno a los entierros tradicionales por la crisis” a <http://www.elnortedecastilla.es/20101031/local/castilla-leon/cremaciones-ganan-terreno-entierros-201010311254.html> [consultat el 13 d'octubre de 2014].

²²⁷ “Però, amb diferència, el major nombre d'enterraments que fem implica la incineració. Quan tinc un vidu o vídua ancians sempre els faig la mateixa pregunta: “Què vas a fer amb les cendres?” I sovint diuen: «bé, ella estimava el jardí, així que vaig a estendre les cendres al jardí». I llavors jo dic: “bé, et vas a quedar a Espanya?”. “No, no ho sé encara”. I jo sempre dic: “no esteneu les cendres, sotereu-les dins l'urna. I llavors, si decideix tornar al Regne Unit, se les pot endur amb vostè”, perquè és una enorme ferida emocional, així que sempre els aconselle això (...) Així que venen a Espanya, viuen durant cinc o deu anys i després mor un dels membres de la parella. Ara, d'aquells, crec que la gran majoria, fins i tot aquells que es queden sols, continuen la seua estada a Espanya, que és com dir que, la dona es queda ací. Perquè tots els seus amics estan ací. S'han acostumat a la comunitat en què viuen, i així seguiran vivint, fins que la seva salut comence a davallar, i reben la pressió de la seua família al Regne Unit per tornar. I hi ha alguns, podria pensar sobre un trenta per cent, que tan prompte com la parella mor, depenen tant de la parella per fer la majoria de les coses que tenen por de quedar-se ací sols, i decideixen vendre i tornar al Regne Unit per estar prop de seus fills”

Cal destacar, però, que el consolat britànic, una de les institucions que hauria de col·laborar de manera més activa en la facilitació del procés de retorn davant l'aparició de vulnerabilitats o, en tot cas, en la recerca de familiars que puguen fer-se càrrec de les persones majors no s'hi sol implicar suficientment²²⁸. D'una banda sembla que l'excusa és l'arrelament a la societat d'acollida, marcat per l'empadronament, tal com s'ha pogut comprovar anteriorment. La situació d'empadronament limita, segons expliquen els serveis socials municipals, el marge d'acció del consolat britànic, que no considera aquests residents com a ciutadans britànics sinó que assimila la seua situació legal a la dels ciutadans espanyols. D'altra banda, la capacitat per ajudar els serveis socials municipals a localitzar familiars de persones dependents en situació de desemparament també es veu limitada en funció de les capacitats de la persona dependent. Aquesta combinació porta els serveis socials dels municipis costaners a situacions límit en què han d'aprovisionar uns serveis que excedeixen la pràctica habitual dels departaments, invertint una major quantitat de recursos –temporals i econòmics– per tal de donar eixida a situacions d'abandonament i necessitats extremes.

“Després, crides a l'ambaixada i et diuen que són residents teus (...) És un resident espanyol, i ja està (...) En alguns casos, amb l'autorització de l'ambaixada, busquen algun familiar (...) Amb autorització. Si no és amb l'autorització no pots localitzar a ningú. Però moltes voltes si el resident té una malaltia mental, com sol ser un percentatge molt alt, com no està dins de les seues capacitats de poder decidir, diuen: “no, esta persona... nosaltres no podem buscar a ningú perquè la persona que viu ací, el familiar, no està en les seues capacitats i no vol”. Aleshores, ens trobem amb aquesta persona, sola, i ens costa molt.” (ES15)

En definitiva, es podria dir que alguns factors juguen a favor del retorn, mentre que d'altres en retarden la seua aparició. De vegades és un factor el que té més pes en el

²²⁸ Cal assenyalar el fet que s'ha contactat amb el consolat britànic a Alacant per telèfon i correu electrònic, anticipant un xicotet guió de les preguntes que es plantejarien en l'entrevista, però no ha estat possible parlar amb cap representant.

desencadenament del retorn, mentre que d'altres vegades és una combinació de diferents factors, entre els quals poden haver condicionants familiars, de salut, financers, de polítiques socials, etcètera. Una de les informants clau assenyala amb molta claredat el caràcter multifactorial i complex del retorn, a mode de resum, a la part final de l'entrevista.

“If you’ve got young grandchildren or great grandchildren, and you have an illing husband, and you have never made any social contact and you don’t drive, then you’re going to go back to England, in my view. I’ll be very surprised if somebody in that category stays in Spain. If you have come out here with your partner, and may spend your home, and you have put yourself out to have a social network, and the children are older, maybe the children are in the teen ages, and the grandchildren, then it’s entirely likely to stay here” (ES5)²²⁹

6.4.4 *The problem is if they decide it too late: el procés de retorn, vist des del Regne Unit*

Des de l'òptica del Regne Unit el procés de retorn adopta uns matisos diferents dels que es poden apreciar des de la Marina Alta. Evidentment s'han de tindre en compte les diferències entre els dos territoris en termes de legislació i polítiques socials, però també costums i hàbits i diferents circumstàncies que afecten el procés de retorn. Un dels principals entrebancs en el procés de reinserció social al Regne Unit per als retirats britànics és l'*Habitual Residence Test* (HRT). Des de 1994 s'aplica aquest test a totes les persones que arriben al Regne Unit i demanen l'accés a beneficis i ajudes de tipus social i d'habitatge. En l'origen hi havia la preocupació dins

²²⁹ “Si tens néts o besnéts i tens un marit malalt i mai no has fet cap contacte social i no condueixes, llavors tornaràs a Anglaterra, en la meua opinió. Em sorprendria molt si algú en aquella categoria decideix romandre a Espanya. Si has vingut ací amb la teua parella i pots permetre't mantindre la llar i tens una xarxa social de suport, i els nens són grans, potser els néts són adolescents i els besnéts, llavors és molt probable que es queden ací”

la bancada conservadora, de limitar el turisme de beneficis socials (Kennedy, 2011). El resultat, però, és que s'inclou dins la població subjecta a l'HRT les persones retornades que, després d'un període amb la residència reconeguda a l'Estat espanyol, tornen al Regne Unit. De fet, poc després de la seua aprovació durant el primer govern del conservador John Major, 34 diputats laboristes presentaren una moció contra l'HRT pels seus efectes sobre la població britànica retornada des d'altres territoris²³⁰. Contínuament hi ha intervencions crítiques amb els efectes colaterals de l'HRT, la darrera el 8 de desembre de 2014²³¹. En 2009 s'estimà que unes 2948 persones no havien superat la prova de l'HRT entre novembre de 2007 i novembre de 2008²³². No existeix cap mesura oficial disponible a hores d'ara sobre la quantitat de persones procedents de l'Estat espanyol que passen per l'HRT i encara menys sobre el nombre de persones que no n'obtenen un resultat satisfactori. A més, existeixen molts dubtes sobre l'aplicació real de l'HRT, ja que no hi ha una definició oficial de què significa residència habitual ni un llistat dels factors que determinen l'aprovació del test (Kennedy, 2011, p. 7) sinó que més bé la decisió depèn de la persona encarregada de l'administració del test, amb la qual cosa s'obre la porta a l'arbitrarietat i a diferents criteris sobre qui pot resultar apte i qui no.

“What we have found is that if a person with a long standing condition can apply to the UK for attendance, as long as he's not receiving any inputs from social services in Spain... I mean, it's a 45 page form that has to be completed. We have helped one or two people to do that, and they receive then help” (ES4)²³³

²³⁰ En aquest cas es feia referència als problemes que havia patit una mare britànica en retornar des de Xipre amb el seu fill de 10 mesos. Vegeu la moció original a <http://www.parliament.uk/edm/1994-95/311> [consultada el 13 d'octubre de 2014].

²³¹ Vegeu la pregunta de la parlamentària liberal-demòcrata Tessa Munt al Ministre de Treball i Pensions, Mark Harper a la columna 826 de l'ordre del dia <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm201415/cmhansrd/cm141208/debtext/141208-0001.htm> [consultat el 14 de desembre de 2014].

²³² Vegeu la resposta del Ministre laborista Tony McNulty a la pregunta del diputat conservador Andrew Selous a la columna 969W de l'ordre del dia del 15 de gener de 2009 <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200809/cmhansrd/cm090115/text/90115w0022.htm> [consultat el 13 d'octubre de 2014].

²³³ “Allò que hem trobat és que si una persona amb una malaltia crònica vol demanar assistència al Regne Unit, sempre que no estiga rebent cap aportació dels serveis socials espanyols... Vull dir, és un qüestionari de 45 pàgines que ha de ser completat. Hem ajudat una o dues persones per fer-lo, i llavors reben l'ajuda”

La norma general diu que la persona entrevistada que opta a superar l'HRT ha de demostrar la seua intenció de residir al Regne Unit, ha de deixar clares les raons per les quals arriba al Regne Unit –retorna en el cas que ens interessa– i també les intencions futures (Kennedy, 2011, p. 8). No obstant això, tot tipus de moviments que demostren la intenció de retorn definitiu són, en principi ben apreciats pels equips d'avaluadors encarregats de l'administració de les proves de l'HRT, en tant que l'objectiu últim de l'HRT és garantir que no hi ha un aprofitament fraudulent dels beneficis socials mitjançant la declaració de residència habitual. Per exemple, una d'aquestes mesures podria ser la baixa del padró, tot i que com s'ha pogut comprovar a l'anàlisi dels registres, no és un tràmit massa habitual entre els residents britànics.

“There are more things on that to show intents to move back to England. If they deregister from the Padron, you have to contact the police to say you're no longer resident. These are signs that indicates that you are not going to come back” (ES4)²³⁴

“The Habitual Residence Test affects everybody who is planning to return to the UK. Basically (...) one has to proof that one's intention is to become habitually resident before one is eligible to claim any benefits or allowances. In the case of our clients, they are mainly people who had not got very much long returnees. And therefore is pretty evident that they are not going to leave England any time soon” (ES8)²³⁵

Des del punt de vista de la gestió administrativa del procés de retorn, tal i com observa la següent informant clau, la dificultat més gran ve determinada per la venda de la propietat. L'evolució del mercat immobiliari a l'Estat espanyol ha fet que la venda

²³⁴ “Hi ha més coses per mostrar la intenció de tornar a Anglaterra. Si et dones de baixa del Padró, has de contactar amb la policia per dir que ja no eres residents. Aquestes són senyals que indiquen que no vas a tornar”

²³⁵ “L'Habitual Residence Test afecta tothom que estiga planificant tornar al Regne Unit. Bàsicament (...) un ha de provar que la intenció que té és la de residir habitualment abans de ser candidat a reclamar qualsevol tipus de benefici o subsidi. En el cas dels nostres clients, són principalment persones que no tenien una gran perspectiva de retorn. I, per tant, és evident que no van deixar Anglaterra en qualsevol moment aviat”

de les propietats s'endarrerisca. Això podria estar afectant a moltes persones que esperen poder vendre les propietats per tal de retornar al Regne Unit amb el remanent que deixi la transacció. Segons la informant existeix la possibilitat, per a alguns equips del Departament de Treball i Pensions, d'acceptar un document legal pel qual es demostre que la propietat està en venda per tal de facilitar el procés d'obtenció de l'HRT i amb ell l'accés als beneficis socials al Regne Unit. No obstant això, aquesta mesura està sotmesa al criteri de la persona encarregada de l'avaluació a cada equip local.

“Oh yes, the social services can take the decision that somebody has made themselves deliberately homeless if they earn a home in Spain. To date, we found that if a person returning to the UK can demonstrate that they have had the house on the market for some time, it's in the hand of the lawyer with the power of attorney for the sale, etcetera, the social services have be more sympathetic, let me put it in that way around. Because they know, as well as we do, the house, the housing market in Spain is very difficult at the moment. So they are not unsympathetic, but if they haven't the letter of the lawyer they can say that you have made yourself deliberately homeless, therefore you will have to wait the fix period which can be up to six months to pass the Habitual Residency Test” (ES8)²³⁶

Durant la realització de les entrevistes s'ha pogut conèixer el procés –totalment informal i sense una estructura clara i comuna– que se segueix des que una entitat benèfica rep la informació relativa al malestar d'algun resident britànic, en termes financers o de salut. Com s'ha anat perfilant anteriorment, aquest procés depèn en gran mesura del grau d'independència personal i financera, però també del tipus d'ajudes externes amb què es compta. En general, l'eixida de l'Estat espanyol només suposa una complicació de tipus organitzatiu. Fins i tot es pot deixar el país sense

²³⁶ “Oh sí, els serveis socials poden prendre la decisió que algú s'ha declarat deliberadament sense llar si tenen una propietat a Espanya. Fins ara, hem trobat que si una persona retorna al Regne Unit i pot demostrar que ha tingut la casa en el mercat durant algun temps, és a la mà de l'advocat amb els poders per a la venda, etcètera, els serveis socials mostren més simpatia, digue-m'ho d'aquesta manera. Perquè saben, tan bé com nosaltres, que la casa, el mercat immobiliari a Espanya està molt complicat actualment. Així que no són antipàtics, però si no tenen la carta de l'advocat poden dir que s'ha fet deliberadament sense sostre, i per tant haurà d'esperar el període fixat que pot suposar fins a sis mesos per passar novament l'Habitual Residence Test”

comunicar a les autoritats l'eixida, i per tant la necessària baixa dels sistemes administratiu, sanitari i social. En canvi, l'arribada al Regne Unit pot ser més complicada, especialment des del punt de vista administratiu. La gestió del retorn d'una persona amb algun tipus de dependència suposa que una o dues entitats benèfiques assentades a l'Estat espanyol, entre les quals hi sol haver *Age Concern*. Aquesta entitat és una de les que se sol encarregar de les gestions del retorn assistit per la seua dilatada experiència, però també per la seua capacitat d'involucrar altres tipus d'entitats al Regne Unit, començant per alguna de les entitats benèfiques que treballen des dels aeroports britànics. A hores d'ara existeixen tres aeroports on hi ha entitats benèfiques que atenen, no només els casos de persones retornades des de l'Estat espanyol, sinó qualsevol situació d'emergència social que pugui aparèixer durant un vol, nacional o internacional. Normalment aquest tipus de situacions solen respondre a denúncies d'explotació, matrimonis forçats i arribades de peticions d'asil i refugi provinents de països en conflicte. La més important és *Heathrow Travelcare*, l'entitat més desenvolupada a nivell tècnic i que més casos atén anualment, situada a un dels aeroports més importants i amb més trànsit de passatgers d'Europa. A més, hi ha dues entitats més, una a l'aeroport de Manchester i una altra al de Gatwick, al sud de Londres, que també atenen aquest tipus de casos, tot i que de manera molt puntual i normalment sota la supervisió de la primera entitat. L'atenció de persones retornades provinents de l'Estat espanyol no és la gestió més important d'aquestes entitats, però es tracta d'un tipus de gestió que involucra diferents administracions i demandes individuals que poden variar segons quines siguin les característiques de cada cas. En el cas de les persones retirades que retornen utilitzant aquest mitjà la gestió de *Heathrow Travelcare* consisteix a posar-se en contacte amb els serveis socials de Hillingdon, el municipi que hi ha més a prop, per gestionar l'HRT i la seua acollida a alguna de les residències que hi ha al municipi o a d'altres indrets.

“Our point of view in Spain is that is the easy part. Difficult part is the part which Heathrow Travelcare does, persuading Hillingdon to say they are going to accept somebody. Because you cannot get an answer until somebody is actually in the United Kingdom. So we might put somebody on the plane, and Hillingdon might be aware that they are coming, but until they are actually there, Hillingdon won't say yes or no officially” (ES8)²³⁷

La demanda d'assistència en el retorn sol vindre motivada per alguna entitat de tipus caritatiu de l'Estat espanyol, normalment de base britànica, tot i que també pot ser un avís del cercle més proper de la persona interessada o, fins i tot, d'algun ajuntament, servei municipal o líder de la comunitat que inicien la demanda d'assistència per al retorn. A partir del moment en què es rep la demanda s'inicia una comprovació de la situació personal del futur retornat, tant a nivell de salut com també financer. Aquestes comprovacions impliquen també el contacte amb la família i el coneixement de les expectatives de vida dels futurs retornats al Regne Unit. En funció de quin siga el grau de dependència aquesta informació pot canviar, però també ho pot fer en funció del contacte amb la família, la disponibilitat o no d'un habitatge o fins i tot la preferència d'una ciutat o una altra per tal de residir en el futur. La desconexió per a algunes persones del seu passat immediat al Regne Unit és de tal magnitud que després d'uns anys de retir a l'Estat espanyol no queda cap tipus de lligam personal amb el Regne Unit. Per això en molts casos es planteja la qüestió d'on retornar. La resposta pot ser múltiple i va des del mateix lloc on arriba l'avió, com és el cas de Hillingdon, just al costat de l'aeroport de Heathrow, molt a prop de Londres; la ciutat on s'haja viscut la major part de la vida; una ciutat a prop de la família, en cas que encara es conserven els lligams; una ciutat ben comunicada o centrada en el mapa del Regne Unit, etcètera.

²³⁷ “El nostre punt de vista des d'Espanya és que és la part fàcil. La part difícil és la part que fa Heathrow Travelcare, la de persuadir Hillingdon per a que diguen que van acceptar a algú. Perquè no es pot aconseguir una resposta fins que algú és realment al Regne Unit. Així que podríem posar algú a l'avió, i Hillingdon podria ser conscient que està arribant, però fins que no són realment allà, Hillingdon no dirà sí o no oficialment”

“We receive requests from UK charities, normally, or direct approaches from the individuals. They have either financial problems that are just hesitating their return to the UK. We also receive approaches from the councils because, people in nursing homes. The nursing homes are in kind to contact the councils and say: “one of our citizens is running out of money and need to be handed. And that’s when we get involved in that one as well” (ES8)²³⁸

De fet, el contacte amb la família és un pas previ al retorn assistit perquè sempre es tracta d’involucrar-la fins al punt que siga possible en el procés. Val a dir que aquest procés no és fàcil perquè molt sovint els llaços familiars estan trencats, fins i tot abans que la migració de retorn haja afegit la distància entre els nuclis familiars. Com observa Hurtado (2013, p. 254 i ss.), aquest trencament està motivat per diferents fenòmens demogràfics, tecnològics, ideològics, econòmics i legals pels quals s’ha produït una erosió sentiment d’obligació envers la família, amb la qual cosa canvien les estructures bàsiques de l’atenció, tant les del país emissor com també la manera en què s’entenen, comparativament, des del país receptor i la interacció que juga en els processos administratius on es pressuposa l’assistència i la presència de la família. En altres casos, com s’ha pogut comprovar abans, la possibilitat de contactar amb la família al Regne Unit es veu dificultada per l’estat d’incapacitat i la consegüent negativa a col·laborar del consolat britànic.

“The problem is if they decide it too late. And that needs help from the family in the UK to help. If I’m in touch with somebody, I’m in touch with the family, and this is what we planned and it’s going to be and I’m saying: “please, identify with your local social services and tell them what is happening with the person, the mother or the father or whatever”. Then, we look at the plans to get them back there, and stay

²³⁸ “Podem rebre peticions d’entitats benèfiques del Regne Unit, normalment, o demandes individuals. Normalment tenen problemes financers que els impedeixen retornar al Regne Unit. També rebem demandes dels ajuntaments per les persones en residències geriàtriques. Les llars d’avis solen contactar amb els ajuntaments i dir: “un dels nostres ciutadans s’està quedant sense diners i cal manejar-ho”. I en eixe moment és quan ens involucrem”

with that person a couple of months until social services can visit and the money and etcetera is sorted out” (ES4)²³⁹

D'altra banda, tant el procés d'inserció social com la superació de l'*Habitual Residence Test* i qualsevol tipus d'operació bàsica com ara obrir un compte bancari o contractar qualsevol servei va acompanyat al Regne Unit de l'obligatòria prova de residència (*proof of address*) la qual cosa fa que, en absència d'un habitatge en propietat, siga necessari proporcionar una adreça. El problema és menor quan es disposa d'un habitatge en propietat al Regne Unit, cosa que com s'ha pogut comprovar a l'anàlisi de l'enquesta, ocorre en un 35% dels casos de la mostra analitzada. El fet que la família estiga disposada a col·laborar amb l'acollida dels retornats pot ajudar en aquest sentit. Davant de determinats graus de dependència, especialment quan aquesta és fonamentalment financera, l'adreça pot acabar sent un establiment hosteler, normalment un *bed and breakfast*, que amb molta probabilitat serà sufragat per alguna de les organitzacions caritatives del Regne Unit a la qual la persona interessada haja estat vinculada durant la seua vida activa, normalment per qüestions laborals –com ara les organitzacions caritatives de l'exèrcit (per exemple la *Royal British Legion*) o d'algunes professions administratives (per exemple, la *Teacher Support Network*)– o per implicació personal desinteressada. Aquest tipus d'organitzacions poden donar, de manera directa o mitjançant algun dels *Benevolent Funds* de què disposen, el seu suport financer al procés de retorn, des del viatge i la primera residència fins al moment en què els serveis socials britànics es facen càrrec del cas. En els casos més extrems en què no hi ha cap tipus de lligam ni suport financer de les entitats caritatives a l'ús pot entrar en joc el *British Benevolent Fund*,

²³⁹ “El problema és si ells decideixen massa tard. Això necessita de l'ajuda de la família des del Regne Unit. Si estic en contacte amb algú, estic en contacte amb la família i això és el que hem planejat i el que va a passar i estic dient: "per favor, identifiqueu-vos amb els serveis socials locals i digueu-los què està passant amb la persona, la mare o el pare o el que siga. Llavors, podem mirar els plans per aconseguir tornar-los i quedar-se amb aquella persona un parell de mesos, fins a que serveis socials els pugua visitar i els diners i la resta siga solucionat”

amb seu a Madrid, i dependent del Consulat Britànic. Aquesta organització, fundada l'any 1933, és l'últim recurs per a aquelles situacions en què no hi ha possibilitat d'involucrar família, amics, administracions o entitats caritatives. Entre les funcions d'aquesta entitat hi ha la de donar suport a situacions d'inestabilitat financera i personal, cosa que en últim terme pot passar per una repatriació al Regne Unit²⁴⁰.

“If they haven't got the money to fund themselves, what barely happens with people like that is that they put them into a bed and breakfast accommodation until social services can sort them out (...) If they haven't got funding, and they have a connection with the UK, then we would ask one of the UK charities to assist them. And when they arrive in the UK, then that charity would take it upon themselves to assist them once they have received any benefits which they were entitled from the social services, and the benefit system in the United Kingdom. If they cannot be identified with a charity, there is a small charity in Madrid which will pay their fare, but they would have to be destitute for that charity to fund them. It doesn't have many funds and obviously cannot afford paying for people's fare” (ES8)²⁴¹

“Or maybe there is not any family, but there is social services who provide more than social services provide here. In that situations, whether there are not family members here or in the UK, we would ask the Consulate to get involved, not to pay, but to facilitate the contacts within the UK to try an arrange to get the person back. If the person have relatives, or if it's a couple and they have relatives, we would involve them and say: “look, want it or not, it is your responsibility: this is your parent, your cousin, or whatever. You must look at, identify and liaising with social services or services within the UK, in order to get these people back. What my worry is that we get to such a point where one or both of this couple are not fit to fly. And that's a huge problem, because we're asking the relatives that they have to drive over and drive back. It's always a bit of an issue (...) [the helicopter] is about ten thousand or twelve thousand euros, and that is something that we would not fund. That is for the family. We don't pay any cash payments for train fares, flights, anything like that. And even if somebody doesn't have money to pay, we do not give the money. This is something we don't do,

²⁴⁰ Vegeu el fullet del British Benevolent Fund on s'expliquen les seues funcions a <http://britishbenevolentfund.org/bbf-content/uploads/2013/06/leaflet-new-V2.pdf> [consultat el 13 d'octubre de 2014].

²⁴¹ “Si no tenen els diners per finançar-se, allò que sol passar amb aquesta gent és que se'ls acomoda en un allotjament rural fins que serveis socials els pugua reacomodar (...) Si no tenen prou finançament i tenen un contacte amb el Regne Unit, llavors ens demanaria a alguna de les entitats benèfiques del Regne Unit que els ajudem. I quan arriben al Regne Unit, l'entitat benèfica es faria càrrec de la seua assistència fins que reben els beneficis a què tinguen dret dels serveis socials i del sistema de beneficis del Regne Unit. Si no es poden identificar amb cap entitat benèfica, hi ha una xicoteta entitat a Madrid que pagarà la el desplaçament i l'allotjament d'emergència, però haurien de ser indigents per tal que aquesta entitat els finance. No té molts fons i, evidentment, no es pot permetre pagant els costos del desplaçament de tothom”

because we would be paying for everybody's water bill, and basura, and so on" (ES4)²⁴²

Quan la complicació, a banda d'econòmica o amb independència d'aquesta, comporta una mala situació en termes de salut, el retorn es complica bastant, atès que ja no es pot dur a terme en les mateixes condicions que una persona independent, que pugui o no tindre dificultats financeres. Evidentment, la situació més complicada en termes d'assistència és aquella en què a la vulnerabilitat financera se li afegeix un mal estat en termes de salut. En funció del grau de dependència el trasllat amb avió es pot complicar per la negativa d'algunes companyies aèries a embarcar aquestes persones. En alguns casos des de les pròpies entitats benèfiques es recomana la intervenció d'una persona de suport, siga aquesta una persona familiar o fins i tot algun professional de la salut contractat *ad-hoc* per tal d'acompanyar la persona retornada en el trajecte aeri. La complicació en el trasllat pot arribar fins al punt que les persones amb graus de dependència majors poden haver de traslladar-se via marítima (normalment des dels ports de Bilbao o Santander fins als ports de Plymouth o Portsmouth al sud d'Anglaterra), terrestre (via l'Eurotunnel) o fins i tot, en els casos en què l'economia ho permet, amb un vol medicalitzat privat, possibilitat que existeix, per exemple, des dels aeroports d'Exeter, Bristol i Bournemouth²⁴³.

²⁴² "O potser no hi ha cap família, però hi ha serveis socials que ofereixen més del que proporciona serveis socials ací. En situacions en què no hi ha familiars ací o al Regne Unit demanem que s'involveu el Consolat, no per pagar, sinó per facilitar els contactes al Regne Unit per intentar tornar la persona. Si la persona té parents, o si es tracta d'una parella i tenen familiars, ens implicaríem per dir: "ho vullgues o no, és la teua responsabilitat: aquest és el teu pare, el teu cosí o el que siga. Has de mirar, identificar i acordar amb serveis socials o els serveis dins del Regne Unit amb la finalitat retornar aquestes persones. La meua preocupació és que arribem al punt on un o ambdós membres d'aquesta parella no pugen volar. I això és un problema enorme, perquè estem demanant els familiars que han de conduir fins ací i tornar. Sempre és un assumpte una mica (...) [l'helicòpter] costa aproximadament deu mil o dotze mil euros i és una cosa que nosaltres no financem. Això és per part de la família. No paguem res, ni bitllets de tren ni vols ni res com això. Fins i tot si algú no té diners per pagar, no li donem els diners. Això és una cosa que no fem, perquè si no estariem pagant el rebut de l'aigua i el fem de tothom, i així successivament"

²⁴³ Vegeu la informació a la pàgina web de Help of Dénia <http://www.helpofdenia.com/pages/general/airambulance.php> [consultada el 13 d'octubre de 2014].

“Most of our clients have got health problems. And therefore, we make arrangements with (...) Travelcare for those to be returned to the UK by Heathrow. This is a little complicated, though, because there are not many direct flights from Spain to Heathrow. So those people have to go back by Madrid. Those who cannot fund themselves, even when we do arrangements with suitable UK charities to fund their return, those with professional links, for example, a lot of military charities, and also professional charities. So, putting this together, people who have health problems, we normally insist that they are accompanied by a nurse. That’s somebody who has to be paid. Because we are very conscious by the fact that the airlines are strict, and they would not check people who they think they’re going to be a trouble in the flight. We don’t want to be in the risk of getting a client to the airport and check in, and to the aircraft, only to find the captain to say: “I’m sorry, I’m not taking that person”” (ES8)²⁴⁴

En canvi, quan el retorn és protagonitzat per algú amb un elevat grau d’independència personal i financera, pot ser gestionat de manera autònoma, fins i tot en els casos de gent d’edat més avançada. La informant clau que més al corrent està dels processos de retorn, tant els assistits com els no assistits, es refereix a dues entitats que poden ajudar a gestionar el procés de retorn, tant de manera activa com passiva. La primera entitat és *Age UK*, fruit de la unió d’*Age Concern* i *Help the Aged*, dues entitats que treballaven en pro de la mateixa població, les persones d’edat avançada al Regne Unit que es fusionaren en 2010. Aquesta entitat, a més de l’atenció directa a les persones a les oficines de què disposa al llarg del territori britànic, també publica documents en format físic i electrònic que serveixen de guia, en aquest cas també per al retorn²⁴⁵. A més d’aquesta entitat també hi ha els *Citizens Advice Bureau*, una xarxa de suport mutu dirigida a l’atenció de les problemàtiques habituals de la

²⁴⁴ “La majoria dels nostres clients han tingut problemes de salut. I per tant, podem fer arranjaments amb (...) Travelcare per a que siguin retornats al Regne Unit per l’aeroport de Heathrow. Això és poc complicat perquè no hi ha molts vols directes des d’Espanya a Heathrow. Han d’anar per Madrid. Qui no pot finançar-se, fins i tot quan fem arranjaments amb entitats benèfiques del Regne Unit per finançar el seu retorn, aquells amb vincles professionals, per exemple, tenen un munt d’entitats benèfiques militars i organitzacions benèfiques professionals. Per tant, posant-ho tot junt, les persones que tenen problemes de salut, normalment insistim que vagin acompanyats per una infermera. Que és algú que s’ha de pagar. Perquè som conscients del fet que les companyies aèries són molt estrictes, i no acceptarien a bord persones que pensen que poden representar un problema durant el vol. No volem estar en el risc d’aconseguir un client a l’aeroport i quan arribem a l’avió, el capità ens diga: “ho sent, no vaig a acceptar a aquesta persona”

²⁴⁵ Vegeu el document número 25, *Returning from abroad* a http://www.ageuk.org.uk/Documents/EN-GB/Factsheets/FS25_Returning_from_abroad_fcs.pdf?dtrk=true [consultat el 13 d’octubre de 2014].

ciutadania amb les pràctiques administratives que afecten la vida quotidiana. Aquestes dues entitats disposen de molta informació sobre els processos de retorn, registre, l'*Habitual Residence Test*, els processos administratius, els beneficis socials, etcètera. A més, també presten atenció presencial i atenen dubtes i preguntes telefònicament i via internet. Només amb la informació que es pot trobar per la xarxa, és possible per a una persona independent manejar un retorn sense cap tipus d'assistència.

"What we do of course with people that have financial problems but are fit, and of course, is a case of organizing those people and go to whichever airport, the nearest where they want to be based" (ES8)²⁴⁶

"From my perspective, if we got somebody who is going back to the UK and is able bodied and needs help, we would phone the nearest Age Concern to the airport where they're heading, saying: "this man comes here to see you, will you please give him any assistance that you can as far as dealing with the local social services, etcetera" (ES8)²⁴⁷

Malgrat tot, fins i tot amb l'avantatge que suposa tindre el suport d'un sistema de serveis socials que cobrira les necessitats bàsiques, les entitats i persones que treballen en aquest àmbit se solen trobar amb casos en què s'expressa la negativa al retorn. Com s'ha pogut observar a l'anàlisi de l'enquesta el percentatge de la mostra que es mostrava contrari al retorn en qualsevol dels casos es limita a un 41,2% de les persones enquestades, i en tot cas és una mesura en termes d'intenció que podria canviar, donada la característica manca de planificació. En definitiva, el paper de les entitats acaba davant la negativa informada de les persones retirades, almenys mentre siguin capaces de raonar i saber-se responsables de les seues pròpies decisions.

²⁴⁶ "Allò que fem amb les persones que tenen problemes econòmics però no tenen discapacitats és organitzar aquelles persones i anar a qualsevol aeroport, el més proper on volen basaran"

²⁴⁷ "Des del meu punt de vista, si tenim algú que està tornant al Regne Unit i està físicament apte i necessita ajuda, telefonaria a l'Age Concern més proper a l'aeroport on vagen dient: "aquest home ve a veure't, per favor, dóna-li qualsevol ajuda que pugui, facilite-li el contacte amb els serveis socials locals, etcètera"

“Obviously we watch television, we know what’s going on, as we say in England, the grass is not necessarily greener, in the UK, with regard to what will be provided but a person will not be left on their own in their home, without social services being involved. So, in that respect, in many of these cases, it is most appropriate if somebody says: “no, I don’t wish to go”, I’m afraid I have to accept, they have an informed choice, and I have to accept its consequences” (ES4)²⁴⁸

6.4.5 Resum del capítol: posant-li cara al retorn, els discursos dels informants clau

El punt de partida de l’anàlisi dels discursos s’ha situat en dos qüestions que estructuraven l’acostament a la qüestió del retorn. En primer lloc, la tria conscient dels agents vinculats al col·lectiu de retirats britànics com a informants clau. Això situa el discurs, no de la banda dels protagonistes del moviment migratori, sinó sobre unes figures externes que són capaces d’observar, interpretar i verbalitzar allò que veuen en la seua vida quotidiana o professional. D’altra banda, s’ha volgut posar el pes del discurs sobre els factors que influeixen en el retorn, i molt especialment sobre les problemàtiques associades a aquest moviment migratori.

Els discursos dels informants clau han assenyalat algunes qüestions clau pel que fa al moviment de retorn, difícils d’abastar amb les tècniques d’anàlisi utilitzades anteriorment. En primer lloc, la percepció del retorn com una realitat cada vegada més visible i important. Hi ha un acord destacable entre els informants clau pel que fa a l’augment del retorn en la població britànica. Aquesta percepció és especialment notable entre britànics més joves, que haurien retornat per qüestions laborals i purament econòmiques, però també entre la gent gran. En segon lloc, hi ha un acord

²⁴⁸ “Evidentment veiem la televisió, sabem el que està passant, com diem dir a Anglaterra, l’herba no és necessàriament més verda, al Regne Unit, pel que fa a allò que serà garantit a una persona que no quedarà a sa casa sense serveis socials implicats. Així, en aquest sentit, en molts d’aquests casos, és més apropiat que si algú diu: “no, no vull anar” ho haurem d’acceptar, tenen una decisió informada, i he d’acceptar les seues conseqüències”

en assenyalar que el col·lectiu de britànics retirats s'enfronta a una sèrie de problemes relacionats amb la seua residència a la Marina Alta: aïllament, separació dels nuclis urbans, processos d'inserció a la societat d'acollida fluxos, dependència de la comunitat d'acollida connacional, barrera idiomàtica, aparició o agreujament de malalties i pèrdua de la parella són factors que caracteritzen la vida quotidiana d'aquestes persones. Davant de problemàtiques com aquestes existeixen diferents estratègies, entre les quals hi ha el retorn, però també d'altres que prolonguen l'estada a la comarca, com ara el moviment en direcció cap a nuclis urbans on hi ha més recursos i més propers que al disseminat, o l'ingrés en residències per a persones grans, normalment orientades internacionalment. Malgrat tot, s'ha pogut constatar que un factor molt important en aquest punt és la manca de planificació i la improvisació davant el retorn en contextos d'aparició de dificultats més que evidents en la vida diària, dificultats que es veuen agreujades pel tipus d'inserció que ha dut a terme majoritàriament el col·lectiu de britànics retirats. Tot això genera situacions de gran necessitat a què han de donar eixida uns serveis socials municipals que no compten amb els recursos necessaris per atendre'ls de manera adequada.

Algunes entitats s'han organitzat per tal de donar eixida a aquesta realitat. Des de la Marina Alta, organitzacions d'ajuda mútua fan d'enllaç amb els ajuntaments per tal d'informar de les situacions de vulnerabilitat de compatriotes. La seua funció no només és informativa sinó que, des d'un punt de vista propositiu, poden arribar a gestionar processos de retorn per sí soles. Aquesta gestió pot donar-se en combinació amb altres entitats que treballen des del Regne Unit tot facilitant l'arribada d'aquestes persones vulnerables i ajudant-les amb la gestió dels documents i permisos necessaris. Així, un problema individual o de parella passa a ser gestionat de manera transnacional mitjançant l'entrada en joc d'entitats del tercer sector, tant al país d'origen com al país d'acollida.

7. Concluding remarks on return migration after a retirement migration²⁴⁹

After analyzing different points of view on the return movement of British citizens after a retirement migration, we can say that this is a real fact in the province of Alicante, and especially in the region of Marina Alta. Although the academia has been historically ignoring this movement, in the last few years the number of British citizens returning to the UK has beaten the number of British arrivals in Marina Alta. Therefore, it can be said that there has been a trend change, especially in recent years, that would affect the entire group of British residents and especially retired people. Our estimations point to the fact that over 8% of the British population over 54 years registered in Marina Alta have returned to the UK in the period between 2008 and 2013. In addition, according to return intentions demonstrated by the people who responded to the questionnaire, a significant part of the British citizens living in Marina Alta would consider returning to the UK in the future (29%). At least 8% clearly stated their intention to return and 59% could think about the possibility to return depending on the circumstances. Moreover, the narratives seem to confirm what the numbers point out: the return has increased, but at the same time, the demographic characteristics of the British collective have made the different situations of vulnerability more visible, both physical and financial, so the role of charities acquires more importance to guarantee a return that is, perhaps, the only way to assure the wellbeing for many people under vulnerable situations.

²⁴⁹ La traducció al valencià de les conclusions, així com la del resum, es pot llegir als Annexos.

7.1 As a way of summary

British residents in the province of Alicante are one of the most important groups of British abroad in the Mediterranean coast, especially from the point of view of retirement migration. Marina Alta, along with Baix Segura, is the most important territory in terms of British residents in the country with the biggest British community, apart from the Commonwealth countries. In fact, British retired residents have been living in Marina Alta since a long time ago, thus they have a fairly high average age: the British population over 54 years old has an average age of 69.91 years, above the provincial and national average. This group mostly live outside the urban centres, to the point that 24% of the population residing scattered in the territory comes from the UK, which in practice ensures effective integration into their own host community but at the same time facilitates a separation from the host society. This social and residential integration process is explained both because of the facilities and amenities that can be found in the region, such as the tourist-based relationship the host society has historically offered to the British residents, so in the end, there is no need to learn any of the two official languages.

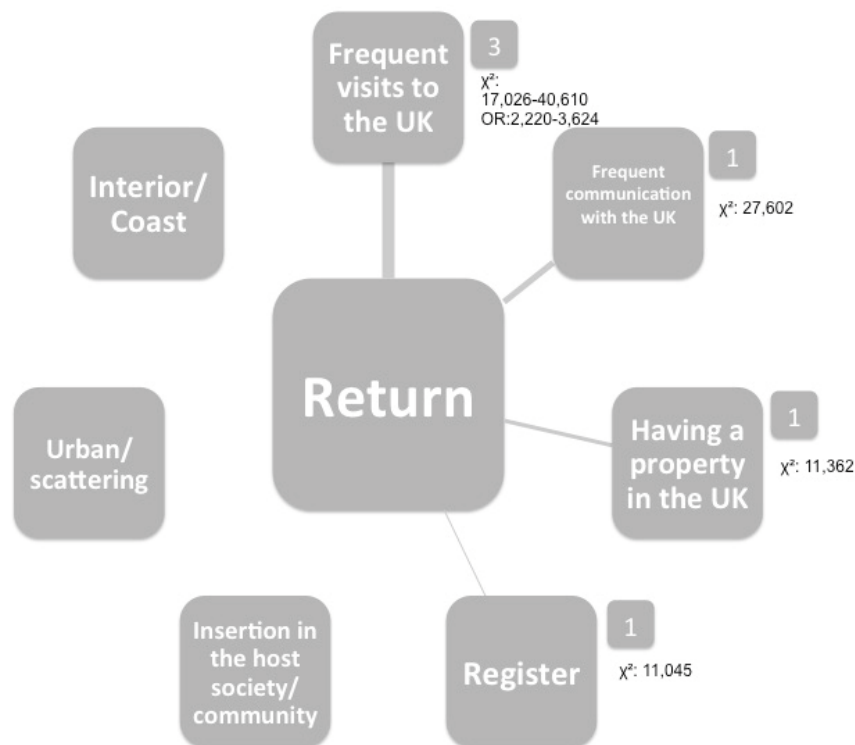
Although in recent years the arrivals have been the main British migration flow in Marina Alta, from 2012 this trend has changed, with an increasing importance of emigration, and more particularly return migration. In fact, the relative weight of return among the other emigration destinations for those over 54 years old is very high: 95% of return against 5% of migrations towards other territories. Return movement from Marina Alta is also related to aging individuals, given that 67% of those who have returned are over 54 years old, compared to 41% and 55% at the national and

provincial levels. In addition, the average age at return from Marina Alta is higher, over 69 years old, compared to 67 in Spain and 66 in the region of Baix Segura. It must be borne in mind that much of the British movements registered as emigration in the Padron do not have a known destination, probably because they are administrative deregistrations, so it is not possible to analyze them as return movements. However, estimating part of these deregistrations as return movements means an 8% of British return migration from Marina Alta, with 97 returns for every 100 arrivals, almost to the point of equilibrium, from an interannual view (2008-2013). Indicators are pointing to a turnaround (364 returns for every 100 arrivals in 2013 in Marina Alta).

Data from the survey indicate that 29% of the sample would have the intention of returning to the UK in the future, although the combination of variables that approximate the return point out to a possible return of 59% of the population. This is a figure that exceeds the previous measures of return intentions (Huete, 2009). It has been also observed that the return could be triggered by some individual or structural events. Comparing these events with other measures previously observed in other territories, it is possible to notice that there is a greater return intention (Warnes et al., 1999). It should be also noted that the factors showing greater intention of return, in aggregate terms, are the social, especially those related to the control of the British population, the quality of public health and political corruption. However, the variable that points out the higher return intention is the lack of income, which would cause a 64% intend to return in the sample. Finally, it has been determined the correlation of the variable return some independent variables, among which is the fact of being registered (Klinthäll, 2006), having a property in the UK (Palo & Longino, 2001; Bolzman et al., 2006), maintaining regular communications with the United Kingdom (Waldorf, 1995; Bolzman et al., 2006) and, especially, frequency of visits to the UK (Palo & Longino, 2001). This last variable is the only one that correlates with the three return intentions measures and significantly increases the possibility of returning in the

future, as shown in Figure 34. However, we found no evidence of relation between the level of integration in the host society with the intention to return, although this relationship should be analyzed in the future with other indicators including insertion within the compatriot host community.

Figura 34. Determinants of return intentions

Font: Elaboració pròpia
 * Número de variables en què es mesura la intenció de retorn al qüestionari amb què correlaciona cada variable considerada.

Moreover, the discourses suggest an increase of return migration from 2010, in the same way that the register analysis does. They also point to the importance of social policy as a pull factor that explains the probable exit of some members of the group, given the higher coverage in terms of social protection in the UK. However, some cuts planned for the next years, as Winter Fuel Allowance in countries with moderate climates, could be key in terms of taking the decision to return to a part of the British

community. Especially when these cuts are in addition to other changes in legislation, such as the agreement that is introducing AEOI (Automatic Exchange of Information), which may influence the decision to return to feel more protected by their own country's legislation, even when the application of this type of laws is transnational. Another element that has to be considered to understand return migration is the role of family. On the one hand, families act as a pull factor when asking their relatives, directly or indirectly, to return. For example, there could be a direct asking to return when there is a visible need for professional care and family support. But it can also be a latent demand, for example the attraction of the birth of first grandchildren –or even great grandchildren– or when there is some type of difficulty in the breeding process. As it can be seen, even in a non-so familial country in terms of social policy as the UK, the attraction of the family is a factor to be taken into account to understand return migration.

The analysis of the interviews also allowed us to see the reality of return migration under conditions of health and financial vulnerability. In these cases it is essential to consider the role of associations and, in general terms, more or less formal solidarity networks which are facilitating return processes, even from a passive point of view, for example facilitating information (eg, via internet) and also from an active point of view, taking part in return processes under conditions of high vulnerability. These situations of vulnerability often occur as a combination of a lack of planning among British retired citizens, along with the feeling of independence, which is characterizing their migration process. That translates into a false sense of well-being that delays decision making until the extreme of requiring the intervention of external actors such as charities or administration, given the inability of individuals to look after themselves.

Summarizing, this research highlights return migration, and more particularly, return migration after a retirement migration. This concept, which has been overlooked by the

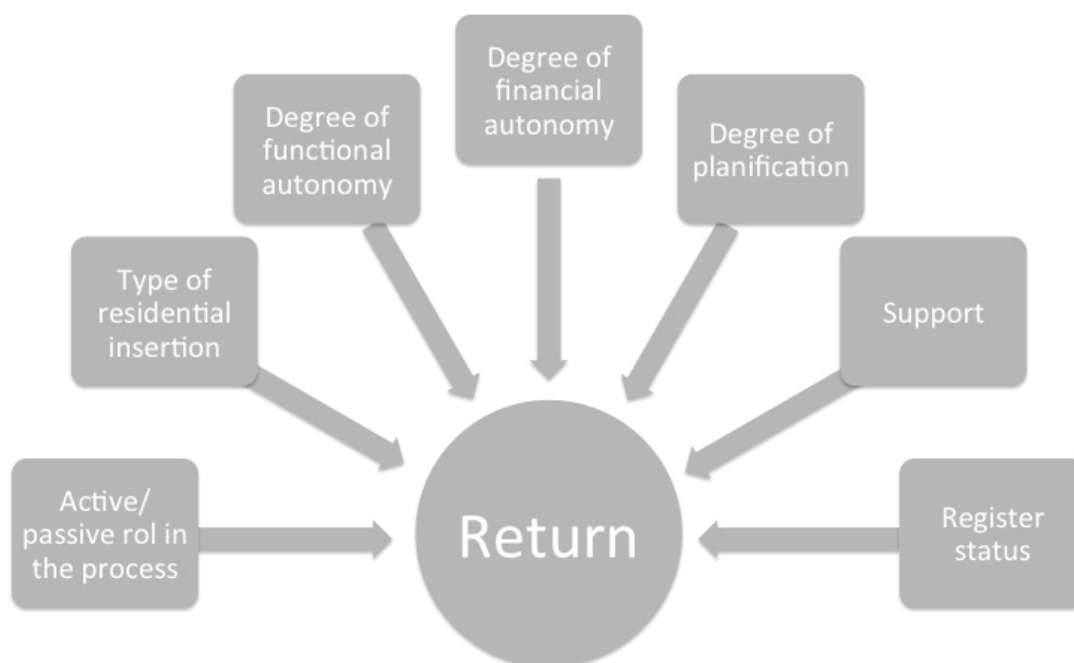
academy and to some extent underestimated by the media, reveals a reality that should be considered in the next few years. A large British return migration could have very important effects on economy, demography and social welfare organization in Marina Alta. It is not just the disappearance of population and the consequent decreasing of local income, but also the disappearance of a very important group in terms of consumption and, ultimately, a loss in terms of diversity. In the future, therefore, it will be not only necessary to monitor return intentions, but also to design mechanisms to facilitate decision-making, either in terms of returning or getting into a social or healthcare resource. At this point, we must also consider the resources and services targeting vulnerable people, such as those associated with the Dependency Law, which is currently an underdeveloped resource in the Valencian Country and, if it were well implemented, it could solve many of the needs of the British community.

7.2 Explaining perspectives on return migration

As one can observe, return migration does not depend on a single factor but on a multi-causal combination of factors. Using the information collected in the analytical chapter it is possible to list at least seven different perspectives from which analyze return migration, as it can be seen in figure 35. These perspectives are framed as theoretical approaches that will be recovered later in order to formulate ideal types of return after retirement migrations. So this is an exercise of stating characteristics that influence on return migrations, both basic conditions and profiles of returnees. Among the factors we must include how often they visit the UK and if they have a property in the UK, two of the variables correlating with return intentions. In addition, two other variables must be emphasized: maintaining regular communications with the UK, especially using new technologies, and being properly registered in the Padron. These

two variables correlate with return intentions in a weaker way than the previous two. Moreover, it is important to underline some other factors that characterize return movements, among which we can find the role of the family in the host country; the possibility of covering social and health needs with existing resources in Spain; the pull effect of social policies in the country of origin; health and financial status; availability of a home in the UK; and legislative changes related to tax and economic issues.

Figure 35. Return defining factors

Font: Elaboració pròpia

The first perspective is the dependency status of the returnee. It is a central perspective on the return intention and can be crucial to understand return migration towards the UK. On one side, there is the most common type of return, but not the easiest to find within the discourses. Its main feature is that it occurs under conditions of physical or mental independence or under a minimum degree of dependence, which

does not suppose a major difficulty or complication for the return process. In this case there may be an easy re-entry to the country, depending on the registry status in Spain. In those cases where there is no loss of British citizenship, there is no trace of return in terms of administrative purposes, and therefore no difficulties are expected to appear. Those who took residence in Spain through register could see some complications on the return process, but these can be managed with the help of the available information on websites as Citizens Advice Bureau or Age UK, or even handle return migration under independence conditions with the help of these charities. On the other side in which the dependency status is higher, the return process can be more difficult because, depending on the type and degree of dependency, some means of transportation get discarded. Those people with a high degree of dependency leave much trace in the discourses of the interviewees because some of them have taken part in operations to facilitate return migrations. When the physical and/or psychological dependency status is higher, the result can be different depending on what happens in terms of financial status, family help, previous association/charity enrolment, etc. Initially, what seems most common is that the returnee should be able to give notice, or in those cases with a high level of needs, someone from their inner circle –neighbourhood, family, friends– alerts a charity or the administration from their state of necessity. Starting from this first advice there is an informal proceeding by which, from one hand the administration, represented by local social services, can be involved. On the other hand British institutions located in Spain, both charities and other types of associations where the retiree has been collaborating can be involved too. Third, the British consulate or embassy can take measures, facilitating bureaucracy, getting in touch with the family back in the UK or throughout their benevolent fund charity based in Madrid, directed to help the most vulnerable individuals in Spain. Fourth, British charities located in the UK can be involved individually or under a coordination scheme, in order to provide the necessary funds for the return trip or even as a housing help as the returnee stays in temporary housing.

And finally social services in the UK can join this scheme independently, attending the request of the returnee who is joining the logic of British social benefits and allowances, or under the coordination scheme with the charities and/or authorities in order to facilitate access to the British welfare system.

The second perspective that defines return movements is the financial status. Obviously it does not occur apart from return under functional dependency but in conjunction. It is possible to find different combinations of functional dependency and financial status, with different levels of difficulty in order to perform return migration. Regarding the economic or financial difficulties, on one hand there are those with no difficulty to return, while on the other hand there are those with difficulties even in order to afford the trip. As in the previous paragraph, people who have no financial problems to carry out return migration do not leave much of a trace in the discourses, as it has been observed in the qualitative analysis, because they do not need the attention of authorities or entities.

Depending on the degree of financial independence and physical/psychic status it appears the third returnee characteristic: the active or passive position in the process of return. A greater degree of independence and autonomy presupposes the emergence of active profiles on the return movement, while lower degrees of independence would be associated with more passive profiles. Passive profiles, as noted above, would need the help of organizations and administrations and, in the last place, also of the family.

The fourth defining perspective of returnees is the residential insertion. Those cases where it is possible to find physical/psychical/financial independence are not expected to interact in a negative way with residential insertion in the United Kingdom. Things get a bit more complicated when independence levels are lower. In any case,

residential insertion starts in their own house, which 25% of sample replied that still owning in the UK. In the end, there are other ways of residential insertion as senior residence, sheltering in a family house or, under financial emergency, in an emergency house. Typically, as key informants put into words, this type of housing is usually a bed and breakfast covered temporarily by some social services or charities until the legal situation of the returnee gets solved. Another aspect of the residential insertion is the physical place where it occurs. For people who have a property it may not be a problem, but some people may have to think where they want to return. As it can be seen, the neighbourhood and friendship ties in the UK are unlikely to remain the same as in the time when the retiree left the UK, especially considering the average age at which return migration is performed, over 68 years old for the population aged 54 and over; and high social mobility, which destabilizes any social environment previously known. In addition, the probability that the sons and daughters of the retirees are still living in the same municipality where they used to live when they were younger is very low, given the geographical mobility that probably has scattered them throughout the territory, not just in the UK but also in other countries. Thus, for many people the question of where to return may be relevant because many factors can influence the decision (knowledge, location, distance from family, available resources, etc.).

The fifth feature from which it is possible to analyze return migration is the degree of support. Although there is no data confirming this, it is possible to maintain that most of the return migrations occur within the couple. However, some of these returns must be carried out by individuals outside the couple, probably some time after the death of the wife or the husband, although as we have seen in the survey this is not a factor that triggers an immediate return. Therefore, rather than an immediate return there may be a return some time after the decease of a member of the couple, explained by other causes perhaps related to health, financial resources or family appeal. If, as expected, more men die than women, and overall there are more women who have contributed

less to the British Social Security throughout their working life –or even they have not reached the minimum contribution– vulnerabilities would be worst for women than for men. However, as it has been observed in the analysis of return movements, it seems that more men are returning than women, or at least they carried out a registered return to a greater extent.

The sixth perspective from which it is possible to analyze the return migration has to do with the registration status of returnees and its management from an administrative point of view. There are, in one extreme, those who meet all the requirements in terms of registration and, when carrying out a return migration (possibly independent and active), notify the movement and the destination to the person in charge of the register in the town hall. Secondly there are those who do not meet any of the requirements or which, when they decide to perform a return migration, do not inform the town hall on the movement or the destination. This record, therefore, must be done automatically by the local administration when carrying out the depuration of the Padron, probably some years after return migration has been performed. At the other extreme there would be those who were not legally established in Spain, which leave no trace at the time of arrival or departure. The difference between these cases can be significant, especially since in 2009 when the compulsory Habitual Residence Test for British citizens living abroad was implemented. Those who are not under the register scheme will find it easier to reintegrate in the UK because they should not pass any control to have access to benefits and allowances in the UK.

Finally, the seventh defining perspective of return migration is related to the degree of planning of the return movement, ie, if there has been a return planned from the very beginning, which we have seen is not very extended in our sample, or it is more likely a sudden return (Andrew & Rutter, 2009). The situations in which the return is sudden are mostly related to health and financial status, as it is possible to see in the

discourses of key informants. But other circumstances related to the family can also influence return migration, such as grandchildren mentioned above. Moreover, the fact that return migration can be a sudden event is related to retirement migration as a time of fulfilment, change in the lifestyle from working to enjoying free time in which there is no place for failure, one of the first social constructions for return (Cassarino, 2004). As Hurtado recalls, return often occurs in secret, apart from the community, as if returnees didn't want to reveal the reasons behind the movement (Hurtado, 2013, p. 198), just because of the failure associated to return migration. From this point of view, it is possible to understand that the return is not a planned event, and retirees systematically refuse the idea to return, since the opposite situation would lead to accept the arrival of the fourth age²⁵⁰ stage, marked by illness, loss and, in last term, death.

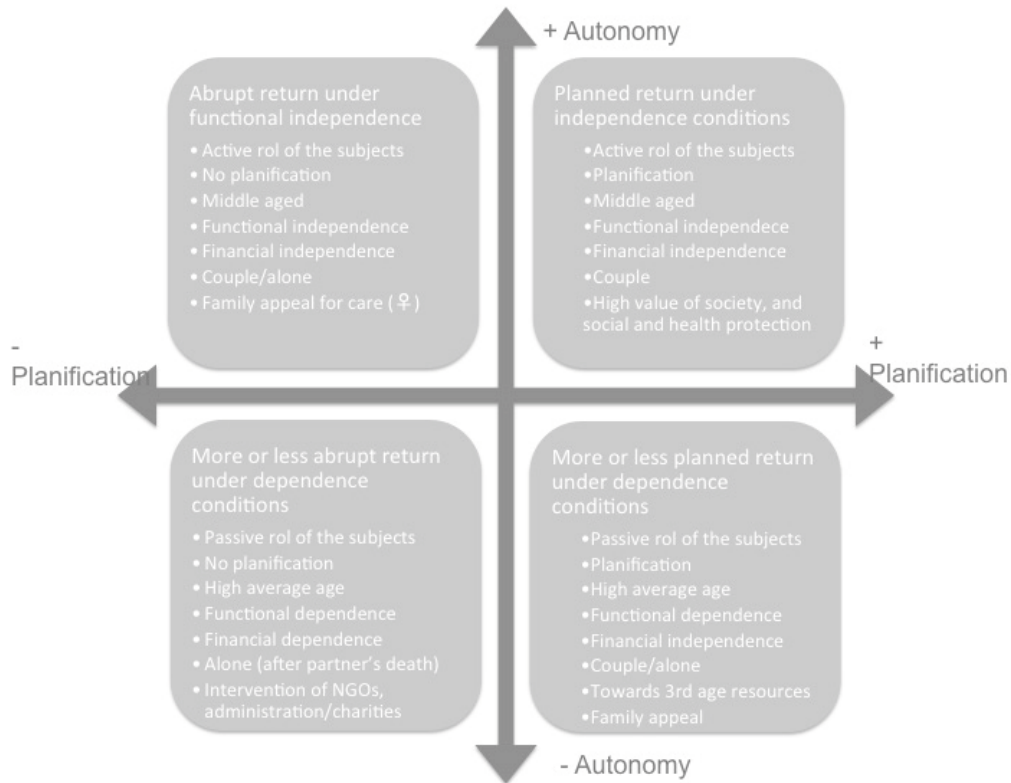
7.3 Towards a formulation of ideal types of return after a retirement migration

Coming up next there are some ideal types arising from observation. Working with ideal types is not new; in fact its origins are in the theoretical and methodological work of Weber²⁵¹. Following the analysis of Sánchez on the practical application of ideal types (2006), it is possible to say that this research formulates a typology derived from empirical observation, which aims to summarize the wide range of returns based on two central concepts for the analysis: personal autonomy and migration planning. It is possible to analyze other factors that characterize each ideal type, using results of the observation chapter. Figure 36 summarizes the four ideal types on this subsection.

²⁵⁰ For an analysis of “fourth age” concept see Sánchez (1996).

²⁵¹ Although ideal types are a concept present in the most of Weber's written work, it is in *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre* (1922) where it is possible to find a theoretical development.

Figura 36. Ideal types of returnee attending to planning and autonomy

Font: Elaboració pròpia

In conclusion, combining these factors, we can reach at least four ideal types of return migration after retirement, guided by the conditions of personal autonomy and planning. Thus, on one side there is the movement carried out by people with a high degree of functional and financial independence that had their return planned. We know, however, that this movement is not very important because only 13% of the sample said they would prepare return migration in the future. This ideal type of return migration is performed within the couple, with an average age under 75 years, following the discourses of our informants. Moreover, one of the factors explaining this planned return is the forecast of the need for care in the old age, which is linked to a better assessment of the country of origin and also of its social and health protection system.

The first ideal type has its counterpart in sudden return under conditions of functional independence. The main characteristic behind this is the emergence of an event or circumstance, which acts as a trigger for return process. As it is possible to see in the interviews, this circumstance could be the birth of first grandchildren, usually when retirees have a low average age given that they are expected to look after the children. Although it could be a sudden return, perhaps within the couple there would already be some type of agreement on the need to carry out a return migration, which seems more usual among women. It may be the case that after the raising period there is another migration, that is a remigration, especially if the age of the couple is not very high. Sudden return can also occur after the death of a member of the couple, although as the survey showed, the intention to return under these circumstances is around 28% of the sample. Finally, the economic changes can also be behind the sudden return, as we know from the survey that this is one of the most important factors explaining return intentions (64% of the sample would return if their incomes decrease).

Planned return under conditions of dependence seems more related to functional dependence than financial dependence, even though we know that the latter has a stronger role in anticipating return intentions. This type of return affects couples and individuals, as a result of a family call towards care resources in the origin country. Depending on what the registration status is there, return migration may be more or less successful in terms of immediate access to social benefits in the origin country.

The last ideal type is the unplanned return under conditions of dependence, both functional and possibly also financial. This type of return is performed not only by the returnee but also by the government, NGOs and local and international charities involved in resolving the case given the high level of needs identified. They are mostly elderly people with chronic diseases, many of them living alone. This type of return, although it is not a majority, leaves a lot of discourse in the interviews, given that some

of our informants have been facilitators of return processes of other British residents with this profile.

7.4 Increasing, poorly planned and independent of social integration: return to the hypothesis

This section represents closing the circle of investigation, trying to return to the hypotheses of the fourth chapter in order to validate or reject them with the information contained in the analytical chapter. First of these hypotheses was related to the fact that return migration would rise as people mostly arrived before the year 2000 approached to ages in which the level of autonomy decrease. It has been shown that return movement has increased, especially in the last year and all indications are that it will continue increasing in the next years²⁵². With return ratios around 10% and a ratio of 97 returns for 100 arrivals, we can say that nowadays return is a population movement to be taken into account. In addition, data from 2014 and 2015 Padron seem to decrease, what point to the possibility that British return movements have increased. Two factors reinforce the hypothesis validation: on the one hand, returnees' average age increasing measured in the Residential Variation Statistics, especially visible in the Marina Alta. On the other hand, the Population Information System let us see the importance of return migration of those people who arrived before 1999. As for the causes that affect the return, beyond the structural factors –some of which have been shown to have an important influence on the return intentions—at least three factors must be considered: finances, health and family. First two factors were expected, but the family as pull factor by direct or indirect calling has been an emergent issue, both in survey data as well as in narrative analysis.

²⁵² In fact, data from 2014 Padron suggest an historical downsizing of the British community, around 85,000 people, especially from Alicante and Málaga.

Moreover, the second hypothesis was related to the lack of planning on return migration. As it can be seen in the survey, there is some variability in the response of 58% of the sample. This part of the sample answered yes to some of the questions related to return, while in other questions the answer was not so categorical. Indecision explains the lack of planning, but gives an idea of the extent to which there may be changes of opinion. As it can be seen in the narrative analysis, indecision or even delaying the decision until the time when the autonomy (financial and/or functional) is not enough to undertake independently the return journey is one of the problems the retired British migrants have to face. Moreover, it should be borne in mind that 13% of the surveyed population said that return is another step on their retirement plan, although quite often journals and collective imagination tend to interpret return as a failed project, which is associated with a negative point of view.

Finally, the third hypothesis has to do with the importance of social integration in order to understand return intentions. Although some narratives extracted from interviews point to this possibility, the multivariate approach to sociolinguistic insertion has not revealed a significant relationship. Therefore, it is not possible to say that insertion level in the host society, via the acquisition of language skills and the type of residential placement, is related to the decision to return to the UK in the future. However, it should be borne in mind that the insertion as an object of study could be considered more widely, not only in relation to the host society but also to the host community of compatriots, which is in charge of welcoming newcomers. Such integration is not considered in the survey, and it could be interfering in the way that this hypothesis has been tested, given that integration into the host community does not lead to any compulsory learning of the official languages of the host society, nor the residence in a urban area, two of the variables considered as indicators of sociolinguistic and residential integration. So we must refuse this hypothesis as it was

formulated. In the future it should be reformulated to observe the influence of insertion into the host community and consider its weight, along with other factors in return intentions.

7.5 Some proposals for future development

Proposals for future research related to return migration pass through monitoring data, introducing new factors and deepening into other that affect return intentions, and a new methodological approach aimed to know the opinion of those who have carried out a return migration, especially under independent profiles that are at the same time less visible but more capable to bring discourse on return process. Finally, there is a proposal on legislative amendment to make easier not only the return flow statistics but also a constant update of the Padron.

Regarding the results, these should be updated with 2014 and 2015 data, affected to some extent by census depuration, and special attention should be put on 2016 as long as there may be a referendum in the UK regarding the remaining in the European Union, which probably could leave British residents outside the public healthcare system, or at least depending on the uncertainty of a future bilateral negotiation between governments. This will also coincide with the expected cut in Winter Fuel Allowance, which is, today, a supplement to the pension enjoyed by a large part of the retired British residents in Spain. All this occurs in parallel with the introduction of new criteria for tax control, which could lead a part of the population to rethink their retirement project in Marina Alta, especially from the macroeconomic point of view if there is not a quick recovery in the value of sterling.

An approach to return migration is also necessary not only from the point of view of health and welfare, but also from the point of view of mortality. Although there have been some approaches before (Melchor and others, 2002; Moncho and others, 2002), it is important to look for the relation between return and these variables. At the same time, the distribution of mortality in the group of retired British residents should be studied, with special attention to the provinces of Alicante and Malaga. Analysis at provincial level is advised, due to the fact that microdata at local level are affected by the statistical restriction, which especially affects municipalities under 10,000 inhabitants²⁵³.

Regarding the sources of information, a more detailed British statistical system would be desirable. Comparatively, statistics in Spain are in a higher state of development, and more opened to the research community. It is surprising that the international academic community, and specifically the Anglo-Saxon and Anglophone, has not yet set its sight on some of the statistics that could complement the researches conducted in fields such as migration retirement. The argument of no validity because of underregistration is often reported, but at the same time a population estimation performed by the British embassy is fully trusted. It seems more an excuse to avoid the use of Spanish statistical system, perhaps because of the main methodological approach, focused mainly on the analysis of discourse around retirement migration, perhaps because of the linguistic accessibility of a field, the academic, where production in English is more and more valued in front of other language contributions.

We must not forget that in the Residential Variations Statistics, migrants' flow destination is information that is not assured. In the future, we should monitor this

²⁵³ The access to these data is more expensive than Residential Variations data, managed by the same institution.

variable coding system given the quality of the information that could be generated, not only for administration but also for the international research community. Moreover, from the point of view of the information that British authorities offer to their citizens, it should be more explicit about the difficulties that retired population may face if they do not plan possible vulnerabilities. An exercise of awareness may help in this regard making the group more proactive in planning their stay and possible return.

As for the legislation some recommendations are listed based on research experience. First, there is a need to take measures in order to normalize the residence of British population in Marina Alta and, by extension, in Spain, not only from the depuration of Padron, but also with structural measures that help to establish the population in the territory. These measures have to go through the need to legalize residence in Spain, with tight controls but also with a greater involvement of the UK authorities. One of the practical measures could be demanding removal from the Padron as a prerequisite to achieve the Habitual Residence Test. This measure, which would require a transnational administrative coordination would force to deregister from the Padron without introducing changes in any national legislation: nor the British legislation, given that the administration of this test is based on a number of variables that have to prove residency in the UK and the unequivocal intention of not leaving the country to enjoy the benefits achieved abroad. Moreover, it would be worthy to introduce measures to promote the exchange of information among administrations, not just on finances and taxation, but also other types in order to reduce fraud – especially in terms of healthcare– to have real information on migratory processes, and ultimately facilitate a return process that sometimes can become highly problematic. Finally, a greater involvement of the British government should be needed, not just to control, but also to ensure the welfare of residents. When asking the British population about the wellbeing and vulnerabilities of their compatriots living in the Mediterranean coasts, the answer usually loads the consequences of poor planning or negative

results of their insertion in the individual decision of the migrants. But leaving this insecure and vulnerable population, although it represents only a minority, under the solely action of charities represents a low level of commitment with British citizenship. We can conclude, therefore, that there is an administrative lack of control at a transnational level, even inside the European Union. The challenge of return migration after retirement migration is to highlight tensions and gaps in administrative coordination between countries and to show the weaknesses and consequences that transnationalism has had associated.

8. Bibliografia

- Ackers, Louise, & Dwyer, Peter (2002). *Senior citizenship? Retirement, migration and welfare in the European Union*. Bristol: The Policy Press.
- Age concern. (1 / Gener / 2005). *Age Concern*. Recollit de [www.ageconcern.org.uk/Age Concern/is2.asp](http://www.ageconcern.org.uk/Age%20Concern/is2.asp)
- Agulló, Víctor (2011). *Los valencianos en Uruguay*. València: Generalitat Valenciana.
- Ahmed, Anya (2011). Belonging out of context: the intersection of place, networks and ethnic identity among retired British migrants living in the Costa Blanca. *Journal of Identity and Migration Studies*, , 5 (2), 2-19.
- Aledo, Antonio, & Mazón, Tomás &. (2007). La insostenibilidad del turismo residencial. A David Lagunas (coord.), *Antropología y Turismo: claves culturales y disciplinares* (p. 185-208). México: Plaza y Valdés.
- Algado, María Teresa (1990). Turismo y vejez. Un anàlisi sociològic. A J. A: Berenguer, V. Conejero, & R. (. Llorca, *Anàlisi socioeconòmic de la Comarca de la Marina* (p. 149-162). Alacant: Universitat d'Alacant.
- Amit, Vered (2007). Structures and dispositions of travel and movement. A V. (. Amit, *Going First Class? New Approaches to Privileged Travel and Movement* (p. 1-14). New York: Berghahn Books.
- Anaman, Helen (2007). Who gets what? A summary of current policy and access to service. *When the Sun Sets on Retirement Abroad* (p. 13-15). London: Heathrow Travel Care.
- Anwar, Muhammad (1979). *The myth of return: Pakistanis in Britain*. Londres: Heinemann.
- Anwar, Muhammad (1998). *Between cultures. Continuity and change in the lives of young asians*. Londres: Routledge.
- Appleyard, Ronald T. (1962). The return movement of United Kingdom migrants from Australia. *Population Studies* , 15 (3), 214-225.

- Banks, James, Blundell, Richard, Bozio, Antoine, & Emmerson, Carl (2011). Disability, health and retirement in the United Kingdom. *Institute for Fiscal Studies Working Papers* (11-12), 1-40.
- Barretto, Margarita (2008). Interfaces entre turismo e migrações. Uma abordagem epistemológica. *Pasos: Revista de Turismo y Patrimonio Cultural* , 7 (1), 1-11.
- Basch, Linda, Glick-Schiller, Nina, & Szanton-Blanc, Christina (1993). *Nations Unbound: Transnational Projects, Post-Colonial Predicaments and Deterritorialized Nation-States*. New York: Gordon and Breach.
- Beck, Ulrich, Giddens, Anthony, & Lash, Scott (1994). *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Reflexivity Modern Social Order*. Cambridge: Polity Press.
- Benson, Michaela C. (2013). Postcoloniality and Privilege in New Lifestyle Flows: The Case of North Americans in Panama. *Mobilities* , 8(3): 313-330.
- Benson, Michaela, & O'Reilly, Karen (2009). Migration and the search for a better way of life: a critical exploration of lifestyle migration. *The Sociological Review* , 57 (4), 608-625.
- Berger, John, & Mohr, Jean (1975). *A seventh man: A Book of Images and Words about the Experience of Migrant Workers in Europe*. Hammonds Worth: Penguin.
- Bergman, Manfred M. (2008). The straw men of the qualitative-quantitative divide and their influence on mixed methods research. A Manfred M. Bergman, *Advances in mixed methods research: Theories and applications* (p. 11-21). London: Sage.
- Berjano, Enrique, Simó, Carles, & Ariño, A. (2005). *Cuidado a la dependencia e inmigración*. Madrid: IMSERSO.
- Bernard, H. Russell (2006). *Research methods in anthropology*. Oxford: Altamira.
- Bessy, Pascale, & Riche, Corinne (1993). Le retour au pays pour la retraite des personnes nées dans les DOM. Une enquête sur les intentions. *Economie et statistique* , 270, 51-61.
- Betty, Charles (1997). Language problems of older British migrants on the Costa del Sol. *Generations Review* (7), 10-11.

- Betty, Charles (1997). Language problems of Older British Migrants on the Costa del Sol. *Generations Review* , 7 (2), 10-11.
- Betty, Charles, & Cahill, Michael (1998). Consideraciones sociales y sanitarias sobre los inmigrantes británicos mayores en España, en particular los de la Costa del Sol. *Migraciones* , 3: 83-115.
- Betty, Charles, & Hall, Kelly (2015). The Myth of No Return? Why Retired British Migrants in Spain Return to the UK. A Kate Torkington, Ines David, & Joao Sardinha (coord.), *Practising the Good Life. Lifestyle Migration in Practices* (p. 123-137). Newcastle Upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Bianchi, Raoul (2000). Migrant Tourist-Workers: Exploring the 'Contact Zones' of Post-Industrial Tourism. *Current Issues in Tourism* , 3(2):107-137.
- Black, Richard, & King , Russell (2004). Editorial introduction: migration, return and development in West Africa. *Population, Space and Place* , 10:75-83.
- Blaikie, Andrew (1997). Beside the sea: Visual imagery, ageing and heritage. *Ageing and Society* , 17 (6), 629-648.
- Boissevain, Jeremy (ed.) (1996). *Coping with Tourists. European Reactions to Mass Tourists*. New York: Berghahn Books.
- Bolzman, Claudio, Fibbi, Rosita, & Vial, Marie (2006). What To Do After Retirement? Elderly Migrants and the Question of Return. *Journal of Ethnic and Migration Studies* , 32:8, 1359-1375.
- Bolzman, Claudio, Poncioni-Derigo, Raffaella, Vial, Marie, & Fibbi, Rosita (2004). Older labour migrants' well being in Europe: the case of Switzerland. *Ageing and Society* , 24, 411-429.
- Bommes, Michael, & Geddes, Andrew (2000). Introduction. Immigration and the welfare state. A Michael Bommes, & Andrew Geddes (eds.), *Immigration and welfare: challenging the borders of the welfare state* (p. 1-12). London: Routledge.
- Bourdieu, Pierre, & Wacquant, Loïc (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*. Cambridge: Polity Press.
- Bovenkerk, Frank (1974). *The Sociology of Return Migration: A Bibliographic Essay*. La Haia: Martinus Nijhoff.

- Bradsher, Julia E., Longino, Charles F., Jackson, David J., & Zimmerman, Rick S. (1992). Health and Geographic Mobility Among the Recently Widowed. *Journal of Gerontology* , 47 (5), 261-268.
- Brannen, Julia (2005). Mixing methods: the entry of qualitative and quantitative approaches into the research process. *International Journal of Social Research Methodology* , 8, 173-184.
- Brennan, Gerald (1957). *Al sur de Granada*. Barcelona: Tusquets.
- Byron, Margaret, & Condon, Stephanie (1996). A comparative study of Caribbean return migration from Britain and France: towards a context-dependent explanation. *Transactions of the Institute of British Geographers* , 21 (1), 91-104.
- Carling, Jørgen, & Åkesson, Lisa (2009). Mobility at the heart of a nation: patterns and meanings of Cape Verdean migration. *International migration* , 47 (3), 123-155.
- Casado, Demetrio (2007). Apunte histórico de la construcción de los servicios sociales. A Demetrio Casado i Fernando Fantova (coord.), *Perfeccionamiento de los servicios sociales en España. Informe con ocasión de la Ley sobre autonomía y dependencia* (p. 101-145). Madrid: Fundación Fomento de Estudios Sociales y de Sociología Aplicada, FOESSA.
- Casado-Díaz, María Ángeles (2009). Social capital in the sun: bonding and bridging social capital among British retirees. A Michaela C. Benson, & Karen O'Reilly, *Lifestyle Migration: Expectations, Aspirations and Experiences* (p. 87-102). Aldershot: Ashgate.
- Casado-Díaz, María Ángeles, Kaiser, Claudia, & Warnes, Anthony M. (2004). Northern European retired residents in nine southern European areas: characteristics, motivations and adjustment. *Ageing & Society* , 24 (3), 353-381.
- Cassarino, Jean Pierre (2004). Theorising return migration: The conceptual approach to return migrants revisited. *International Journal on Multicultural Societies* , 6 (2), 253-279.
- Castles, Stephen, & Miller, Mark (2003). *The age of migration. International Population Movements in the Modern World*. Houndmills: Palgrave-Macmillan.

- Cerese, Francesco (1974). Expectations and reality: a case study of return migration from the United States to Southern Italy. *International Migration Review* , 8:245-262.
- Checa, Juan Carlos, & Arjona, Ángeles (2005). Comparative Analysis of Return Migration from Belgium and Argentina to Andalusia, Spain. *Estudios Migratorios Latinoamericanos* , 19(56):65-95.
- Cohen, Erik. (1977). Expatriate Communities. *Current Sociology* , 24 (3), 5-90.
- Colectivo IOÉ. (1987). Los inmigrantes en España. *Documentación Social* , 66, 1-376.
- Colton, Nora Ann (1993). Homeward bound: Yemeni return migration. *International Migration Review* , 4, 870-882.
- Constant, Amelie, & Massey, Douglas S. (2002). Return migration by German guestworkers: Neoclassical versus new economic theories. *International Migration* , 40 (4), 5-38.
- Conway, Karen S., & Houtenville, Andrew J. (2003). Out with the old, in with the old: a closer look at younger versus older elderly migration. *Social Science Quarterly* , 84(2): 309-328.
- Costa, José (1977). *El marquesat de Dénia. Estudio geográfico*. València: Universitat de València.
- De Coulon, Augustin, & Wolff, François C. (2010). Location intentions of immigrants at retirement: stay/return or go 'back and forth'? *Applied Economics* , 42(26): 3319-3333.
- De Miguel, Jesús (1999). Cien años de investigación sociológica sobre España. *Revista Española de Investigaciones Sociológicas* , 87:179-219.
- Denzin, Norman K. (1970). *The Research Act*. Piscataway, NJ: Transaction Publishers.
- Duncombe, William, Robbins, Mark, & Wolf, Douglas (2001). Retire to where? A discrete choice model of residential location. *International Journal of Population Geography* , 7 (4), 281–293.
- Durand, Jorge (2004). Ensayo teórico sobre la migración de retorno. *Cuadernos Geográficos* , 35 (2): 103-116.

- Dustmann, Christian (1997). Return migration, uncertainty and precautionary savings. *Journal of Development Economics* , 52 (2), 294-316.
- Dustmann, Christian (2003). Return migration, wage differentials, and the optimal migration duration. *European Economic Review* , 47: 353–369.
- Dustmann, Christian (1996). Return migration: the european experience. *Economic Policy* , 22, 215-250.
- Dustmann, Christian, & Weiss, Yoram (2007). Return Migration: Theory and Empirical Evidence from the UK. *British Journal of Industrial Relations* , 45(2):236-256.
- Egea, Carmen, & Rodríguez, Vicente (2005). Escenarios de retorno de los emigrantes jubilados de la provincia de Jaén, España. *Papeles de población* , 44:173-202.
- Eldridge, Hope (1965). Primary, Secondary, and Return Migration in the United States, 1955-1960. *Demography* , 2: 444-455.
- Esping-Andersen, Gøsta (1999). *Social Foundations of Postindustrial Economies*. New York: Oxford University Press.
- Eurostat. (2013). *Tourism statistics at regional level*. Consultat el 1 / Juliol / 2013, a http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Tourism_statistics_at_regional_level
- Exceltur. (2012). *Estudio del impacto económico del turismo sobre la economía y el empleo de la Comunitat Valenciana, 2012*. Consultat el 25 / Juny / 2013, a <http://exceltur.org/excel01/contenido/portal/files/Impactur%20Comunitat%20Valenciana%202010%20web.pdf>
- Fechter, Meike (2007). Living in a Bubble: expatriates' transnational spaces. A V. (. Amit, *Going First Class? New Approaches to Privileged Travel and Movement* (p. 33-52). New York: Berghahn Books.
- Finch, Tim, Andrew, Holly, & Latorre, María (2010). *Global Brit: Making the most of the British diaspora*. London: Institute for Public Policy Research.
- Flynn, Cynthia, Longino, Charles, Wiseman, Robert, & Biggar, Jeanne (1985). The redistribution of America's older population: major national migration patterns for three census decades, 1960-80. *The Gerontologist* , 25:292-296.

- Fornés, Josep (2011). De Jesús Pobre a Nova York. L'emigració de Jesús Pobre als Estats Units en els anys 20 del s.XX. *Aguaits* (30), 61-76.
- Fox, Kate (2004). *Watching the English: The Hidden Rules of English Behaviour*. London: Hodder and Stoughton.
- Friedrich, Klaus, Kaiser, Claudia, & Buck, Christian (2005). Entornos socioespaciales y tramas sociales de los emigrantes retirados alemanes en España. Los ejemplos de Mallorca y la Costa Blanca. A Vicente Rodríguez, María Ángeles Casado, & Andreas Huber, *La migración de europeos retirados en España* (p. 241-261). Madrid: Centro Superior de Investigaciones Científicas.
- Fukuda, Makiko (2009). Castilian or Catalan? Linguistic survival strategies of Japanese residents in Catalonia, Spain. *Studia Linguistica Upsaliensis* (8), 170-180.
- Gade, Daniel (2006). Reflexionant sobre el lloc i la cultura: un geògraf americà a Catalunya. *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 61-62:65-82.
- García, Hugo (2005). Un acercamiento al concepto de turismo residencial. A Tomás Mazón, & Antonio Aledo (eds.), *Turismo residencial y cambio social* (p. 55-69). Alacant: Aguaclara.
- García, Juan Antonio (2009). El turismo de retorno: modalidad oculta del turismo residencial. A Tomás Mazón, Raquel Huete, & Alejandro Mantecón (eds.), *Turismo, urbanización y estilos de vida* (p. 351-365). Barcelona: Icaria.
- García, Jesús (1965). *La emigración exterior de España*. Barcelona: Ariel.
- García, Modesto, & Schriewer, Klaus (eds.) (2008). *Ni turistas ni migrantes. Movilidad residencial europea en España*. Murcia: Isabor.
- Garmendia, José A. (1970). *Alemania, exilio del emigrante*. Barcelona: Plaza & Janés.
- Garmendia, José A. (comp.) (1981). *La emigración española en la encrucijada. Marco general de la emigración de retorno*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- Gaviria, Mario (1976). *El turismo de invierno y el asentamiento de extranjeros en la provincia de Alicante*. Alacant: Instituto de Estudios Alicantinos.

- Georges, Eugenia (1990). *The Making of a Transnational Community: Migration, Development and Cultural Change in the Dominican Republic*. New York: Columbia University Press.
- Gibb, Ryan (2008). Reactivity. A Paul J. Lavrakas (Ed.), *Encyclopedia of Survey Research Methods* (p. 695-696). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Giner, Jordi (2007). El quotidià desconegut. *Revista Valenciana d'Etnologia* , 2:59-72.
- Giner, Jordi (2014). Història de Fuz: aproximació al primer turisme internacional a Teulada. *Aguaits* (34), 81-102.
- Giner, Jordi (2006). *Migracions d'europaus a la Marina Alta. Treball d'investigació de doctorat [inèdit]*. València: Universitat de València.
- Giner, Jordi (2013). Sorry, I'm not a tourist: migración y turismo en La Marina Alta. *Papers de Turisme* , 54, 139-155.
- Giner, Jordi, & Simó, Carles (2009). El retorno de los retirados europeos: estudio sobre la Marina Alta. A Tomás Mazón, Raquel Huete, & Alejandro Mantecón (eds.), *Turismo, urbanización y estilos de vida* (p. 383-398). Barcelona: Icaria.
- Glick-Schiller, Nina, & Fouron, Georges (1998). Transnational lives and national identities: The identity politics of Haitian immigrants. A Michael P. Smith, & Luis E. Guarnizo, *Transnationalism from Below* (p. 130-161). New Brunswick: Transaction Publishers.
- Gmelch, George (1992). *Double Passage. The lives of Caribbean migrants abroad and back home*. Michigan: The University of Michigan.
- Gmelch, George (1980). Return migration. *Annual review of anthropology* , 9:135-159.
- González, Amparo (24 / Abril / 2014). *El revuelo del padrón y el éxodo de los extranjeros ricos*. Consultat el 24 / Abril / 2014, a Piedras de Papel: http://www.eldiario.es/piedrasdepapel/revuelo-padron-exodo-extranjeros-ricos_6_252734752.html
- González, Begoña (2011). La sanidad en tiempos de crisis. *Revista Economistas* (126), 127-133.

- González, Carmen (2008). Los otros inmigrantes: los europeos comunitarios de países ricos. (R. I. Elcano, Ed.) Madrid: Working Paper 37/2008.
- Grasmuck, Sherri, & Pessar, Patricia (1991). *Between Two Islands: Dominican International Migration*. Berkeley: University of California Press.
- Gustafson, Per (2001). Retirement migration and transnational lifestyles. *Ageing and Society* , 21 (4), 371-394.
- Hagen-Zanker, Jessica (2008). *Why do people migrate? A review of the theoretical literature*. Munich Personal RePEc Archive, 28197. Consultat el 2 / abril / 2013, a <http://mpa.ub.uni-muenchen.de/28197/>
- Hall, C. Michael, & Williams, Allan (eds.) (2002). *Tourism and migration: new relationships between production and consumption*. Dordrecht: Kluwer.
- Hall, Kelly (2011). *Retirement Migration, The Other Story: Vulnerable, Older British Migrants in Spain*. Consultat el 20 / Juny / 2013, a <http://www.social-policy.org.uk/lincoln2011/Hall%20K%20P2.pdf>
- Hall, Kelly, & Hardill, Irene. (En Premsa). Retirement migration, the 'other' story: caring for frail elderly British citizens in Spain. *Ageing and Society* .
- Hammersley, Martyn (2008). Troubles with triangulation. A Manfred M. Bergman, *Advances in Mixed Methods Research* (p. 22-36). London: Sage.
- Hardill, Irene, Spradbery, Jacqui, Arnold-Boakes, Judy, & Marrugat, María Luisa (2005). Severe health and social care issues among British migrants who retire in Spain. *Ageing and Society* , 25 (5):769-783.
- Harris, John R., & Todaro, Michael P. (1970). Migration, unemployment and development: a two-sector analysis. *American Economic Review* , 60:126-142.
- Hazan, Haim (1990). Dimensions of change. Three studies of the construction of aging. A Paul Spencer, *Anthropology and the riddle of the sphinx* (p. 183-193). London: Routledge.
- Helset, Anne, Lauvli, Marit, & Sandlie, Hans C. (2003). *Norske pensjonister og norske kommuner i Spania*. Oslo: NOVA.

- Holloway, J. Christopher., Humphreys, Claire, & Davidson, Rob (2008). *The Business of Tourism*. Harlow: Pearson Education.
- Holmes, Mary, & Burrows, Rogers (2012). Ping-Pong Poms: Emotional Reflexivity in Contemporary Return Migration From Australia to the United Kingdom. *Australian Journal of Social Issues* , 47 (1), 105-123.
- Huber, Andreas (2005). Retirados suizos en la Costa Blanca (Provincia de Alicante). A V. Rodríguez, M. Á. Casado, & A. (. Huber, *La migración de europeos retirados en España* (p. 95-120). Madrid: Centro Superior de Investigaciones Científicas.
- Huber, Andreas, & O'Reilly, Karen (2004). The construction of Heimat under conditions of individualised modernity: Swiss and British elderly migrants in Spain. *Ageing and Society* , 24 (3), 327-351.
- Huete, Raquel (2005). Looking for paradise: images of the Spanish lifestyle. Eastbourne: University of Brighton.
- Huete, Raquel (2009). *Turistas que llegan para quedarse. Una explicación sociológica sobre la movilidad residencial*. Alacant: Publicaciones de la Universidad de Alicante.
- Huete, Raquel, & Mantecón, Alejandro (2010). Los límites entre el turismo y la migración residencial. Una tipología. *Papers* , 95 (3), 781-801.
- Huete, Raquel, Mantecón, Alejandro, & Estévez, Jesús(2013). Challenges in Lifestyle Migration Research: Reflections and Findings about the Spanish Crisis. *Mobilities* , 8 (3), 331-348.
- Huete, Raquel, Mantecón, Alejandro, & Mazón, Tomás (2008). ¿De qué hablamos cuando hablamos de turismo residencial? *Cuadernos de turismo* , 22, 101-121.
- Hunter, Alistair (2011). Theory and practice of return migration at retirement: the case of migrant worker hostel residents in France. *Population, Space and Place* , 17, 179-192.
- Hurtado, Inmaculada (2013). *Cartografía de una aspiración. Envejecimiento, salud y cuidados en la migración a la Costa Blanca*. Madrid: Ministerio de Educación, Cultura y Deporte.

- Iturraspe, Amaia, & Miralles, Joan (2005). L'impacte lingüístic del turisme residencial al Pla de Mallorca. *Llengua i ús: revista tècnica de política lingüística* (34), 75-83.
- Ives, Peter (2010). Cosmopolitanism and global English: language politics in globalisation debates. *Political Studies* , 58 (3), 516-535.
- Jurdao, Francisco (1979). *España en venta: compra de suelos por extranjeros y colonización de campesinos en la Costa del Sol*. Madrid: Ayuso.
- Jurdao, Francisco, & Sánchez, María (1990). *España, asilo de Europa*. Barcelona: Planeta.
- Kelle, Uwe (2001). Sociological explanations between micro and macro and the intergration of qualitative and quantitative methods. *Historical Social Research/Historische Sozialforschung* , 2 (1), 95-117.
- Kennedy, S. (2011). The Habitual Residence Test. *Standard notes* (SN00416), 1-16.
- King, Russell (1978). Return migration: a neglected aspect of population geography. *Area* , 10 (3), 175-182.
- King, Russell, Strachan, Allan, & Mortimer, Jill (1985). The urban dimension of European return migration: the case of Bari, Southern Italy. *Urban Studies* , 22 (3), 219-235.
- King, Russell, Warnes, Anthony, & Williams, Allan. (1998). International Retirement Migration in Europe. *International Journal of Population Geography* , 4 (2), 91-111.
- King, Russell; Warnes, Anthony, & Williams, Allan. (2000). *Sunset Lives. British Retirement Migration to the Mediterranean*. Oxford: Berg.
- Klinthäll, Martin (2006). Retirement return migration from Sweden. *International Migration* , 44 (2), 153-180.
- La Parra, Daniel, & Mateo, Miguel Ángel (2008). Health status and access to health care of British nationals living on the Costa Blanca, Spain. *Ageing and Society* , 85-102.

- Law, Christopher, & Warnes, Anthony (1973). The movement of retired people to seaside resorts. A study of Morecambe and Llandudno. *Town Planning Review* , 44 (4), 373-390.
- Lazaridis, Gabriella, & Wickens, Eugenia (1999). 'Us' and the 'Others': ethnic minorities in Greece. *Annals of Tourism Research* , 26 (3), 632-655.
- Legido-Quigley, Helena, Nolte, Ellen, Green, Judith, La Parra, Daniel, & McKee, Martin (2012). The health care experiences of British pensioners migrating to Spain: A qualitative study. *Health Policy* (105), 46-54.
- Leiris, Michel (1995). *L'ethnologue devant el colonialisme*. Barcelona: Icaria.
- Leitner, Sigrid (2003). Varieties of familialism: The caring function of the family in comparative perspective. *European societies* , 5 (4), 353-375.
- Lianos, Theodore (1975). Flows of Greek out-migration and return migration. *International Migration*. 13 (3), 119-133.
- Lisón, Carmelo (1974). Presentación. A Gerald Brennan, *Al sur de Granada* (p. XI-XV). Madrid: Siglo XXI.
- Litwak, Eugene & Longino, Charles F. (1987). Migration Patterns Among the Elderly: A Developmental Perspective. *The Gerontologist* , 27 (3), 266-272.
- Longino, Charles F. (1979). Going Home: Aged migration in the United States, 1965-1970. *Journal of Gerontology* , 34 (5), 266-272.
- Longino, Charles F., Jackson, David. J., Zimmerman, Rick S., & Bradsher, Julia E. (1991). The Second Move: Health and Geographic Mobility. *Journal of Gerontology* , 46 (4), 218-224.
- López, Diego (1995). La inmigración en España a fines del siglo XX. Los que vienen a trabajar y los que vienen a descansar. *Revista Española de Investigaciones Sociológicas* , 71, 225-245.
- Møller, Valerie (1988). Quality of life in retirement: a case study of zulu return migrants. *Social Indicators Research* , 20, 621-658.

- Müller, Dieter K. (2002). German Second Homeowners in Sweden. Some remarks on the Tourism–Migration–Nexus. *Revue Européenne des Migrations Internationales* , 18 (1), 67-86.
- Malcolm, Elizabeth (1996). *Elderly return migration from Britain to Ireland: a preliminary study*. Dublin: National Council for the Elderly.
- Mancino, Alessandra, Martone, Assunta, & Vellecco, Immacolata (2012). Students and retirees who move abroad: tourists or migrants? A Alfonso Morvillo (ed.), *Advances in Tourism Studies*. Milano: McGraw-Hill.
- Mantecón, Alejandro (2008). *La experiencia del turismo. Un estudio sociológico sobre el proceso turístico residencial*. Barcelona: Icaria.
- Mantecón, Alejandro (2012). El nexo entre urbanización y turismo. Análisis de la opinión pública. *Papers* (97), 249-272.
- Mantecón, A., Huete, R., & Estévez García, J. (2014). El impacto de la crisis económica sobre la movilidad internacional de los residentes extranjeros en la provincia de Alicante. *Revista Internacional de Estudios Migratorios* , 4 (1), 23-52.
- Martínez, Emilio (1999). Introducción. A Robert E. Park, *La ciudad y otros ensayos de ecología urbana* (p. 7-35). Barcelona: Ediciones del Serbal.
- Massey, Douglas, Arango, Joaquín, Graeme, Hugo, Kouaouci, Ali, Pellegrino, Adela, & Taylor, J. Edward (1993). Theories of International Migration: a Review and Appraisal. *Population and Development Review* , 19 (3), 431-466.
- Melchor, I., Senchermés, C., Moncho, J., Verdú, J., Galiana, M., Martínez, P., i altres. (2002). Distribución geogràfica y perfil de la mortalidad de los residentes extranjeros en la provincia de Alicante (1994-1998). *Gaceta Sanitaria* , 16 (Supl.1), 76.
- Menages, Àngela Rosa, & Monjo, Joal Lluís (2007). *Els valencians d'Algèria*. Picanya: Edicions del Bullent.
- Metze, Konradin (2010). Bureaucrats, researchers, editors, and the impact factor: a vicious circle that is detrimental to science. *Clinics* , 65 (10), 937-940.

- Miralles, Joan, & Iturraspe, Amaia (2004). Opinions i actituds envers el català dels estrangers d'origen europeu residents al Pla de Mallorca. *Treballs de Sociolingüística Catalana* , 18, 143-160.
- Moncho, J., Melchor, I. S., Nolasco, A., Verdú, J., Valero, S., Pérez, M., i altres (2002). Indicadores de mortalidad en la provincia de Alicante (1994). Diferencias según la nacionalidad: residentes nacionales vs. residentes extranjeros. *Gaceta Sanitaria* , 16 (Supl.1), 92.
- Montalbán, Carmen (2012). *Aplicación del Sistema de Promoción de Autonomía y Atención a Situaciones de Dependencia (SAAD) en la Comunitat Valenciana: efectos sobre el ejercicio del nuevo derecho social reconocido (Tesi doctoral)*. València: Universitat de València.
- Montiel, Cristina (1990). Desarrollo turístico, promoción inmobiliaria y degradación medioambiental en el municipio de Benitachell (comarca de la Marina). *Investigaciones Geográficas* , 8, 113-129.
- Morell, Teresa (2012). *Valencians a Nova York. El cas de la Marina Alta (1912-1920)*. La Pobla Llarga: Edicions 96.
- Murphy, Peter A. (1979). The Migration of the Elderly: A Review. *Town Planning Review* , 50 (1), 84-93.
- Myrdal, Gunnar (1957). *Rich Lands and Poor*. New York: Harper and Row.
- Nash, Dennison (1970). *A community in limbo. An anthropological study of an american community abroad*. Bloomington: Indiana University Press.
- Navarro, Enrique, & Carvajal, Carmen (2009). Extranjeros jubilados: ¿ residentes no empadronados o turistas residenciales? Metodología para la cuantificación de la población no empadronada. *Baética: Estudios de arte, geografía e historia* , 31, 61-90.
- Neugarten, Bernice (1974). Age groups in American society and the rise of the young-old. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* , 415 (1), 187-198.
- Ninyoles, Rafael Lluís (1995). *Conflicte lingüístic valencià: substitució lingüística i ideologies diglòssiques*. València: Eliseu Climent.

- Nogués, Antonio (2007). Quizás una cuestión de topología social. Moebius, la interculturalidad y los residentes europeos en Alicante. *Revista Valenciana d'Etnologia* , 2, 33-58.
- Obiol, Emilio (2002). Marcas turísticas y territorio. Un análisis geográfico del turismo valenciano. *Cuadernos de Turismo* (9), 85-101.
- Obiol, Emilio, & Pitarch, Maria Dolores (2011). El litoral turístico valenciano: intereses y controversias en un territorio tensionado por el residencialismo. *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles* , 56, 177-200.
- Obrador, Pau, Crang, Mike, & Travlou, Penny (2009). Introduction: Taking Mediterranean tourists seriously. A Pau Obrador, Mike Crang, & Penny Travlou, *Cultures of Mass Tourism: Doing the Mediterranean in the Age of Banal Mobilities* (p. 1-20). Aldershot: Ashgate.
- Oliver, Caroline (2010). Between time not there and time not theirs: temporality in retirement migration to Spain. *Journal of Aging, Humanities, and the Arts* , 4, 110-118.
- Oliver, Caroline (2004). Cultural influence in migrants' negotiation of death. The case of retired migrants in Spain. *Mortality* , 9 (3), 235-254.
- O'Reilly, Karen (2000). *The British on the Costa del Sol*. Londres: Routledge.
- O'Reilly, Karen (2003). When is a tourist? The Articulation of Tourism and Migration in Spain's Costa del Sol. *Tourist Studies* , 3 (3), 301-317.
- O'Reilly, Karen (1995). A new trend in European Migration Contemporary British Migration to Fuengirola. *Geographical Viewpoint* (23), 25-36.
- O'Reilly, Karen (2009). Hosts and Guests, Guests and Hosts: British residential tourism in the Costa del Sol. A Pau Obrador, Mike Crang, & Penny Travlou, *Cultures of Mass Tourism: Doing the Mediterranean in the Age of Banal Mobilities* (p. 129-142). Farnham: Ashgate.
- O'Reilly, Karen (2009). The children of the hunters: self-realization projects and class reproduction. A Michaela Benson & Karen O'Reilly (eds.), *Lifestyle Migration. Expectations, Aspirations and Experiences* (p. 103-119). Surrey: Ashgate.

- Palazuelos, Cèsar (2013). La família Lambert: el primer turisme. *El Temps* , 1500, 69-71.
- Palo, Eleanor, & Longino, Charles F. (2001). "Going Home" or "Leaving Home"? The Impact of Person and Place Ties on Anticipated Counterstream Migration. *The Gerontologist* , 41 (1), 96-102.
- Park, Robert E. (1928). Human migration and the marginal man. *The American Journal of Sociology* , 33 (6), 881-893.
- Park, Robert E., Burgess, Ernst W., & McKenzie, Roderick D. (1925). *The city*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Penalva, Clemente, & Brückner, Gerhard (2008). Comunicación intercultural. Un estudio de caso sobre la prensa local extranjera en España. *Revista Internacional de Sociología* , 66 (50), 187-211.
- Pereda, Carlos, Prada, Miguel Ángel, Actis, Walter, & Ortí, Mario (2010). *Discursos de la población migrante en torno a su instalación en España: exploración cualitativa*. Madrid: CIS.
- Philpott, Stuart B. (1968). Remittance obligations, social networks and choice among Montserratian migrants in Britain. *Man* , 3 (3), 465-476.
- Piore, Michael J. (1979). *Birds of passage. Migrant labro and industrial societies*. London: Cambridge University Press.
- Portes, Alejandro, Guarnizo, Luis E., & Landolt, Patricia (1999). The study of transnationalism: pitfalls and promise of an emergent research field. *Ethnic and Racial Studies* , 22 (2), 217-237.
- Pownall, Katy (2004). *No going back. Buying abroad*. London: Time Warner.
- Quero, Aurora (2003). Los cuidados no profesionales en el hospital: la mujer cuidadora. *Enfermería Clínica* , 13 (6), 348-356.
- Quero, Aurora, Briones, Rafael, Prieto, María Ángeles, Pascual, Nuria, Navarro, Adela, & Guerrero, Carmen (2005). Los cuidadores familiares en el Hospital Universitario de Traumatología y Rehabilitación de Granada. *Index de Enfermería* , 14 (48-49), 14-17.

- Rammstedt, Otthein, & Cantó, Natàlia (2000). Georg Simmel (1858-1918). *Papers* , 62, 11-24.
- Ravenstein, Ernest G. (1885). The laws of migration. *Journal of the Statistical Society of London* , 48 (2), 167-235.
- Rhoades, Robert E. (1979). *The Anthropology of return migration*. Norman (Oklahoma): University of Oklahoma.
- Riesch, Hauke (2012). Levels of Uncertainty. A Sabine Roeser, Rafaela Hillerbrand, Martin Peterson, & Per Sandin (eds.), *The Handbook of Risk Theory* (p. 87-110). Heidelberg: Springer.
- Rodríguez, Vicente, Fernández-Mayoralas, Gloria, & Rojo, Fermina (1998). European Retirees on the Costa del Sol: A Cross-National Comparison. *International Journal of Population Geography* , 4 (2), 183-200.
- Rodríguez, Vicente, Lardiés, Raul, & Rodríguez, Paz (2010). La migración y el registro de los jubilados europeos en España. *Ari* , 20/2010.
- Rogers, Andrei (1990). Return migration to region of birth among retirement-age persons in the United States. *Journal of Gerontology* , 54 (39), 128-134.
- Rojek, Chris (1998). Tourism and Citizenship. *Cultural Policy* , 4 (2), 291-310.
- Ros, Honorat (coord.) (2005). *Llibre blanc de l'ús del Valencià: Enquesta sobre la situació social del Valencià. 2004*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- Ros, Jesualdo (2003). Aproximación al turismo residencial español. *Estudios Turísticos* , 155-156, 71-85.
- Rouse, Roger (1991). Mexican migration and the social space of postmodernism. *Diaspora* , 1 (1), 8-23.
- Ródenas, Carmen, & Martí, Mónica (2013). La nueva Estadística de Migraciones: una buena elección por parte del INE. *Reis* (143), 113-120.
- Rutter, Jill, & Andrew, Holly (2009). *Home Sweet Home? The nature and scale of the immigration of older UK nationals back to the UK*. Londres: Age Concern and Help the Aged.

- Sánchez, F. (2006). Los tipos ideales en la práctica: significados, construcciones, aplicaciones. *Empiria* (11), 11-32.
- Sánchez, Pedro (1996). Tercera y cuarta edad en España desde la perspectiva de los hogares. *Revista Española de Investigaciones Sociológicas* (73), 57-79.
- Sabates-Wheeler, Rachel, Taylor, Linnet, & Natali, Claudia (2009). Great expectations and reality checks: The role of information in mediating migrants' experience of return. *European Journal of Development Research* , 21 (5), 52-771.
- Schütz, Alfred (1945). The homecomer. *American Journal of Sociology* , 50 (5), 369-376.
- Schütz, Alfred (1944). The stranger: an essay in social Psychology. *American Journal of Sociology* , 49 (6), 499-507.
- Schriewer, Klaus (2008). Los norteamericanos residentes en España vistos por los españoles. A Modesto García, & Klaus Schriewer (eds.), *Ni turistas ni migrantes: Movilidad residencial europea en España* (p. 71-88). Murcia: Isabor.
- Serow, William J. (1978). Return migration of the elderly in the USA: 1955-60 and 1965-70. *Journal of Gerontology* , 33 (2), 288-295.
- Simmel, George (1988 [1908]). *Sociología. Investigacions sobre les formes de la socialització*. Barcelona: Edicions 62.
- Simó, Carles, & Giner, Jordi (2012). *Un peu dins, un peu fora. La immigració de residents europeus al municipi de Teulada*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- Simó, Carles, & Herzog, Benno (2005). El asociacionismo de los residentes europeos en la Comunidad Valenciana. A Tomás Mazón, & Antonio Aledo (eds.), *Turismo Residencial y cambio social. Nuevas perspectivas teóricas y empíricas* (p. 427-455). Alacant: Aguaclara.
- Simó, Carles, Herzog, Benno, & Fleerackers, Joileen (2013). Forms of social capital among European retirement migrants in the Valencian Community. *Migraciones Internacionales* (7), 131- 163 .

- Simó, Carles, Jabbaz, Marcela, Torres, Francisco, Giner, Jordi, & Herzog, Benno (2005). Asociacionismo y población extranjera en la Comunidad Valenciana . *Cuadernos electrónicos de filosofía del derecho* (12), 1-57.
- Simó, Carles, Méndez, Salvador, Alfonso, Rosario, Ortiz, Francisco, Sanchís, Juan Bautista, Fabuel, Francisco i altres (2007). El envejecimiento de la población extranjera comunitaria en la Comunidad Valenciana y su impacto en el sistema de salud. *Gaceta Sanitaria* , 21 (6), 525-526.
- Siu, Paul C. (1952). The Sojourner. *The American Journal of Sociology* , 58 (1), 34-44.
- Smith, Andrea L. (2003). *Europe's Invisible Migrants*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Smith, Stanley & House, Mark (2006). Snowbirds, sunbirds, and stayers: seasonal migration of elderly adults in Florida. *The Journals of Gerontology* , 61 (5), S232-S239.
- Solé, Carlota (1981). *La integración sociocultural de los inmigrantes en Cataluña*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- Solé, Carlota (1982). *Los inmigrantes en la Sociedad y en la cultura catalanes*. Barcelona: Península.
- Speare, Alden, Avery, Roger, & Lawton, Leora (1991). Disability, residential mobility, and changes in living arrangements. *Journal of Gerontology* , 46 (3), 133-142.
- Sriskandarajah, Dhananjayan, & Drew, Catherine (2006). *Brits abroad. Mapping the scale and nature of British emigration*. London: IPPR.
- Stark, Oded (1991). *The migration of labor*. Cambridge: Blackwell.
- Statham, June (2011). *Grandparents providing childcare*. London: Childhood Wellbeing Research Centre .
- Stoller, Eleanore P., & Longino, Charles F. (2001). 'Going home' or 'leaving home'? The impact of person and place ties on anticipated counterstream migration. *The Gerontologist* , 41 (1), 96-102.
- Storti, Craig (ed.) (2003). *The art of Coming home*. Boston: Intercultural Press.
- Tönnies, Ferdinand (1984 [1887]). *Comunitat i associació*. Barcelona: Edicions 62.

- Thomas, Walter I., & Znaniecki, Florian (1918). *The polish peasant in Europe and America. Monograph of an immigrant group*. Boston: The Gorham Press.
- Torkington, Kate (2010). Defining lifestyle migration. *Dos Algarves* , 19, 99-111.
- Torres, Enrique (2003). El turismo residenciado y sus efectos en los destinos turísticos. *Estudios Turísticos* , 155, 45-70.
- Torres, Francesc (2005). Àmbit urbà, sociabilitat i inserció social dels immigrants. El cas de Russafa (València). València: (tesi doctoral).
- Torres, Francesc (2011). *La inserción social de los inmigrantes. Luces y sombras de un proceso*. Madrid: Talasa.
- Tsuda, Takeyuki (ed.) (2009). *Diasporic homecomings. Ethnic return migration in comparative perspective*. Stanford: Stanford University Press.
- Turner, Louis., & Ash, John (1975). *The golden hordes: International tourism and the pleasure periphery*. London: Constable.
- Twining, John (1999). *Vocational education and training in the United Kingdom*. Thessaloniki: European Centre for the Development of Vocational Training.
- United Nations World Tourism Organization. (2008). *Understanding Tourism: Basic Glossary*. Consultat el 09 / Febrer / 2013, a <http://dtxqtq4w60xqpw.cloudfront.net/sites/all/files/docpdf/glossaryenrev.pdf>
- Urry, John (1990). *The Tourist Gaze: Leisure and travel in contemporary societies, theory, culture & society*. Londres: Sage.
- Valero, J. Ramón (1992). *La inmigración extranjera en Alicante*. Alacant: Diputació de Alicante.
- Van Gelder, Marleen, Bretveld, Reini W., & Roeleveld, Nel (2010). Web-based questionnaires: the future in epidemiology? *American Journal of Epidemiology* , 17 (11), 1292-1298.
- Vertovec, Steven (2009). *Transnationalism*. Londres: Routledge.
- Vidal, Agnès (2006). *El cementiri dels anglesos (1856-2006): l'herència britànica a Dénia*. Picanya: Edicions del Bullent.

- Vilar, María José (2006). Las Fuentes bibliográficas sobre el retorno español desde Europa en el siglo XX. *Anales de Historia Contemporánea* , 22, 267-282.
- Waldorf, Brigitte. (1995). Determinants of International Return Migration Intentions. *The Professional Geographer* , 47 (2), 125-136.
- Waldren, Jacqueline (1996). *Insiders and Outsiders. Paradise and reality in Mallorca*. Providence: Berghahn Books.
- Walton, John K. (2011). *Tourism and History*. Oxford: Goodfellow.
- Warnes, Anthony (1983). Migration in late working age and early retirement. *Socio-Economic Planning Sciences* , 17 (5-6), 291-302.
- Warnes, Anthony. (1993a). *The Demography of Ageing in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland*. Valletta (Malta): International Institute on Ageing.
- Warnes, Anthony (1993b). The development of retirement migration in Great Britain. *Espace, populations, sociétés* , 3, 451-464.
- Warnes, Anthony, King, Russell, Williams, Allan, & Patterson, Guy (1999). The well being of British expatriate retirees in southern Europe. *Ageing and Society* , 19 (6), 717-740.
- Williams, Anthony, King, Russell, & Warnes, Tony (1997). A Place in the Sun: International Retirement Migration from Northern to Southern Europe. *European Urban and Regional Studies* , 4, 115-134.
- Wimmer, Andreas, & Glick-Schiller, Nina (2002). Methodological nationalism and beyond: nation–state building, migration and the social sciences. *Global networks* , 2 (4), 301-334.
- Wood, M. Margaret (1934). *The Stranger: A Study in Social Relationships*. Nova York: Columbia University Press.
- Wood, M. Margaret (1953). *Paths of Loneliness : the individual isolated in modern society*. New York: Columbia University Press.
- Woolard, Kathryn A., & Frekko, Susan E. (2013). Catalan in the twenty-first century: romantic publics and cosmopolitan communities. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* , 16 (2), 129-137.

Zarauz, José (2007). *Incidencia del padrón municipal en el ejercicio de los derechos de las personas extranjeras en situación irregular*. Gasteiz: Ararteko.

Zarco, Juan (2004). Estudio introductorio. A W. I. Thomas, & F. Znaniecki, *El campesino polaco en Europa y en América* (p. 21-90). Madrid: Boletín Oficial del Estado y Centro de Investigaciones Sociológicas.

9. Annexos

9.1 Resum

Les migracions de retorn han estat històricament un aspecte poc analitzat dins dels processos migratoris. Fins i tot en un moment històric com l'actual, en què l'Estat espanyol ha passat de ser un país emissor a constituir-se en receptor i novament en emissor, no és fàcil trobar anàlisis des de l'acadèmia sobre els processos de retorn. En el cas de la població retirada d'origen britànic, l'anàlisi del retorn posterior a una migració de retir es veu complicada per diferents factors, entre els quals hi ha la consideració d'aquestes migracions, per part de la societat d'acollida, com a moviments de tipus turístic, i la sobreestimació de la riquesa del col·lectiu. Aquesta consideració molt sovint és uniformitzada seguint un dictat apriorístic que té l'origen en el tipus de recepció donada al primer turisme internacional durant el franquisme. Aquesta tesi planteja una anàlisi dels moviments migratoris de retorn posteriors a les migracions de retir protagonitzades per ciutadans britànics a la comarca de la Marina Alta (Alacant). Unint els avanços des de les òptiques teòriques de la Migració Internacional de Retir (*International Retirement Migration*) i la Migració d'Estil de Vida (*Lifestyle Migration*) i les principals teories sobre les migracions, es planteja una triple aproximació a un fenomen tan poc estudiat com poc visible. En primer lloc, es planteja un acostament de mesura i descripció estadística a la realitat del retorn des de la comarca de la Marina Alta, tot prenent com a referents altres unitats territorials com ara l'estatal, la provincial, la comarcal i la local. Per tal de dur a terme aquesta anàlisi, s'han utilitzat tant les dades de l'Explotació Estadística del Padró Continu com també els resultats de l'Estadística de Variacions Residencials (ambdues de l'Instituto Nacional de Estadística) i del Sistema d'Informació Poblacional (de Conselleria de

Sanitat). En segon lloc, una aproximació a la intenció de retorn tal i com és expressada pel col·lectiu de residents d'origen britànic instal·lats a la Marina Alta. Aquestes opinions s'han recollit gràcies a una enquesta electrònica duta a terme durant els mesos d'agost a octubre de 2014. I per últim, s'analitzen les entrevistes a 30 persones considerades informants clau que tenen contacte quotidià amb el col·lectiu de residents i que ofereixen el seu punt de vista tant del procés de retorn com també de les dificultats a què s'enfronten. Els principals resultats d'aquest estudi són, en primer lloc, que el moviment de retorn al Regne Unit de britànics retirats residents a la Marina Alta ha crescut en els darrers anys, amb pics importants el 2010 i el 2013 i molt probablement amb una tendència a créixer en els propers anys. Les raons que ho expliquen són variades: per una part, l'envelliment progressiu del col·lectiu, arribat majoritàriament entre els anys 1999 i 2006. Per una altra part, els efectes de la crisi, entre els quals hi ha la previsible dificultat per vendre les propietats, adquirides amb l'esperança que serviren com a assegurança d'una segona part del retir acomodada, cosa que acceleraria el procés de venda, i fins i tot l'assumpció de pèrdues enfront de la inversió inicial. Un altre factor a tindre en compte és la comparació de costos i beneficis entre les prestacions que ofereix el sistema de benestar espanyol, retallat a la mínima expressió en la seua aplicació pràctica sota la coneguda com a Llei de la Dependència al País Valencià, i un sistema liberal, tot i que d'amples cobertures, en el cas del Regne Unit. I un darrer factor, i no per això menys important, és la depuració administrativa a què s'han sotmès aquests registres en els darrers anys. En segon lloc, cal destacar que el col·lectiu de britànics residents a la Marina Alta expressa majoritàriament la seua voluntat de romandre a la comarca, i no mostra així la seua voluntat de retorn. Un 29% de la mostra enquestada expressa la voluntat de retornar, una mesura més alta que altres que s'han pogut observar en la mateixa població però diferent territori de referència. A més, una part de la població es mou entre la voluntat del retorn i la de romandre al territori d'acollida, cosa que ens porta a considerar la feble planificació del moviment migratori, amb les conseqüències que això pot tindre

per a una població envellida i, en ocasions, vulnerable. Per últim, l'anàlisi del discurs dels informants clau ofereix una visió sobre el procés de retorn poc positiva i, en certa manera, oposada als cànons de les recerques sobre migracions en el retir. D'una banda, per les dificultats a què s'enfronta el col·lectiu quan ha de dur a terme un retorn assistit en condicions poc favorables en termes de salut o finances. D'altra banda, per les vies d'ajuda que troba el col·lectiu al marge del retorn autònom i de l'ajuda familiar, bàsicament el retorn assistit per les entitats benèfiques locals, britàniques, o una combinació d'ambdues. Atenent els resultats, aquesta recerca es planteja la necessitat d'emprendre mesures encaminades a la normalització de la residència de la població britànica a la Marina Alta i, per extensió, a les zones costaneres del Mediterrani i a la resta de l'Estat espanyol. Aquestes mesures han de passar per la necessitat de legalitzar plenament la residència a l'Estat espanyol, amb un control rigorós dels padrons i, en especial, per un increment en l'esforç per assegurar un correcte seguiment administratiu i estadístic de les emigracions i també per una major implicació de les autoritats del Regne Unit. D'altra banda, caldria introduir mesures que afavoriren l'intercanvi d'informació entre administracions, no només de tipus econòmic i impositiu, sinó també d'altres tipus, per tal de reduir el frau i l'ús irregular dels serveis sanitaris i socials, però també per poder tindre informació real dels processos migratoris i, en darrera instància, facilitar un procés de retorn que en ocasions es pot tornar calamitós. Per últim, caldria una implicació major del govern britànic, no només en el control i la informació, sinó també en l'assegurament del benestar, tant sanitari com social, dels seus residents.

9.2 Conclusions al voltant del retorn després d'una migració de retir

Després d'analitzar des de diferents punts de vista el moviment de retorn de ciutadans britànics posterior a una migració de retir, es pot dir que aquesta és una realitat a la província d'Alacant i, en especial, a la comarca de la Marina Alta. Malgrat que se n'ha parlat poc des de l'àmbit acadèmic, s'ha pogut comprovar que en els darrers anys ha constituït un dels moviments de la població d'origen britànic més importants, que supera en el cas de la Marina Alta el nombre d'arribades. Es pot afirmar, doncs, que s'ha donat un canvi de tendència que afectaria tot el col·lectiu de residents britànics i, en especial, la població retirada, canvi que és més visible en els darrers anys observats. Amb les estimacions que s'han treballat es pot afirmar que vora un 8% de la població britànica empadronada a la Marina Alta i de més de 55 anys hauria retornat al Regne Unit en el període comprés entre 2008 i 2013. A més, segons les intencions de retorn demostrades per les persones que han contestat el qüestionari, una bona part (29%) dels residents de nacionalitat britànica estaria plantejant-se retornar al Regne Unit en el futur. Almenys un 8% afirma amb claredat la seua intenció de retornar i un 59% es plantejaria retornar si, arribat el moment, les circumstàncies així ho demanen. D'altra banda, els discursos semblen confirmar allò que diuen les xifres: el retorn ha augmentat, però al mateix temps, les característiques sociodemogràfiques del col·lectiu britànic retirat han fet que les situacions de vulnerabilitat, tant físiques com financeres, s'hagen tornat més intenses, amb la qual cosa el paper de les entitats benèfiques cobra una major importància per a garantir un retorn que potser siga l'única eixida que assegure el benestar per a moltes de les persones en situació de vulnerabilitat.

9.2.1 A mode de resum

El col·lectiu britànic resident a la província d'Alacant és el més important de l'Estat espanyol i un dels més importants de la costa mediterrània. De fet, l'Estat espanyol és el primer país en termes de població britànica resident fora de l'àrea d'influència de la *Commonwealth*. La província d'Alacant és, dins de l'Estat espanyol, la que compta amb el col·lectiu més nombrós i, dins d'aquesta, on hi ha un major nombre és a la Marina Alta i al Baix Segura. En el cas de la Marina Alta, a més, es detecta una presència del col·lectiu britànic retirat molt prolongada en el temps, i amb unes mitjanes d'edat bastant elevades: la població britànica empadronada major de 54 anys presenta una mitjana de 69,91 anys, molt per damunt de la mitjana estatal i provincial. Majoritàriament resideixen fora dels nuclis urbans, fins al punt que un 24% de la població resident al disseminat procedeix del Regne Unit, cosa que en la pràctica garanteix una inserció efectiva dins la seua comunitat d'acollida etnocentrada, però una separació *de facto* de la societat d'acollida. Aquest procés d'inserció socioresidencial es dona tant per les facilitats i comoditats que els membres del col·lectiu troben a la comarca, com per l'atenció principalment turística i interessada que la societat d'acollida els ha ofert històricament, de manera que no els cal fer grans esforços d'inserció ni tampoc aprendre cap dels dos idiomes oficials.

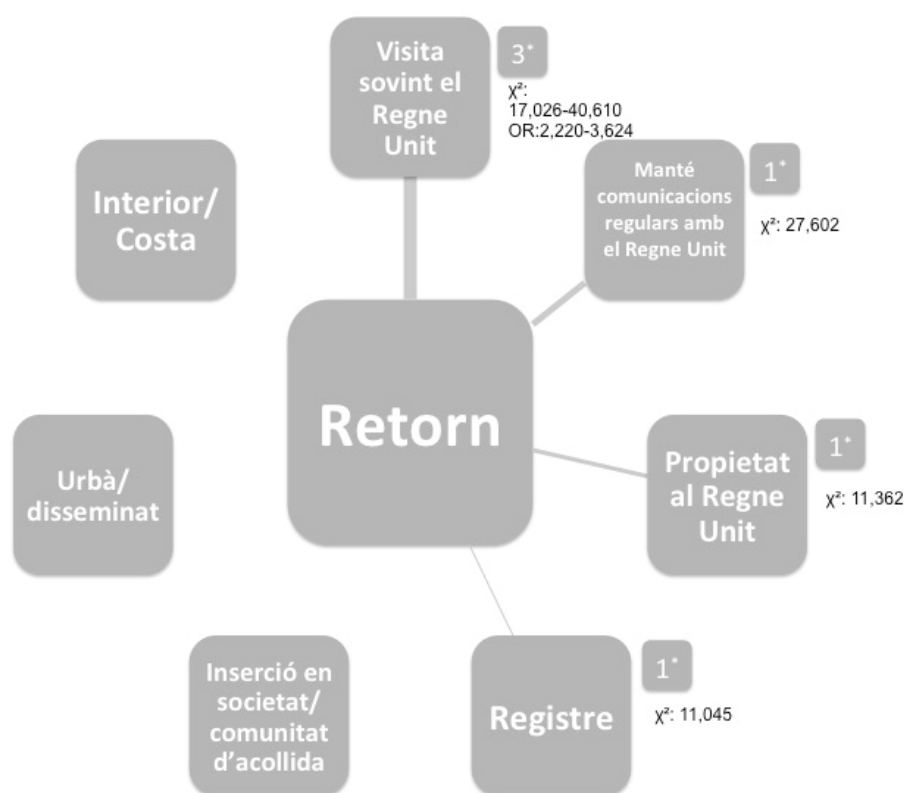
Pel que fa als fluxos registrats, val a dir que en els darrers anys el d'entrada ha estat el més important entre els moviments migratoris britànics amb destinació o origen a la Marina Alta. Des de 2012, però, aquesta tendència ha canviat, i el flux d'eixida ha adquirit una importància cada vegada més gran, i més particularment el de retorn. De fet, la importància relativa del retorn en direcció al Regne Unit entre les destinacions que no són de retorn és molt elevada, del 95%, enfront d'un 5% de la resta de destinacions. El retorn des de la Marina Alta, a més, és marcadament de caràcter envellit, ja que un 67% dels que retornen tenen més de 54 anys, enfront d'un 41%

estatal i un 55% provincial. A més, l'edat mitjana al retorn des de la Marina Alta és més elevada, vora els 69 anys, enfront dels 67 de l'Estat espanyol i els 66 de la comarca del Baix Segura. S'ha de tindre en compte que gran part de les baixes del registre protagonitzades per residents britànics no tenen una destinació coneguda, molt probablement perquè es tracta de baixes administratives d'ofici, amb la qual cosa no és possible analitzar-les com a retorn amb tota certesa. No obstant això, els càlculs aproximats, en cas que foren tinguts en compte com a moviments de retorn, serien d'una intensitat de 8 retorns per cada 100 residents britànics, i 97 retorns per cada 100 arribades, pràcticament al punt d'equilibri en què la població major de 54 anys ni creix ni minva, des d'una perspectiva interanual (període 2008-2013). Els indicadors, a més, assenyalen un canvi de tendència (364 retorns per cada 100 entrades en 2013 en el cas de la Marina Alta).

Les dades recollides amb l'enquesta apunten que un 29% de la mostra tindria la intenció de retornar al Regne Unit en el futur, tot i que la combinació de les diferents variables que s'aproximen al retorn apunten a un màxim possible de retorn del 59% de la població. Aquesta és una dada que supera les anteriors mesures d'intenció de retorn observades a la província (Huete, 2009). S'ha observat també que el retorn podria desencadenar-se a partir d'alguns esdeveniments de tipus individual o estructural. En comparar aquests fets amb altres mesures observades anteriorment en altres territoris es pot comprovar que hi ha una major inclinació cap al retorn (Warnes i altres, 1999). Cal apuntar també que els factors que mostren major inclinació pel retorn, de manera agregada, són els de tipus estructural, especialment els relacionats amb els controls administratius a què la població britànica se sent sotmesa, la qualitat de la sanitat pública i la corrupció política. En canvi, la variable que més determina, *a priori*, la intenció de retorn és la manca d'ingressos, que podria provocar un 64% d'intenció de retorn sobre la mostra. Per últim, s'ha pogut establir una correlació entre la variable retorn i algunes variables independents, l'efecte de les quals s'ha mostrat

important en altres estudis, entre les quals hi ha el fet d'estar registrat (Klinthäll, 2006), tindre una propietat al Regne Unit (Palo & Longino, 2001; Bolzman et al., 2006), mantindre comunicacions regulars (Waldorf, 1995; Bolzman et al., 2006) i, especialment, fer visites sovint (Palo & Longino, 2001). Aquesta última és l'única variable que correlaciona amb les tres mesures d'intenció de retorn i que incrementa significativament la possibilitat de retorn en el futur, tal i com es pot observar a la figura 37. Per contra, no s'ha trobat evidència que relacione el nivell d'inserció i, en particular, la inserció lingüística i residencial a la societat d'acollida amb la intenció de retorn, tot i que aquesta relació entenem ara que s'hauria d'analitzar en el futur amb altres indicadors que incloguen també la inserció a la comunitat connacional d'acollida.

Figura 37. Condicionants de la intenció de retorn

Font: Elaboració pròpia

* Número de variables indicatives de la intenció de retorn al qüestionari amb què correlaciona cada variable considerada.

D'altra banda, a partir dels discursos analitzats també s'assenyala un increment dels retorns des de l'any 2010, cosa que coincideix plenament amb el que s'ha pogut observar a l'anàlisi del registre. A més, s'apunta la importància de les polítiques socials com a factor *pull* que podria explicar la probable eixida d'alguns membres del col·lectiu, donada la major cobertura en termes de protecció social que poden obtindre al Regne Unit. Malgrat això, algunes retallades previstes en els propers anys, com ara la probable desaparició del *Winter Fuel Allowance* a països amb climes moderats, podrien resultar clau en la presa de decisió del retorn per a una part del col·lectiu. Especialment quan es tenen en compte altres canvis en la legislació, com ara els que està provocant l'acord *AEOI (Automatic Exchange of Information)*, que poden influir en la decisió de retorn, en sentir-se més protegits per la legislació del país d'origen que, no obstant això, també aplicarà aquesta llei de caràcter transnacional.

Un altre element que es pot considerar crucial per a entendre el retorn és el paper que juga la família. D'una banda, la família actua com a factor *pull* quan reclama, de manera directa o indirecta, el retorn. Per exemple, es reclama el retorn de manera manifesta davant la indispensable necessitat de rebre atenció professional i suport familiar. Però també es pot reclamar de manera latent, per exemple quan hi ha una atracció dels retirats britànics en el moment en què apareixen en joc els néts –o besnéts– o quan perceben alguna dificultat en la criança d'aquests. Com s'ha pogut comprovar, fins i tot en un país menys familiarista que el nostre en termes d'organització del benestar social, com el Regne Unit, l'efecte d'atracció de la família és un factor a tindre en compte per a entendre el retorn.

L'anàlisi de les entrevistes també ha deixat veure la realitat dels processos de retorn sota condicions de vulnerabilitat en termes de salut o financers. En aquests casos, és imprescindible tindre en compte el paper de les associacions i, en general, les xarxes de solidaritat més o menys formals com a facilitadores del procés d'un

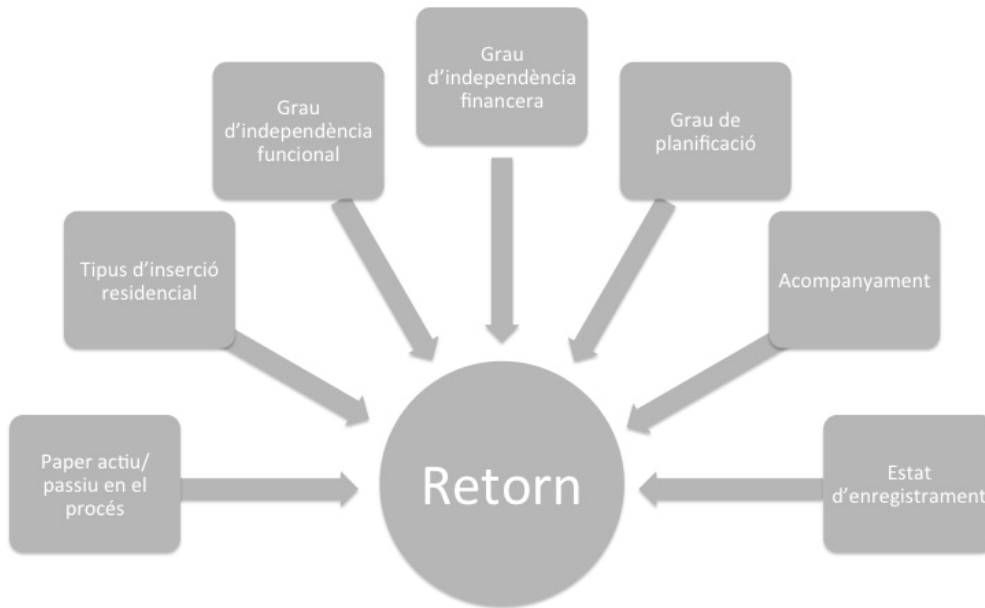
retorn passiu, amb la informació que proporcionen (per exemple, via internet). Aquestes xarxes, però, també faciliten el retorn directament, especialment quan aquest es produeix en condicions d'elevada vulnerabilitat. Les situacions de vulnerabilitat solen produir-se com a combinació d'una manca de planificació entre el col·lectiu de britànics retirats, junt amb la sensació d'independència pròpia del moviment migratori que han protagonitzat. Tot això es tradueix en una falsa sensació de benestar que retarda la presa d'una decisió fins al punt que es fa necessària la intervenció d'aquests agents externs, vista la impossibilitat dels individus de tindre cura de si mateixos.

Aquesta recerca, en definitiva, posa en valor la migració de retorn i, més particularment, la migració de retorn després d'una migració de retir. Aquest concepte, obviat per l'acadèmia i, en certa mesura, menystingut pels mitjans de comunicació, es revela com una realitat que hauria de ser considerada en el futur pròxim. Els efectes que una nombrosa migració de retorn de britànics podria tindre sobre l'economia, la demografia i l'organització del benestar social de la Marina Alta poden arribar a ser molt importants. No es tracta només de la pèrdua de població i la consegüent pèrdua de finançament municipal, sinó també la desaparició d'un col·lectiu molt important en termes de consum i, en definitiva, una pèrdua en termes de diversitat. En el futur, doncs, caldrà monitoritzar la intenció de retorn, però també s'hauran de dissenyar mecanismes que faciliten la presa de decisió, siga aquesta en termes de retorn o d'ingrés en algun recurs socio sanitari. Arribats a aquest punt, cal considerar també els recursos i serveis destinats a atendre la població vulnerable, com ara els associats a la coneguda com a Llei de Dependència, que és ara per ara un recurs subdesenvolupat al País Valencià i que, en cas d'aplicar-se correctament, podria resoldre gran part de les necessitats d'atenció del col·lectiu britànic.

9.2.2 Perspectives explicatives del moviment de retorn

Pel que s'ha pogut observar, el retorn respon a una combinació multicausal de diferents factors. Amb la informació que s'ha anat recopilant en l'apartat analític es plantegen almenys set perspectives diferents des de les quals es pot analitzar el retorn, tal i com es pot observar a la figura 38. Es tracta de perspectives que representen aproximacions teòriques que posteriorment recuperarem per tal de formular tipus ideals de retorn després d'una migració de retir. Així, es pretenen formular ara les perspectives que influeixen en les migracions de retorn, tant els condicionants com el tipus de perfils clau de persones retornades. Entre els condicionants cal destacar el fet de visitar sovint el Regne Unit i disposar d'una propietat al Regne Unit, dues de les variables que s'ha demostrat durant l'anàlisi que correlacionen amb la intenció de retorn. A més, també s'han de remarcar altres correlacions, com ara el fet de mantindre comunicacions regulars amb el Regne Unit, especialment mitjançant noves tecnologies, i estar correctament inscrit al padró municipal. Aquestes dues variables també correlacionen amb la intenció de retorn, encara que de manera més dèbil que les dues anteriors. D'altra banda, cal destacar diferents factors definitoris dels moviments de retorn, entre els quals hi ha la importància de les relacions familiars amb el país d'acollida; la possibilitat de poder cobrir les necessitats socio sanitàries amb els recursos existents a l'Estat espanyol; l'efecte crida de les polítiques socials al país d'origen; l'estat de salut i financer; la disponibilitat d'una llar al Regne Unit i els canvis legislatius relacionats amb les qüestions econòmiques i impositives.

Figura 38. Perspectives definitòries del tipus de retorn

Font: Elaboració pròpia

La primera de les set perspectives definitòries del moviment de retorn es refereix al grau de dependència de la persona retornada. És una perspectiva central en la decisió de retorn i pot ser bàsica per a entendre el moviment migratori en direcció al Regne Unit. A una banda d'aquesta perspectiva hi ha, probablement el tipus de retorn més habitual, però no per això el més fàcil de trobar als discursos. La principal característica és que es dona sota condicions d'independència física o psíquica, o amb un grau de dependència mínim que no suposa una gran dificultat o complicació davant el procés de retorn. En aquest cas es pot veure facilitada la reentrada al país, en funció de l'estat d'enregistrament al territori espanyol. En cas que no s'haja donat d'alta en el padró, el retorn a efectes administratius no hi constarà i tampoc hi haurà cap dificultat en aquest sentit. El procés es pot complicar en cas que haja adoptat la residència a l'Estat espanyol mitjançant l'empadronament, però amb l'ajuda de la informació de què es disposa a les pàgines web d'*Age UK* o *Citizens Advice Bureau*, o

fins i tot gestionar el retorn en condicions d'independència amb l'assistència d'aquestes entitats. A l'altra banda, en canvi, hi ha el retorn quan el grau de dependència és més elevat. En aquests casos el procés es pot veure dificultat perquè, en funció de quin tipus i quin grau de dependència es tracte, fins i tot el viatge de retorn pot quedar compromès ja que alguns mitjans de transport queden descartats. Els casos de persones amb un grau de dependència elevat deixen molt de rastre en els discursos de les persones entrevistades perquè moltes han participat en operatius per a facilitar el retorn. Quan el grau de dependència física i/o psíquica és elevat, els efectes poden ser diferents en funció de quines altres dimensions de vulnerabilitat presente i quins siguin els recursos en termes financers, familiars, associatius, etc. En principi, allò que sembla més habitual és que o bé la persona interessada o bé algú del seu entorn més proper –veïns, família, amics– alerte alguna entitat o administració de l'estat de necessitat. A partir d'ací es posa en marxa un mecanisme informal pel qual es pot arribar a involucrar en primer lloc l'administració local representada pels serveis socials. En segon lloc, les associacions britàniques situades a l'Estat espanyol, tant les de tipus benèfic i caritatiu com qualsevol tipus d'associació en què la persona interessada participara durant el seu retir. En tercer lloc, el consolat britànic o fins i tot l'ambaixada, de manera directa facilitant els tràmits, posant en contacte l'administració i la família o mitjançant l'entrada en escena del fons benevolent de què disposa per als casos més vulnerables. En quart lloc, les entitats benèfiques i caritatives britàniques que poden actuar de manera solitària o coordinades, tant per aportar els fons necessaris per al viatge de retorn com per a allotjar la persona en un habitatge temporal mentre espera superar l'Habitual Residence Test. En darrer lloc entren en joc els serveis socials municipals del Regne Unit, que novament poden actuar de manera independent a la demanda de la persona interessada per integrar-se en la lògica dels beneficis socials britànics, o poden actuar de manera coordinada amb les entitats benèfiques per tal de facilitar-ne l'accés.

La segona perspectiva definitòria dels moviments de retorn és l'estatus financer. Evidentment no es dóna de manera aïllada amb el retorn en condicions d'independència funcional sinó que moltes vegades es dóna de manera conjunta. Així, podem trobar diferents combinacions entre independència funcional i estatus financer, amb diferents nivells de dificultat en el context dels quals es du a terme el retorn. Pel que fa a les dificultats de tipus econòmic, en un extrem hi hauria les persones que no tenen cap tipus de dificultat per retornar, mentre que en l'altre extrem hi hauria les persones que tenen dificultats fins i tot a l'hora de costejar el viatge de retorn. Com en l'anterior perfil, les persones que no tenen cap problema financer per a dur a terme el retorn no deixen tant de rastre a nivell discursiu, com s'ha pogut observar en l'anàlisi qualitatiu, perquè realitzen la transició de manera autònoma i, en principi, no necessiten l'atenció d'administracions ni entitats.

En funció del grau d'independència econòmica i física/psíquica, es donarà la tercera perspectiva definitòria dels moviments de retorn: la posició activa o passiva en el procés de retorn. Majors graus d'independència i autonomia pressuposen l'aparició de perfils més actius davant del moviment de retorn, mentre que menors graus d'independència estarien relacionats amb perfils menys actius. En els casos dels perfils passius, com s'ha observat anteriorment, les necessitats fan que entren en joc, a diferents nivells i amb diferents objectius, tot un seguit d'entitats i administracions i, en últim terme, també la família.

La quarta perspectiva definitòria dels moviments de retorn és la inserció residencial. En principi s'espera que per als casos on coincideixen independència física/psíquica i financera, la reinserció residencial al Regne Unit no presente grans problemes. La cosa es complica un poc més quan els graus d'independència són menors. En tot cas, la gradació d'inserció residencial comença en l'habitatge i acaba en altres formes d'inserció, com ara la residència per a persones majors, l'acollida a

casa d'algun familiar o, en situacions d'emergència financera, algun allotjament sufragat per les organitzacions caritatives que poden haver col·laborat en el procés de retorn. Cal recordar que, com s'ha comprovat en l'anàlisi del qüestionari, pràcticament un 25% de la població britànica de la Marina Alta encara conserva una propietat al Regne Unit, per la qual cosa la pròpia casa seria una de les opcions preferides en considerar la reinserció. Normalment, tal com expliquen els informants clau, en els casos més vulnerables l'habitatge pot arribar a ser un *bed and breakfast*, cobert temporalment per alguna entitat benèfica fins que els serveis socials del Regne Unit resolguen la seua situació legal. Una altra vessant de la reinserció residencial és el lloc físic en què es produeix. Per a les persones que disposen d'una propietat no té per què suposar un problema, però per a moltes persones pot resultar difícil pensar a quin municipi retornar. Com hem vist, l'existència de llaços veïnals i d'amistat al Regne Unit és poc probable si es tenen en compte els anys passats sense contacte quotidià i l'edat mitjana a què es produeix el retorn, que com s'ha pogut comprovar és de més de 68 anys per a la població de 55 anys i més. Hi hem de sumar que l'alta freqüència de canvis de domicili al Regne Unit fa que qualsevol entorn prèviament conegut es torne irrecognoscible. A més, la probabilitat que els fills seguisquen vivint en el mateix municipi és escassa, donada l'elevada mobilitat geogràfica que, amb molta probabilitat, els ha dispersat pel territori, no només del Regne Unit sinó també d'altres països. Per tant, pot ser rellevant per a moltes persones el lloc on retornar, perquè hi poden influir molts factors (coneixement, situació, distància de la família, recursos disponibles, etcètera).

La cinquena perspectiva a partir de la qual es pot explicar el moviment de retorn és el grau d'acompanyament. Malgrat que no hi ha dades estadístiques que ens ho confirmen, es pot afirmar amb seguretat que la major part dels retorns es produeixen en parella. Així s'afirma en els discursos i s'observa en la paritat en termes de sexe dels perfils de persones retornades. No obstant això, una part d'aquests retorns deuen

estar protagonitzats per individus sense parella, possiblement algun temps després de la mort del cònjuge, tot i que com s'ha pogut comprovar aquest no és un factor previsor del retorn immediat. Per tant, més que un retorn immediatament posterior potser hi ha un retorn algun temps després d'aquesta, explicable per altres causes, potser relacionades amb la salut, els recursos econòmics o la crida familiar. La situació de vulnerabilitat és més difícil per a les dones que per als homes si, com és d'esperar, moren més homes que dones i, en termes generals hi ha més dones que no han cotitzat a la Seguretat Social britànica durant tota la seua vida laboral –o fins i tot no han arribat a cotitzar-hi. Malgrat això, tal com s'ha pogut observar en l'anàlisi dels moviments de retorn, sembla que són més homes els que retornen, o almenys els que duen a terme en major mesura un retorn registrat.

La sisena perspectiva a partir de la qual es pot explicar el retorn té a veure amb l'enregistrament padronal. En un extrem hi ha les persones que compleixen tots els requisits administratius i, per tant, d'enregistrament. Aquestes persones, quan duen a terme el retorn (possiblement independent i actiu) el notifiquen a la persona encarregada de gestionar i inscriure tant la baixa al registre com el país de destinació. En segon lloc, hi ha les persones que no compleixen algun dels requisits o que, en el moment de dur a terme el retorn, no notifiquen la baixa al registre. Aquesta, per tant, s'haurà de fer d'ofici quan l'administració local realitze la depuració padronal corresponent, probablement anys després que aquesta s'haja produït. En l'altre extrem, hi hauria les persones que no tenien establerta de manera legal la seua residència a l'Estat espanyol, les quals no deixen rastre ni en el moment d'arribada ni tampoc en el moment d'eixida. La diferència entre aquests casos pot ser significativa, especialment des que en 2009 s'implanta l'obligatorietat de l'*Habitual Residence Test* per als ciutadans britànics residents a l'estranger. Aquelles persones que no han arribat a fer efectiva la residència a l'Estat espanyol tindran més facilitats a l'hora de dur a terme la reinserció en territori britànic perquè, en principi, no haurien de passar

cap tipus de control per tornar a gaudir dels beneficis socials que garanteix el Regne Unit per als pensionistes dins del seu territori.

I per últim, la setena perspectiva definitòria del tipus de retorn té a veure amb el grau de planificació del moviment de retorn, és a dir, si aquest ha estat planificat des d'un principi (cosa que hem vist que no és una situació molt estesa) o si aquest ha sigut sobtat, tal com s'ha vist en altres recerques (Rutter & Andrew, 2009). Les situacions en què el retorn pot ser sobrevingut són majoritàriament de tipus sanitari i financer, tal com s'ha pogut observar en els discursos dels informants clau. No obstant això també poden influir altres circumstàncies de tipus familiar, com ara l'aparició dels primers néts i nétes que ja hem esmentat. D'altra banda, el fet que el retorn siga un esdeveniment sobrevingut es relaciona amb la migració de retir com una etapa de plenitud, de canvi de l'estil de vida del treball al gaudi del temps lliure en què no caben esdeveniments vinculats al fracàs, una de les primeres construccions que l'imaginari col·lectiu atorga al retorn (Cassarino, 2004). Com recorda Hurtado, molt sovint el retorn es produeix d'amagat de la comunitat d'acollida, com si no es volgueren desvetllar els motius (Hurtado, 2013, p. 198), precisament pel component de fracàs que du associat. Des d'aquest punt de vista, s'entén que el retorn no estiga previst, fins i tot que es negue sistemàticament, ja que la situació contrària comportaria acceptar l'arribada d'una etapa, la de la quarta edat²⁵⁴, marcada per la malaltia, la pèrdua i, en definitiva, la mort.

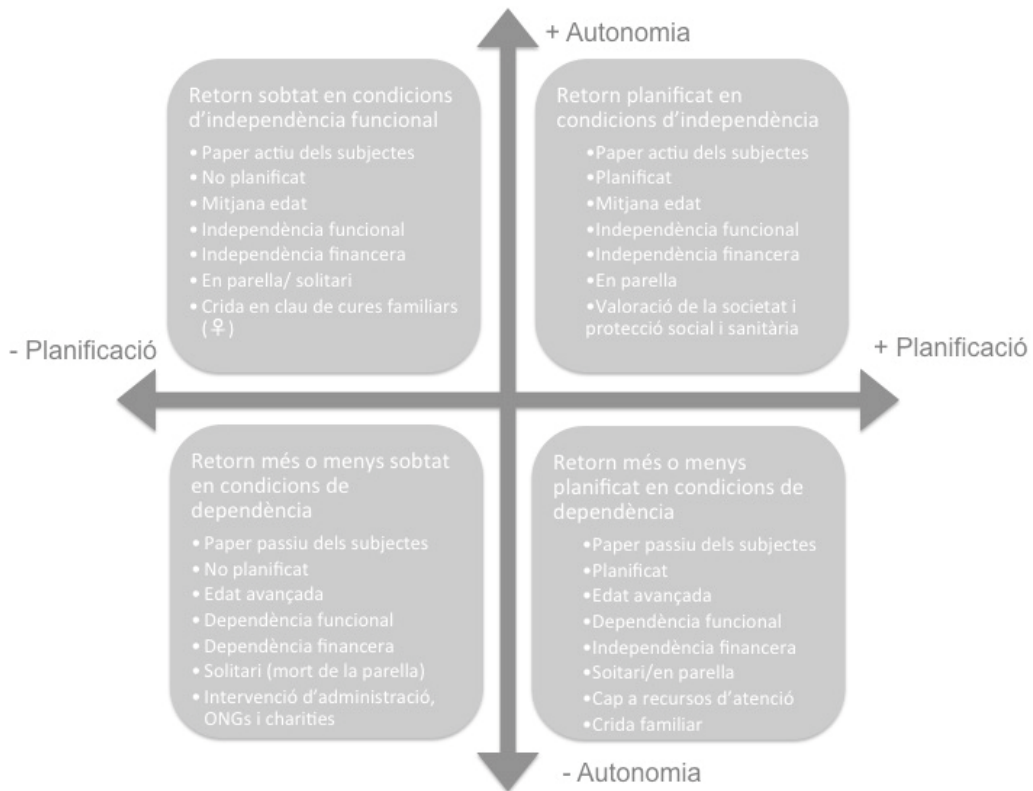
²⁵⁴ Per a una anàlisi del concepte "quarta edat", vegeu Sánchez (1996).

9.2.3 Cap a una formulació de tipus ideals de retorn després d'una migració de retir

Tot seguit s'estableixen una sèrie de tipus ideals elaborats a partir tant de l'anàlisi estadística com dels discursos. L'argumentació de tipus ideals no és nova, de fet té l'origen teòric i metodològic en l'obra de Weber²⁵⁵. Seguint l'anàlisi de Sánchez sobre l'aplicació pràctica dels tipus ideals (2006) podem dir que s'ha formulat una tipologia derivada de l'observació empírica, que aspira a resumir l'ampla gamma de retorns en funció de dos conceptes centrals per a l'anàlisi: l'autonomia personal i la planificació del moviment migratori. Al voltant d'aquests conceptes se n'estructuren d'altres que són els que caracteritzen cada tipus ideal, per a la qual cosa s'utilitzen els resultats obtinguts de totes les tècniques emprades en l'anàlisi. La figura 39 és un resum dels tipus ideals formulats en aquest apartat.

²⁵⁵ Tot i que és un concepte present a la major part de la seua obra, és en l'obra póstuma on hi ha el desenvolupament més enriquidor del concepte, especialment a *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre* (1922).

Figura 39. Tipus ideals de retorn en funció de la planificació i l'autonomia

Font: Elaboració pròpia

En definitiva, de la combinació d'aquests factors obtenim almenys quatre tipus ideals de retorn després del retir, guiats per les condicions d'autonomia personal i la planificació del moviment. Així, per un costat hi ha el moviment protagonitzat per persones amb un alt grau d'independència funcional i financera que planifiquen el retorn. Sabem, però, que aquest moviment no és massa important atès que només un 13% de la mostra afirma tindre preparat aquest moviment en el futur. Es tracta d'un desplaçament dut a terme en parella, amb una mitjana d'edat no superior als 75 anys, com han observat els informants clau. D'altra banda, un dels factors explicatius d'aquest retorn planificat és la previsió de la necessitat d'atenció en la vellesa, cosa que va unida a una millor valoració tant de la societat d'origen com, específicament, del seu sistema de protecció sociosanitària.

Enfront d'aquest tipus ideal hi ha el retorn sobtat en condicions d'independència funcional. La raó principal que l'explica és l'aparició d'alguna circumstància o esdeveniment que actua com a detonant del procés de retorn. Pel que s'ha pogut comprovar en les entrevistes, aquesta circumstància pot ser el naixement dels primers néts. Això es dona a una mitjana d'edat no molt elevada, atés que en principi busquen involucrar-se en les cures familiars. Tot i que pot tractar-se d'un retorn sobtat, al si de la parella ja hi hauria un argumentari desplegat al voltant de la necessitat de dur a terme el moviment, cosa que ocorre amb major força en el cas de les dones. Pot donar-se el cas que en aquest tipus de retorn hi haja implicat un nou moviment migratori al final del període de criança, una reemigració, especialment si l'edat de la parella no és molt avançada. Estaríem parlant, en aquests casos, d'un procés de reemigració posterior al retorn, cosa que apareix molt poc en els discursos dels informants i que s'endevina minoritària. També pot donar-se el retorn sobtat en condicions d'independència funcional després de la mort d'un membre de la parella, tot i que, com s'ha vist, la intenció de retorn sota aquesta circumstància se situa al voltant d'un 28% de la mostra. Per últim, el factor econòmic també pot estar darrere d'aquest tipus de retorn poc planificat, ja que sabem per l'enquesta que és un dels factors que més explicaria la intenció de retorn (64% de la mostra retornaria si decreixen els ingressos).

El retorn planificat sota condicions de dependència s'albira més relacionat amb la dependència funcional que amb la dependència financera, tot i que sabem que aquesta última té un paper més fort d'anticipació. Aquest tipus de retorn es dona tant en parella com individualment, com a resultat d'una crida familiar i en direcció cap a recursos d'atenció del país d'origen. En funció de quin siga l'estat de registre, el retorn pot ser més o menys exitós en termes d'accés immediat als beneficis socials al país d'origen.

L'últim tipus ideal és el del retorn no planificat i en condicions de dependència, tant funcional com possiblement també financera. Aquest tipus de retorn està protagonitzat no només per la persona interessada, sinó en bona part per l'administració, ONG i les *charities* locals i internacionals que s'impliquen en la solució del cas, donat l'alt nivell de necessitats detectat. Es tracta de persones d'edat avançada, amb malalties cròniques, moltes d'elles soles. Aquest tipus de retorn, tot i no ser majoritari en termes numèrics, deixa una enorme petjada en els discursos de les entrevistes realitzades, atès que alguns informants han participat directament en l'organització del retorn d'algun resident amb aquest perfil.

9.2.4 En augment, escassament planificat i independent del tipus d'inserció social: retorn a les hipòtesis de partida

Aquest subapartat suposa el tancament del cercle de la investigació, tot tractant de retornar a les hipòtesis plantejades en el quart apartat per tal de, amb la informació recollida en l'apartat analític, validar-les o refusar-les. La primera d'aquestes hipòtesis que es plantejaven es relacionava amb el fet que el retorn estaria augmentant a mesura que les persones, majoritàriament arribades abans de l'any 2000, s'acostaven a edats en què decreixia el nivell d'autonomia. S'ha pogut comprovar que el moviment de retorn ha anat augmentant, especialment en l'últim any, i tot indica que seguirà fent-ho en els propers anys²⁵⁶. Amb les proporcions de retorn al voltant del 10% i una ràtio de 97 retorns per cada 100 arribades, es pot dir que actualment és un moviment poblacional a tindre en compte. A més, les dades de població aparegudes a l'actualització del Padró de 2014 i 2015 apunten a la possibilitat que el retorn de

²⁵⁶ De fet, l'avanç de les dades del padró municipal per a l'any 2014 suggereix que la pèrdua de població serà històrica, amb un descens de 85.000 persones d'origen britànic a tot l'Estat espanyol, concentrades en les àrees d'Alacant i Màlaga.

residents britànics haja augmentat. Dos factors més reforcen el plantejament de la hipòtesi: d'una banda, l'augment en l'Estadística de Variacions Residencials, de la mitjana d'edat de les persones retornades, especialment visible en la Marina Alta. D'altra banda la importància, en el Sistema d'Informació Poblacional, del retorn d'aquelles persones que van arribar abans de 1999. Pel que fa a les causes que afecten el retorn, més enllà dels factors estructurals –alguns dels quals s'ha demostrat que tenen un pes important sobre la intenció del retorn– s'ha pogut comprovar que s'han de tindre en compte almenys tres condicionants: les finances, la salut i la família. S'esperava l'aparició dels dos primers factors, però l'aparició de la família com a factor desencadenant, mitjançant la crida directa o indirecta de néts o besnéts dels residents britànics, ha estat sobrevinguda, tant en l'anàlisi de les dades de l'enquesta com també en l'anàlisi dels discursos.

D'altra banda, es plantejava una segona hipòtesi relacionada amb l'escassa planificació del retorn. Com s'ha pogut comprovar en l'enquesta, hi ha una certa variabilitat en la resposta d'un 58% de la mostra. Aquests contesten afirmativament a algunes de les preguntes al voltant del retorn, mentre que en altres preguntes el plantejament no és tan categòric. La indecisió explica una part de l'escassa planificació, però només dóna una bona idea de fins a quin punt poden haver-hi canvis d'opinió. Com s'ha pogut comprovar en l'anàlisi dels discursos, un dels problemes a què s'enfronta, probablement sense saber-ho, el col·lectiu d'immigrants britànics retirats és la indecisió o fins i tot l'endarreriment de la presa de decisió fins a moments en què el grau d'independència (econòmica i/o funcional) ja no és suficient per a emprendre de manera independent el viatge de retorn. D'altra banda, s'ha de tindre en compte que un 13% de la població enquestada afirma que el retorn és un pas més del seu projecte de retir, malgrat que en moltes ocasions el discurs periodístic i l'imaginari col·lectiu tendeixen a interpretar el retorn com a un projecte fallit, de manera que s'associa el retorn a un punt de vista negatiu.

Per últim, la tercera hipòtesi que es plantejava té a veure amb el pes de la inserció social per tal d'entendre l'expectativa de retorn. Malgrat que alguns discursos extrets de les entrevistes apunten a aquesta possibilitat, l'aproximació multivariable a la inserció sociolingüística no ha donat un resultat que permeta afirmar aquesta relació. Per tant, no es pot dir que la inserció en la societat d'acollida, per la via de l'adquisició de la competència lingüística i del tipus d'inserció residencial, tinga relació amb la decisió de retornar al Regne Unit en el futur. No obstant això, s'ha de tindre en compte que la inserció com a objecte d'estudi es pot considerar de manera més àmplia, no només en relació amb la societat d'acollida sinó, de manera més acotada, amb la comunitat de connacionals que du a terme el procés d'acollida dels nousvinguts. Aquest tipus d'inserció, no considerada en l'enquesta, podria interferir en la manera en què s'ha plantejat la comprovació d'aquesta hipòtesi, atés que la inserció en la comunitat d'acollida no comporta de manera obligatòria l'aprenentatge de cap de les llengües de la societat d'acollida, ni tampoc la residència en un lloc proper al casc urbà, les dues variables considerades com a indicadors de la inserció socioresidencial. Per tant es podria dir que aquesta hipòtesi, tal com està plantejada, quedaria refutada. En el futur caldria reformular-la per tal d'observar la influència de la inserció en la comunitat d'acollida i valorar-ne el pes, junt amb d'altres factors, en la decisió del retorn.

9.2.5 Algunes propostes de desenvolupament futur

Les propostes de futur relacionades amb la recerca de les migracions de retorn passen pel seguiment de les dades, la introducció de nous factors i l'aprofundiment en d'altres que condicionen la intenció del retorn. També hauríem d'incidir en un nou

plantejament metodològic dirigit a conèixer l'opinió d'aquelles persones que ja han dut a terme el moviment de retorn, especialment sobre aquells perfils de retorn independent que són els menys visibles i, al mateix temps, els que poden aportar major quantitat de discurs al voltant del retorn. Per últim, s'aporta alguna proposta de modificació legislativa per tal de fer més fàcil, no només el recompte dels fluxos entre els que hi ha el retorn, sinó també una actualització constant del Padró.

Pel que fa als resultats, caldria actualitzar-los amb les dades de 2014, afectades encara per la depuració padronal, però sobretot caldria prestar atenció a què ocorre a partir de 2015, no només en el plànol demogràfic, també en el sociopolític, ja que en 2016 hi ha plantejat un referèndum sobre la permanència del Regne Unit en la Unió Europea, que previsiblement podria deixar els residents del Regne Unit fora del sistema públic socio sanitari o, almenys, pendents de la incertesa d'una futura negociació bilateral entre el govern espanyol i el britànic. A més, això coincidirà amb la previsible retallada del *Winter Fuel Allowance* que és, ara per ara, un complement a la pensió del qual disfruta una gran part del col·lectiu de residents britànics retirats a l'Estat espanyol. Tot això es dona de manera paral·lela a la introducció de nous criteris de control de tipus impositiu, la qual cosa podria portar una part de la població a replantejar-se el seu projecte de retir a la Marina Alta, especialment si des del punt de vista macroeconòmic no hi ha una recuperació del valor de la lliura esterlina.

Cal també una aproximació al fenomen des del punt de vista de la salut i el benestar i, també, des del punt de vista de la morbimortalitat. Tot i que hi ha hagut algunes aproximacions anteriors sobre aquest tema (Melchor, i altres, 2002; Moncho, i altres, 2002), caldria sospesar la decisió de retorn amb aquestes variables. Al mateix temps, també caldria un estudi amb deteniment sobre la distribució de la mortalitat en el col·lectiu de britànics retirats, amb especial atenció a les províncies d'Alacant i Màlaga. S'aconsella el nivell d'anàlisi provincial perquè per baix d'aquest nivell les

microdades es veuen afectades per la restricció del secret estadístic, cosa que afecta especialment els municipis de menys de 10.000 habitants²⁵⁷.

Des del punt de vista de les fonts d'informació, s'ha trobat a faltar un desenvolupament més avançat del sistema estadístic britànic. Comparativament, les estadístiques de l'Estat espanyol es troben en un estat de desenvolupament molt superior, sobretot en termes d'apertura al públic investigador. Dit això, és estrany que la comunitat investigadora internacional i, específicament, l'anglosaxona –i anglòfona– no haja fixat encara la vista en alguna de les estadístiques que podrien complementar algunes de les recerques que duen a terme en camps com el de les migracions de retir. Sembla que, sovint, es posa l'argument de la no-validesa de les fonts estadístiques d'informació per un elevat subregistre que, en tot cas, sí que es dona com a vàlid pel fet de tindre l'origen en un organisme com és l'ambaixada britànica. En definitiva, sembla més una excusa per no fer recerca utilitzant el sistema estadístic espanyol, potser per la dinàmica seguida, en termes metodològics, per gran part de l'acadèmia, centrada únicament en l'anàlisi discursiva al voltant de les migracions de retir, potser també per una qüestió d'accessibilitat lingüística en un camp, l'acadèmic, que cada vegada valora més –i únicament– la producció acadèmica en anglès.

Cal no oblidar que en l'Estadística de Variacions Residencials la destinació dels fluxos d'eixida és una informació que no està assegurada. De cara al futur, caldria controlar la codificació d'aquesta variable en el sistema informàtic, com veurem tot seguit, atès que la quantitat i la qualitat d'informació que podria generar serien molt més importants, no només per a l'administració sinó també per a la comunitat investigadora internacional. A més, des del punt de vista de la informació que les autoritats britàniques, i en particular el consolat britànic, ofereixen als seus

²⁵⁷ L'accés a aquest tipus de dades, a més, és considerablement més car que, per exemple, l'accés a les dades de variacions residencials, que gestiona el mateix Instituto Nacional de Estadística.

conciutadans, s'hauria de fer menció expressa a les dificultats que pot tindre la població retirada en cas de no haver previst l'aparició de possibles vulnerabilitats durant el període de residència. Un exercici de conscienciació en aquest sentit potser ajudaria a fer que el col·lectiu fóra més previsor a l'hora de planificar la seua estada i el possible retorn.

Pel que fa a la legislació, caldria fer algunes recomanacions des de l'experiència investigadora. En primer lloc, es planteja la necessitat d'emprendre mesures encaminades a la normalització de la residència de la població britànica a la Marina Alta i, per extensió, a l'Estat espanyol, no només a partir de la depuració padronal ocasional, sinó amb mesures estructurals que ajuden a fixar la població al territori. Aquestes mesures han de passar per la necessitat de legalitzar la residència a l'Estat espanyol amb un control rigorós dels padrons i, també, amb una implicació major de les autoritats del Regne Unit. Una de les mesures pràctiques que s'hi podrien aplicar és la demanda de la baixa padronal com a requisit per a poder superar *l'Habitual Residence Test*. Aquesta mesura, que necessitaria una coordinació administrativa transnacional, obligaria a causar baixa padronal sense haver d'introduir canvis en la legislació estatal i tampoc en la britànica, ja que l'administració d'aquesta prova es basa en una sèrie de criteris variables que han de demostrar la residència al Regne Unit i la intenció inequívoca de no eixir del país per tal de gaudir dels beneficis aconseguits. D'altra banda, caldria introduir mesures que afavoriren l'intercanvi d'informació entre administracions, no només de tipus econòmic i impositiu, sinó també d'altres tipus, per tal de reduir el frau –especialment en termes d'atenció sanitària– però també per poder tindre informació real dels processos migratoris i, en darrera instància, per facilitar un procés de retorn que en ocasions es pot tornar altament problemàtic. En darrera instància, caldria una implicació major del govern britànic, no només en el control, sinó també en l'assegurament del benestar dels residents. Molt sovint, quan la població britànica es planteja la qüestió del benestar dels residents

britànics a les costes mediterrànies i les vulnerabilitats a què s'enfronten, la resposta sol carregar en la decisió individual les conseqüències d'una mala planificació de la migració o d'uns resultats negatius de la seua inserció. No obstant això, deixar una població, bé que minoritària, però amb situacions de precarietat i vulnerabilitat com les que s'han detectat en els discursos, a l'empara únicament de l'acció benèfica de les organitzacions caritatives, sembla un baix nivell de compromís amb la ciutadania britànica. Es pot concloure, doncs, que hi ha una mancança de coordinació administrativa a nivell transnacional, encara, a dins d'Europa. El repte de la migració de retorn posterior a una migració de retir és que posa de relleu les tensions i les mancances en la coordinació administrativa entre països i mostra les febleses i conseqüències que porta associades el transnacionalisme.

9.3 Questionari

UK Retired Residents Survey, 2014

This is a survey about lifestyle in Spain for UK pensioners and early retirees over 55 years of age, who live in the Marina Alta area of the Costa Blanca for most of the year.

Answering the questions will take you no more than 10 minutes.

This questionnaire is non-profit making and non-commercial – it will help me complete my thesis for a Doctorate at the University of Valencia where I currently teach. The data will be anonymised, so no personal facts will be identifiable, but a small percentage of people completing the survey may be contacted as a validity check on the information.

1. Date of birth: ___/___/___
2. Sex:
 - a. Man
 - b. Woman
3. When did you arrive to Spain for the first time? ___/___/___
4. When did you decide to come to live in Spain? ___/___/___
5. What is your educational level?
 - a. No formal qualifications
 - b. GCE or GCSE "O" Level
 - c. GCE or GCSE "A" Level
 - d. University entry qualification
 - e. Bachelor's Degree level or equivalent
 - f. Master's Degree level and above
6. What is your marital status?
 - a. Single
 - b. Married
 - c. Widowed
 - d. Separated/divorced
7. In which city do you live actually? _____
8. Are you registered in your local Padrón?
 - a. Yes
 - b. No
9. Do you live in...
 - a. A detached house
 - b. An attached house in a *urbanización*
 - c. An attached house in a town or village
 - d. Other: _____
10. Are you the owner of your house here in Spain?
 - a. Yes
 - b. No
11. Do you still have properties back in the UK?
 - a. Yes
 - b. No
12. How often do you visit your relatives in the UK?
 - a. Once a week
 - b. Once or twice a month
 - c. Less than once a month

- d. Less than once a year
 - e. I don't have relatives in the UK
13. How often do you speak to these relatives in the UK?
- a. Every day
 - b. Once a week
 - c. Once or twice a month
 - d. Less than once a month
 - e. Less than once a year
 - f. I don't have relatives in the UK
14. How do you get in touch with your friends and relatives? (you can check more than one)
- a. Letters/cards
 - b. Telephone
 - c. Videocalls/Skype
 - d. Other: _____
15. What is your knowledge of Spanish
- a. Very fluent
 - b. Quite fluent
 - c. Some knowledge
 - d. A few words
 - e. None
16. What is your knowledge of Valenciano
- a. Very fluent
 - b. Quite fluent
 - c. Some knowledge
 - d. A few words
 - e. None
17. How much do you agree or disagree with these statements?

	Strongly Disagree	Disagree	Agree	Strongly Agree
I don't like Valenciano.				
Valenciano is one of the local languages, I don't like Valenciano,				
Valenciano is a beautiful language, but I like Valenciano and I				
I like Valenciano and I				

18. Have you been thinking about returning to the UK in the next years?
- a. Yes
 - b. No

19. In these hypothetical personal situations, would you decide to stay or return?

	Definitely stay	More likely stay	More likely return	Definitely return
Death of spouse/partner				
Health deteriorates				
Income drops by 1/3				
Unable to shop				
Give up car				
Cannot afford to live here				
Close friends move				
Health improves				
Lottery win £100k				

20. In these hypothetical social situations, would you decide to stay or return?

	Definitely stay	More likely stay	More likely return	Definitely return
Social conflict increases				
Poverty increases				
Health system quality declines				
Living costs increase				
Rising corruption				
Taxes increase				
Increasing xenophobia				
Rise in controls (taxes, social security) to EU citizens				
Deepening crisis				

21. Do you think that returning to the UK is...

- Something that will never happen
- A real possibility, but I don't want to go back
- A bad choice, but it might be absolutely necessary
- A pre-planned step in my life pattern

22. Have you been preparing your return to the UK in any way?

- a. No. I expect to live here for the rest of my life
 - b. No, but I will manage my return to the UK if it is necessary
 - c. Yes, I have been preparing to return one day
23. Please identify in your opinion, the importance of each aspect below if you were to return to the UK

	Very important	Somewhat important	Somewhat unimportant	Very unimportant
Organizing bureaucracy paperwork				
Finding a place to live				
Relocating close to my relatives/friends				
Selling my properties in Spain				
Readapting to a new lifestyle				

24. If you decide to return to the UK, which of the following housing options would you choose?
- a. An independent dwelling, wherever it was
 - b. An independent dwelling, close to health services
 - c. An independent dwelling, close to my relatives/friends
 - d. Relative's house
 - e. A retirement apartment
 - f. A Residential Care home
 - g. Return to the UK is not in my plans
 - h. Other: _____

25. Which is the approximate monthly amount you earn from public and private pensions system?
- a. Up to £600
 - b. £601-£1200
 - c. £1201-£2000
 - d. £2001-£2500
 - e. £2501-£3000
 - f. More than £3001

26. Please, provide a valid numeric phone number. Why do we need a valid phone number? We will call a percentage of the respondents in order to validate the quality of the information provided for statistical purposes. ALL phone numbers will be deleted from our database after the validation check. _____

THANK YOU FOR YOUR HELP